

Українське Історичне Товариство

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

Збірник наукових праць

ВИПУСК 23

Острого
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2015

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
Протокол № 6 від 4 грудня 2014 р.

Друкується згідно з постановою ВАК від 10.03.2010 № 1-05/2

Редакційна колегія:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор (*головний редактор*);
Винар Л., доктор філософії (історія), професор (*головний редактор*);
Атаманенко А. Є., доктор історичних наук, професор;
Трофимович В. В., доктор історичних наук, професор;
Жилюк С. І., доктор історичних наук, професор;
Зашкільняк Л. О., доктор історичних наук, професор;
Кулаковський П. М., доктор історичних наук, професор;
Яремчук В. П., доктор історичних наук, професор;
Атаманенко В. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Марчук В. С., кандидат історичних наук;
Рудько С. О., кандидат історичних наук, доцент;
Смирнов А. І., кандидат історичних наук;
Рибачок І.О., кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*).

Рецензенти:

Піскун В. М., доктор історичних наук, професор, завідділом джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України;
Тельвак В. В., доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / ред. колегія : І. Пасічник, Л. Винар, А. Атаманенко та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 23. – 284 с.

ISSN 2409-6806

До збірника увійшли статті з актуальних проблем дослідження української діаспори. Серед запропонованих статей – дослідження діаспори як історичного, соціального та демографічного явища, аналіз суспільно-громадського життя й культурних, мистецьких, літературних здобутків зарубіжних українців, характеристика розвитку української освіти та науки за межами України, розгляд діяльності видатних українців та українознавчих осередків за кордоном.

УДК 94(082)
ББК 63

ISSN 2409-6806

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2015
© Автори статей

ЗМІСТ

ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ

<i>Алла Атаманенко</i> ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО ТА УКРАЇНА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОВІДНОСИН	7
<i>Іван Братусь, Юрій Смольніков</i> ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ	14
<i>Оксана П'ятковська</i> ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ДІАСПОРИ	18
<i>Людмила Божук</i> ЗНАЧУЩІСТЬ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ «НАШЕ ЖИТТЯ»)	25
<i>Алла Горбенко</i> ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СПРАВІ ДОПОМОГИ ІТАЛІЙСЬКИМ ЕМІГРАНТАМ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.	33

СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ

<i>Володимир Потульницький</i> СТВОРЕННЯ В ЕМІГРАЦІЙНИХ УМОВАХ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОНАРХІЗМУ ТА ЇЇ СПЕЦИФІКА (1918–1939)	38
<i>Олеся Дзира</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ В КАНАДІ В 1918 – 1939 РР. І ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ	44
<i>Оксана Кузельна</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ІЗ ЗАСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА «МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ»	50
<i>Олена Гуменюк</i> СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАСТУНІВ-ЕМІГРАНТІВ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО РУХУ СКАУТІВ	55
<i>Оксана Супронюк</i> ЧАСОПИС «ВІСНИК СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ» (ВІДЕНЬ, 1914–1918) ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ	59
<i>Микола Мушинка</i> ВАСИЛЬ КАПІШОВСЬКИЙ І ЙОГО МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНІ	65
<i>Олександр Бокайло</i> ГРОМАДСЬКА, КУЛЬТУРНА, НАУКОВА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОУАТНС «ЗАРЕВО» НА ТЕРИТОРІЇ США	72
<i>Ольга Зубко</i> УКРАЇНЦІ БІЛОРУСІ. БІЛОРУСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ «ВАТРА». ФІЛІЇ «ДНІПРО» (М. МОГИЛІВ) ТА «ЗАПОВІТ» (М. МІНСЬК) (1991–2014 РР.)	80

Олена Барабаш-Тимофієва

ІВАН КРАСКОВСЬКИЙ – ІНІЦІАТОР БІЛОРУСЬКОГО ФУТБОЛУ (1910–1914 РР.) 85

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА В ДІАСПОРІ*Віталій Тельвак, Василь Педич*

ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ДІАСПОРНИЙ ДИСКУРС 89

Галина Клинова-Дацюк

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК У НІМЕЧЧИНІ ДІ-ПІ ПЕРІОДУ (1945–1952 РР.) 97

Олександр Мазепа

УКРАЇНСЬКІ ГЕРАЛЬДИЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ ІНСТИТУЦІЇ DP-ПЕРІОДУ 103

Ірина Краснодемська

РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У США ТА КАНАДІ (70–80-ТІ РОКИ ХХ СТ.) 109

Наталія Савчук

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІУС (ЕДМОНТОН, КАНАДА) 115

Валентина Федонюк

СУЧАСНА СЛОВАЦЬКА ЛІНГВІСТИЧНА УКРАЇНІСТИКА: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВТРАТИ 122

Іван Логвин

ПОСТАТЬ ІСТОРИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕРЕЖЕВОГО АНАЛІЗУ 131

Христина Скрипка

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.) 140

Галина Темник

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДІАСПОРИ 146

Ярослав Сенік

ОМЕЛЯН АНТОНОВИЧ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ДОСЛІДНИК, МЕЦЕНАТ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) 152

Наталія Матвійчук

ПРОБЛЕМА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У США В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ М. КУРОПАСЯ 159

Андрій Яців

ЕДВАРД КОЗАК ТА ІВАН КЕДРИН-РУДНИЦЬКИЙ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН 166

КУЛЬТУРНІ, МИСТЕЦЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ЗДОБУТКИ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА*Ганна Карась*

УКРАЇНСЬКЕ МУЗИЧНЕ ДІАСПОРОЗНАВСТВО ЯК НОВИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА 171

Віолетта Дутчак

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. 175

Людмила Обух

ОСЕРЕДКИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ 181

Богдан Кіндратюк

КАМПАНОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ 187

Тетяна Цимбал

ФОЛЬКЛОР ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРАЛЬНОГО БУТТЯ 192

Богдан Тимків, Роксолана Тимків

САКРАЛЬНА ДЕРЕВОРИЗЬБА МИСТЦІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 197

Юлія Кондрашевська

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ 204

Світлана Луцій

РОМАНІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ, ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПАРАДИГМИ 209

Анастасія Хеленюк

ВНЕСОК ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ У ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ФОНДУ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ТВОРЧОСТІ МИТЦІВ ДІАСПОРИ 214

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ, КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЯ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ І ЗА КОРДОНОМ*Надія Миронець*

ЛИСТУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З ДРУЖИНОЮ 1921–1949 РОКІВ В АРХІВІ-МУЗЕЇ ІМ. Д. АНТОНОВИЧА УВАН (США) 220

Марія Баран

ЛИСТИ ОЛЕКСАНДРА ШУЛЬГИНА ДО МИРОНА КОРДУБИ (1925 – 1929) 226

Марія Тимочко

СЛАВІСТ ЛУКІЯ ГУМЕЦЬКА ТА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ) 230

Галина Горбунова

ЛИСТУВАННЯ ГАННИ ЧЕРІНЬ (США) ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ТВОРЧОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАЗУ) 235

Галина Бурлака, Алла Ріпенко

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ 239

Світлана Кучеренко

ВНЕСОК ДІАСПОРИ У БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІПОЗНАВСТВА 244

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА*о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко*

ЛИСТИ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА ДО ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА 251

Валентина Піскуп

ПОРТРЕТ ДІЯЧА УНР ІЛАРІОНА КОСЕНКА ЗА СПОГАДАМИ ДРУЗІВ ТА ОФІЦІЙНИМИ ДОКУМЕНТАМИ 261

Тамара Вронська

ТЕМА РЕПРЕСІЙ ПРОТИ РОДИН «ВОРОГІВ НАРОДУ» В МЕМУАРАХ
ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 266

ДИСКУСІЯ

Павло-Роберт Магочій

КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ:
МОВНИЙ ФАКТОР 274

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 280

ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ

УДК 94(477).15

Алла Атаманенко

(Острозь)

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО ТА УКРАЇНА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу явища української еміграції з наголосом на сучасні проблеми та перспективи взаємовідносин між Україною та закордонними українцями. Автор традиційно для подібних праць аналізує історію вивчення питання, коротко характеризує хвилі масової еміграції, причини виникнення. Розглядає процес створення міжнародних організацій, пов'язаних із міграційними процесами у світі. Із врахуванням офіційних статистичних даних визначає особливості сучасної міграційної хвилі. Аналізуються міграційні ризики для України на сучасному етапі.

Ключові слова: діаспора, закордонні українці, еміграційна політика, трудова міграція.

Як відомо, міграційні процеси існують стільки, скільки існує людство. Актуальність вивчення міграційних процесів у цілому, а для української науки і суспільства – у першу чергу тих, що пов'язані з українськими емігрантами та сучасною трудовою міграцією – є безперечною. Так само актуальним є і різнобічне вивчення історії міграції та еміграції.

У радянській історіографії проблема діаспори, у силу зрозумілих причин, майже не піднімалась. Чи не єдиним, присвяченим проблемі дослідженням здійсненим у радянські часи була праця Арнольда Шлепакова «Українська трудова еміграція в США і Канаді», опублікована у видавництві АН УРСР у 1960 р. [19]. Не зважаючи на обов'язкову для тих часів данину марксизму-ленінізму, критику буржуазії США й Канади та її дій, скерованих проти іммігрантів, це була доволі вдала спроба створення на батьківщині історії українців поза її межами.

Сплеск досліджень закордонного українства, як західного, так і східного, припадає на першу половину 1990-х рр., коли з'являється низка довідникових та інших видань [1; 4; 17 та ін.]. Цей процес продовжується донині. Частина праць 2000-х і пізніших років має узагальнюючий характер, що можна пояснити потребою у створенні загальної картини розвитку закордонного українства / діаспори. Але явище закордонного українства ще з 1990-х різнобічно вивчається істориками, філологами, культурологами, соціологами, філософами, мистецтвознавцями, політологами, демографами, юристами, в усьому розмаїтті його проявів. Українську еміграцію розглядають і в контексті світових міграційних, економічних, суспільних, культурних та інших процесів.

Весь масив досліджень можна поділити на кілька категорій. До першої з них відносимо бібліографічні покажчики та узагальнення довідникового характеру, у яких зібрано матеріали про організації, інституції, видання діаспори [6; 5; 8; 15 та ін.]. На жаль, значна частина таких видань має суттєві лакуни, які, хоч і пов'язані із об'єктивними причинами, сподіваємось, будуть заповнені у майбутньому.

Монографії за змістом можна поділити на кілька категорій. У деяких з них продовжено спроби узагальнити інформацію про закордонне українство за історико-географічним принципом, коли, переважно, після теоретико-узагальнюючого розділу подано характеристику громадського та культурного життя українських громад в окремих регіонах із наголосом на провідні країни. Чи не найкращими з таких видань стали монографія київських вчених В.П. Трошинського та А.А. Шевченка «Українці в світі», що вийшла як останній том серії «Україна крізь віки» та монографія колективу дослідників із Чернівецького національного університету В.І. Моцка, В.Ю. Макара та С.Д. Попика «Українці та українська ідентичність у сучасному світі».

Якщо на початку 1990-х більшість досліджень, присвячених вивченню української еміграції та діаспори було написано істориками, соціологами та географами, сьогодні можна говорити про увагу до проблеми з боку мистецтвознавців, літературознавців, культурологів, філософів та, зрештою, представників інших наук. Частина монографічних і дисертаційних досліджень присвячена аналізу окремих історичних аспектів функціонування української еміграції в різних країнах (дослідження

В.П. Трошинського, В.М. Піскун, І.В. Срібняк, О.Є. Румянцева, Н.Г. Мерфі, М.В. Гримич та ін.), є дослідження, що висвітлюють внесок діаспори в певному напрямі громадського, культурного чи наукового життя (Ю.В. Недужко, А.В. Портнов, В.Г. Дутчак, Г.О. Карась та ін.). Оpubліковано також низку монографій, присвячених окремим персоналіям. Закордонне українство як явище продовжує розглядатися й у ряді соціологічних та політологічних досліджень, серед яких вирізняються праці В.Б. Свтуха, В.Ю. Макара, Т.Я. Лупула, Б.Ю. Юськіва та ін. У частині досліджень міграційні процеси осмислюють з точки зору філософії (Т.В. Цимбал), культурології (Н.В. Кривда, К.О. Чернова), літературознавства (І.С. Руснак та ін.), освіти (В.І. Кушерець, С.З. Романюк та ін.). Досліджень, у яких аналізуються ті чи інші аспекти діяльності закордонного українства, з кожним роком стає все більше, як і напрямів, які вони охоплюють. Окрім того, українськими університетами та науковими установами проводяться наукові конференції та видаються збірники наукових робіт, які є тематичними. В інших виданнях на рівні окремих досліджень висвітлюють різні аспекти діяльності закордонних українців. Інформація про окремих представників діаспори та її організації й інституції висвітлюється в довідникових та енциклопедичних виданнях загального або тематичного характеру.

Існують і праці, які висвітлюють проблему, спробу аналізу якої зроблено в нашій статті. Найбільше уваги їй приділили А.А. Попок – автор монографії про закордонне українство як об'єкт державної політики, С.Ю. Лазебник – автор розміркувань-спогадів «Роман з діаспорою. Історія і сьогодення взаємовідносин», в окремих статтях – Ю.І. Макар, І.М. Ключковська та ін. Але написані в різний час, зі зміною ситуації в країні та світі ці дослідження частково втрачають актуальність, що визначає потребу в подальшому вивченні проблеми.

Українці мають давню міграційну історію, а закордонне українство є однією з найчисленніших діаспор у світі. Україна сьогодні потребує знань та досвіду закордонних українців, налагодження всебічної співпраці між українцями незалежно від місця їх проживання. Водночас, закордонні українці потребують підтримки та розуміння держави. Дослідження внеску українців, часом уже народжених поза Україною, в історію світової культури, мистецтва, технологій, бізнесу та інших проявів людської діяльності безпосередньо сприяє формуванню загальноукраїнської національної ідеї. Тому не втрачає актуальності потреба різнобічного вивчення закордонного українства як явища. Крім того, враховуючи ту обставину, що Україна є частиною світу, а міграційні процеси, проблеми українських мігрантів історично й на сучасному етапі мають подібні риси з процесами в інших країнах та регіонах світу, вважаємо за потрібне звернутись до вивчення та узагальнення складових взаємодії України як країни-донора з закордонним українством.

У цій вступній статті до збірника матеріалів Шостої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження», що відбулась восени 2014 р. у Національному університеті «Острозька академія» завдяки зусиллям Інституту досліджень української діаспори, Українського історичного товариства та Українсько-Американської асоціації університетських професорів, спробуємо коротко відповісти на кілька питань, які вважаємо актуальними в дослідженні та організації співпраці із закордонними українцями сьогодні.

Традиційно дослідники нараховують чотири т.зв. хвилі еміграції на Захід. Щоправда, у деяких працях лунають пропозиції вдосконалення обрахунку еміграційних хвиль. Так, у дисертаційному дослідженні Т.В. Цимбал «Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії» запропоновано виділити четверту хвилю, що пов'язана з «хрущовською відлигою» (хоч вона й не була такою масовою, як попередні), а сучасну еміграцію розцінювати як п'яту хвилю [18, с. 23]. Вважаємо, що сьогодні (у другому десятилітті ХХІ ст.) справді варто говорити про чергове посилення відтоку населення України. Але тоді саме про цей процес можна говорити як про п'яту сучасну хвилю, пов'язану із виїздом переважно української молоді, що покидає Україну для навчання або фахової роботи й далеко не завжди повертається на батьківщину. Так звана ж «хрущовська відлига» хоч і дещо посилює міграційні процеси, але це не можна розглядати як масову еміграційну хвилю.

Кого ж сьогодні можна віднести до закордонного українства чи української діаспори? Два названих поняття різняться за змістом, бо перше є значно ширшим за друге, яке не мало б включати українців, що мешкають на власних етнічних землях у складі сусідніх держав. Але часто терміни вживають як синоніми, об'єднуючи всіх українців, що проживають за кордонами України. У чому особливості термінів «емігранти», «еміграція», «діаспора» щодо закордонних українців? «Емігранти» та «еміграція» розглядаються дослідниками як мігранти, що ще не набули громадянства країн-реципієнтів. Переважно терміни вживаються щодо представників першої хвилі масової еміграції з України та, іноді, щодо сучасних трудових мігрантів.

Визначальною характеристикою належності осіб українського походження до українства є їх самоідентифікація. Зрозуміло, що нащадки емігрантів, а часом і самі емігранти не завжди ідентифікують себе як українці. Причиною цього може бути відсутність сформованої національної ідентичності до еміграції, асиміляційні процеси та певна політична кон'юнктура в країні поселення (вплив

ідеології політичного русинства щодо українського населення Словаччини, русифікаторська політика в СРСР, антиукраїнська політика РФ та ін.).

Діаспора поділяється на східну та західну. Формування обох пов'язане із тим, що події нашої історії, політична та економічна ситуація в різні часи викликали міграції населення, у т.ч. низку еміграційних хвиль як на захід, так і на схід. Частина закордонних українців опинилась поза Україною в результаті геополітичних змін в Європі, через які кордонами перетинались етнічні українські землі і частина їх відходила сусіднім державам. Унаслідок цього сьогодні склалась ситуація, коли на теренах низки країн живуть українці-автохтони, які не змінювали місця проживання, але стали громадянами Польщі, Словаччини, Угорщини, Росії, Білорусі тощо, і водночас, у цих і численних інших країнах перебували та перебувають українці-емігранти та їх нащадки.

Осіб, що перебувають у країнах-реципієнтах західного світу, і тих, кого відносимо до східної діаспори, можна поділити на дві основні категорії: громадяни країн поселення (серед яких, в свою чергу, є громадяни за правом народження й особи, що набули громадянство) та трудові мігранти, які перебувають у країнах-реципієнтах тимчасово (довгостроково або короткостроково / сезонно). На жаль, можна стверджувати, що з трьох перших хвиль українських емігрантів на Захід (як відомо, третя завершилась під час Другої світової війни), народжених в Україні, сьогодні живе відносно невелика кількість осіб, переважно тих, що під час еміграції були дітьми або підлітками (народженим у 1945 році в 2015 виповниться 70). Тому при організації співпраці з українським закордонням у західних країнах материкові державні структури мають враховувати, що українську більшість там сьогодні складають переважно національно свідоме наймолодше покоління народжених в Україні представників третьої еміграційної хвилі, діти й інші нащадки представників всіх трьох хвиль, для всіх них Україна вже є не батьківщиною, а сприймається як земля предків (для цієї категорії притаманний різний рівень української ідентичності та зв'язку з Україною).

Громадяни українського походження колишніх радянських республік часто втрачають національну ідентичність, про що свідчать дані переписів населення різних років, під час аналізу яких можна зробити висновок про вплив асиміляційної, «денаціоналізаторської» [11, с. 2] політики на процес зменшення кількості осіб, що ідентифікували себе як українці. Така політика проводилась у СРСР із метою створення надетнічної спільноти – «радянського народу» протягом десятиліть, на зміну їй прийшла антиукраїнська політика в сучасній Російській Федерації. Втім, не зважаючи на часто несприятливі умови для розвитку, східна діаспора має власні організації й, враховуючи обставини, потребує суттєвої допомоги держави.

Асиміляційні процеси відбувались і на українських етнічних землях у складі інших країн у ХХ ст., а в деяких із них, зокрема в Польщі, корінне українське населення примусово переселялось із власної території на чужу [2; 9], для них зменшувалась можливість освіти та розвитку культури рідною мовою. Але не зважаючи на це, представники цієї частини закордонного українства переважно зберегли українську ідентичність, мають власні організації, періодичні видання тощо.

Скільки сьогодні представників нашого народу мешкає поза Україною? За даними Світового конгресу українців, чисельність сьогодні доходить до 20 млн. [14], за даними Міністерства закордонних справ України – від 12 до 20 млн. [7]. Дехто з дослідників ще кілька років тому зазначали цифру у 23-25 млн. [16, с. 4].

Дані, у тому числі й вказані на сайті МЗС України щодо кількості закордонних українців, є приблизними через відмінності в підходах до обрахунку кількісних показників етнічного походження громадян у країнах поселення, а також відсутності детальної інформації щодо представників тимчасової трудової міграції. Для підрахунку точної кількості закордонних українців на сучасному етапі існують об'єктивні та суб'єктивні перепони. Зокрема, це відсутність у країнах-реципієнтах даних про кількість народжених там громадян, що мають українське коріння та ідентифікують себе як українці за походженням, недосконалість методів рахунку мігрантів у країнах поселення чи при виїзду з України, наявність т.зв. мігрантів із непорядкованим статусом, яких частіше неофіційно називають нелегалами, потужні асиміляційні процеси, рееміграція та ін.

Зі здобуттям Україною незалежності однією з потужних за кількісними показниками частин закордонного українства стали ті, що покидали / покидають батьківщину протягом років т.зв. перебування та незалежності України, які переважно були/є трудовими мігрантами. Їх кількість точно не обраховано з названих вище причин, але офіційні дані говорять про спади та сплески міграційної активності, пов'язані, у першу чергу, з політичною та економічною ситуацією в Україні. Частина сучасних мігрантів з України вже одержала громадянство країн-реципієнтів, при цьому часто зберігаючи й громадянство України.

Причини трудової міграції пов'язані із загальносвітовими процесами глобалізації, потребами міжнародного ринку праці, з внутрішніми проблемами України: відсутністю достатньої кількості робочих місць, політичною та економічною нестабільністю, неможливістю мати гідну зарплатню,

роботу за фахом. Впливають на ці процеси й корупція, недостатні можливості для самореалізації та прагнення здобуття кращого майбутнього для дітей тощо.

Яка кількість українських трудових мігрантів та географія країн їх перебування? Держава сьогодні намагається здійснювати контроль за зовнішніми міграційними потоками. Адміністрація Державної прикордонної служби України фіксує статистичні дані про виїзд громадян за кордон. Утім, ця інформація зі зрозумілих причин не повністю співвідноситься із кількістю громадян, які виїжджають для працевлаштування й стають трудовими мігрантами. Узагальнення цієї інформації здійснюється Державною службою статистики України, а показники по трудовій міграції узагальнює Міністерство соціальної політики, враховуючи тих, що мають відповідну ліцензію, за спеціальними категоріями [13]. На жаль, практично відсутній облік громадян України, які перебувають за кордоном як особи з неврегульованим статусом.

У рамках виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України започатковано підготовку та видання «Міграційного профілю України» – збірника аналітичної та статистичної інформації про міграцію в країні. Оновлення Міграційного профілю за 2014 рік здійснено Державною міграційною службою України за участю Міністерства внутрішніх справ, Держприкордонслужби, Міністерства закордонних справ, Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, Міністерства культури, Державної служби статистики, Державної служби зайнятості, Національного банку, Служби безпеки, інших органів влади, наукових установ і громадських організацій.

Держава сприймає можливість посилення міграційних процесів як потенційний ризик для розвитку економіки країни. Тому в Державній міграційній службі створено контактний інформаційно-аналітичний центр із моніторингу міграційних процесів, який вивчає міграційні процеси та ризики. Ним періодично оприлюднюється «Орієнтовний перелік можливих міграційних ризиків, що можуть призвести до негативних наслідків у сферах міграції та інших пов'язаних сферах». На сайті ДМС опубліковано й перелік на 2015 р. [12]. Серед інших там справедливо названо ризики наявності соціально-економічних передумов еміграції населення (рівень інфляції, безробіття, низької ємності внутрішнього ринку, індекси легкості ведення бізнесу та людського розвитку, а також рівень валового продукту на душу населення). Серед параметрів, що також визначають рівень еміграційних ризиків, передбачено аналіз обсягу приватних грошових переказів в Україну з-за кордону, статистичних даних про виїзд громадян України за кордон, перелік держав, які громадяни України можуть відвідувати без візи, вивчення кількості виданих дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне місце проживання та кількості виданих документів на повернення громадян в Україну, а також наявність конфліктів на міжрелігійній та етнічній основі.

Окремий підрозділ у документі висвітлює показники, пов'язані із трудовою міграцією, у т.ч. і з України. Головними з них під час статистичних обрахунків вважають заборгованість з виплати заробітної плати та чисельність громадян України, які тимчасово працювали за кордоном як працевлаштовані суб'єкти господарської діяльності, що мають відповідну ліцензію, за кваліфікаційними категоріями. При цьому зі зрозумілих причин не враховуються мігранти з неврегульованим статусом.

Усе вищезазначене, а також дані різних джерел щодо розмірів переказаних українськими трудовими мігрантами коштів на батьківщину є підставою для обрахунку загальної кількості трудових мігрантів. Переважна більшість дослідників нараховує від 5 до 7 млн осіб, що складає значний відсоток працездатного населення України.

Дослідники стверджують, що протягом кількох останніх років міграційні потоки з України майже порівну ділились між країнами Європи та Росією (приблизно по 3 млн осіб щороку), але у зв'язку із агресією останньої щодо України потік мігрантів зменшився, хоча серед країн СНД Російська Федерація продовжує посідати чільне місце. Втім, статистика стверджує, що не зважаючи на те, що Україна у 2014 р. мала домовленості про безвізовий режим із 45-ма країнами світу, крім того, 49 країн українці могли відвідувати без віз за службовими та дипломатичними паспортами [10, с. 38-41], ці можливості значно не вплинули на кількість мігрантів з України, бо список привабливих для мігрантів країн залишився практично незмінним. Але дослідження показали, що від 2010 до 2014 згідно з офіційною статистикою збільшилась кількість українців, що виїздили за кордон із приватною метою [10, с. 41]. Найбільш відвідуваними країнами у 2010-2014 рр. були Російська Федерація та Республіка Польща, при чому у 2013-2014 рр. кількість візитів до Росії зменшилась, а до Польщі, відповідно, збільшилась [10, с. 44].

Які є позитивні та негативні боки факту існування сучасної трудової міграції з України? Серед найважливіших позитивних складових – загальне для глобальної трудової міграції явище спонсування розвитку країни-донора за рахунок грошових трансфертів, що пересилаються сім'ям. Протягом кількох останніх років українські трудові мігранти пересилали в Україну суми, що перевищували державні чи цільові інвестиції. Реальна сума, на думку більшості експертів, є в рази більшою. Безперечно, у разі вкладення цих грошей у розвиток малого та середнього бізнесу, українські мі-

гранти стануть своєрідним рушієм національної економіки. Іншим позитивом можна вважати набуття досвіду роботи та організації бізнесу, зняття соціальної напруги, пов'язаної із безробіттям, низькими соціальними стандартами життя в Україні. Інвестиціями трудових мігрантів дослідники вважають і оплату за навчання дітей (розвиток системи освіти) чи будівництво житла, що сприятиме розвиткові будівельної галузі. При цьому варто зауважити, що останнє можна враховувати лише за умови використання будівельних матеріалів, вироблених в Україні, але це не завжди так. У минулому трудові мігранти підтримували й українську банківську систему, але протягом останнього часу довіру до неї було втрачено, тому й цей позитив практично припинив мати місце в Україні.

До негативних складових, у першу чергу, відносимо соціальні та соціально-педагогічні причини, пов'язані із наявністю так званих транснаціональних родин, коли батьки через міграцію одного з них не живуть разом або не мають змоги виховувати дітей. За неофіційною статистикою, розпадається до 80% таких шлюбів, а діти, виростаючи в таких сім'ях, втрачають можливість сформувати модель внутрішньо сімейних відносин, що призводить до проблем вже у їхніх самостійних родин. Негативом також є втрата Україною працездатних осіб, що призводить до старіння населення України з усіма відповідними наслідками. Безперечною негативною є й «відтік мізків», який опосередковано призводить до відставання в технологічному розвитку країни.

Утім, трудова міграція є загальносвітовим явищем, що дозволяє проводити відповідні паралелі й використовувати світовий досвід у процесі організації співпраці держави з трудовими мігрантами, яка має забезпечувати захист громадян України за кордоном. Збільшення кількості мігрантів у світі починаючи з другого десятиліття ХХ ст. призвело до інституційного та правового оформлення статусу мігрантів. Більша частина актів, що захищали права мігрантів, діяли й діють переважно на регіональному або міждержавному рівні. Визначають права мігрантів і документи, прийняті на рівні ООН та її спеціалізованих інституцій.

Так, у зв'язку із посиленням процесів міграції, четвертого грудня 1990 р. ООН було прийнято Міжнародну конвенцію захисту прав усіх трудових мігрантів та членів їх сімей. Із 2000 р. за рішенням Генеральної Асамблеї ООН цей день відзначають як Міжнародний день мігрантів. У 1989 р. було створено Міжнародну організацію міграцій (International Organization for Migration, IOM), до складу якої сьогодні входить 91 країна та 36 країн мають статус спостерігачів. Разом із Міжнародною організацією праці (International Labour Organization, ILO, заснована в 1919 р. й об'єднує 183 країни-члени) та Глобальною комісією з міжнародної міграції (Global Commission on International Migration, GCIM, розпочала роботу з січня 2004 р.), вони займаються проблемами трудової міграції.

Більшість держав світу сьогодні намагаються співпрацювати з власними національними діаспорами. Про зацікавлення вивченням діаспор різних країн, намагання сприяння їх інституціоналізації та розвитку свідчить обговорення проблем міграції та діаспор на міжнародних форумах різного рівня – від Міжнародної організації міграції до університетів у різних країнах. Наукові конференції, присвячені вивченню історії закордонного українства, внеску його окремих представників та організацій у розвиток національної та світової культури, відбуваються в Україні, де існує низка наукових центрів, що вивчають та співпрацюють із закордонним українством.

Інститут досліджень української діаспори Національного університету «Острозька академія», створений у 2002 р., проводить різнопланові наукові форуми, серед яких – міжнародні конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження», що проводяться кожні два роки у співпраці з науковими організаціями українського закордоння. Одним із результатів конференцій є видання збірників наукових праць «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки», а згідно з нашими планами, мають незадовго перетворитись на самостійний науковий журнал. Не зважаючи на доволі потужні напрацювання в галузі діаспорознавства, реалізовані за час незалежності України, кожні нові монографія чи тематичний збірник, довідник або підручник, наукова стаття дають глибше та докладніше розуміння закордонного українства.

Отже, Україна сьогодні має співпрацювати з закордонними українцями, які є різними за світосприйняттям (народжені поза Україною в країнах ЄС чи поза океаном мають інший життєвий досвід, ніж вихідці з СРСР). Відповідно, потреби є дещо різними. Зокрема, сучасні трудові мігранти (які не є діаспорою у прямому розумінні) потребують підтримки держави у збереженні соціального забезпечення, в першу чергу, медичного та пенсійного, відстоюванні їх прав, що можливо зробити шляхом розширення відповідних міждержавних та регіональних угод. На цій же основі, а також внесення відповідних змін до законодавства країн-реципієнтів у разі підтримки України можуть бути забезпечені право на освіту та користування культурними надбаннями, рідною мовою. Подібні потреби мають українці на теренах пострадянських країн, колишніх країн так званого соціалістичного блоку, і в цьому їх так само має підтримати держава. Західна діаспора теж не є однорідною. І якщо певний час Україна її сприймала в якості донора (враховуючи давні традиції добродійності), то тепер відбуваються демографічні зміни, що викликає потребу фінансової підтримки частини створе-

них закордонними українцями інституцій, в першу чергу культурних і наукових. Підтримка держави уможливить перетворення їх на своєрідні представництва України за кордоном.

Для молодшого покоління закордонних українців варто (за підтримки держави, бо не всі вони є достатньо заможними) створювати літні школи та табори, за допомогою яких молодь мала б можливість безпосереднього знайомства із землею предків, удосконалення знань з української мови, літератури, культури, історії.

Потрібно вдосконалити роботу дипломатичних і консульських представництв, активніше проводити роботу на місцях, підтримуючи ініціативи закордонного українства, пропонуючи власне бачення та шляхи розв'язання проблем. Варто також використати бажання закордонних українців, у першу чергу, молодих та активних представників сучасної міграційної хвилі, які за кілька років перебування поза батьківщиною зуміли набути достатньо високого статусу в бізнесі, науці, культурі тощо, допомогти Україні в донесенні інформації про державу світові, встановленні контактів із зарубіжними партнерами у різноманітних сферах. Однією з таких організацій є мережа Global Ukrainians, ініціатором створення якої стала професор Віолетта Москалу [3]. Мета діяльності мережі – об'єднання українців світу для допомоги Україні, у першу чергу на інформаційному полі. «Формування глобальної професійної мережі народної дипломатії, здатної сприяти просуванню української ідентичності, культури і захисту економічних інтересів по всьому світу», – одна із складових місії організації. Саме народна дипломатія (бажано, щоб вона мала підтримку держави) може стати тим рушійним чинником, що виведе Україну з інформаційної ізоляції, а це, серед інших, матиме й позитивні економічні наслідки. Зрозуміло, що українські дипломати співпрацюватимуть і зі «старими» організаціями та інституціями закордонного українства, будуть висувати та підтримувати різноманітні українські ініціативи.

Окрім творення нових організацій закордонного українства відбувається інституціоналізація дослідницького поля діаспори, що спричиняє створення різноманітних дослідницьких асоціацій. Так, складовою цього процесу стало створення низки міжнародних організацій: Асоціації для досліджень національностей (Association for the Study of Nationalities (ASN)), яка вивчає етнополітичні та етноісторичні проблеми (була створена в 1960-х рр. за ініціативою українця – професора С. Горака), Всесвітня Асоціація досліджень глобальної діаспори (World Association of Global Diaspora Research) та ін. Під час Шостої міжнародної наукової конференції, присвяченої проблемам української діаспори з ініціативи канадського вченого українського походження д-р Романа Єринюка було реалізовано актуальну потребу створення об'єднання дослідників закордонного українства і засновано Міжнародну асоціацію. Сподіваємось, що діяльність останньої стане успішною, буде започатковано науковий журнал, проводитимуться наукові форуми.

Отже, явище міграції (й утворених унаслідок нього діаспор) в різних його проявах є однією із найактуальніших проблем глобального масштабу, а вивчення особливостей міграції, всіх супутніх процесів і проблем усе більше цікавить дослідників. Ураховуючи, що закордонне українство є реальністю, що існує багато років, Україна має докладати потрібних зусиль для допомоги у розв'язанні його різноманітних потреб, використовувати (в позитивному розумінні цього слова) його здобутки та досвід, підтримувати народну культурну дипломатію та застосовувати її досвід у практичній діяльності фахових дипломатів. Цим процесам має сприяти й науково-дослідні праці, які сприятимуть кращому розумінню історії закордонного українства та процесів, що з ним пов'язані.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: Історико-географічний нарис. – Житомир : Редакційно-видавниче державне підприємство «Льонік», 1992. – 193 с.
2. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947) [Текст] : дослідження. Спогади. Документи : у 3 т. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Букрек, 2014. – Т. 2. – 899 с.
3. Данькова Н. Народна культурна дипломатія: як навчити світ відчувати Україну серцем / Н. Данькова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-ukraine.org/2015/11/29/narodna-kulturna-diplomatiya-uk-navchytu-svit-vidchuvaty-ukrayinu-sertsem/>.
4. Євтух В.Б. Українці в Канаді [Текст] / В. Б. Євтух, О. О. Ковальчук; Центр пам'яткознавства АН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – К. : Будівельник, 1993. – 143 с. – (Українці за межами рідної землі).
5. Закордонне українство (Інформаційний каталог) / [упор. І. Винниченко]. – К. : Стило, 2001. – 280 с.
6. Закордонне українство. 2003: Інформаційно-бібліографічний покажчик / [упор. І. Винниченко]. – К. : Геопринт, 2004. – 150 с.
7. Закордонні українці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad>.
8. Західна українська діаспора: Бібліографічний покажчик літератури (1989 – січень 1994 рр. / [упор. Рижаква Л.М.]. – К. : Інтел, 1994. – 60 с.

9. Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах [Текст] / Об'єднання Українців «Закерзоння»; упоряд. Мирослав Іваник; [ред. Ірина Лонкевич]. – Львів; Торонто : Вид-во Львів. політехніки, 2014. – 389 с. (Бібліотека Закерзоння. Серія «Спогади»; т. 2)

10. Міграційний профіль України. 2010-2014 рр. – К., 2015. – 78 с. Міграційний профіль України. 2010-2014 рр. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf.

11. Наулко В. Передмова // Атлас. Українці. Східна діаспора. – К. : Мапа ЛТД, 1993. – 24 с.

12. Орієнтовний перелік можливих міграційних ризиків, що можуть призвести до негативних наслідків у сферах міграції та інших пов'язаних сферах, на 2015 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/Perelik_2.pdf.

13. Орієнтовний перелік показників, необхідних для моніторингу можливих ризиків у сферах міграції та інших пов'язаних сферах, джерела їх походження та періодичність збору у 2015 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/Perelik_1.pdf

14. Світовий конгрес українців [Ukrainian World Congress]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/>

15. Табачник Д.В. Українці зарубіжжя та Україна: Довідник. / Д.В. Табачник, Г.Д. Попов. – К. : Знання, 2007. – 399 с.

16. Трошинський В.П. Українці в світі / В.П. Трошинський, А.А. Шевченко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.

17. Українці в світі [Текст] : книга-альбом / П. Кардаш, С. І. Кот. – К. ; Мельборн : Фортуна, 1995. – 423 с.: фотоіл.

18. Цимбал Т.В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії : авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук: 09.00.03 / Т.В. Цимбал – К., 2012. – 38 с.

19. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США та Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 199 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2014.

Алла Атаманенко

Зарубежные украинцы и Украина: проблемы и перспективы взаимоотношений.

В статье анализируется феномен украинской эмиграции с акцентом на современных проблемах и перспективах взаимоотношений между Украиной и зарубежными украинцами. Традиционно для таких исследований автор рассматривает историю изучения вопроса, коротко характеризует волны массовой эмиграции, причины возникновения.

Ключевые слова: *диаспора, зарубежные украинцы, миграционная политика, трудовая миграция.*

Alla Atamanenko

Ukrainian Diaspora and Ukraine: Relationship Problems and Prospects.

This article is the analysis of the Ukrainian immigration phenomenon with an emphasis on current problems and prospects of the relations between Ukraine and the Ukrainian Diaspora. Traditionally for such research, the author analyzes the history of the studies, briefly describes the waves of mass emigration, and their causes. She reviews the process of creation of international organizations related to migration processes in the world. Taking into consideration official statistics, author determines the characteristics of modern immigration wave. Migration risks for today's Ukraine are analyzed.

The study also attempts to identify the main problems encountered in establishing connections between Diaspora and motherland / ancestral land and suggests the ways of their solution, taking into account foreign experience. Author reviews the process of institutionalization of the study of national diasporas in the world and reports on the establishment of the World Association of Global Diaspora Research.

Key words: *Diaspora, Ukrainians abroad, Politics of Immigration, Labor migration.*

Таблиця 1

Біблія Гутенберга	1450 р.
Чехи	1478 р.
Українці	1491 р.
Чорногорці	1493 р.
Поляки	кн. XV ст.
Білоруси	1517 р.
Серби	1533 р.
Росіяни	1564 р.
Болгари	1641 р.

Подібні кроки української діаспори мали спричинити переформатування свідомості підростаючого покоління у відповідності до високих вимог національної гідності. І справді – ці праці стали доступні українцям, вони започаткували нове слово в освоєнні історичного матеріалу.

Історія та культура часто тісно пов'язані в нашій уяві – для українців значні пласти знань нерозривно переплелися в строкату картину минувшини, вичленувати з якої суху хронічку чи естетику не виявляється в своїй масі можливим. Вища школа опинилася в центрі уваги боротьби за «розум» молоді, оскільки саме тут успішно зосереджені найбільш науково обізнаний пласт старшого покоління та найбільш динамічний та перспективний прошарок підростаючої генерації, що формуватиме «національне обличчя» через кілька років.

Завдання провідних сил суспільства сьогодні полягає як в переосмисленні здобутків минулих поколінь, так і в поточній щоденній роботі по регуляції інформаційно-технологічних процесів і, врешті, максимально ймовірному прогнозуванні зрушень в різних галузях, тим більше, що «багаторакурсність» передбачає більш плюралістичний, комплексний, інтегруючий і повний підхід порівняно із традиційними підходами до історичної освіти...» [1].

Вивчення історії та культури в XXI ст. стає надзвичайно динамічним. Попри значні покращення у високотехнологічних галузях, спостерігається чимало негативних процесів, депресивність та зневіра супроводжують особистість протягом життєвого шляху. Спробуємо коротко зазначити основні важелі вивчення історико-культурного процесу сьогодення, з'ясувати коло пов'язаних з цим проблем. Враховуючи значну широту теми, ми цілком свідомо звужуємо дослідження в рамках освітнянського середовища вищої школи. Це, в свою чергу, концентрує думку, але викликає застереження щодо повноти аналізу. Та освітнянський аспект виступає й певною проектною площиною майбуття – через нього цілком можливо масштабувати та проектувати основні культурні зрушення в суспільстві на декілька десятиліть вперед. Прикро, але ми змушені сьогодні здебільшого констатувати ситуацію, в той час як високе покликання педагога вимагає й дієвої життєвої позиції, що зумовлює й координаційний вплив на підростаючі покоління. Сподіваємося, що це дослідження частково допоможе у визначенні пріоритетних сфер педагогічного впливу.

Життя сучасної України наповнене багатьма культурними впливами та взаємовпливами, що пов'язані з діаспорою. Суспільство поєднує в собі надзвичайно широкий спектр культурних надбань тисячоліть – релігійна, економічна та мистецька складова часто-густо не піддається узагальненню. Множать відмінності в культурному середовищі й новітні пошуки молоді, що часто перебувають за межами традиційної культури. Можливо, культурна картина й не була б настільки строката, якби не ера інформаційних перетворень, що охопила світ. Комп'ютер настільки змінив культурне середовище, що важко вже виокремити навіть національні складові в усіх процесах. Історичний процес губиться в культурних перипетіях. Глобалізована інтернаціональна спільнота поглинає українську історичну свідомість, змішує її з невластивими їй поняттями та категоріями, перетворює національні надбання в світові та навпаки. Чи варто цим пишатися? Чи варто цього боятися? Якщо за радянських часів ми пишалися будь-яким виявом уваги з боку міжнародної спільноти, то сьогодні вже прийшло певне розчарування.

Українській діаспорі стало до прикрого зрозуміло, що «світова спільнота» здебільшого переймається власними проблемами та інтересами, а «наше» знаходиться в цій великій грі на узбіччі. Та українці не опустили голову – ми сьогодні красномовно доводимо, що можемо не лише споживати «західні стандарти», але й генерувати власний культурний продукт світового, чи, принаймні, європейського рівня. Звісно, тут діють певні обмеження, та ще не можна казати про певну інтенсивність проникнення в світові культурні рівні. Останньою тезою цього підрозділу ми пропонуємо те, що се-

УДК 94(477).15:37

Іван Братусь, Юрій Смольніков
(Київ)

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ

Стаття присвячена комплексному аналізу інтеграції вкладу української діаспори в сучасну українську освіту. Особлива увага приділяється розгляду особистостей деяких авторів.

Ключові слова: освіта, українська діаспора, видавнича справа, книговидання, інформаційні технології.

Українська діаспора сьогодні виступає невичерпним джерелом для патріотичної наснаги студіюючої молоді. Відірвані від рідної землі, українські діячі часто сповідували на чужині принцип «дім, але не батьківщина». Кожна людина мала розробити в буремні часи власну особисту концепцію розвитку власного ставлення до покинутого берега материкової України. Багато хто не тільки не втратив духовний зв'язок з батьківщиною, але й став своєрідним маяком для теперішніх і прийдешніх поколінь.

Сьогоднішня Україна високо цінує доробок української діаспори. Інтеграція кращого з широкого загалу зарубіжного українства в сучасність – один з найбільш перспективних напрямків науки та освіти.

Українська діаспора не лише історична минувшина – це активна складова самоусвідомлення українського етносу, що допомагає створити повну картину місця та ролі нашого народу на світовій арені. Більше того, саме діаспора допомагає більш точно розставити пріоритети сьогодення, оскільки в стражданнях гартувалися дієві рецепти не тільки виживання, але й розвитку історико-культурного доробку.

У першій чверті XXI століття Україна знов переживає буремні часи – виклик спрямований на саме існування власної держави. Виходячи з цього, можна твердити, що застарілі схеми поверхового відображення власної самобутності вже не працюють. «Шароварщина» відхопила певний сегмент, але жодних історичних перспектив вона не має. Триває пошук нових форм наповнення життєздатними ідеями, що витримали випробування часом і здатні модернізувати український поступ у відповідності до динамічних запитів часу. Безумовно, що саме освіта становить собою своєрідний трамплін в майбуття – закладені там добрі зерна через кілька років або десятиліть дадуть відповідний плід.

Ще на зорі незалежності Україна намагалася інтегрувати здобутки української діаспори у всі освітнянські сфери, особливо це стосувалося дисциплін гуманітарного циклу. Дуже вчасно світ побачила книжка Ореста Субтельного «Ukraine: A History» (Торонто, 1988 р.) – через кілька років вже в українському перекладі вона стане настільною книжкою сотень тисяч українських школярів і студентів. Студіююча молодь мала нагоду вперше доторкнутися до дещо суперечливого, але доволі ґрунтовного дослідження. Вже в 2006 році О. Субтельний в інтерв'ю визнав, що «Сьогодні варто переписати історію перших років незалежності. Бо стільки всього сплигло на поверхню. Писати сучасну українську історію загалом дуже важко. Майже всі політичні лідери України – популісти. До людей зараз доходить лише частина правди» [4].

Але переосмислення сучасності – це справа прийдешніх поколінь. Набагато ціннішим є внесок діаспори в розгортання правдивої картини минувшини. Саме закордонні дослідники мали слушну нагоду закласти підвалини справедливого місця українства в світовому просторі. Справжнім проривом на ідеологічному фронті виступили наукові розвідки Івана Огієнка, що стали доступними в навчальних курсах.

Зокрема, промовисто виглядає відданість митрополита Іларіона служінню актуалізації альтернативної концепції розвитку друкарства в Україні. На початку 90-х по інерції продовжувалася впроваджуватися вигідна проросійським силам ідея першодрукарства Івана Федорова. Цю думку поділяла з різних причин і частина діаспори. Іван Огієнко наводить аргументацію стосовно того, що «Найперші книжки, надруковані кирилицею серед усього Слов'янства, були українські, а першим друкарем українських книжок був родом німець, Швайпольт Фіоль...» [1, с. 19]. Наведена Іваном Огієнком таблиця промовисто свідчить про чільне місце українського друкованого слова:

ред руйнівних дій глобалізації на національні культури українці зуміли згуртуватися та перетворити небезпеку й ризик у динамічну сферу новітнього самовираження. Але про це ми зазначимо більш докладно нижче.

Ми вважаємо, що освітянській спільноті варто вже відійти від споглядальної позиції та активно здійснювати власну збалансовану політику в становленні живого образу історичного минулого українського народу, невід'ємною часткою якого є життя та творчість Тараса Шевченка. Це умовне рішення має бути сформоване на рівні громадської позиції окремих людей та консолідованих спільностей; має бути скероване нагальною надати кваліфіковану допомогу в пошуці та засвоєнні правдивої інформації про чільників українського культурного процесу.

«Битва за Шевченка» – так ми умовно могли б сьогодні назвати ті події, що розгортаються в безмежному просторі Інтернету. Для нас зрозуміло, що це лише одна з ділянок, де нація відстоює свої права на гідну репрезентацію власного історичного минулого. Саме Інтернет вже сьогодні є найбільшою освітянською площадкою отримання інформації. А хто її контролюватиме – той має більші шанси зберегти власну тенденцію в осягненні доби.

Особливо варто звернути увагу в навчальному процесі на шевченкіану української діаспори. Ця потужна шевченкіана створювалася у численних країнах світу впродовж багатьох років. Характерно, що значна частина її мала вихід на дитячого читача. Назвемо лише кілька творів. Скажімо, це «Перші кривди: Оповідання з дитячих літ Кобзаря» (1925) А. Лотоцького, «Шевченкова верба» (1923) Б. Лепкого, «Селянський король» (1949) Ю. Липи, «Шлях велетня. Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка» (1955) Н. Лівницької-Холодної тощо. Кожний з цих творів доступний нині в Інтернеті, але їх роль в навчальному процесі важко встановити.

Знаменно, що своїми творами автори з діаспори прагнули формувати у дітей національну свідомість. Так, видавець М. Борецький у передмові до естетичної оповіді «Шлях велетня...» писав, що зображене у цьому творі подвижництво великого Кобзаря «є для нас найвищим прикладом самопізнання і безпосереднього шукання вселюдських правд, приклад найвищої національної ідейності, цілковитої самопошанування і безкомпромісності супроти ворожих Україні сил».

У контексті потоку української шевченкіани для дітей доцільно розглядати й естетичні оповіді Дмитра Чуба «Живий Шевченко», які видавалися 1947, 1963 за кордоном і 1994, 2004 рр. в київських виданнях. Сам автор родом з Полтавщини. У бурхливі роки Другої світової війни доля закинула його за межі України, пізніше він виїхав до Австралії. Як пише М. Слабошпицький, «є на тому континенті маленький український острів, без перебільшення можна сказати – створений наполегливими зусиллями таких людей, як цей чоловік... І душею всіх таких справ є він, Дмитро Нитченко, знаний ще в літературі як Дмитро Чуб (майже п'ять десятиліть тому прибрав собі цей псевдонім) [3, с. 136].

Як письменник Дмитро Чуб виступав у різних жанрах – спогади, проза, поезія і літературна критика («Від Зінькова до Мельбурна», «Це трапилося в Австралії», «Вовчєня», «Стежки пригод» тощо). Серед його творчих набутоків чільне місце посідає і згаданий твір «Живий Шевченко». Це доволі вдала спроба показати, хоча й не масштабна, все життя великого Кобзаря. На думку вчених, «автор ніде не намагається белетризувати події, а викладає їх стисло, постійно підкреслюючи достовірність посилення на джерела» [3, с. 139].

Переходячи безпосередньо до аналізу самого есе Д. Чуба «Живий Шевченко», варто відзначити його багатоплановість і посвяту дітям. Вісімнадцять документальних новел твору розкривають різні сторони життя Кобзаря, консолідуючи при цьому увагу на головних рисах його творчості й колізіях особистої долі. Відірваність від основних архівних джерел, певна розмитість меж есе не дали змогу автору створити саме синтезований твір з художньою основою, але не завадили комплексно розташувати найвагоміший біографічний матеріал. І тут доречно дослідити ті принципи, якими керувався письменник, віднайти внутрішню логіку побудови його твору.

Використання творів діаспори відповідно приносить деякі позитивні та негативні елементи. Це стосується й творів про інших українських видатних діячів. Спробуємо коротко проаналізувати це на прикладі повісті Юрія Тиса «На світанку». Варто зупинитися на її особливостях, щоб згодом чіткіше виразити місце наступних творів діаспори інших письменників про вовчкіану. Оговоримо, що, перебуваючи тривалий час на еміграції, автор був позбавлений можливості використати найновіші джерела про Марко Вовчок: йому були відомі лише праці М. Грушевського, І. Франка, М. Драгоманова, О. Огоновського, В. Домницького, С. Єфремова, Ю. Бойка, І. Борщака тощо. В основному на цих матеріалах і було вперше здійснено осягання всього життєвого шляху Марко Вовчок. Як на мене, більшість зауважень Б. Мельничука слушні. До речі, про їх конкретику мовилося ще в його книзі «Канадські зустрічі» (К., 1988, с. 120-122). Скажімо, Ю. Тис не завжди користувався достеменними фактами, припускався часових зміщень розвитку подій тощо. Так, за повістю виходить, що батька Марко Вовчок, Олександра Олексійовича звали Олексою Петровичем, був він «начальником» Опанаса Маркевича, котрий завдяки цій обставині заходив до шефа додому, де й познайомився з його

долькою, своєю майбутньою дружиною. Але ж тоді, як Опанас Маркевич приїхав до Орла (1847), Олександра Вілінського вже сім років не було на світі.

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти до висновку, що внесок української діаспори має надзвичайний потенціал інтеграції в навчальний процес. Саме найкращі доробки діаспори можуть стати новити собою явно неоціненний сьогодні внесок в загальний освітянський масив.

Список використаних джерел та літератури:

1. Митрополит Іларіон. Перводрукований Львівський Апостол 1574 р. / Митрополит Іларіон // Науковий збірник. Українська вільна академія наук у США. – Т. 2. – 1953. – С. 19–45.
2. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії [Електронний ресурс] / Р. Страдлінг / [Посібник для вчителя]. – Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2004. – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf>
3. Слабошпицький М. Наша людина в Австралії / М. Слабошпицький // Чуб Д. Живий Шевченко. – К. : Веселка, 1994. – С. 136–139.
4. Субтельний О. Ющенко наробив помилок, але в історію ввійде. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_uschenko-narobiv-pomilok-ale-v-istoriyu-vvijde/142657?mobile=true.
5. Мельничук Б. Канадські зустрічі: Художньо-публіцистичні оповіді / Б.І. Мельничук. – К. : Рад. письменник, 1988. – 184 с.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2014.

Іван Братусь, Юрій Смольников

Проблеми інтерпретації ролі української діаспори в учебных курсах.

Стаття посвячена комплексному аналізу інтеграції вкладу української діаспори в сучасне українське образование. Особое внимание уделяется рассмотрению личностей некоторых авторов.

Ключевые слова: образование, украинская диаспора, издательское дело, книгоиздание, информационные технологии.

Ivan Bratus, Yurii Smolnikov

Problems of Interpretation of the Role of the Ukrainian Diaspora in Education.

The article deals with the contribution of the Ukrainian Diaspora to the development of modern Ukrainian education. Special attention is paid to the activity of such people as: metropolitan Ivan Ohienko, whose works remain topical today; historian Orest Subtelny, who wrote a very popular history of Ukraine; writer Ivan Chub, who was writing in various genres, and other major figures in the Ukrainian Diaspora who made significant contribution to the development of the Ukrainian education system. The article shows that new methods of teaching facilitate the integration of educational achievements of the Ukrainian Diaspora to the overall education process. The author concludes that the educational problem exists not because students do not want to study according to old standards, but because they cannot perceive stiff forms of teaching.

Key words: education, teaching methods, the Ukrainian Diaspora, publishing, information technologies.

Оксана П'ятковська
(Львів)

УДК 94(477).157:334

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ДІАСПОРИ

У статті розглянуто досвід зарубіжних держав у сфері використання фінансово-економічного потенціалу власних діаспор та запропоновано механізми удосконалення українського законодавства з метою часткової імплементації цього досвіду в Україні.

Ключові слова: діаспора, закордонні українці, грошові трансферти, інвестиції, торгівля.

Світові масштаби міжнародної міграції сьогодні свідчать про те, що вона стає чинником формування нового глобального порядку. Різке зростання темпів міграції [27] відбувається одночасно з консолідацією мігрантів, інституціоналізацією їх товариств та організацій. Це змушує науковців говорити про так звану «діаспоризацію світу» як один з найбільш імовірних сценаріїв розвитку людства [6], адже роль діаспор та їх вплив у світі постійно зростає. Головний спеціаліст з трудової міграції та людського розвитку МОМ також підтверджує це, зауважуючи, що транснаціональний характер діаспори означає, що роль цих громадян має вирішальне значення, коли йдеться про об'єднання країн і громад [12]. Як наголошує Тагід Паша, зростає визнання того, що ресурси діаспори можуть сприяти активізації торгівлі, інвестицій і культурних зв'язків між різними країнами, і що члени діаспори є важливими учасниками процесу розвитку [12].

За підрахунками Світового Конгресу Українців, українська діаспора сьогодні налічує близько 20 млн. осіб [10], що становить третину всіх українців. Зважаючи на такий вагомий людський потенціал, Україна повинна чітко сформулювати та розвинути різні напрями співпраці з діаспорою, які слід систематизувати у загальнодержавну Стратегію. Відсутність такої Стратегії актуалізує потребу в науково-прикладних розробках соціально-економічних механізмів співпраці держави та діаспори як одного з найбільш необхідних напрямів Стратегії співпраці України та діаспори.

Проблемам діаспорних утворень та питаням їхньої соціально-економічної співпраці з країною походження присвячені праці переважно зарубіжних науковців, зокрема М. Чанга, Ю. Кузнецова, К. Ньюленд, Д. Іонеску, Хайна де Хааса, Ж.-Б. Мейера, Р. Кохена та ін. В українській науковій літературі ця проблематика з'явилася відносно недавно, зокрема, можемо відзначити роботи А. Гайдучького, О. Шиманської, О. Малиновської, І. Ключковської. Однак процеси міграції мають динамічний характер, формування діаспорних утворень з нової хвилі української міграції має свої особливості, а тому існує потреба у постійному аналізі цих процесів та глибшому дослідженні фінансово-економічних перспектив співпраці України з діаспорою.

Таким чином, основними завданнями цієї статті є аналіз досвіду інших країн у сфері залучення своїх діаспор для фінансово-економічного розвитку країни походження, здійснення критичного аналізу наявних механізмів співпраці України та діаспори, що дасть можливість виокремити перспективи фінансово-економічної співпраці України з українською діаспорою та запропонувати удосконалення національного законодавства з метою практичної реалізації цих перспектив.

Серед науковців існує певна дискусія щодо визначення терміна «діаспора» [2; 3; 6; 7]. У зв'язку з постійними деформаціями, що виникають у світовій міграційній системі, термін «діаспора» також змінюється. У часовому розрізі можна прослідкувати еволюцію поглядів науковців щодо трактування поняття «діаспори» [6], однак, ми не будемо на них детально зупинятися і зазначимо, що у цій статті під «діаспорою» розуміємо перебування етнічних одиниць за межами території їх походження, які зберігають свою національну ідентичність та усвідомлюють генетичний чи культурний зв'язок з цією територією. Зауважимо також, що в українському законодавстві є закріплений термін «закордонний українець». Так згідно статті 1 ЗУ «Про закордонних українців», під закордонним українцем розуміють особу, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України [14]. Законом також регламентовано, що українське етнічне походження – це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження [14].

За розрахунками Р. Брубейкера, найчисельнішою у світі діаспорою є китайська – 35 млн. осіб (хоча дані Р. Танга свідчать про 60 млн. [26]), афро-американська налічує 25 млн. осіб, курдська – 14 млн. осіб, ірландська – 10 млн. осіб, індійська – 9 млн. осіб, італійська – 8 млн. осіб, єврейська – 8 млн. осіб [19, с. 10-11]. Українська діаспорна мережа сформована з низки українських організацій з понад 30 країн світу, які об'єднані в єдину структуру – СКУ [10]. Однак, існують й інші організації, які знаходяться на етапі встановлення та розвитку, і ще не входять до структурних підрозділів СКУ. Переважна більшість таких організацій сконцентрована в країнах ЄС і сформована з українських трудових мігрантів.

Якщо розглядати фінансову складову зазначеної проблематики, то основна увага багатьох дослідників взаємодії діаспори і розвитку фінансового ринку країни походження зосереджена на грошових трансфертах мігрантів членам своїх родин. В Україні навіть за офіційними даними грошові трансферти перевищують розміри прямих іноземних інвестицій [8, с. 11], при цьому обсяги трансфертів постійно зростають (табл. 1)

Таблиця 1
Обсяги приватних грошових переказів з-за кордону [13, с. 78]

Показник	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Усього (млн. дол. США)	5370	5862	7019	7526	8537
Частка (у % до ВВП)	4,6	4,3	4,3	4,3	4,7

За гіпотетичною моделлю Центру соціальних та економічних досліджень вважається, що українська економіка втратила би близько 7% свого потенціалу без стимулюючого впливу трансфертів мігрантів [8, с. 11]. Однак, за результатами модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні, грошові трансферти трудових мігрантів використовувалися в Україні членами їхніх домогосподарств протягом 2011 – 2012 рр. наступним чином: 77,5% йшло на задоволення щоденних потреб, 40,9% – на придбання товарів довготривалого використання, 29% – на придбання житла, реконструкцію будинку чи квартири, 22,2% – на заощадження, 11,6% – оплата за навчання, 5% – інші витрати [5, с. 93]. Тому досвід інших держав у сфері ефективного використання трансфертів мігрантів у формі інвестиційного капіталу є досить актуальним для України. Наприклад, у багатьох країнах існують асоціації трудових мігрантів, які реалізують проекти спільного використання міграційного капіталу на розвиток сфери охорони здоров'я, освіти, соціальної інфраструктури. Найбільша кількість таких організацій є в США, Канаді, Франції і Великій Британії [18, с. 197]. Такі асоціації стають каналом своєрідних колективних інвестицій в економіку окремого міста чи селища і створюють систему для реалізації проектів і програм, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів від працюючих за кордоном [18, с. 197]. Таким чином міграційний капітал стає джерелом фінансування економічного зростання, адже грошові перекази формують інвестиційну базу для малого і середнього бізнесу. З метою більш дієвого та ефективного залучення фінансового капіталу мігрантів у інвестиційну сферу України Р. Шур теоретико-прикладний розробив механізм трансформації міграційного капіталу у інвестиційні ресурси [18, с. 198]. Серед інструментів цього механізму автор виділяє вклади на депозитні рахунки, вклади у небанківські кредитні установи, державні та місцеві цінні папери, корпоративні цінні папери і нерухомість, інвестування в людський капітал. Серед інших фінансових механізмів залучення та використання капіталу мігрантів, на наш погляд, можна також виділити пайові фонди. Якщо фінансові ринки країн походження функціонують належним чином, то вони ефективно мобілізують заощадження для інвестицій. Країни, що розвиваються, для економічного розвитку потребують вагомих та неперервних інвестиційних вливань, які можуть фінансуватися за рахунок внутрішніх та іноземних заощаджень. Щодо внутрішніх заощаджень, то сучасні економічні дослідження все частіше звертають увагу на важливу роль грошових трансфертів, які можуть акумулюватися у вигляді заощаджень. Іншим механізмом розвитку ринку капіталу країни походження є використання закордонних депозитних рахунків діаспори. Так, протягом останніх років низка країн, що розвиваються (зокрема Албанія, Ефіопія, Індія, Кенія, Нігерія, Шрі-Ланка, Туреччина), лібералізували свої банківські правила з метою ефективного залучення коштів з діаспорних депозитних рахунків [25, с. 6-7]. За результатами дослідження К. Дастмена, близько 48% мігрантів, що проживають в Німеччині, зберігають свої заощадження в країнах свого походження [25, с. 11].

Ще одним важливим фінансовим механізмом залучення діаспорного капіталу є облігації діаспори. Найбільшим досвідом застосування цього механізму володіє Ізраїль. Єврейська діаспора у США і частково у Канаді підтримує розвиток Ізраїлю шляхом щорічної купівлі облігацій, що їх випускає Корпорація Розвитку Ізраїлю (DCI), яка була створена у 1951 р. [25, с. 15-16]. Завдяки цим облігаціям уряду вдалося забезпечити надходження довгострокових інвестицій в розвиток інфраструктури [25,

с. 16]. Облігації діаспори випускають також такі країни, як Єгипет, Індія, Ефіопія. Кожна з цих країн застосовує різні механізми використання цих облігацій [25, с. 16]. Так, Єгипет випускає облігації з 70-х рр. і використовує їх для допомоги єгипетським робітникам на території Близького Сходу [25, с. 16].

Індія тричі випустила облігації у 1991 р., 1998 р. і в 2000 р. для фінансування поточного платіжного балансу, щоб уникнути його кризи та для зміцнення фінансової довіри до фінансової системи Індії в періоді фінансових санкцій [25, с. 16]. Досвід Ефіопії у видачі діаспорних облігацій є новим і спрямований на акумулювання коштів для розширення та розвитку держкорпорації електроенергії в країні [25, с. 16]. На початку 2010 р. Греція, у зв'язку з фінансовими проблемами, почала розглядати питання випуску доларових облігацій. У березні 2010 р. спікер парламенту звернувся до грецької діаспори в США, Австралії, країнах Латинської Америки та Європи зробити свій внесок у «Фонд підтримки Греції» [25, с. 16-17]. На наш погляд, цей механізм залучення коштів є надзвичайно ефективним і може використовуватися Україною з різною метою, зокрема ліквідації дефіциту бюджету чи фінансування найбільш уражених секторів економіки.

Іншим фінансовим механізмом використання діаспорного капіталу можемо виділити й пайові фонди діаспори. Цей специфічний вид фінансової участі діаспори в економічному розвитку країни походження найбільше поширений у країнах Південної Африки, зокрема в Руанді та Ліберії [25, с. 18]. Пайові інвестиції є професійними інструментами колективного інвестування. Після 2005 р. представники руандської діаспори з 11 країн світу розпочали формування Пайового Фонду Діаспори Руанди (RDMF) [25, с. 18]. Фонд спрямований на залучення інвесторів з руандської діаспори, корінного населення Руанди та іноземних інвесторів. У цьому сенсі представники діаспори виступають не лише у якості інвесторів, але й як канал передачі технологій та джерело відкриття інвестиційних можливостей в Руанді для світового ринку капіталу [26]. Іншим прикладом є Фонд Ліберійської Діаспори – фонд соціальних інвестицій, який належить ліберійцям, що проживають в США. Завдання фонду – інвестування малих підприємств Ліберії. Діяльність Фонду розподілена на шість секторів (сфер): сільське господарство, рибне господарство, природні ресурси, технології, розвиток інфраструктури, охорона здоров'я [26].

Варто наголосити, що загалом роль діаспори як інвестора відзначається своєю особливістю: по-перше, представники діаспори володіють спеціальною інформацією щодо інвестиційних можливостей країни походження, по-друге, інвестори з діаспори можуть фінансувати проекти з незначним відсотком прибутку у зв'язку з своєрідним сприйняттям інвестиційного ризику, що пов'язаний з патріотичними почуттями діаспори.

Механізми залучення фінансового потенціалу української діаспорної мережі в сучасних умовах розвитку існують лише у вигляді вкладів у небанківські кредитні установи – Української світової кооперативної ради (УСКР). При цьому, у зв'язку з ліквідацією української кооперації в Аргентині у 1983–1985 рр. (спричинена економічною нестабільністю та несприятливим законодавством), виходом з УСКР кооперативної спілки «Нова Фортуна» в Англії, ліквідацією української спілки у Бразилії та торговельно-споживчих, будівельних і виробничих спілок, напрямки діяльності УСКР звужилися до кредитно-фінансової сфери [11]. Сьогодні членами УСКР є кілька асоціацій, зокрема НАКС, Рада українських кооперативів в Австралії (РУКА), Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (ВАКС), «Центр українських кооперативів Америки» (ЦУКА).

Станом на початок 2014 р. членами ВАКС були 134 кредитні спілки, а загальна кількість їх членів становила більше 1,1 млн. осіб [1]. Кредитні спілки – члени ВАКС орієнтовані на соціальне кредитування: навчання, лікування, підтримка малих підприємств-фермерів, запроваджують і підтримують програми «енергозбереження», «розвиток зеленого туризму» [1]. ВАКС здійснює активну співпрацю з кооперативами Німеччини, Канади, Литви, Польщі, Росії, Світовим банком, американськими та німецькими агентствами і проектами технічної допомоги та ін. міжнародними фінансовими установами [4, с. 231-232]. ЦУКА об'єднує 16 українських кредитних спілок в Америці. У 2010 р. їх активи склали 2,431 млрд. дол. США [4, с. 230]. Окрім надання консультаційної та фінансової допомоги українським кредитним спілкам, ЦУКА фінансує освітньо-інформаційні потреби українців та розвиток українських громадських організацій [11].

Д. Рой вважає, що китайська діаспора забезпечує Китаю довгострокові переваги на міжнародних ринках, сприяє створенню китайської економічної наддержави в Азії та укріплює її позиції у світі [17]. Протягом 2000 та 2008 рр., ВВП Індії на одну особу, враховуючи паритет купівельної спроможності, зріс від 1,717 до 2,599 дол. США, обсяги міжнародної торгівлі протягом цього періоду зросли від 126 до 535 млрд. доларів, при цьому частка Індії у світовій торгівлі зросла від 0,6% у 2000 р., до 1,5% у 2007 р., обсяги прямих іноземних інвестицій до Індії збільшилися з 1,7 млрд. дол. США до, близько, 23 млрд. [21]. М. Ченд доводить, що таке зростання світової економічної могутності Індії відбулося саме завдяки внеску індійської діаспори [20]. Індійська діаспора відзначається своєю

підприємницькою активністю. Наприклад, протягом 2005–2006 рр. рівень самозайнятості індійців у США складав 13,7%, в той час, коли рівень самозайнятості корінних американців – лише 11,8% [21, с. 80-81]. Сьогодні представники індійської діаспори є співзасновниками таких корпорацій, як Hotmail, Sun Microsystems, Juniper Networks, засновниками Cirrius Logic, i2 Technologies та ін. Індійська діаспорна мережа також об'єднує відомих бізнесменів та політиків та має потужне лобі в парламенті США, яке впливає на прийняття рішень щодо індо-американських відносин у сфері міграції, торгівлі, підтримки малого та середнього бізнесу [21, с. 27-30]. До цього варто також додати активне пропагування діаспорою індійської культури в країнах їх проживання, формування іміджу так званого «індійського національного бренду» [21]. Результатом цієї стратегії є зростання попиту на індійські товари у цілому світі, активізація туризму, прямих іноземних інвестицій, утвердження світової довіри до Індії.

Щодо позитивного впливу мігрантів на розвиток зовнішньої торгівлі, то цей факт доводять кілька досліджень. Так, із застосуванням гравітаційної моделі та статистичних даних за період 1980–2010 рр. доведено, що африканські мігранти сприяють істотній активізації експорту з Африки різних видів продукції [22]. Було встановлено, що кожен африканський мігрант сприяє проросту щорічного експорту країни походження на 2800 дол. США. [22], тобто міграція додаткової особи щорічно збільшує обсяг експорту країни походження на 2800 дол. США. Спільні емпіричні дослідження науковця Університету Онтаго (Нова Зеландія) та Інституту Дослідження Праці (Німеччина) також доводять, що існує стійкий зв'язок між міграцією та міжнародною торгівлею: зростання міграції на 10% стимулює зростання товарообороту в середньому на 1,5% [23]. Крім того, проаналізований автором науково-емпіричний матеріал дає підстави вважати, що на сьогодні не існує жодного дослідження, яке б доводило протилежний вплив міграції на зовнішню торгівлю [23].

Як бачимо з табл. 2 Україна має від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з переважно більшістю країн, де сьогодні є діаспорні мережі. Це свідчить про незадіяний потенціал діаспори та великі перспективи співпраці у цій сфері.

Таблиця 2

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з вибраними країнами, торгівельне сальдо, тис. дол. США, 2009 – 2014 рр. [9]

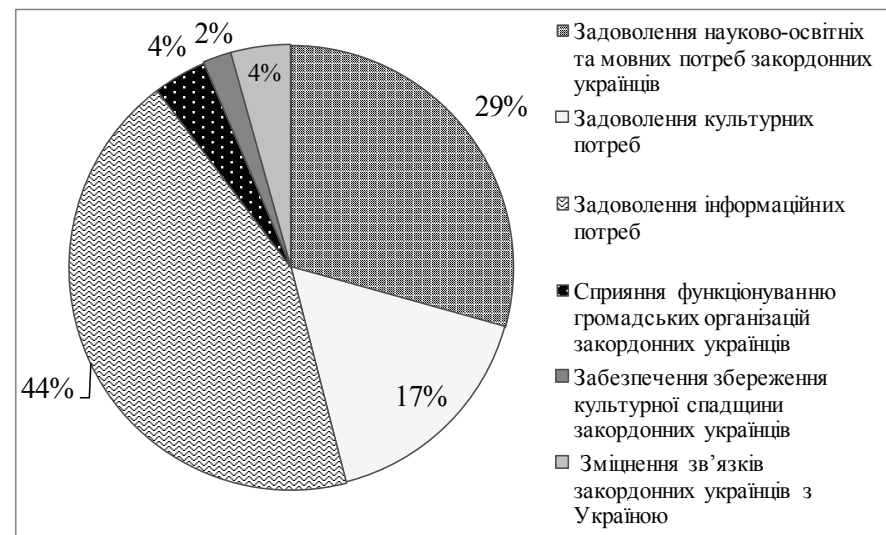
Країна	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014*
Австралія	-223010,6	-146621,4	-113157,1	-17776,7	-42839,0
Канада	-86936,2	-85233,1	-85802,8	-185631,3	-52310,2
Аргентина	-66287,0	-75935,4	-107715,3	-107202,4	-37991,3
Білорусь	-668390,6	-2289420,9	-2817448,6	-1621625,4	-1391101,7
Бразилія	-99701,2	-70296,1	-223737,6	-264008,0	-102937,2
США	-954548,4	-1477476,9	-1890554,9	-1871086,5	-776254,7
РФ	-8766124,9	-9312581,4	-9786546,6	-8169084,4	-2324943,1
Країни Європи	-6163377,7	-8623495,0	-10132032,6	-11493960,7	-

*дані подані за період січень – липень 2014 р.

К. Ньюленд та К. Тейлор, відзначають вагомість такого фактора як ностальгія для стимулювання попиту серед діаспори на товари виробництва країни походження [24]. Крім цього, як зазначають ці дослідниці, представники діаспори сприяють розвитку туристичного бізнесу з країни проживання до країни походження [24].

Натомість якщо проаналізувати пріоритети співпраці України з діаспорою, що передбачені Державною програмою співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року із загальним кошторисом у 109 613 000 грн., то можна побачити, що у ній не передбачено жодного заходу у сфері фінансово-економічної співпраці [15]. Крім того, як видно з Рис. 1., розподіл витрат, відповідно до Програми, зміщено у бік задоволення інформаційних потреб закордонних українців – 44% від загального бюджету Програми.

Рис. 1. Розподіл фінансових витрат на виконання завдань Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року.

Складено за: [15].

Підводячи загальний підсумок, вважаємо за доцільне рекомендувати Міністерству закордонних справ України розробити Державну програму співпраці із закордонними українцями на період до 2020 рр., до якої, на наш погляд, має бути внесений окремий розділ заходів у сфері фінансово-економічної та торговельної співпраці з закордонними українцями із відповідним фінансуванням. Вважаємо, що серед таких заходів слід передбачити наступні:

- 1) створення спільних комісій з представників закордонних українців та провідних українських економістів з метою розробки інвестиційних проектів та механізмів залучення іноземних інвестицій в Україну, а також урядових програм економічного розвитку країни та окремих регіонів;
- 2) розповсюдження через представництва України за кордоном та закордонні українські громадські організації інформаційні матеріали про економічний і науково-технічний потенціал України;
- 3) організація та проведення регулярних зустрічей підприємців України із представниками ділових кіл закордонних українців з метою розвитку регіонального співробітництва, створення спільних товариств, філій закордонних компаній та ТНК;
- 4) проведення регулярних нарад, круглих столів, дискусій тощо представників вищих органів влади та місцевого самоврядування із представниками українського зарубіжжя з метою розробки та удосконалення законодавства у сфері сприяння:
  - залучення фінансового капіталу закордонних українців, зокрема розробка нових фінансових механізмів у формі облігацій закордонних українців, пайових фондів, транснаціональних кредитів;
  - трансферу інноваційних технологій з країн-проживання закордонних українців;
  - зростання потоків товарообігу, зокрема експорту з України до країн проживання закордонних українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Всеукраїнська асоціація кредитних спілок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vaks.org.ua/images/prezentacii/VAKS_2014.pdf
2. Дятлов В. Диаспори: судьба терміна / В. Дятлов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.statusquo.ru/689/article_786.html/
3. Зайка К. Диаспорические и иммигрантские сообщества / К. Зайка // МЭиМО. – 2009. – № 10. – С. 74–80.
4. Звіт Світової Ради Суспільної Служби СКУ за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/>
5. Звіт щодо методології організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013. – 96 с.
6. Кондрацьєва Т. Диаспори в современном мире: эволюция явления и понятия / Т. Кондрацьєва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://perspectivy.net/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm

7. Милитарев А. О содержании термина «диаспора» и к выработке его определения / А. Милитарев // Диаспори. – 1999. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/gu_mir/rm-diaspor/proposition/militarev/?version=fogprint

8. Міграція в Україні. Факти і цифри. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Офіційний сайт Світового Конгресу Українців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php>

11. Офіційний сайт Української Світової Кооперативної Ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wcuc.org.ua/about.0.html>

12. Паша Тагид. Міжнародні напрацювання в сфері міграції та розвитку / Тагид Паша // Україна та світове українство: розбудова ефективного партнерства заради розвитку : Звіт конференції. – К. : МОМ, 2013. – С. 17–23.

13. Платіжний баланс і зовнішній борг України 2013 рік // Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7471977>

14. Про закордонних українців : Закон України 04.03.2004 № 1582-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

15. Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року : Постанова Кабінету міністрів України від 18.07.2012 № 682. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/682-2012-%D0%BF>

16. Тощенко Ж. Т. Диаспора как объект социологического исследования / Ж.Т. Тощенко, Т.И. Чаптыкова // Социологические исследования. – 1996. – № 12. – С. 33–42.

17. Шаров О. Українська діаспора у світлі економічної глобалізації / О. Шаров. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html/print?id=512>

18. Щур Р.І. Міграційний капітал у фінансовому забезпеченні інвестиційного розвитку регіонів України / Р.І. Щур // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 4. – С. 196–201.

19. Brubaker R. The «Diaspora» diaspora / R. Brubaker // Ethnic and Racial Studies. – 2005. – V. 28. – № 1. – P. 1–19.

20. Chami R. Macroeconomic Consequences of Remittances / R. Chami, A. Barajas, Th. Cosimano, C. Fullen Kamp, M. Gapen, P. Montiel. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/259/op259.pdf>

21. Chang M. How Does the Indian Diaspora Help Drive Trade and Investment Ties between India and North America?: An Explanatory Study / M. Chang. – Canada, Burnaby : Simon Fraser University, 2010. – 274 p.

22. Ehrhart H. Does Migration Foster Exports? An African Perspective / H el ene Ehrhart, Ma elan Le Goff, Emmanuel Rocher, Raju Jan Singh, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cepii.fr/PDF_PUB/wp/2012/wp2012-38.pdf

23. Gen  M. The impact of migration on trade / Murat Gen , 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wol.iza.org/articles/impact-of-migration-on-trade.pdf>

24. Newland K. Heritage Tourism and Nostalgia Trade: a Diaspora Niche in the Development Landscape / K. Newland, C. Taylor. – Washington DC : Migration Policy Institute, 2010. – 28 p.

25. Terrazas A. Diaspora Investment in Developing and Emerging Country Capital Markets: Patterns and Prospects. Diaspora and Development Policy Project / A. Terrazas. – Washington : DC, 2010. – 32 p.

26. Tung R. Brain Circulation, Diaspora and International Competitiveness / R. Tung // European Management Journal. – 2008. – 26(5). – P. 298–304.

27. World Migration Report. The Future of Migration: Building Capacities for Change / [Ed.-in-Chief K. Koser, F. Laczko]. – Geneva : IOM, 2010. – 273 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2014.

Оксана Пятковская

Фінансово-економічні перспективи співпраці України і діаспори.

В статтє рассмотрен опыт зарубежных государств в сфере использования финансово-экономического потенциала собственных диаспор и предложены механизмы совершенствования украинского законодательства с целью частичной имплементации этого опыта в Украине.

Ключевые слова: *диаспора, зарубежные украинцы, денежные трансферты, инвестиции, торговля.*

Oksana Piatkovska

Financial and Economic Perspectives of Cooperation between Ukraine and the Diaspora.

The paper describes financial and economic prospects of Ukrainian cooperation with the Diaspora. The author analyses the experience of other countries and points out the following finan-

cial perspectives: a) labour migrant associations which implement projects based on sharing migrants' capital; b) Diaspora deposits which are mostly used by Ethiopia, India, Turkey; c) Diaspora Bonds, i. e. debt instruments applied by Israel, Egypt, India; d) Diaspora mutual funds. The author emphasises that Ukrainian migrants' remittances do not promote economic development and that the mechanism of attracting financial inflows to Ukraine from the Diaspora exists due to the World Council of Ukrainian Cooperatives. Using statistical data, the author shows that the representatives of the Ukrainian Diaspora do not promote trade with the countries of their residence, even though it has been empirically proved for other diasporas, e.g. African, Indian, etc. As a result, in the following article the critical analysis of Ukrainian political documents concerning cooperation with the Diaspora is made and the improvement proposals are formulated.

Key words: *Diaspora, Ukrainians abroad, remittances, investments, trade.*

УДК 94(477).15:070 (091)

Людмила Божук
(Київ)

ЗНАЧУЩІСТЬ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ «НАШЕ ЖИТТЯ»)

У статті проаналізовано матеріали жіночого часопису «Наше життя» – друкованого органу Союзу Українок Америки, присвячені життю і творчості Тараса Шевченка та їх вплив на збереження національної ідентичності української діаспори в США загалом і в середовищі українського жіноцтва, зокрема.

Ключові слова: *Союз Українок Америки, жіночий рух, жіноча преса, часопис «Наше життя», шевченкіана, українська діаспора.*

Серед сучасних видань українських жіночих організацій поза межами України не можна оминати увагою періодику, яку видають українські жіночі об'єднання. Адже вона дає можливість дослідникам не лише прослідкувати за видавничою діяльністю таких організацій, але й дізнатися чимало цікавого про події із життя українського жіноцтва за межами України, з'ясувати найважливіші напрями праці жіночих об'єднань від часу їх створення й до сьогодні, їх участь в процесах розбудови української держави, формуванні позитивного іміджу історичної батьківщини серед міжнародної спільноти, тому, безперечно, заслуговує на увагу науковців.

Поряд зі школою, родиною, церквою та громадою, преса була й залишається вагомим чинником становлення і розвитку закордонного українства загалом й жіночого руху, зокрема. Серед праць, присвячених характеристиці основних тенденцій розвитку жіночої преси, маємо виокремити дослідження А. Животка [7], В. Дорошенка [6], С. Костя [12], О. Маланчук-Рибак [17], Л. Волинець [4], О. Сушкової [32], В. Передирій [25] та ін. Однак поза увагою науковців залишається різноплановий матеріал жіночої періодици українського зарубіжжя.

Метою статті є узагальнений аналіз змісту часопису «Наше життя» – двомовного журналу, що видається Союзом Українок Америки (СУА) щомісяця без перерви уже майже 69 років і виявлення на його сторінках серед матеріалів, що розкривають різноманітні аспекти національно-культурного руху українців поза межами етнічної батьківщини, шевченкіани.

Оскільки жіноча преса залежить безпосередньо від умов життя жіночої складової суспільства, то вочевидь, що вона бере свої витoki від перших активних проявів діяльності українських жінок. Український жіночий рух, що представлений у США СУА, сягає своїми витокami до жіночого руху на українських землях кінця ХІХ ст.

Жіночий рух, що виник у 80-х рр. ХІХ ст. в Галичині за ініціативи Наталії Кобринської під впливом європейського емансипаційного руху, спочатку оформлюється в Товариство руських жінок, згодом – «Жіночу громаду» і вже наприкінці Першої світової війни стає частиною загального політичного руху усієї української громади за державну незалежність. Сталося це завдяки активній громадянській позиції українського жіноцтва, зокрема: О. Кисілевської, О. Басараб, М. Білецької, О. Залізняка, Є. Макарушки, К. Малицької, О. Січинської та ін., які усвідомлювали необхідність поєднання феміністського руху із загальногромадськими справами.

Становлення та розвиток жіночого руху на Західноукраїнських землях спричинило появу у галицькій пресі низки статей, в яких обстоювалися права жінок на освіту, професію тощо. Згодом з'являється власне жіноча преса.

Варто зазначити, що жіночий рух на українських землях мав свої відмінності у порівнянні з феміністським рухом західних держав, який розвивався у напрямку боротьби жінок за рівні з чоловіками права в усіх сферах суспільного життя. Українське ж жіноцтво саме через участь в організованому жіночому русі, який виявлявся, передовсім, у розгортанні культурно-освітньої праці, долучалося до визвольних змагань у боротьбі за державну незалежність. Тому цілком справедливою, на нашу думку, є точка зору М. Богачевської-Хом'як, яка, характеризуючи фемінізм галицьких українок, зазначає: «Кобринська не зробила українських жінок свідомими феміністками, не переконала їх у незвичайній важливості жіночої емансипації, бо українське жіноцтво більше відчувало національну дискриміна-

цію, ніж жіночу. Але Кобринська заохотила жінок до громадської праці, скерувала на шлях прагматичного фемінізму. Жіночі товариства, дитячі садки, праця в громадах наблизили їх до фемінізму, який, хоч цілком не розвинувся, став наприкінці XIX ст. органічною частиною жіночої свідомості» [1, с. 128].

Значну роль в активізації українського жіночого руху, пробудженні національної свідомості українського жіноцтва відіграла жіноча преса. Серед журналів, які видавалися для жінок у міжвоєнний період на Західноукраїнських землях, вирізнялися часописи «Жіноча доля» та «Нова хата». На сторінках цих часописів поряд зі статтями суто «жіночого характеру», популяризувалося народне мистецтво, друкувалися матеріали, присвячені творчості відомих українок, тогочасних українських митців. Крім того, у часописах були представлені твори українських та зарубіжних літераторів, вміщувалися огляди літературних творів й преси, рецензії, анотації, списки рекомендованих для прочитання книг із різних галузей науки і культури. У літературному відділі «Жіночої долі» друкувалися твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Самійленка, Н. Королевої та ін., а також матеріали, присвячені аналізу їх творчості.

Знаходимо у часопису й інформацію про діяльність Союзу українок, про жіночий рух в Україні та повідомлення про жіночий рух за рубежем. Своєрідною новинкою для галицької жіночої преси став «американський» відділ В. Сіменовича, брата О. Кисілевської – засновниці та беззмінної керівниці видання, що створив у Вашингтоні своєрідний корпункт «Жіночої долі» [12, с. 129-131].

Створення Союзу українок і його організаційна співпраця з українськими жіночими товариствами поза межами Радянської України спричинили активізацію українських жіночих громад на міжнародній арені. Жіноча преса та жіночі організації, на переконання М. Богачевської-Хом'як, виховували в українській жінці гордість та віру у власні сили, усвідомлення того, що її власна позиція, власні дії можуть впливати на долю цілого народу [2, с. 4-7].

Активізація діяльності Союзу українок на Західноукраїнських землях, сприяла об'єднавчим процесам у середовищі українських жіночих організацій поза українськими землями, зокрема, й в Сполучених Штатах Америки. У 1925 р. п'ять жіночих товариств м. Нью-Йорк та його околиць об'єдналися в єдину організацію – Союз Українок Америки (СУА) з метою плекання української свідомості, організації освітньої та виховної роботи серед українців США, сприяння збереженню української ідентичності, культурної і мистецької спадщини й народних традицій в еміграції, участі в жіночому русі та допомоги рідному краю.

Українське жіноцтво США відгукнулося на ідею Г. Чикаленко-Келлер створити загальноамериканську українську жіночу організацію як «ідейну установу» з метою «освіти і поступу, пізнання своєї рідної культури», праці та турботи за молоде покоління. Оцінюючи значення діяльності СУА, О. Лотоцька – одна із засновниць та активна діячка товариства зазначала, що завдяки його появі «українки Америки придбали сильну моральну основу для майбутніх поколінь, ... здвинули ідейну, культурну установу для просвіти, знання й праці для народу, – святиню сердець українського жіноцтва» [15, с. 3].

З 1944 р. СУА починає видавати свій власний друкований орган – місячник «Наше життя». К. Олесницька (тогочасна головний редактор часопису) у статті «Чи догідна пора?», розміщеній у першому номері видання, звертаючись до українок США підкреслювала, що потреба часопису тісно пов'язана з проблемою організації «жіноцтва біля справ, які цілий наш жіночий загаль можуть об'єднати. Ці справи важні для кожної з нас, що походять з українського народу, цікавиться його справами та долею...» [23, с. 2].

Власне з самого початку було визначено структуру часопису. Вона складалася з інформаційних розділів, у яких висвітлювалися переважно «жіночі справи», проблеми жіночого руху, розміщених в дописах відділів СУА, хроніках-повідомленнях з округів, відомостей про діяльність зарубіжних жіночих громад, становище української жінки в СРСР. Велика увага приділялася темам з проблем виховання дітей і молоді «у знанні української мови та в зв'язках з українською культурою». У розділі «Нашим малютам» (нині – «Нашим дітям») зокрема, друкувалися дитячі поезії Лесі Українки, І. Франка, Л. Полтави, Т. Шевченка, коротенькі оповідання виховного спрямування про дитинство, життя та творчість українських поетів і письменників.

З метою збереження української ідентичності й культурної спадщини у часопису з'являється сторінка Українського музею. Для задоволення потреб усіх членів української жіночої громади США, у тому числі й тих, хто не володів українською мовою, в «Нашому житті» друкуються окремі культурно-освітні матеріали англійською мовою. Згодом він стає двомовним.

Серед значного кола питань, що висвітлювалися на сторінках видання, варто виокремити літературно-критичні матеріали Літературного розділу. Адже виходячи з мети, яку поставила перед собою редакційна колегія часопису – познайомити жіноцтво з новітнім українським письменством та «дати йому нагоду пізнати красу української літературної мови» [23, с. 2], доводилося вирішувати непросте

завдання національно-культурного самозбереження українців на еміграції. На розділ покладалася важлива літературно-критична функція часопису, оскільки в ньому не лише друкувалися уривки з творів відомих українських письменників і поетів, але й в критично-аналітичних статтях відтворювалися світоглядні основи їхньої творчості. У рубриці «Нові видання» вміщувалися анотації на книжкові новинки.

Звернувшись до літературних матеріалів часопису, переконаємося, що значне місце в них посідає шевченкіана, адже постать та ідеї творчої спадщини Тараса Шевченка були й залишаються однією з найвищих цінностей українського народу, важливим виховним засобом формування національної свідомості, виразним єднаним чинником українців, незалежно від країни проживання, у боротьбі за особисту свободу, незалежну українську державу.

Популяризацію життя і творчості Тараса Шевченка в середовищі української діаспори, зокрема серед жіноцтва, молоді й дітей зусиллями жіночої періодики, маємо розглядати передовсім з точки зору значущості постаті митця для пробудження національної свідомості, національно-патріотичного виховання, що виступають підґрунтям національного самоусвідомлення.

Друкуючи поезії Тараса Шевченка, репродукції його малярських робіт, матеріали, присвячені аналізу творчості й особистості поета, часопис «Наше життя» тим самим не лише популяризував відомості про Кобзаря, але сприяв формуванню культу поета як борця за вільну Україну. Особливо актуальним це було в період української бездержавності. Саме до Шевченка, до сили його слова зверталася жіноча громада США, прагнучи пробудити національну свідомість українок Америки. Так у статті «Джерело надії у безнадійні дні», вміщеній у березневому номері 1944 р., К. Олесницька називає Шевченка національним Пророком, який «відкрив українському народу правду – основний закон життя і щастя на цьому світі: що людина та народ з нього вийшли мають жити вільно», підводить до висновку, що народ у поета – «це свободний збір вільних людей, що над усе люблять матірню землю та хочуть працювати для добра цілого людства». Наголошує, що Шевченкове слово навіть у тяжкі дні війни «не дасть приспати у душі українського народу бажання волі, правди та справедливості в світі, ... та збудувати вільну державу вільних людей» [21, с. 2].

Авторка вважає, що попри всі труднощі та випробування долі «залишиться на віки в душі українського народу знамя шевченкових ідей», які змогли «темну масу кріпаків переродити у свідому зрілу націю», як дороговказ для українців у сучасну добу [22, с. 2].

Власне щороку в кожному березневому номері знаходимо матеріали, присвячені Тарасу Шевченку та інформацію про заходи, що проводилися відділами СУА до дня народження чи роковин смерті поета.

Так, зокрема, у березневому номері за 1946 р. увагу читачів привертають статті Ю. Шустакевич «В Роковини Тараса Шевченка» [36, с. 2, 6] і О. Лотоцької «А в попелі тліє іскра вогню великого» [14]. Мета дописів – не лише нагадати українцям на еміграції про черговий день народження та роковини з дня смерті поета, але акцентувати увагу на творчості Шевченка, який, на думку О. Лотоцької, краще від істориків «зумів передати... так ярко визвольні змагання українського народу» у своїх творах, у своєму «Кобзарі», що був і залишиться для всіх українців «народним Євангелієм». Зумів дати українцям «пророче слово» ненависті до всіх, «що гнобили Україну» і «безмірної великої любові» до рідної землі. Як завдання у підсумку звучить думка про те, що хоча Україна з 1939 р. є соборною державою, але не є вільною, а тому українки і українці, які живуть у вільних демократичних державах США і Канади та мають «повну свободу слова і праці» – повинні йти слідами Тараса Шевченка, слухати його Заповіту, й не падати духом, а працювати безупинно для змагань воскресіння української державності» [14, с. 2].

Однією з перших спроб відтворити світоглядні основи творчості Тараса Шевченка та його державницькі позиції на сторінках «Нашого життя» стала стаття «Державний світогляд Тараса Шевченка», що була опублікована у березні 1947 р. і підписана криптонімом О. Л-й [16]. Предметом наукового осмислення у ній є поетична творчість українського поета. Автор переконує нас у тому, що поезія Шевченка має для українців «епохальне значення», оскільки «національно-державний ідеал розвинув він у своїй поезії широко та многобічно».

На переконання автора, значущість «епохальної ролі» Шевченка в історії України полягає у «відновленні національно-державницьких традицій», у постановці «на чергу наших історичних завдань... ідеї державної незалежності, як основної гарантії інтересів нації». О. Л-й окреслює державницьку позицію як визначальну у творчості Шевченка: «Уже в самій короткій її політичній формулі – «в своїй хаті своя правда і сила, і воля» – міститься ідейний заповіт, що на його виконання та закріплення пішло вже й піде багато праці цілих поколінь українського народу. В цих словах – ціла програма дальшого життя, ідеал тої правно-державної форми, що єдина може забезпечити народові право, силу й волю на своїй землі». Саме ідея державної самостійності України «складає органічну властивість Шевченкового світогляду», – стверджує автор.

У літературно-критичній статті наголошується на тому, що творчість Тараса Шевченка – «джерело визвольних ідей», «ідейний заповіт в українських національних змаганнях». На думку автора, основне тло, з якого постає громадянський світогляд поета – «це глибоке патріотичне почуття. Шевченко перш за все поет-патріот, проповідник національного чину аж до найбільшої самопожертви для батьківщини («Я так її, я так люблю, мою Україну убогу... за неї душу погублю»).

Визначальною рисою поезії Шевченка, зазначає О. Л-й, є «не геніальний стиль та форма, але політичний зміст поезій», що й «зробило його національним пророком». Відтак поетична збірка «Кобзар» є свого роду «національною програмою», «невичерпним джерелом незламної віри» українців, а глибоке засвоєння творів генія-поета сприятиме усвідомленню «поруч з його поетичними скарбами, і його національно-державних думок», а серед них «найчільнішою» – ідеї державної незалежності України [16, с. 5].

Цю думку продовжує розвивати Ю. Шустакевич, яка у дописі «Тарас Шевченко – дух України», підкреслює особливе місце Шевченка серед поетів світу, оскільки він не просто геніальний поет, він «рівночасно духовний відродитель і творець української нації». Цікавим, на нашу думку, у цьому контексті, є її порівняння Шевченка, як «визволителя українських закріпачених мас» та творця української нації, з Авраамом Лінкольном та Джорджем Вашингтоном, які вважаються творцями «американської нації». Різниця між ними, зауважує авторка, полягає лише у тому, що український поет боровся за найвищий ідеал «покликання до національної свідомості і за визволення українського народу з-під чужого панування не на чолі зоружених армій, але своїм могутнім вогненным словом і пером», а Вашингтон і Лінкольн справу визволення американського народу «довершили при допомозі армії» [37, с. 1].

Як висновок до роздумів Ю. Шустакевич звучать рядки з поезії Лесі Українки «На роковини Шевченка», вміщені після допису із закликком берегти «Вогню іскру великого», запаленого поетом [13, с. 1].

Місце поетичної спадщини Шевченка у боротьбі українського народу за свободу і державну незалежність є предметом осмислення О. Копач у статті «Тарас Шевченко – поет огненного слова». Авторка переконана, що для українців Шевченко – «національний пророк», адже у «центрі його творчості стоїть Україна і український нарід у всіх його аспектах...». Слова поета, «надихані огнем душі», мають великий вплив на всіх людей і можуть реалізуватись. «Мова, рідне слово надзвичайно діє на людину... Шевченкове слово надихане жагучим вогнем... Це вогонь з первопочину світу, він животворить і ушляхетнює. Він спалив мертвотність нашу і прадавня душа воскресла в народі» – характеризує форму поетичного слова Тараса Шевченка авторка статті [11, с. 1-2]. Завдання українців на еміграції вона вбачає у збереженні української мови, ширенні її серед української молоді, зокрема й шляхом популяризації творчості Шевченка.

Проблеми виховання української молоді на творах Тараса Шевченка заторкує у своїй статті «Книга – скарбниця» В. Шпаківська. На її думку, покоління українців, вихованих в Україні, знає і шанує Шевченка, його заповіді служать їм «дороговказом» у житті на чужині. Діти ж української еміграції навчаються вже у місцевих американських школах, а відтак справа національного виховання лягає на плечі «родини, української церкви, доповнюючої української школи». Проте найбільша відповідальність, підкреслює авторка, «спадає тут на родину і в першу чергу на матір-українку», тому вона повинна постійно поповнювати свої знання про Україну і передавати їх своїм дітям. Першою неоціненною скарбницею знання про Україну, стверджує В. Шпаківська, має бути «Кобзар» Тараса Шевченка [35, с. 1-2].

Варто звернути увагу й на висвітлення на сторінках «Нашого життя» такого аспекту життя і творчості поета, як ставлення до релігії. Його порушує у своїй публікації «Молитва чи скарга?» М. Струтинська. Спираючись на дослідження В. Доманицького, Л. Луківа, Р. Смаль-Стоцького, М. Шлемкевича, вона стверджує, що Шевченко не був атеїстом, а був віруючою людиною. Святе Письмо у нього завжди було «настільною книжкою», а Шевченкова критика тодішньої російської церкви, зазначає М. Струтинська, немає нічого спільного з «негативною поставою до релігії», і тим більше до Бога. Спростовуючи твердження про «богохульство» Шевченка, вона звертається до промови Митрополита Андрея Шептицького, виголошеної під час відправлення ним панахиди за поетом у Києві 1912 р. Зокрема, підкреслює Струтинська, Митрополит зауважив, що «т.зв. блюзнірство («богохульство») Шевченка» були лише «скарги до Бога» в тих випадках, коли поет «не бачив поліпшення долі свого покривдженого народу, за якого весь час молився і терпів» [31, с. 4].

На початку 1960-х рр. українське жіноцтво Америки, разом з іншими діаспорними організаціями українців, долучається до збору коштів на спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні. Організаційно-практичні кроки цієї акції висвітлювались у рубриці «На пам'ятник Т. Шевченка». З 1960 і до 1964 рр. включно ця рубрика була присутньою майже в кожному номері часопису. Редакційна рада «Нашого життя» постійно інформувала своїх читачів про хід збору коштів на спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку з обов'язковою відзнакою відділів СУА та особистого внеску українців, незалежно від перерахованої суми [18, с. 26]. Так, зокрема, у червневому номері за 1962 р. можемо прочитати чергове повідомлення: «З радістю нотуємо ще одну 100-долярову пожертву на пам'ятник Шевченку у Вашингтоні, а саме 16 Відділ СУА у Міннеаполісі. Це вже 17-й відділ СУА пожертвував таку суму» [19, с. 8].

Варто зазначити, що цей напрям діяльності підтримували і розвивали всі українські діаспорні організації США, незалежно від політичних уподобань. У березневому номері за 1964 р. знайомимося з дописом редакційної колеги часопису «Щоб не було святині без Бога». Наголошуючи на значенні спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні, як «великого культурного і політичного досягнення українців у вільному світі», у ньому акцентується увага на необхідності проведення цілеспрямованої виховної роботи, включно з популяризацією творчості українського поета, серед української молоді на еміграції. Зазначається, що ключову роль у культурно-освітній роботі мають відігравати українські матері, які навчивши дітей «рідної української мови», тим самим зможуть «дати розуміння глибини творчості Шевченка й інших творів української культури» [38, с. 1].

У 1961 р. в 100-ті роковини смерті Тараса Шевченка зусиллями майже всіх осередків жіночих організацій були проведені «святотні академії», концерти, інсценізації, вечори-пам'яті, що стало свідченням досить високого рівня культурно-освітньої діяльності відділів СУА та сприяло подальшому зацікавленню і вивченню творчості поета [9, с. 13].

Вшанування пам'яті Тараса Шевченка жіночими громадами США стало одним із чинників збереження національної ідентичності українців в умовах іншоетнічного середовища, засобом протидії асиміляційній політиці уряду країни поселення. Тому щороку у березневі дні відділи СУА організують різноманітні заходи, присвячені життю і творчості поета, залучаючи до них найактивніших членів українського громадянства та звітують про їх проведення на сторінках «Нашого життя» у рубриках «З відділів СУА», «При громадській роботі» тощо.

Будучи переконаними в тому, що життя Т. Шевченка може слугувати прикладом того, як можна «побороти лиху долю», здобути освіту, залишитися вірним «своїм ідеалам», а його твори якнайкраще сприятимуть формуванню патріотичних почуттів, любові до України, представниці жіночих громад США широко використовували їхній потенціал для виховання української еміграційної молоді і дітей. Свідченням результативності культурно-освітньої роботи в напрямі популяризації шевченкіани серед української молоді на теренах США, стало видання курунем дівчат-пластунок «Ті, що греблю рвуть» у 1961 р. збірки віршів Тараса Шевченка в перекладах англійською, французькою та німецькою мовами. Це видання сприяло також популяризації творчості Шевченка серед широкого загалу зацікавлених українською проблематикою [9, с. 13].

Шевченківська тематика наснажувала й учнівську діаспорну молодь про що засвідчив, зокрема, й конкурс на кращий життєпис Тараса Шевченка, оголошений Українським Робітничим Союзом Америки до 100-х роковин смерті поета. Переможцем конкурсу стала учениця середньої школи Зореслава Колінко, яка познайомилася з поезіями Шевченка в родинному колі, а пізніше, навчаючись у школі українознавства Філадельфії, захопилася його творчістю – інформує нас рубрика часопису «Успіхи молоді» [33, с. 7].

Яскравою сторінкою шевченкіани на сторінках «Нашого життя» стали твори для дітей і молоді, написані переважно представницями жіночого руху. Щороку у березневому номері в рубриці «Нашим дітям» («Нашим малютам» – початкова назва рубрики) друкуються невеликі за обсягом, активні за жанрами – оповідання, поезії, нариси, що відтворюють епізоди з життя поета та мають велике пізнавальне й виховне значення. Друкуються у цій рубриці й уривки з віршів і поем самого поета, поезії українських митців, присвячені Тарасу Шевченку. Ось лише незначний їх перелік: вірші «Юний маляр», «Сонце України» У. Кравченко, «Біля портрета» Л. Полтави, «Твій дух між нами» Роляник, «Шевченко» М. Рильського; оповідання «Шевченко й діти» Л. Бачинського, «Перша втеча Тараса», «Перший пролісок для Тараса», «Оксана» Н. Наркевич, «Казка дідуся Івана» А. Лотоцького, «Розмова з Кобзарем» О. Гаєцької, «Калинова хатинка Тараса Шевченка» К. Гриневич, «Калина» М. Щербатюк, «Дід і малий Тарас» В. Барагури, «Шлях велетня» Н. Лівницької-Холодної тощо.

Виокремлення в «Нашому житті» рубрики для дітей, публікації в ній шевченкіани мали на меті формування світоглядних засад української молоді на еміграції в дусі гуманізму, патріотизму, стійкості і любові до України та її народу.

Особливу увагу читацької аудиторії часопису привертає висвітлення на його сторінках «жіночого питання» у творчій спадщині поета. Із відомих широкому загалу поезій Тарас Шевченко постає як співець жіночої долі й дівочого горя, «звеличник ідеалу жінки-матері». Так у статті «Жінка в творах Тараса Шевченка» автор П. Одарченко акцентує увагу на особливому ставленні поета до України і до жінки-матері, які оспівані ним «з великою силою ... таланту і з великою любов'ю». Аналіз творчої спадщини поета автор здійснює спираючись на дослідження І. Франка, М. Рильського, поділяючи

думку дослідників про те, що одним із «наскрізних образів» у творчості Шевченка є «образ матері, матері-страдниці, матері-мучениці», відтворені передовсім в поемах «Катерина», «Наймичка», «Княжна», «Відьма», «Неофіти», «Марія». П. Одарченко стверджує, що жоден поет у світовій літературі «не звеличив так образ жінки-матері, як Тарас Шевченко», який найбільшим щастям на землі вважає «матір молодю з своїм малюточком малим» [20, с. 2-5].

До теми української жінки в поезії Тараса Шевченка, зокрема до долі дівчини-матері і вдови, звертається у своєму дописі «Вдова в поезії Тараса Шевченка», вміщеному у березневому номері 1986 р., А. Власенко-Бойцун. Свій допис вона побудувала на протиставленні різних типів матерів: спустошених «слабосилих вдачею» самотніх матерів в поемах «Катерина» й «Сліпа» та «незламної міцної душі» в поемі «Наймичка». Зразком матері-одиначки для поета є та, переконана А. Власенко-Бойцун, що зуміла «протиставляючись опінії середовища, виховати свого єдиного сина для народу, для батьківщини» [3, с. 2].

Поезії Шевченка, присвячені «жіночій долі», вражають не тільки «величчю реалістичного й мистецького їх зображення», але й «глибиною теоретичного розуміння ролі жінки в модерному, оновленому суспільстві», – зазначає Р. Завадович, екстраполюючи думки поета на сучасність. Його філософське осмислення ролі матері у вихованні дітей залишається актуальним і в сучасну епоху, стверджує авторка: «Те, що сказав найбільший поет і громадянин України про матір і дитину... також вимога до майбутніх генерацій, щоб турботу за долю дитини ставити завжди в ряді невідкладних національно-громадських і суспільних потреб. Це передовсім пригадка матерям, що їх перше і найсвятіше завдання на землі – вивести в люди своїх діток, приготувати і загартувати їх до боротьби з життєвими перешкодами» [8, с. 2].

Проте самої любові й доброї волі українській матері на еміграції «тепер замало», наголошує Р. Завадович. Жінці-емігрантці потрібно «подвоїти й потроїти свої зусилля в вихованні» дітей, а для цього їй потрібне ще й «знання виховницької справи», що здобувається через «приналежність жінок-матерів до відповідних організацій, участь в освідомній культурно-національній діяльності жіноцтва» [8, с. 2].

Варто зазначити, що чільне місце серед шевченкіани на сторінках «Нашого життя» займають публікації наших сучасників, у яких по-новому з позицій сьогодення висвітлюється значення творчості Тараса Шевченка. Це, зокрема: «На дев'яте березня», «Шевченкові Метаморфози» Є. Сверстюка [27, с. 3; 28, с. 34], «Актуальний Тарас Шевченко» І. Кедрин [10], «Шевченкові святі місця» М. Шах-Майстренко [34], «Мистецтво Шевченкового краю» Л. Орел [24], «Півстоліття на Чернечій горі» та «Світлиця Шевченкового Заповіту» В. Скуратівського [29; 30], «Нові аспекти Шевченкознавства в Україні» Анни-Галі Горбач [5] та ін. На нашу думку, для еміграційної української жіночої громади доробок письменників та літературознавців з України в плані ознайомлення з поетичною та мистецькою спадщиною Тараса Шевченка, нового осмислення ролі поета у національно-визвольній боротьбі українського народу за незалежність української держави, є особливо цікавим та актуальним з позицій сьогодення.

Отже, можемо констатувати, що шевченкіана займала і продовжує займати чільне місце на сторінках часопису «Наше життя», а утвердження культу Тараса Шевченка залишається одним із важливих напрямів культурно-освітньої діяльності української жіночої громади в США загалом, й СУА зокрема.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884 – 1939 [Текст] / Марта Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
2. Богачевська-Хом'як М. Союз українок у міжвоєнний період [Текст] / Марта Богачевська-Хом'як // Наше життя. – 1991. – Ч. 2. – С. 4–7; Ч. 3. – С. 7–8; Ч. 4. – С. 10–11.
3. Власенко-Бойцун А. Вдова в поезії Тараса Шевченка [Текст] / Анна Власенко-Бойцун // Наше життя. – 1986. – № 3. – С. 8–9.
4. Волинець Л. Українська жіноча преса в минулому [Текст] / Л. Волинець // Сучасність. – 1974. – Ч. 7-8. – С. 113–127.
5. Горбач А.-Г. Нові аспекти Шевченкознавства в Україні [Текст] / Анна-Галія Горбач // Наше життя. – 1994. – № 3. – С. 2–3.
6. Дорошенко В. Реєстр українських періодичних видань у вільному світі за рр. 1961 – 1962 [Текст] / Володимир Дорошенко / відбитка з Календаря «Свободи» за 1963 р. – Нью-Йорк, 1963. – 26 с. (УВАН; Книгознавча секція).
7. Животко А. П. Історія української преси [Текст] / Аркадій Петрович Животко / [Упоряд., авт. іст.-біог. нарисів та приміт. М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с., ім. пок. («Літературні пам'ятки України»).
8. Завадович Р. Думки Тараса Шевченка про матір і дитину [Текст] / Р. Завадович // Наше життя. – 1952. – № 3. – С. 2,8.

9. Залізник О. Наше відзначення [Текст] / Олена Залізник // Наше життя. – 1962. – № 6. – С. 13.
10. Кедрин І. Актуальний Тарас Шевченко [Текст] / Іван Кедрин // Наше життя. – 1990. – № 3. – С. 2.
11. Копач О. Тарас Шевченко – поет огненного слова [Текст] / Олександра Копач // Наше життя. – 1979. – № 3. – С. 1–2, 17.
12. Кость С. Жіноча преса [Текст] / Степан Кость // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 123–141.
13. Леся Українка. На роковини Шевченка [Текст] / Леся Українка // Наше життя. – 1951. – № 3. – С. 1.
14. Лотоцька О. А в попілі тліє іскра вогню великого [Текст] / Олена Лотоцька // Наше життя. – 1946. – № 3. – С. 2.
15. Лотоцька О. Ми доросли [Текст] / Олена Лотоцька // Наше життя. – 1994. – № 1. – С. 3.
16. Л-й О. Державний світогляд Тараса Шевченка [Текст] / О. Л-й // Наше життя. – 1947. – № 3. – С. 4–5.
17. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія [Текст] / О. Маланчук-Рибак. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 1999. – 54 с.
18. На пам'ятник Т. Шевченка [Текст] // Наше життя. – 1962. – № 6. – С. 8.
19. На пам'ятник Т. Шевченка [Текст] // Наше життя. – 1963. – № 10. – С. 26; 1962. – № 1. – С. 6; 1962. – № 3. – С. 8; 1963. – № 6. – С. 2.
20. Одарченко П. Жінка в творах Тараса Шевченка [Текст] / Петро Одарченко // Наше життя. – 1985. – № 3-4. – С. 2–5.
21. Олесницька К. Джерело надії у безнадійні дні [Текст] / Клавдія Олесницька // Наше життя. – 1944. – № 3. – С. 2.
22. Олесницька К. У Шевченкові роковини [Текст] / Клавдія Олесницька // Наше життя. – 1945. – № 3. – С. 2.
23. Олесницька К. Чи догідна пора? [Текст] / Клавдія Олесницька // Наше життя. – 1944. – № 1. – С. 2.
24. Орел Л. Мистецтво Шевченкового краю [Текст] / Лідія Орел // Наше життя. – 1995. – № 3. – С. 1–5; № 4. – С. 9–12.
25. Передирій В. Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853 – 1939) [Текст] / В. Передирій // Зб. праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 45–64; Ї ж. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853 – 1939). Анотований каталог. – Львів, 1999. – 192 с.
26. При громадській роботі [Текст] // Наше життя. – 1963. – № 7. – С. 36–37.
27. Сверстюк Є. На дев'яте березня [Текст] / Євген Сверстюк // Наше життя. – 1980. – № 3. – С. 3.
28. Сверстюк Є. Шевченкові Метаморфози [Текст] / Євген Сверстюк // Наше життя. – 2005. – № 3. – С. 3–4.
29. Скуратівський В. Півстоліття на Чернечій горі [Текст] / В. Скуратівський // Наше життя. – 1993. – № 3. – С. 16–17.
30. Скуратівський В. Світлиця Шевченкового Заповіту [Текст] / В. Скуратівський // Наше життя. – 2006. – № 3. – С. 2–4.
31. Струтинська М. Молитва чи скарга? [Текст] / М. Струтинська // Наше життя. – 1970. – № 3. – С. 3–4.
32. Сушкова О.М. Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості : навч. посібн. [Текст] / О.М. Сушкова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 144 с.
33. Успіхи молоді [Текст] // Наше життя. – 1962. – № 5. – С. 7.
34. Шах-Майстренко М. Шевченкові святі місця [Текст] / М. Шах-Майстренко // Наше життя. – 1997. – № 3. – С. 2–5.
35. Шпаківська В. Книга – скарбниця [Текст] / Віра Шпаківська // Наше життя. – 1953. – Ч. 2. – С. 1–2.
36. Шустакевич Ю. В роковини Тараса Шевченка [Текст] / Юлія Шустакевич // Наше життя. – 1946. – № 3. – С. 2, 6.
37. Шустакевич Ю. Тарас Шевченко – дух України [Текст] / Юлія Шустакевич // Наше життя. – 1951. – № 3. – С. 1.
38. Щоб не було святині без Бога [Текст] // Наше життя. – 1964. – № 3. – С. 1.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2014.

Людмила Божук

Значення творчості Тараса Шевченка в сохрании національної ідентичности українського зарубезья (на материалах журналу «Наша жизнь»).

В статье анализируются материалы журнала «Наша жизнь» – печатного органа Союза Украинки Америки, посвященные жизни и творчеству Тараса Шевченка, а так же их влияние на сохранение национальной идентичности украинской диаспоры США в целом и женской среде, в отдельности.

Ключевые слова: Союз Украинки Америки, женское движение, женская пресса, журнал «Наша жизнь», шевченкіана, українська діаспора.

Liudmyla Bozhuk

The Importance of Taras Shevchenko's Creative Work in the National Identity Preservation of the Ukrainian Diaspora (Based on the Materials of Our Life Magazine).

The article analyses materials of the magazine *Our Life* published by the Ukrainian National Women's League of America. The author of the article examines the materials dedicated to the life and creative work of Taras Shevchenko and their impact on preservation of national identity of the Ukrainian Diaspora in the USA in general and among Ukrainian women in particular.

The analysis of the magazine's literary materials reveals that a significant place in them is occupied by Taras Shevchenko studies since his creative heritage and ideas still remain an important educational means of the Ukrainian national identity formation and a significant unifying factor in the struggle for personal freedom and independence of Ukraine.

Having published Taras Shevchenko's poetry, along with reproductions of his paintings and materials dedicated to the analysis of poet's personality and creative work, the *Our Life* magazine has not only popularized the knowledge about the Ukrainian bard but also promoted the formation of his cult as of a proponent of Ukrainian independence.

Key words: the Ukrainian National Women's League of America, women's movement, women's press, *Our Life* magazine, Taras Shevchenko studies, Ukrainian Diaspora.

УДК 94(100):314.7

Алла Горбенко
(Івано-Франківськ)

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СПРАВІ ДОПОМОГИ ІТАЛІЙСЬКИМ ЕМІГРАНТАМ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.

Стаття має на меті прослідкувати звідки бере початок зацікавленість Католицької Церкви проблемою міграції на рубежі ХІХ – ХХ ст., як зростав її інтерес до цього питання, ким були перші засновники католицьких місій та спеціальних інституцій для духовної та матеріальної підтримки емігрантів, в першу чергу італійських. Спираючись на дослідження італійських істориків, в статті розкривається в чому полягала і які форми мала діяльність релігійних згромаджень та організацій серед мігрантів, а також формулюється історичне значення такої діяльності для формування і розвитку релігійного вчення Католицької Церкви щодо міграції.

Ключові слова: еміграція, Католицька Церква, соціальна діяльність, духовна опіка.

Масовий наплив іммігрантів до Європи призводить до появи ряду серйозних проблем, таких як утворення справжніх національних гетто у великих містах, погіршення кримінальної ситуації, дискримінація, а із настанням економічної кризи – до появи соціальних конфліктів, зростання незадоволення, а часом відвертих ксенофобських, расистських настроїв серед місцевого населення. В той час, коли уряди європейських країн часто підходять до вирішення питання імміграції з популістських позицій, маніпулюючи свідомістю власних чи іноземних громадян, в залежності від поставлених цілей, Католицька Церква відстоює позиції гуманістичного підходу до цього питання і закликає всіх членів суспільства до поваги і захисту людської гідності, до милосердя і благочинності. Досвід Католицької Церкви у справі душпастирства та соціально-харитативної діяльності серед мігрантів налічує вже понад 150 років. Пригадати історичні витоки цього досвіду і є основним завданням статті. Під час дослідження ми спиралися на праці італійських істориків, які останнім часом активно висвітлюють цю тему, наголошуючи, що вона несправедливо проігнорована в літературі, на відміну, наприклад, від проблеми італійської мафії в еміграції [10]. Це, в першу чергу дослідження Центру вивчення еміграції в Римі, його директора В. Розато, а також Д.Г. Тазелло, Ж. Розолі, М. Санфіліппо, Г. Бентольйо та інших.

Феномен людських міграцій завжди перебував у полі зору Католицької Церкви, починаючи з теологічних біблійних і догматичних принципів, які, на думку багатьох дослідників проблеми, лежать в основі її релігійного вчення щодо міграцій, і, завершуючи сьогоднішнім, коли Католицька Церква налічує численні структурні підрозділи, місії, які працюють з мігрантами, та велику кількість офіційних документів, що спрямовують їх діяльність [6, р. 445].

Першими, хто активно зацікавився проблемою еміграції, були італійські католицькі місіонери, коли в другій половині ХІХ ст., у силу історичних та економічних чинників італійська еміграція набула особливо великих розмірів. Так, якщо в 1879 р. кількість емігрантів сягала 100 тис. осіб, то у 1888 р. цей показник зріс до 290 тис. осіб та до 553 тис. осіб у наступні роки. А вже в 1903 р. кількість емігруючих з Італії складала 12 тис. осіб щодня [1, р. 25]. Якщо до цього періоду Католицька Церква оцінювала міграції як небезпечні, негативні явища, що призводять до відтоку віруючих, то в цей час серед її прогресивних представників з'являється усвідомлення необхідності більш глибокого аналізу і розуміння проблеми міграцій [2, р. 371].

Десятиліття між 1880 та 1890 роками характеризується значною кількістю ініціатив на користь мігрантів та початком діяльності таких видатних осіб як дон Вінченцо Паллотті, дон Джованні Боско, матір Франческа Саверіо Кабріні, єпископ Джованні Баттиста Скалабріні, єпископ Джеремія Бонмеллі.

Справжнім першопрохідцем у справі опіки над мігрантами став священик Вінченцо Паллотті, засновник Союзу Католицького Апостолату. Під його керівництвом у 1844 р. був скерований до Лондона о. Рафаель Мелія для душпастирства серед італійських іммігрантів. Там проводяться організаційні заходи і збір коштів для побудови храму, який одразу став місцем звернення італійців по моральну і соціальну допомогу. Згодом при храмі була відкрита католицька школа для дітей іммігрантів [3, р. 413].

Приклад місіонерів, які опікувалися італійськими мігрантами у Лондоні надихнув єпископа міста Нью-Йорка Джона МакКлоскі, який був особисто знайомим з Вінченцо Паллотті, запросити представників організації паллотинців для роботи з іммігрантами. Так, у 1884 р. до Нью-Йорка прибувають Еміліано Кірнер з Лондона та Паскуале де Ніско з Риму, які у кварталі Харлем розбудовують першу італійську парафію навколо храму Мадонни з Карміні, що стає центром соціальної допомоги і підтримки італійців. Дон Де Ніско засновує церкву Св. Серця Ісуса та Марії в Брукліні та п'ять інших церков на Лонг-Айленді [3, р. 414]. За сприяння префекта конгрегації Пропаганда Фіде кардинала Сімеоні у 1886 р. паллотинці досягають Монтевідео (Уругвай), де заснують церкву Мадонни з Лурду та Бразилії, де їхня діяльність триває до наших днів [3, р. 415].

Іншим великим ентузіастом даної справи став дон Джованні Боско, який у 1864 р. заснував Священне Товариство Салезіанів, а в 1875 р. за порадою Папи Пія IX приймає запрошення відрядитися до Аргентини для роботи серед іммігрантів з Італії. І там діяльність дона Боско, зокрема в Буенос-Айресі, де салезіанам була передана церква Матері Милосердя, розповсюджувалася далеко за межі церкви. Місіонерами-салезіанами були створені школи професійного навчання, товариства взаємодопомоги, видавалися газети. Особливо велику увагу вони приділяли освіті молоді та формуванню релігійної культури, проведенню місіонерської діяльності серед місцевого населення, сприяючи поступовій інтеграції італійців на нових землях. І сьогодні це згромадження представлене в Бразилії, Чилі, Уругваї, Парагваї та Аргентині [3, р. 417]. На початку ХХ ст. салезіани співпрацювали з єпископом Бономеллі і відкрили свої місії для італійців у Європі (Бельгія, Франція, Німеччина, Швейцарія), Середньому Сході (Константинополь, Смірна, Єрусалим) та в США (Нью-Йорк, Сан-Франциско), де співпрацювали з єпископом Скалабріні та Товариством Св. Рафаеля [3, р. 417].

Усі дослідники цього питання відзначають, що за участю єпископа міста П'яченца Джованні Батиста Скалабріні діяльність місіонерів серед емігрантів отримала новий поштовх. У першу чергу Скалабріні намагався привернути увагу держави та громадськості до проблеми еміграції. Розгорнув широку, як на той час, інформаційну діяльність. Протягом 1887–1900 років видавав брошури на цю тематику, наприклад «Італійська еміграція в Америці (червень 1887 р.)», організував конференції по найбільших містах (в Генуї, Римі, Флоренції, Турині, Мілані, Палермо) [11]. Власне бачення відповіді на еміграційну ситуацію в Італії єпископ виклав в Статуті Конгрегації місіонерів Св. Карла для італійців-емігрантів, що була заснована ним 28 листопада 1887 р. і схвалена Папою Левом XIII. Основною метою їх діяльності вважав збереження віри в серцях співвітчизників та здійснення всіх можливих заходів для покращення їх морального, економічного та громадянського становища. Закликає до будівництва храмів і шкіл, де б викладались уроки італійської мови та історії [7].

У своїх працях Джованні Батиста Скалабріні розробив детальну програму опіки над мігрантами, починаючи з допомоги їм в портах відправлення, під час подорожі, в портах прибуття та під час облаштування на нових землях. Оскільки більшість мігрантів з Італії були малоосвіченими, а часто і неписьменними селянами, першочерговим завданням було надання їм достовірної інформації та застереження від можливих зловживань, шахрайства, експлуатації. Допомога мала бути не лише матеріальною, а й сприяти духовному особистісному розвитку емігрантів, сприяти збереженню їх віри, людської та національної гідності.

Стратегія Скалабріні полягала у вивченні, аналізі, популяризації проблеми, та у залученні людей, засобів для практичного втілення проєктів. Перш за все Скалабріні проводив активну роботу з встановлення зв'язків з такими організаціями, як Пропаганда Фіде і Національна асамблея допомоги італійським місіонерам та її керівником Ернестом Шапареллі, з відомим соціологом, засновником Католицького об'єднання для соціологічних студій Джузеппе Тоніоло, засновницею Місії Св. Серця матір'ю Франческою Саверіо Кабріні [11].

Єпископ П'яченци вів активну переписку з цього питання з главою Католицької Церкви. Звертався до Святого Престолу з пропозицією організації духовної та соціальної опіки над мігрантами не лише з Італії, а будь-яких національностей. У 1903 році заснував друковане видання, яке існує і сьогодні. Тоді це була брошура, невелика за обсягом, проте з довгою назвою – «Конгрегація місіонерів Св. Карла для італійців емігрантів в Америці» [11]. З метою подолання байдужості, звернення уваги громадськості до проблем емігрантів у ній друкувалися звіти, кореспонденція місіонерів, перевидання значущих досліджень про еміграцію. Важливим результатом такої діяльності єпископа Скалабріні та його помічників стало усвідомлення впливовими церковними, громадськими колами гостроти проблеми та втілення в життя ряду важливих ініціатив.

Як і їх попередники, скалабринці діють серед мігрантів у США та Бразилії, заснуючи церкви, школи, сиротинці. В своїй діяльності вони керувалися особистими директивами Скалабріні й на 1905 рік (коли єпископ пішов з життя) у Південній та Північній Америках налічувалося вже близько 100 чоловік-місіонерів [3, р. 420].

Новою була ідея створення асоціації мирян для допомоги емігрантам, у першу чергу в портах, з яких вони від'їжджали і до яких прибували. Як зазначає директор Центру дослідження еміграції в Римі Вінченцо Розато, Ватикан спочатку не вітав цієї ініціативи. Але в 1889 р. було створено Італійське товариство патронату над емігрантами, основною метою якого був їх захист від шахрайства та зловживань. Однак така діяльність не отримала великого поширення. Лише в порту Генуї активно діяв місцевий комітет під керівництвом П'єстро Маллотті [3, р. 420]. У 1901 р. це товариство отримало ім'я Св. Рафаеля. В цьому ж році його представництво було створено в порту Нью-Йорка, а згодом – Бостона, діяльність яких тривала до початку Першої світової війни [3, р. 420]. Тут емігрантам, які, нагадаємо, не розмовляли англійською, допомагали проходити митний контроль, зорієнтуватись на новому місці, правильно придбати квитки для подальшої подорожі, надіслати повідомлення родичам, поміняти валюту, знайти роботу і правильно укласти контракт тощо. Тим, які не мали конкретних планів щодо подальшого влаштування, надавався тимчасовий притулок, а хворим – медична допомога [9]. Також діячі Товариства Св. Рафаеля, з метою допомоги емігрантам, співпрацювали з органами адміністрації. Так, в опублікованих звітах наводяться приклади, коли деякі члени емігруючих родин, часто діти чи люди похилого віку, мали захворювання і тому розлучалися з рештою родини, затримувалися для подальшої депортації. Щоб їм допомогти, місіонери та волонтери Товариства Св. Рафаеля брали на себе їх лікування, вносили необхідні грошові застави [9].

В Італії Джованні Батиста Скалабріні проводить роботу з підготовки еміграційного закону, в результаті прийняття якого в 1901 р. вдалося перемогти лобі еміграційних агентів, які спекулювали на бідності, неосвіченості та довірливості громадян [8].

Сам Скалабріні здійснив візит у 1901 р. до США, а в 1904 р. – до Бразилії. Побачивши на власні очі, які труднощі долають емігранти під час заокеанської подорожі та влаштовуючись на нових землях, єпископ ще раз переконався в правильності своїх ініціатив і після повернення звернувся до Папи Пія X з меморандумом, в якому запропонував створити папську комісію для католицьких емігрантів, яка дозволить координувати спільні дії і, таким чином, економити сили, засоби та енергію [8].

Блиьким другом та соратником Скалабріні у цій справі був єпископ міста Кремони Джеремія Бономеллі, який основну увагу приділяв проблемам італійських емігрантів у європейських країнах. Багато подорожував, відвідував емігрантські общини і присвятив проблемі чимало праць, наприклад «Осінь на Заході» (1895), «Осінь на Сході» (1897), «Три місяці по інший бік Альп» (1901), «Подорожуючи по різних країнах у різні часи» (1908), «Літні мандрівки» (1914) та ін. Також організував конференції присвячені проблемам емігрантів. У 1900 р., об'єднавшись з представниками Національної асамблеї допомоги італійським місіонерам, на чолі з Ернесто Шапареллі, заснував Організацію для допомоги італійським емігрантам в Європі та на Сході [3, р. 422]. Якщо об'єднання, засноване Скалабріні, було релігійною організацією, що співпрацювала з мирянами, то Організація Бономеллі за своєю сутністю була нерелігійною, позаконфесійною, яка залучала до роботи священиків. Ця організація вперше звернула увагу на сезонних трудових мігрантів у Європі. Їх діяльність підтримується релігійними орденами та конгрегаціями, такими як барнабіти в Парижі, деоніанці в Марселі, салезіани в Леоні та Цюріху, капуцини на півдні Франції [4, р. 388].

Важливим внеском асоціації була її інформаційна робота, публікація спеціальних досліджень про еміграцію. Так, у 1901 р. було опубліковано звіт про важке становище підлітків-емігрантів з Північної Італії, які працювали на виробництві скла у Франції, у 1902 р. – дослідження про робітників, які працювали на будівництві тунелів у Швейцарії, дослідження економічного та морального становища жіночої еміграції, зайнятої на текстильному виробництві у Південно-Східній Франції, а ще через рік – узагальнююче дослідження про становище емігрантів [4, р. 388]. Багато досліджень друкувалися на сторінках «Бюлетня», який з 20 січня 1902 р. почала видавати Організація Бономеллі [5, р. 625].

Як зазначає Вінченцо Розато, Ватикан з самого початку діяльності даної асоціації часто виявляв щодо неї нерішучість та невпевненість. Адже вона була нерелігійною організацією і своєю структурою не відповідає в повній мірі церковним канонічним законам [3, р. 423]. Тому вона була санкціонована Святим Престолом лише в 1914 р. за місяць до смерті єпископа Бономеллі. Але це не стало перешкодою в її діяльності. Багато священиків та мирян відгукувались на її заклики та сприяли плідній діяльності серед емігрантів у великих містах Франції, Швейцарії, Німеччини тощо.

Значних результатів у допомозі мігрантам католицької місії досягнули і завдяки діяльності жіночих чернечих об'єднань. Так, у Європі діяли сестри милосердя, доньки Марії Помічниці, сестри жозефінки з Куню, сестри Непорочного Зачаття та інші. А в Америці – сестри апостолитки Св. Серця, салезіанки, сестри Св. Доротеї, франческанки, сестри милосердя Марії Розелло, тощо [3, р. 423]. Серед жіночих католицьких конгрегацій фундаментальними дослідниками називають заслуги сестер-місіонерок Св. Серця Ісуса, особливо засновниці об'єднання Франчески Саверіо Кабріні. Ще в Італії вона співпрацювала з єпископами Бономеллі та Скалабріні, а в 1886 р. з шістьма сестрами прибула до Нью-Йорка. Протягом двох років вони викладали в католицьких школах для дітей емігрантів, працю-

вали поряд зі скалабінцями, а в 1892 р. засновують госпіталь імені Христофора Колумба (Columbus Hospital) в Нью-Йорку, а згодом – в Сіетлі та Чикаго, де надають безкоштовну медичну допомогу іммігрантам з Італії. Також представниці цієї конгрегації діють в Нікарагуа, Бразилії, Аргентині. Створюють численні освітні заклади з курсами мов та професійної підготовки. У 1917 р. Франческа Саверіо Кабріні пішла з життя. На цей час від її імені діяло 1300 місіонерок у складі 67 формацій. А в 1950 р. Папа Пій XII оголосив її патронесою емігрантів [3, р. 425]. Усі жіночі об'єднання натхненно працювали в школах, сиротинцях, шпиталях і саме така діяльність, як відзначають дослідники, гарантувала найбільшу ефективність втілення ідей єпископа Скалабріні. В закладах, якими опікувалися сестри, де спілкування відбувалося італійською, формувалися національні общини, які об'єднували групи емігрантів на основі їх регіонального походження, що сприяло збереженню їх національної ідентичності [8].

У 1909 р. була створена організація Італіка Дженс (Italica Gens), яка об'єднала релігійні конгрегації та мирські товариства, зайняті опікою над емігрантами перш за все в Америці [8]. Таке посилення актуальності питання допомоги італійським емігрантам змусило нарешті й офіційний Ватикан до більшої активності в цій справі. Секретаріат Ватикану починає збирати офіційну статистику еміграції, наполягає на створенні при кожній єпархії спеціального патронату, який би надавав інформацію про емігрантів їх родичам. А в 1912 р. Папа Пій X при Консисторії створює спеціальну установу для емігрантів [8].

У 1914 р. був започаткований щорічний збір коштів на підтримку душпастирської і соціальної діяльності серед емігрантів. Цього ж року 13 березня Папа Пій X заснував в Римі Колегіум священнослужителів для духовної опіки над емігрантами, який, однак, через розгортання Першої світової війни почав діяти в 1920 р. [2, р. 375]. А через кілька місяців після обрання Папи Бенедикта XV 6 грудня 1914 р. Консистоціальна Конгрегація направила усім італійським єпархіям лист-циркуляр «Біль та турбота», яким повідомляла про започаткування відзначення Національного дня емігранта [8]. Сьогодні він відзначається як Всесвітній День мігрантів та біженців.

Таким чином, незважаючи на те, що спочатку Ватикан розглядав еміграцію європейців, зокрема італійців, лише як відтік і втрату прихожан, він дуже скоро переглянув це бачення, усвідомив колосальне гуманітарне, економічне, соціально-політичне значення проблеми і перейшов до її вивчення та розробки конкретної практичної діяльності в цій сфері.

Таке переосмислення відбулося, в першу чергу, завдяки великому ентузіазмові, натхненню, інтуїції видатних представників католицького духовенства і місіонерства. Їх праця у сфері опіки над емігрантами сприяла тому, що Католицька Церква часто випереджала італійську владу в цьому питанні. Про те, що внесок цих діячів у справу захисту людської гідності, поширення принципів милосердя, справедливості та рівності всіх перед Богом є величезним, свідчить той факт, що деякі з них згодом були беатифіковані, а саме Джованні Боско, Вінченцо Паллотті, Джованні Батиста Скалабріні, Франческа Саверіо Кабріні.

Крім того, основною заслугою католицького духовництва була щоденна допомога емігрантам та їх дітям, дослідження явища еміграції та передчуття його подальшої актуалізації започаткували систематизацію релігійного вчення Католицької Церкви щодо міграцій. Активна і широка переписка між представниками клеру з різних частин світу започаткувала міжнародний діалог та співробітництво в цьому питанні. Велике значення мала інформаційна діяльність, завдяки якій висвітлювалися такі проблеми, як експлуатація, шахрайство, спекуляції, моральна деградація і фізичні страждання. У своїх працях духовництво наголошувало на необхідності невідкладної відповіді на ці виклики, формували комплексне бачення міграційних процесів, їх причин та наслідків. Тому, зважаючи на стійкість і динаміку міграцій в сучасних складних умовах, досвід Католицької Церкви не лише заслуговує на увагу, а його вивчення та нове прочитання буде актуальним і корисним для формування зваженого, ефективного бачення міграційного питання та вирішення пов'язаних із ним проблем.

Список використаних джерел та літератури:

1. De Luca V. Siamo tutti migranti. La convivenza possibile / V. De Luca. – Milano: Paoline, 2012. – 184 p.
2. Bentoglio G.F. Santa Sede e movimenti migratori: una lunga storia di attenzione alla persona umana / G.F. Bentoglio // Studi emigrazione. – 2011. – № 183. – P. 371–384.
3. Rosato V. I pionieri del servizio ai migranti italiani. Gli interventi provvidenziali di Pallotti, Bosco, Scalabrini, Bonomelli e Cabrini a partire dall'Unità d'Italia / V. Rosato // Studi emigrazione. – 2010. – № 183. – P. 407–426.
4. Tassello G.G. Emigrazione italiana in Europa: missione e cura pastorale / G.G. Tassello // Studi emigrazione. – 2010. – № 183. – P. 385–406.
5. Tassello G.G. La stampa cattolica di emigrazione in Europa / G.G. Tassello // Studi emigrazione. – 2009. – № 175. – P. 623–652.
6. Tassello G.G. Teologia pastorale e migrazioni / G.G. Tassello // Studi emigrazione. – 2010. – № 178. – P. 444–467.

7. Regola della Congregazione dei missionari di S. Carlo per gli italiani emigrati. – [Risorsa elettronica]. – Modalità di accesso: URL: http://www.scalabrini.org/Annuario/images/stories/download_opere_scalabriniane/regola_della_congregazione.pdf. – Titolo dallo schermo.

8. Sanfilippo M. Il Vaticano e l'emigrazione nelle Americhe / M. Sanfilippo. – [Risorsa elettronica]. – Modalità di accesso: URL: <http://dSPACE.unitus.it>. – Titolo dallo schermo.

9. Stibili E.C. What Can Be Done to Help Them? The Italian Saint Raphael Society, 1887–1923 / E.C. Stibili. – [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cms3.2000.16.issue-1/issuetoc>. – Title from the screen.

10. Tassello G.G. Perché parlare dei missionari d'emigrazione / G.G. Tassello. – [Risorsa elettronica]. – Modalità di accesso: URL: http://www.chiesacattolica.it/documenti/2005/05/00010539_perche_parlare_dei_missionari_d_emigrazione.html. – Titolo dallo schermo.

11. Tomasi S. Rosoli G. Migrazioni moderne. – [Risorsa elettronica]. – Modalità di accesso: URL: http://www.intratext.com/IXT/ITA2341/_P1.HTM. – Titolo dallo schermo.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2013.

Алла Горбенко

Исторический опыт Католической Церкви в помощи итальянским эмигрантам на рубеже XIX – XX вв.

Целью статьи является анализ исторического опыта Католической Церкви в организации помощи итальянским гражданам, которые массово эмигрировали в США на рубеже XIX – XX вв. На основании изучения трудов итальянских историков подитождается работа первых католических конгрегаций, миссий, организаций, основанных для оказания помощи эмигрантам, деятельность их лидеров, а также формулируется историческое значение такой деятельности для дальнейшего создания и развития религиозного учения Католической Церкви относительно миграционных явлений.

Ключевые слова: Католическая Церковь, эмиграция, социальная опека, материальная помощь.

Alla Horbenko

The Catholic Church Historical Experience of Providing Assistance for the Italian Immigrants at the Turn of the XIX – XX Centuries.

This article analyses the growing attention of the Catholic Church to a very traumatic migration phenomenon. The massive departure of Italians for the USA is regarded as an attempt to escape famine, to avoid struggles in their homeland, and to find a better future for themselves and their families. The first representatives of the Catholic Church who were actively helping the emigrants were religious Catholic orders and their spiritual leaders and founders. They were sending missionaries to accompany emigrants during their trips, welcoming them at the arrival, and helping them to find accommodation and start a decent life. These pioneers were Vincenzo Pallotti, Giovanni Bosco, Giovanni Battista Scalabrini, Geremia Bonomelli and Francesca Cabrini. These pastors supported many emigrants, organised spiritual and social activities and established churches, schools, social centres, hospitals, orphanages, etc. Thanks to them, many emigrants were not lost, but were able to regain their dignity, social respect and status.

Key words: Catholic Church, emigrants, social activity, pastoral activity.

СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ

УДК 94(477).15:32 (091)

Володимир Потульницький
(Київ)

СТВОРЕННЯ В ЕМІГРАЦІЙНИХ УМОВАХ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОНАРХІЗМУ ТА ЇЇ СПЕЦИФІКА (1918–1939)

Гетьманська ідеологія, створена В. Липинським в еміграції у 1920 роках, стала ідеологією так званого «правого крила» тодішньої української політики. У 1930 роках гетьман П. Скоропадський здійснив низку заходів для перетворення цієї ідеології у всезагальну ідеологію. Умови еміграції та війна стали на заваді справі подальшої розробки гетьманської ідеології.

Ключові слова: ідеологія «правого крила», всезагальна ідеологія, еміграція, В. Липинський, гетьман П. Скоропадський.

Розкриття теми статті будуватиметься шляхом пошуку відповідей на наступні три питання:

1. Чи постання ідеології українського монархізму відбувалось в класичних рамках, тобто при наявності всіх трьох взаємозв'язаних соціально-політичних елементів, необхідних для оформлення певних світоглядних позицій у ідеологію?
2. Яким було місце ідеології українського монархізму у типологічній структурі ідеології, як багатовікового політичного винаходу і феномену?
3. Чи могла постати держава (гетьманська) на базі ідеології, створеної В'ячеславом Липинським і доповненої Павлом Скоропадським?

Аналіз автором проводитиметься на основі верифікації на українському матеріалі методологічних думок видатного німецького соціолога Карла Маннгейма щодо постання та детермінації феномена ідеології, з одного боку, і його ж ідеї про значення аналізу різних стилів мислення для дослідження історії та схему зв'язків між стилем мислення та соціальними станами та групою, з іншої сторони.

1. Як відомо, будь-яка ідеологія постає при наявності трьох взаємозв'язаних елементів: а. коли специфічна соціальна ситуація спонукає нас відобразити соціальні корені нашого знання; б. коли ідеолог належить до певної соціальної групи і бачить світ і певні речі в контексті розуміння цієї групи. Його концепція постає як кристалізація досвіду цієї групи, яка, наприклад, в слово «королівство» вкладає зміст лояльності підданих, що визнає цілковите право влади короля, а не зміст організації, включеної в поштову систему листування даної країни; в. коли люди в певних групах розвивають специфічний стиль думання, як остаточну серію відповідей на певні типові ситуації, що характеризують їхню спільну позицію [11, с. 3, 5, 19-20].

Постання ідеології українського консерватизму відбулося у класичних рамках, при наявності всіх трьох вищезазначених елементів, необхідних для оформлення певних світоглядних позицій у ідеологію. Перейшовши у 1919 році зі становища посла гетьманської Української держави у становище емігранта, В'ячеслав Липинський (1882–1931) опинився у специфічній соціальній ситуації – своєрідному вакуумі, яка вимагала від нього для збереження свого класового інтересу певної політичної активності. Як відомо, протягом існування Другого Гетьманату як держави, консервативні сили так і не створили єдиної партії і ще не мали власної оформленої ідеології.

В еміграції, невдовзі після падіння Гетьманату, саме у В. Липинського визріває думка про необхідність консолідації усіх монархічних діячів з Лівобережжя, Правобережжя і Галичини в межах однієї політичної організації. У 1920 році у Відні він створює програмний Статут і організаційний регламент Українського Союзу Хліборобів Державників (далі УСХД – В.П.) та ініціює їх прийняття 16 грудня 1920 року на засіданні Ініціативної групи. Ці акції В. Липинського кладуть початок організаційному рухові гетьманців в еміграції.

УСХД був побудований В. Липинським як партія напівзакритого характеру з триєдиною структурою. У цю структуру входили: 1. гетьман з його штабом, який персоналізував та репрезентував державу, насамперед в сферах військової справи і дипломатії; 2. гетьманська управа – виконавчий орган, який очолює і організує всю внутрішню і зовнішню політику; 3. рада присяжних як ідеологічний орган, яка виробляє ідеологію і захищає гетьманську ідею від різних неоконсерватизмів і відхилень, від можливих викривлень і паплюжень української монархічної традиції.

В'ячеслав Липинський не лише належав до певної групи гетьманців – монархістів, але й бачив світ і певні речі в контексті розуміння цієї групи. В центрі цього світу стояла фігура українського

монарха. В. Липинський на основі власного аналізу реального досвіду українського державотворення вважав, що український варіант монархізму може бути лише спадковим (ділчичним), оскільки виборний тип монархії в українських умовах і реаліях приведе, як це не раз показала історія, лише до руїни і загибелі держави [1, с. 14, 42, 80, 94-95]. «Вдосконалювати державно-національну традицію, – пише Липинський, – це обережно відкидати з неї все, що в житті нації показало себе шкідливим... В нашій творчій, будуючій державно-національній традиції Гетьманства дві його прикмети показали себе в житті нації шкідливими: його виборність і його залежність від чужих держав... Бо Гетьманство під чужим протекторатом це вже пройдена форма нашою нацією, і при тім це та форма, що в житті нації себе не оправдала. Вертатись до неї – це значить іти назад, творити шкідливу реакцію... З тих самих причин неможливо вернутись до Гетьманства виборного. Виборне Гетьманство перестало б бути Гетьманством, стало б неможливою для здійснення демократичною диктатурою... Чого демократія сфабрикувати не може – це сила національної традиції. В такій тільки формі стоїть це питання і перед нашою Українською Нацією: або виборний демократичний популярний Диктатор, або ділчичний традиційний Гетьман... Неможливо кандидувати в національні Наполеони там, де народ немає ще в собі традиції національних Монархів» [1, с. 90, 92, 94-95].

Тому наступний крок у політичній діяльності В. Липинського у 1920–1921 роках був головним чином підпорядкований залученню до постанови на чолі гетьманського руху обох можливих, у баченні В. Липинського, кандидатів на його керівника. Тут В. Липинський, як політик, залишився вірним своїм поглядам, висловленим ще у 1912 році, де вказував, що майбутня українська держава має бути побудована як конституційна монархія, а вибір можливої династії – германської, австрійської чи російської залежатиме від реального стану справ в Україні і становища Європи [4, с. 17].

Тримаючи в полі зору обидва напрямки свого розуміння гетьманської політики (австро-німецький і російський – В.П.), В. Липинський намагався прилучити до реставрації гетьманського руху в еміграції не лише кандидата на монарха з підросійської України – колишнього гетьмана Павла Скоропадського, але й альтернативну йому фігуру – представника австрійської Галичини, члена імператорської родини і командувача у 1918 р. легіоном січових стрільців Вільгельма Габсбурга [12, с. 82-102].

Саме Вільгельм Габсбург став першим з двох вищезазначених кандидатів, який відгукнувся на пропозицію В. Липинського вступити до лав гетьманців. Під впливом В'ячеслава Липинського, якого Вільгельм Габсбург знав ще по Відню часів монархії як посла Української держави, ерцгерцог у 1920 році, відразу після першої розмови з ним Липинського, входить до законодавчого органу гетьманців-монархістів – Генеральної Ради, яка передувала Раді Присяжних.

Проте вже наприкінці 1920 року керівне ядро УСХД припинило розгляд Вільгельма Габсбурга як претендента на український трон і голову гетьманського руху. Вільгельм Габсбург, зрозумівши, що Липинський створив партію орденського типу з досить чіткою ієрархією і повною підвладністю рядових членів керівному ядру, висловив переконання про недемократичний характер складених В. Липинським статуту і регламенту УСХД і вийшов з гетьманського руху [2, с. 274-275].

Інакше у В'ячеслава Липинського склалися переговори з Павлом Скоропадським. Останній, на відміну від Вільгельма Габсбурга, досить довго вагався, чи відновлювати йому свою монархічну політичну діяльність. Ці вагання тривали біля півроку. Гетьман, перебуваючи в еміграції у Німеччині, а з осені 1919 року – у Швейцарії, знаходився у стані повного розчарування в монархічних ідеалах, був ображений на українців, які, як йому видавалось, його рішення і вчинки так і не зрозуміли, і повністю відійшов від усіх політичних справ. В еміграції він займався читанням французьких романів, зустрічами з колишніми військовими російської гвардії, з якими служив разом замолоду в імперській кавалерії, і, отримавши згодом високу генеральську пенсію від німецького уряду, зовсім не подумував вертатися до гетьманських справ [10].

Лише наполегливість зі сторони В. Липинського, з однієї сторони, і австрійських та німецьких консервативних монархічних і військових кіл, з якими і Липинський, і сам Павло Скоропадський продовжували підтримувати стосунки вже в еміграції, з іншої сторони, зуміли переконати колишнього гетьмана відновити свою політичну діяльність. 6 листопада 1921 року Павло Скоропадський під тиском В'ячеслава Липинського, який тривав з листопада 1919 року, таки підписав записання, ставши членом УСХД і Ради Присяжних. Звіди почалась їхня співпраця, яка тривала до 1928 року.

Нарешті, українські монархісти в еміграції в контексті організації і розвитку гетьманського руху розвинули специфічний стиль думання, як остаточну серію відповідей на певні типові ситуації, що характеризували їхню спільну позицію. Люди, котрі були залучені до гетьманського руху, були, як гетьман Павло Скоропадський та інші члени родом і вихованням з Лівобережної України, і, як сам В. Липинський і його однодумці – з Правобережної України, а також, як Вільгельм Габсбург, Осип Назарук і ряд галицьких українців – родом або з самої віденської метрополії, або з австрійської Галичини.

Гетьманський рух спромігся об'єднати всі три територіальні відлами українського консерватизму на тому спільному, що в них плекалося, – побудова великої, єдиної і суверенної держави у формі української монархії, уособленій у спадковому гетьманаті при керівній ролі нової аристократії – кра-

щиків представників усіх соціальних станів і груп. За короткий час протягом двадцятих років двадцятого століття завдяки активізації і впровадженню обох напрямків гетьманської політики постали політичні осередки українського монархізму в Австрії, Чехословаччині, Німеччині, Франції, Румунії, Болгарії, Туреччині, Польщі, Аргентині, Маньчжурії, а завдяки спільній політичній діяльності В'ячеслава Липинського та Осипа Назарука – ще й у США та Канаді [7, с. 101-117], [8, с. 101-117].

2. Для того, щоб відповісти на питання, яким було місце ідеології українського монархізму у типологічній структурі ідеології, слід, насамперед, з'ясувати, що являє собою в концептуальному плані визначення ідеології, які її основні різновиди, і як з вищезначеними теоретичними положеннями співвідноситься ідеологія, вироблена українським монархізмом у 20-му столітті?

Як відомо, концепція ідеології, як концепція конкретної історико-суспільної групи, тобто класу, виникає, коли ми займаємося вивченням характеристик і будови всезагальної структури думки людства певної епохи, або структури думки цієї групи. Сам феномен ідеології – це винахід, який з'являється з політичного конфлікту, коли правлячі групи стають у своєму думанні настільки інтенсивно пов'язаними інтересами з ситуацією, що вони вже просто не спроможні надалі спостерігати певні факти, котрі підривають сенс їхнього домінування (влади, впливу) [11, с. 36, 49-50].

Стосовно з'ясування різновиду ідеології українського монархізму, створеного В. Липинським, слід зазначити, що ідеологія, як політичний винахід, має два основних різновиди. Це ідеологія особлива або окрема, і ідеологія всезагальна або тотальна. Відмінність між ними полягає, насамперед, у тому, що особлива концепція ідеології ніколи дійсно не відступає від психологічного рівня і точною звернення в такому аналізі завжди є особистість [11, с. 51]. Це діє навіть тоді, коли ми маємо до діла з групами, оскільки всі психічні феномени в кінцевому підсумку апелюють до думок особистостей.

Натомість, при використанні всезагальної концепції ідеології ми робимо спробу реконструювати весь світогляд соціальної групи, і при цьому ніколи ані конкретні особистості, ані певна їх кількість не можуть легітимно вважатися носіями цієї ідеологічної системи думання як цілого [11, с. 52]. Метою аналізу на цьому рівні є реконструкція систематичної теоретичної бази всього світогляду соціальної групи, яка становить основу окремих оцінок тієї чи іншої особистості.

До якого різновиду ідеології належала ідеологія українського монархізму, створена В. Липинським? Звинувачуючи своїх противників з революційного, чи то українського, чи то польського табору, він майже ніколи не досягав сутнісної реконструкції всього світогляду соціальної групи, до якої ці противники належали. Подекуди він намагався пояснити помилки своїх противників їхньою належністю до класу інтелігенції [1, с. VII-XIII]. Проте переважно, даючи характеристику чи то Дмитру Донцову, чи то Юзефу Пілсудському, він, насамперед, пояснював їхні вчинки не соціальним фактором, і дією соціальної ситуації, в якій останні себе знаходили і виявляли, і апелював до них як до особистостей, роблячи саме їх персонально відповідальними за всі їхні діяння [1, с. VII-XIII, 314-315].

У цьому відношенні доречно згадати такий факт, що коли Липинський закінчив і видав друком «Листи до братів-хліборобів» та надіслав один примірник цієї роботи українському соціалісту і визначному письменнику Василю Стефанику, останній відповів авторові наступне: «Яка то шкода, що Ваш твір не був написаний якихось 50 років раніше. Якщо б у 1917 році була би генерація, яка би вивчала цей твір, ми були би повноцінною людиною. А так ми були людиною з лівим ремнем. Ви дали нам правого ремня»[5]. Василь Стефанік відразу, ще не закінчивши прочитання книги Липинського, дав їй дуже чітке визначення, як теоретичній праці, яка уконституїювала український монархізм як особливу ідеологію правого крила в українському політичному русі.

Після смерті у 1931 році В'ячеслава Липинського ряд кроків у переході від особливої до всезагальної концепції ідеології українського монархізму здійснив колишній гетьман Павло Скоропадський. В цьому плані заслуговує на увагу розробка Павлом Скоропадським у 1938 році положення про спільний об'єднуючий центр, який приходить на зміну стихійному «народному духові». Це положення вже цілком вписується в теоретичну схему третього, заключного етапу вироблення всезагальної, або тотальної ідеології. «Важливо встановити, – писав гетьман у листі від 25 січня 1938 року референтові Гетьманської Управи в Галичині Осипу Назарукові (1883–1940), (за якого як гетьманця йтиме мова у наступному розділі – В.П.), – що Гетьманський Рух є Рухом, що все обіймає і все об'єднує і в глибину і в ширину. В глибину – це значить, що він приймає на увагу, рахується з тим, що зроблено попередніми поколіннями, вбирає в себе все здорове, що було останніми зроблене і відкидає те, що втратило значення, або що при теперішніх умовах являється прямо таки шкідливим. В ширину – це значить, що Гетьманський Рух вбирає в себе людей різних поглядів на деякі питання, що Гетьманський Рух при розгляді всякого питання уявляє з себе Центр, що має два крила, причому, те, що Ви називаєте правим крилом є консервативне начало Гетьманського Руху, і ліве крило, по тій же термінології, менш консервативне, більш радикальне. Головне тут вселити людям почуття, що Гетьманський рух все обіймає і стремить до загального об'єднання в Українській Нації всього того, що живуче, творче, чесне і енергійне» [9, с. 342].

Окрім усвідомлення необхідності створення спільного, об'єднуючого для всіх мешканців української землі центру, Павлу Скоропадському в цьому ж контексті належить обґрунтування положення про відстоювання для всієї України, включно з Галичиною, титулування володаря української монархії як гетьмана. Думки Павла Скоропадського в цьому плані були також досить актуальними для третього, заключного етапу вироблення всезагальної ідеології для всього суспільства української землі. «В українському суспільстві, – пише гетьман Осипу Назаруку, котрий зондував ґрунт щодо імовірності для українського монарха мати інакше титулування, – гетьманство і все, що зв'язане з ним, має своє певне окреслене обличчя. Ми вже маємо певний базис і тепер знову забувати про нього і пропагувати новий – це, здається мені, неправильно... Гетьманство наше монархічне; це всі знають, хто нами цікавиться. Титулу Гетьмана ніхто не може у мене відібрати, ані його висміяти. Вільгельм зрікся, але хто його в Німеччині не вважає, в смислі титулування, за короля Пруського і імператора Германського?» [3, с. 26]. У іншому листі від 1 січня 1938 року до Павла Скоропадського, Осип Назарук запитував гетьмана, чому Данило Скоропадський, якого гетьман, в руслі вироблення всезагального бачення тогочасної української монархічної політики, відправив в 1937 році з Німеччини до США і Канади, а згодом – у 1939 році до Англії, не користувався під час офіційних зустрічей з українською еміграцією та представниками американської і канадської еліти більш для неї зрозумілим титулом князь. Осип Назарук мотивував своє запитання тим міркуванням, що суто український спадковий титул престолонаслідника – «Гетьманіч», як йому здавалося, був незрозумілим для іноземців.

Павло Скоропадський відповів, що, на його думку, ніхто, в тому числі він сам і його син, не мають право самочинно приймати невідповідного їхньому статусу титулу, або перетворювати титул Гетьмана чи Гетьманіча в іншу, більш звичну і сприятливу для іноземного вуха титулатуру. «Це один з наших (моїх і Данила) дуже важких обов'язків (володіння титулами гетьмана і гетьманіча – В.П.). Як би кепсько до нас, вороже до українського діла суспільство не відносилось, ми повинні високо тримати наш титул. Це важко тому, що це підіймає всю нашу українську справу» [9, с. 342, 350].

Третьою засадою, яка працювала у виробленні Павлом Скоропадським з особливої монархічної ідеології, створеної В. Липинським, у ідеологію всезагальну, стала переведення гетьманом у практичну реалізацію принципу спадковості гетьманської монархічної влади. Це виявилось у розробці гетьманом ряду положень, які забезпечували спадкоємність його титулу сином Данилом.

У 1933 році у Ваннзе у Німеччині Павло Скоропадський офіційно призначає гетьманіча Данила Скоропадського своїм правонаступником з усіма правами і обов'язками старшого в гетьманському роді Скоропадських, і Рада Присяжних та Гетьманська Управа юридично оформляють заповіт гетьмана [6, с. 36-37]. У 1957 році після смерті у Лондоні Данила Скоропадського гетьманська родина і очолюваний нею гетьманський еміграційний монархічний рух прийняли аналогічного стибу рішення на зразок «прагматичної санкції» австрійського імператора Карла VI від 19 квітня 1713 року про спадкоємність гетьманського титулу в роді Скоропадських по жіночій лінії.

Обидва рішення гетьмана та його наступників відповідно від 1933 та 1957 років забезпечували легітимність українського монархізму як ідеології, яка виразно заявляла про свою вищість над усіма іншими ідеологіями українського політичного спектру, оскільки відновлювали вже в нових умовах ХХ століття українську історію не просто як історію і традицію державну, але значно вищу – династичну.

3. Для відповіді на питання, чи могла постати держава (гетьманська) на базі ідеології, створеної В'ячеславом Липинським і доповненої Павлом Скоропадським, видається важливим також зрозуміти, як відбувається перехід від особливої концепції ідеології до всезагальної, і чи відбувся такий перехід у випадку з українським монархізмом?

Перехід від окремої до загальної концепції ідеології проходить, як відомо, три закономірні етапи: 1. створення філософії свідомості, як зв'язку послідовних елементів і структурного зразка зовнішнього світу; 2. осмислення всезагального, але наукового поняття ідеології в історичній перспективі, коли світ як зв'язок осмислюється як процес тривалої історичної трансформації, що стремить до постійного відновлення своєї рівноваги на все вищих рівнях. На цьому етапі у сферу філософії включаються історико-політичні течії і відбувається проникнення в щоденне життя політичного розуміння; 3. постановня внаслідок подальшого осмислення соціального процесу всезагальної концепції ідеології певного класу як носія історичної свідомості, що еволюціонує. На цьому етапі теоретична традиція отримує остаточне домінування і підпорядковує собі політичну діяльність, структуру суспільства з її відповідними інтелектуальними формами, і відносини між суспільними класами [11, с. 58-59].

Перший важливий крок в цьому напрямку полягає у розвитку філософії свідомості. Положення, що свідомість є зв'язком, яка складається зі зрозумілих (послідовних) елементів, ставить на порядок денний проблему дослідження, яка є основою для фундаментальних спроб аналізу. Філософія свідомості ставить на місце безмежно різноманітного і безладного світу організацію досвіду, зв'язок якого забезпечується зв'язком усвідомлення кроків попередніх поколінь, зроблених у цьому напрямку, аналізу їх досвіду і уроків і усвідомленого предмету власної дії. Це не означає, що предмет просто відображає

структурний зв'язок зовнішнього світу. Він мимовільно розвиває принципи організації, що дає можливість і право цей предмет краще окреслити і повноцінно усвідомити. На цій стадії світ пізнається як структурний зв'язок, і вже не як множина різноманітних за своєю суттю наслідків, як це здавалось в попередній період, коли втрата і руйнування об'єктивного порядку нібито приносить хаос. На цій першій стадії «світ» сприймається як існуючий незалежно від нас, в усталеній і визначеній формі.

Другий етап в розвитку тотальної концепції ідеології досягається тоді, коли всезагальне, але наукове поняття ідеології починає бачитися в історичній перспективі. З апіорного розуміння, що світ є зв'язком і осягається лише з відношенням до відомого предмету, до концепції на цьому етапі додається, що цей зв'язок є процесом тривалої історичної трансформації і стремить до постійного відновлення (реставрації) своєї рівноваги на все вищих рівнях. Під час цього періоду «народний дух» приходиться до представництва історично диференційованих елементів свідомості, які інтегруються у «світовий дух». Тут відбувається більш безпосередній, прямий зв'язок з ідеями, які постають від суспільної взаємодії і включення усіх історико-політичних течій думання в сферу загальної філософії.

Саме на другому етапі відбувається перехід від загального, абстрактного уніфікованого предмету – «свідомості у собі» (1-й етап – В.П.) до більш конкретного предмету – національно диференційованого «народного духу» (2-й етап – В.П.) [11, с. 60]. Цей перехід є більшою мірою філософським досягненням, як виразом зміни в реагуванні на світ в усіх сферах досвіду.

На третьому заключному етапі концепція «народного духу», яка є ще надто виключною, замінюється концепцією класової свідомості, або, більш точно, класовою ідеологією. Вироблення і розвиток тотальної концепції ідеології відбувається шляхом двократної дії. З однієї сторони проходить процес синтезування і інтегрування, засобами якого концепція свідомості виробляє з безмежно різноманітного світу спільний об'єднаний центр; з іншої сторони відбувається постійний процес шліфування об'єднаної концепції в плані її пристосованості і гнучкості, оскільки в ході синтезуючого процесу вона завжди спочатку формулюється занадто схематично [11, с. 60]. Це дає можливість поетапної інтеграції багатьох точок зору, які взаємодоповнюють одна одну, в логічну розумову цілість.

Оцінюючи український монархізм, який постав в 20-х роках ХХ століття в цілому, можна стверджувати, що він сформувався в умовах еміграції як історико-політичний і світоглядний феномен так званого «правого спектру» тодішньої української політики. В 1930-х – на початку 1940-х років колишній гетьман Павло Скоропадський усвідомив вузькість розуміння гетьманської ідеології як окремого напрямку і здійснив ряд конкретних заходів для перетворення українського монархізму з особливої ідеології «правого крила» у всезагальну ідеологію у відповідності з традиціями світового і українського династичного консерватизму, зав'язавши стосунки з монархічними колами Об'єднаного королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Японської імперії. Гетьманська ідеологія була єдиною з українських ідеологій, яка, хоча і була на той час лише окремою і особливою, але аж ніяк не тотальною ідеологією, тим не менше спромоглася налагодити і підтримувати дипломатичні стосунки з обома острівними монархіями у 1928–1943 рр.

Маючи позицію екзильного гетьмана Павло Скоропадський був обмежений у своїх діях. Тим не менше він і його оточення, розглядаючи світ як структурний зв'язок, зробили досить багато у сфері зовнішньої політики і міжнародних стосунків, розповсюдивши гетьманську ідеологію і зав'язавши дипломатичні стосунки з представниками дипломатичних, військових та наукових кіл тогочасних монархій і республік і на трьох континентах – у Європі, Азії та Америці. Щодо вироблення військової структури, воєнної доктрини, стратегії та тактики (предмету свого безпосереднього фаху як військової людини), а також політичної системи, політичної організації та структури, гетьман міг лише теоретично розумувати та прикидати можливості щодо імперативу змін, які можуть прийти в результаті перемоги тієї чи іншої сили серед числа тодішніх провідних держав світу.

Висновок. Якщо прикладати теоретичну концептуалізацію Карла Маннгейма до ідеології українського монархізму, створену в ХХ столітті українською політичною еміграцією, слід зазначити, що її творець В'ячеслав Липинський зупинився на другому етапі – вироблення політичної філософії як системи реагування на світ в усіх сферах досвіду, причому зробив це дещо поспішно і схематично, так і не вийшовши з меж особливої філософії у межі всезагальної.

На заваді стояло, по-перше, еміграційне становище Липинського, по-друге, обмеження ним національно диференційованого «народного духу» дуже вузьким вже і на той час прошарком української шляхти і, по-третє, абсолютизація ідеологом невдалої спроби гетьмана Скоропадського створити козацтво з хліборобів, як такої спроби, що мала право на існування і ще все ж таки може мати право на реалізацію в майбутньому. Тим самим процес реагування на світ в усіх сферах досвіду Липинський обмежив лише досвідом шляхти і хліборобів, що не дало йому можливості зв'язати органічно в одну цілість історичну перспективу і політичний досвід обох Гетьманатів – Богдана Хмельницького і Павла Скоропадського.

Гетьманська держава на базі ідеології, створеної В'ячеславом Липинським постати б не змогла. Хоча філософія свідомості і була створена (1-й етап), і навіть був проведений континуїтет з Першим Гетьманатом, проте світ як структурований суспільний зв'язок здобутий не був (2-й етап). Окрім

того, знаходячись в еміграції, ідеологи українського консерватизму об'єктивно не могли дійти до створення структурованого зв'язку держав світу, оскільки діяли одночасно у двох ворожих, воюючих блоках, до того ж на позиції емігрантів, не маючи власної держави.

Загибель у 1945 році самого гетьмана, та зміна політичних реалій у світі після завершення Другої світової війни, стали на заваді подальшому розгортанню процесу створення підвалин для першої в новітніх умовах всезагальної традиційної ідеології, котра була би придатна для всієї структури суспільства майбутньої гетьманської держави. Перехід від особливої концепції ідеології до всезагальної, як і належить традиційній монархічній ідеології, у випадку з українською гетьманською ідеологією Другого гетьманату, так і не відбувся.

Список використаних джерел та літератури:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія, 1995. – 470 с.
2. Лист В. Липинського до В. Габсбурга від 12.01.1921 р. // Листування В. Липинського / [Ред. Я. Пеленський]. – К., 2003. – Т. 1 (А-Ж).
3. Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського // Вячеслав Липинський. – Філадельфія; Пенсільванія, 1976. – Архів. – Т. 7.
4. Пеленський Я. Спадщина Вячеслава Липинського і сучасна Україна / Я. Пеленський // В'ячеслав Липинський. Історична і політична спадщина та сучасна Україна / [Ред. Я.Б. Пеленський]. – К.; Філадельфія, 1994.
5. Прицак О. Курс лекцій з історіософії. Рукопис / О. Прицак // Архів Інституту української археографії та джерелознавства НАН України.
6. Потульницький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. / В. А. Потульницький. – Харків: Акта, 2014. – 312 с.
7. Сидорчук Т. М. Гетьманський рух напередодні Другої світової війни та Осип Назарук / Т. М. Сидорчук // Записки НТШ. – Т. ССXXXVIII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 2000.
8. Сидорчук Т. М. Гетьманський рух у Сполучених Штатах Америки і Канаді як історико-політичне та світоглядне явище / Т. М. Сидорчук // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 101–116.
9. Сидорчук Т. М. До характеристики світогляду гетьмана Павла Скоропадського у міжвоєнну добу (з неопублікованого листування П. Скоропадського з О. Назаруком / Т. М. Сидорчук // Вісник Київського державного лінгвістичного університету 2000. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 331-350.
10. Щоденник гетьмана Павла Скоропадського. Т. 1. (01.01.1919 – 06.06.1929). Рукопис // Особистий архів родини гетьмана Павла Скоропадського в місті Кюснахт, Швейцарія.
11. Mannheim Karl. Ideology and Utopia. An introduction to the Sociology of Knowledge / Karl Mannheim. – London, 1952. – 362 p.
12. Potul'nyts'kyj Volodymyr. Galician Identity in Ukrainian Historical and Political Thought, in.: Galicia. A Multicultural Land. – Ed. Chris Hann and Paul Magocsi. – Toronto; Buffalo; London, 2005. – P. 82-102.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Владимир Потульницький Создание в эмиграционных условиях идеологии украинского монархизма и ее специфика (1918 – 1939).

Гетьманська ідеологія, створена В. Липинським в еміграції в 1920-х роках, стала ідеологією так называємого «правого крила» тогочасної української політики. В 1930-х роках гетьман П. Скоропадський розробив ряд положень для переходу на більш зрілу стадію в розвитку ідеології – універсальну. Дальшому розвитку поперешкодила війна і умови життя в еміграції.

Ключевые слова: ідеологія «правого крила», всеобщая ідеологія, еміграція, В. Липинський, гетьман П. Скоропадський.

Volodymyr Potulnytskyi Formation and Specifics of the Ukrainian Monarchism Ideology of Emigrants (1918 – 1939).

Hetman ideology, created by Viacheslav Lypyn's'kyi during his emigration in 1920's, was in Ukrainian politics the ideology of the so called «right wing». Later on, in 1930's hetman Pavlo Skoropads'kyi elaborated some points of this framework and reached the next stage of the ideology development transforming it into the universal ideology. The conditions of emigration and the war prevented further evolution.

The analysis conducted in this article is based upon the verifications of the methodological materials of the well-known sociologist Karl Mannheim. The author of the article has used the concept of determination of the ideology phenomenon along with Mannheim's understanding of significance of various thinking styles and his method, i.e. the way that he matches styles of thinking and social statuses and groups.

Key words: ideology of the «right wing», universal ideology, emigration, Viacheslav Lypyn's'kyi, hetman Pavlo Skoropads'kyi, Karl Mannheim.

Олеся Дзира
(Київ)

УДК 94(477).152

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ В КАНАДІ В 1918 – 1939 РР. І ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Досліджено процес виникнення, організаційного оформлення громадських об'єднань націоналістичного спрямування, таких як Українська стрілецька громада, Українське національне об'єднання і наближених до них, проаналізовано напрямки їх діяльності.

Ключові слова: націоналістичний рух, громадські організації, Українське національне об'єднання, стрілецька громада.

Дослідженням історії українського націоналістичного руху в Канаді займалися вчені з діаспори. У ряді робіт М. Марунчака охарактеризовано напрями діяльності Української стрілецької громади та Українського національного об'єднання [15], [17]. Окремо подіям голодомору 1932–1933 років в Україні й допомоги громадських організацій діаспори в цей період автор присвятив працю «Нація в боротьбі за своє існування: 1932 і 1933 в Україні і діаспорі» [16]. Частина праць про націоналістичні угруповання в діаспорі була приурочена саме діяльності стрілецької спільноти. Так, для дослідників цієї теми особливо цінною буде робота М. Байрака, члена-засновника УСГ та УНО [1]. Ще більш детально становлення і розвиток стрілецької громади подано у збірнику на честь її 50-літнього ювілею [8]. До 50-ліття діяльності Українського національного об'єднання також було видано ювілейний збірник [19], [20]. У ньому міститься огляд процесу організаційного оформлення УНО, його центральної управи і філій. Про українські націоналістичні організації і пресу як виразника їх поглядів писав у своєму збірнику В. Верига [5]. Коротко про діяльність громадських організацій, в тому числі націоналістичних, можна прочитати в статті М. Лисюк [13]. Корисна інформація про націоналістичний рух в Канаді представлена у статті О. Геруса [7]. Вчений розглядає проблеми об'єднання і налагодженої співпраці прихильників проукраїнського блоку в діаспорі. Ставлення до цього блоку членів прокомуністичного угруповання описує П. Кравчук у своєму доробку [11], [12], протиставляючи їх дії і різко критикуючи націоналістів. Комплексне дослідження націоналістичного руху не було здійснено. До уваги вчені брали лише деякі аспекти цієї проблеми. Наукові праці з обраної теми присвячені діяльності окремих організацій, а не розвитку націоналістичної ідеї в цілому. В цій статті, окрім характеристики націоналістичних об'єднань, також визначено їх місце серед інших громадських угруповань діаспори Канади.

У зв'язку з передачею ряду документів до України фундацією імені О. Ольжича, що зараз перебувають у стані технічного опрацювання, залучення їх до наукового обігу збагатить історію українського націоналістичного руху. У світлі сучасних подій в Україні історія націоналістичного руху є досить актуальною. І діяльність націоналістичних організацій в діаспорі Канади є прикладом громадської ініціативності, активності для нас. Адже, щоб певна ідея перемогла, її недостатньо просто сповідувати.

Метою статті є охарактеризувати український націоналістичний рух в діаспорі Канади у 1918–1939 роках і показати його прояви.

Завдання: дослідити зародження та розвиток українських націоналістичних організацій в Канаді; визначити завдання, поставлені українськими організаціями націоналістичного спрямування та результати їх діяльності.

Програш української революції і як результат створення з волі Москви фіктивної Української Соціалістичної Радянської Республіки і захоплення решти території України сусідніми державами змінили життя українського народу не тільки на етнічних землях, а й в еміграції. В 1920-х роках до Канади та США почали виїжджати колишні вояки українських армій, які не могли жити в умовах ворожої окупації.

Була це окрема категорія людей, котрі після програної боротьби опинилися здебільшого в таборах інтернованих різних країн. Коли з роками після війни табори було ліквідовано, багато з цих ветеранів виявили бажання виїхати до Канади. Поселитися та освоїтися на нових землях їм активно допомагали товариства опіки над емігрантами. Громадське самоврядування було однією з форм пристосування до нового способу життя в Канаді. Колишні військові не полишали ідеї боротьби за незалежність України і вже у 1928 році стали створювати перші націоналістичні гуртки «Української стрілецької

громади» (УСГ) [15, с. 66]. Основні пункти статуту організації наголошували: «1. З'єднати бувших членів української армії та її прихильників, що перебувають у Канаді, і яким дорога національна самостійна соборна українська держава ...; 2. Дбати про добробут так членів, як і співгромадян домінії Канади українського походження і заохочувати їх до всього того, що цей добробут збільшає; 3. Плекати державну думку українського народу та традицію українського війська ...; 4. Дбати про матеріальну підтримку українських інституцій і установ, які стремлять до збудування національної самостійної соборної української держави в історично-етнографічних межах української землі; 5. Подавати точні вістки про дійовий стан на українських землях та про визвольні змагання українського народу; 6. Неси моральну й матеріальну поміч своїм членам» [6, с. 579]. Головами УСГ у міжвоєнний період були Є. Василюшин, І. Гуляй, В. Гультай. За вінніпезькою групою, що її очолили Є. Василюшин, І. Гуляй, Д. Герич, Й. Печенюк, І. Чайка та інші, почали формуватися стрілецькі гуртки в Йорктоні, Едмонтоні, Монреалі, ще пізніше в Торонто, Саскатуні, Судбурах, Мус Джо, Віндзорі та інших місцевостях. Організація зростала з кожним роком, бо нові емігранти все прибували, а з ними і колишні комбатанти, найбільше з окупованих Польщею земель. Привозили вони з собою звістки про репресії окупаційних урядів в Україні і новини, що лише зміцнювали рішення колишніх вояків допомагати рідному народові на Батьківщині [15, с. 66]. З уваги на те, що багато громадян, які не служили в українському війську, бажали стати членами УСГ, на підставі статуту січових стрільців 5 лютого 1929 року вони могли стати «членами-прихильниками». А за плідну працю для УСГ їм надавався статус дійсних членів [1, с. 20].

З ініціативи Української стрілецької громади постає у 1928 році «Комітет оборони українських політичних в'язнів» (КОУПВ). Першою його акцією було віче протесту проти смертного вироку для В. Атаманчука й І. Вербицького, яких звинувачували у вбивстві польського шкільного куратора у Львові. УСГ надіслало телеграми до польського президента, Ліги Націй та урядів інших держав про перегляд вироку. Внаслідок цих дій смертний вирок було замінено на ув'язнення [13, с. 106]. КОУПВ був представницькою установою, завданням якої було піклуватися тисячами українських політичних ув'язнених у польських тюрмах. КОУПВ регулярно проводив збір коштів на їх правовий захист та політичну підтримку цих в'язнів, відсилав меморандуми до урядів демократичних держав, домагаючись у них інтервенції у справі гуманного трактування політичного в'язня. Згодом організацію допомоги взяла на себе управа УСГ.

В Україні в ті часи була значна кількість військових інвалідів, що не отримували інвалідної ренти, бо окупаційні режими сприймали їх як ворогів. Ними опікувалась українська спільнота й апелювала до своїх братів за океаном за допомогою. УСГ стала першою, що зайнялася цією справою, бо більшість покалічених були колишніми фронтowymi друзями її членів. Стараннями УСГ у Львові було побудовано репрезентативний Дім українських інвалідів [15, с. 66-67].

Після нечуваного погрому в Галичині, що ввійшов до історії під назвою «пацифікації», яка мала на меті зупинити український національний рух та революційну боротьбу УВО – ОУН проти Польщі, головна управа УСГ написала меморіал до уряду Канади і прем'єра Бенета [4, с. 132]. На прохання головної управи УСГ тодішній посол до канадського парламенту М. Лучкович подав його на розгляд парламенту в Оттаві у червні 1931 року. Ці події знайшли відгук у пресі Канади та Англії. Понад двадцять послів і членів Палати лордів підписали протест до Ліги Націй. Ця акція протесту посприяла тому, що канадська громадськість почала більше цікавитися українською справою та краще розуміти своїх співгромадян-українців (з промови засновника, першого голови УСГ в Канаді Є. Василюшина, виголошеної на святі до 40-річчя УСГ в Торонто 14 квітня 1968 року і надрукованої в «Новому шляху» 25 травня, 1 та 8 червня 1968 році) [4, с. 132].

На потреби визвольної боротьби на Батьківщині в 1934 році П. Штепою було запропоновано створити «одноцентовий» фонд. Суть його діяльності полягала у щоденному зборі коштів його членами у розмірі одного цента для допомоги націоналістичним угрупованням у «ріднім краю». Остаточо цей фонд оформився в 1935 році. Очолював його крайовий комітет з І. Гуляєм. А з 1938 року з Т. Павличенком [9, с. 42-45].

Доказом тісної співпраці УСГ з аналогічними товариствами за кордоном став з'їзд у січні 1931 року у Вінніпезі, на якому формальним актом було закріплено входження канадських січових стрільців до великої родини українських націоналістів. У резолюції І. Гуляя говорилося: «Ми, члени Української стрілецької громади, спираючись на ідеологію українських націоналістів, будемо вести наше діло згідно з їх програмою і тактикою, приміненою до канадських обставин» [9, с. 27-29].

Зі зростом можливостей і чисельності нової організації з 1930 року почали виходити місячник «Стрілецькі Вісті» та часопис «Новий шлях». У 1932 році вони об'єдналися. До цього члени УСГ друкували свої замітки в інших проукраїнських виданнях. Але коли «Український голос» (пресовий орган Союзу українців самостійників) оскаржив УВО, підозрюючи, що польські репресії в Галичині були принаймні частково спровоковані терористичною діяльністю УВО, то УСГ вирішила заснувати свою газету, щоб спростувати таку негативну рекламу, а також пропагувати ідеологію ОУН [7, с. 131].

У 1932 році заходами членів УСГ в діаспорі Канади постає Українське національне об'єднання (УНО) з першими своїми відділами в Едмонтоні та Саскатуні. Причиною його створення стало ба-

жання сформувати загально націоналістичну організацію, до якої б належали не тільки колишні фронтові ветерани, але й ширший загал. УНО мало приймати до себе членів, не звертаючи увагу на їх віросповідання. Цей задум себе виправдав. Вже за перші два роки існування в УНО було 45 філій, не враховуючи жіночих і молодіжних відділів [15, с. 66-68]. Згідно з статутом УНО ставило перед собою наступні завдання: «1. Плекати дух єдності серед українців через усвідомлення спільності інтересів цілої нації; 2. Піднесення почуття громадської відповідальності серед нашого суспільства; 3. Піднесення його економічного добробуту шляхом поширення фахового знання ...; 4. Усвідомлення своїх членів і ширшого загалу в справах політичних ...» [21, с. 22].

Національне об'єднання, як і його попередник Стрілецька громада, переймалося становищем земляків в Україні. В часи голодомору 1932–1933 років воно долучалося до масових протестних віч у діаспорі, підтримувало резолюції на засудження голоду і політики більшовиків. Широка акція за боротьбу з голодом в Україні була розвинена націоналістичним часописом «Новий шлях». УНО видало іменем крайової езекутиви за підписами О. Григоровича, голови, та А. Глинки, секретаря, два заклики: один з 3 жовтня «Крайова езекутива УНО кличе всіх до протестних акцій», а другий з 14 листопада «Протестуємо проти винищення України Москвою: спішімо із поміччю голодуючій Україні» [16, с. 44-47, 107-108]. УНО проголосило день 24 листопада «днем національної жалоби, молитви, посту... В день національної жалоби жодна українська душа, крім малих дітей, не сміє прийняти страви до уст ... З днем одержання цього зазиву кожна околиця має скликати збори всіх українських мешканців спеціально в цій справі та обрати комітет помочі голодуючій Україні» [23, с. 1]. Кошти з їжі за той день, закликав провід, передавати на пожертвування Українському червоному хресту для голодуючої України. Адреса для цих збірок знаходилася в Едмонтоні.

У 1934 році відбулася перша крайова конференція Українського національного об'єднання в Саскатуні, який з 1933 року став головним осідком УНО і куди була перенесена головна управа УСГ (до цього була у Вінніпезі). Ця конференція організаційно оформила УНО на теренах Канади. Першим головою об'єднання українських націоналістів був О. Григорович. Довгі роки очільником цієї організації був і В. Коссар [2, с. 281-282].

У часи створення Карпатської України в 1938 році націоналістичні організації не оминули цю подію своєю увагою. Так, у «Новому шляху» за 18 жовтня 1938 року в статті «Українці на чужині й закарпатська справа» писалося: «Справу Закарпаття трактує ... не як проблему частини української землі, а всієї! Домагання самовизначення Закарпаття – це сказання «а» української національно-державницької азбуки! Українці Закарпаття, а з ними весь український нарід, домагаються незалежності Закарпаття, щоб створити зав'язок незалежної соборної української держави!» [26, с. 4]. На спільному вічі всіх націоналістичних організацій в Едмонтоні, а також Союзу українців самостійників, Братства українців-католиків, Союзу гетьманців-державників, що відбулося 13 листопада 1938 року, було сформовано комітет допомоги Карпатській Україні. Ним було вислано відозви до українських громадян не лише в Альберті, але також і в Британській Колумбії. Комітет відбув ряд засідань, зібрав більше 5 000 дол. і переслав їх до А. Волошина [1, с. 74].

УНО тісно співпрацювало з такими братніми організаціями, як Українська стрілецька громада, Організація українців ім. О. Басараб, Молоді українські націоналісти [2, с. 281-282]. Члени цих братніх організацій були одночасно і членами Українського національного об'єднання і брали участь в його з'їздах. Їх голови входили до так званої «ширшої крайової езекутиви УНО» з 1936 року [18, с. 26-27]. УНО також підтримувало контакти з аналогічними організаціями поза Канадою – ОДВУ у США, Організацією б. українських вояків у Брюсселі, Українським національним об'єднанням у Парижі тощо [15, с. 68]. Звісно, найбільш тісні зв'язки були налагоджені з проводом Організації українських націоналістів. Для зміцнення й поширення українського націоналістичного руху в діаспорі приїздили до Канади генерали В. Курманович і М. Капустянський, полковники Є. Коновалець і Р. Сушко [15, с. 68].

Унаслідок нової, другої хвилі, еміграції українців до Канади політичного характеру, традиційний двоподіл канадських українців на католиків і православних помножився ще й на ідеологічні угруповання. Більшість із соціалістичної спільноти канадських українців, яка існувала перед Першою світовою війною, під впливом російської революції, а зокрема більшовицької в 1917 році, схилилася ще більше вліво, захопилася марксистсько-ленінськими ідеями й визнала УСРР за державу українського народу, а тим самим боротьбу за українську державність завершеною. Однак, більшість канадських українців бачили в УСРР ніщо інше, як тільки нову форму поневолення українського народу й тому стояли на тому, що боротьба за власну національну державність не закінчена.

На жаль, ця більшість не була монолітною і поділялася не тільки на ґрунті релігії; далі поділ йшов на республіканців-лібералів та монархістів-гетьманців, і ці два угруповання звинувачували одне одного за програв у визвольних змаганнях [5, с. 88]. Націоналісти також не приходили до домовленості з лібералами. Хоча спочатку при постанові Української стрілецької громади вона досить активно співпрацювала з Союзом українців самостійників, що також прагнули незалежності України. Але

невдовзі стало зрозуміло, що в додатку до релігійного фактора, СУС і УСГ мали серйозні відмінності у поглядах щодо ідеологічної природи українського націоналізму. Націоналізм членів СУС був народницьким і помірним його видом, у той час як УСГ підтримувала новий бойовий чи «інтегральний» націоналізм. СУС підтримував канадський демократичний процес, націоналісти ж схилилися до авторитарного ладу, що зумовлювалося тогочасним становищем у «рідному краї». Січові стрільці принесли з собою глибоке почуття політичної гиркоти, яке суб'єктивно звинувачувало лібералізм і монархізм за поразку у Визвольних змаганнях [7, с. 127]. Націоналісти говорили, що ліберали не організували під час Першої світової війни українських військових частин в канадській армії і не вислали їх на Україну воювати за державність (дарма, що тоді про це мови не могло йти, оскільки український рух в Канаді на той період мав австрійську, а отже ворожу репутацію). Націоналісти закидали лібералам, наприклад СУС, що той забагато часу і коштів віддає на утримання своїх інституцій у Канаді, а замало на український повстанський рух, до того ж постійно займається церковними справами, якими не відало пронаціоналістичне крило українських організацій. Вони називали самостійників патріотами «мейд ін Канада» [25, с. 36-37]. Згідно зі словами редактора «Нового шляху» М. Погорецького, кожен, хто не приймав безкомпромісності націоналістичної позиції ОУН («одна країна, одна нація, один вождь»), був не ким іншим, як хрунем. А українсько-канадську філософію СУС Погорецький висміював. Наприклад, він писав «патріотизм рутенсько-австро-угорської марки, хоч би й сканадіянізований і пристосований тут як «мейд ін Канада» ... – це не дійсний патріотизм, а гидка, на жовто-блакитно помальована машкара, про яку в чесних українців тільки неприємні спомини осталися» («Новий шлях» 25 вересня 1938).

У статтях у тогочасній націоналістичній пресі простежувалося прихильне ставлення до зацікавлення гітлерівської Німеччини Україною. У свою чергу член-засновник СУС М. Стечишин засуджував будь-які прояви тоталітаризму й німецькі зв'язки ОУН і звинувачував УНО в поширенні антидемократичних настроїв. Такі розбіжності у поглядах виливались у справжнє протистояння між проукраїнськими організаціями. Ударом для ліберального табору став відхід одного з його лідерів-засновників В. Свистуна до УНО. Такий вчинок аргументувався бажанням до більш радикальних дій у питанні української незалежності [7, с. 133-135].

З цих суперечностей користувався блок комуністів, об'єднаних у товаристві «Український робітничо-фермерський дім» (ТУРФДім), який мав одну визначену лінію політичної боротьби. Отже, на противагу проукраїнському блоку діяльність інтернаціонального була більш згуртована та налагоджена [17, с. 77-78].

Ось так один з передових членів прокомуністично налаштованого товариства «Український робітничо-фермерський дім» П. Кравчук відгукувався про націоналістично спрямовані об'єднання: «Українські націоналісти намагалися на «стрілецькій славі» вийти на політичну арену. Вони почали створювати стрілецькі громади, до яких заманювали колишніх «усусусів». Рядові «усусуси», які групувалися навколо українських робітничих домів, скликали масові віча; на них вони викривали злочини українських буржуазних націоналістів – отаманів, четарів, хорунжих, – які знущалися з «мужви», а тепер, опинившись за океаном, знову хочуть її взяти під свій контроль і нажитися на ній» [12, с. 101]. Ще в одній зі своїх розвідок автор продовжує попередню думку, наголошуючи, що українські націоналісти «гнали» на фронті простих солдат «гинути не за Україну і її народ, а за цісаря Франца-Йосифа I і кайзера Вільгельма, за свої шкурницькі інтереси» [11, с. 213]. Як бачимо, ТУРФДім намагалося очорнити в очах рядових солдат, колишніх членів УГА та УСС, своїх командирів, створити ілюзію відмінності їх поглядів і прихильності перших до діяльності, так званих, робітничих домів. Комуністи скликали віча, під час яких закликали колишніх вояків творити «червоні» УСГ. Це робилося з метою внесення розладу й суперечностей в ряди стрілецької громади. Зі слів Петра Кравчука виплило, що «українські ж буржуазні націоналісти виступали за війну. Вони говорили, що війна забезпечить «самостійність української держави», одверто покладали свої надії на німецький фашизм» [12, с. 25].

Національні та інтернаціональні організації українців у діаспорі відверто ворогували. Це проявлялося не тільки в публічних дискусіях та полеміці у пресі, а й у провокаціях на мітингах, справжніх погромах будинків товариств та бійках між їх членами. «До тієї міри знахабніли, що нападали на національні організації і побивали людей на вулицях», – згадував Василь Пласконіс, член УНО [22, с. 206]. Про такі конфлікти писав у своїх спогадах і Михайло Шарик: «Вичитавши якоесь громадське оголошення, що там або десь інде мали відбутися збори, забава чи національне свято в котрійсь парафії, «Просвіті» чи «Народному домі», а головню в час віч, вони, розмістившись в стратегічних місцях, підносили крик, зчиняли бучу, а членів даної організації чи парафії, що пробували викинути напасників, часто побивали до крові» [27, с. 138]. Цього не заперечували і прихильники інтернаціональної ідеї. «В деяких містах тим доляровим патріотам дещо таки перепало: бомбардували їх тухлими яйцями» [14, с. 101].

Націоналістичні організації в Канаді переймалися не тільки питаннями національного розвитку, а й економічними. На засіданні членів УСГ у квітні 1929 року під час дискусії щодо економічної кризи

виникла ідея, запропонована В. Топольницьким, про заснування при стрілецькій громаді економічного комітету, який мав би сприяти розвитку кооперативів. До цього комітету увійшли І. Гуляй, В. Топольницький і Д. Герич. Уже в липні 1930 року було сформовано першу стрілецьку кооперативу з питань видавництва книг та журналів з історії визвольного руху в Україні. З 1 січня 1931 року вона стала окремо діяти від УСГ. Загалом члени націоналістичних організацій самі по собі створювали такі кооперативи. А В. Топольницький був ще й ініціатором заснування кредитної спілки в Саскатуні 1939 року [24, с. 90-94].

Націоналістичні організації займалися також справами просвіти. Проводилися платні військові курси УСГ для молоді, створювалися відділи «Пласту». Також, наприклад, згадує у своїх студіях Олександр Брик, «січовий стрілець» в Канаді, про видання власним коштом у Львові історії УСС і про ідеологічні завдання націоналістичних організацій: «Виховувати ідейних земляків для української визвольної справи. Ми влаштували доповіді, вечірні, вистави, концерти і всякі «оказії», щоб зібрати гроша і вислати в Україну на пекучі національні потреби» [3, с. 321-323]. УНО проводило широку культурно-освітню діяльність: народні доми, школи українознавства, вищі освітні курси, літні виховні табори молоді, гуртки самодіяльності.

Перед Другою світовою війною УНО мало понад 50 відділів в Канаді, УСГ – 19, ОУК – 33, МУН – 38 й Українська студентська націоналістична організація (УСНО) – 5 [15, с. 69]. Як бачимо, з логічною послідовністю Українська стрілецька громада перероджувалася з вузькостанового товариства колишніх українських військових у організацію, котра представляла ширші кола українців діаспори, що підтримували ідею націоналізму. Так почали утворюватися жіночі відділи, потім з'явилися члени-прихильники. І насамкінець, з ініціативи членів УСГ було створено Українське національне об'єднання, а згодом при ньому молодіжну секцію. Таким чином, завданням УСГ та УНО було не тільки об'єднати колишніх «стрільців», а й поширювати українську національну ідею серед громадськості Канади. Другим завданням для націоналістів стала допомога визвольному рухові на теренах України, воєнним інвалідам, жертвам політичних репресій. Для цього ними було створено спеціальні комітети, фонди зі збору коштів. Ще одним напрямом їх діяльності стала боротьба з комунізмом і радянською пропагандою. Націоналістичні організації виступали проти релігійних суперечностей і стояли за свободу вибору конфесії. Члени УНО та УСГ також займалися економічними та культурно-просвітницькими питаннями в діаспорі. Вони організували кооперативи, аматорські гуртки, ставили театральні вистави, утворювали хори, танцювальні групи, вечірні й суботні школи. Все це робилося для того, щоб запобігти асиміляції українців місцевим населенням і підтримувати в них відчуття гордості за своє походження та запал боротьби за своє майбутнє.

Список використаних джерел та літератури:

1. Байрак М. Українська Стрілецька Громада в Едмонтоні / М. Байрак. – Едмонтон : накладом Української Стрілецької Громади – відділу в Едмонтоні, 1978. – 240 с.
2. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). – Монреаль / М. Боровик. – Оттава : Українська Могилансько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. – 485 с.
3. Брик О.С. Мої життєві студії / О.С. Брик. – Вінніпег, 1956. – 528 с.
4. Василюшин Є. Твердою ходою по довгому шляху ... / Є. Василюшин // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 129–135.
5. Верига В. За межами Батьківщини: збірник наукових статей і доповідей / В. Верига. – Л. : Інститут ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 364 с.
6. Витяз з першого статуту Української стрілецької громади // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 579.
7. Герус О.В. Консолідація української спільноти в Канаді / О.В. Герус // Життєвий досвід українців в Канаді: рефлексії. – Вінніпег : Українська вільна академія наук у Канаді, 1994. – С. 115–152.
8. За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928 – 1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – 639 с.
9. Книш З. Українська стрілецька громада в Канаді / З. Книш // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 13–52.
10. Книш І. Центральна управа ОУК / І. Книш // На службі рідного народу: ювілейний збірник Організації українців Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від заснування (1930–1955). – Вінніпег, 1955. – С. 44–51.
11. Кравчук П.І. На канадські землі / П.І. Кравчук. – Львів, 1963. – 395 с.
12. Кравчук П.І. Українці в Канаді: статті, нариси, памфлети / П.І. Кравчук. – К. : Дніпро, 1981. – 232 с.
13. Лисюк М.Л. Повоєнна українська еміграція та її роль у створенні українських громадсько-політичних організацій у Канаді (1922 – 1933 рр.) / М.Л. Лисюк // Магістеріум: історичні студії: зб. наук. праць. – К. : Педагогіка, 2001. – Вип. 7. – С. 104–107.

14. Личук Ю.А. На чужині / Ю.А. Личук. – К. : Державне в-во худож. літ., 1964. – 198 с.
15. Марунчак М.Г. Історія українців Канади: у 2-х т. / М.Г. Марунчак. – Вінніпег : накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. – Т. 2. – 512 с.
16. Марунчак М.Г. Нація в боротьбі за своє існування: 1932 і 1933 в Україні і діаспорі / М.Г. Марунчак. – Вінніпег : накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1985. – 143 с.
17. Марунчак М.Г. Студії до історії українців Канади: у 5 т. / М.Г. Марунчак. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1973–1980. – Т. 5: Розвідки та документи міжвоєнної доби. – 299 с.
18. Мастикаш Є. Розвиток організаційної побудови системи Українського національного об'єднання Канади та його братніх організацій / Є. Мастикаш // На шляху до національної єдності. П'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – Торонто : Українське національне об'єднання крайова езекутивна, 1982. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 23–30.
19. На шляху до національної єдності. П'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – Торонто : Українське національне об'єднання крайова езекутивна, 1982. – Т. 1. – Ч. 1. – 951 с.
20. На шляху до національної єдності. П'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – Торонто: Українське національне об'єднання крайова езекутивна, 1982. – Т. 1. – Ч. 2. – 957 с.
21. Перший статут УНО (відбитка наголовної і першої сторінки) // На шляху до національної єдності: п'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – Торонто : Українське національне об'єднання крайова езекутивна, 1982. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 22.
22. Пласконіс В. Вздох і вперек Канади... (у п'ятдесятлітній мандрівці) / В. Пласконіс // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 205–208.
23. Протестуймо проти винищення України Москвою: спішімо із поміччю голодующій Україні // Новий шлях. – Едмонтон, 1933 (Р. IV). – 14 листопада (Ч. 46). – С. 1
24. Ситник В. Кооперативна справа в стрілецькій громаді / В. Ситник // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 89–97.
25. Стечишин Ю. Між українцями в Канаді / Ю. Стечишин. – Саскатун : видання Союзу українців самостійників, 1953. – 48 с.
26. Чи гідний українець може бути проти цього: українці на чужині й закарпатська справа // Новий шлях. – Саскатун, 1938 (Р. IX). – 18 жовтня (Ч. 42/2). – С. 4.
27. Шарик М. В боях з большевизмом / М. Шарик // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / [ред. З. Книш]. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – С. 136–150.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Олеся Дзыра

Украинское националистическое движение в Канаде в 1918 – 1939 гг. и его организационное оформление.

Исследовано процесс возникновения, организационного оформления общественных объединений националистической направленности, таких как Украинская стрелецкая община, Украинское национальное объединение и приближенных к ним, проанализировано направления их деятельности.

Ключевые слова: *националистическое движение, общественные организации, Украинское национальное объединение, стрелецкая община.*

Olesia Dzyra

Ukrainian Nationalist Movement in Canada (1918 – 1939) and Its Organizational Legalization.

The article deals with the formation process and organizational legalization of the nationalist public associations, i.e. the Ukrainian Riflemen's Community, the Ukrainian National Federation, etc. The author of the article analyses the major vectors of their activity and lists the adherents of the nationalist movement of the Ukrainian Diaspora in Canada. Moreover, the author underlines that the number of those who joined the ranks of the nationalist movement in emigration is constantly increasing. Therefore, the article presents the tendencies and results of the Ukrainian nationalist organization activity. In addition, the research shows how such associations assist compatriots in Canada and in Ukraine. Therefore, the author defines their implicit role in preservation and popularization of the Ukrainian language, culture, customs and traditions among the Ukrainians of the Diaspora.

Key words: *nationalist movement, public organization, Ukrainian National Federation, Ukrainian Riflemen's Community.*

Оксана Кужільна
(Київ)

УДК 94(477).154:061:069

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ІЗ ЗАСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА «МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ»

У статті висвітлено процес становлення та діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України». Акцентовано увагу на передумовах створення, меті та завданнях, організаційно-структурних засадах діяльності установи, відтворено основні етапи його діяльності.

Ключові слова: українська еміграція в Чехословаччині, Музей визвольної боротьби України в Празі, Український дім.

У результаті Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань українського народу, землі після нетривалого періоду самостійності (Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка) знову опинилися в складі інших держав: Наддніпрянська Україна стала складовою частиною Радянської Росії, Східна Галичина і Західна Волинь були загарбані Польщею, Північна Буковина анексована Румунією, Закарпаття приєднане до Чехословаччини. Значна частина активних борців за національне й соціальне визволення українського народу, тією чи іншою мірою причетних до подій 1917–1920 рр. у Східній і Західній Україні, змушена була залишити батьківщину. Тільки в перші повоєнні роки кількість емігрантів з українських земель досягла 80-100 тис. чол. [5, с. 634]. Основними осередками цієї еміграції в 20–30-ті стали Відень, Варшава, Берлін, Париж, Прага та деякі інші міста Європи, де до політичних емігрантів приєдналися десятки тисяч колишніх військовополонених українців з російських армій, а також тогочасна, здебільшого заробітчанська еміграція з України. Причому досить значну частину емігрантів становили представники національно свідомої інтелігенції – вчені, університетські професори й викладачі, студенти та учнівська молодь, інженери, літератори, політичні та військові діячі Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії, а також ЗУНР і т.п. Тому не дивно, що після певного періоду адаптації до закордонної обстановки найбільш свідомою частиною української еміграції, яка і на чужині залишалася відданою ідеям державної самостійності України, вирішила використати свою вагому інтелектуальну і соціальну базу для організації і розбудови в країнах перебування українського національно-культурного життя. Звичайно, плідну культурно-просвітницьку і науково-педагогічну діяльність українська еміграція могла здійснювати лише за умови прихильного ставлення до неї урядів, політичних кіл та громадськості країн перебування. Однак держав, які готові були надати значну гуманітарну й матеріальну допомогу для задоволення бодай мінімальних їх життєвих потреб, а тим більше створити необхідні умови для творчої суспільно корисної діяльності, було в післявоєнній Європі, на жаль, не багато. Саме до них належала одна з найдемократичніших на той час новостворених держав в Європі – Чехословацька республіка, перший президент якої – Т.Г. Масарик. Він був добре обізнаний з українським питанням і співчував національно-визвольним змаганням українців. Чехословаччина першою протягла руку безкорисливої допомоги українським емігрантам, розглядаючи їх як важливий політичний і культурний фактор розвитку зв'язків з цими демократичними в майбутньому країнами. На території Чехословаччини було засновано багато українських товариств, шкіл, організацій. Одним із них було створення Товариства «Музей визвольної боротьби України» в 1925 р. Це був перший науково-просвітницький центр, головною метою якого було зберегти історію української державності для боротьби майбутнім поколінням.

В українській історіографії діяльність Товариства «Музей визвольної боротьби України» не була належно висвітлена. Перші загальні відомості, які стосуються окремих аспектів його діяльності, знаходимо у роботах представників української еміграції. У 1942 р. вийшло друком дослідження заступника директора цього музею, а згодом і директора С. Наріжного [7]. В Цюриху за редакцією С. Наріжного вийшла ще одна праця наприкінці 1950-х рр. «Як рятували Музей визвольної боротьби України» [8].

Певний внесок у дослідження історії МВБУ у Празі було здійснено словацьким дослідником М. Мушинкою [6]. У своїй монографії та низці публікацій на основі вивчення документів чеських та українських архівів він висвітлив основні напрямки діяльності цього осередку.

Слід також назвати праці М. Палієнко, яка присвятила цій проблемі низку публікацій [9, 10, 11], зокрема спільну працю із І. Срібняком – «Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948): створення, діяльність, доля архівної колекції» [12].

Метою статті є спроба відтворити діяльність української еміграції по заснуванню Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі, виділити основні періоди його діяльності, структуру, а також визначити його роль з іншими установами створеними на еміграції.

Ініціатором створення Товариства для збереження документальних і речових свідчень про визвольну боротьбу України був Український вільний університет у Празі [1, арк. 1]. Завдяки його клопотанню уряд Чехословаччини 16 січня 1925 р. затвердив статут новоствореного Товариства «Музей визвольної боротьби України» [1, арк. 1].

28 травня 1925 р. відбулися перші загальні збори Товариства, на яких було обрано Управу в такому складі: проф. І. Горбачевський – голова, проф. О. Лотоцький – заступник голови; члени: генерал М. Омелянович-Павленко, проф. О. Колесса, В. Біднов, В. Старосольський, М. Коновалець (секретар). Отже, до складу Управи Товариства МВБУ увійшли відомі діячі науки та культури, що значно підвищило статус Товариства та вплинуло на формування програмних засад його діяльності. Загальна кількість членів Товариства на 1 серпня 1925 р. становила 36 осіб, серед яких були представники української культури, науки, національно-визвольного руху: проф. П. Андрієвський, проф. Л. Білецький, проф. В. Сімович, проф. В. Січинський, проф. С. Смаль-Стоцький, проф. О. Шульгин, проф. Ф. Щербина та ін. [12, с. 38].

Статут чітко визначав мету та завдання Товариства – «наукове дослідження усього, що стосується визвольної боротьби, шляхом зародження, утвердження, опису всіх предметів і матеріалів, зв'язаних з цією боротьбою та уможливлення наукової праці на цій основі» [13, арк. 1]. Товариство згідно з статутом мало заснувати музей та бібліотеку, а також проводити різного роду виставки, де б відтворювалась історія українського державотворення.

Товариство складалося з дійсних членів, якими могли бути фізичні та юридичні особи української національності або установи, почесних членів та членів-співробітників [13, арк. 1]. Почесних членів обирали на Загальних зборах Товариства одноголосним голосуванням за їх заслуги перед Товариством. Членів-співробітників обирала Управа Товариства для роботи в Товаристві [13, арк. 1]. Згідно зі статутом членами переставали бути ті, хто добровільно виходив з Товариства, хто не вніс членського внеску, хто з важливих причин був виключений з Товариства МВБУ. Право виключати членів належало Загальним зборам [13, арк. 1].

Контроль за діяльністю Товариства здійснювався громадськістю через друкований орган «Вісті Музею визвольної боротьби України», що виходили в міру накопичення матеріалу.

Вже з перших днів заснування Товариство «Музей визвольної боротьби України» розпочало активну діяльність щодо заснування музею, де зберігалися б документи національно-визвольної боротьби українського народу.

У зверненні до українського громадянства Товариство заклиало: «... Наш музей повинен зібрати в собі усе те, що обіймає всі періоди, фази, форми та ділянки визвольної боротьби: підготовчі її фази і форми, починаючи з доби перед світовою і національною війною та революцією, життя під час їх та після них на рідній землі, на еміграції, в полоні, в таборах, політичну діяльність, пропаганду та організацію, діяльність урядових установ в краю та за кордоном; дипломатію; збройну боротьбу в усіх її фазах та формах – організацію армії, життя на фронті та в запілля, бої та походи, освідомлюючу працю в армії, постачання, санітарні відносини тощо; культурну працю в усіх її формах – наукову, освітню, мистецьку, економічні відносини та усю діяльність на економічному полі; санітарні відносини та усю діяльність на санітарному полі – як власну, так і акцію чужинецьку...» [1, арк. 1].

Всі документи і матеріали, що надходили до музею було поділено на чотири відділи: політико-дипломатичний, військовий, емігрантський, загальний. Другим військовим відділом керував генерал М. Омелянович-Павленко, а інші відділи підпорядковувалися директору музею [14, арк. 23в.].

З метою інтенсифікації роботи зі збирання матеріалів на місцях Управа Товариства обрала спеціальних представників: проф. М. Левицького – у Подєбрадах, проф. І. Мірчука – у Відні [15, арк. 3]. Матеріали надходили не тільки з теренів Чехословаччини, але й з Австрії, Югославії, Франції, Італії, Америки, Аргентини [15, арк. 3]. Управа намагалася зібрати інформацію про місце знаходження документів та пам'яток, які необхідно було перевезти до Праги. З цією метою було заведено спеціальну інвентарну книгу.

Проте у квітні 1926 р. Міністерство Закордонних Справ ЧСР наполягло на звільненні приміщення, де зберігалися документи. Товариству запропонували зібрати все майно і скласти на складі в

міністерстві поки не знайдеться нове приміщення. Однак, Управа протягом тривалого часу не могла знайти приміщення для музею. Міністерство закордонних справ безкоштовно зберігало всі документи на складі, а інша частина музейних колекцій знаходилася по різних установах і приватних помешканнях у Празі, у Відні і в інших містах Європи [15, арк. 7]. Це свідчило про те, що при такому розпорощенні матеріалів зберегти їх в цілісності не вдасться. Щоденні надходження музейних матеріалів припинилися зовсім і тільки час від часу приходили жертви від окремих осіб, які не втрачали надії створити музей. Так справи тривали чотири роки, всі зусилля не давали бажаного результату [15, арк. 7].

Світова економічна криза загальмувала приплив фондів до Музею, але не припинила його. Жертводавцями МВБУ були не тільки заможні українці, але часто й люди з найбідніших прошарків суспільства. Пенсіонер П. Турчик писав з США: «Я вже старий та не можу працювати. Жию тепер уже не з праці, а тільки з Божої волі та милосердя добрих людей, бо знаходжуся в домі для убогих старців. Часом я поможу погребникові винести мерця, а він за це кине мені кілька центів. І так я наскладав одного долара, якого посилаю на Музей визвольної боротьби України в Празі» [3, арк. 15]. Подібних листів на адресу Музею приходило багато. Володимир Морашко із Середнього на Закарпатті писав: «Одсилаю дві бляшанки з медом (19 кг), котрі прошу прийняти як мій дар на Музей визвольної боротьби України» [4, арк. 14]. Це свідчить про те, що діяльність Товариства була підтримана великою частиною українців в різних куточках світу, які прагнули жити у незалежній Україні.

Новий етап в історії МВБУ розпочався в 1929 р., коли Прагу відвідав Каленик Лисюк – відомий громадсько-політичний діяч, учасник визвольних змагань 1917–1920 рр. З 1923 р. він перебував в еміграції у США, де розгорнув успішну підприємницьку діяльність, що в свою чергу дало можливість йому фінансово підтримувати окремі проекти українських емігрантів, спрямовані на збереження національної ідентичності в умовах перебування на чужині.

К. Лисюк з власних коштів вирішив щорічно сплачувати 300 доларів за приміщення для Музею [15, арк. 7 зв.]. Управа Товариства відразу ж розпочала шукати приміщення й 1 грудня 1929 р. було знайдено нову будівлю для Музею [15, 7 зв.]. Вона складалась із трьох кімнат і складу-гаража, в яких розмістити всі матеріали було неможливо, але деякі колекції виставити було можна. Однак таке приміщення для Музею було мале і К. Лисюк підняв питання щодо зведення або придбання власного приміщення для Музею. Було утворено спеціальні комісії: одна в Празі, інша в Женеві для збору коштів і придбання нового приміщення для Музею [15, арк. 7 зв.].

26 жовтня 1930 р. відбулось урочисте відкриття Музею в новому приміщенні в присутності представників від багатьох українських установ і організацій ЧСР [16, арк. 3].

Товариство МВБУ на загальних зборах 27 червня 1933 р. проголосило національне Свято возз'єднання Українських земель 22 січня – Днем Музею визвольної боротьби України [2, с. 1], що ще раз свідчить про прагнення української еміграції до створення власної держави. 21 квітня 1934 р. бібліотеку МВБУ було названо іменем її найбільшого мецената професора Івана Горбачевського з нагоди його 80-ліття [3, с. 9].

У 1935 р. управа Товариства урочисто відзначила десятиліття свого існування ювілейною виставкою в центрі Праги – в Промисловому музеї, над яким під час виставки майорів український жовто-блакитний прапор.

Ще 9 червня 1927 р. В. Старосольський, професор державного права Українського вільного університету і Української господарської академії в Подєбрадах, на загальних зборах Товариства МВБУ висунув ідею про спорудження власного будинку для Музею. Слушна пропозиція отримала підтримку на загальних зборах Товариства 7 жовтня 1932 р., коли український меценат Яків Макогін зобов'язався покрити половину видатків на будівництво (до кожної сотні доларів від української громади долучав стільки ж від себе) [3, арк. 39 зв.]. Згодом було вирішено збудувати цілий комплекс – Український дім, складовою частиною якого став би й Музей. На заклик управи Товариства МВБУ тисячі українців посилали до Праги свої пожертви. Найбільший внесок у цю справу зробило Українське бюро в Лондоні, яке очолювали Я. Макогін та В. Кисілевський.

Повідомлення про побудову Українського дому та заклик до фінансових пожертв на цю побудову публікувала майже кожна українська емігрантська газета. Гроші на Український дім збиралися на різних громадських зборах, вечоринках, концертах, але й на весіллях, хрестинах, похоронах і навіть у церквах. Деякі організації й установи з цієї нагоди випускали спеціальні листівки.

Керівництво Товариства докладало багато зусиль, щоб створити осередок збереження національних пам'яток. Однак, спорудження нового будинку Українського дому могло затягнутися на тривалий час, тоді як справа зберігання фондів Музею була невідкладною. У 1937 р. Товариство вирішило не будувати, а купити для Музею готовий будинок.

Головними ініціаторами купівлі будинку для музею поряд з Д. Антоновичем і С. Наріжним був С. Смаль-Стоцький. Вже в 1920 р. на зборах Українського клубу в Празі він висунув ідею про зас-

нування Українського дому. В 1935 р. С. Смаль-Стоцького було одноголосно обрано головою Товариства МВБУ. В інавгураційній промові на святкуванні 10-ліття МВБУ побудову Українського дому він висунув на перший план і до кінця життя дбав про реалізацію цього задуму [17, арк. 15].

16 березня 1938 р. було підписано договір з Марією Гавельцовою про купівлю будинку для МВБУ на вулиці Горимировій за 230000 крон. Ця сума включала гіпотетичний борг 95000 крон. Будинок мав 21 кімнату та вісім, підвалів придатних для складів. Правда, щоб пристосувати житловий будинок до потреб музею, потрібен був генеральний ремонт. Його з чималими фінансовими затратами було проведено протягом 1938–1939 років [17, арк. 15]. Велику роботу, пов'язану з купівлею і ремонтом Українського дому провели Д. Антонович, С. Наріжний та Є. Вировий. Підкреслимо, що тільки цей будинок у Празі був власністю української громади. Всі інші українські установи та організації приміщення орендували.

На загальних зборах 18 лютого 1939 р. була обрана нова управа Товариства МВБУ. До її складу входили А. Яковлів – голова, Д. Сірополко – заступник голови, М. Павлічук – секретар, п'ять членів і двоє кандидатів Управи та сім членів ревізійної комісії [17, арк. 31 зв.]. Перевезення фондів МВБУ до нового будинку було завершено на початку квітня 1939 р., а урочисте відкриття нової експозиції відбулося 29 червня 1939 р. [17, арк. 15]. Основні промови про історію, сучасний стан та перспективи дальшого розвитку Музею виголосили А. Яковлів, С. Сірополко та Д. Антонович [17, арк. 8].

У 1939 р. після розпаду Чехословаччини німецька влада скасувала всі громадські організації на окупованій території, в тому числі і Товариство МВБУ. Однак Д. Антоновичу, С. Наріжному та іншим вдалося переконати протекторатну владу, що Товариство МВБУ ніколи не займалося і не планує займатися політикою. Окупаційна влада 6 липня 1940 р. затвердила статут Товариства МВБУ і дозволила йому відновити діяльність.

На 1940 р. припало святкування 15-ліття Музею. Управа вирішила відзначити цей ювілей не гучними промовами та тостами, а серією з восьми тематичних виставок із матеріалів музейних фондів [17, арк. 2].

27 лютого 1943 р. відбулися загальні збори Товариства МВБУ, в яких взяло участь біля 50 членів. Головою Товариства було обрано Дмитра Дорошенка, а до його управи увійшли: І. Панькевич, Я. Рудницький, С. Матренчук та М. Добриловський [6, с. 46-47].

Наприкінці 1944 р. Управа Товариства одноголосно ухвалила директором С. Наріжного. Однак, він відмовився і на цю посаду управа Товариства призначила В. Дорошенка, який її обіймав аж до виїзду з Праги у квітні 1945 р.

На 7 квітня 1945 р. Наріжний скликав загальні збори Товариства МВБУ, на яких його голова Д. Дорошенко зачитав звіт про діяльність за останній рік та запропонував змінити назву музею на «Український музей». Новим головою Товариства було обрано В. Бірчака, його заступником – професора М. Добриловського, секретарем – М. Матюшенко, скарбником – Г. Калужного, членами – З. Мірну та радника Спиридона Матренчука. Нова Управа вже не встигла розгорнути якусь роботу, оскільки вся її увага була зосереджена на загоєнні ран, спричинених Музеєві бомбардуванням.

С. Наріжний на 28 квітня 1946 р. скликав річні збори Товариства МВБУ. Щоб зберегти його як легальну статутну організацію, потрібно було прийняти низку нових членів, адже старих у Празі залишилося дуже мало. На них було обрано нову управу, очолювану Ю. Добриловським. Його заступником обрали С. Наріжного, а членами управи З. Мірну, С. Матренчука, К. Заклинського та О. Балицького. Ревізійну комісію очолив І. Панькевич, членами були І. Зілинський, Ю. Комаринський та І. Попель-Сулима. На посаді директора Українського музею одноголосно затвердили проф. С. Наріжного. У програмі дій нової Управи було два основні пункти:

- 1) Упорядкування та збереження врятованих після бомбардування музейних матеріалів;
- 2) Мобілізація засобів для збудування нового музейного дому в Празі.

Враховуючи нову політичну ситуацію, збори змінили назву Товариства «Музей визвольної боротьби України у Празі» на Товариство «Український музей у Празі». Про це було подано відповідну резолюцію Земському народному комітетові в Празі, який наведену зміну не затвердив, посилаючись на те, що вона означала б зникнення старого і виникнення зовсім нового товариства, в зв'язку з чим потрібно ухвалювати новий статут. А це в тодішніх умовах було нереальним. Товариство й надалі було зареєстроване як Товариство Музей визвольної боротьби України.

Уже на початку березня 1948 р. за музеєм та його працівниками органи безпеки встановили таємний нагляд. 26 березня 1948 р. музей офіційно закрили, а Товариство Музей визвольної боротьби України офіційно ліквідували. З того часу заборонялася будь-яка його діяльність.

Отже, праця української еміграції в Чехословаччині мала великі результати. Головним досягненням було створення такого потужного наукового осередку зі збирання та збереження української історико-культурної спадщини доби визвольної боротьби і періоду міжвоєнної еміграції. Зусиллями його співробітників було засновано музей-архів, де у численних фондах зберігалися безцінні істо-

ричні документи. Товариство МВБУ проводило досить плідну роботу щодо збирання матеріалів з історії української державності. Товариство «Музей визвольної боротьби України» розкривало історію державотворчого процесу у період визвольної боротьби 1917–1921-х рр., поширювало ідею визвольної боротьби українського народу серед широких мас.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вісті Музею Визвольної Боротьби України (далі – Вісті МВБУ). – Прага. – Ч. 1. – Липень, 1925. – 83 арк.
2. Вісті МВБУ. – 1934. – Ч. 4. – 83 арк.
3. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 8. – 83 арк.
4. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 9. – 83 арк.
5. Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1955-1957. – Т. 2. – 399 с.
6. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів / М. Мушинка. – Прага, 2005. – 119 с.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.
8. Наріжний С. Як рятували Музей визвольної війни боротьби України / С. Наріжний. – Цюрих, 1959. – 466 с.
9. Палієнко М. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української державності / М. Палієнко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Історія. – К., 2005. – № 77-79. – С. 123–125.
10. Палієнко М. Музей Визвольної боротьби України у Празі / М. Палієнко // Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. Д-М / Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2006. – С. 330–331.
11. Палієнко М. Архівні центри української еміграції / М. Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – 687 с.
12. Палієнко М. Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948): створення, діяльність, доля архівної колекції / М. Палієнко, І. Срібняк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. 2. Архівознавчі читання. – К., 2000. – С. 35–47.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4026, оп. 1., спр. 1., 2 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 1, спр. 19, 83 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 9, 83 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 4, 4 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 7, 31 арк.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2014.

Оксана Кузьільна

Деятельность украинской эмиграции в Чехословакии по созданию Общества «Музей освободительной борьбы Украины».

В статтє освещен процесс создания и деятельности Общества «Музей освободительной борьбы Украины» в Чехословакии. Акцентировано внимание на предпосылках создания, целях и задачах, организационно-структурных принципах деятельности учреждения, воссозданы основные этапы его деятельности.

Ключевые слова: украинская эмиграция в Чехословакии, Музей освободительной борьбы Украины в Праге, Украинский дом.

Oksana Kuzhilna

Activities of the Ukrainian Emigrants in the Czechoslovak Republic from the Establishment Period of the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence.

The article is devoted to the establishment and activity of the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence in Czechoslovakia. The main attention is focused on the reasons of the Society establishment, its aims and tasks, organizational and structural principles of its activity, as well as stages of its functioning. Besides, special attention is paid to the impact of authorities on the activity of the Museum Society. What is more, the Society's cooperation with various scientific, cultural and other organizations is under research. The article also deals with cultural and educational activity held by the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence. Thus, the overall aim of this research paper is to analyse the Society's activity in Prague during 1925–1948.

Key words: Ukrainian emigration in Czechoslovakia, the Museum of Ukraine's Struggle for Independence in Prague, the Ukrainian House.

УДК 94(477).154:061

Олена Гуменюк

(Київ)

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАСТУНІВ-ЕМІГРАНТІВ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО РУХУ СКАУТІВ

У статті розглядаються причини становлення та основні види діяльності Союзу українських пластунів-емігрантів. Наголошується на важливості представлення української нації Союзом українських пластунів-емігрантів в контексті міжнародної співпраці.

Ключові слова: пластуни, еміграція, український, Європа, Чехословаччина.

Зародження скаутського руху пов'язують з ім'ям генерала Роберта Бейдена-Пауелла у 1908 р. А країною, звідки скаутський рух бере початок стала Великобританія. Територією зародження і поширення українського пластового руху на початку ХХ століття стала Західна Україна. Український пласт – це національне відгалуження міжнародної молодіжної скаутської організації. Або якщо більш детально, то пласт (також Український Пластовий Улад) – організація української молоді для всебічного патріотичного самовиховання, в якій відповідно до виховних методик міжнародного скаутського руху, поєднаними з українськими національними традиціями й цілями, виховуються діти й молодь. Основоположником українського пласту вважається Олександр Тисовський, доктор біологічних та філософських наук. У 1911 році він сформулював основні ідейно-організаційні засади української молодіжної організації з чітко вираженими національними ознаками. На рубежі 1911–1912 років у Львові, що тоді входив до складу Австро-Угорської імперії, майбутні старшини Української Галицької армії – Петро Франко та Іван Чмола почали організувати перші пластові гуртки [3, с. 11-12]. Протягом перших двох десятиліть ХХ століття пластові організації набули широкого поширення на українських західних та центральних землях, відіграючи важливу роль в справі патріотичного виховання української молоді особливо в період Першої світової війни та національно-визвольних змагань.

Перш ніж характеризувати організації українських пластунів-емігрантів, потрібно коротко зупинитися на основних моментах устрою та особливостях пластового руху. Отже, головними в діяльності пласту є виховні спільноти або т. зв. пластові улади, де гуртуються і виховуються діти і юнацтво, окремо хлопці та дівчата. Перший з них – Улад Пластових Новаків (новачок), охоплює дітей віком від 7 до 11 років, організованих у рої й гнізда, які діють під керівництвом новацьких вихованців. Основою другої виховної спільноти – Уладу Пластунів Юнаків (юначок), є гурток, що складається від 6 до 8 хлопців або дівчат, віком 12 – 17 років; кілька гуртків певної місцевості об'єднуються в курінь. Як гуртки так і курені діють під керівництвом обраних гурткових і курінних провідників, та за допомогою призначених їм упорядників і зв'язкових. Третьою виховною спільнотою є Улад Старших Пластунів (пластунок), в якому гуртуються у добровільних і самоуправних гуртках і куренях старші пластуни від 18 до 26 років. Окрему спільноту в рамках пласту становить Український Пластовий Сеньйорат, де гуртуються пластуни після виходу з лав Уладу Старших Пластунів, організовані у територіальних або загально-територіальних куренях [9, с. 23]. Потрібно зазначити, спорт відіграв важливу роль в пластовому житті (устрої). Під час таборів найчастіше влітку та мандрівок або іншими словами походів пластуни вправлялись у фізичній майстерності та виховували в собі витривалість, стійкість. Через фізичні вправи, ігри, спортивні змагання пластуни гартували не тільки тіло, а й розвивали в собі готовність в будь-який момент долучитися до боротьби за відновлення власної держави. Тобто фізичне виховання було невід'ємною частиною патріотичного вишколу пластунів.

1920-і роки стали періодом випробувань для українських пластових організацій на території Галичини та Волині, що на той час перебували у складі Польщі. Після вирішення долі Галичини у 1923 році, яка мала б стати автономією в складі Польщі, польська влада почала більш активно цікавитися діяльністю українських патріотичних організацій на Західній Україні. Перш за все поляків цікавили організації, що виховували молодь. Найбільшими з них були спортивні та військові товариства, такі як «Січ» і «Пласт». Польська влада збільшує тиск на пластунів, забороняє проведення таборів та вишколів. Зрештою, у 1928 році польська влада забороняє легальну діяльність пласту на Волині, а у 1930 – в Галичині [6, с. 32]. Таким чином, пласт на українських землях переходить до підпільної

діяльності, а на еміграції пластові організації набувають значення легальних представництв українських емігрантських осередків.

Отже, в міжвоєнний період нового розвитку український пластовий рух набув на еміграції, зокрема, в Чехословаччині (ЧСР). Ще в 1921 р. в Чехословаччині, а саме, в Празі та Подєбрадах, були створені пластові дружини за зразком чеських скаутських організацій. В 1925 р. в Празі була організована Українська Пластова Команда, яка координувала свою діяльність з Верховною Пластовою Командою у Львові. Український пластовий рух на еміграції і, зокрема, його найбільша координуюча організація Союз українських пластунів-емігрантів в ЧСР (СУПЕ) – відігравали важливу роль в справі пропагування української справи за кордоном [3, с. 45]. Новою метою діяльності українського пласту на еміграції стало офіційне представництво організації, охоплення пластовим рухом всієї еміграції по різних місцях скупчення українців, протест проти заборони та переслідувань пласту. Для виконання цієї мети в Празі було створено СУПЕ – Союз українських пластунів-емігрантів.

Союз українських пластунів-емігрантів як незалежну легальну статутувану організацію засновано в Празі в 1930 р. Установчий з'їзд СУПЕ проходить в Празі 7 червня 1931 р., а до того часу діяв його ініціативний комітет – Тимчасова команда СУПЕ [7, с. 38]. Союз одразу розпочав активну пропагандистську діяльність, інформуючи іноземну громадськість не тільки про пластовий рух на еміграції, але й гідно представляючи всю українську еміграцію. Також висилались як окремі представники, так і цілі делегації на міжнародні скаутські змагання (джерборі). Найбільший успіх мала делегація українських пластунів на т. зв. Першому слов'янському джерборі, що проходив в Празі 27 червня – 3 липня 1931 р. Почесним головою даного джерборі, або як його ще називали з'їздом, був президент Чехословаччини Томаш Масарик. Завдання з'їзду полягало у взаємному пізнанні та зближенні слов'янських народів. В даному контексті варто навести частину промови, виголошеної представником української делегації на Першому слов'янському джерборі:

«Дорогі брати і сестри!

Зараз, коли ми приступаємо до свого великого діла, до свого виступу, я хочу, щоби кожний з Вас і всі ми згадали про свій милий, тихий край, свою рідну Україну. Бо це для неї ми тут живемо, для неї працюємо. Для неї кладемо свої сили. Сьогодні ми робимо свій перший крок, вірніше – Ви, дорога молодь, робите свій перший крок, хоч за Вами вже 5 років праці. У повній свідомості важливості менту, ми мусимо зробити цей крок спокійно, гідно й гордо. Цього вимагає вся сума обставин, цього вимагає наша Українська справа. Ми не тільки не можемо зробити чогось негідного, але повинні прикласти всіх зусиль, щоби наші вороги не могли нас спровокувати на якийсь вчинок, який би нас сплямував. Хай вже ті скавти, що Ви з ними зустрінетесь прийдуть з ворожого для нас краю, чи з приятельного, Ви повинні добре пам'ятати точку пластового Закону, що пластун пластунові є братом і приятелем всіх людей доброї волі. А тепер ми робимо свій перший крок. Ми віримо, що він буде добрий, що він допоможе нам скорше зобачити свою вільну Україну. Цеб-то, вона зараз не є вільна, але вона буде вільною і ми мусимо постаратися, щоби вона була вільною. Ще раз повторюю, що наш виступ має бути спокійний, гідний і гордий» [1, арк. 8].

Потрібно наголосити на значенні спорту в якості міжнародного представлення руху українських пластунів. Адже жодний скаутський з'їзд, або джерборі, не проходив без спортивних змагань. Саме пластом на еміграції приділялась значна увага у вихованні молодого, фізично здорового, патріотично налаштованого покоління українців. Пласт являв собою невід'ємну частину всього молодіжного руху українських емігрантів. Зокрема, студенти були активними учасниками пластового руху на еміграції. Так, члени Громади студентів-емігрантів з Великої України заснували в 1922 р. Українське спортивне братство «Тур», яке в своїй організаційній структурі передбачало існування секції скаутизму. Діяльність пластунів в повній мірі відповідає меті та основним завданням Українського спортивного братства «Тур» – утворити в широкому масштабі українську спортивну організацію, в першу чергу серед української еміграції в Чехословаччині, яка б піднесла роль та значення спорту серед українців і набула б певної поваги серед спортивних організацій інших народів [4, с. 269].

Великого значення надавалось спорту в Школі українських пластунів у таборі інтернованих військових Армії Української Народної Республіки в Щипіорно, Польща. Крім викладання обов'язкових предметів (праці в майстернях і на городі, природознавства) окрема увага приділялась спорту. Почавши з військових спортивних вправ у школі, пластуни перейшли до т. зв. «американського спорту», для чого приїхав спеціальний інструктор, а спортивне приладдя надіслала добродійна місія – YMCA (Товариство Американської Християнської Молоді), вона ж розробила програму. До нової спортивної програми входили: гімнастика, масові ігри, складні ігри (волейбол, баскетбол, бейсбол, футбол), бокс, легка атлетика та ін. Через два місяці після початку занять пластуни школи успішно змагалися з учнями польських шкіл. Вихідці даної школи стали основою української гімназії в Ржевничах в Чехословаччині, що також була значним осередком українського скаутського руху [7, с. 110].

Такі заходи, спрямовані на представлення пласту за кордоном як частини всієї української нації на еміграції, мали велике значення і здобули підтримку української справи в Чехословаччині, Великобританії, Югославії, Німеччині, Австрії, Скандинавських країнах. Делегації пластунів на всіх міжнародних змаганнях виступали під синьо-жовтими прапорами і завжди наголошували, що представляють державу Україну [1, арк. 2-4].

СУПЕ об'єднував численні організації як в Європі, так і на українських землях. Спочатку створювалися старшопластунаські (з числа студентів), згодом юнацькі і новацькі відділи. На 1932 р. СУПЕ координував роботу 15 куренів, з них сім у Ржевничах (ЧСР), три у Празі, по одному в Брні, Данцігу (сучасний Гданськ), Кракові та інших містах. На початку 1933 р. членами СУПЕ стали пластові відділи в Парижі, Граці, Греноблі, Відні, Загребі [5, с. 54].

Серед найбільших та найактивніших пластових організацій, членів СУПЕ, потрібно загадати про гурток пластунів в Королівстві Югославія у Загребі – «Перелетні». Працюючи напівлегально, без затвердженого владою статуту, члени гуртка проводили національно-пропагандистську працю серед місцевих українців, влаштовували зібрання, виступали з доповідями і рефератами, організовували екскурсії тощо [8, арк. 8].

В Кракові на початку 1930-х років існував пластовий курінь ім. 22-го січня при Українській студентській громаді. Курінь діяв як «туристично-краєзнавча секція Пласт», на чолі якого був в подальшому відомий діяч Організації українських націоналістів (ОУН) – М. Климишин. Після заборони пласту польською владою в 1933 р. значна частина членів куреня перейшли до ОУН [11, арк. 97].

Франція протягом міжвоєнного періоду була важливим центром для української політичної еміграції. Крім того, при Генеральній раді Союзу українських емігрантських організацій у Франції в 1937–1939 рр. діяла Пластова Референтура, що видавала неперіодичний пластовий журнал «Скоб». Пластова Референтура організувала вперше український пластовий табір у Франції в Шалеті (18 серпня – 19 вересня 1937 р.). Участь в таборі взяло 56 дітей. Учасники табору приїздили з Шалету, Парижу, Ліону. Комендантом табору було запрошено С. Сірополка з Праги [10, арк. 4].

Відстоюючи інтереси українського народу, а саме протестуючи проти політики Польщі та розв'язання пласту в Галичині та Волині, Союз українських пластунів-емігрантів провів масштабну акцію протесту. Так, органи СУПЕ розіслали до пластунаських організацій та українських еміграційних видань письмові протести (650 примірників на 300 адрес), про це свідчать матеріали у «Вістях СУПЕ». Крім того, команда СУПЕ публікувала меморандуми в іноземних виданнях в справі тиску польської влади на пласт та проведення т. зв. пацифікації (умиротворення насильницькими методами населення) в Галичині та на Волині. З викриттям польської урядової політики, пов'язаної з утисками українського населення в межах Речі Посполитої виступали делегати СУПЕ з доповідями на міжнародних конференціях, з'їздах, змаганнях [2, арк. 45-48]. Тому варто навести уривок саме з такого меморандуму, представленого іноземній громадськості делегатами СУПЕ: «В Галичині пластові відділи, що видержали воєнну пробу підчинилися на весну 1918 р. ново основаному «Тов. Охорони Дітей і Опіки над Молоддю» у Львові як своему патрону, та добилися навіть признання від б. австр. шкільної влади 1918 р. Від цього часу по нинішній день працює Пласт як самостійна секція Т. О. Д., хоч в останньому часі працюється над статутом окремого тов. «Пласт» у Львові. По українсько-польській війні 1918–19 р. були пл. відділи в Галичині перші у віднові своєї діяльності з поміж усіх укр. товариств. Пластова молодь була перша, що активно вступила на шлях обнови українського життя в гірко-тяжких для цілої Нації обставинах. В 1920 р. відновлено пл. централю цим разом при Т.О.Д. і названо її «Верховна Пластова Рада». Польська влада політична й шкільна відразу стали на негативному становищі у відносинах до Пласту, хоч по рік 1923 р. не звертали може особливої уваги на нього, заняті надто своїми внутрішніми справами... Зразу шкільна польська влада держалась австрійської традиції невтручання. До 1923 р. був у Верховній Пластовій Раді представник шкільної влади, що формально був певною охороною Пласту перед офіційною владою на місцях. Та навіть в добу цих «ідилічних» часів Укр. Пласту в Польщі загал поляків не сприяв Пластові, а навіть його нищив, уживаючи до цього своєї власти» [2, арк. 36-37].

Союз українських пластунів-емігрантів та його споріднені організації в Європі припинили свою діяльність з початком Другої світової війни. Спочатку був ліквідований осередок СУПЕ в Чехословаччині в 1938 р., а протягом наступних декількох років припинили роботу пластові організації у Франції, Югославії та інших країнах. Це було викликано розпорядженням Гітлера про заборону скаутського руху і, зокрема, пластових організацій як виразників національної ідеї українського народу.

Діяльність СУПЕ в справі пропаганди української справи мала великий масштаб та успіх, окремо потрібно відзначити участь делегатів-пластунів на всіх міжнародних з'їздах та активну видавничу діяльність СУПЕ. Ці заходи відігравали велику роль і здобули підтримку української справи на території європейських країн.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 1, спр. 945, 90 арк. – Звіт про участь українських пластунів у першому слов'янському Джемборі в Празі 27 червня – 3 липня 1931 р.
2. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 946, 68 арк. – Короткі нариси з історії українського пластового (скаутського) руху, складені командою СУПЕ і Верховною пластовою командою у Львові (чеською та англійською мовами). Довідка про перешкоди пластового руху в Західній Україні. Інформація про український пластовий рух для чеських часописів, інші довідкові матеріали.
3. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911 – 1945 у спогадах автора (Причинки до історії Пласту) / С. Левицький. – Мюнхен, 1967. – 136 с.
4. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч.1. – 609 с.
5. Окаринський В. Пласт в українському національно-визвольному русі (1911–1939 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль, 2006. – 221 с.
6. Окаринський В. Український скаутський рух (1911 – 1944 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль, 2006. – 264 с.
7. Пан-Пугач С. Пластовий альманах / С. Пан-Пугач. – Рим, 1976. – 196 с.
8. Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), ф. 15, оп. 2, спр. 63, 22 арк. – «Пластові вісті» – орган Союзу українських пластунів емігрантів.
9. Пластові приписи й розпорядки. – Львів, 1927. – 124 с.
10. ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 114, 10 арк. – «Скоб» – журнал пласту на чужині.
11. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygnatura 793, 758 s. – Українська Studencka Gromada w Krakowie 1924 – 1939.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2014.

Елена Гуменюк

Союз українських пластунов-емігрантов в Чехословаччині в контексті міжнародного руху скаутів.

В статті розглядаються причини виникнення, а також основні види діяльності Союзу українських пластунов-емігрантов. Підкреслюється значення представлення української нації Союзом українських пластунов-емігрантов в контексті міжнародного співробітництва.

Ключевые слова: пластуни, еміграція, український, Європа, Чехословаччина.

Olena Humeniuk

The Union of Ukrainian Plast Émigrés in the Czechoslovak Republic in the Context of International Scout Movement.

The founding reasons and main kinds of activity of the Union of Ukrainian Plast Émigrés are underlined in the article. The author points out the importance of the Ukrainian nation representation by the Union of Ukrainian Plast Émigrés in the context of international scout cooperation. The researcher emphasises that this Union played an important role, since it popularised Ukraine abroad. Among the most important objectives of the Union of Ukrainian Plast Émigrés in the Czechoslovak Republic the author outlines the following: to officially represent the Union, to enrol members from other cities and, therefore, to unite the emigrants, to protest against Plast prohibition and persecution, etc.

Key words: Plast, Union of Ukrainian Plast Émigrés, International Scout Movement, emigration, the Czechoslovak Republic.

УДК 070(091)(477):94(477).15

Оксана Супрунюк

(Київ)

ЧАСОПИС «ВІСНИК СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ» (ВІДЕНЬ, 1914–1918) ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Стаття висвітлює сторінки історії українського еміграційного часопису «Вісник Союзу визволення України», що виходив у Відні у 1914–1918 рр., і став одним з чинників становлення державності України періоду Першої світової війни.

Ключові слова: зарубіжна україніка, український еміграційний часопис, Перша світова війна, становлення державності.

Процес національного відродження, державотворення в сучасній Україні нерозривно пов'язаний з осмисленням історичного минулого нашого народу, прагненням осмислити духовний досвід попередніх поколінь. У цьому контексті великий інтерес зберігається до української преси, яка сама є частиною історії, оскільки живиться реальною дійсністю і, в свою чергу, впливає та збагачує її.

Одним з напрямків наукових досліджень відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського є опрацювання часописів діаспори, того пласту періодичних видань, які виходили за межами України, і які зберігалися раніше в закритих спецфондах й були неприступні для широкого загалу читачів, введення до наукового обігу їх змісту та створення й забезпечення умов їх бібліографічного використання.

Одним з таких джерел є «Вісник Союзу визволення України» (далі «Вісник СВУ»), журнал, який виходив у Відні з 1914 до 1918 рр. Це був друкований орган першої політичної організації на землях західної України – «Союзу визволення України». Матеріали про діяльність «Союзу визволення України» й його друкованого органу були заборонені у радянській Україні. Радянська історіографія зображала «Союз» як організацію буржуазних націоналістів, що отримувала кошти від австро-німецького блоку з метою підривної діяльності серед російських військовополонених часів Першої світової війни у боротьбі проти Росії. Перегляд такого погляду розпочався з здобуттям Україною незалежності. Якраз в рік відзначення сторіччя Першої світової війни і виникнення «Союзу визволення України», підводимо перші підсумки вивчення його діяльності вже в новітні часи. Одними з найбільш послідовних дослідників цієї теми, є сучасні історики І. Срібняк [11, 12], І. Патер [6, 7].

Серпень 1914 р. виявився переломним в житті українського народу. Вибух Першої світової війни, частиною якої була війна між Росією та Австро-Угорщиною, державами, що володіли українськими землями, пробудив надії багатьох українців на можливість розв'язання українського національного питання.

Перед Першою світовою війною Росія підтримувала панслов'янський рух, що в основному було мотивовано етнічними і релігійними прихильностями і конкуренцією з Австро-Угорщиною. За допомогою воєнної сили вона прагнула розширити територію Російської імперії до Карпатських гір, захопити під прикриттям ідеї «об'єднання всіх руських земель під скіпетром російського царя» Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпаття, а також використати воєнний стан, щоби назавжди покінчити з національним рухом українців, знищити останнє, сильне гніздо українського сепаратизму в Галичині, що загрожувало її великодержавним, імперіалістичним планам і цілості російської імперії. Протиукраїнська російська преса поширювала думку, що Росія до того часу не зліквідує у себе українського національного руху, доки поза кордонами буде існувати вічне джерело української ідеї в Галичині, що буде все оживляти національний спротив українців в Росії.

Українські провідники з початком Першої світової війни, виношуючи, хоча і не зовсім чітко окреслені, наміри здобуття політичної самостійності, почали шукати шляхів реального впливу на розвиток воєнних подій, щоб наприкінці війни мати голос при визначенні долі України. Політична ситуація тих років дала їм можливість розвинути ідею відновлення української державності, а також розробити програму втілення її в життя.

Зрозумівши, що перемога Росії у війні була б смертельним ударом по українству, галицька інтелігенція спільно з надніпрянськими емігрантами стала під час цього протистояння на бік Австро-Угорщини та Німеччини. Внаслідок цього виникли дві формації: політична – «Союз визво-

лення України) та військова – Українські січові стрільці (головним лозунгом яких стало визволення братів-українців з «московських кайданів»).

Таким чином, перша політична організація на землях західної України – «Союз визволення України» (далі – СВУ) виникла у Львові 4 серпня 1914 р. Створений він був українцями, емігрантами з Росії. На чолі організації стояла президія: А. Жук, Д. Донцов, В. Дорошенко, М. Залізняк, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський. На початку СВУ очолювали Дмитро Донцов і Микола Залізняк.

4 вересня 1914, внаслідок захоплення Львова російською армією, організацію було перенесено до Відня. СВУ поставила за мету боротьбу за створення самостійної України і вважала доцільним для досягнення цієї мети співробітництво з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Очільники її сподівалися за допомогою західних українців – в боротьбі проти Росії – досягти створення самостійної Української держави. СВУ розгорнув жваву діяльність, насамперед у ділянці інформації про українську справу різними мовами.

Часопис «Вісник СВУ», який став головним друкованим органом організації, і був основним джерелом інформації про її діяльність, – виходив у Відні з 5 жовтня 1914 р. до 13 листопада 1918 р. (редактори В. Дорошенко, А. Жук, М. Троцький, М. Возняк). Всього вийшло 226 чисел накладом 5 тисяч примірників [2, с. 216-217]; [8, с. 577]; [4, с. 734-735]. На його сторінках ми бачимо публікації, що відображали найрізноманітніші сторони українського життя: про бої на фронтах війни, становище населення в період Першої світової війни, змагання українців за відродження власної держави. Значна кількість його матеріалів була присвячена дипломатичній діяльності Союзу за кордоном, інформуванню центральних держав та країн Антанти про українців та український визвольний рух. Частина матеріалів розкриває реакцію зарубіжної преси на активізацію української справи на міжнародній арені.

В першому номері часопису «Вісник Союзу Визволення України» (від 5 жовтня 1914, Відень), було надруковано ряд її програмних документів: «Наша платформа», «До громадської думки Європи», «До українського народу Росії», «Відозви СВУ» до болгарського, румунського народу. Згодом були надруковані відозви, звернені до турків, шведів і чехів.

Документ «Наша платформа» був програмним, на якому фактично базувалася діяльність нової організації, – програма була спрямована проти імперських планів Росії поглинути Україну. Особливо наголошувалося, що «...національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України».

В усіх цих документах організація репрезентувала себе виразником інтересів українського народу Росії й заявила про наміри використати війну австро-німецького блоку проти Росії для завоювання самостійності держави України. Мова йшла про Королівство Україна, яке мало стати конституційною монархією з демократичним внутрішнім устроєм, однопалатною системою законодавства, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і самостійною українською церквою. Її створення необхідне для встановлення політичної рівноваги і подальшого мирного розвитку Європи. В відозві стверджувалося, що лише самостійна Українська держава створить захист для Європи проти Росії з її експансією та звільнить слов'янський світ від згубного впливу панмосковізму.

СВУ розгорнув широку інформаційно-представницьку діяльність у центральних та нейтральних державах Європи з допомогою його представників у різних країнах: у Німеччині (О. Скоропис-Йолтуховський), Італії (О. Семенів), Болгарії й Румунії (Л. Ганкевич), Туреччині (М. Меленевський), Швеції й Норвегії (О. Назарук), Швейцарії (П. Чикаленко).

Значним дипломатичним успіхом діяльності СВУ стала заява (в листопаді 1914 р.) турецького міністра Талаат-бея про потребу визволення України й запевнення про допомогу турецького уряду в здобутті самостійності України.

Визначною була й видавнича діяльність СВУ. Крім часопису «Вісник Союзу визволення України» також видавалися тижневик «Ukrainische Nachrichten» (у Відні для німецькомовного читача), «La Revue Ukrainienne» (у Лозанні (Швейцарія) французькою мовою). Загалом завдяки СВУ з'явилося близько 50 книг і 30 брошур про Україну німецькою, французькою, англійською, італійською, угорською, турецькою, шведською, румунською, хорватською, чеською та болгарською мовами. Також було видано велику кількість книг та брошур українською мовою.

Названі відозви СВУ, надруковані у «Віснику СВУ», були першими актами української закордонної політики від часів так званої мазепинської еміграції (у першій половині XVIII ст.), відкритим виступом на міжнародній арені представників українського народу. Це було початком інформаційно-дипломатичної роботи, яку СВУ протягом 4-х років його існування, проводив у різних країнах світу.

Звертає на себе увагу опублікований 15 вересня 1916 р. (Ч. 58) в «Віснику СВУ» Поклик Загальної Української Ради «До всіх культурних народів світу», в якому, зокрема, відзначалося: «Українська справа мусить бути справою всіх культурних народів світу й тому Українці виносять свою справу перед суд цивілізованого світу». «Загальна Українська рада, зложена з австрійських і російських

Українців, в ім'я культури й цивілізації, в ім'я людськості й поступу, в ім'я природного й історичного права українського народу на своє вольне життя й розвиток своєї національної окремішності, найрішучіше протестує проти явного змагання Росії: підчинити царській тиранії Галичину й Буковину та проти переслідування українського життя!».

«Цілу область української етнографічної території в 150 тисяч квадратних кілометрів перерито й перекопано стрілецькими ровами, збито гранатами та скупано в крові! Людські оселі зруйновано. Мільйони українського населення zostалися без даху. Ця матеріальна руїна української землі, фізичне нищення українського населення, пролита тепер і в минувшині кров найліпших синів нашого народу в боротьбі за кращу національну будучність дають нам право жадати від культурного світу уваги до нашого положення й до наших змагань».

«Хай буде вільний кожний народ, але хай же й 35-мільйонний український народ, що заселює простір 850 тисяч квадратних кілометрів, не буде погноєм для чужих культур пануючих над ним народів!».

«Хочемо бути самостійними господарями своєї землі, в сім'ї вільних і рівних народів мати повну спроможність розвивати свої духові сили й матеріальні багатства свого краю для себе та для людства!» (Підписи: К. Левицький, М. Василько, Л. Бачинський, М. Ганкевич, М. Меленевський, Я. Весоловський, В. Темницький. Відень, 15 вересня 1916 р.¹

Із вересня 1914 СВУ почав працювати серед українських військовополонених. В ході бойових дій періоду Першої світової війни 1914–1918 рр. мільйони солдатів воюючих держав потрапили у полон. Українці, що служили у російській та австро-угорській арміях, опинилися в таборах для військовополонених, розміщених на території Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Російської імперії. Втрати полоненими російської армії, куди протягом війни було мобілізовано найбільше українців, становили 2,4 млн. осіб.

Зусиллями українських політичних і громадських діячів у Австро-Угорщині та Німеччині, зокрема очільниками СВУ, були започатковані окремі табори для військовополонених українців. У листопаді 1914 р. було відкрито табір у Фрайштадті (Австрія), один з найбільших. У 1915 р. виникають українські табори в Німеччині: Раштат, Вецляр, Зальцедель, в Угорщині – Дунасердагель. Виділення українців в окремі табори з початком війни домігся від військової влади Австро-Угорщини й Німеччини СВУ. Фактично ці табори стали частиною цієї політичної організації. Всього заходами СВУ в цих та інших таборах було згуртовано близько 80 тисяч українців [5, с. 10].

Представники СВУ вели організаційну, релігійну, культурно-освітню та національно-виховну діяльність серед полонених українців, яка відображалася на сторінках «Вісника СВУ». Засновувалися українські школи, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, церкви, курси української історії та літератури, кооперації, політичної економії, української і німецької мов та газети. Постали українські парафії, клуби, каси взаємодопомоги, крамниці. Були закладені гімнастично-спортивні товариства. У таборах працювали такі відомі діячі, як професори С. Смаль-Стоцький та В. Сімович, доктори М. Чайківський, О. Охримович, Р. Домбчевський, Й. Безпалко, письменник М. Голубець та інші.

Щотижня в таборах відбувалися загальнодоступні віча, де звичайно проголошувалися доповіді про актуальні події, висвітлені керівниками українського руху. Використовувалася кожна нагода, щоб зібрати якнайбільше людей. Дискусії на таких вічах були дуже цікаві: в них міг виступити кожний, кожний діставав відповідь на питання, які його хвилювали. Для чисто таборових справ у кожному таборі був свій власний секретаріат з полонених.

Велике виховне значення для освітньої роботи мало те, що кожний табір мав свій часопис, що висвітлював події у світі, в Україні й таборові справи. Писали й дописували самі полонені, багато з них стали згодом добрими публіцистами, редакторами, коректорами. Окремий відділ у кожному часописі займала «таборова хроніка» за тиждень, повідомлення про внутрішні роботи. Загалом табори полонених українців, організовані «Союзом визволення України» – це був окремий світ, у якому українці на тому історичному етапі пройшли довгий шлях в процесі національного самоусвідомлення [1, с. 9-156; 6; 7; 11; 12]. Під час полону ним було охоплено десятки тисяч наддніпрянських українців. Усі вони понесли ті знання, що їх набули в таборах, в Україну. Багато з них, як нам відомо, билось в пізніших часах у рядах українського війська, багато наклало головою за українську державність та ще більше стало організаторами українського села.

Національно-культурна праця проводилася не лише в українізованих таборах, але й в багатонаціональних, а також у численних робітничих командах, розкиданих по всій Австро-Угорщині та Німеччині. Усі згадані напрямки діяльності СВУ висвітлювалися на сторінках «Вісника СВУ». Серед авторів часопису ми бачимо М. Лозинського, А. Жука, О. Скоропис-Йолтуховського, І. Бочковського, В. Дорошенка, О. Назарука, М. Меленевського, Є. Бачинського, С. Томашівського, Р. Купчинського, А. Бабюка, Є. Левицького, Л. Ганкевича, М. Троцького, В. Темницького та ін. Висунулися талановиті дописувачі і з середовища полонених, серед них О. Кобець, М. Босий, П. Соха, Б. Гаркуша, І. Чор-

¹ Орфографію документу, як і інших текстів початку ХХ ст., наведених в даній публікації, осучаснено.

нодоля, І. Невеселий, Ю. Шкрумеляк, М. Струмок. Автори статей, поезій переважно підписувалися псевдонімами або криптонімами.

Одним з непересічних діячів того періоду визвольних змагань був Михайло Гаврилко. Його біографію (чи не вперше?) опублікував на сторінках «Вісника СВУ» (1916, Ч. 55) Осип Назарук «Четарь У.С.С Михайло Гаврилко (Спроба характеристики)». А повну його біографію було введено до наукового обігу сучасним істориком Романом Ковалем нещодавно. Поет, скульптор і художник, автор першої і, на жаль, забутої Шевченкіани, січовий стрілець, вояк, життя якого закінчилося трагічно: Михайло Гаврилко віддав його за вільну Україну (в 1920 р. його спалили в топці локомотива червоноармійці). Коротке життя М. Гаврилка було дуже насиченим. Він брав участь у діяльності Союзу визволення України, вів агітацію серед полонених українців у таборах, згодом відкривав перші українські школи на Волині, ставив пам'ятники Тарасові Шевченку в Прикарпатті, на Буковині та рідній Полтавщині, виготовляв барельєфи, горельєфи, медальйони з зображенням Т. Шевченка (його авторські роботи визнано першою мистецькою шевченкіаною). Він воював за Україну як січовий стрілець, повстанський отаман [3].

Крім політичних матеріалів (відозв і звернень) на сторінках «Вісника СВУ» звертає на себе увагу серія статей просвітнього характеру, наприклад: О. Скорописа-Йолтуховського «Самостійна Україна мрією у 1791 р., політичною утопією в 1854 р. й пекучою потребою в 1888 р.» (Ч. 38, 39, 1916); М. Лозинського «Галичина в житті України» (Ч. 9/10, 13/14; 15/16, 1916); Б. Барвінського «Звідки пішло ім'я «Україна?»» (Ч. 11/12, 1916); М. Грушевський «Українство як самостійне й природне явище» (Ч. 49, 1916); М. Троцький «Українська справа в Росії» (Ч. 54, 1916) та ін.

Пізніше, коли вже в Росії сталася революція (1917), організувався ще один український табір полонених старшин, у Ганноверському Мюндені, але там українці-старшини російської армії, організували свою роботу самостійно, не під керівництвом «Союзу визволення України», хоч «Українська Громада» в Мюндені діставала видання «Союзу», мала контакти з його осередком в Берліні, і таборів діячі, що працювали в СВУ, їздили на наукові виклади до Мюндену, консультували «Громаду» з різних напрямків діяльності. В останньому числі «Вісника СВУ» за 1917 р. (Ч. 53) українська громада старшин подала своє звернення до всіх полонених офіцерів-українців у Німеччині (за підписами генерала-майора В. Зелінського, підполковника Пухтаєвича, підполковника Коваленка), датоване 15 грудня 1917 р. З огляду на важливість зазначених тут думок, які стосуються історично-політичних умов та національно-патріотичного самовизначення, цитуємо цей документ тут із незначними скороченнями. Свідомі офіцери із табору Ганновера-Мюндена зазначали:

«Великі часи випали на нашу долю. З-під попелу віків перед лицем здивованого світу встає приспаний велетень – Україна. Здійснилися мрії і сподівання найкращих синів нашої неньки, займається зоря нового, вільного життя.

Старий Київ, окритий славою давніх минулих років, стає могутнім осередком стихійного, нестримного руху. Наші брати здобувають собі там, у тяжкій боротьбі, крок за кроком, свободу, стару нашу прадідівську волю. Один за другим відбуваються там з'їзди, закладаються інституції, росте організація краю, постає народна влада, перетворюється цілком старий ненависний лад.

Іде велетенська робота, будується міцна основа для життя одноцільної, незалежної й вільної, демократичної України. Вже лунає горда й радісна пісня перемоги над страшною мрякою. Вже рожеві квіти щастя манячать перед змученим українським народом.

Та революція ще не скінчилася, ще чується подих шаленої реакції. Народна свобода й добробут ще не закріплені. Але вони є в руках самого народу. Лише організація, тісне з'єднання всіх синів України та спільна невпинна праця приведуть нас до досягнення певної волі.

На нас, як на інтелігенції, лежить в цей момент великий обов'язок перед Рідним Краєм... Нехай тепер, під цю велику годину, наш народ не скаже вже, що інтелігенція зрадила його. Нехай кожен із нас загляне глибоко у свою душу і перецінить перед судом історії свій скарб. Кожному, хто не хоче бути викинутим із життя напливом нових хвиль його, треба братися до праці над собою» (1917, Ч. 53).

Після Лютневої революції в Росії за участі представників СВУ з полонених українців весною 1917 р. було сформовано дві дивізії: «Синьожупанна» у Німеччині та «Сірожупанна» в Австрії з метою захисту українських територій. Згодом вони влилися в українську армію (ЗУНР, УНР). Формально, як партія, СВУ припинила свою діяльність у квітні (за іншими даними – 1 липня) 1918 р., відзначивши, що вона виконала своє завдання – Україна стала державою.

Матеріали до історії національно-визвольної боротьби українців і процесів державотворення в нашій країні, що постають зі сторінок «Вісника СВУ» часів визвольних змагань Першої світової війни сьогодні дуже зворушують. І до того ж події сторічної давнини тісно перегукуються з історичними подіями, – революцією гідності, яка сталася в Україні у 2013–2014 рр., через 100 років після того етапу визвольних змагань.

Символічним і не випадковим є те, що революція гідності в Україні сталася в рік 200-річчя Т. Шевченка. Т. Шевченко був одним з провідників української справи і в роки Першої світової війни. На сторінках «Вісника СВУ» багато шевченківських матеріалів, розповідь про них може бути матеріалом для окремого дослідження. Василь Сімович, один з діячів СВУ, писав: «Як воно так склалося, що всесвітня завірюха зчинилася в році столітнього ювілею Шевченка? Випадок це чи Доля зглянулася вже над тим народом, битим громами історії та січеним канчуком неволі? Правда, сказати ще не можна, як повернеться колесо воєнних подій, як і не можна сказати, чи доведеться нам уже тепер виповнити Шевченків заповіт у цілій його повні?» [9, с. 10, 12]. Портрет Т. Шевченка під час європейської революції в Україні у 2014 р., як символ боротьби країни за незалежність, висів на головній сцені київського Майдану.

Оглядаючи визвольні змагання періоду Першої світової війни, які постають зі сторінок «Вісника СВУ», бачимо, в яких важких умовах відбувалася боротьба, надзвичайно важку працю купки людей, яка складала організацію. Просвітницька й організаційна робота були складними, зі сторони загалу культурно-просвітній праці «Союзу» чинився опір, було багато недовіри, люди, під впливом московської пропаганди, прагнули до єднання з Росією, відчували великий страх перед Росією, як непереможною державою, негативно ставилися до центральних держав, національна ідея приживалася серед народних мас з великим трудом.

Але тогочасні українські провідники попри всі складнощі зробили колосальний крок вперед у справі національно-патріотичного виховання українців. Позитивними чинниками визвольних змагань періоду Першої світової війни були: загострення національної самосвідомості населення, підняття «українського питання» на міжнародний рівень, створення українських збройних формувань, набуття воєнного досвіду. Просвітницька діяльність Союзу Визволення України допомагала усвідомлювати історичну самотність українського народу, спонукала до боротьби за самостійну державу. На тому історичному етапі ці змагання привели до створення Української держави, яка проіснувала з квітня до грудня 1918 р.

Зі сторінок «Вісника СВУ», який послідовно виступав за державну незалежність і соборність України, постає велична панорама національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст. і важкого шляху утвердження ідеології боротьби за українську державу. Багато з того, що відбувається в сучасний період, має свої аналоги в минулому, відповіді на нагальні питання сьогодення можна відшукати саме в історії. Ні зусилля українських вождів, ні страждання вояків на полях битв не пропали марно. Боротьба за нашу державність триває, досвід минулого потрібен для захисту нашої країни від сучасних агресорів. Матеріали, які складають часопис «Вісник СВУ», допомагають досягти складні процеси державотворення, відкривають нові можливості для осмислення історії нашої держави і побудови її на новому історичному етапі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дубрівний П. Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт / П. Дубрівний // «Союз визволення України»: 1914–1918. – Відень; Нью-Йорк, 1979. – 197 с.
2. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
3. Коваль Р. Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею: Історичний нарис / Р. Коваль. – Вид. 2, випр. і доп. – Вінниця, 2012. – 472 с. – (Серія «Отаманія ХХ століття»).
4. Лавров Ю.П. «Союз визволення України» / Ю.П. Лавров // Енциклопедія історії України. – К., 2012. – Т. 9. – 944 с.
5. Пам'яткова книжка «Союзу визволення України» і Календарь на 1917 рік. – Відень, 1917. – 388 с.
6. Патер І. «Союз визволення України»: спроба консолідації національно-демократичних сил. Історичний нарис / І. Патер. – Львів, 1998. – 38 с.
7. Патер І. «Союз Визволення України». Проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – 346 с.
8. Патер І. «Вісник Союзу визволення України» / І. Патер // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1. – 688 с.
9. Сімович В. Шевченків заповіт і 1914 рік / В. Сімович // Пам'яткова книжка «Союзу визволення України» і Календарь на 1917 рік. – Відень, 1917. – 388 с.
10. Союз визволення України: 1914–1918. – Відень; Нью-Йорк : Вид-во «Червона калина», 1979. – 197 с.
11. Срібняк І. Матеріали «Вісника Союзу визволення України» (1914–1918) як джерело з історії таборів полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині / І. Срібняк // Українська преса за межами України: матеріали науково-теоретичної конференції / [Упоряд. Сидоренко Н.М.]. – К., 1996. – С. 29–36.
12. Срібняк І. Діяльність «Союзу Визволення України» серед полонених старшин-українців царської армії в таборах Німеччини й Австро-Угорщини (1915–1918 рр.) / І. Срібняк. – К., 1996. – 47 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2014.

Оксана Супронюк

Журнал «Вестник Союза освобождения Украины» (Вена, 1914–1918) как фактор становления государственности Украины.

Статья освещает страницы истории украинского эмиграционного журнала «Вестник Союза освобождения Украины», который выходил в Вене в 1914–1918 гг., и стал одним из факторов становления государственности Украины периода Первой мировой войны.

Ключевые слова: зарубежная украиника, украинский эмиграционный журнал, Первая мировая война, становление государственности.

Oksana Suproniuk

The Periodical *The Herald of the Union for the Liberation of Ukraine* (Vienna, 1914–1918) as the Factor of the Establishment of Ukraine's Sovereignty.

The article sheds light on the history of the Ukrainian emigration periodical *The Herald of the Union for the Liberation of Ukraine* printed in Vienna in 1914–1918. The author argues that this periodical became one of the factors of establishment of Ukraine's sovereignty during World War I. Within four years of functioning the Herald served as a major source of information about activities of the organization which aimed to solve the Ukrainian national question on the behalf of Ukrainian people, to liberate them from the oppression and to stop territorial encroachment of other countries. Since the day of its establishment the Union set a goal for restoring Ukrainian statehood, taking foreign policy fence-mending measures and beginning a diplomatic intercourse on the international level.

Key words: Ukrainian emigration periodical, World War I, establishment of sovereignty.

УДК 929:94(477).155

Микола Мушинка

(Пряшів, Словаччина)

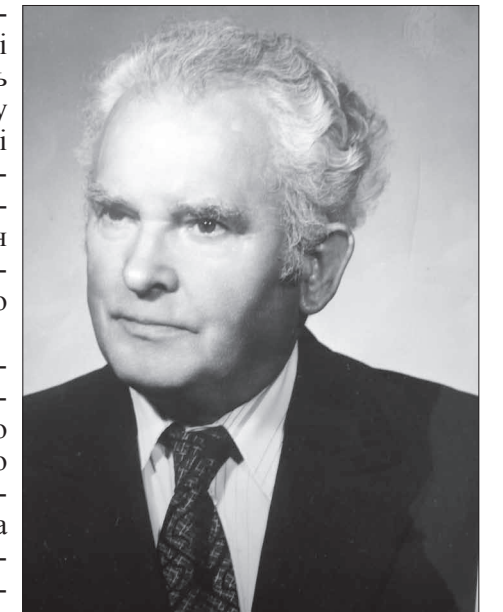
ВАСИЛЬ КАПІШОВСЬКИЙ І ЙОГО МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

У статті подано біографію уродженця Пряшівщини, який 1939 р. став радянським розвідником, направленим у Словаччину, де його було виявлено й засуджено на п'ятнадцять років тюрми. Після визволення з концтабору смерті Маутгаузена у травні 1945 р. він здобув вищу економічну освіту, став доцентом університету та функціонером вищих державних та партійних органів Словаччини. Спричинився до розвитку економіки та культури українців Словаччини.

Ключові слова: Василь Капішовський, Пряшівщина, український буржуазний націоналізм, Українська народна рада Пряшівщини, Реферат українських шкіл, Культурний союз українських трудящих, Університет ім. П. Й. Шафарика в Кошицях.

7 липня 2014 року, у день 100-ліття з дня народження Василя Капішовського, біля його могили на пряшівському цвинтарі зібралися два десятки його шанувальників, аби віддати честь цьому визначному політичному та культурно-громадському діячеві Пряшівщини. Генеральний консул України у Пряшеві Ольга Бенч, покладаючи вінок на його могилу, сказала: «Я щойно недавно познайомила із життям та багатогранною діяльністю Василя Капішовського і прийшла до висновку, що він заслуговує на те, аби його вшанувала не лише рідна Пряшівщина, але й держава Україна, від імені якої я ставлю на його могилі цей вінок».

У той же день у Центрі української культури у Пряшеві відбувся семінар, присвячений його пам'яті [21], складовою частиною якого була презентація щойно виданої монографії про життя та політично-громадську діяльність В. Капішовського [14], яку присутнім представив видавець – директор ужгородського видавництва «Гражда» Іван Ребрик. Оскільки книжка вийшла обмеженим тиражем (70 примірників) і в книжковій магазині навряд чи потрапить, я постараюся познайомити учасників конференції з її змістом¹.

* * *

Василь Капішовський народився 7 липня 1914 р. у с. Комлоша (нині Хмельова) Бардіївського округу в багатодітній сім'ї (сім хлопців і троє дівчат). Початкову освіту він здобув у рідному селі, нижчу середню – у Руській горожанській середній школі у Пряшеві, педагогічну – у пряшівській Греко-католицькій руській учительській семінарії. Педагогічну практику він розпочав у 1933 році на Закарпатській Україні – у селах Нижня Бистра Хустського району та Голятин нинішнього Міжгірського району. Восени 1936 року його покликали на військову службу в Чехословацькій армії.

Восени 1938 року він демобілізувався з армії і повернувся у свою школу в Голятині, де його в березні 1939 року застала окупація Карпатської України Угорщиною. Уникаючи арешту або депортації у Словаччину він нелегально емігрував у Країну Рад. Радянські прикордонники заарештували його як і тисячі закарпатських утікачів, і після кількомісячної затримки у слідчому ізоляторі міста Сколе направили не в Сибір (як майже всіх інших втікачів), а в Москву – у спеціальну військову школу Червоної армії для розвідників. Після піврічного вишколу його переправили на Закарпаття. Звідти він із немалими труднощами добрався до рідного села.

¹ Основною при написанні статті був архів В. Капішовського, який знаходиться у приватній власності автора. Про родовід В. Капішовського див. [15].

Навесні 1941 року контррозвідка Червоної армії доставила йому спеціальним кур'єром радіопередавач у формі звичайного радіоприймача із завданням поки що не користуватися ним, а чекати пароль і вказівки з Москви. Зв'язок із Москвою він, будучи учителем у с. Олька Меджилабірського округу, підтримував посередництвом радянського розвідника, із яким зустрічався в різних місцях Словаччини й передавав йому важливу інформацію, зокрема про рух німецьких військ на території Східної Словаччини, що явно свідчило про підготовку Німеччини до війни.

Після нападу Німеччини на Радянський Союз у червні 1941 року В. Капішовського мобілізували в Словацьку армію, а наприкінці жовтня – направили офіцером у танковий полк у місто Мартин. Туди було направлено до нього кур'єра з Москви, який мав надати йому нові інструкції та пароль для радіопередач. Однак московського розвідника Рудольфа Мішутку перехопила контррозвідка Словацької армії негайно після його приземлення парашутом на території Словаччини. Під час допитів той «розколовся» і видав усіх відомих йому радянських розвідників, із якими мав на в'язати контакт. В. Капішовського заарештували. Йому загрожував військовий суд і смертна кара. Усе ж таки словацький адвокат домігся того, що його справу перевели із військового суду в цивільний, оскільки злочин («зраду батьківщини») він здійснював ще до військової служби, будучи вчителем. Цивільний суд засудив його «лише» до п'ятнадцяти років позбавлення волі.

Спочатку В. Капішовський відбував кару у братиславській, пізніше – у леопольдівській тюрмах. Та після придушення Словацького національного повстання на початку 1945 року гестапо перевело його та інших політичних в'язнів у табір смерті Матхаузен, де він у страшних умовах пробув до кінця війни.

1 липня 1945 року нова чехословацька влада призначила В. Капішовського на пост секретаря Окружного комітету компартії в Меджилабірцях – один із трьох найбільш зруйнованих війною округів Чехословаччини. «Труднощі і проблем було безліч, – пише він у своїх спогадах, – однак був і неймовірний ентузіазм, на який можна було спертися» [9, с. 114].

7 жовтня 1945 року його обрали депутатом Словацької Національної Ради. Майже в тому самому часі він став членом Президії Української Національної Ради Пряшівщини, згодом – членом Пленуму ЦК КПС у Братиславі та депутатом Національних Зборів (парламенту) Чехословаччини у Празі. На всіх цих посадах та функціях він пристрасно захищав інтереси українського населення.

Від листопада 1946 по вересень 1948 року він займав посаду завідуючого Рефератом українських шкіл при уряді Словаччини у Братиславі, а в 1948-50 роках завідував культурно-пропагандистським відділом Краєвого комітету КПС у Пряшеві. На цих посадах він зіграв важливу роль у розвитку економіки, культури та українського шкільництва в найвідсталішому регіоні ЧСР – Східній Словаччині.

Коли Капішовський у 1950 році залишав пост керівника Реферату українських шкіл, він передав своєму наступникові 43 українські дитсадки, 276 початкових шкіл, 38 середніх (горожанських) шкіл та шість спеціальних шкіл (технікумів) – із 676 класами та 23 112 учнями [14, с. 175]. Правда, у більшості цих шкіл мовою навчання була російська, рівень якої залежав від володіння нею учителем (здебільшого дуже низький).

У 1950 році В. Капішовський був втягнений у т. зв. «Акцію П» (православізація), яку він як і переважна більшість віруючих уважав поверненням до первісної православної церкви, ліквідованої (проти волі населення) Ужгородською унією 1646 року. Та в ліквідації Греко-католицької церкви після інсценованого владою «Собору Греко-католицької церкви» 28 березня 1950 року він активної участі не брав, бо в тому ж році його направили на навчання до Центральної політичної школи у Празі, де він заглибився в теоретичне вивчення питань політичної економії.

Уже після неповних двох років навчання у Празі на голову В. Капішовського звалилося неочікуване лихо: звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі», ініціатором якого була «група десяткох українських товаришів», очолювана нещодавнім випускником Вищої політичної школи в Москві Іваном Габалем, яка не погоджувалася з «українізацією» російськомовних шкіл у Словаччині і за зразком штучно викликаних процесів із «словацькими буржуазними націоналістами» почала шукати «націоналістів» і серед українського населення. Так зробили націоналістами чільних представників Української Національної Ради Пряшівщини Василя Капішовського та Петра Бабея.

Їх обвинувачення було обговорене в найвищих органах комуністичної партії та в усіх місцевих організаціях Східної Словаччини з вказівкою зверху – засудити діяльність. На підставі такої вказівки засуджували їх не лише партійні організації, але й українська преса. В. Капішовському загрожував судовий процес, довгорічне ув'язнення, а може й смертна кара¹. На щастя, смерть Сталіна та Готвальда в березні 1953 року припинили цю явно сфабриковану справу. Запланований судовий процес над «українськими буржуазними націоналістами» не відбувся.

¹ У 60-х роках экс-секретар ЦК КПС Карол Бацілек заявив В. Капішовському, що вже до «Листа десяткох українських товаришів» надійшла секретна вказівка з «найвищих місць» – підготувати «компрометуючі матеріали» для засудження Петра Бабея та Василя Капішовського на кару смерті або довгорічне ув'язнення [25, с. 187].

1 лютого 1954 року В. Капішовський повернувся до Пряшева, де його призначили старшим викладачем політичної економії на кафедрі марксизму-ленінізму та заступником декана Вищої педагогічної школи. У 1961 році його перевели на Філософський факультет Університету ім. П.Й. Шафарика у Пряшеві, де він у тому ж році здобув звання доцента політичної економії. Згодом ту ж посаду він займав на юридичному факультеті того ж університету в Кошицях. У 1964 році він там захистив кандидатську дисертацію на тему «Економічний розвиток Східної Словаччини у післявоєнний період». На юридичному факультеті в Кошицях він до виходу на пенсію працював на різних посадах.

Отже, від 1953 року до виходу на пенсію у 80-х роках він займався педагогічною діяльністю, виховавши цілу генерацію вчителів та юристів. Особливу увагу він приділяв студентам з українських сіл.

У листопаді 1966 року В. Капішовського обрали головою Центрального комітету Культурного союзу українських трудящих. Саме його заслугою КСУТ значно поширив рамки своєї діяльності та став на чолі процесу національного відродження українців Словаччини. Чималою його заслугою стало те, що організація зросла на 8 000 індивідуальних членів. Матеріально і кадрово зміцнилася не лише центральна організація КСУТ, але й її окружні організації, українське видавництво, редакції українських газет, журналів, радіомовлення. Були влаштовані поважні наукові конференції на тему чехословацько-українських взаємин, до ювілеїв Тараса Шевченка, Івана Франка, Олександра Павловича й інших діячів культури. Матеріали цих конференцій були друковані в об'ємних збірниках.

Небувалою раніше розмаху досягла народна художня самодіяльність. На щорічних Святах культури українців Чехословаччини у Свиднику виступали десятки колективів зі Словаччини та з-за кордону, а за їх програмою стежило 20-30 тисяч людей. Заключний концерт Свята словацьке телебачення заслугою В. Капішовського транслювало на всю країну наживо.

Майже вся наукова діяльність В. Капішовського була спрямована на економічні питання, шкільництво та розвиток культури русинів-українців Східної Словаччини. Із цих ділянок він опублікував кілька десятків наукових студій, переважно у фаховій пресі. Наведемо лише деякі з них: «Економічно-соціальний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій республіці та його перспектива» [6], «Деякі проблеми диференції в життєвому рівні населення» [23], «До проблеми економічного розвитку Східної Словаччини» [4], «Учитель і українська школа» [11], «Культурний союз українських трудящих в ЧССР» [7], «Економічні перебудови розвитку української культури в ЧССР» [5], «До проблеми вирівнювання рівня економічного розвитку країн – членів РЕВ» [3], «30 років економічного розвитку рідного краю» [2], «До проблем подолання відмінностей між містом і селом, між душевною і фізичною роботою» [22], «Минуле і сучасне Східної Словаччини» [8] та ряд інших. Ці праці, побудовані на реальних цифрах і фактах, наперекір тогочасній ідеологічній риториці не втратили свого значення і в наш час.

Певним підсумком досліджень В. Капішовського є монографія «Східна Словаччина вчора і сьогодні» [10]. Це – перероблена і значно поширена версія його кандидатської дисертації, у якій розглянуті чотири основні теми: «Деякі проблеми життєвого рівня» (с. 11-40), «Спадщина капіталізму в галузі життєвого рівня» (с. 41-70), «Підвищення життєвого рівня в умовах будівництва соціалізму» (с. 71-154) та «Проблеми диференціації в життєвому рівні» (с. 155-225).

Монографія, як і майже всі інші праці В. Капішовського, написана з позицій марксизму-ленінізму. Та вона побудована на глибокому вивченні архівних джерел та офіційних статистик колишньої Угорщини (до 1918 р.), міжвоєнної Чехословаччини (1918-1939), Словацького штату (1944-1945) та післявоєнної Чехословаччини (1945-1980). Висновки автора документовані десятками таблиць, які наочно свідчать про те, що Східна Словаччина завжди була найвідсталішим регіоном країни, до складу якої входила. Життєвий рівень її населення радикально підвищився лише у 50-80 роках у зв'язку з колективізацією сільського господарства та побудовою промислових заводів у кожному районі. У цьому відношенні праця В. Капішовського ще довго буде важливим джерелом для порівняльних соціологічно-економічних досліджень. Це ствердив і політолог Іван Гвань, який в обширній рецензії назвав її «дуже важливим внеском для вивчення найновішої історії Східної Словаччини й водночас для кращого розуміння соціально-економічних та культурних умов українського населення Пряшівщини» [1, с. 94].

Уже будучи на пенсії, В. Капішовський опублікував книгу своїх спогадів під назвою «Мрії і дійсність» [9], у якій описано його життя від раннього дитинства до виходу на пенсію, з усіма перипетіями, які йому довелося пройти. Заключний розділ спогадів (с. 178-181) є ніби наочною ілюстрацією до його монографії «Східна Словаччина вчора і сьогодні». На прикладі рідного села він ілюстрував «величезні зміни, які настали в рідному селі від визволення такого розміру, що людина, яка не була свідком цих змін, не може тому повірити [...]. Приємно здивовані всі ті, хто приїжджає з різних міст нашої країни відвідати своїх батьків [...]. І я повертаюся до свого місця народження задоволений, бо наші колишні мрії стали дійсністю» [9, с. 181; 14, с. 196].

Осінь свого життя В. Капішовський проживав у місті Кошиці в гармонійному співжитті з дружиною Анною, яка про нього зразково дбала. Будучи бездітними, вони більшість вільного часу, зокрема влітку, проводили на дачах: у кадастрі села Дружественна-при-Горнаде біля м. Кошице та в Бардівських Купелях. У Дружественній він виростив чудовий сад, і до останніх днів життя займався в ньому пасічництвом. Медом від трьох десятків вуликів він постачав свою рідню, друзів та знайомих. На питання чому він обрав предметом свого хобі саме бджільництво, В. Капішовський жартома відповідав: «Бджола – символ працьовитості. Я теж як ота бджола від раннього дитинства намагався чесно працювати. Та замість меду, мені часто гіркі пилюли діставалися. Хочу аби бодай на старість посолоднішало не лише моє життя, але й життя мого найближчого оточення».

Після кількох операцій та госпіталізації він відійшов у вічність 11 квітня 2002 року на 88 році життя. Урну з його прахом як сказано на початку, було похоронно на прашівському цвинтарі.

Свою статтю про Василя Капішовського я хочу закінчити кількома особистими спогадами про спілкування з ним. На початку 1960 року я, будучи солдатом Чехословацької армії, зайшов до нього як до чільного представника української громади і заявив, що у серпні закінчується моя 22-місячна військова служба і я б хотів працювати фольклористом у рідному краї. В. Капішовський, обіцяв допомогти. І справді, восени того ж 1960 року при Кафедрі української мови і літератури Філософського факультету Університету ім. П.Й. Шафарика у Пряшеві за його сприянням було засновано Кабінет народної словесності, у який за конкурсом прийняли двох фахових працівників: М. Гиряка і мене. Нас обох відіслали на навчання в аспірантурі: М. Гиряка – до Братислави, мене – до Праги, а звідти до Києва.

У грудні 1965 року під час повернення з Києва на кордоні в Чопі мене затримала група працівників радянського КГБ із матеріалами українського «самвидаву», серед яких був і рукопис праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», формально адресований ЦК КП УРСР у Києві. Радянським і чехословацьким слідчим органам в Ужгороді я твердив, що рукопис праці І. Дзюби віз членові ЦК КПС Василеві Капішовському, щоб інформувати його про недоліки в національній політиці Радянської України. В. Капішовський на запитання «органів» цю інформацію підтвердив (хоч про неї нічого не знав) і це зберегло мене від неминучого суду в Радянському Союзі. Повернувшись додому, я детально поінформував його про цю справу і знов його заслугою вона закінчилася для мене лише «партійною доганою». Я зміг захистити кандидатську дисертацію в Празі і повернутися на місце наукового працівника Університету ім. П.Й. Шафарика [17, с. 58-64].

Після одруження з племінницею Капішовського Магдою Шуркалою у квітні 1966 року ми стали не лише родичами, а й близькими друзями. Між іншим, я інформував його як голову КСУТу про свої експедиції до переселенців із Пряшівщини в Рівненську та Волинську області в Україні в 1964-65 роках¹. Тоді я переконався, що переважна більшість «оптантів» була незадоволена своїм перебуванням у Радянській Україні і мріяла повернутися у Словаччину. За порадою Капішовського я написав офіційний звіт у ЦК КСУТ, із яким він ознайомив члена ЦК КПС Василя Біляка та інших високопосадовців влади Чехословацької Республіки. Ніби і на основі мого листа «оптантам» у другій половині 60-х років було дозволено повернутися до рідного краю, тобто «ре оптувати» чехословацьке громадянство.

На жаль, В. Капішовському не вдалося захистити мене від політичних чисток початку 70-х років. Та й після того як мене звільнили з роботи в університеті, ми залишилися добрими друзями. Більше того, коли я працював пастухом худоби в сільськогосподарській артілі села Курів, він час від часу відвідував мене в пастушій колибі, а в часи, коли я мав сувору заборону друкуватися, він, ризикуючи своєю кар'єрою, опублікував кілька моїх статей під своїм прізвищем. Серед них була і ювілейна стаття про хореографа Володимира Лібовицького (1906-1984) [20], про юриста Йосифа Маркова (1890-1978) [15] та ін.

У 1994 році я анонімно опублікував ювілейну статтю до 80-ліття В. Капішовського [18]. Подібну статтю (вже під своїм іменем) я опублікував і до його 85-ліття [12]. Останню шану я віддав В. Капішовському промовою на його похороні в Кошицях. Цю промову редакція «Нового життя» надрукувала замість некролога [13]. Статтю про В. Капішовського, з його фотографією і бібліографією найважливіших праць я подав в «Енциклопедії сучасної України» [16], а до століття з дня його народження надрукував статті в «Дуклі» [19] та «Новому житті» [14].

Оскільки подружжя Капішовських було бездітним, а в дружини Анни не було кровної рідні, вона вирішила розсіяти прах чоловіка після кремації «по вітру». Я переконав її, що це нерозумне рішення і порадив їй поховати урну з прахом чоловіка на прашівському центральному цвинтарі в могилу

¹ На початку 1947 року понад 12 000 русинів-українців Словаччини добровільно переселилося у Волинську та Рівненську області України (на місця чехів, переселених у Чехію), де їм члени переселенських комісій (в яких головне слово мали радянські офіцери-дорадники) обіцяли «рай на землі». Нічого з обіцянок не здійснилося. Близьче про це див.: Крушко С. Оптанти. – Пряшів, 1999; Ванат І. Волинська акція. – Пряшів, 2001; Kruško S. a kol. Encyklopedický slovník presídlenia. – Prešov, 2005.

його швагра, який загинув під час бомбардування Пряшева в 1944 році. Після довгих вагань і моїх наполягань вона погодилася. Нині у спільній могилі на прашівському цвинтарі покояться тлінні останки та прахи чотирьох людей: Івана й Марії Шуркалів та Василя й Анни Капішовських. Їх імена викарбовано золотими літерами на мармуровій дошці.

Василь Капішовський був людиною надзвичайно чесною і справедливою. Життя навчило його бути обережним, у чому дехто з т. зв. «прогресивістів» вбачав прояв боягузтва та пристосовництва. Та він не був ні боягузом, ні пристосовником, ні кар'єристом, а реалістом у прямому розумінні цього слова. Уся його увага була спрямована на творення добра. Добра для простих людей. До кінця життя він вірив у «соціалізм із людським обличчям», побудованим не на диктатурі і терорі, а на демократичних принципах. Соціалізм без лєнінсько-сталінсько-готвальдівських деформацій, які принесли горе і смерть мільйонам людей.

Як економіст за професією, В. Капішовський привітав політичні зміни в Центральній і Східній Європі кінця 80-их і початку 90-их років ХХ століття, які вели до розпаду Радянського Союзу і цілого «соціалістичного табору». Та був далекий від того, аби зневажити все добре, що було створене «соціалістичним ладом», зокрема на його малій батьківщині – Східній Словаччині. Та й на відновлення капіталізму в нашому краї він великі надії не покладав, передбачаючи неминучі економічні та соціальні кризи, які поведуть до поляризації суспільства. Життя показало, що він не помилявся.

ДОДАТОК¹

I. Вибрані праці Василя Капішовського

A. Окремі видання

1. Економічно-соціальний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій республіці та його перспектива. – Пряшів, 1960. – 23 с.
2. Східна Словаччина вчора і сьогодні. – Пряшів, 1982. – 256 с.
3. Мрії і дійсність. – Пряшів, 1988. – 192 с.

B. Наукові статті

4. Niektoré problémy diferenciácie v životnej úrovni obyvateľstva // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika. – Roč. III. – Bratislava, 1962. – S. 5-28.
5. K problémom zvyšovania životnej úrovne obyvateľstva východného Slovenska // Přejhled. – Roč. X. – Praha, 1965. – Č. 2. – S. 13-34.
6. До проблеми економічного розвитку Східної Словаччини // Дукля – 1965. – Ч. 1. – С. 74-80.
7. Наше життя в минулому і сучасному // Зб. 15 років на службі народу. – Пряшів, 1966. – С. 5-26.
8. Учитель і українська школа // Дружно вперед. – Пряшів, 1966. – Ч. 3. – С. 1-5.
9. Культурний союз українських трудящих в ЧССР // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Т. 3. – Пряшів, 1967. – С. 404-408.
10. Економічні передумови розвитку української культури в ЧССР // Зб. Жовтень і українська культура. – Пряшів, 1968. – С. 489-497.
11. До проблеми вирівнювання рівня економічного розвитку країн – членів РЕВ // Науковий збірник Ужгородського державного університету. Ужгород, 1976. – С. 46-49.
12. 30 років економічного розвитку рідного краю // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Т. 7. – Пряшів, 1977. – С. 85-94.
13. K problémom prekonávania rozdielov medzi mestom a dedinou – medzi duševnou a fyzickou pracou // Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity P. J. Šafárika. Č. 5. – Košice, 1978. – S. 151-162.
14. Минуле і сучасне Східної Словаччини // Дукля. – Пряшів, 1981. – № 2. – С. 32-47.

II. Праці про Василя Капішовського

15. Valášková N. Predkovia a potomkovia. Rodokmene Kapšovských a Sivaničových. – Praha, 2001.
16. Гвань І. Василь Капішовський: Східна Словаччина вчора і сьогодні (рец.) // Діалог. – Торонто, 1984. – Ч. 10. – С. 89-94.
17. [Мушинка М.] Володимиру Лібовицькому – 70 // Дукля. – Пряшів, 1976. – № 6. – С. 74-76. [Підписаний В. Капішовський].
18. Мушинка М. Життя і наукова діяльність О. О. Маркова // Дукля. – Пряшів, 1977. – № 6. – С. 67-74. [Підписаний В. Капішовський].
19. Мушинка М. Колеса крутяться ... Кн. I: Спогади. – Пряшів, 1998. – 199 с.
20. Мушинка М. Людина загартована у боротьбі. В. Капішовському – 80 // Нове життя. – Пряшів, 1994. – № 26. – С. 2.
21. Мушинка М. «Не маю за що ганьбитися». До 85-ліття від дня народження Василя Капішовського // Нове життя. – Пряшів, 1999. – № 29-30. – С. 2.
22. Мушинка М. Відійшов визначний педагог, науковець і громадсько-політичний діяч // Нове життя. – Пряшів, 2002. – № 17-18. – С. 2. [Некролог про В. Капішовського].

¹ Цей список є незначним вибором із кількох бібліографічних довідок самого В. Капішовського в його особистому архіві. Далеко не повні списки його публікованого доробку становлять біля сотні позицій.

23. Мушинка М. І. Капішовський Василь // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 12. – Київ, 2012. – С. 250.
24. Мушинка М.: Василь Капішовський – педагог, політичний та громадський діяч Пряшівщини. До 100-ліття з дня народження В. Капішовського // Дукля. – Пряшів, 2014. – № 3. – С. 57-67.
25. Мушинка М. Вірний син Пряшівщини. Життя і політично-громадська діяльність Василя Капішовського. До 100-річчя від дня народження. – Ужгород, 2014. – 200 с.
26. Юрась Ю. [Дацко Ю.]. Відзначили 100-річчя Василя Капішовського // Нове життя. – Пряшів, 2014. – № 14. – С. 2.

Список використаних джерел та літератури

1. Гвань І. Василь Капішовський: Східна Словаччина вчора і сьогодні (рец.) // Діалог. – Торонто, 1984. – Ч. 10. – С. 89-94.
2. Капішовський В. 30 років економічного розвитку рідного краю // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Т. 7. – Пряшів, 1977. – С. 85-94.
3. Капішовський В. До проблеми вирівнювання рівня економічного розвитку країн – членів РЕВ // Науковий збірник Ужгородського державного університету. Ужгород, 1976. – С. 46-49.
4. Капішовський В. До проблеми економічного розвитку Східної Словаччини // Дукля – 1965. – Ч. 1. – С. 74-80.
5. Капішовський В. Економічні передумови розвитку української культури в ЧССР // Зб. Жовтень і українська культура. – Пряшів, 1968. – С. 489-497.
6. Капішовський В. Економічно-соціальний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій республіці та його перспектива. – Пряшів, 1960. – 23 с.
7. Капішовський В. Культурний союз українських трудящих в ЧССР // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Т. 3. – Пряшів, 1967. – С. 404-408.
8. Капішовський В. Минуле і сучасне Східної Словаччини // Дукля. – Пряшів, 1981. – № 2. – С. 32-47.
9. Капішовський В. Мрії і дійсність. – Пряшів, 1988. – 192 с.
10. Капішовський В. Східна Словаччина вчора і сьогодні. – Пряшів, 1982. – 256 с.
11. Капішовський В. Учителю і українська школа // Дружно вперед. – Пряшів, 1966. – Ч. 3. – С. 1-5.
12. Мушинка М. «Не маю за що ганьбитися». До 85-ліття від дня народження Василя Капішовського // Нове життя. – Пряшів, 1999. – № 29-30. – С. 2.
13. Мушинка М. Відійшов визначний педагог, науковець і громадсько-політичний діяч // Нове життя. – Пряшів, 2002. – № 17-18. – С. 2. [Некролог про В. Капішовського].
14. Мушинка М. Вірний син Пряшівщини. Життя і політично-громадська діяльність Василя Капішовського. До 100-річчя від дня народження. – Ужгород, 2014. – 200 с.
15. Мушинка М. Життя і наукова діяльність О. О. Маркова // Дукля. – Пряшів, 1977. – № 6. – С. 67-74. [Підписаний В. Капішовський].
16. Мушинка М.І. Капішовський Василь // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 12. – Київ, 2012. – С. 250.
17. Мушинка М. Колеса крутяться ... Кн. І: Спогади. – Пряшів, 1998. – 199 с.
18. Мушинка М. Людина загартована у боротьбі. В. Капішовському – 80 // Нове життя. – Пряшів, 1994. – № 26. – С. 2.
19. Мушинка М.: Василь Капішовський – педагог, політичний та громадський діяч Пряшівщини. До 100-ліття з дня народження В. Капішовського // Дукля. – Пряшів, 2014. – № 3. – С. 57-67.
20. [Мушинка М.] Володимир Лівовицькому – 70 // Дукля. – Пряшів, 1976. – № 6. – С. 74-76. [Підписаний В. Капішовський].
21. Юрась Ю. [Дацко Ю.]. Відзначили 100-річчя Василя Капішовського // Нове життя. – Пряшів, 2014. – № 14. – С. 2.
22. Kapišovský V. K problémom prekonávania rozdielov medzi mestom a dedinou – medzi duševnou a fyzickou pracou // Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity P. J. Šafárika. Č. 5. – Košice, 1978. – S. 151-162.
23. Kapišovský V. Niektoré problémy diferenciácie v životnej úrovni obyvateľstva // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika. – Roč. III. – Bratislava, 1962. – S. 5-28.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Николай Мушинка

Василий Капишовский и его место в истории украинцев Словакии.

В статье подано биографию уроженца Пряшевщины, который в 1939 г. стал советским разведчиком. Его направили в Словакию, где он был разоблачен и осужден на пятнадцать лет тюрьмы. После освобождения из концлагеря смерти Маутхаузен в мае 1945 г. В. Капишовский получил высшее экономическое образование, стал доцентом и функционером высших государственных и партийных органов Словакии.

Ключевые слова: *Василь Капишовский, Пряшевщина, украинский буржуазный национализм, Украинский народный совет Пряшевщины, Реферат украинских школ, Культурный союз украинских трудящихся, Университет им. П.И. Шафарика в Кошицах.*

Mykola Mushynka

Vasyl Kapishovskyy and His Place in History of Ukrainians in Slovakia.

*The article analyses the life of the well-known public, political figure, teacher, scholar, representative of the Ukrainians in Slovakia, Vasyl Kapishovskyy. The author outlines that Kapishovskyy studied in Uzhhorod and later started working as a teacher in the Carpathian part of Ukraine. When the Hungarians occupied this territory in 1939, Kapishovskyy decided to move to the USSR. While living in Moscow, he was trained as an intelligence agent. Further on in 1941 Kapishovskyy was sent and mobilized to the Slovak anti-fascist army. After landing on the territory of Slovakia, he was immediately caught and questioned by the Gestapo. Trying to save his life, Kapishovskyy revealed the secret information about intelligence agents. For this act he was about to face the death penalty, but the Slovak court sentenced him only to fifteen years in prison. He survived his imprisonment and after the war became the head of the Communist Party in Medzhylabirtsi. Moreover, Kapishovskyy was elected the member of the Czech and the Slovak parliaments, as well as the member of the Ukrainian People's Council and the head of the Education Department in Bratislava (1946-1948). The author of the article underlines that Kapishovskyy was again about to face the death penalty in 1952 when he was accused of the Ukrainian bourgeois nationalism. Nevertheless, he was found not guilty and got back to his responsibilities. Therefore, the article outlines only most important facts of Vasyl Kapishovskyy's life and activity. The author underlines that further information can be found in his book entitled *The Faithful Son of Priashiv* published in Uzhhorod in 2014.*

Key words: *Vasyl Kapishovskyy, Priashiv region, Ukrainian bourgeois nationalism, Ukrainian People's Council of Priashiv region, Culture Union of Ukrainian Workers, Pavol Jozef Šafárik University in Kosice.*

Олександр Бокайло
(Острозь)

УДК 94(477).152:061

ГРОМАДСЬКА, КУЛЬТУРНА, НАУКОВА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОУАТНС «ЗАРЕВО» НА ТЕРИТОРІЇ США

Стаття присвячена діяльності Організації Українських Академічних Товариств Національного Солідаризму (ОУАТНС) «Зарево» на території США в період від заснування першого осередку (клітини) у 1950 році до фактичного припинення діяльності організації в США у 1983 році. Аналізується громадська, наукова, освітня та культурна активність клітин об'єднання в контексті суспільного життя української діаспори.

Ключові слова: «Зарево», Пласт, Молоді Українські Націоналісти (МУН), «Смолоскип», Організація Державного Відродження України (ОДВУ), Братні Організації (БО), Ідеологічно Споріднені Націоналістичні Організації (ІСНО).

Українська історична наука з часу отримання державної незалежності продовжує розвиватися, виконуючи не тільки світоглядну, але й соціокультурну функцію. Окрім переосмислення та зміни набутих у «спадок» історіографічних концепцій і міфів пострадянського історіографічного простору, триває процес дослідження маловідомих та актуальних тем. Досі, незважаючи на досить велику кількість досліджень, історія української діаспори є недостатньо вивченою. Для широкого загалу маловідомими фактами залишаються прояви громадської, політичної, культурної активності цього середовища українців. Значно більше уваги присвячено дослідженням наукових інституцій, окремим історіографічним процесам, соціологічним студіям, персоналіям. «Білими плямами», якими в сучасному історіографічному дискурсі залишається багато тем, є й дослідження окремих громадських товариств і студентського організованого життя діаспори. На сьогоднішній день в українській історіографії відсутні комплексні дослідження про Організацію державного визволення України (ОДВУ), Українську національну єдність у Франції (УНЄ), Українське національне об'єднання (УНО) в Канаді, Молодих українських націоналістів (МУН), Спілку української молоді (СУМ), Товариство української студіюючої молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ) та ін.

На належному рівні, окрім статей та заміток в періодиці членів самих товариств, окремих вчених діаспори, вивчення діяльності організації «Зарево» не проводилося. Частково присвячені тематиці даного дослідження статті Л. Винара [12], М. Плав'юка [38, 39], В. Янева [54]. Побіжно розглянуто предмет нашого дослідження в працях О. Тарнавського «Брат – Братові. Книга про ЗУДАК» [45], М. Куропаса «Українсько-американська твердиня: перші сто років історії Українського Народного Союзу» [26] та в загальній праці В. Трошинського та А. Шевченка «Українці у світі» [47].

Організація «Зарево» була створена в Європі у травні 1949 р. По суті, новостворена організація об'єднала прихильників ОУН(м) студентського та академічного середовища, котрі опинилися в ДіПі таборах та в країнах Західної Європи після війни. Товариство відіграло в Європі важливу роль у консолідації сил націоналістичної молоді, котрі були прихильниками ідеології національного солідаризму та політичної стратегії ПУН-у. Створення товариства мало б зміцнити позиції мельниківців у Європі в умовах конфронтації націоналістичного руху після розколу 1940 р. [9].

Між ОУН(м) та ОУН(б) розпочалася «боротьба» за впливи, що проявилася у намаганнях стати на чолі громадського, культурного та наукового життя спочатку в Європі, а згодом і в США, куди емігрували українці після отримання права на переселення з ДіПі таборів (відомий імміграційний закон Displaced Persons Act of 1948 [45, с. 110]). Під вплив ОУН(б) потрапили: Організація оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ), Спілка української молоді Америки (СУМА), Товариство українських студентів ім. Миколи Міхновського (ТУСМ), Антибільшовицький блок народів (АБН) та ін. У 1949 р. у США було відновлено діяльність Української скаутської організації «Пласт». Згодом, в 1951 р. з'являється Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ) [26, с. 398-399, 407]. Представники третьої міграційної хвилі, окрім влиття в уже існуючі організації, перенесли діяльність створених у Європі в ДіПі таборах або ще в Україні організацій у нові країни поселення. Це явище спостерігається і серед студентського середовища. Емігранти долучилися до Ліги української молоді Північної Америки (ЛУМПА) [47, с. 55-56].

Однією з найвпливовіших ідеологічних організацій, що діяли на території США, можна вважати створену за ініціативою Є. Коновальця в 1929 р. ОДВУ, що дотримувалася ідеологічних основ Української військової організації (УВО) та ОУН і надавала підтримку боротьбі українців на Батьківщині. Ця потужна на той час організація, зважаючи на певний післявоєнний занепад, на 1947 р. нараховувала близько 45 відділів і 7 делегатур. До БО ОДВУ відносилися: МУН, Український золотий хрест (УЗХ) діяльність яких була відновлена після війни [36]. Члени ОДВУ вирішили залишитися на боці ОУН (м), обгрунтовуючи це тим, що вони не брали участі у з'їзді в лютому 1940 р. Як і ОУН (б), члени ОУН (м) були прихильниками авторитарних методів праці, тому відкинули поради старших членів ОДВУ, що в праці дотримувалися більш демократичних підходів. Як вказує М. Куропас, вони, «прагнучи очистити ОДВУ від «ідеологічних нечистот», створили таємні сітки, щоб зсередини здійснювати контроль над організацією», нерідко контролювалося це зі штабу ПУН-у в Європі [26, с. 399-400].

Було перенесено і діяльність «Зарева». Почалася організація нових клітин на теренах розселення новоприбулих з Європи. П. Стерчо, на той час активний зарев'янин, у своїх листах писав: «Хто вміє добре англійську мову, може добре влаштуватися! [...] Америка – це дійсно новий світ, новий для європейця цілком. [...] Зовсім інший устрій життя американців пов'язаний з їхньою системою цінностей, в основі якої лежить поняття «свобода», яка і визначає індивідуальність кожного громадянина США і передбачає наслідування основної американської ідеї: «Кожний повинен дбати про те, щоб він особисто жив якнайкраще, а в той спосіб ціла нація буде в добробуті...» [3]. З його ж ініціативи як першого заступника Провідника організації у червні 1950 р. в Чикаго була створена перша клітина «Зарева» – УАТ «Січ» [52, с. 24]. Пізніше були започатковані клітини або ініціативні групи і в інших містах США: у Нью-Йорку, Філадельфії, Клівленді, Детройті, Міннеаполісі, Сент Полі, Вашингтоні та ін. [16].

Українські студентські організовані осередки на території США в різні періоди діяли в Ен Арборі при Мічиганському університеті, Балтиморі, Баффало, Бостоні, Болдері, Міннеаполісі, Чикаго, Клівленді, Детройті, Гартфорді, Кенті, Нью-Арку, Нью-Йорку, Філадельфії, Рочестері, Трентоні, Вашингтоні та інших містах. У деяких з них діяло по декілька українських студентських громад та товариств, клубів [1, с. 59-143].

Першочерговим завданням стала легалізація діяльності «Зарева» на території США. Було нелегко створити діючий апарат, бо охочих до конкретної праці людей та можливостей швидко налагодити контакти не було. Після засідання Проводу в Монреалі було зроблено спробу легалізувати організацію в США, але ця справа не була простою, тому Проводу було запропоновано, щоб клітини «Зарева» в США разом з їх надбудовою, тобто Крайовим Проводом, включити в організаційно-статутні рамки ОДВУ. Одержавши згоду від Марка Антоновича, тогочасного голови організації «Зарево», було розпочато заходи у цій справі. Центральна Управа ОДВУ розуміла становище клітин в США і пішла назустріч. Як наслідок, 25 листопада 1951 р. видано комунікат, а потім, пристосовуючись до вимог зобов'язуючого законодавства, представництво «Зарева» було перетворено на «Тимчасове Керівництво в США». У зв'язку з тим клітини «Зарева» в США стали користуватися «чартером» (легалізацією – О. Б.) ОДВУ, а Крайовий Провідник став одночасно і членом Центральної Управи ОДВУ [43].

Поряд з тим, більшість представників українських студентських товариств були об'єднані в межах Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС), який виконував координуючу роль, був представником українського студентства на міжнародному рівні [53, арк. 3]. Шістнадцятий з'їзд ЦЕСУСу, який відбувся 25-28 січня 1952 р. в Лювені (Бельгія), відобразив тенденції переїзду великої частини студентів на територію Північної Америки. До обраної управи ЦЕСУСу на території США було вибрано членів «Зарева» П. Стерча та В. Нагірняка. А згодом створено Американський відділ (АВ) ЦЕСУСу, головою якого став П. Стерчо, до управи увійшли й «зарев'яни» Д. Пілецький та В. Нагірняк. В організаційному плані АВ ЦЕСУС займався залученням окремих товариств до структури ЦЕСУС для подальшої координації діяльності. Згодом, коли більшість студентських товариств увійшли в структуру ЦЕСУС, а АВ ЦЕСУС самоліквідувалося, було створено єдиний організаційний організм всіх студентських товариств США – СУСТА. Не малу роль в цьому процесі відіграло і Українське академічне студентське товариство (УАСТ) ім. А. Коцка у Клівленді, як клітина «Зарева» [42]. Представники «Зарева», окрім того, взяли участь і в П'ятому конгресі американських українців 4-6 липня 1952 р., резолюції якого визнали нелегітимність радянської влади в УРСР та засвідчили підтримку визвольних змагань, легітимність і правонаступництво Української Національної Ради [51, арк. 3].

Варто зазначити, що надалі осередки «Зарева» кожного року стають ініціаторами, або долучаються до святкування в США подій загальноукраїнського, національного значення. Саме ці події і виконували роль чинника етнічної ідентифікації та консолідації всієї української громади. Однією з

таких подій було святкування річниць бою під Крутами, вшанування символу пам'яті патріотизму українців, які загинули, захищаючи Україну. Так 24 лютого 1952 р. клівлендські молодіжні організації Пласт, ОДУМ, СУМА та члени «Зарева», об'єднанні в межах Академічної громади ім. П. Орлика взяли участь у вшануванні пам'яті загиблих під Крутами. Окрім мистецької частини святкування, з ініціативи «Зарева» відбувся й академічний вечір. Спогади про цю дату та доповідь про бій під Крутами у вигляді реферату представив Л. Винар [30, арк. 3].

У наступні роки за участю окремих клітин, а подекуди й з їх ініціативи, проводилися аналогічні акції у співпраці з іншими молодіжними організаціями. В 1953 р. у Клівленді, на честь річниць бою під Крутами, була виголошена доповідь О. Наклоновича, Ю. Тютюнник виконав свої інтерпретації творів Шопена та Бетховена. З декламаціями віршів та пісень, присвячених події, виступили і представник СУМА, Пласту – М. Бігун, ОДУМ – В. Пономаренко [27, арк. 3]. Варто згадати і відзначення річниць бою під Крутами в Нью-Йорку 1957 р., в якому взяли участь, окрім «Зарева», і Ліга української католицької молоді, Пласт, ОДУМ, СУМА, Товариство української православної молоді, ТУСМ, МУН та Українська студентська громада Нью-Йорка. Окрім виступів молоді в програмі відзначення річниць, виступили Капела бандуристів ім. Г. Ходкевича, Український музичний інститут, хор [41, арк. 3].

З хронік життя організацій, звітів та оголошень, котрі публікувалися в газеті «Свобода», стає відомо про аналогічні акції в 1963 р. в Філадельфії [28, арк. 3], в 1964 та в 1966 рр. у Нью-Йорку [31, арк. 1; 24, арк. 3], в Балтиморі в 1965 р. [25, арк. 3] та ін. В цих акціях брали участь більшість громадських, особливо молодіжних та студентських організацій, що було важливим аспектом виховання та проявом національної свідомості українців. Варто згадати, що вшанування цієї події в Україні почалося лише в 1991 р., а на державному рівні пам'ять героїв Крут вперше вшанували у 2004 р.

Окрім позитивних явищ у діяльності українських студентів у перші повоєнні роки в США, існували й негативні тенденції. Як вважав Б. Винар, одними з причин були недостатня робота організаційної реферантури ЦЕСУС, потреба заробляти на життя і мала поінформованість про можливість продовження чи закінчення навчання в США. Окрім того, як вважав автор, студенти були малоактивними в підтримці Українського конгресового комітету Америки (УККА) та Комісії допомоги українському студентству (КодУС), не брали активної участі в творенні студентських громад, в пропаганді національних інтересів в університетському середовищі [11, арк. 3].

Разом з тим, не було єдності та співпраці усієї української націоналістичної молоді та студентства з різних організацій на території США. Тому, з часом, постала потреба проведення конференції усієї націоналістичної молоді в США. Першочерговими завданнями конференції мало стати обговорення актуальних проблем та визначення напрямку дій всього студентського середовища. Ініціатором ідеї виступив О. Зінкевич. В листах до провідних діячів організації він запропонував провести в кінці квітня або на початку травня 1951 р., Конгрес української молоді і студентства в США, в якому взяли участь МУН і «Зарево». Запропонована ним програма передбачала дві частини. Перша – студійна, передбачала доповіді членів МУН з циклу «Національне виховання молоді» про роль родини, церкви та школи, студентських організацій, преси та книжок та доповіді представників «Зарева» з циклу «До проблем сучасної України» з політичного, господарсько-економічного, культурного, духовного і студентсько-молодіжного аспектів. Друга – ділова, передбачала обговорення стану справ «Зарева» та МУН і питання розмежування компетенції МУН і «Зарева», розв'язання питань співпраці та самопомоги, видавничі справи та діяльність комісій та культурно-виховного відділу МУН [2].

Поки що не вдалося з'ясувати, чи була проведена ця запланована акція, але вже 25-26 квітня 1953 р. у Клівленді відбулася Конференція націоналістичної молоді Північної Америки. Поставлені організаторами завдання конференції, в основному, збіглися з попередніми пропозиціями О. Зінкевича. Участь в конференції взяли загалом 54 представники від «Зарева», Молоді ОДВУ (після з'їзду в Філадельфії в 1953 р. було знову перейменовано на МУН) та МУН Канади з Нью-Йорку, Клівленду, Ст. Полу, Міннеаполісу, Торонто, Вінніпегу, Кенту, Детройту та з інших міст. Підготовкою акції займався Б. Винар від «Зарева», Р. Шраменко від Молоді ОДВУ та Я. Білак від МУН. Конференцію привітали представники ПУН-у – А. Мельник, ОДВУ – О. Грановський, М. Капустянський, О. Бойдуник, М. Антонович та ін. Було обрано президію конференції на чолі з П. Стерчом, яка керувала дводенними нарадами. Найбільш актуальними і обговорюваними стали питання, пов'язані з можливістю набуття Україною незалежності та ролі націоналістів у досягненні цієї мети.

Були виголошені доповіді М. Поповича «Українська молодь, народжена в Америці і наші завдання», Я. Білака «Організація української молоді в Канаді», Б. Винара «За суцільний молодечий націоналістичний фронт», Р. Шраменка «Вимоги поневоленої України». Обговорена тематика й дискусія у справі спільної дії націоналістично спрямованої молоді на той час була надзвичайно актуальною проблемою, а проведена зустріч відіграла переломний момент в консолідації молоді, народженої у США, і молодими емігрантами з України, окремі з яких пережили підпілля і війну, ДіПі табори. Було

вирішено підтримати фінансову базу Стипендійного фонду ім. О. Ольжича (обов'язки голів в США тоді виконував П. Стерчо та в Канаді – М. Плав'юк, який на той час займався переважно наданням стипендій студентам в Європі). Було вирішено надати матеріальну допомогу для видання «Голосу молоді», «Розбудови держави», «Смолоскипу» [32, арк. 3; 54, с. 22-23]. Ця конференція, на якій не були представлені студентські і молодіжні товариства з середовища ОУН(б), засвідчила єдність частини націоналістичної молоді, що перебувала під впливом ПУН-у.

Ще одним прикладом спільної дії усієї української молоді, можна вважати проведений в Нью-Йорку в 1958 р. фестиваль, в якому взяло участь 11 організацій. Організаційними справами займалася створена раніше координаційна комісія, до якої увійшли і представники «Зарева». Долучилися зарев'яни також до проведення спортивної та мистецької частини разом з представниками Пласту, СУМА та Українського скаутського клубу [34, арк. 1].

Члени «Зарева» брали участь і в святкуванні 1 травня – Дня Лояльності – свята, яке стало виразником свободи американців і всіх національностей, які проживали в США. А для українців це стало проявом консолідації сил та єднання «[...]» в протилежність до т.зв. першотравневих збіговищ комуністичних зрадників [...]» [50, арк. 3].

Важливою подією для всього середовища прихильників політики ОУН (м) та ПУН стало придбання з ініціативи ОДВУ та БО, куди входило і «Зарево», території загальною площею 347 акрів з будівлями біля Лігайтона в штаті Пенсильванія. Спочатку тут планувалося проводити вищі шкільні курси, табори і спортивні акції, конференції, з'їзди. Названо придбаний «хутір» Оселею ім. О. Ольжича [37, арк. 3; 54, с. 28]. Тут, 30, 31 серпня та 1 вересня 1958 р. відбулося святкування 25-ліття МУН, участь в якому взяли і представники «Зарева». Ними було проведено окрему нараду, де вирішили провести Крайовий з'їзд організації в США в Нью-Йорку [21, арк. 1]. В Оселі ім. О. Ольжича, з ініціативи «Зарева» неодноразово влаштовувалися студійні (наукові. – О. Б.) та студентські дні, основна мета проведення яких полягала у вихованні молоді в співпраці з представниками старшого покоління.

14-15 жовтня 1961 р. відбулися студійні дні під гаслом «На заклик нації». Доповіді всіх учасників стосувалися перегляду історії діяльності УВО. Тут виступили: А. Бігун, Р. Жилавий, А. Середа, Л. Калинич, Б. Гасюк. На завершення студійних днів був проведений студентський бал та мистецький вечір [44, арк. 3].

Українські дні в Оселі ім. О. Ольжича, які проводилися майже кожного року, стали традицією. З ініціативи представників «Зарева» з Філадельфії, Нью-Йорку і Балтимору 11 серпня 1962 р. було проведено свято, присвячене О. Ольжичеві. Доповідь про «Зарево» та основні напрями праці представила О. Бакум. Дискусії були викликані доповідями інших учасників про український націоналістичний рух, Олега Кандибу (О. Ольжича), Олену Телігу. Дискутували серед інших і старші представники «Зарева» – О. Зінкевич, В. Бакум, А. Процик. Наступного дня перед численною публікою виступив, окрім інших доповідачів, і голова УНР і член ПУН О. Бойдуник, людина, яка вважалася одним із головних ідеологів ОУН (м). О. Бойдуник був розробником поняття «український національний солідаризм», яке стало ідеологічною основою «Зарева» [20, арк. 4].

Найбільшого резонансу та підтримки серед української діаспори, що засвідчило її єдність, стало відкриття у 1964 р. пам'ятника Т.Г. Шевченку в Вашингтоні. Вже у 1960 р. з ініціативи УККА було створено Комітет пам'ятника Шевченку на чолі з Р. Смал-Стоцьким. Організація «Зарево» як і інші студентські товариства, повністю підтримала цю ініціативу. 25 березня 1961 р. нью-йоркська клітина «Зарева» влаштувала вечір вшанування поета з нагоди 100 років від дня його смерті. В студійній частині виступили В. Бакум «Шевченко – поет» та М. Приходько «Шевченко та суспільство». У мистецькій частині зіграв на фортепіано А. Кіпа та співав хор членів «Зарева» [49, арк. 3]. Долучилися зарев'яни і до акції збору фонду на пам'ятник Т.Г. Шевченку. Нью-Йоркська клітина, окрім інформування широкого загалу українців про акцію, на 23 червня 1961 р. збрала 80 доларів [33, арк. 3]. Були присутні члени «Зарева» і на відкритті пам'ятника, яке відбулося 27 червня та на Вашингтонській молодіжній конференції, що була проведена після церемонії відкриття.

Однією з важливих ділянок праці «Зарева» стала наукова та публіцистична діяльність членів академічного товариства, участь у роботі фахових, ділових комісій. Звіти з діяльності комісій публікувалися на сторінках «Розбудови держави» – періодичного видання товариства, перше число якого з'явилося в Монреалі у 1951 р. До 1954 р. головним редактором «Розбудови держави» був М. Антонович, а з весни 1954 р. редакцію було перенесено до Клівленду, головним редактором став Б. Винар і залишався ним до 1958 р. Останній номер журналу вийшов за редакцією М. Антоновича в Монреалі. Співробітниками журналу були не тільки члени «Зарева», але й тоді і пізніше відомі громадські діячі, письменники, поети та вчені: М. Антонович, Б. Винар, Л. Биковський, Ю. Бойко, П. Грицак, П. Голубенко, Р. Єндик, М. Ждан, О. Жданович-Штуль, А. Жуковський, О. Зінкевич, В. Іванис, З. Книш, М. Курах, В. Мардак, В. Михальчук, І. Мірчук, М. Мухин, О. Оглоблин, С. Она-

цький, Я. Пастернак, М. Плав'юк, С. Процюк, П. Стерчо, Б. Цюцюра, Д. Чижевський, В. Янів та ін. [54, с. 81-82]. Редколегія «Зарева» видала дві частини «Записок Економічної комісії «Зарева». До першої увійшла праця Б. Винара «Розвиток української легкої промисловості».

7 вересня 1959 р. у Ліпгайтоні в Оселі ім. О. Ольжича відбулася спільна конференція «Зарева» для членів зі США та Канади. Участь у конференції взяв і тодішній голова Центрального Проводу – П. Дорожинський. Важливим рішенням саме цієї конференції «Зарева» стало відновлення з січня 1960 р. видання журналу української молоді за редакцією О. Зінкевича «Смолоскип», що вдалося реалізувати. «Розбудову держави» за ред. М. Антоновича було вирішено відновити у формі неперіодичних збірників, що так і не було зроблено [22, арк. 3].

Крім т.зв. студійних зустрічей на загальних конференціях, відбувалися наукові конференції. Серед них вирізняються конференція Історичної комісії в Торонто у 1955 р. за участю видатних українських істориків з США та наукова конференція НТШ в Клівленді у співпраці з «Заревом». На останній – триденній конференції, яка відбулася 13 травня 1960 р., прозвучали доповіді, об'єднані тематикою «Україна в минулому, сучасному й майбутньому». Виступили Р. Смаль-Стоцький, М. Мельник, М. Пап, С. Пизюр, В. Маркус та П. Стерчо. Актуальна тематика викликала дискусії, в яких брав участь і голова Історичної комісії «Зарева» Л. Винар. На англомовній сесії конференції відбулася дискусія навколо питання: «Російський комунізм й американська політика супроти нього» [34, арк. 4].

Цього року літературна комісія «Зарева» при підтримці клівлендської клітини видала монографічну працю Л. Винара про Остапа Грицяя. Автор і раніше у «Розбудові держави» публікував статті про життя та діяльність письменника, який був близьким до академічної молоді і до «Зарева» в таборових умовах [14].

Ще одним прикладом взаємодії студентського середовища ОУН (б) і ОУН (м) стала конференція в Нью-Йорку в 1973 р., присвячена творчості та ролі Д. Донцова в українському визвольному русі. Важливо згадати, що постать Д. Донцова та пропагована ним ідея волонтаризму не мала однозначного сприйняття та підтримки в еміграційному середовищі. Ініціаторами проведення заходу стало «Зарево» та ТУСМ. З доповіддю на тему історичних поглядів Д. Донцова виступив М. Антонович. Доповідач критично оцінив твори Д. Донцова, вважаючи, що той використовує історичні факти як засіб ілюстрації власних поглядів. Виступали з промовами також Я. Гайвас, П. Голубенко, М. Кравчук. Взяв слово і М. Сосновський, автор виданої наступного 1974 р. книги «Дмитро Донцов – політичний портрет» [46, с. 1, 6]. Серед конференцій важливими були й присвячені М. Грушевському [6, арк. 4] та С. Петлюрі (Балтимор) [7, арк. 6].

Серед інших представників організацій та товариств українців, члени «Зарева» представляли своє об'єднання на Світовому конгресі вільних українців, брали участь в роботі Світового конгресу українського вільного студентства. Одним з представників в президії Конгресу став багатолітній голова УАТ «Зарево» (від 1959 по 1971 р.) П. Дорожинський. На конгресі представники від ЦЕСУС, СУСТА, СУСК та інших організацій дискутували навколо актуальних питань, пов'язаних зі становищем українських студентів України та діаспори, діяльності ЦЕСУС та його представництв [10, арк. 3]. Очевидно, що на СКВУ, як пропонував попередньо П. Стерчо, відбулася і зустріч основоположників «Зарева», у якій мали взяти участь: Б. Винар, М. Плав'юк, М. Антонович, А. Жуковський, М. Пап, Б. Цюцюра, П. Дорожинський, І. Жегуц та інші для обговорення напрямів діяльності товариства [4].

Під час проведення СКВУ було створено Координаційну раду ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (КРІСНО), куди як окрема організація увійшло і «Зарево», а М. Плав'юк та П. Дорожинський стали першим і четвертим головою новоствореної відповідно [29]. Уся система ІСНО стала для ОУН (м) вагомим допоміжним чинником, без якого унеможлиблювалося та утруднювалося розгортання діяльності ОУН. З ініціативи ІСНО були реалізовані спільні студентські конференції, публікувалися матеріали та відбувався обмін ними, відбулося спільне відзначення 40-ліття ОУН, підготовка і організація СКВУ та інші. ІСНО взяло за завдання протистояти мовній та політичній асиміляції, примітивізації духовно-культурних вартостей, обмеження суті українських організаційних проявів до етнографізму. В організаційній системі українського націоналістичного руху ІСНО взяли відповідальність за виконання обов'язків покладених на них Великим з'їздом українських націоналістів (ВЗУН) і ПУН-ом [48, с. 98-103].

З нагоди відзначення 40-річчя ОУН в Детройті 1969 р. відбувся спільний з'їзд ОДВУ і БО з США та УНО і БО з Канади. На ювілейній конференції були присутні тогочасний голова ПУН О. Штуль-Жданович, З. Книш та Д. Квітковський. Останній виступив з доповіддю «Ідейно-програмові основи ОУН». Не менш цікавою та інформативною була доповідь О. Штуля-Ждановича «У 40-річчя Організації Українських Націоналістів» та інші. Відбулася і нарада «Зарева». Академічний сектор представляв засновник «Зарева» – М. Антонович, студентський – О. Квітковський, який виконував роль

голови Крайового Проводу в 1972–1978 рр. Участь взяли і представники Молоді УНО на чолі з Т. Марунчаком, які відгукнулися на заклик «Зарева» [19, арк. 1].

Наступного року, 9-18 липня, з ініціативи Генеральної Асамблеї ООН, мав відбутися Світовий Конгрес Молоді. Делегати не старші 25 років, від 126 міжнародних молодіжних організацій, мали бути представлені у кількості п'яти від кожної країни – члена ООН. Основними завданнями конгресу мало стати обговорення питань освіти, соціально-економічного розвитку, збереження миру у світі, расизму, колоніалізму, урбанізації та ін. У співпраці з УККА, українські молодіжні і студентські організації вирішили шукати шляхи участі в конгресі для того, щоб порушити на цьому форумі питання переслідування та поневолення українського народу, налагодити зв'язки з студентами УРСР. Проводити акцію вирішено було під патронатом секції молоді при СКВУ. Було скликано комісію, до якої увійшли по два представники від кожної організації: Пласту, СУМА, СУСТА, ТУСМ, «Зарево» та ін. Головою зборів став інж. Л. Калинич («Зарево») [40, арк. 1, 3].

Але, напевне, найбільше врочистих та святкових подій, влаштованих з ініціативи «Зарева», було присвячено пам'яті О. Кандиби (О. Ольжича). Ініціатором створення комісії вивчення творчої спадщини та життя О. Ольжича стала клітина «Зарева» ім. О. Ольжича в Філадельфії. Планувалося створити Бібліотеку-архів ім. Ольжича. Всі, хто був у цьому зацікавлений, повинен був прислати твори про життя та діяльність О. Ольжича, архівні документи та ін. Згодом мав вийти збірник творів і спогадів [15]. У 1963 р. Л. Винар, котрий тоді виконував обов'язки голови Історичної комісії «Зарева», запропонував видавати окремі тематичні збірники, присвячені визначним діячам українського народу, в першу чергу працю про О. Ольжича [13]. На жаль, остання так і не була видана.

На Оселі ім. О. Ольжича 3 липня 1977 р. була проведена конференція, присвячена цьому відомому поету та громадському діячеві. Після конференції було врочисто відкрито пам'ятник О. Кандибі (О. Ольжичу), на якому була присутня з-поміж інших гостей і дружина поета – Калина Кандиба. Над проектом пам'ятника працював Комітет побудови, до якого увійшли відомий скульптор М. Черешньовський, інженер В. Нагірняк, Я. Гайвас та ін. На конференції прозвучали доповіді М. Антоновича «Олег Ольжич і сучасність», Н. Пазунок «До питання тематики поезії О. Ольжича», О. Лашенка «Др. Олег Кандиба – О. Ольжич – творець культурної реферантури ПУН». Згодом було видано й збірник матеріалів конференції «Зарева» під назвою «За героїчну духовність», куди окрім доповідей увійшли матеріали О. Штуля-Ждановича та О. Лашенка [18; 23, арк. 2, 3].

Про наступні роки діяльності «Зарева» на території США все менше відомостей публікувалося на сторінках американських українських видань. Із щоденника «Свобода» стало відомо про проведення товариством виставок картин художників з України в Філадельфії у 1979 р. та в Детройті 1982 р. На останній було представлено 27 картин в галереї ЕКО [8, арк. 2].

Отже, діяльність «Зарева» стосувалася різноманітних аспектів життя української діаспори. В цілому можна стверджувати, що організація не була осторонь громадського, наукового, культурного і політичного життя діаспори аж до часу, коли проблема етнічного самозбереження української громади стала критичною, тобто до початку 1980-х років. Саме тоді деякі члени організації – представники старшого покоління, почали відходити від активної участі в житті товариства. У той же час спостерігається зменшення зацікавлення організаційним життям у молоді. Крім того представники нової хвилі еміграції, які були б зацікавлені та могли творити нове ядро товариства і стати рушійною силою його діяльності, почали прибувати до США лише наприкінці 1980-х рр. Саме тому з часом занепадає діяльність академічного товариства «Зарево», яке в 1983 р. фактично припинило свою діяльність на території США [16, с. 304].

Список використаних джерел та літератури:

1. Альманах Українське Студентство в Америці: Пропам'ятна Книга СУСТА / [за ред. О. Зінкевича, В. Прибили, Л. Купчик]. – Балтимор ; Нью-Йорк, 1963. – 156 с.
2. Архів УІТ (Архів Л. Винара), ф. «Листування», спр. «Листування 50-х років (2)», лист О. Зінкевича до Л. Винара від 10 грудня 1951 року, 1 арк.
3. Архів УІТ, ф. «Листування», спр. «Стерчо», лист П. Стерча до М. Антоновича від 7 травня 1950 року, 1 арк.
4. Архів УІТ, ф. «Листування», спр. «Стерчо», лист П. Стерча до Б. Винара від 16 жовтня 1967 року, 1 арк.
5. Архів УІТ, ф. «Спогади», Винар Б. Зарево і «Розбудова держави». Спомири, 75 арк.
6. Балтимор, Мериленд. «Зарево» вшанувало М. Грушевського // Свобода. – Нью-Йорк, 8 лютого 1967 року. – № 24. – С. 4.
7. Балтимор, Мериленд. Із діяльності відділу УККА // Свобода. – Нью-Йорк, 25 лютого 1967 року. – № 35. – С. 6.
8. Баран В. Картини мистців з України / В. Баран // Свобода. – Нью-Йорк, 22 червня 1982 року. – № 115. – С. 2.

9. Бокайло О. Початковий етап діяльності організації «Зарево» (1949 – 1951 рр.) / О. Бокайло // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2013. – С. 246–250.
10. В рямах СКВУ відбувся Світовий Конгрес Українського Вільного Студентства // Свобода. – Нью-Йорк, 14 листопада 1967 року. – № 209. – С. 3.
11. Винар Б. Занедбана ділянка / Б. Винар // Свобода. – Нью-Йорк, 8 квітня 1952. – № 88. – С. 3.
12. Винар Л. Історична Комісія «Зарева» / Л. Винар // Смолоскип. – 1963. – Т. 15. – Ч. 3 (100). – С. 12–13.
13. Винар Л. Історична комісія Зарева / Л. Винар // Українське слово. – 1963. – С. 12–14.
14. Винар Л. Остап Грицай / Л. Винар. – Клівленд, 1960. – 92 с.
15. Гасюк Б., Онуферко Т. Комісія для вивчення творчості Олега Ольжича при УАТ «Зарево» осередок ім. О. Ольжича у Філадельфії, Пс., США. Комунікат ч.: 1/60 / Б. Гасюк, Т. Онуферко // Листок Дружби. Інформативний бюлетень. – Нью-Йорк, 1960. – Ч. 2(10). – С. 19.
16. Дудко В. Зарево / В. Дудко // Енциклопедія української діаспори. – Нью-Йорк ; Чикаго : НТШ в Америці. – 2009. – Т. 1: Сполучені Штати Америки. – Кн. 1. – С. 304.
17. Жук А. Другий річний з'їзд «Зарева» / А. Жук // Свобода. – Нью-Йорк, 10 червня 1950. – № 13. – С. 4.
18. За героїчну духовість // Матеріали конференції «Зарева» присвяченої Олегові Ольжичу на Оселі ім. О. Ольжича в Лігайтоні, Пенсильванія 3-го липня 1977 року. – Нью-Йорк, 1977. – С. 63.
19. «Зарево» відбуло конференцію в Дітроїті // Свобода. – Нью-Йорк, 8 серпня 1969. – № 143. – С. 1.
20. Зінкевич О. Український день на Оселі ім. Олега Ольжича / О. Зінкевич // Свобода. – Нью-Йорк, 28 серпня 1962 року. – № 164. – С. 4.
21. З'їзди МУН, ОДВУ та БО відзначили 25-літтяМУН // Свобода. – Нью-Йорк, 3 вересня 1958 року. – № 168. – С. 1.
22. Із діяльності «Зарева» // Свобода. – Нью-Йорк, 25 вересня 1959 року. – № 185. – С. 3.
23. Кандиба К. Недокінчене слово / К. Кандиба // Свобода. – Нью-Йорк, 19 листопада 1977 року. – № 35. – С. 2-3.
24. Координаційна комісія // Свобода. – Нью-Йорк, 20 січня 1966. – № 12. – С. 3.
25. Крутянська академія в Балтіморі, Мериленд // Свобода. – Нью-Йорк, 30 березня 1965. – № 59. – С. 3.
26. Куропась М. Українсько-американська твердиня: перші сто років історії Українського Народного Союзу / М. Куропась. – Острог ; Чикаго : Вид-во «Острозька академія», 2004. – 682 с.
27. Л. В. 3 життя громад і організацій / Л. В. // Свобода. – Нью-Йорк, 18 лютого 1953. – № 47. – С. 3.
28. Л. М. Роковини Крут і Філадельфії / Л. М. // Свобода. – Нью-Йорк, 14 лютого 1963. – № 29. – С. 4.
29. Микола Плав'юк. Україна – життя моє: у 3-х томах [Електронний ресурс]. – [за ред. В. Ляхощького; упор. В. Терен, Ю. Хорунжий]. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги. – 2002. – Т. 1: Микола Плав'юк. Від селянського сина до державника. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/plaviuk5.htm>
30. Мирний П. 3 життя громад і організацій / П. Мирний // Свобода. – Нью-Йорк, 15 березня 1952. – № 64. – С. 3-4.
31. Молодечі організації Нью-Йорку влаштовують Крутянську академію // Свобода. – Нью-Йорк, 31 січня 1964. – № 21. – С. 1.
32. Надтиссянський П. Конференція націоналістичної молоді / П. Надтиссянський // Свобода. – Нью-Йорк, 21 травня 1951 року. – № 112. – С. 3.
33. Народи Ділового Комітету пам'ятника Шевченка на місто Нью-Йорк // Свобода. – Нью-Йорк, 10 лютого 1962 року. – № 28. – С. 3.
34. Наукова Конференція Осередку Праці НТШ в Клівленді, Огайо // Свобода. – Нью-Йорк, 16 серпня 1960 року. – № 156. – С. 4.
35. Одинадцять організацій української молоді в Нью-Йорку влаштовують спільний фестиваль // Свобода. – Нью-Йорк, 19 листопада 1958 року. – № 223. – С. 1.
36. Організація Державного Відродження України // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. 5. – С. 1860.
37. П. Р. ОДВУ і БО купили оселю в Пенсильванії // Свобода. – Нью-Йорк, 17 грудня 1957 року. – № 242. – С. 3.
38. Плав'юк М. «Зарево» ОУСТНС / М. Плав'юк // Микола Плав'юк. Україна – життя моє: у 3-х томах / [упор. О. Білолипецька, О. Веремійчик, В. Ляхощький]. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 2: Микола Плав'юк. Особисто причетний. Вибрані статті, промови, інтерв'ю. – С. 21–25.
39. Плав'юк М. Народження «Зарева»: / М. Плав'юк. – 2010. – С. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zarevo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47:-lr&catid=34:2010-06-30-09-00-24&Itemid=57
40. Світовий Конгрес Молоді відбудеться в Нью-Йорку // Свобода. – Нью-Йорк, 3 липня 1970. – № 121. – С. 1, 3.
41. Свято Крут // Свобода. – Нью-Йорк, 14 лютого 1957. – № 30. – С. 3.
42. Стерчо П. Американський Відділ ЦЕСУС-у // П. Стерчо // Альманах Українське Студентство в Америці: Пропамятна Книга СУСТА / [за ред. О. Зінкевича, В. Прибили, Л. Купчик]. – Балтімор ; Нью-Йорк, 1963. – С. 19–20.
43. Стерчо П. Звіт Першого заступника Провідника «Зарева» від 21.5.50 / П. Стерчо // Листок дружби. – Монреаль ; Клівленд ; Париж ; Мюнхен, 1951. – Ч. (7) (2). – С. 15–19.

44. Студійні дні // Свобода. – Нью-Йорк, 12 жовтня 1961 року. – № 194. – С. 3.
45. Тарнавський О. Брат – Братові. Книга про ЗУАДК / О. Тарнавський. – Філадельфія : Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, 1971. – 261 с.
46. Творчість і роля Д. Донцова були темою окремої конференції // Свобода. – Нью-Йорк, 2 жовтня 1973 року. – № 182. – С. 1, 6.
47. Трошинський В. Українці у світі / В. Трошинський, А. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 351 с.
48. Україна спільне добро всіх її громадян: матеріали VII-го Великого Збору Українських Націоналістів. – Париж ; Балтімор : Українське видавництво Смолоскип ім. В. Симоненка, 1971. – 130 с.
49. Українська хроніка // Свобода. – Нью-Йорк, 24 березня 1961 року. – № 56. – С. 3.
50. Усі на параді лояльності // Свобода. – Нью-Йорк, 27 квітня 1955 року. – № 79. – С. 3.
51. Участь в Конгресі – повна консолідація американських українців // Свобода. – Нью-Йорк, 8 липня 1952. – № 176. – С. 3.
52. Хроніка // Бюлетень Зарево. – Монреаль, 1951. – № 3. – С. 22–25.
53. Шевченко О. Потреба організації нашого студентства в ЗДА / О. Шевченко // Свобода. – Нью-Йорк, 2 липня 1952. – № 171. – С. 3.
54. Ювілейний альманах 25-ліття МУН (1933–1958) / [за ред. А. Домароцького]. – Нью-Йорк: Свобода, 1958. – 96 с.
55. Янів В. Українська студентська преса (Історично-бібліографічний нарис). Із факсиміле наголовних сторінок 18 журналів / В. Янів // Студії та матеріали до нової української історії. – Мюнхен, 1983. – Т. 2. – С. 36–95.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2014 р.

Александр Бокайло

Общественная, культурная, научная и образовательная деятельность ОУАТНС «Зарево» на территории США.

Статья посвящена деятельности Организации Украинских Академических Обществ Национального Солидаризма «Зарево» на территории США в период от основания в 1950 году первой группы до фактического прекращения деятельности организации в США в 1983 году. Рассматривается общественная, научная, образовательная и культурная активность групп объединения в контексте общественной жизни украинской диаспоры.

Ключевые слова: «Зарево», Пласт, Молодые Украинские Националисты, «Факел», Организация Государственного Возрождения Украины, Братские Организации, Идеологически Родственные Националистические Организации.

Oleksandr Bokailo.

Social, cultural, scholarly and educational activities of OUATNS «Zarevo» in the USA.

This article is dedicated to activities of OUATNS «Zarevo» in the USA during the period from foundation of the first center (cell) in 1950 until actual discontinuation of the organization's activities in the USA in 1983. The main tasks are to analyse and examine social, scientific, educational and cultural activity of association's cells in the context of social life of Ukrainian diaspora. There was largely exposed scientific and publicistic direction of the organization's activities, on which they had concentrated their attention and which they had chosen as a basis for a work in professional (business) committees. The author tries to investigate these aspects completely, to follow correlations of students' ideological organizations on an example of its cooperation. In this article partially raised topics relating to Ukrainian students generally during the postwar years. There is an attempt to examine situation and position of OUN (m), PUN and numerous organizations that were ideologically related by the environment.

Key words: «Zarevo», Plast, Young Ukrainian Nationalists, «Smoloskyp», Organization for the Rebirth of Ukraine (ODWU), Fraternal Organizations, Ideologically Allied Nationalist Organizations.

Ольга Зубко
(Вінниця)

УДК 061:94(477).155

УКРАЇНЦІ БІЛОРУСІ. БІЛОРУСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ «ВАТРА». ФІЛІЇ «ДНІПРО» (м. Могилів) ТА «ЗАПОВІТ» (м. Мінськ) (1991–2014 РР.)

*Стаття містить матеріал про створення та діяльність двох філій Білоруського громадського об'єднання українців «Ватра» – «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ).
Ключові слова: українці Білорусі, громадські об'єднання, культурно-освітня діяльність.*

З перших стрічок нашої статті зауважимо відразу: розгляд діяльності філій БГОУ «ВАТРА» здійснюватиметься з двох точок зору – тобто, з виокремленням як позитивних, так і негативних моментів їх діяльності.

Розпочнемо, зазвичай, з усталеної інформації про те, що українська діаспора в Білорусі займає почесне третє місце серед інших національних діаспор. Згідно перепису 2009 року, українців в Республіці Білорусь налічувалося 237 тисяч осіб, що становило 2,4% всього населення країни. Проте, вже станом на початок 2014 року Посольство України в РБ наводить інші цифри – 150 тисяч осіб та 1,7%. Незмінними залишилися тільки показники щодо соціального-професійного складу діаспори: 95% українців мають середню, неповну вищу та повну вищу освіту. При цьому, наприклад, кількість українців-науковців і українців-наукових співробітників у білоруських вищих навчальних закладах становить 2,5 тисяч чоловік [2].

Українська діаспора в Білорусі – це, свого роду, «класична» діаспора. Це – та частка українців, котра зуміла об'єднатися навколо національної ідеї. За умови здобуття Україною незалежності та того, що національна ідея в середовищі діаспори перебуває в кризовому стані, такою об'єднаною ланкою для українців стала інша ідея, ідея спорідненості або етнічної ідентичності, самоідентифікація. Тому у більшості випадків починаючи з 1991 року, в Республіці почали масово виникати українські клуби за вподобаннями, де можна було душевно посидіти, поспівати, повишивати, почитати вірші. Згодом до цих простих форм культурної роботи додалися складніші: зокрема, пошук інформації про тих видатних українців, життя та діяльність котрих були тісно пов'язані з Білоруссю, відкриття їм пам'ятників, меморіальних дошок, встановлення погрудь; виставкова, театралізована та концертна діяльність, бібліотечний лекторій та насадження так званих «Шевченківських гаїв». «Класичність» української діаспори в Білорусі полягає ще й у тому, що за своїм віковим складом вона (діаспора) – літня.

Культурно-просвітне громадське об'єднання українців «Дніпро», як структурний підрозділ БГОУ «Ватра», було створено на установчих зборах ініціативною групою українців міста Могилева 23 грудня 2002 року. Пройшовши реєстрацію в Могилівському міськвиконкомі, об'єднання було зареєстроване 23 квітня 2003 року в статусі юридичної особи. Юридична адреса організації: 212030 м. Могилів, Республіка Білорусь, проспект Миру, будинок 25.

Від моменту створення і посьогодні в складі об'єднання – понад 50 осіб. Найбільш активними «дніпровцями» є: Володимир Турчин, Мирон Шудло, Олена Дудич, Людмила Боровик, Алла Стороженко, Володимир Тищенко, Любов Кондибор, Наталя Кулик.

Першим головою КПГОУ «Дніпро» був Анатолій Мощенко – етнічний українець, заслужений діяч культури РБ. З 2008 року голова організації – полтавчанин, академічний радник, інженер, завідувач кафедри «Електропривід та автоматизація промислового устаткування» Білорусько-Російського університету – Геннадій Гузій.

Найбільш притаманними для могилівчан формами роботи є:

- вечори-зустрічі земляків-українців;
- тематичні вечори, присвячені просвітній та творчій діяльності класиків української літератури та мистецтва;
- проведення календарних свят;
- участь в обласних та республіканських оглядинах-конкурсах «Фестиваль національних культур», «Земля під білими крилами»;
- участь в культурно-масових заходах «День міста», міських концертах, виставках;

– участь в міських суботниках, в щорічній республіканській акції «Тиждень лісу» по насадженню лісових культур дуба та модрина, так званих «Шевченківських гаїв» [4].

Крім того, «дніпровці», за сприяння Посольства України в Республіці Білорусь, докладають зусиль аби оздоровити дітей – етнічних українців в українських оздоровчих таборах та допомогти їм здобути вищу освіту в українських вищих навчальних закладах.

Помітними (публічними) здобутками серед усієї культурно-просвітньої діяльності могилівчан виступають: встановлення бюсту Тараса Григоровича Шевченка, насадження «Шевченківських гаїв» та яскраві шоу-програми на «Фестивалі національних культур».

Так питання щодо появи у Могилеві бюста видатного Кобзаря було «підняте» КПГОУ «Дніпро» ще на початку 2005 року. Підтримку такої ініціативи «дніпровці» знайшли у Могилівському комітеті в справах релігій та національностей, а також в Посольства України в Республіці Білорусь. І вже 18 серпня 2005 року бюст Кобзаря було офіційно відкрито.

Тоді як ініціатива насадження «Шевченківських гаїв» бере свій початок з 2009 року. Беручи участь у щорічній республіканській акції «Тиждень лісу», «дніпровці» вирішили приурочити цей захід 195-річчю від Дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Саме весною 2009 року українці Мінської, Гродненської та Могилівської областей висадили вперше більше 4000 молодих саджанців дуба й модрина в Любужському лісництві. Відтоді, щороку «Шевченківські гаї», кількість яких неухильно зростає, поповнюються черговими 2000 дерев [3, с. 8].

Щодо ж яскравих шоу-програм «дніпровців», то їх участь в роботі «Фестивалю національних культур» не лишає нікого байдужими, бо по своїй суті «Фестиваль національних культур» – це своєрідний бразильський карнавал, де замість самбодруму – історичний центр міста (Молодечно або Гродно), а замість представників танцювальних шкіл – національні діаспори. Хо́да учасників Фестивалю – міні-вистава під відкритим небом, під час якої виконуються традиційні національні пісні (при об'єднанні діють хорові колективи «Хвиля» та «Дніпровські зорі») й національні танці. Крім того, кожна діаспора має своє національне подвір'я, на яке намагається запросити якомога більше гостей. Крім пісень, танців, вишивки, театралізованих вистав, гостей, зазвичай, частують традиційними національними стравами, серед яких обов'язково борщем та варениками, а також демонструють традиційне ремеслярство.

Наразі, в 2014 році КПГОУ «Дніпро» «запланувало» упорядкувати сквер поблизу міського готелю «Турист», адже саме тут, у сквері, стоїть бюст Кобзаря. У відповідності до цього буде й перейменована зупинка міського транспорту. Замість назви «Готель «Турист»» зупинка носитиме назву «Сквер Т.Г. Шевченка». «Це стане одним із внесків української діаспори Могилева в рік, коли Могилів визнано культурною столицею Білорусі та країн СНД», – відзначив в інтерв'ю газеті «Веснік Магілёва» Геннадій Гузій. Щодо ж перспективи в цілому, то за словами Геннадія Івановича, діаспора Могилева планує «переформатуватися» з міської в обласну, бо маючи чудові діаспорні осередки в містах Кричів, Костюковичі, Бобруйськ, відсутня скоординованість дій. Тому на даний час могилівчани задіяні в розробці об'єднаного статуту [3, с. 8].

Мінське міське громадське об'єднання українців «Заповіт», як структурний підрозділ БГОУ «Ватра», створене ще в 1990 році, але зареєстроване в статусі юридичної особи лише 2 березня 2005 року. Його юридична адреса: 220123 м. Мінськ, Республіка Білорусь, вул. Віри Хоружої, будинок 16.

Від моменту створення та посьогодні, а це, фактично, впродовж 24-х років, об'єднанням незмінно керує Галина Калюжна, – рівненчанка, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Авеніра Коломийця Дубнівського громадського рейтингу «Кришталевий жолудь», заслужений працівник культури України. Найбільш активними членами «Заповіту» є: Г. Сапсай – викладач української мови філологічного факультету Білоруського державного університету, заступник Голови Товариства Дружби «Білорусь – Україна», О. Юдіна, Р. Душняк, М. Сосновська, О. Дудко, І. Захарія, М. Дачко, Г. Нестурчук. За кількістю членів, ця філія значно більша – понад 120 осіб [6].

«Українські мінчани» неухильно дотримуються таких напрямків роботи як:

- постійна робота з молоддю, організація курсів, факультативів з вивчення української мови, проведення семінарів мовної практики, «тижнів української мови та літератури»;
- щорічний відпочинок дітей й молоді в літніх оздоровчих центрах України;
- активна співпраця з культурними установами білоруської столиці, Товариством Дружби «Білорусь – Україна», проведення спільних ювілейних та літературних вечорів, присвячених Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Івану Франку, Володимирі Сосюрі, Янці Купалі та Якубу Коласу, організація виставок літератури, присвячених трагічним рокам Голодоморів в Україні, Чорнобильської катастрофи та іншим пам'ятним датам;
- концертна діяльність українського фольклорного ансамблю театру пісні та обрядів «Ватра» по збереженню та популяризації національної пісні, народних звичаїв;
- робота по відродженню і збереженню народної творчості, насамперед, української вишивки;

– видання україномовної газети «Українець у Білорусі»;

– активна участь членів об'єднання в роботі громадської комісії БГОУ «Ватра» з увічнення пам'яті Пилипа Орлика – гетьмана і автора першої Конституції України. (До складу цієї Комісії, створеної в 2001 році, входять відомі архітектори, скульптори, депутати, науковці, представники інших громадських об'єднань) [5, с. 9].

Найбільш помітним (публічним) здобутком «заповітчан», безперечно, виступає робота по увічненню пам'яті Пилипа Орлика. Так, при підтримці Посольства України в Республіці Білорусь, інститутів історії Національних академій наук України та Білорусі в 2005 році «заповітчани» провели історичні читання «Вілейська земля – колиська видатного державного діяча, гетьмана і автора першої Конституції України П. Орлика». У 2006 році в селі Косута, на Батьківщині П. Орлика, вони домоглися встановлення пам'ятного знаку. В 2007 році – видання книжки – збірника артикулів багатьох авторів про цю відому особистість. У тому ж 2007 році з нагоди 335-річчя з Дня народження Пилипа Орлика з ініціативи «українських мінчан» у місті Вілейка з'явилася вулиця П. Орлика. Крім того, проводяться «Дні українського співу», конкурси, присвячені пам'яті цього сина двох братніх народів.

У 2014 році в планах «заповітчан»: провести у Вілейському районі підсумки II Мінського Шевченківського конкурсу, підготувати церемонію нагородження переможців, організувати виставку дитячих малюнків та святковий концерт, а також взяти участь в загальному святковому вечорі, організованому БГОУ «Ватра» з нагоди 200-річчя від Дня народження Великого Кобзаря.

Попри наведений вище позитив, – «в кожній бочці меду, як то кажуть, є ложка дьогтю». В нашому випадку – й не одна. Оцей саме «дьоготь» обговорювався автором доповіді безпосередньо з головою ММГОУ «Заповіт» Галиною Юхимівною Калюжною під час роботи Четвертої Міжнародної конференції «Світове українство як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті», що проходила у Львові в серпні 2013 року.

«Перша ложка дьогтю», за влучною умовною назвою діаспоровця Юліана Гайди, йменується: «Не всі громадські українці є громадськими українцями» [7]. Про що йдеться при такій словесній тавтології? Українська діаспора, і східна, і західна, як правило, живе своїм життям, яке, як вже зазначалося, обумовлене органічною близькістю її членів. Однак, діаспора може, але не мусить!!!, мати якесь безпосереднє відношення до материкової України. Основна прикмета діаспорного українця – він, зазвичай, вважає себе повноправним громадянином країни свого поселення. Мало того, він є патріотом цієї країни, що аж ніяк не є дисонансом з одночасним його українським патріотизмом. «Я тут хтось, маю вищу освіту, інтегрувався у суспільство. А хто я в Україні?» Причини отакої соціально-професійної мотивованості (діаспорної української громадськості) – корені широкої розбудови діаспорних громадських організацій. Однак, при цьому, з поля зору діаспори випускається той факт, що громадська діаспорна організація – це, насправді, неукраїнська громадська організація. Материкова Україна, по здобутті незалежності, обрала свій власний шлях розвитку. «Ви там пишійте собі розумні книги, танцюйте гопаки, ліпіть вареники, словом займайтеся «шароварщиною», але не лізьте у наші справи, не ПОВЧАЙТЕ! Хочете, можете нам допомагати фінансово, але не більше!» Саме ось оця прецедентність, оце протистояння на даний час так і не має вирішення і, можливо, що й не буде вирішене, оскільки Україна офіційно забороняє мати подвійне громадянство, що було б виходом в такій ситуації.

Так на «закид» Галини Юхимівни про те, що материкові українці, як і діаспорні українці інших країн, дуже мало цікавляться Пилипом Орликом й історією створення Першої Української Конституції, пролунали такі контраргументи: «Та що Ви носитеся з тим Пилипом Орликом як з писаною торбою? Ми що, менше за вас працюємо?» «Ви не маєте ніякого морального права висловлюватися про патріотизм чи національну ідею. Зачіпає «за живе», коли отакі «шароварчики» починають мудрагельствувати як потрібно розбудовувати державу, як втілювати національні інтереси і кого обирати в українську владу». «Мешкаючи поза Україною, звичайно, зручніше мріяти про її майбутнє!»

«Друга ложка дьогтю»: «Україна – це, насправді, поліетнічна держава». Діаспорним українцям варто пам'ятати, що Україна не може займатися справами збереження виключно української мови та культури, коли в країні проживають інші національності й гостро стоять питання прав людини і стану людського життя в цілому.

«Третя ложка дьогтю»: «Україна – це не музей української мови та культури». Збереження мови, культури, звичаїв, обрядів та традицій, тобто національної ідентичності є виключно внутрішньою відповідальністю кожної окремої людини, незалежно від того, діаспорний це українець, чи материковий. Діаспорі не варто сподіватися на допомогу від України в цьому питанні.

«Четверта ложка дьогтю» – «Внутрішній лебідь, рак та щука». Попри такий потужний потенціал українців в Білорусі, вони не скоординовані між собою, і часто змагаються «за першість» в тому чи іншому питанні. А подекуди культурна робота діаспори просто викликає щире здивування. Так, наприклад, в буремному січні 2014-го, коли вже не вщухав Майдан, українці Бресту, за сприяння Консульства України у місті Брест, провели ювілейні концерти з нагоди Дня Соборності України.

На логічні питання кореспондента білоруського електронного інформаційного ресурсу «Naviny.by» щодо застереження земляків щодо хибності такого кроку та чому українці Білорусі не вийшли на Майдан, Віктор Миколайович Гутовський – голова БГОУ «Ватра» – спромігся тільки відказати: «Всі проблеми повинні вирішуватися виключно мирним шляхом... В нас не має українського культурно-інформаційного центру... Ми не отримуємо українських газет... Не маємо українського радіо, хоча радіостанції інших держав в Республіці Білорусь працюють... Нам, звичайно, натякають на інтернет...» [1].

І врешті, «п'ята ложка дьогтю»: «Правильна роль діаспори». Українській діаспорі не потрібно жити для України. Їй просто потрібно жити й бути сильним і жвавим мостом між країною громадянства і країною походження.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, відзначимо: українська діаспора в Білорусі, що представлена в цілому дев'ятьма філіями БГОУ «Ватра», через відсутність власного потужного фінансового потенціалу не є сильним політичним гравцем. Вона, скорше, – засіб утвердження позитивного українського іміджу в міжнародній спільноті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Войтович М. О чьм не молчат украинцы / Мария Войтович. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://naviny.by/rubrics/society/2014/01/24/ic_articles_116_184363.
2. Інформація про закордонних українців і громадські організації українців в Білорусі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/ukrainians-in-by>.
3. Кирдяшкіна Е. Дніпро на Днєпрі / Екатерина Кирдяшкіна // «Вестник Могилёва». – № 76. – 15 февраля 2014 г.
4. Матеріали, надані автору Геннадієм Гузієм // Особистий архів автора.
5. «Український Вісник». Інформаційно-пізнавальний бюлетень. Видання засноване Мінським громадським об'єднанням українців «Заповіт». – квітень 2013 р. – Вип. 1.
6. Філія «Заповіт» БГОУ «Ватра». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ukraine.by/vatra/struktura/zapovit.
7. Фігель Н. Історія молодого бандуриста або українець на чужій землі. / Наталія Фігель. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.vidia.org/2013/12114.

Стаття надійшла до редколегії 24.08.2014.

Ольга Зубко

Украинцы Беларуси. Белорусское общественное объединение украинцев «Ватра». Филиалы «Днепр» (г. Могилев) и «Завет» (г. Минск) (1991–2014 гг.).

Данный материал повествует о создании и деятельности двух филиалов Белорусского общественного объединения украинцев «Ватра» – филиале «Днепр» (г. Могилёв) и филиале «Завещание» (г. Минск).

Ключевые слова: украинцы Беларуси, общественные объединения, культурно-образовательная деятельность.

Olha Zubko

The Ukrainians of Belarus. Belarusian Public Association of Ukrainians «Vatra». Mohyliv Public Association «Dnipro» and Minsk Public Association «Zapovit» 1991–2014.

The article contains information about the activity of two branches of Belarusian Public Association of Ukrainians (BPAU) «Vatra»: Minsk Public Association «Zapovit» and Mohyliv Public Association «Dnipro».

Minsk Public Association of Ukrainians «Zapovit» is registered as a legal body by the Department of Justice of Minsk City Executive Committee on March 2, 2005. This branch is headed by Halyna Kaliuzhna. The author of the article points out the major objectives of the Association:

– encourage youth and children to participate, especially to organise the Ukrainian language courses for them and conduct seminars and annual holidays in summer camps in Ukraine;

– cooperate with cultural establishments of the capital, as well as with the Belarus Ukraine Friendship Society, in order to conduct commemorative and literary evenings dedicated to Taras Shevchenko, Lesia Ukrainka, Ivan Franko, Volodymyr Sosiura, Yanka Kupala, Yakub Kolas; and to organise exhibitions dedicated to the tragic years of the famine in Ukraine, to Chernobyl disaster and other memorable dates;

– organise concerts of the Ukrainian folk ensemble «Vatra» in order to preserve and promote national songs and customs;

– restore and preserve folk art, especially the Ukrainian embroidery;

– issue the Ukrainian newspaper «The Ukrainian in Belarus»;
– participate in the activities organised by BPAU «Vatra» to commemorate well-known Ukrainians, e.g. Pylyp Orlyk, the Ukrainian hetman and the author of the first constitution of Ukraine.

Furthermore, the author of the article provides the facts about the PAU «Dnipro» which was established by the initiative group of Ukrainians on December 23, 2002. The Association was registered as a legal body by Mohyliv Executive Committee. The first chairman was Anatolii Moshchenko, the honoured Worker of Culture of Belarus. He is a talented organizer who gathered real patriots from Ukraine, Russia, Belarus, etc.

PAU «Dnipro» has more than 50 members of different age and professions. Among them the author lists Volodymyr Turchyn, Myron Shudlo, Olena Dudych, Liudmyla Borovyk, Alla Storozhenko, Volodymyr Tyshchenko, Liubov Kondybor, Natalia Kulyk and others. The members of the Association regularly hold conferences, festivals, exhibitions and activities to commemorate soldiers, veterans, artists, etc. Moreover, the Association cooperates with the Department of Ukrainian literature of Karl Marx Library.

Key words: the Ukrainians of Belarus, public associations, cultural and educational activity.

УДК 929:796

Олена Барабаш-Тимофієва
(Київ)

ІВАН КРАСКОВСЬКИЙ – ІНІЦІАТОР БІЛОРУСЬКОГО ФУТБОЛУ (1910–1914 РР.)

Подана стаття містить матеріал про становлення та розвиток білоруського футболу на початку ХХ століття і активну участь у його розбудові українсько-білоруського громадсько-політичного діяча й дипломата, Голови Української Дипломатичної місії УНР на Кавказі в 1919-х – 1920-х роках Івана Гнатовича Красковського.

Ключові слова: білоруський футбол, Іван Красковський, Вільнюс.

Рис. 1. Фото І. Красовського

Беззаперечний, відомий усім та усюди факт: спорт в цілому й футбол, зокрема, не тільки об'єднує людей, знайомить їх між собою, не тільки зміцнює здоров'я, гартує характер, поліпшує розумову діяльність, але й надає стійкості людям у боротьбі з негативними факторами життя. Це один бік соціальної ролі спорту. Вагомою є також й інша його соціальна роль – естетична. Футбол – це надзвичайно красиве видовище, яке викликає інтерес, удосконалена та відшліфована гра, яка тримає в тонусі свою аудиторію, а, отже, виконує психотерапевтичну дію.

Яка історія розвитку футболу в Білорусі на початку ХХ століття та чому біля його витоків стояв відомий українсько-білоруський політичний діяч Іван Красковський?

В європейській футбольній історії, День народження в тій або іншій країні футбол святкує з моменту публікації якихось документів, що засвідчують організований характер гри. Тобто, з моменту оголошення футбольного матчу за певними правилами або опублікування Статуту футбольної Ліги.

На території Білорусі свої перші кроки футбол здійснив на початку ХХ століття у великих губернських і повітових містах. Цьому сприяло деяке пожвавлення економічного життя білоруських губерній в 1910–1914 роках. Адже до початку ХХ століття Білорусь була одним із відсталіх регіонів Російської імперії. Відсутність великих промислових підприємств і вищих навчальних закладів, незначна концентрація робітників й студентів, незначна кількість викладацького персоналу та спортивних споруд обумовили слабкий розвиток фізичної культури, спорту та футболу загалом.

Офіційний День народження білоруського футболу – літо 1911 року, коли вийшли друком оголошення про проведення футбольних матчів за футбольними правилами, тобто вийшли оголошення про гру в повному командному складі (одинадцять на одинадцять чоловік) на вказаних майданчиках, з арбітром та повноцінною аудиторією [1]. На жаль, крім коротких звітів про проведені матчі на шпальтах дореволюційних газет й журналів, іншої інформації до нашого часу не дійшло.

Існує також інша версія щодо офіційної дати Дня народження білоруського футболу – 1910 рік. Ця версія підкріплена вже спогадами одного з гомельських футболістів – Всеволода Гнатовича Кублицького. Кублицький свідчить, що піонером білоруського футболу був один із найсильніших футболістів Півдня Росії, службовець Гомельського відділення Орловського банку А.Л. Лібман. Він приїхав до Гомеля з Києва, однак й досі не відомі його повні ім'я та по-батькові.

Ось як описував ті події Кублицький: «Був сонячний червневий день. Закінчилися перевідні іспити. З дверей гімназії, комерційного, технічного та міського училищ молодь потоком розлилася по вуличках міста. Здано останній іспит. Попереду три місяці відпочинку. – Хлопці, – кричить Сашко Гінз, – звертаючись до групи товаришів. – Не прогайте, о п'ятій ми зустрічаємося на бульварі. Не запізнюватися та усім наказати: сьогодні ми повинні з'ясувати «таємницю м'яча».

Що ж це за «таємниця», що так зацікавила молодих гомельчан? Виявляється, в місті з'явилася незнайома людина в сірому костюмі. До себе вона привертала увагу тим, що тримала в руках великий шкіряний м'яч. Просто тримала і нічого з ним не робила.

Дивний предмет зацікавив гімназистів. Спершу вони вирішили, що це «бокс». Але провести детальніше з'ясування завадила сесія.

Згодом стало зрозумілим, що молодого людиною у сірому костюмі був службовець Гомельського відділення Орловського банку, провідний футболіст кївської команди «Спорт» А.Л. Лібман. Того дня гімназисти врешті підішли до службовця. Пошепотівши таємниче про щось із знайомим вже незнайомцем, хлопці пішли до річки, переправилися через Сож, і подалі від допитливих очей, врешті відкрили «таємницю м'яча».

Але що то був за футбол!? Що за футбол!? Всі учасники гри в дикому азарті стадом носилися за м'ячем та буцали його хто як міг. Ніякі зусилля Лібмана не могли зупинити хлопців. Тільки за дві години від початку гри «гравці» почали з неї вибувати по черзі....

Ближче до осені хлопці нарешті освоїли техніку гри й створили «Першу гімназійну футбольну команду». Тренування під керівництвом Лібмана проходили у дворі гімназії. Гра у футбол почала ширитися містом як епідемія. Керівництву гімназії довелося навіть піти на такий непопулярний крок як «закриття воріт». На початок нового навчального року в місті вже було вісім футбольних команд, зокрема «Вікторія», «Унітас», «Надія». Гра тепер офіційно відбувалася на великому пустирі. Більш-менш вирішені були питання з футбольними формами. (Замість трусів – обрізані гімназійні парусинові штани, замість бутсів – старі боти, чоботи або плетені лапті). Тоді ж гравці всіх команд зібрали гроші і закупили у Києві вісім футбольних м'ячів» [2, с. 75].

У 1911 році зі шпальтів місцевої газети «Гомельская копейка» гомельчани мали змогу дізнатися про те, «що першість виборола «Перша гімназійна футбольна команда» [3, с. 5].

В тому ж 1911 році в місті Могильов в типографії місцевого губернського управління були віддруковані перші в Білорусі «Правила гри», в них повністю була відсутня іноземна термінологія, а також була врахованою місцева специфіка гри у футбол.

В 1912 році футбол завоював міцні позиції не тільки у Могильові, Гомелі й інших білоруських містах, а й в Мінську. Менск, так на той час називалася білоруська столиця, футбол підкорив в 1913 році.

З початком Першої світової війни футбольне життя потрохи затухає. Так, наприклад, в журналі «К спорту» в 1915 році була опублікована песимістична замітка: «Спортивне життя у Мінську зараз дуже мляве, майже цілковите затишшя. Цікаво відзначити, що футбольних матчів у нас дуже мало. Тому пограти результативно виходить рідко» [1].

У 1916 році, фактично, на етнічних білоруських територіях, за виключенням Віленщини та Гродненщини, що перебували під впливом польського спортивного руху, розпалися всі футбольні команди, припинила існувати більшість спортивних товариств і клубів.

За таких умов, польсько-спортивна Віленщина активно перейняла футбольну естафету. На той час, (а це – 1907–1914 роки), столиця сучасної Литви – Вільнюс (Вільно) – стала головним осередком білоруського національно-визвольного руху. Майбутній голова Української Дипломатичної Місії Української Народної Республіки на Кавказі в 1919-х – 1920-х роках Іван Гнатович Красковський (1880–1955), як член Білоруського вчительського союзу активно включився у його діяльність.

Кілька слів потрібно сказати щодо біографії Івана Гнатовича (рис. 1). Народився в селі Дубичі Гродненської губернії (нині – село у Польщі) в сім'ї православного священика Гната Красковського в 1880 році. Середню освіту здобув у Віленській гімназії (Вільнюсі). З 1903 року навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського університету. В 1905 році Івана Гнатовича було заарештовано за участь у студентській організації, що «посприяло» його виключенню зі складу студентів Варшавського університету. Тому Красковський змушений був переїхати до Петербурга.

Саме у Петербурзі йому вдається закінчити університетський курс за фахом історика-економіста. У 1907–1914 роках Іван Гнатович проживає у місті Вільно. Працює в ці роки одночасно вчителем історії та географії двох гімназій. Після початку Першої світової війни – переїздить в Україну. Так, вже в кінці 1916 року Красковський – член Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст – позаурядової організації, що діяла на території України з метою надання медичної, технічної та освітньої допомоги. В 1917 році, після подій Лютневої революції та створення в Санкт-Петербурзі Тимчасового уряду, Іван Красковський переїздить до Києва. У Києві, наприкінці 1917 року, він був призначений комісаром Тернопільської губернії Галицького генерал-губернаторства. У липні 1917 року, коли російські війська залишили територію майже всієї губернії, Іван Гнатович продовжує обіймати свою посаду вже у складі Української Народної Республіки. З грудня 1917 року Красковський – член уряду УНР. Генеральний секретар (народний міністр) внутрішніх справ УНР Володимир Кирилович Винниченко призначає Красковського своїм товаришем (заступником). Згодом, Іван Гнатович переходить на роботу до українського Міністерства закордонних справ, яке на той час очолював Дмитро Дорошенко. А вже після утвердження влади Директорії, Красковський здобуває посаду товариша Міністра закордонних справ і посла УНР на Кавказі (Прим. авт.: В Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в місті Києві наявний фонд

№ 3696 – «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки». Справа цього фонду за № 576 носить назву «Листування з Дипломатичними місіями». Аркуші саме цієї справи й дозволяють прослідкувати усі віхи діяльності Івана Гнатовича на посаді Голови Дипломатичної місії УНР на Кавказі). Поразка української революції в 1921 році спричинила переїзд Красковського до Польщі, а згодом до Литви і Латвії. Однак, в 1925 році за певних обставин він повертається до СРСР, а саме до рідного йому Мінська, де влаштовується одночасно на двох посадах: в Держплані Білоруської СРР та в Білоруському державному університеті. В 1930 році Красковського переводять до Москви, а саме до Держплану СРСР. Тут Іван Гнатович встигає пропрацювати всього кілька місяців, бо вже у грудні 1930-го його заарештовують органи ОДПУ «за справою білоруських націонал-демократів». За вироком суду, що відбувся в 1931 році, колишнього українського дипломата й білоруського шпигуна висилають у Самару. В Самарі Красковському вдається влаштуватися за фахом – в крайовому плановому управлінні. Черговий арешт чекає на Івана Гнатовича в листопаді 1937 року. Проте, вже в березні 1940 року особливою нарадою при НКВС СРСР його було звільнено. Надалі, аж до виходу Івана Гнатовича на пенсію в 1949 році, він вчителює в населених пунктах Куйбишевської області. А в 1953 році виїздить до своєї доньки, Людмили Красковської, в Братиславу (Словаччина). Похований в Братиславі в 1955 році. В Радянському Союзі реабілітований в 1962 році [4, с. 30].

Іван Гнатович добре розумів консолідуючу роль футболу, уміння футболу згуртувати навколо себе молодь – рушійну силу майбутньої нової Білорусі, тому в 1911 році під його керівництвом було створено Білоруську футбольну команду при Віленській приватній чоловічій гімназії імені М. Виноградова. Створення Білоруської футбольної команди спрямовується Красковським, насамперед, на подолання забуття всього білоруського, на те, «кабы не забіць мазі ды не выпускаць у свет балванчыкаў».

Неодноразово на міських тумбах для оголошень можна було побачити й прочитати «запрошення» Батьківського комітету чоловічої гімназії відвідати футбольний матч між учнями цієї та інших гімназій Вільнюса. Тренером команди незмінно «вписувався» Іван Гнатович.

Зазвичай, футбольні матчі відбувалися за адресою: вулиця Старохерсонська, будинок лікаря Суморока. Початок матчів призначався на 17 годину вечора. Додатково наголошувалося, що вхід безкоштовний. І таких футбольних матчів із здобуттям призів (кубків) було проведено понад десяток.

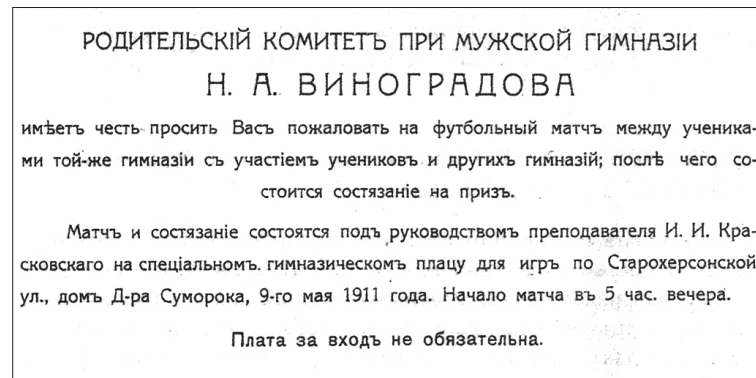
Перед початком кожної гри, зазвичай, на базі будинку лікаря Суморока (футбольна площадка позаду будинку) відбувалися тренувальні заняття. Організаційний момент тренувального заняття передбачав: організацію групи, концентрацію її уваги, регулювання емоційного стану гравців (так звані – «розігрів» та «налаштування», тобто виконання фізичних вправ, спрямованих на роботу різних груп м'язів). Основна ж частина тренування – це освоєння рухових умінь (паси й передачі), розвиток фізичних якостей. В заключній частині тренування головним було – відновлення. Говорити про професіоналізм цих тренувань або самих матчів – не виходить. Вкотре підкреслимо: «футбольна робота» Івана Гнатовича була скерована на розбудову «білоруської ідеї» в цілому.

У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук Білорусі зберігається фотокартка від 1911 року, на якій тренер Красковський із своєю командою гімназистів (рис. 2) (Прим. авт.: на жаль, встановити прізвища усіх гравців неможливо) та одне із оголошень про матч, датоване 9 травнем 1911 року (рис. 3) [5, с. 49].

Рис. 2. Білоруська футбольна команда при Віленській приватній чоловічій гімназії М. Виноградова 1911 рік.

Рис. 3. Оголошення Батьківського комітету і про футбольний матч при Віленській приватній чоловічій гімназії 1911 рік

Через переїзд Красковського в Україну в 1914 році, розпочата ним футбольна розбудова переходить до рук інших фахівців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Томин Александр. Когда появился белорусский футбол? [Электронный ресурс] / Александр Томин. – Режим доступа к статье: <http://www.football.by/news/25419.html>
2. Болдырев Д. Футбол Беларуси / Дмитрий Болдырев, Александр Костров. – Минск : Полымя, 1990. – 160 с.; ил.
3. Белорусская советская энциклопедия. – Минск : «Советская Белоруссия», 1974. – Т. 11. – 238 с.
4. Зубко О. Иван Красковский – голова української дипломатичної місії УНР на Кавказі (1919–1920 рр.) / О. Зубко // Проблеми історії та історіографії України: прогн. і матеріали наук.-практ. конф. [«День науки іст. ф-ту», Київ, 2011 р.]. – К., 2011. – С. 30–32.
5. Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX – I-й палове XX ст. (да 1939 г.): манаграфія / У. Ляхоўскі. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. – 483 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2014.

Елена Барабаш-Тимофеева

Иван Красковский – инициатор белорусского футбола (1910–1914).

Данный доклад содержит информацию о становлении и развитии белорусского футбола в начале XX века и активном участии в его построении украинско-белорусского общественно-политического деятеля и дипломата, Главы Украинской Дипломатической миссии на Кавказе в 1919-х – 1920-х годах Ивана Игнатьевича Красковского.

Ключевые слова: белорусский футбол, Иван Красковский, Вильнюс.

Olena Barabash-Tymofieva

Ivan Kraskovskyi, the Initiator of Football in Belarus (1910–1914).

The article deals with the outset and development of football at the beginning of the XX century. The attention is focused on the contribution of Ukrainian and Belarusian political and social figure Ivan Kraskovskyi into Belarusian football.

The author of the article acknowledges that although football is not art and cannot be equated to other kinds of art, it definitely has a considerable influence on a person. This game gives an opportunity for people to unite, to get to know each other, to improve their health, to form their character and to handle stressful situations in their lives. However, not only does football perform the social role, it also influences people aesthetically. The researcher states that the game is always spectacular, arouses spectators' interest, captures and holds attention, and, therefore, has a psychotherapeutic impact upon the audience. In the article the author implies that due to all these factors Ukrainian activist Ivan Kraskovskyi organised a Belarus football team in Vilnius Vinogradov Men's Gymnasium in 1911. The author outlines the period from 1911 till 1914 during which Ivan Kraskovskyi was popularising the game on the territory of Belarus.

Key words: Belarusian football, Ivan Kraskovskyi, Vilnius.

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА В ДІАСПОРІ

УДК 94 (477.83) (092)

Віталій Тельвак, Василь Педич

(Дрогобич)

ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ДІАСПОРНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена дослідженню різнопланової проблематики львівської історичної школи М. Грушевського вченими української діаспори. Виявлені найбільш дискусійні питання, котрі опинилися у центрі уваги діаспорних українознавців. Зроблено висновок, що доробок учених діаспори є вагомим етапом грушевськознавства, котрий став підґрунтям сучасних досліджень.

Ключові слова: вчені української діаспори, М. Грушевський, львівська історична школа, грушевськознавство, історіографічна дискусія.

Загальновідомо, що появі та дисциплінарному становленню грушевськознавства ми зобов'язані українським ученим, котрі були змушені залишити Батьківщину та виїхати на еміграцію. Тож закономірно, що простежуючи генезу вивчення тієї чи іншої проблеми життя та творчості Великого Українця, ми традиційно звертаємося до доробку наших попередників. Не винятком тут є й тематика галицької історичної школи Михайла Грушевського, що постійно привертала увагу дослідників вітчизняної інтелектуальної культури як перший в українській науці національний схолярний феномен. У нашій статті й спробуємо відтворити обговорення проблематики схолярної грушевськіани в діаспорному українознавстві протягом другої половини 40-х – 80-х років минулого століття.

Початок Другої світової війни, форсована радянізація всіх сторін життя на Західній Україні остаточно унеможливили об'єктивний аналіз різнопланового доробку М. Грушевського на його Батьківщині. Після 1939 р., як зауважив Олександр Оглоблин, розпочинається новий етап розвитку української історіографії, що опинилась «на вигнанні» [44, р. 395]. Користуючись, з об'єктивних причин, обмеженою джерельною базою, українські історики, поряд зі своїми західними колегами, продовжували започатковані раніше дослідницькі традиції осмислення науково-організаційної спадщини видатного вченого, зазвичай переповідаючи сформульовані у попередні десятиліття тези про значущість для української культури діяльності представників львівської історичної школи. Розгляд лише друкованих творів, утруднення доступу до підставової українознавчої літератури, неможливість аналізу «індивідуальних» текстів, архівних матеріалів – одна з помітних рис цього періоду грушевськознавства, що фактично тривав до кінця 1980-х років.

Сформована в міжвоєнний період специфіка грушевськознавчої рефлексії в аспекті аналізу особливостей реалізації Великим Українцем схолярних планів протягом галицької доби наклала свій відбиток на праці, які з'явилися в діаспорній історіографії у перші повоєнні десятиліття. Тут найчастіше подибуємо традиційні згадки про найбільш знакових львівських учнів М. Грушевського та вказівки на творення ним першої національної школи української історіографії в Галичині без докладнішого наукознавчого аналізу цього феномену. Для прикладу, наведемо доволі типову характеристику з історіографічного огляду до першого тому «Історії України» Н. Полонської-Василенко: «Великою заслугою М. Грушевського було створення у Львові історичної «школи», головними представниками якої були С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Кревецький, І. Джиджора, В. Герасимчук, Б. Барінський, О. Терлецький та інші» [30, с. 24].

Поряд зі згаданою тенденцією, у грушевськознавчих публікаціях поступово накопичувалася інформація, яка проливалася світло на різноманітні, перед тим маловідомі аспекти науково-організаційної праці вченого на галицьких теренах. Так, цінним внеском у розширення джерельної бази окресленої проблеми стала публікація розлогої мемуарної літератури, в якій нерідко висвітлювалися особливості реалізації М. Грушевським його програми розбудови організаційного кістяка української науки, його взаємин з галицьким середовищем (втім, і з представниками його школи), боротьба вченого за український університет, його сприяння студіюючій молоді тощо. Особливо багато ця література давала для розуміння взаємин М. Грушевського з галицькими українцями, втім, і психологічного клімату львівської школи, а також генези та перебігу конфліктів у НТШ, що призведе-

ли до розриву вченого з деякими учнями та його резигнації з головування у Товаристві. Для прикладу назвемо інформативні для нас спогади Дмитра Дорошенка [19; 20] та Юрія Тищенка (Сірого) [35].

Зауважимо, що значна частина українських інтелектуалів, котрі опинилися на вигнанні, належали до послідовників державницької історіософії та нерідко симпатизували гетьманському політичному табору, а це визначало певну оцінку специфіку їхнього критичного звернення до постаті та творчості М. Грушевського, котрий змальовувався «останнім і найбільшим» представником народницького напрямку. Разом із тим відзначимо, що діаспорні дослідники поступово відмовлялися від спрощеного та конфліктного сприйняття народницького та державницького відламів у нашій історіографії винятково крізь призму їх здатності ідеологічно обґрунтувати визвольні змагання українського народу. Діаспорні історики слушно зауважували: народництво та державництво – це послідовні генетично пов'язані етапи у розвитку нашої науки, а кожен історіографічний феномен слід розглядати в контексті тієї епохи, що його породила [24; 25; 27]. Утім, і надалі визнавалася більша актуальність державницької історіософії, тому цілком аргументовано вважалася критика істориками-державниками різнопланової спадщини видатного вченого [4; 31].

Зважаючи на фальсифікацію діяльності М. Грушевського в радянській історіографії, а також певне занедбання систематичного дослідження спадщини вченого українознавчими науковими осередками при американських, канадських і західноєвропейських університетах, низка науковців на чолі з О. Оглоблиним та Л. Винаром у 1963 р. утворили Українське історичне товариство та заснували журнал «Український історик» як друкований орган Товариства [5, с. 22]. У 1966 р. його члени своїми публікаціями започаткували новий міждисциплінарний напрямок – грушевськознавство. З того часу і по сьогодні на сторінках «Українського історика» регулярно з'являються грушевськознавчі дослідження, а томи за 1966, 1984, 1991, 1996, 2002, 2004, 2006 рр. були цілковито присвячені згаданій тематиці [12; 34, с. 226-233; 36]. Прикметно, що поступово розбудовуючи структуру та обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади нової дисципліни, її засновник Л. Винар серед першочергових завдань, які стоять перед грушевськознавцями, визначив також дослідження науково-організаційної та педагогічної діяльності М. Грушевського в Галичині [6, с. 11].

Своєрідним поштовхом до розширення грушевськознавчого пошуку стало ініційоване членами УІТ широке відзначення століття з дня народження М. Грушевського. Серед величезної маси публікацій, у яких аналізувався життєвий та творчий шлях історика, в традиційному річизі йшлося про неперевершеність його науково-організаційної праці, доказом чого називалося творення наукової школи у Львові. Наприклад, у ювілейному томі «Українського історика» з'явилося декілька цікавих у розрізі нашого дослідницького завдання публікацій. Так, О. Оглоблин у біографічному нарисі про М. Грушевського ствердив, що видатний учений «[...] створив у Львові наукову школу українських істориків» [29, с. 7]. При цьому дослідник відзначив і структурну специфіку школи, що обіймала кафедру у Львівському університеті та секції й видання НТШ. Зауважимо, що аналогічно про значущість для української культури науково-організаційної праці М. Грушевського писали з нагоди ювілею й представники української інтелектуальної еміграції в Західній Європі [41; 42; 43].

У ювілейному томі редакцією «Українського історика» було започатковано важливу традицію публікації матеріалів мемуарного та епістолярного характеру, зміст яких відбивав особливості науково-організаційної праці М. Грушевського галицької доби. Так, Борис Мартос поділився своїми спогадами про взаємини видатного вченого з галицькою молоддю, відзначивши щирий демократизм його характеру: «Мені особливо подобалося, що Михайло Сергійович розмовляв з нами, студентами, як з товаришами, без жадного менторства в тоні, з добродушною усмішкою [...]. Я тоді побачив, що Грушевський був не тільки видатним науковцем, професором, а й порадиником молоді» [28, с. 73].

Ювілей М. Грушевського, зазначає Олексій Ясь, «став формальним приводом для з'ясування взаємовідносин між «народницькою» та «державницькою» історіографічною спадщиною у висвітленні та інтерпретації дослідників з діаспори» [40, арк. 140]. Яскравою ілюстрацією такого з'ясування стала талановито написана стаття Омеляна Прицака «У століття народин М. Грушевського», що своїм тоном різко відрізнялася від решти публікацій. У ній автор, визнавши слушність критики істориками-державниками концепцій видатного вченого та не переобтяжуючи себе аргументами, стверджував, що світогляд М. Грушевського «ніколи не вийшов поза сферу нереальної романтики та ідилії»; учений беззастережно сприйняв історіософію В. Антоновича; у своїх працях вдавався до фетишизації народу; «своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної та фізичної ліквідації української аристократії»; «не мав творчих спосібностей», що уможливили б йому узгодити здобуту в молодості теорію з дійсністю; дав науці курс історії України з перспективи народників 70-их років; «проблеми історичного, йому сучасного та майбутнього громадянства» бачив зі «скривленої перспективи» первісного громадянства (!) і т.д. [32]. Не всі наведені положення, ясна річ, можна зарахувати до наукових, більша їх частина забарвлена оцінками

політичної діяльності М. Грушевського. Тому вони були цілком справедливо заперечені, відтак немає потреби тут докладно зупинятися на їхній критиці [1; 6, с. 17].

Згадаємо також, що у своїй статті О. Прицак звернувся і до проблеми особливостей комунікації М. Грушевського зі своїми молодшими колегами. На противагу численним свідченням сучасників про толерантне та товариське ставлення львівського професора до своїх молодших співробітників, дослідник категорично твердив, що «деякі риси його [М. Грушевського] особистого характеру не дали йому змоги стати ідеалом організатора науки. [...] Він був дуже тяжкою людиною в співжитті, авторитарної вдачі, хоч «ліберал» та демократ з переконання, несправедливий, не шанував дрібною мозолистою праці» [32, с. 226-227]. Попри всю односторонність наведених оцінок, провокативна за своїм характером праця О. Прицака інтенсифікувала грушевськознавчий пошук у діаспорному українознавстві.

Святкування століття М. Грушевського посилювало увагу наукової громадськості до проблем вивчення його життя та діяльності. Особливо активно розбудовували дослідницьку базу грушевськознавства члени УІТ. В аспекті нашого дослідницького зацікавлення акцентуємо, що найбільше науковці української діаспори просунулися у з'ясуванні непростих взаємин М. Грушевського з галицькою громадою та його конфліктів в НТШ. Тут доволі докладного вивчення отримали стосунки видатного вченого зі своїм найбільш талановитим учнем С. Томашівським. Так, Марко Антонович опублікував оригінали та переклад зізнань галицького вченого перед військовим польовим судом міста Львова. На підставі опублікованих матеріалів дослідник дійшов висновку: «Зізнання д-ра С. Томашівського є сумним документом часу і мимовільним підтвердженням правильності положень М. Грушевського, які він висловив у книжці «Наша політика» (Львів 1911). Декілька разів С. Томашівський називає М. Грушевського «обвинуваченим», однак, всупереч законам етики і моралі, обвинувачує його у різних «злочинах». Враховуючи той факт, що С. Томашівський завдячував М. Грушевському дуже багато ще з студентських часів і що він спершу був палким прихильником його, то ці обвинувачення набирають ще темнішої фарби» [2, с. 93].

Такі висновки викликали полемічну репліку Юрія Герича, який навівши власні аргументи твердив: «Він [С. Томашівський] міг в тому чи іншому питанні не мати рації, міг помилятися в оцінці Грушевського як особи, міг улягати хвилевим настроям [...], але щоб він, місто-голова центральної української установи, український патріот робив «доноси» на того, кого пару років тому величав своїм учителем і провідником, то це цілковитий нонсенс, це інвектив, який нещасним збігом потрапив у «спомини», а звітлія набув історичної сили» [11, с. 71]. З власним аргументованим поглядом на згадану проблему у короткій ремарці виступив і головний редактор «Українського історика» Л. Винар, солідаризувавшись із висновками М. Антоновича [7]. Відзначимо, що сучасні дослідники конфліктів в НТШ цілком поділяють спостереження Л. Винара та М. Антоновича.

Не менш насиченим у діаспорній історіографії було обговорення проблеми науково-організаційної праці М. Грушевського на форумі НТШ. Дослідники цілком слушно вказували, що саме Товариство стало головною інституційною підвалиною львівської історичної школи. В такому ключі до названої проблеми підійшов, наприклад, Борис Крупницький, продовжуючи свої дослідження творчої спадщини видатного вченого міжвоєнного часу [25].

Підсумковою для розуміння проблеми вагомості структур і видань НТШ у становленні львівської школи слід назвати монографію Л. Винара «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка (1892-1930)». В ній засновник грушевськознавства на багатьох прикладах переконливо довів значущість створених М. Грушевським секцій, комісій та періодичних видань Товариства у справі фахового вишколу нової генерації українських істориків. Наприклад, звертаючись до проблеми реорганізації М. Грушевським «Записок НТШ», автор книги відзначив: «Від 1897 формат Записок збільшився. До співпраці в журналі Грушевський притягнув визначні наукові сили з Великої України, Галичини, а головне своїх учнів-студентів [...]. Частина тих співробітників творили історичну школу Грушевського, яка багато зробила для розвитку української історіографії ще перед першою світовою війною» [8, с. 19].

Підкреслюючи важливість вивчення істориками діаспори проблеми «М. Грушевський і НТШ», разом із тим відзначимо, що акцентування ролі секцій та видань Товариства у фаховому вишколі представників школи М. Грушевського цілком маргіналізувало значення педагогічної праці вченого у Львівському університеті в реалізації його схоларних планів. Це було викликано об'єктивною причиною – неможливістю доступу до університетського архіву. Втім, такий «перекіс» при вивченні інституційних підвалин львівської школи набув традиційності та значною мірою зберігся й по сьогодні.

Важливим внеском у розуміння проблеми психологічного клімату львівської школи стала публікація на сторінках «Українського історика» мемуарів колишніх вихованців М. Грушевського. Так, представник наймолодшого покоління студентів автора «Історії України-Руси» Микола Чубатий на

прохання головного редактора журналу поділився своїми спогадами про особливості педагогічної праці видатного вченого у Львівському університеті. Зокрема, історик розкрив методику проведення ним наукового семінару, наголосивши, що саме демократичність спілкування видатного вченого з молоддю стала запорукою успішності фахового становлення початкуючих учених. Також автор звернувся до проблеми структурної специфіки львівської школи, утверджуючи в літературі тезу про її двоступеневий характер: «Ця співпраця Історичного Семінаря на Університеті з працею Історичної (докладніше Філософічно-Історичної Секції НТШ) була найуспішнішим способом підховування молодих істориків знаної його Історичної Школи» [37, с. 78-79]. Не менш важливою була наведена М. Чубатим інформація про загальне охолодження М. Грушевського до галицького суспільства, втім і його молоді частини, в останніх передвоєнних роках, викликана конфліктами з представниками політичного проводу краю [37, с. 78-79].

Проблему ставлення галицької молоді до М. Грушевського підсумував Василь Ленцик, наголосивши, що на творчих особистостях українських студентів Львівського університету «відбилась печать великої індивідуальності Грушевського» [26, с. 123]. Зібравши численні відгуки представників львівської школи про свого вчителя – від звернення у ювілейному «Науковому збірнику» 1906 р. і до меморіальних публікацій другої половини 1930-х рр. – В. Ленцик відтворив переконливу оціночну динаміку, котра промовисто засвідчила пієтет галицької молоді до свого наставника. «Багато із студентів Михайла Грушевського, – твердить дослідник, – стали відомими науковцями української історіографії, однак всі вони не забувають, що вони вийшли зі знаменитої школи Грушевського і з великим пієтизмом згадують свого вчителя у своїх оцінках» [26, с. 123]. Додамо, що важливим підтвердженням висновків В. Ленцика стала публікація на сторінках того ж числа «Українського історика» перекладу знаної польськомовної меморіальної студії одного з чільних репрезентантів львівської школи М. Кордуби [22].

Цінним внеском в осмислення феномену львівської історичної школи стали поодинокі публікації, переважно меморіального характеру, присвячені деяким видатним учням М. Грушевського. В них було вироблено своєрідний історіографічний канон, за яким початки творчого шляху представників львівської школи обов'язково співвідносилися з потужним впливом особи її керівника. Таку логіку, наприклад, подибуємо в присвяченому пам'яті З. Кузеля томі «Записок НТШ». Так, В. Дорошенко, як безпосередній свідок процесу формування львівської школи, відзначив визначальний вплив М. Грушевського на становлення Кузеля-бібліографа: «Бібліографією зайнявся Покійний ще на університетській лавці, постачаючи від 1901 року до «Записок НТШ» у Львові, на доручення їх редактора голови Т[оварист]ва проф. М. Грушевського, докладні огляди праць з антропології, археології і етнології, мішені у західноєвропейських наукових журналах» [18, с. 89].

Подібні свідчення наводять й інші свідки науково-організаційної праці М. Грушевського в Галичині Філарет Колесса: «З молодих літ зацікавлений збиранням етнографічного матеріалу, опісля ж притягнений проф. М. Грушевським, тодішнім головою Наукового Товариства ім. Шевченка, до наукової праці, Кузеля починає її ще 1901 року в бібліографічному відділі «Записок НТШ», де до 1909 року появилася коло 90 рецензій і рефератів і де він подавав огляди антропологічної, археологічної й етнографічної літератури за 1900-6 рр.» [21, с. 70].

Складніше діаспорним ученим було з реконструкцією творчих біографій учнів М. Грушевського, котрі опинилися за «залізною завісою». Нестача документальних матеріалів нерідко призводила до поширення помилкової інформації. Наприклад, звертаючись до трагічної долі знищеного НКВС Степана Рудницького, Мар'ян Дольницький відзначив: «Як студент університету, С. Рудницький вивчав географію й історію. Його докторська дисертація була з історії і його перша наукова праця, друкowana в Записках НТШ, була також на історичну тему» [16, с. 340]. При цьому, якщо стосовно першої праці автор мав цілковиту рацію, то у випадку із докторатом припустився помилки – першу кваліфікаційну роботу, як врешті й габілітаційну працю, С. Рудницький написав з географії.

Актуальність осмислення львівського схолярного феномену М. Грушевського вченими на вигнанні засвідчила також дискусія довкола проблеми шляхів творення української історичної школи в діаспорі. При цьому всі учасники дискусії (О. Прицак, Л. Винар, О. Домбровський та ін.) на підтвердження своїх аргументів апелювали саме до досвіду видатного вченого по творенню львівської школи, принагідно висловлюючи цікаві спостереження. До таких, наприклад, можна зарахувати утвердження погляду про спадковість схолярних традицій В. Антоновича та М. Грушевського чи звернення уваги на адміністративно-господарський талант голови НТШ, котрий вдало вирішував проблему фінансування наукових пошуків своїх вихованців.

Втім, поряд зі слухними спостереженнями, подекуди в запалі полеміки одні аспекти науково-організаційної праці видатного вченого виопуклювалися коштом інших. Так, О. Домбровський, обстоюючи шлях формування наукової школи через наукові інститути діаспорної історичної науки твердив, що саме так чинив і М. Грушевський у Галичині. При цьому вкотре було вказано на друго-

рядність впливу на формування школи викладів ученого у альма-матер галицької столиці. «Львівський університет, – твердив О. Домбровський, – [...] далеко не міг бути повновартною університетською базою нашої історичної школи. [...] Наукова база нашої історичної школи в тому часі була оперта перш за все на органічному зв'язку з НТШ. Якщо й було якесь опертя на зв'язку з Львівським університетом у незначній мірі, то в найкращому випадку існував своєрідний дуалізм НТШ-івсько-університетського характеру все ж таки з пріоритетом НТШ» [17, с. 76-77].

Вершиною в осмисленні діаспорною історіографією феномену львівської школи М. Грушевського стала перша узагальнююча монографія про Великого Українця авторства Л. Винара, в якій окремий розділ було відведено схолярній грушевськiані. Підходячи до питання вивчення схолярних планів М. Грушевського, голова УІТ цілком виправдано у першу чергу звертається до теоретичних аспектів проблеми. «На мою думку, історична школа, – пише Л. Винар, – крім її засновника й керівника наукової праці та його учнів і співробітників, що належали до даної школи, має такі головні складники: 1) організаційну структуру (форма й організація наукової праці), яка включає науково-навчальні установи (зокрема університети) і науково-дослідні осередки (наукові товариства, академії наук тощо); 2) спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів; 3) спільність методології історичного дослідження; 4) спільність історіософічних засад; 5) наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники тощо), які є форумом співпраці й наукової дискусії засновника школи і його послідовників; 6) інші складники історичної школи, пов'язані із специфічною історичною тематикою (наприклад, регіональні дослідження тощо)» [9, с. 53-54]. Разом із тим, автор слушно відзначає, що наведені параметри становлять «ідеальний тип» школи і в історіографічних реаліях рідко присутні у повному наборі. Обов'язковою ж умовою, на думку дослідника, є «узгодження і прийняття історичною школою, себто її засновником-керівником та іншими вченими, що належали до неї, головних історіографічних концепцій».

За наведеними критеріями Л. Винар й аналізує львівську історичну школу, аргументовано вказуючи на її генетичну спадкоємність з київською схолярною документальною традицією В. Антоновича. Йдучи слідом за відповідними місцями «Автобіографії» М. Грушевського, автор слушно вказує на двоступеневий характер школи, при цьому, про що ми вже говорили вище, за браком джерел не розглядає докладніше впливу наукового семінару Львівського університету на процес фахового вишколу молоді, акцентуючи натомість значущість структур і видань НТШ. В річищі свідчень самого М. Грушевського, дослідник також реконструює персональний ряд школи, додаючи без докладніших аргументів, слідом за своїми попередниками з міжвоєнного часу імена Євгена Барвінського та Миколи Чубатого. Відзначимо, що у даному випадку автор заперечив свій же провідний критерій приналежності до школи, адже М. Чубатий розпочав наукову діяльність у міжвоєнний час під впливом державницької історіософії та польської історико-правничої школи Освальда Бальцера [13, с. 24-26], а Є. Барвінський в університеті надавав перевагу семінарам І. Шараневича, Л. Фінкля та Б. Дембінського, під керівництвом яких і були написані його перші наукові студії, а згодом взагалі відійшов від українського наукового руху, обравши фактично польську національну ідентичність [45, с. 249-250].

Важливою для тогочасної історіографії була спроба Л. Винара привернути увагу дослідників до проблеми психологічного клімату школи, яка зазнала багато спекуляцій на той час. На підставі свідчень самих представників школи, автор зробив переконливий висновок, що «серед своїх учнів Грушевський користувався великим респектом і авторитетом [...]. Така позитивна психологічна настанова до Грушевського з боку його учнів зміцнювала внутрішню згуртованість історіографічної школи Грушевського» [9, с. 53].

Далі Л. Винар розглядає історіософські та методологічні підстави школи, критично аналізуючи ще одну поширювану його сучасниками хибну тезу про теоретичні суперечки видатного вченого зі своїми учнями вже в період останніх років XIX – початку XX ст. На багатьох прикладах дослідник переконливо демонструє джерельну неспроможність такого твердження, наголошуючи на тому, що молоді вчені працювали цілковито у руслі виробленого вчителем теоретико-методологічного канону.

Натомість, більше аргументів, на нашу думку, вимагає теза Л. Винара про те, що «від 1907 до 1914 р. можна вже говорити про «львівсько-київський період» історичної школи Грушевського» [9, с. 60]. Свої висновки автор робить на тій підставі, що деякі учні М. Грушевського (насамперед, І. Джиджора та І. Кривецький) у згаданий період час від часу жили та працювали у Києві, допомагаючи вчителю втілювати його громадські ініціативи й приймаючи участь у роботі очолюваного ним УНТ. Втім, це у жодному разі не узасаднює територіальне розширення школи, адже фаховий вишкіл молоді історики отримали у Львові, а крім Києва за завданнями М. Грушевського виїжджали, приміром, також до Відня, Кракова, Харкова, Москви чи Петербургу, де нерідко пропагували здобуті у спілкуванні з учителем історіографічні ідеї, тим самим поширюючи їх вплив серед сучасників.

Також складно погодитися і з баченням Л. Винаром прямої спадковості схолярних традицій між львівською та київською школами М. Грушевського лише на підставі критерію спільного керівництва. Автор твердить: «Отже можна говорити про його Львівську історичну школу (1894-1913) із своїм «субперіодом» «львівсько-київської школи» М. Грушевського (1908-1914) і «Київську школу», як продовження львівської, після 1924 р.» [9, с. 53]. На наше переконання, загадані школи формувалися за цілковито відмінною логікою (київські учні М. Грушевського, на відміну від львівських колег, не були його студентами і навчалися секретам фаху в інших професорів), були зорієнтовані на ширший спектр хронології (львівська школа, за незначними винятками регіональних студій, була зосереджена на добі козаччини) та проблематики (київська школа, крім історії, опрацювала соціологічну тематику) і, врешті, розвивалися в кардинально відмінних суспільно-політичних та історіографічно-ідеологічних умовах [10]. Все це, на наше переконання, дає підстави радше говорити про дві відмінні школи, створені одним ученим, аніж про одну школу з різними періодами функціонування.

Недостатньо аргументів, на наше переконання, засновник грушевськознавства наводить і у випадку, коли верхню хронологічну межу існування львівської школи датує 1913 роком. Звісно, криза в НТШ і резигнація М. Грушевського з посади голови Товариства та історично-філософської секції фактично завдали найважчого удару по львівському осередку українознавців. Але аж до вибуху Першої світової війни видатний учений залишався і професором Львівського університету, провадячи науковий семінар (як про це згадує, наприклад, М. Чубатий і підтверджує документація університетського архіву), і головою Археологічної комісії, а також завершував редагування розпочатих ним видавництв. Також і останній представник львівської школи, котрий встиг перед війною здобути докторат – Іван Шпитковський – за активної участі вчителя зробив це 11 лютого 1914 р. В першій половині 1914 р. мав намір докторуватися також І. Кривецький, про що свідчить рецензія М. Грушевського. Тож цілком виправдано можемо продовжити «життя» школи до літа 1914 р.

Уперше також Л. Винар спеціально звертається до проблеми термінологічного окреслення львівської школи. Слушно вважаючи її першою школою української національної історіографії, автор пропонує цілком коректну, прийнятну і в сучасній науці, назву «історична школа М. Грушевського у Львові». У підсумку нашого аналізу відзначимо, що книга засновника грушевськознавства стала як свідченням актуальності привертання дослідницької уваги до феномену львівської школи, так і зрілості самої тогочасної української історіографії – її можливості, завдяки накопиченому попередніми поколіннями масиву джерельної та критичної літератури, опрацювання складної схолярної проблематики.

Підсумовуючи огляд діаспорного періоду, можемо зробити висновок, що в грушевськознавстві 1940-х – 1980-х років проблема артикуляції в історіографії феномену львівської школи М. Грушевського була вперше поставлена як самостійна, хоча й не здобула докладного осмислення на монографічному рівні. Дослідження різних аспектів становлення та функціонування наукової школи М. Грушевського в Галичині набули системності та організованості із появою нової українознавчої дисципліни – грушевськознавства, а також із заснуванням у США Українського історичного товариства та його друкованого органу – журналу «Український історик».

До безперечних досягнень цього періоду можна віднести розробку низки проблем, пов'язаних із вивченням вагомості створених М. Грушевським структур та видань НТШ як творчих лабораторій його львівської школи. Важливими були й спроби реконструкції персонального ряду львівської школи на підставі уперше визначених критеріальних підходів. І хоча тут траплялися, спричинені тяжінням попередньої традиції, поодинокі помилки, назагал дана проблема була вирішена вповні задовільно, як на інформаційні можливості доступних у той час джерел. Також доволі багато йшлося про особливості комунікативної природи та психологічного клімату школи, де врешті вдалося подолати стереотипне уявлення про винятково авторитарну поведінку видатного історика як керівника наукового колективу. Багато вчені діаспори просунулися й у справі вивчення конфліктів М. Грушевського з очільниками галицької політики та простежили руйнівні впливи цих непорозумінь на його науково-організаційну працю на західноукраїнських землях, втім і на взаємини з деякими старшими учнями (у першу чергу С. Томашівським). Поодинокі студії меморіального характеру дозволили також наблизити до сучасників постаті визначних представників школи. Недоліки діаспорного грушевськознавства були об'єктивно зумовлені слабкістю джерельної бази через неможливість аналізу широкого кола українознавчих видань та архівних матеріалів, котрі відклялися по іншу сторону «залізної завіси». Це спричинило загальну фрагментарність грушевськознавчих студій, що позначилося також і на спробах комплексного осмислення схолярних планів видатного вченого наприкінці XIX – на початку XX ст. І все ж, доробок учених діаспори є вагомим етапом грушевськознавства, що став підґрунтям сучасних досліджень [3].

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. До дискусії навколо М. Грушевського / М. Антонович // Український історик (далі – УІ). – 1991-1992. – №3-4/1-4. – С. 370–379.
2. Антонович М. Зізнання Степана Томашівського: коментарі і переклад / М. Антонович // УІ. – 1972. – № 1-2. – С. 93.
3. Атаманенко А. Розвиток грушевськознавства в діаспорі / А. Атаманенко // УІ. – 2006-2007. – № 4 / 1-2. – С. 154–182.
4. Білас Л. Криза нашого образу історії / Лев Білас // Ярослав Ісаєвич. Лев Білас і його історіографічні праці; Лев Білас. Криза нашого образу історії. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002 (Серія «Історики України»). – С. 26–56.
5. Винар Л. Вступ до науки грушевськознавства / Л. Винар // Любомир Винар. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. – К.; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1998. – С. 15–75.
6. Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті М. Грушевського / Л. Винар // УІ. – 1984. – №1-4. – С. 7–20.
7. Винар Л. Замітки до статті Ю. Герича «До біографії М. Грушевського» / Любомир Винар // УІ. – 1972. – № 1-2. – С. 85–90.
8. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка (1892-1930) / Любомир Винар. – Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1970. – 110 с.
9. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934). У 50-ліття смерті / Л. Винар. – [Мюнхен]: Сучасність, 1985. – 119 с.
10. Водотика С.Г. Наукові історичні школи й провідні тенденції розвитку історичної науки / С.Г. Водотика // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 270–290.
11. Герич Ю. До біографії М. Грушевського (Дещо про конфлікт в НТШ і про «донос», якого не було) / Ю. Герич // УІ. – 1972. – № 1-2. – С. 66–84.
12. Гирич І. Внесок «Українського історика» в грушевськознавство / І. Гирич // УІ. – 1994. – № 1-4. – С. 102–109.
13. Григорук Н. Микола Чубатий як історик України / Н. Григорук. – Тернопіль : Тернопіль Онлайн, 2003. – 263 с.
14. Грон В.В. Українська радянська історична наука 30-х рр. в оцінках вітчизняної історіографії періоду «відлиги» / В.В. Грон // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – 2005. – Вип. 80. – С. 11–19.
15. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів / Я. Дашкевич // УІ. – 1996. – № 1-4. – С. 88–142.
16. Дольницький М. Український учений-географ професор д-р Степан Рудницький / М. Дольницький // Записки НТШ. – Т. CLXXIII. Праці історично-філософської секції. Збірник на пошану українських учених знищених більшовицькою Москвою. – Париж; Чикаго, 1962. – С. 340.
17. Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі / О. Домбровський // УІ. – 1974. – Ч. 4. – С. 72–79.
18. Дорошенко В. Проф. д-р Зенон Кузеля як бібліограф / Володимир Дорошенко // Записки НТШ. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX : Збірник на пошану З. Кузеля. – С. 81–95.
19. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле 1901–1914 / Д. Дорошенко. – Вінніпег; Манітоба, 1949. – 164 с.
20. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле 1914–1920 / Д. Дорошенко. 2-е видання. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 543 с.
21. Колесса Ф. Огляд праць проф. д-ра Зенона Кузеля з обсягу етнографії й етнології / Філарет Колесса // Записки НТШ. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. Збірник на пошану Зенона Кузеля – С. 61–72.
22. Кордуба М. Михайло Грушевський як учений / М. Кордуба // УІ. – 1984. – Ч. 1-4. – С. 33–47.
23. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей (на правах рукопису) / Б. Крупницький. – Мюнхен : УВУ, 1959. – 113 с.
24. Крупницький Б. Михайло Грушевський і його історична праця / Б. Крупницький // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк, 1954. – Т. 1. – С. I–XL.
25. Крупницький Б. Українська історична наука в НТШ на чолі з М. Грушевським / Б. Крупницький // Українські вісті. – Новий Ульм, 1950. – Ч. 49.
26. Ленцик В. Михайло Грушевський в оцінці своїх студентів / В. Ленцик // УІ. – 1984. – Ч 1-4. – С. 119–124.
27. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К. : «Основні», 1994. – Т. 1. – С. 184–190.
28. Мартос Б. М.С. Грушевський, яким я його знав / Б. Мартос // УІ. – 1966. – № 1–2. – С. 72–75.
29. Оглоблин О. Михайло Сергієвич Грушевський (1866–1934) / О. Оглоблин // УІ. – 1966. – № 1-2. – С. 3–11.
30. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1972. – Т. 1. До середини XVII століття. – 204 с.

31. Полонська-Василенко Н. Перша державницька праця з історії України. До 30-ти річчя виходу в світ «Історії України» д-ра Ст. Томашівського / Н. Полонська-Василенко // Державницька думка. – 1951. – Ч. 4. – С. 4–14.
32. Прицак О. У століття народин М. Грушевського / О. Прицак // Листи до приятелів. – Нью-Йорк, 1966. – № 5-7. – С. 197–230.
33. Прицак О. Михайло Грушевський як історіософ / О. Прицак // Вісник Академії Наук України. – 1992. – №2. – С. 51–54.
34. Сакада Л. «Український історик»: Генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк; К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.
35. Сірий Ю. (Тищенко). Велетень української науки (Уривок зі спогадів про М.С. Грушевського) / Ю. Сірий // Україна. – Париж, 1949. – Ч. 2. – С. 78–84.
36. Тельвак В.В. Проблеми дослідження теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського на сторінках «Українського Історика» / В.В. Тельвак // УІ. – 2003. – № 1-5. – С. 177–192.
37. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр. / М. Чубатий // УІ. – 1975. – Ч. 3-4. – С. 78–79.
38. Шевченко Ф.П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? / Ф.П. Шевченко // УІЖ. – 1966. – № 11. – С. 13–31.
39. Яремчук В. Спроба реабілітації М. Грушевського в контексті історіографічної ситуації в Україні в середині 1950 – на початку 1970-х років / В. Яремчук // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»: Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 2006. – Вип. 6. – С. 66–85.
40. Ясь О.В. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945–1991 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / О.В. Ясь / НАН України; Інститут історії України. – К., 2000. – 240 арк.
41. Borschak E. Michel Hrouchevsky / Elle Borschak // Bulletin Franko-Ukrainien. – Paris, 1966. – № 26. – P. 8–29.
42. Choulgine A. Michel Hrouchevsky et sa conception de l'Histoire de L'Est Europeen / A. Choulgine // Bulletin Franko-Ukrainien. – Paris, 1966. – № 26. – P. 30–39.
43. Fedenko P. Na stulecie Michajly Hruszewskiego / P. Fedenko // Kultura. – Paryż, 1967. – № 12. – S. 111–122.
44. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography (1917–1956) / O. Ohloblyn // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – 1957. – Vol.V-VI. – P. 321–333.
45. Sierżęga P. Eugeniusz Barwiński (1874–1947) / Paweł Sierżęga // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod redakcją naukową Jerzego Maternickiego Pawła Sierżęgi, Leonida Zaszkiłniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. – S. 245–251.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2014.

Виталий Тельвак, Василий Педич

Львовская историческая школа Михаила Грушевского: диаспорный дискурс.

Статья посвящена исследованию разноплановой проблематики львовской исторической школы М. Грушевского учеными украинской диаспоры. Выявлены наиболее дискуссионные вопросы, которые оказывались в центре внимания диаспорных украинистов. Сделан вывод, что наследие ученых из диаспоры является важным этапом грушевковедения, который стал основой современных исследований.

Ключевые слова: ученые украинской диаспоры, М. Грушевский, львовская историческая школа, грушевковедение, историографическая дискуссия.

Vitaliy Telvak, Vasyl Pedych

Hrushevsky Lviv Historical School: Diaspora Discourse.

This article is dedicated to the research of versatile problems which is conducted by scholars of the Ukrainian diaspora regarding Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevky. The author of the article identifies the most controversial issues that are in the center of attention of diaspora scholars: the school structure, its representatives, peculiarities of the relationship between young historians and their teacher. It is highlighted that for the first time Lviv Historical School became the subject of the independent comprehensive study in works of Liubomyr Vynar who summarized the preliminary historiographical tradition. There author of the article reaches the conclusion that the works of these scholars represent an important stage of Hrushevsky studies and constitute the basis of the modern research.

Key words: scholars of the Ukrainian diaspora, Mykhailo Hrushevsky, Lviv Historical School, Hrushevsky studies, historiographical debate.

УДК 930.1:94(477).154

Галина Клинова-Дацюк

(Рівне)

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК У НІМЕЧЧИНІ ДІ-ПІ ПЕРІОДУ (1945–1952 РР.)

У статті аналізуються історичні дослідження членів Української вільної академії наук у Німеччині в 1945–1952 рр. Доведено, що в наукових працях порушувалися проблемами різних періодів історії. Найбільше досліджуваними були питання трипільської культури, суспільно-політичного розвитку Галицько-Волинської держави (1290–1340 рр.), внутрішньої і зовнішньої політики гетьманів Івана Мазепи, Данила Апостола та інші. Історіографічні огляди цього періоду, присвячені добі гетьмана І. Мазепи, проблемі авторства «Історії Русів», вивченню історії Південної України в ХХ столітті тощо.

Ключові слова: Українська вільна академія наук, історичні дослідження, гетьман Іван Мазепа, гетьман Данило Апостол, історіографічні студії.

Після Другої світової війни в Німеччині осіли українські вчені, що представляли різні галузі наукового життя, і належали до міжвоєнної та повоєнної еміграції. Завдяки їх зусиллям відбулося відродження українських наукових установ, університетів та вищих шкіл. Інтенсивний розвиток української науки в Німеччині тривав сім років (з 1945 р. до 1952 р.), що означені в українській історіографії як «Ді-Пі» період.

16 листопада 1945 р. в Німеччині відомими українськими вченими Дмитром Дорошенком, Леонідом Білецьким, Петром Курінним, Володимиром Міяковським, Володимиром Державиним, Віктором Петровим, Левком Чикаленком та Дем'яном Горняткевичем було створено Українську вільну академію наук (УВАН) як головну спадкоємицю ліквідованої Всеукраїнської академії наук. Тоді ж було прийнято тимчасове положення про УВАН, яке 25 квітня 1946 року було доповнено. 4 червня цього ж року постановою президії Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині – Українська вільна академія наук була визнана за центр наукової роботи на еміграції. Основними формами роботи академії було створення галузевих груп, організація та проведення наукових форумів, публікація наукових праць.

З перших місяців існування академії виникло питання про видання «Бюлетеня», який би подавав найважливішу інформацію про її діяльність. Він видавався з 20 січня 1946 р. до 1947 р. і є важливим неопублікованим джерелом до вивчення основних напрямів діяльності структурних підрозділів академії. На сторінках «Бюлетеня» надруковано конспекти доповідей вчених на наукових конференціях УВАН. Зміст «Бюлетеня» добре проаналізовано відомою сучасною дослідницею Аллою Атаманенко [3]. З липня 1946 р. і до 1948 р. включно за редакцією відомого дослідника, архівіста Володимира Міяковського друкувався «Літопис УВАН» циклостилєвим способом на правах рукопису. У Німеччині було видано вісім чисел «Літопису», сім з яких є неопубліковані, окрім четвертого [4; 35]. За допомогою цих джерел можна детально відтворити діяльність структурних підрозділів академії, визначити основні напрями і проблематику наукових досліджень членів УВАН.

В українській історіографії існують дослідження, в яких висвітлюється виникнення та діяльність академії в цілому. У статтях Василя Плюща [30], Марка Антоновича [1], Олександра Архімовича [2], Ярослава Рудницького [5; 36], Володимира Безушка [5], Василя Омельченка [28] коротко розкрито основні напрями функціонування УВАН у Німеччині. Діяльність наукових установ та вищих шкіл у Німеччині в Ді-Пі період охарактеризовано у працях відомого історика Любомира Винара [6; 37]. Однак поза увагою вчених залишився розвиток історичної науки в УВАН у Німеччині в 1945–1952 рр. У статті спробуємо детально висвітлити актуальні проблеми історичних досліджень членів академії.

Історичні студії в УВАН розвивали члени фахових історичних груп. Першою в академії була заснована група передісторії та ранньої історії з допоміжними науками (5 грудня 1945 р.). До її складу входили відомі історики та археологи Дмитро Дорошенко, Вадим Щербаківський, Ярослав Пастернак, літературознавець Леонід Білецький, мистецтвознавець Володимир Січинський та інші [22, арк. 7]. 6 липня 1946 р. зі складу групи передісторії та ранньої історії відокремилася історична

група у складі 22 членів. Керівником групи обрано Д. Дорошенка, його заступником – Б. Крупницького, вченим секретарем – В. Мацяка. Дійсними членами було обрано М. Андрусюка, І. Витановича, В. Дубровського, о. Й. Скрутеня, М. Чубатого, О. Шульгина та А. Яковлева [29, арк. 5]. Долучилися до розвитку української історичної науки в УВАН члени етнографічної та орієнталістичної груп.

Одним із важливих напрямів наукових досліджень УВАН були проблеми давньої історії. Значну увагу вченими було приділено вивченню різних аспектів трипільської культури. Питання ареалу поширення трипільської культури піднімали відомі археологи Н. Кордиш «Трипільська культура на Запоріжжі» та П. Курінний «Трипільська культура Лівобережжя та Приднілля». До проблеми періодизації та типології трипільських поселень звертався П. Курінний. Особливості керамічного виробництва трипільців, його орнаментування вивчали Я. Пастернак та Л. Чикаленко [9, арк. 5].

Не обминули увагою історики проблеми перебування кочових народів на території України. Розвиток економічних зв'язків Скіфії з Єгиптом досліджував М. Антонович [9, арк. 5]. Матеріальну культуру скіфів і сарматів вивчали Н. Кордиш і В. Козловська, розвідки останньої ґрунтувалися на матеріалах археологічних розкопок сарматських поховань, в яких вона брала активну участь ще в Україні. Досліджувалися також особливості культури та релігії античних міст-держав Північного Причорномор'я.

Важливе місце в наукових студіях істориків УВАН займала проблема формування першої східнослов'янської держави – Київської Русі. Звернення до цього питання було зумовлено тим, що в радянській історіографії загальноприйнятою була теорія «єдиної колиски» зародження і розвитку трьох близьких слов'янських народів з єдиної давньоруської народності. Проблему походження східнослов'янської держави порушено у конспекті В. Січинського «До проблеми походження «Руси»» [34, арк. 13], в якій дослідник спростував норманську теорію та скандинавські мотиви в архітектурі Київської Русі. Зовнішньополітичні зв'язки Київської Русі з Візантією та з Хозарським каганатом досліджував О. Прицак.

Окрім суспільно-політичного розвитку Київської Русі, досліджувалися особливості культури та культурних зв'язків цієї держави. Характерні риси архітектури Софійського собору досліджував О. Повстенко [9, арк. 6]. Пізніше, у 1954 р. УВАН у США видала англійською і українською мовами доопрацьовану ґрунтовну монографію О. Повстенка «Катедра Святої Софії у Києві», присвячену 900-річчю смерті її фундатора Ярослава Мудрого (1054–1954) [31]. Ця праця вийшла як спеціальний випуск «Аналіз УВАН у США». У 1947 р. було видано «Історичні пляни Києва» П. Курінного і О. Повстенка з репродукцією 17 планів Києва від найдавніших часів до кінця XIX століття [16].

Залюговують на увагу конспекти В. Мацяка [18; 19], присвячені суспільно-політичному розвитку Галицько-Волинської держави. Його перу також належить праця «Галицько-Волинська держава 1290–1340 рр. у нових дослідках» [17], в якій вчений охарактеризував період самостійного розвитку князівства, виділив два напрями у його існуванні та високо оцінив правління князя Юрія Львовича. В. Мацяк детально проаналізував історіографію проблеми, джерельну базу, вказавши на недостатню кількість писемних джерел.

Найбільший інтерес у вчених-істориків УВАН викликала доба гетьмана І. Мазепи. Цій статті була присвячена наукова конференція історичної групи академії, яка відбулася 11 листопада 1946 р. в Аугсбурзі. Матеріали доповідей учасників форуму було опубліковано в 11-12 числах «Бюлетеня». Одним із актуальних питань були українсько-шведські зв'язки за гетьманування І. Мазепи. Цю проблему намагався дослідити О. Оглоблин [26]. Вчений детально охарактеризував передумови укладення українсько-шведського договору. Пояснюючи причини та мотиви укладення договору Мазепю, О. Оглоблин зазначив, що всі документальні дані стверджують, що гетьман прагнув утворення самостійної, незалежної, соборної держави, використовуючи для того міжнародно-політичні суперечності того часу [26, арк. 24].

До проблеми падіння Батурина, яка заперечувалася в дореволюційній, радянській та сучасній російській історіографії звернувся в однойменній праці Б. Крупницький [15]. Історик намагався з'ясувати, чому шведський король Карл XII змінив свій маршрут Україною і замість Батурина пішов на Новгород-Сіверський. Дослідник пояснив це бажанням гетьмана Мазепи. Вчений спробував відповісти на питання, чому шведи не надали військової допомоги для оборони гетьманської резиденції. На думку Б. Крупницького, шведи сподівалися, що Батурин, як добре забезпечена фортеця з сильним гарнізоном, зможе довгий час протриматися [15, арк. 27].

Д. Оляничин досліджував питання анафеми для Мазепи. Дослідник довів, що вона носила політичний характер, зауваживши, що відокремлення України від Московії рівнозначне зраді церкви [27, арк. 28]. Поодинокі короткі конспекти були присвячені відносинам Мазепи з Палієм та життєвому шляху і політичній діяльності І. Мазепи до обрання його на посаду гетьмана [8, арк. 29].

Одним із актуальних питань мазепинської доби було вивчення особливостей повстання Петра Іваненка у 1692 р. Детально досліджував цю подію О. Оглоблин. У праці «Нові матеріали до історії

повстання Петра Іваненка (Петрика)» [24], проаналізувавши погляди відомих дослідників цієї проблеми М. Андрусюка, Б. Крупницького, М. Слабченка, вчений прийшов до висновку, що до повстання 1692 р. Петрика проти Мазепи був причетний і сам гетьман, оскільки воно було спрямоване на досягнення незалежності Гетьманщиною від Московії за допомогою Кримського ханства [24, с. 4]. У праці О. Оглоблин подав повний зміст двох маловідомих на той час листів: І. Мазепи до О. Меншикова та київського полковника К. Мокієвського до Мазепи. На основі листа Мазепи до Меншикова, датованого березнем 1708 року, вчений глибше розкрив взаємини гетьмана і генерального писаря В. Кочубея та довів причетність останнього до Петрикового повстання. О. Оглоблин вперше у своїй праці опублікував повний текст листа київського полковника Костянтина Мокієвського до гетьмана, який не має дати. Дослідник припустив, що даний лист написаний між 1700 р. і лютим 1701 р. У листі йдеться про особливості взаємовідносин між козацькою старшиною кінця XVII – початку XVIII ст. О. Оглоблин зауважив, що міжстаршинські взаємини супроводжувалися постійними чварами, які були спровоковані московським керівництвом. В умовах боротьби між козацькою старшиною автор назвав Мазепу мудрим правителем, котрий в умовах Північної війни намагався зберегти єдність української державної політики та залагодити старшинські конфлікти [24, с. 11].

Звернув увагу О. Оглоблин і на подальшу політичну діяльність Петра Іваненка після повстання. Б. Крупницький, М. Андрусюк висловили думку про те, що його кар'єра закінчилася. Оглоблин, спираючись на працю Л. Окіншевича «Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст.» довів, що Петро Іваненко надалі діяв на території Ханської України, а в 1711–1712 рр. був обраний гетьманом.

Політичне та соціально-економічне становище Гетьманщини в період правління Данила Апостола досліджував відомий історик Борис Крупницький. Його ґрунтовна монографія «Гетьман Данило Апостол і його доба» [10] була першим комплексним дослідженням гетьмана як особистості та політика. Вона складається з восьми розділів, списку джерел та літератури, який вміщений після кожного розділу та резюме німецькою мовою. Наприкінці праці надруковано перелік видань УВАН, який нараховує 45 позицій. У 2004 р. монографія Б. Крупницького перевидана в Україні з передмовою відомого дослідника Гетьманщини В. Горобця [11].

Б. Крупницький детально розкрив походження роду Апостолів, охарактеризував політичну кар'єру Д. Апостола за правління гетьмана І. Мазепи, соціально-економічний розвиток Гетьманщини та особливості створення та діяльності І Малоросійської колегії. Вчений виділив три етапи в політиці Петра І щодо України, починаючи з 1708 р. Перший – від вибору гетьмана Скоропадського до Полтавської битви, другий – від Полтавської битви до Ніштадського миру 1721 р. і третій – від Ніштадського миру до смерті царя в 1725 р. [10, с. 19]. Особливу увагу історик звернув на процедуру обрання Д. Апостола гетьманом і зауважив, що під час виборів не було складено договірних статей і цим було порушено умови українсько-московського договору 1654 р. [10, с. 56]. Вчений детально проаналізував передумови укладення та зміст Рішительних пунктів, вказав, що їх основу склали не Статейні пункти, а урядові постанови. Б. Крупницький підтримав думку відомого історика права А. Яковліва про те, що з часів Петра І відбулася заміна традиційної договірної форми між гетьманом та царем на «указну» [10, с. 65]. Ґрунтовно Б. Крупницький вивчав реформу Генерального Суду, зауваживши, що вона була проведена проти волі й бажання самого гетьмана. Позитивно оцінив вчений реформування Д. Апостолом нижчих судів Гетьманщини, зокрема полкових, сотенних, сільських.

В цілому Б. Крупницький не ідеалізував діяльності гетьмана, а намагався подати її об'єктивно, вказуючи на негативні риси його вдачі та прорахунки в політиці. Характеризуючи Данила Апостола як гетьмана, вчений зазначив, що доля України лежала йому на серці, і їй присвятив він свої сили і як вояк, і як адміністратор [10, с. 175]. Далі, визначаючи пріоритети в державній політиці гетьмана, Б. Крупницький зауважив, що захист інтересів автономної гетьманської держави, її прав і привілеїв, займав перше місце і залишав усі інші інтереси далеко за собою [10, с. 183].

Не обминули своєю увагою історики УВАН проблеми взаємозв'язків України та Західної Європи на різних історичних етапах. Ці питання обговорювалися на конференції 11-12 липня 1947 р. в Міттенвальді. На жаль, матеріали залишилися неопублікованими [21, арк. 13]. Учасниками форуму були Б. Крупницький, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Мацяк та інші.

Історіографічні студії в УВАН Ді-Пі періоду представлені переважно працями Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко та присвячені різноманітним історичним проблемам. Жванецьке перемир'я 1653 року у висвітленні турецького хроніста Наїми [33] та турецькі джерела та роботи до Мазепинської доби [8, арк. 29] вивчав О. Прицак. Оцінку діяльності гетьмана І. Мазепи у працях М. Костомарова, П. Куліша, Ф. Уманця, В. Антоновича, В. Липинського, М. Андрусюка, Б. Крупницького детально проаналізував Д. Дорошенко. До проблеми мазепіани в закордонних архівах звернувся Б. Крупницький [14]. У однойменній розвідці вчений охарактеризу-

вав архівні центри мазепіани в європейських країнах, зокрема Швеції (Стокгольмський державний архів), Німеччині (Дрезденський державний архів), Франції, Італії тощо.

У 1946 р. О. Оглоблин порушив проблему авторства і періоду написання «Історії Русів». На думку вченого, автором був учасник Новгород-сіверського патріотичного гуртка (1780–1790) Опанас Лобисевич (1732–1805) [23, арк. 30]. Праця була написана між 1802 і 1805 рр. Пізніше вчений опублікував ґрунтовне монографічне дослідження про Опанаса Лобисевича [25].

Історіографію Південної України ХХ століття досліджувала Н. Полонська-Василенко. У праці «Вивчення історії Південної України в ХХ ст.» авторка проаналізувала роботи відомих дослідників А. Скальковського, М. Слабченка, Т. Макаревського, Е. Загорівського та визначила їх внесок у вивчення історії цього регіону. Роботи цих вчених, зауважила Н. Полонська, виразно доводили, що Південна Україна є також частиною великої України, як і Правобережна чи Лівобережна [32].

Окрім проблемної історіографії, вчені досліджували процес розвитку української історичної науки в еміграції. Д. Дорошенко подав детальну характеристику й оцінку науково-дослідної праці українських істориків та наукових установ у різних еміграційних осередках у 1920–1945 рр. Вчений підкреслив, що праці українських істориків в еміграції: Симона Наріжного, Михайла Антоновича, Бориса Крупницького, Ілька Борщака, Домета Оляничина ґрунтуються на джерельних матеріалах західноєвропейських архівів і становлять вагомий внесок в українську історичну науку [29, арк. 5].

Методологічні проблеми української історії порушував у своїх працях Б. Крупницький. У концепті «До методологічних питань української історії» вчений визначив шляхи розвитку історичної науки в еміграції, роль і значення європейських архівів, порівняв процес розвитку європейської та української історіографії у ХІХ – першій половині ХХ ст. Особливу увагу Б. Крупницький приділив методам історичних досліджень, зокрема генетичному та порівняльно-соціологічному. Дослідник зазначив, що історія України – це частина історії Європи, і наше завдання вставити її порівняльно-соціологічною методою в широке русло європейського, а то й світового розвитку [12, арк. 7]. У 1946 р. було надруковано повну версію праці Б. Крупницького «До методологічних проблем української історії» [13]. Зазначена праця викликала наукові дискусії щодо шляхів та засад розвитку повноцінної національної історіографії, в яких взяли участь В. Мацяк, В. Петров, Л. Окіншевич.

Отже, історичні дослідження в УВАН у Німеччині Ді-Пі періоду представлені працями Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко, В. Мацяка, Д. Оляничина та інших. Вони присвячені актуальним проблемам історії Галицько-Волинської держави, доби Івана Мазепи та Гетьманщини кінця ХVІІ – ХVІІІ ст. У історіографічних студіях порушувалися питання авторства «Історії Русів», вивчення історії Південної України в ХХ ст. та інші. Загалом за сім років українськими істориками було створено вагомий науковий доробок, який не втратив актуальності й до нині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. 50-річчя Української вільної академії наук / М. Антонович // Науковий збірник (1945–1950–1955). – Нью-Йорк, 1999. – Ч. ІV. – С. 9–13.
2. Архімович О. Українська Вільна Академія Наук в її історичному розвитку / О. Архімович // Ювілейне видання, присвячене двадцятиліттю діяльності (1945–1965). – Нью-Йорк, 1967. – С. 8–15.
3. Атаманенко А. «Бюлетень» Української Вільної Академії Наук 1946–1947 рр. як джерело до вивчення діяльності УВАН у Німеччині / А. Атаманенко // Вісті УВАН. – Нью-Йорк, 2004. – Ч. 3. – С. 31–45.
4. Атаманенко А. Літопис Української Вільної Академії Наук про наукові установи / А. Атаманенко // Український історик. – 2001. – Р. ХХХVІІІ. – Ч. 1-4 (148-151). – С. 179–194.
5. Безушко В. Видання УВАН у першому десятилітті: 1945–1955 / В. Безушко, Я. Рудницький. – Вінніпег, 1955. – 22 с.
6. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 / Л. Винар // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. – Острог, 2007. – С. 60–71.
7. Друга наукова конференція групи перед історії УВАН // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 3–4.
8. Друга конференція історичної групи УВАН // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 24–25.
9. Конференція групи перед історії та ранньої історії УВАН // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Лютий 1946. – Ч. 2. – Арк. 3–6.
10. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – Авгсбург, 1948. – 192 с.
11. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2004. – 288 с.
12. Крупницький Б. До методологічних питань української історії / Б. Крупницький // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Серпень-вересень 1946. – Ч. 8-9. – Арк. 6–7.
13. Крупницький Б. До методологічних проблем української історії / Б. Крупницький. – Авгсбург, 1946. – 23 с.

14. Крупницький Б. Мазепіана в закордонних архівах / Б. Крупницький // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 29–31.
15. Крупницький Б. Проблема упадку Батурина / Б. Крупницький // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 26–27.
16. Курінний П. Історичні пляни Києва / П. Курінний, О. Повстенко. – Авгсбург, 1947. – 12 с.
17. Мацяк В. Галицько-Волинська держава 1290–1340 рр. у нових дослідках / В. Мацяк. – Авгсбург, 1948. – 22 с.
18. Мацяк В. Деякі проблеми в дослідках найдавнішої доби (VІІ–XIV ст.) / В. Мацяк // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Серпень-вересень 1946. – Ч. 8-9. – Арк. 11–15.
19. Мацяк В. Слов'янські (староукраїнські) головні городи і шляхи Галичини в світлі топоніміки / В. Мацяк // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 19–21.
20. Міллер М. Палеоліт Надпоріжжя / М. Міллер // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 3–9.
21. Наукові конференції УВАН // Літопис УВАН. – Авгсбург, 1947. – Ч. 7. – Арк. 12–13.
22. Організація групи перед історії та ранньої історії з допоміжними науками // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 20 січня 1946. – Ч. 1. – Арк. 7–8.
23. Оглоблин О. «Історія Русов». (До століття видання: 1846–1946) / О. Оглоблин // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 30–32.
24. Оглоблин О. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / О. Оглоблин. – Авгсбург, 1949. – 14 с.
25. Оглоблин О. Опанас Лобисевич (1732–1805) / О. Оглоблин. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. – 100 с.
26. Оглоблин О. Українсько-шведський союз 1708 року / О. Оглоблин // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 25–26.
27. Оляничин Д. Про жертволюбність і добродійство Івана Мазепи супроти рідної церкви та його анатему з боку російського синоду / О. Оглоблин // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 27–28.
28. Омельченко В. Українська Вільна Академія Наук у Німеччині та Українська Вільна Академія Наук у США (1945–1988) / В. Омельченко // 125-річчя Київської академічної традиції 1861–1986: Збірник. – Нью-Йорк, 1993. – С. 84–105.
29. Перша наукова конференція історичної групи УВАН // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Серпень-вересень 1946. – Ч. 8-9. – Арк. 5–6.
30. Плющ В. Короткий нарис історії Української Вільної Академії Наук у Німеччині / В. Плющ // Українські наукові вісті. Інформаційно-науковий Бюлетень Української Вільної Академії Наук у Німеччині. – Серпень 1970 – січень 1971. – Ч. 1-2. – С. 5- 32.
31. Повстенко О. Катедра св. Софії у Києві / О. Повстенко // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – 1954. – Vol. III-IV. – N 10-12. – 470 p.
32. Полонська Н. Вивчення історії Південної України в ХХ ст. / Н. Полонська // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Серпень-вересень 1946. – Ч. 8-9. – Арк. 8–10.
33. Прицак О. Жванецьке перемир'я (1653 р.) за турецьким хроністом Наїма-ю / О. Прицак // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – Серпень-вересень 1946. – Ч. 8-9. – Арк. 15–18.
34. Січинський В. До проблеми походження «Руси» / В. Січинський // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11-12. – Арк. 13–14.
35. Хімка М. «Літопис Української Вільної Академії Наук» як джерело до історії української науки / М. Хімка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2006. – Вип. 6. – С. 34–41.
36. Рудницький Я. До історії УВАН в Авгсбурзькому періоді / Я. Рудницький // Науковий збірник (1945–1950–1955). – Нью-Йорк, 1999. – Ч. ІV. – С. 32–40.
37. Wynar L. Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952 / L. Wynar. – Kent, 1989. – 72 p.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2014.

Галина Клиновья-Дацюк Исторические исследования в Украинской свободной академии наук в Германии Ди-Пи периода (1945–1952 гг.).

В статье анализируются исторические исследования членов Украинской свободной академии наук в Германии в 1945–1952 гг. Доказано, что в научных работах изучались проблемы разных периодов истории. Наиболее изучаемыми вопросами были трипольская культура, общественно-политическое развитие Галицко-Волынского государства (1290–1340 гг.), внутренняя и внешняя политика гетманов Ивана Мазепы, Данила Апостола и другие. Историографические очерки этого периода, посвящены эпохе И. Мазепы, проблеме авторства «Истории Руссов», изучению истории Южной Украины в ХХ веке и т. п.

Ключевые слова: Украинская свободная академия наук, исторические исследования, гетман Иван Мазепа, гетман Данило Апостол, историографические очерки.

Galyna Klynova-Datsiuk
Historical researches in Ukrainian Free Academy of Art and Sciences in Germany DI-PI Period (1945–1952).

Historical researches of members of Ukrainian Free Academy of Art and Sciences in Germany in 1945–1952 were analyzed in the article. The Academy had two historical professional groups whose members were well-known archaeologists Vadim Shcherbakivsky, Neonila Kordysh, Michael Miller, historians Dmytro Doroshenko, Alexander Ohloblyn, Boris Krupnytskyi, Natalia Polonska and others. It is proved that in scientific works were violated problems of different historical periods. The most investigated questions were researches of Trypillian culture, social and political development of Galicia-Volyn state (1290–1340), internal and foreign policy of Hetman Ivan Mazepa and Hetman Danylo Apostol etc. Historiographical review of this period devoted to the times of Hetman Ivan Mazepa, to the problem of authorship of «History of Rus », to the studying of the history of Southern Ukraine in the twentieth century. In total, for seven years Ukrainian historians created significant scientific contribution, which has not lost popularity to the present.

Key words: Ukrainian Free Academy of Art and Sciences, historical researches, historiographical studios, Hetman Ivan Mazepa, Hetman Danylo Apostol.

УДК 930.1

Олександр Мазена
 (Рівне)

**УКРАЇНСЬКІ ГЕРАЛЬДИЧНІ
 ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ ІНСТИТУЦІЇ ДР-ПЕРІОДУ**

У статті детально висвітлено діяльність українських геральдичних та генеалогічних інституцій діаспори ДР-періоду – Української родовідної установи й Інституту родознавства та знаменознавства, які функціонували в 1946–1948 рр на території Західної Німеччини.

Ключові слова: геральдика, генеалогія, Українська родовідна установа, Інститут родознавства та знаменознавства, С. Архипенко, М. Битинський, О. Оглоблин, М. Міллер, часопис «Рід та Знамено».

Процес сучасного українського державотворення передбачає посилену увагу до вивчення діяльності тих наукових організацій та установ на еміграції, які не тільки пробуджували інтерес до української історії, а й в значній мірі сприяли збереженню національної ідентичності. На західнонімецьких землях у таборах для переміщених осіб зібралися науковці зі східно- та центральноєвропейських центрів (Варшави, Праги, Подебрад, Берліна та Відня) та емігранти із Західної України і Наддніпрянщини. Не випадково друга половина 40-х рр. ХХ ст. ввійшла до історії української історіографії під назвою ДР-Період (з англ. Displaced Persons), тобто період переміщених осіб [18, с. 45]. Відносно сприятливі умови перебування в ДР-таборах, де згуртувалася значна кількість науковців, уможливили продовження інтелектуальної праці. Яскравим підтвердженням цього є створення та діяльність цілої низки українських науково-освітніх та дослідницьких інституцій, установ та товариств в Західній Німеччині протягом 1946–1949 рр. На думку О. Яся та М. Дмитрієнко, повоєнний процес організації наукового життя розгорнувся у двох напрямках: 1) відновленні традиційних інституцій передвоєнної доби; 2) створенні нових установ та товариств під егідою Української вільної академії наук (далі – УВАН), які мали об'єднати всіх українських науковців, що опинилися на еміграції [6, с. 32].

У статті подано історію створення і діяльності Української родовідної установи (далі – УРУ) та Інституту родознавства та знаменознавства (далі – ІРЗ), які зуміли об'єднати зусилля багатьох дослідників української геральдики та генеалогії в 1946–1948 рр.

Діяльність УРУ та ІРЗ все ще вимагає детального вивчення, незважаючи на те, що окремі аспекти цієї проблематики отримали часткове висвітлення. Серед наукових досліджень, присвячених безпосередньо діяльності УРУ, варто відзначити статтю О. Кучерука, в якій на основі знайдених матеріалів в ЦДАВО України було висвітлено головні напрямки діяльності УРУ. Особлива увага була присвячена відомому співробітнику УРУ та ІРЗ, досліднику геральдики М. Битинському. Автор проаналізував доробок українського геральдиста, відзначив його внесок в опрацювання національно-державної символіки [10, с. 37-40].

Дослідники О. Ясь та М. Дмитрієнко, які займалися опрацюванням здобутків української закордонної історичної науки, вперше проаналізували різні аспекти діяльності УРУ, детально розглянули зміст публікацій в часописі «Рід та Знамено», які становлять вагоме значення для української геральдики та генеалогії [6, с. 32-37]. Окремі згадки про діяльність УРУ зустрічаємо в монографії львівського геральдиста А. Гречила, який справедливо відзначив, що найбільшою проблемою дослідників в діаспорі була відсутність доступу до архівних матеріалів, тому основна увага приділялася вивченню матеріалів із західних архівів і популяризації геральдики в середовищі української громади [5, с. 16-17].

Інформативною є стаття Г. Кураса, присвячена життю та діяльності одного з організаторів УРУ – С. Архипенка [4, с. 25-28]. На основі матеріалів, знайдених в Бахметевському архіві Колумбійського університету, дослідник подав докладні відомості про життя вченого в Німеччині після Другої світової війни. Г. Курас зазначив, що С. Архипенко відіграв важливу роль у збереженні генеалогічних матеріалів багатьох відомих українських науковців та діячів культури, що виїхали з України.

Протягом 1946–1948 рр. в DP-таборах перебувало багато науковців, представників старої міжвоєнної еміграції, вихідців з Наддніпрянської України та Галичини, які зуміли створити УРУ, що стала репрезентантом та дослідником українських родів на еміграції. Варто зазначити, що ідея родовідної організації була запропонована Є. Архипенком в 1940 р. На його думку, це мало бути «пов'язання минулого з сучасним та майбутнім, піднесення та поглиблення родинної традиції і гордості за свій рід. Ми мусимо продовжити ділами те, що було започатковано з минулих часів» [14, арк. 4-5]. В першу чергу, за задумом Є. Архипенка, завдання згуртувати та об'єднати українську громаду покладалися на «Українську Родоводову Організацію», яка б керувала цим процесом та стала репрезентантом всіх українських родів на еміграції. Було підготовлено проект створення родовідної установи та окреслено основні засади її діяльності. Згідно початкового проекту, «планувалося поставити в обов'язок, щоб кожна українська родина села чи міста та поодинокі люди вписалися до Української родоводової книги й прийняли видимий знак роду – Родове знамено» [14, арк. 9].

Ідею Є. Архипенка підтримав М. Битинський, який мешкав у Празі. Між ними встановилися дружні відносини, які в подальшому сприяли організаційному створенню УРУ. Є. Архипенко планував створити осередки УРУ у Варшаві, Кракові та Празі, тобто місцях найбільшого скупчення українців [14, арк. 15]. Пропозиції Є. Архипенка та М. Битинського схвально зустріли М. Міллер, О. Оглоблин, В. Сенютович-Бережний, Б. Крупницький та Я. Пастернак. З песимізмом поставився до задуму Є. Архипенка відомий історик Д. Дорошенко, який зауважив, що в тогочасних умовах не може бути й мови про створення станової організації української шляхти. Проте публікація матеріалів до історії українських шляхетських родів, на думку Д. Дорошенка, мала б історичний інтерес [9, с. 206]. Попри всі сумніви, розгортанню та налагодженню діяльності новоствореної установи сприяв досвід колективного життя в таборах для переміщених осіб, ентузіазм багатьох науковців, які усвідомлювали, що для загальнонаукової координації геральдико-генеалогічних досліджень потрібно створити установу як фахове об'єднання дослідників.

Повідомлення про заснування УРУ було подано в першому випуску часопису «Рід та Знамено» від 1 листопада 1946 року. Вагоме значення для розуміння мотивації діяльності будь-якої наукової чи громадської організації, що об'єднує на добровільній основі членів, є статутні та програмні документи, в яких чітко визначено стратегію та напрями діяльності, визначення категорій членства, статус керівних органів. Першопочатковий варіант статуту, який був розроблений Є. Архипенком у 1940 р., зазнав суттєвих і якісних змін стосовно організації діяльності установи. У проекті статуту Є. Архипенко виступав прихильником мистецького оформлення знамен на основі т. зв. рунічної абетки. Це було зафіксовано в програмному документі «Основи Української Родоводової Організації». На думку автора, родове знамено виготовляється «як в'язь одної, двох чи більше знаків з прастарої української абетки, т. зв. рун, що в свою чергу складаються з перших літер імени та прізвища або перших літер прізвища» [14, арк. 12]. Суттєвих змін та доповнень проект статуту зазнав під впливом М. Битинського, який, не змінюючи головних положень, порадив дотримуватися формальних приписів геральдики щодо побудови та оформлення гербів.

Статут УРУ був затверджений на першому з'їзді її членів. Детально проаналізувавши положення статуту та головні засади діяльності родовідної установи, відзначимо, що УРУ задумувалася М. Битинським та Є. Архипенком як своєрідна структура, що, крім формальної реєстрації родів, мала б виконувати функцію згуртування української нації на основі спільного походження, родової спорідненості, що було надзвичайно актуальним у тогочасних умовах [13, с. 1-7].

Головною метою новоствореної установи було об'єднання українських знаменованих родів. Визначено ряд основних завдань, згідно яких УРУ: «... а) організовує життя українських Знаменованих Родів; б) затягає роди до Української Родовідної Книги; в) затверджує старі знамена на право їх публічного уживання; г) реєструє старі та будує нові знамена для земель, повітів, міст, волостей, сіл та корпоративних об'єднань; д) провадить різного роду дослідження в справах українського знаменництва та родівництва; е) провадить наукові заклади, присвячені знаменознавству та родознавству й заохочує до досліджень над власним Родом і допомагає в тому; є) видає родознавчу та знаменознавчу літературу й часописи» [13, с. 1].

Практична діяльність УРУ протягом 1946–1948 рр. зосереджувалася на виготовленні проектів родових гербів як для самих членів установи, так і членів інших наукових інституцій. Більшість гербів створив М. Битинський та художник Ю. Сластіон. Крім того, активну участь в діяльності УРУ та створенні малюнків гербів брав німецький геральдист Е. Шмідт із Авгсбурга [1]. М. Битинський, який був фахівцем з геральдики, перебуваючи в таборі Пфорцхайм, склав низку практичних рекомендацій, за якими мали виготовлятися герби для членів УРУ. На основі цих рекомендацій Родовідна Установа оформила і затвердила 20 родових знамен представників старих шляхетських родів [2].

Після оформлення і затвердження знамена (герба) для роду, УРУ видавала спеціальне посвідчення, т. зв. свідоцтво, в якому подавалися дата затвердження, опис родового знамена та його малюнок.

У додатку до свідоцтва могли подаватися пояснення до символіки гербового зображення [15, арк. 32]. Відзначимо, що протягом всього часу функціонування УРУ М. Битинський виготовив проекти гербів Біланів, Герасимовичів, Демчуків, Нечаїв, Лепких, Косачів, Кохно, Сапіг, Лимаренків, Оглоблиних, Рудницьких, Кульчицьких, Корчак-Городиських, Якса-Биковських, Бачинських, Сенютовичів, Розгонів, Повстенків, Семків, Олексієнків, Видибід-Руденків, до яких було подані докладні описи та роз'яснення [16, арк. 151-154].

За короткий час існування УРУ Є. Архипенку вдалося зібрати цінні матеріали до історії представників роду Ровицьких, Леліва Копистянських, Міхновських, Міяковських, Лимаренків, Лівницьких, Куниць, Токаржевських-Карашевичів, Свідницьких, Степаненків, Орликів, Петлюр, Тарнавських, Рашків, Чикаленків, Фурсенків та ін. [3, арк. 5].

Незважаючи на складні умови функціонування, УРУ стала одним з культурно-наукових осередків української еміграції, оскільки мала в своїй структурі відділи, які займалися науково-дослідницькою та організаційною діяльністю. Йдеться про Інститут родознавства і знаменознавства, який створив в 1947 р. відомий археолог М. Міллер. В Інституті відділом родознавства керував О. Оглоблин. Створення ІРЗ засвідчило прагнення українських науковців до співпраці та інституційного об'єднання, оскільки ними було враховано усі аспекти розгортання активної діяльності тогочасними європейськими науковими спільнотами.

Принагідно відзначимо, що в ІРЗ співпрацювали кілька поколінь українських науковців. Серед них зустрічаємо представників старої міжвоєнної еміграції (М. Битинський, Б. Крупницький, Я. Пастернак, В. Сенютович-Бережний, Я. Токаржевський-Карашевич), нової хвилі з Радянської України (О. Оглоблин, М. Міллер) та з Галичини (М. Андрусак).

Часопис «Рід та Знамено» став єдиним друкованим органом ІРЗ, який видавався у Франкфурті-на-Майні протягом 1947–1948 рр. циклоstileвим друком. Поява цього видання в значній мірі сприяла розвитку геральдико-генеалогічних досліджень, незважаючи на складні повосенні умови життя в Німеччині. Серед наукових співробітників УРУ найбільш активними були фахівці геральдики та генеалогії – М. Битинський, М. Міллер, В. Сенютович-Бережний та О. Оглоблин.

Діяльність О. Оглоблина була не випадково пов'язана з організацією Відділу родознавства. На той час він був одним з небагатьох науковців, який розумів необхідність координації та залучення до співпраці дослідників історії, що займалися проблемами спеціальних історичних дисциплін. На його вимогу до складу ІРЗ в якості дійсних членів було запрошено П. Коваліва і В. Лева, які були дослідниками української палеографії [9, с. 224]. О. Оглоблин всіляко сприяв створенню Відділу історії колонізації України і пропонував його очолити Н. Полонській-Василенко [9, с. 214].

О. Оглоблин одним з перших виступив ініціатором ґрунтового опрацювання генеалогії українських гетьманів. Вчений звернув увагу на те, що потрібно доповнити існуючі родоводи цих гетьманів. Це було одним з найважливіших завдань, тому вирішено було негайно приступити до його реалізації. З цього приводу О. Оглоблин зазначив: «Як це не дивно, це найменш розроблена сторінка нашої генеалогії. Не маємо ні докладного родоводу Хмельницького (це просто скандал!), ні Виговських, ні Мазеп. Те, що подано про два останні роди в Модзалевського, зовсім недостатньо розроблено й з рясними помилками (врешті родовід Мазеп в Родословнику складений не Модзалевським, а А. Стороженком). З другого боку, цікаво було б простежити родоводи нащадків наших гетьманів по всіх лініях. Добре було б приділити невеличкі монографічні нариси генеалогії окремих гетьманських родів» [9, с. 226]. Оскільки опрацювання генеалогії гетьманських родів в тогочасних умовах вимагало необхідного джерельного забезпечення, то вирішено було залучити до цієї справи всіх дослідників історії, які виявили бажання співпрацювати. Постійну допомогу з пошуком літератури надавав Є. Архипенко, який надсилав О. Оглоблину копії з «Родословника» В. Модзалевського та інші генеалогічні матеріали.

Одним з найбільших видавничих проектів ІРЗ стала підготовка колективної праці під назвою «Українські Роди». О. Оглоблин, який мав під рукою багато матеріалів до історії відомих козацько-старшинських родів та генеалогії чернігово-сіверського дворянства, запропонував видати книгу, в якій було б зібрано та вперше систематизовано відомості про роди Правобережної та Лівобережної України [17]. Після обговорення питання з Є. Архипенком та науковими співробітниками ІРЗ, вирішено було залучити до редколегії науковців та фахівців з геральдики і генеалогії, які одночасно були нащадками відомих родів, що залишили слід в українській історії. Зокрема, їм було запропоновано стати авторами окремих «фамільних» розділів. Віддаючи належне В. Модзалевському та його внеску у розвиток української генеалогії, було вирішено взяти за зразок структуру його «Малоросійського Родословника», на чому наголосив О. Оглоблин: «... в науковому виданні (Українські Роди) будемо застосовувати форму Модзалевського, з невеличкими корективами» [9, с. 228].

В 1948 р. було підготовлено два томи видання. Перший том містив генеалогічні розписи членів УРУ. Другий том видання О. Оглоблин планував присвятити генеалогії шляхетських, старшинських,

козацьких родів Лівобережної України XVII–XVIII ст. Залучено значний ілюстративний матеріал (портрети, автографи, фотокопії документів, герби). Особливу увагу О. Оглоблин присвятив генеалогічним розписам тих родів, що мали увійти до п'ятого тому «Родословника», а також походженню багатьох видатних українських культурних і політичних діячів [9, с. 216]. Поява цієї книги мала продовжити традицію геральдичних і генеалогічних досліджень, закладену О. Лазаревським та В. Модзалевським. Однак через фінансові труднощі її друк довелося відкласти.

Серед важливих напрямів науково-організаційної діяльності УРУ та ІРЗ було проведення наукових з'їздів, конференцій. Зважаючи на реалії того часу, коли більшість науковців були розкидані по різних таборах, це було нелегке завдання. Однак 11-12 жовтня 1947 р. у таборі Майнц-Кастель вдалося провести з'їзд УРУ, на який прибуло 70 осіб. На з'їзді разом з гостями були присутні співробітники редакції часопису, представники УВАН та Центрального Представництва Української Еміграції [11, с. 41]. Перед учасниками зібрання виступили з доповідями В. Сенютович-Бережний, М. Міллер, Я. Рудницький, В. Мацяк, М. Битинський та ін. Через поганий стан здоров'я на з'їзді не прибув проф. О. Оглоблин, який мав виголосити доповідь про інформаційний потенціал листів Юрія Нарбути до Вадима Модзалевського (1912–1918), знайдених особисто дослідником у Музеї Визвольної Бороти України в Празі [9, с. 213]. Загалом перший з'їзд УРУ можна охарактеризувати як наукову конференцію, на якій вперше було обговорено актуальні питання спеціальних історичних дисциплін.

Доповіді учасників з'їзду були опубліковані у збірнику під назвою «Праці І З'їзду УРУ». Відомо, що УРУ від імені ІРЗ планувала провести ще одну наукову конференцію у травні 1948 р., але цього разу вже в Мюнхені. Загалом тематика наукових доповідей не мала бути обмежена виключно актуальними проблемами геральдики та генеалогії. О. Оглоблин запропонував обговорити в Мюнхені проблеми суспільних верств (станів), питання демографії та сфрагістики [9, с. 211]. До участі в конференції вирішено було запросити проф. Б. Крупницького, який займався генеалогією гетьмана Данила Апостола, а також досліджував рід Старицьких-Черняхівських. О. Оглоблин цікавився науковий доробок Д. Оляничина, який вивчав генеалогічні зв'язки Київської великокняжої династії на початку XI ст., зокрема нащадка князя Володимира Святополка [9, с. 223]. В 1946 р. на конференції УВАН в Авгсбурзі Д. Оляничин виступав з доповіддю про давньоруську князівну Марію Добронігу, зазначивши, що вона була донькою сина Володимира Великого – Бориса-Романа, одного з найперших галицьких князів. Залучення до діяльності ІРЗ таких дослідників української історії мало пріоритетне значення, оскільки коло їх наукових зацікавлень складала українська генеалогія.

В подальшому до діяльності ІРЗ було запрошено багатьох науковців на еміграції, які займалися дослідженнями спеціальних історичних дисциплін, зокрема Я. Рудницького, Я. Токаржевського-Карашевича, Л. Окіншевича, В. Гришка. Однак більша частина з них так і не змогла включитися до діяльності ІРЗ. Зокрема дослідник козацької генеалогії Я. Токаржевський-Карашевич погодився вступити до складу УРУ та ІРЗ, однак надати реальну підтримку в організаційній чи у видавничій справі так і не зміг [8, с. 20]. Незважаючи на це, кількість членів УРУ та ІРЗ зростала.

На початку 1948 р. до складу цих інституцій увійшов В. Мацяк, який займався дослідженнями генеалогії Галицько-Волинських князів, і В. Січинський, який опрацьовував генеалогію українських граверів та архітекторів XVII–XVIII ст. [9, с. 220]. Під кінець 1948 р. кількість наукових співробітників ІРЗ складала 27 осіб. Відзначимо, що функціонування об'єднання українських дослідників генеалогії та геральдики на еміграції було надзвичайно складним, оскільки вони проживали в різних таборах Німеччини. Незважаючи на далекі відстані, які розділяли вчених, С. Архипенку, М. Битинському та О. Оглоблину вдалося залучити всіх дослідників відповідної проблематики до активної співпраці.

Підготовка масштабних видавничих проектів викликала підвищений інтерес УВАН до діяльності ІРЗ. Постало питання про включення ІРЗ до складу Академії, що викликало категоричний спротив членів УРУ. О. Оглоблин, який був членом УВАН, а в 1947 році очолив Історично-археографічний інститут УВАН і брав активну участь в Другій конференції групи перед- та ранньої історії Академії, слушно зауважив, що «ІРЗ був ідеєю і організаційно пов'язаний з УРУ, тому немає сенсу для ІРЗ тісніше зв'язуватися з УВАН» [9, с. 210-211]. Вчений доклав зусиль, щоб в складі ІРЗ активно співпрацювали на користь української геральдики та генеалогії члени всіх наукових інституцій, які діяли в еміграції.

Протягом 1948–1949 рр. для ширшого ознайомлення української громади з національно-державною символікою, УРУ розповсюджувала окремі відбитки зі статей «Записок Українського науково-дослідного інституту родознавства та знаменознавства». Загалом відзначимо, що «Записки» вийшли циклоstileвим друком обмеженим тиражем у 1948 р. До видання потрапили доповіді В. Сенютовича-Бережного «Про західно-європейську, українську та польську геральдику», М. Битинського «Українські Державні Відзнаки», О. Оглоблина «З листів Юрія Нарбути до Вадима Модзалевського», М. Міллера «До питання про старі українські знамена» та інших дослідників [7]. В працях було розглянуто актуальні питання національно-державної символіки, проведено паралелі з європейською геральдикою.

Через складні умови життя в англійській та американських зонах окупації Німеччини, у зв'язку з проведенням грошової реформи в грудні 1947 р. та поступовим переселенням більшості науковців до країн Північної Америки, діяльність УРУ пішла на спад. С. Архипенко та більшість науковців планували перенести діяльність установи до Франції, про що свідчить обговорення проблеми у листуванні з О. Оглоблином. В цій справі розраховували на допомогу і підтримку І. Боршака, який перебував у Франції [9, с. 218]. С. Архипенко до останнього плекав надію на перенесення діяльності УРУ та продовження видання часопису «Рід та Знамено». Однак через реалії того часу, подальше видання часопису та активна співпраця науковців стали неможливими. Більшість українських дослідників з політичних мотивів змушені були емігрувати до Франції, а пізніше на початку 1950-х років в пошуку кращої долі – до США і Канади.

Один із відомих дослідників геральдики та генеалогії, співробітник УРУ В. Сенютович-Бережний згадував: «Пок. Архипенко був переконаний, що без відновлення на нашій батьківщині історичної і родової традиції, пошани до державного минулого і своїх особистих предків, державотворчий елемент не може створитися. Для завершення процесу устійнення української нації потрібним є зміцнення українських родів та їх оформлення, створення провідної верстви» [3, арк. 4].

Отже, незважаючи на важкі умови життя в Ді-Пі таборах Західної Німеччини, група дослідників та однодумців на чолі з С. Архипенком створили в 1946 р. Українську родовідну установу. Діяльність цієї інституції розгорнулася в кількох напрямках: консолідація представників української громади в DP-таборах, пошук та збереження генеалогічних матеріалів, науково-видавнича діяльність. Вагоме значення мало створення в 1947 р. Інституту родознавства і знаменознавства, який очолив М. Міллер, а відділом родознавства керував О. Оглоблин. Завдяки короткотривалій діяльності УРУ та ІРЗ вдалося провести наукову конференцію та видати перший том «Записок», в яких були опубліковані доповіді учасників конференції: О. Оглоблина, В. Сенютовича-Бережного, М. Битинського та М. Міллера. Загалом координація праці науковців, дослідників спеціальних історичних дисциплін в рамках УРУ та ІРЗ сприяла появі багатьох видавничих проектів, однак повністю реалізувати їх не дозволили складні матеріальні умови та переїзд більшості науковців до США і Канади на поч. 1950-х рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів УІТ (архів Р. Климкевича), спр. В. Сенютович-Бережний. Лист В. Сенютовича-Бережного до Романа Климкевича від 2 квітня 1964 року.
2. Архів УІТ (архів Р. Климкевича), спр. М. Битинський. Лист Миколи Битинського до Романа Климкевича від 4 квітня 1955 року.
3. Архів УІТ (архів Р. Климкевича), спр. В. Сенютович-Бережний. Записка «Відвідина архіва Є.П. Архипенка», 13 арк.
4. В тіні великого брата: До життєпису Євгена Архипенка // «Я думав, які теми були б цікаві...»: Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали українського історика / [упоряд. В. Бойко, Т. Демченко, І. Каганова]. – Чернігів : Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації, 2010. – С. 25–28.
5. Гречило А. Українська територіальна геральдика / А. Гречило. – Львів : НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Українське геральдичне товариство, 2010. – 280 с.
6. Дмитрієнко М. Часопис «Рід та Знамено» та його внесок у розвиток української еміграційної історіографії / М. Дмитрієнко, О. Ясь // Бібліотечний вісник. – К., 1997. – № 1. – С. 32–37.
7. Записки Українського науково-дослідного інституту родознавства та знаменознавства. – Майнц-Кастель, 1949. – Т. 1. – 86 с.
8. Князь – з Україною в серці: до 120-річчя з дня народження І. Токаржевського-Карашевича // «Я думав, які теми були б цікаві...»: Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали українського історика / [упоряд. Бойко В., Демченко Т., Каганова І.] – Чернігів : Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації, 2010. – С. 18–21.
9. Курас Г. Листи Олександра Оглоблина до Євгена Архипенка / Г. Курас // Український історик. – Н.-Й.; Острог, 2009. – № 1-4 (181-184). – С. 205–230.
10. Кучерук О. Українська Родовідна Установа (УРУ) та часопис «Рід та Знамено» / О. Кучерук // Нумізматика і фалеристика: Довідково-інформаційний журнал. – К. : Логос, 2006. – № 1 (37). – С. 37–40.
11. Перший З'їзд Української Родовідної Установи на ізгойщині // Рід та Знамено. – Франкфурт-на-Майні, 1947. – Зшиток 4. – С. 41–43.
12. Родовідна справа // Рід та Знамено. – Франкфурт-на-Майні, 1947. – Зшиток 2. – С. 2–4.
13. Статут Української Родовідної Установи // Рід та Знамено. – Франкфурт-на-Майні, 1947. – Зшиток 1. – С. 1–7.
14. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 47, 87 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 2112, 54 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 2114, 157 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 57, 256 арк.

18. Wynar L. The Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952 / L. Wynar // Ethnic Forum. – Kent, Ohio, 1988 – Vol. 8. – № 1. – P. 40–72.

Александр Мазепа

Украинские геральдические и генеалогические институты DP-периода.

В статье подробно освещена деятельность украинских геральдических и генеалогических институций диаспоры DP-периода – Украинской родословной организации и Института родоведения и гербоведения, которые функционировали в 1946–1948 гг. на территории Западной Германии.

Ключевые слова: геральдика, генеалогия, Украинская родословная организация, Институт родоведения и гербоведения, Е. Архипенко, Н. Бытынский, А. Оглоблин, М. Миллер, журнал «Род и Знамя».

Oleksandr Mazepa

Ukrainian Heraldic and Genealogical Institutions of the DP-Period.

The article presents the activity of Ukrainian heraldic and genealogical institutions of the Diaspora in the DP-period, – the Ukrainian Genealogy Group and Institute of Genealogy and Heraldry – which functioned during 1946–1948 in West Germany. The Ukrainian Genealogy Group had several objectives: to find and preserve genealogical records and to publish the periodical *The Generation and Banner*. The practical activity of the Institute of Genealogy and Heraldry during 1946–1948 was focused on designing family coats of arms for the members of the Institute as well as for the members of other Ukrainian research institutions. Thus, having taken all aspects of activity of European heraldry societies into consideration, Ukrainian scholars demonstrated their desire to actively cooperate. The Ukrainian Genealogy Group and Institute of Genealogy and Heraldry organized a conference and published the first volume of «Notes», which included articles of the following conference participants: Mykola Bytynskyi, Oleksandr Ohloblyn, Mykhailo Miller and Viacheslav Seniutovych-Berezhnyi.

Key words: heraldry, genealogy, Ukrainian Genealogy Group, Institute of Genealogy and Heraldry, Yevhen Arkhopenko, Mykola Bytynskyi, Oleksandr Ohloblyn, Mykhailo Miller, periodical *The Generation and Banner*.

УДК 930.1:94(477).152

Ірина Краснодемська

(Київ)

РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У США ТА КАНАДІ (70–80-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті аналізується українознавча діяльність наукових центрів, окремих вчених-українознавців в США та Канаді упродовж 1970–1980-х років, акцентується увага на їхній організаційній та науково-дослідній роботі, зокрема підготовці кадрів, наукових праць, проведених різного роду конференцій, семінарів та ін. заходів.

Ключові слова: українознавчі центри, дослідження, вчені, національна ідентичність, асиміляція, націє-, державотворення, національне відродження, конгрес.

У 70–80-ті рр. ХХ ст. в українознавстві виявилися певні особливості, пов'язані з умовами наукової діяльності в різних країнах і розбіжностями в поглядах на українську історію, появою нових українознавчих осередків, поповненням їх свіжими дослідницькими силами, новими завданнями щодо захисту національних традицій української науки. У цей період сформувалися центри українознавства при Іллінойському, Пенсільванському, Колумбійському університетах, були засновані Український Музичний інститут Америки (1952 р., з філіями у 12 містах, здійснює навчальну, концертну і видавничу діяльність), Український Конгресовий Комітет Америки (1940 р., включає до свого складу 70 різного напрямку організацій, при УККА діє автономно Шкільна Рада, якій підлягають суботні школи українознавства і для яких вона видає підручники, розробляє навчальні програми, готує вчителів. Найбільше досягнення УККА – спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні у 1964 р.), продовжують працювати Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, Товариство українських інженерів Америки, Українське лікарське товариство Північної Америки, Товариство українсько-американських адвокатів та ін.

Осередки українознавства в діаспорі, зокрема, УВАН у США, Український науковий інститут у Гарварді та ін. досліджували такі теоретичні та методологічні питання українознавчої науки, як організаційну структуру українського суспільства; проблеми державотворення, націє-, етно-, культурогенезу українців та методологічні основи діяльності громадсько-політичних формувань.

Найпотужнішим осередком українських студій був Гарвардський університет, у межах якого в червні 1973 р. в Кембриджі (Массачусетс) з метою організації та підтримки українознавчих науково-дослідних проектів, підготовки наукових праць, видання джерел і навчальних посібників з історії України, української мови та літератури було створено *Український науковий інститут* (УНІГУ) з трьома кафедрами: історії (1968), літератури (1973) та мовознавства (1973). Тут також працював українознавчий семінар при Гарвардській університетській бібліотеці, яка має найбагатшу в західному світі університетську збірку з україністики. У різні роки Інститут очолювали О. Пріцак, Г. Грабович, Р. Шпорлюк. Сьогодні директором є професор Майкл Флаєр.

У 1977 році в Гарварді розпочалося видання журналу-щоквартальника «Harvard Ukrainian Studies» за редакцією Галини Гринь. Також УНІГУ видає монографії, у т.ч. «Harvard Series in Ukrainian Studies» тощо, в яких вагоме місце посідають теоретичні студії про етнічні взаємини українців з іншими націями в культурному та соціопсихологічному аспекті, особливо щодо українців, які перебувають в еміграції. Так номер 9 за 1985 р. часопису «Harvard Ukrainian Studies» повністю присвячений аналізу розробок В. Липинського теорії нації, зокрема вміщено статті О. Пріцака «Місце Липинського в українській інтелектуальній історії», В. Ісаєва «Політична соціологія В. Липинського», С. Пазура «Ідея нації В. Липинського», Я. Пеленського «В. Липинський та проблема просвітництва» та ін.

Науковці інституту започаткували випуск наукових праць у збірнику «Вісті з Гарварда», в англomовному науковому журналі «Гарвардські українознавчі студії» (1977), в якому тільки за перше десятиліття своєї діяльності було опубліковано 419 статей та рецензій, написаних 241 автором, з яких 70 були українцями або українцями за походженням, решту (171 автор) представляли іноземці без українського етнічного зв'язку, більшість з яких (158) жили в США та Канаді.

О. Пріцак ініціював створення Міжнародної асоціації українців (МАУ), яка мала непересічне значення для українців світу. У 1957 р. Союз українських студентських товариств Америки запропо-

нував заснувати кафедру українознавства при Гарвардському університеті. До тисячоліття хрещення Руси-України у 1984 р. провідники УНІГУ вирішили реалізувати амбітний план, частиною якого є видання «Гарвардської Бібліотеки Давнього Українського Письменства» у кількості 150 томів. З 1987 р. опубліковано понад десять фундаментальних томів. До реалізації проекту залучений Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Членами редакційної колегії є найавторитетніші вчені світу, а також з України. Кожне видання здійснюється мовою оригіналу та в перекладі на англійську і українську мови. Серед опублікованих книг – «Історія русів», «Слово о полку Ігоревім», «Киево-Печерський патерик», твори Юрія Дрогобича, Станіслава Оріховського, Павла Русина, Григорія Сковороди, Захарії Копистенського, Петра Могили та ін.

Видавництво УНІГУ співпрацює з центром єврейських студій Гарвардського університету, Канадським інститутом українських студій та Інститутом сходознавства ім. А.Ю. Кримського у Києві.

Розвиткові національної ідеї та формуванню українського характеру в період визвольних змагань українського козацтва була присвячена праця Ф. Сисина «Козацькі хроніки та розвиток сучасної української культури та національної свідомості», опублікована в грудні 1990 р.

У книжці П. Магочі «Формування національного характеру: Підкарпатська Русь» піднімаються проблеми формування національних особливостей серед українців, які проживали на території Словаччини та Закарпаття. Окремі моменти формування національного характеру та вплив на нього ідей націоналізму розглядаються в праці А. Марковича та Ф. Сисина «Державне будівництво та політика націоналізму».

Сучасні дослідження національної ідентичності та особливостей національного характеру, які проводяться вченими-українознавцями УНІГУ, мають два основні напрямки: перший – вивчення особливостей асиміляційних процесів, що відбуваються в середовищі української діаспори у США та Канаді; другий – це дослідження етнопсихологічних процесів, що відбуваються в країнах Східної Європи, зокрема в колишніх республіках СРСР. Посилення уваги науковців до проблем відношення між націями, окремими національними групами у зв'язку з національними особливостями спричинена минулими помилками, допущеними урядами та державними інституціями США та ін. розвинених держав на етапі створення нових національних держав в Європі та дасть змогу прогнозувати співіснування різних етнічних груп між собою та ставлення осіб однієї національності до іншої. Саме гармонізація національного становища в нових державах та можливість прогнозування цікавить наукові установи, які отримують державне фінансування для вивчення цих проблем [2, с. 143].

Аналізуючи праці науковців УВАН та УНІ в Гарварді з етнопсихологічних проблем у суспільстві, можна зробити висновок про перехід від теоретичних досліджень етнопсихології української нації до практичних досліджень національної ідентичності, міжетнічних взаємин та ставлення до національних меншин [2, с. 144].

У збірнику «Національна ідентичність та етнічність в Росії та нових країнах Євразії» автори статей розглядають взаємодію національних особливостей народів по відношенню до внутрішньої структури та міждержавної політики нових держав Європи, ідею етнічної приналежності та змішаних етнічних угруповань. Основна їхня увага спрямована на вивчення розвитку національної ідентичності, етнічних проблем між окремими державами та всередині них, вивчення проблеми державотворення. Праця вміщує низку статей щодо національних особливостей українського етносу та його взаємовідносин з іншими народами.

У фундаментальному дослідженні «Етнічність та національна ідентичність: Демографічні та соціокультурні характеристики україномовних осіб в Сполучених Штатах Америки» під редакцією Олега Воловини на основі вибіркового дослідження осіб різного географічного походження, різного суспільного та сімейного стану, які вважають себе українцями, та тих, хто спілкується українською мовою, розглядаються питання соціопсихологічної адаптації українців-емігрантів та вплив національного характеру українців щодо відношення до ін. національних груп та об'єднань.

Однією з характеристик, що показує асиміляцію етнічної групи в нове суспільство, є мовна асиміляція. Як показує досвід, асиміляція мови характерна для будь-якої етнічної групи в США. Проте українська мова асимілюється значно повільніше, ніж мови інших народів. Цьому значно сприяє вживання української мови на побутовому рівні. Разом із фактором збереження міцної сім'ї це привело до того, що українська мова буде зберігатися на побутовому рівні ще тривалий час. Прибуття нових емігрантів та політика підтримки національних мов дадуть можливість призупинити процес асиміляції української мови [2, с. 145].

У 1984 р. з ініціативи професора Д. Штогрини при підтримці доктора Б. Рубчака і професора Ралфа Фішера була розроблена Українська науково-дослідна програма (УНДП) при Іллінойському університеті в Урбана-Шампейні. Для виконання цієї програми в м. Чикаго 27 серпня 1985 р. було створено *Фундацію розбудови українських студій в Іллінойському університеті* в Урбана-Шампейні і Чикаго. Її засновниками були професори (українського походження) Іллінойського університету та

професіоналісти й культурні діячі м. Чикаго. Основна функція фундації – організація щорічних конференцій з української проблематики, яких уже відбулося ювілейне число – 25. Конференції відбуваються при Іллінойському університеті в рамках Літньої лабораторії Центру дослідів Росії, Східної Європи та Євразії [6, с. 195]. Важливою рисою конференцій є їхня проблематика. Вони зосереджувалися на давніх і актуальних питаннях українського політичного, культурного й економічного життя в Україні й у діаспорі, досліджували й заповнювали творені протягом століть вакууми, викривлення та самовільні присвоєння надбань українських талантів і української культури.

За 25 років на конференціях в Урбана-Шампейні взяли участь понад 3000 осіб, було виголошено понад 1255 доповідей, у т.ч. українською мовою – 918, англійською й іншими мовами – 341, в яких піднімалися питання цензури українського слова, голодомору 1932–1933 років та відзначення Чорнобильської катастрофи [6, с. 198].

В Урбана-Шампейні уперше обговорювалося питання асиміляції серед української діаспори другого й третього поколінь США й Канади. На цих конференціях також порушувалася проблема українських емігрантів «четвертої хвилі» як феномену обезкровлення нації.

У зв'язку з цим та загальними асиміляційними процесами в Урбана-Шампейні в 1998 р. було створено Ініціативний комітет для заснування Інституту досліджень української діаспори. До цього комітету ввійшли В. Ісаїв, О. Воловина, Ю. Куляс, Я. Розумний (координатор), Д. Штогрин та ін. Член цього комітету В. Ісаїв провів і опублікував опитування найновішої хвилі емігрантів з України, які поселилися переважно в східній Канаді, а фінансував цей проект Ю. Куляс [6, с. 198].

Ця ініціатива Урбани дала поштовх до скликання в інших осередках Америки й Канади подібних конференцій і симпозіумів, присвячених діаспорі.

На урбанських конференціях обговорювалися проблеми стану і статусу української мови в Україні, а також історичні, політичні, економічні та культурні стосунки України зі своїми сусідами та наслідків тих стосунків.

Великою заслугою Д. Штогрини є те, що завдяки його ініціативі, організаційному таланту, іллінойські конференції проіснували чверть сторіччя. Важливою особливістю цих конференцій є їхня проблематика. Вони зосереджувалися на давніх і актуальних питаннях українського політичного, культурного й економічного життя в Україні й у діаспорі, досліджували й заповнювали вакууми, що створювалися протягом століть, виправляли викривлювання та виявляли самовільні присвоєння надбань українських талантів і української культури.

У 1959–1991 роках у США жив і працював відомий вчений-психолог, громадський діяч Б. Цимбалістий. Найважливішими його працями є «Проблема ідентичності: Україна чи Америка» (Чикаго, 1974), «Рух за патріархат і українська спільність» (Нью-Йорк, 1978), «Тавро бездержавности» (Джерсі Сіті, 1982) [9, 10].

Учасник національного руху Б. Цимбалістий багато уваги приділяв питанням українського життя, формування національної свідомості, збереження українцями своєї ідентичності, державного відродження України. Торкаючись проблем національної ідентичності, самоідентифікації, Б. Цимбалістий в своїй розвідці «Тавро бездержавности» зупиняється на психологічних та соціологічних наслідках довгого поневолення українців та зусиллях, які потрібно здійснити по ліквідації їх (наслідків) у суспільному, церковному і політичному житті до зцілення нашої спільноти в 'язам взаємного довір'я, толерантності до різниць між нами, лояльності до своїх співвітчизників [1, с. 118]. На його думку, необхідно змінити всю духовну атмосферу, емоційний стан суспільства, певну систему цінностей у вихованні дітей, ментальні риси тощо [5, с. 504]. Добитися цього можна тоді, коли «буде серед нас більше осіб, які усвідомлюють собі психологічні та соціологічні наслідки довгого поневолення і свідомими зусиллями намагатимуться ліквідувати їх у особистій поведінці, в нашому громадському, церковному, політичному житті, тобто на кожному посту прямуватимуть до зцілення нашої спільноти в 'язами взаємного довір'я, толерантності до різниць між нами, лояльності до своїх авторитетів» [11, с. 37].

Розвиток та збереження українським народом своєї ідентичності Б. Цимбалістий пов'язував з державним відродженням України, яке завжди відбувається через усвідомлення побутової особливості українського народу, витворення окремої культури в сенсі способу життя народу та її збереження.

У розвитку та збереженні українським народом своєї ідентичності Б. Цимбалістий значну увагу приділяв церкві, яка може стати одним з важливих інститутів, що допоможе зберегти національну ідентичність українців, розселених в діаспорі, боронити людину від зведення її до функції робота в тоталітарній державі. Всупереч запереченням деяких вчених він був переконаний в існуванні феномену національного характеру, зазначаючи, що такі чинники, як біологічні, геопсихічні, історичні, культурно-моральні та глибинно-психічні, не можуть не впливати на формування національного характеру. Особливу роль тут все-таки відіграють соціально-культурні чинники, оскільки саме умовно-психічні процеси і акти визначають поставу, норми і форми реальної людини будь-якої соціальної групи на зовнішні та внутрішні побудови.

Крім вищезазначених, у США діяли *Український соціологічний інститут*, *Український документальний центр*, *Українська Американська асоціація університетських професорів*, *Фундація кафедр українознавства* та інші інститути. Зокрема, основними завданнями Українського соціологічного інституту, заснованого 12 квітня 1973 р., були вивчення демографічних, соціальних, суспільних, економічних, освітніх та культурних проблем українців в США [9, с. 30].

У 1967 р. в Нью-Йорку був заснований *Світовий конгрес вільних українців (СКВУ)*, з 1993 р. – Світовий конгрес українців (СКУ). Її членами є крайові громадські надбудови, що представляють інтереси понад 20 мільйонів українців у діаспорі. Серед членів СКУ понад 150 організацій із 33 країн. СКУ підтримує зв'язки з українцями ще 14 країн.

Метою та завданнями організації є допомога українському народові у його боротьбі за волю і державну незалежність; змагання за здійснення прав українського народу згідно з Універсальною Декларацією Прав Людини; координація діяльності своїх членів; збереження української ідентичності та плекання української мови, культури і національних традицій [7, арк. 13зв.-14].

До сьогодні відбулося 10 Конгресів СКВУ, зокрема 5 – до 1991 р. I Конгрес СКВУ (12-19 листопада 1967 р., м. Нью-Йорк, США, 1003 делегати), II (1-4 листопада 1973 р., м. Торонто, Канада, 1047 делегатів), III (23-26 листопада 1978 р., м. Нью-Йорк, США), IV (30 листопада – 4 грудня 1983 р., м. Торонто, Канада), V (22-27 листопада 1988 р., м. Торонто, Канада).

З 1974 р. видається «Вісник СКВУ», в першому номері якого окреслені такі завдання: 1) інформувати членські організації СКВУ та ширший український загал про діяльність СКВУ, працю Президії, Секретаріату, Комісій та Рад СКВУ; 2) бути посередником та підтримувати зв'язки між членськими організаціями СКВУ та його Комісіями і Радами; 3) інформувати українське суспільство про події серед українських поселень у вільному світі та підтримувати зв'язки з іншими поселеннями в поодиноких країнах; 4) надавати інформацію про важливі події в Україні й світі, які стосуються українського народу [7, арк. 11]. В цьому ж числі «Вісника» вміщено також публікації В. Янішевського «25 років прав людини в СРСР», М. Плав'юка «На черговому етапі», Ю. Шимка «Початковий період діяльності Президії секретаріату СКВУ», а також «Звернення владик українських церков і провідників українських баптистського і євангельського об'єднань, учасників другого СКВУ до братів і сестер в Україні та у вільному світі та Комунікат трьох церков-метрополій» [7, арк. 16-21].

У Канаді згідно з переписом 1971 року проживало 580,7 тис. українців (2,7 %). Головні українознавчі центри в цій країні зосереджені в 5 провінціях: Оттаві, Онтаріо, Альберті, Манітобі і Саскачевані [9, с. 22-23]. Університети в Оттаві, Манітобі, Саскачевані до навчальних планів включили курси з української мови і літератури, історії, культури.

Одним із основних українознавчих центрів на території Канади є м. Торонто. За переписом 1971 р., українці в Торонто становили шосту за величиною етнічну групу (після британців, італійців, німців, євреїв і французів). Загалом в 70-ті роки ХХ ст. тут проживали 80 тис. українців. З липня 1976 р. при Альбертському університеті з ініціативи Канадської федерації українських підприємців і професіоналістів функціонує *Канадський інститут українських студій (КІУС)*, який очолював М. Лупул, а сьогодні – відомий історик, професор В. Кравченко. Основними завданнями інституту є: підтримка розвитку українознавчих студій на різних рівнях навчання, дослідження українознавчих проблем та їх публікація, виконання функцій двомовного освітнього центру (українська і англійська мови), координація розвитку українських студій в Канаді, налагодження зв'язків між науковцями, освітянами через організацію конференцій, семінарів, читання лекцій. Інститут видає науковий журнал «Journal of Ukrainian Studies», наукові праці з історії України, проводить українознавчі курси. На початку 70-х років ХХ ст. КІУС видавав дві серії: «Альбертську бібліотеку українсько-канадських студій», у якій розглядалося минуле і тогочасне українське життя в Канаді та «Канадську бібліотеку українських студій», на сторінках якої висвітлювалися історія, гуманістика і суспільні науки в Україні в ХІХ–ХХ ст., а також опублікував понад 20 наукових видань. Серед них «Recollection about the Life of the First Ukrainian Settlers in Canada» В. Чумера, «Identifications Ethnicity and the Writer in Canada» (за редакцією Я. Балана), «Лекції з історії української літератури 1798–1870» М. Зерова, «Валліянський збірник» (за редакцією Ю. Луцького), «Антологія української лірики» (за редакцією О. Зілинського), «Ukrainian for Undergraduates» Д. Гусара-Струка, «Modern Ukrainian» А. Гумецької, «Sovietization of Ukraine 1917–1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination» (за редакцією Юрія Бориса) та ін. У Торонтському бюро КІУС двічі на рік видавався «Журнал українознавчих студій» [8, арк. 115зв.]. Вагомим видавничим досягненням інституту була публікація 5-томної енциклопедії України («Encyclopedia of Ukraine», 1984–1993), яка стала результатом праці інституту і НТШ в Європі.

Одним із засновників цього Інституту був І. Лисяк-Рудницький. У 1973 р. побачила світ його фундаментальна праця «Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки». У ній автор, вміло поєднуючи знання з історії, політики, соціології, філософії,

висвітлює розвиток української суспільно-політичної думки в ХІХ–ХХ ст., її вплив на національне та політичне відродження; питання українського націоналізму та комунізму, інтелектуальної свободи, структури наших еліт, характеру нашого політичного проводу, суспільного правопорядку, взаємин з нашими сусідніми державами тощо. Звертаючись до антитези «Схід – Захід», він констатував амбівалентність українства, що полягає у поєднанні двох традицій: західної (соціально-політичної) та східної (християнсько-духовної). Українське національне відродження вчений розглядав у контексті аналогічних процесів, що відбуваються з т. зв. «неісторичними» («недержавними») народами. Їх перетворення в історичні визначається передусім суспільно-культурною спроможністю національної еліти. Тож атрибутом «історичної нації» мислить не просто наявність державності, а й збереження нею своїх вищих, елітарних верств. До прикмет «недержавних», «сплебеїзованих» спільнот І. Лисяк-Рудницький відносив особливу роль селянського чинника: в них основну масу становить селянство, а міське середовище або органічно гетерогенне, або відчужується слідом за елітарними верствами. Ця обставина, на його думку, ускладнює розгортання українського національного руху. Звідси й відсутність важливих ланок національного життя, неповнота української культури як за внутрішньою структурою, так і за функціями. Культурна цілісність чи принаймні її можливість є привілеєм державної нації. Однією з домінуючих ідей у вченого є формування політичної української нації [3].

Крім Канадського інституту українських студій, в Торонто функціонують *Українсько-Канадський центр досліджень і документації* (Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre), *Інститут св. Володимира з бібліотекою, Музей Союзу українців Канади* – відділ в Онтаріо (Museum of the Ukrainian, Woman's Association of Canada-Ontario Branch), а також *Центр українознавства при університеті м. Торонто*, де діяли освітні курси з української історії, видавали журнал «Канадські славістичні документи». У ньому плідно працювали П. Магочій, О. Субтельний. Важливим здобутком центру стала англійська 5-томна «Енциклопедія України» за редакцією Д. Гузара-Струка. Серед українських істориків гідним доробком відзначилися також М. Марунчак, П. Потічний, І. Лисяк-Рудницький та ін. При підготовці фундаментальних українознавчих видань, проведенні конференцій, семінарів, виставок тощо з вищезазначеними українознавчими осередками тісно співпрацювала створена у травні 1975 р. у Вінніпезі *Канадська фундація українських студій (КФУС)* [8, арк. 114-115].

У 70–80-ті роки ХХ ст. в Канаді виходили такі загальнонаціональні часописи, як «Новий шлях», «Український голос», «Українські вісті», «The Ukrainian Weekly» та ін., в яких містилося чимало інформації з внутрішньої та зовнішньої політики, діяльності українських організацій в різних містах Канади, а також наукові розвідки, літературні твори, спогади тощо.

На початку 70-х років ХХ ст., спочатку в Мюнхені, а згодом у Нью-Йорку, Торонто та Лондоні були започатковані студійні *семінари Конгресу української вільної політичної думки (КУВПД)*. Зокрема, у 1972–1974 роках у Нью-Йорку відбулися такі українознавчі семінари: «Хто винен?» і «Що робити?» – старі питання у новій дійсності України й еміграції сьогодні (доповідач – В. Гришко), «Шляхи розвитку новітньої української думки» (доповідач – В. Жовнір), «Консервативна ідея і її місце в українській політичній думці» (доповідач – Є. Пизюр), «Продовження кризи в Унраді» (доповідач – М. Воскобійник), «Чи можлива в нас двопартійна система» (доповідач – Р. Борковський), «Українська діаспора на тлі Другого Конгресу СКВУ» (доповідач – А. Фіголь), «Солженіцин, Сахаров, Медведєв – і українська альтернатива для народів СРСР» (доповідач – В. Гришко), «Що далі? Стан і перспективи національно-політичного на батьківщині та на еміграції» (доповідач – В. Гришко) тощо. 2 грудня 1973 р. П. Потічний виголосив в Торонто доповідь «Аналіз руху опору в Україні». Ці доповіді опубліковані в збірниках «Матеріали Конгресу української вільної політичної думки» за 1973–1976 роки та в різних часописах [4].

Отже, українознавчі центри США, Канади, науковці, які в них працювали, досліджували проблеми українського суспільства, систему цінностей, що розкривали особливості світосприйняття і світорозуміння певної людської спільноти (мову, релігійні уявлення, звичаї, фольклор, народну творчість), які свідчили про її неповторність і динамічність життя нації. Наукові та інформаційні видання українських учених у США, Канаді друкувалися українською та іншими мовами, стали елементом етнічної культури, фактором збереження національної ідентичності українців. Їхня ідейно-тематична спрямованість сприяла боротьбі за державний суверенітет України, за побудову якісного нового громадянського суспільства. Як фактор формування національної самосвідомості народу зарубіжні українські суспільні та громадські організації, їхня преса поширювали її різні компоненти, ідеї культурного та національного відродження.

Один із компонентів самосвідомості – історико-культурна пам'ять народу, відображаючи факт існування етносу – спільноти людей, до якої вони належать, містив характеристику історичних та культурних явищ, подій минулого і сучасного. У процесі збільшення знань про них, іншої інформації у людей формувалося відповідне ставлення до цих явищ і подій, яке при наявності сукупних умов веде до культурної та історичної самосвідомості у межах етносу, сприяє національному пробудженню.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кириченко В. Національні інтереси (форми вияву) / В. Кириченко // Мала енциклопедія етностранствознавства. – К. : Генеза; Довіра, 1996. – С. 117–118.
2. Кіцак Н. Етнопсихологічні праці науковців Українського інституту українських досліджень в Гарварді / Н. Кіцак // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: Щорічник / [За заг. ред. проф. Б.П. Лановика]. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – С. 142–147.
3. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен : Сучасність, 1973; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1-2.
4. Матеріали Конгресу української вільної політичної думки. Збірник. Ч. 2. – Мюнхен, 1973. – 100 с.; Матеріали Конгресу української вільної політичної думки. Збірник. Ч. 1. – Новий Ульм, 1974. – 128 с.; Матеріали Конгресу української вільної політичної думки. Збірник. Ч. 3. – Мюнхен, 1974. – 96 с.; Матеріали Конгресу української вільної політичної думки. Збірник. Ч. II. – Новий Ульм, 1976. – 96 с.
5. Римаренко Ю. Забезпечення життєдіяльності українського етносу / Ю. Римаренко // Мала енциклопедія етностранствознавства. – К. : Генеза; Довіра, 1996. – С. 503–504.
6. Розумний Я. Чвертьстоліття міжнародних конференцій з української проблематики в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейні: 1982–2006 / Я. Розумний // Всесвіт. – 2007. – № 1-2. – С. 193–198.
7. Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 36. Світовий конгрес вільних українців (СКВУ). Брошури, буклети, журнали, видані СКВУ та ін. організаціями, оп. 1, спр. 64. – 260 арк.
8. Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 36. Світовий конгрес вільних українців (СКВУ). Брошури, буклети, журнали, видані СКВУ та ін. організаціями, оп. 1, спр. 65. – 215 арк.
9. Цибрівський Р. Українці в ЗСА й Канаді. Ідентифіковані переписами населення / Р. Цибрівський, І. Тесля. – Нью-Йорк, 1975. – 32 с.
10. Цимбалістий Б. Проблема ідентичності. Україна чи Америка? / Б. Цимбалістий. – Чикаго, 1974. – 56 с.
11. Цимбалістий Б. Тавро бездержавности / Б. Цимбалістий. – Джерсі Сіті, 1982. – 40 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2014.**Ирина Краснодарская****Развитие украинологических исследований в США и Канаде (70–80-е годы XX ст.).**

В статті аналізується українознавча діяльність наукових центрів, окремих учень-українознавців в США і Канаді на протязі 1970–1980 років, акцентується увага на їх організаційній і науково-дослідницькій роботі, в частині підготовки кадрів, наукових трудов, проведенні різного роду конференцій, семінарів і др. заходів.

Ключевые слова: *українознавчі центри, дослідження, учень, національна ідентичність, асиміляція, націо-, державотворення, національне відродження, конгрес.*

Iryna Krasnodemska**The Development of Ukrainian Studies in the USA and Canada (1970s-1980s).**

The article deals with the activities of Ukrainian studies centres and scholars in Canada and the United States of America during the 1970s-1980s. The author analyses organizational and research work of these centres, examines their staff training programs, research papers, conferences, seminars, etc. The author identifies two main directions of HURI scholars regarding Ukrainian studies. The first one is focused on the assimilation processes among Ukrainian immigrants that live in Canada and the US. The second direction is devoted to the study of ethnonational processes on the territories of Eastern Europe and the CIS. The main attention is paid to the analysis of the national identity and national character features.

Key words: *Ukrainian studies centres, researches, scholars, national identity, assimilation, national revival, congress.*

УДК 930.1:39

Наталія Савчук*(Івано-Франківськ)***УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІУС (ЕДМОНТОН, КАНАДА)**

У статті йдеться про пріоритетні напрями діяльності КІУС (Канадського Інституту Українських Студій) при Університеті Альберти (Едмонтон, Канада), серед яких важливе місце посідають наукові розвідки в галузі української фольклористики. Висвітлено особливості функціонування Центру українського і канадського фольклору ім. Петра та Дорис Кулів. Проаналізована наукова діяльність Б. Медвідського, А. Нагачевського, Н. Кононенка.

Ключові слова: *українська діаспора, Канада, Університет Альберти, КІУС, Центр українського і канадського фольклору ім. П. та Д. Кулів, український фольклор, музичний фольклор.*

Фольклор у його різновидах завжди був етнічним символом українців. Протягом останніх століть український фольклор паралельно міграції населення широко розійшовся по світу. У Канаді, зокрема, де живе приблизно мільйон людей українського походження, його історія нараховує вже 115 років. Оскільки Канада багатокультурна країна, то всі етнічні групи мають свій фольклор і традиційні компоненти культури – автохтонні, привезені, гібридні та новостворені. Якщо говорити про дослідження фольклору загалом, то ці наукові дисципліни мають коротшу історію в Канаді, ніж в Україні – дослідження розпочалися в 1960-х роках. У Канаді є п'ять освітньо-наукових програм з фольклору: при Меморіальному Університеті Н'юфаундленду; при Університеті Лавал у провінції Квебек вивчається північноамериканський франкомовний фольклор; в Лаврентійському Університеті в Садбурі, провінція Онтаріо, викладається франкомовний фольклор Онтаріо; в Університеті Кейп Бретон, провінція Нова Шотландія, вивчається культура Кейп Бретона; при Університеті Альберти в місті Едмонтон викладається український фольклор. Окрім згаданих в Канаді нема жодного центру, який вивчав би етнічний фольклор окремої групи, за винятком українців [8].

Вперше університетський курс з українського фольклору був розроблений і прочитаний у 1976 році Робертом Богданом Климашем в колегії Святого Андрея Університету Манітоби. Зараз праця продовжується у формі окремих університетських лекцій, дослідницьких проєктів та видань. Найбільш активним в цій сфері є Центр українсько-канадських студій, створений при Колегії Святого Андрея. А при Університеті Альберти розпочав викладати цей курс у 1977 році Богдан Медвідський. При Університеті Саскачевану в місті Саскатун працює Центр дослідження української спадщини.

Також у Канаді є багато громадських організацій, які цікавляться культурою українців Канади. Це Осередок української культури та освіти, який проводить велику архівну, бібліотечну, музейну, культурну та освітню роботу у м. Вінніпег. Музей «Село української культурної спадщини» в Альберті зберігає значні музейні колекції, звукові та документаційні бази даних. Державний Музей цивілізації біля Оттави в м. Гал, Квебек, зберігає українську у своїх сховищах, виставляє в експозиціях, оприлюднює в публікаціях. Також по цілій Канаді у різних її місцях є інші архіви та музеї. Є чимало приватних архівів та колекцій [8].

З цього видно, що український фольклор відіграє важливу роль у канадській культурі. І справді, канадському українському фольклору присвячена досить велика кількість наукових праць, хоча вони ще й досі систематично не описані. Тридцять чотири магістерські тези та докторські дисертації, захищені в Канаді при Університеті Альберти, присвячені фольклору канадських українців.

Важливий вклад у розвиток української фольклористики в Канаді робить Канадський інститут українських студій при Університеті Альберти.

Висвітленню певних особливостей канадсько-української фольклористики присвячені роботи Б. Медвідського [2, 4, 5, 7], М. Гримич [1], Н. Фотій [13], А. Нагачевського [10], зокрема, це комплексна стаття, найбільш дотична до нашої роботи, про Центр українського і канадського фольклору ім. П. та Д. Кулів [11], виданий спецвипуск журналу «Народознавчі зошити» присвячений українській фольклористиці в Канаді [12] тощо. На сьогодні відсутнє узагальнене висвітлення досліджень в галузі української фольклористики, які відбуваються в межах діяльності КІУСу.

Отже, метою даної статті є аналіз пріоритетних напрямків діяльності, дослідницьких персоналій і програм у галузі українського фольклору Канадського інституту українських студій (Едмонтон).

Канадський інститут українських студій (КІУС) є відомим осередком українознавчих студій поза межами України. Заснований у 1976 році при Альбертському університеті в Едмонтоні (Канада), він є невід'ємною частиною факультету мистецтв. КІУС веде науково-дослідну і видавничу діяльність з української та українсько-канадської тематики, тобто пов'язану з Україною і українською діаспорою, сприяє українським, українсько-канадським студіям, служить джерельною базою двомовної освіти і надає інтелектуальну підтримку українській спільноті. Бюджет Інституту значною мірою складається з приватних надходжень від окремих осіб та організацій, яких цікавить історична і культурна спадщина України. Завдяки їх щедрості сотні студентів і науковців, які працюють в галузі українознавства, скористалися щорічними дотаціями і стипендіями.

КІУС складається з низки центрів, програм і проектів, діяльність яких зосереджена на українських дослідженнях, розробці матеріалів для україномовної освіти, організації конференцій, лекцій та серій семінарів, і нагородженні аспірантів та наданні стипендій на дослідження. Інститут також сприяє співпраці канадського уряду з Україною в культурному та освітньому розвитку суспільних груп в Канаді, надаючи фахівців і ресурси для їхньої діяльності [14].

Директорами Інституту були відомі науковці й громадські діячі української діаспори Ю. Луцький, М. Лупул, Б. Кравченко, Ф. Сисин, З. Когут. Нині КІУС очолює В. Кравченко.

Центр українських історичних досліджень ім. П. Яцика публікує англійський переклад десяти-томної «Історії України-Руси» М. Грушевського. Центр також є спонсором конференцій, видає серію монографій англійською мовою, а також низку українських перекладів західних історичних робіт, готує документальні публікації, і пропонує дослідницькі гранти для вчених. Центр координує діяльність заснованої у Львові *Програми імені П. Яцика* з вивчення сучасної історії України та суспільства.

Програма досліджень питань релігії та культури присвячена вивченню сакральної культури українських церков в Україні та діаспорі, особливо в Канаді. Програма втілює *Проект документації духовної спадщини* – фіксацію церков та інших релігійних пам'яток і артефактів на території трьох прерій. Серед завдань Програми – зацікавленість архітектурою, мистецтвом, музикою українських церков, проведення конференцій згаданої тематики. Також Програма підтримує розвиток Меморіальної бібліотеки ім. Б. Боцюрківа, де зберігаються численні унікальні документи та інформація.

Програма вивчення сучасної України ім. Стасюка проводить науково-дослідні проекти та надає поточний аналіз подій в Україні науковій спільноті, уряду, ЗМІ та широкій громадськості. Також це управління блогом на www.ukraineanalysis.wordpress.com, інформаційним центром і українським архівом інформації, який стосується двадцятого століття. Програма також запрошує науковців та викладачів, забезпечує наукове асистентство аспірантам.

Програма вивчення східної України ім. Ковальського фінансово сприяє науковим студіям і національному відродженню в Східній Україні. У 1999 році у Харківському університеті був заснований Східний український інститут ім. Ковальського для управління і координації діяльності безпосередньо на місці. Програма надає стипендії вченим, спонсорує семінари і підтримує музейний розвиток та публікації, а саме журнал «Схід-Захід». У 2003 році Інститут ім. Ковальського відкрив філію в Запоріжжі, де активно проводяться видавничі та польова робота, в тому числі збирання та публікація джерел усної історії. З 2001 року Програма ім. Ковальського є головним спонсором *Батурицького археологічного проекту* в Україні.

Програма української літератури ім. Д. Струка сприяє розвитку української літератури в англомовному середовищі. Вона фінансує дослідження, листи і переклади, сприяє доступу до текстів через друковані і електронні публікації, а також організовує публічні лекції і читання. Програма підтримує щорічну меморіальну лекцію ім. Данила Гузара Струка та ініціювала проект публікації англійських перекладів наукових праць в галузі української літератури. У 2012 році КІУС зініціював створення двох нових підрозділів – *Консорціуму з дослідження і вивчення Голодомору* та *Центру політичних і регіональних досліджень*. Головне завдання *Консорціуму* є дослідження, вивчення, публікація і поширення про голод-геноцид 1932–1933 рр. в Україні, гарантуючи, що українська історична трагедія отримує все більше визнання в суспільстві в цілому і вивчається в історії як геноцид.

Центр політичних та регіональних досліджень сприяє вивченню, в першу чергу, політології та соціальних наук в цілому, вивчає стан України після 1991 року. Центр заохочує проводити дослідження сучасної України, які резонують з канадським політичним досвідом і такими явищами як, наприклад, регіоналізм, національна ідентичність, особиста та офіційна двомовність і мультикультуралізм [14].

Канадський інститут українських студій є провідним видавцем наукової літератури про Україну та українців Канади. Основна увага фокусується на новій і оригінальній англомовній обізнаності у сфері української мови, літератури, історії, володіння інформацією про українців Канади та про су-

часну Україну. Преса КІУСу також публікує англійські переклади українських наукових монографій і фантастики, так само як і україномовні видання. Інститут видав понад 175 книг і більше 60 наукових доповідей.

«Журнал українських досліджень» КІУСу, який виходить раз у півроку з 1976 року, є єдиним періодичним науковим виданням Канади, який присвячений виключно українським та українсько-канадським дослідженням.

Створена КІУСом *Інтернет-Енциклопедія України* є найповнішим джерелом інформації про Україну, її історію, народ, географію, суспільство, економіку, діаспору, та культурну спадщину англійською мовою. На додаток до більш ніж 20 000 статей, підготовлених провідними фахівцями в різних галузях, вона міститиме тисячі графічних і аудіо матеріалів.

Україномовний освітній центр був створений для забезпечення можливості викладачам Альберти навчати української мови, забезпечуючи їх локально розробленими матеріалами. Через Україномовний освітній центр і у партнерстві з Освітою Альберти КІУС вдосконалює друковані та цифрові навчальні ресурси, включаючи програму «Нова: україномовна розвиваюча серія», що сприяє професійному розвитку вчителів української мови, і проводить дослідження в цій галузі.

Також КІУС є організатором і співзасновником міжнародних конференцій, лекцій і серій семінарів в галузі українських досліджень. Серед найбільш престижних щорічна Лекція ім. Шевченка, Меморіальна лекція ім. Б. Боцюрківа, Меморіальна лекція ім. В. Дилинського і щорічна лекція присвячена українському Голодомору. Серії семінарів проводяться в Едмонтоні і Торонто за участю видатних зарубіжних вчених, а також аспірантів.

Дослідженням українського фольклору займається *Центр українського і канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів*.

Історія Центру сягає перших курсів українського фольклору в Альбертському університеті запропонованих у 1977 році. Зараз Центр розташований у Департаменті сучасних мов і культурологічних досліджень Альбертського університету і пропонує ступені бакалавра, магістра і доктора в галузі українських фольклористичних досліджень. Він добре відомий за межами університету. У 2000 році завдяки трьом вагомих внескам Петра та Дорис Кулів Центр перетворився на найбільшу установу, що займається дослідженням українського і канадського фольклору. На відміну від українських студій в інших канадських університетах, які проводилися у 1960-1970-их роках і спеціалізувалися в основному на лінгвістиці, історії, літературі та політичних дослідженнях, нове покоління канадських українців-студентів у 1970-х роках цікавили явища толерантності, різноманітності, вільного самовияву, «коріння» та полікультурності [11].

У 1977 році професор Богдан Медвідський (тоді викладач лінгвістики Альбертського університету) запропонував цікавий для студентів курс «Вступ до українського фольклору», де акцентувалася увага на народних піснях. Поступово він розробив і додав інші фольклорні курси, а саме народна проза, свята життєвого та календарного циклу, історія української фольклористики та канадсько-український фольклор. Б. Медвідський особливими стараннями зумів впровадити спочатку бакалаврський, а потім магістерський і докторський ступені з українського фольклору, вважаючи фольклор невід'ємною складовою історії, ідентичності, самовираження українців Канади. Оскільки на той час жоден університет Північної Америки не пропонував курсів з вивчення українського фольклору, бакалаврський рівень цікавив в основному жителів місцевих громад, а магістерський та докторський був орієнтований в основному на студентів з усієї Канади та інших країн.

У травні 1989, доклавши зусиль і завдяки чималим коштам, які щедро пожертвували Ераст і Лідія Гуцуляки з Торонто та додатково спонсори й уряд провінції Альберти, було засновано Кафедру української культури та етнографії імені Гуцуляків і введено нову викладацьку посаду. Перший докторант професора Медвідського з українського фольклору Андрій Нагачевський обійняв цю посаду у 1990 році.

Програма почала розширюватися шляхом впровадження нових курсів: матеріальна культура, українське народне мистецтво та українські народні танці. Б. Медвідський почав викладати методологію та теорію фольклору. Не полишаючи інтерес до життя громади і політики, він залишився активним у пошуку спонсорів та меценатів для накопичення коштів, потрібних для стипендій студентам і відкриття нових кафедр.

Василь і Анна Куриліви із Садбюри (Онтаріо) також відгукнулися на прохання Б. Медвідського і заснували Фонд імені Івана Франка для підтримки талановитих студентів та аспірантів фольклорної програми не тільки з Канади, а й з США, Кореї, Туреччини, України тощо.

За власні кошти Б. Медвідський заснував третій фонд для утримання Архіву українського фольклору, де знаходяться в основному студентські курсові роботи, зібрані з 1977 року. Виявом глибокої поваги і пошанування професора Б. Медвідського стало присвоєння Архіву українського фольклору його імені.

Громадська організація «Друзі Кафедри Гуцуляків», створена у 1995 році і згодом перейменована на «Друзі Центру українського фольклору» завжди надає Центру не тільки фінансову допомогу, а й сприяє громадським зв'язкам та рекламі.

Впродовж 1990–2000 років Центр активно популяризував дослідження українського фольклору, запрошував із доповідями науковців із України та США, випускав «Українські етнологічні новини», проводив наукові конференції, присвячені українським студіям та канадсько-українському фольклору, заснував серію публікацій найкращих розвідок студентів та аспірантів, налагодив співпрацю з українськими науковцями та інституціями.

У 2001 році університет заснував Канадський центр української культури й етнографії, до якого формально ввійшли Фонд розвитку Програми українського фольклору, стипендії родини Курилівих і архів, очолив центр професор А. Нагачевський.

У 2003 році Центр взяв участь у великомасштабному проекті «Місцева культура та поліетнічність у преріях» під керівництвом А. Нагачевського. Його метою було зібрати базу записів інтерв'ю із старшим поколінням, яке пам'ятало життя в канадських преріях до 1939 року. Проект виявився успішним, його проводили студенти фольклорної програми.

У 2003 році Центр створив інтернет-виставку «Погляди на Канаду» присвячену українським весільним традиціям, а також інтернет-колекцію фотографій, де представлені понад три тисячі зразків канадсько-української культури.

Впродовж 1981–2003 років 22 студенти отримали магістерські і докторські ступені за Програмою українського фольклору при Центрі [11].

У 2002 році була заснована Кафедра української етнографії імені Кулів, а у 2004 посаду викладача українського фольклору там обійняла Наталя Кононенко, яка стала одним з найактивніших лідерів у галузі дослідження канадсько-українського фольклору. Вона викладає курси українських вірувань, української прози, поезії, родинних і календарних обрядів, фольклорної методології та теорії фольклору, фольклору і мас-медіа. Н. Кононенко влаштувала низку зустрічей із провідними спеціалістами в галузі фольклору, а саме Майклом Тафтом (голова фольклористичного відділу Бібліотеки Конгресу США), Любов'ю Волинець (куратора українського музею в Нью-Йорку), Робертом Климашем (професор Центру канадських і українських студій у вінніпезькому університеті), Олександром Бріциною (фольклорист Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського), Сабіною Магліокко (професор Каліфорнійського університету), Катріною Воннер (професор університету штату Пенсильванія), Ларисою Фіалковою (викладач університету в Хайфі, Ізраїль), Миром Момриком (архіваріус Національного архіву Канади в Оттаві). Також проводилися концерти традиційних народних пісень і музики для місцевої української громади, студентів та шкіл за участю відомих виконавців: кобзарів-бандуристів Михайла Ковалю (Київ), Юліана Китастого (Нью-Йорк), Віктора Мішалова (Міссісага, Онтаріо), групи «Бурдон» (Львів).

Організовані щотижневі обідні семінари дають можливість студентам продемонструвати результати власних досліджень і майстерність публічних виступів перед українською громадою, випускниками, викладачами.

У 2006 році Центр переіменовано на Центр українського і канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів або скорочено Фольклорний центр ім. Кулів.

Фольклорний центр має відкритий доступ до своїх матеріалів у мережі Інтернет, що дозволяє дослідникам швидко дізнатися, які потрібні книги, статті, рукописи, відеозаписи, аудіо-записи наявні в Центрі. Стали доступними збірки фотографій, комерційних дисків і польових інтерв'ю.

Архів українського фольклору ім. Богдана Медвідського збільшується завдяки курсовим роботам студентів, матеріалам польових досліджень студентів і викладачів, подарункам у вигляді книжок, рукописів, артефактів. Основну частину архіву складають матеріали про українців Західної Канади та Західної України, хоча є й матеріали про українців у світі. Найбільшою цінністю цього Архіву є тисячі годин польових аудіо- та відеозаписів, рукописів [13].

Одним з основних напрямків роботи Центру є наукова робота та публікації.

Робота українських фольклористів є гібридною, їй притаманні риси як північноамериканської, так і української фольклористики, однак з переважанням рис першої. У Північній Америці фольклор і етнографію трактують як одну дисципліну. Фольклор у цьому контексті охоплює усну словесність, матеріальну культуру, звичаї, вірування і народне мистецтво. Вісім проектів (23%) вивчають усну творчість, шість (18%) описують матеріальну культуру або народне мистецтво, дев'ять (26%) стосуються обрядів та духовної культури, а десять (29%) – виконавського мистецтва (музики, драми і танцю). Виявляється, що кожна категорія активна і становить приблизно однаковий інтерес для молодих дослідників. Окрім того, можна легко помітити, що дослідження часто перетинають уявні кордони між категоріями [10].

Серед найактивніших дослідників КІУСу можна відзначити Б. Медвідського, А. Нагачевського та Н. Кононенко. Сімнадцять аспірантів захистили магістерські роботи або докторські дисертації

під керівництвом або співкерівництвом Б. Медвідського; А. Нагачевський був керівником шістнадцять разів. Зараз аспіранти працюють над своїми програмами під керівництвом А. Нагачевського та Н. Кононенко.

Богдан Медвідський – провідна постать в українській фольклористиці Канади. Стартувавши з мовознавства, він перейшов у фольклористику в 1970-х рр. і видав низку статей та матеріалів з українського фольклору в Україні та особливо Канаді. Його робота зосереджена на історії фольклористики, народній прозі, пареміографії тощо. Б. Медвідський один з перших почав говорити про етнічно забарвлені взірці культури (символи культури) не просто як про вираз етнічності в контексті модернізованого міста, але як і форму стилізованого проживання. Культурні знаки пропонуються в супермаркеті, їх можна купити. В таких умовах фольклоризована «українськість» стає стилем життя [8].

Особливий інтерес дослідника лежить у площині словесного фольклору. Хоча цей вид фольклору в умовах етнічної меншості зникає найшвидше, у Канаді він залишився і вкорінився завдяки новоствореному жанру – емігрантським пісням. Б. Медвідський групує їх за мотивами: причини, що змусили емігрувати; опис розлуки з родиною, молитви за успішне плавання через океан і вкорінення в новій землі [2], складні умови піонерського життя, відмова від старих свят і традицій [3], а також новотвори макаронічного характеру і навіть прославляння нового життя в Канаді [3].

Окреме дослідження канадського фольклориста присвячене народній баладі, яка виникла і побутувала в Галичині, а згодом перетнула океан; її співали навіть у Канаді [6].

Він надзвичайний організатор і заслуговує визнання за створення програми українського фольклору в Університеті Альберти, за підтримку музею «Село української культурної спадщини» та інші численні важливі звершення.

А. Нагачевський свої наукові інтереси спрямовує у площину українського танцю і відродження народних танців, питання етнічної ідентичності українців Канади, традиційне мистецтво, а також дослідження усної історії та історії української фольклористики в Канаді. Студент Б. Медвідського, він отримав перший докторат зі спеціалізацією «український фольклор» в Канаді в 1991 році. З того часу займає професорську посаду на Кафедрі української культури та етнографії ім. Гуцуляків при Університеті Альберти і керує Центром українського та канадського фольклору ім. Петра та Дорис Кулів. Він організовує різні збирацькі, дослідницькі, видавничі та громадські проекти з канадського українського фольклору. Його магістерська робота, докторська дисертація та низка статей присвячені українському танцю в Канаді. Інші публікації відносяться до матеріальної культури тощо. Серед найважливіших публікацій останнього часу «Український танок: від села до сцени» (Едмонтон, 2008) [18], «Побутові танці канадських українців» (Київ, 2001) [9].

Дослідницькі зацікавлення Н. Кононенко широкі, охоплюють, напевно, всі жанри українського фольклору, що відображено у кількості її статей, монографій, виступів на національних та міжнародних конференціях.

Н. Кононенко – професор, керівник кафедри української етнографії ім. Кулів Університету Альберти, головний редактор журналу слов'янської та східноєвропейської асоціації фольклористів «Folklogica» [15]. Докторський ступінь здобула в Гарвардському університеті. Найважливіші публікації останнього періоду: «Українські епічні виконавці: і сліпий заспіває» (Армонк, Нью-Йорк, Лондон, 1998) [16], «Хрестоматія слов'янського фольклору» (Вестпорт, Лондон, 2007) [17]. Нагороджена Премією фундації Ковалівих за кращу українознавчу студію. Коло сучасних зацікавлень дослідниці охоплює питання українського епічного виконавства, ритуали й ритуальну теорію, казки й легенди, а також включає здійснення польової збирацької роботи в Україні та Канаді.

Англомовною монографією «Українські епічні виконавці: і сліпий заспіває» [16] Н. Кононенко зробила величезний внесок у дослідження бандурного мистецтва. Автор аналізує кобзарство періоду ХІХ–ХХ ст., коли його представники були об'єднані в цехові організації, акцентує увагу на професійному рівні виконавців-кобзарів, виокремлює систему формування їх репертуару, мандрівний характер їх діяльності, жебрацький суспільний статус. У монографії детально визначені етапи навчання кобзаря, взаємостосунки між вчителем і учнем, між членами фахових організацій. Авторка підкреслює релігійну складову діяльності кобзарів, що проявлялася у репертуарі, місцях виступів, участі у духовних святах. Крім того, відзначено психологічні чинники творчості кобзарів. Н. Кононенко не уникає «незручних тем» у дослідженні кобзарства, зокрема стосовно прохання милостині, грошової винагороди за виконавство і навчання, ставлення кобзарів до алкоголю, пошуків кращих територій для заробітку, ставлення до жінок у кобзарстві.

Також КІУС видав або сприяв виданню значних праць: двомовного збірника «Українські думи» (1979), перевидання підручника академіка Ф. Колесси «Українська усна словесність» (1983 [1938]), довідника усних історій українців Канади, укладеного Ф. Свиріпою (1985), антології українських народних пісень канадських прерій Р. Климаша (1992), англійського перекладу програмного дослідження українських казок П. Лінтура (1994) та ін.

Канадський інститут українських студій організував дві наукові конференції, присвячені українській культурі в Канаді. Так, у 1981 році у Вінніпезі була проведена конференція під назвою «Видимі символи: культурне вираження канадських українців», яка включала чимало народознавчих виступів як аналіз роботи музею «Село української культурної спадщини» Р. Білаша, опис популярної музики Б. Зайцева, дослідження народної музики Р. Климаша, аналіз українських культурних та політичних символів в Канаді З. Погорецького та ін.

В 1985 році була проведена конференція про культурне життя перших українців в Альберті, де більшість доповідей стосувалися українського фольклору у широкому розумінні цього терміну та суміжної дисципліни культурної антропології. На конференції було виголошено більше двадцяти доповідей, які опубліковані під редакцією директора Канадського інституту українських студій Маноля Лупула (1988). Згадані конференції стали передвісниками міжнародної конференції «Міграція українців до Західної Канади після 1891 р.: конференція з нагоди 100-річчя», що відбувалася в Едмонтоні в травні 1991 р. і підсумувала стан розвитку української фольклористики та музеєзнавства в Канаді, а також вказала нові можливі напрямки дослідження народної культури у майбутньому. Конференція також мала відповідник в Україні – конференцію в Чернівцях у жовтні 1990 р. Ці зустрічі були важливими подіями, за матеріалами конференції згодом був виданий збірник вибраних статей (2002).

Канадський Інститут Українських Студій робить великий внесок у розвиток української фольклористики Канади. Насамперед, це підтверджено заснуванням і роботою окремого центру, який безпосередньо займається фольклористичними дослідженнями, як теоретичними, так і практичними. Це і наявність висококваліфікованих професорів-ентузіастів і аспірантів, які досліджують різні напрями в галузі української фольклористики. Важливе значення у популяризації має наявність друкованої і цифрової інформації, вільний доступ користувачів до неї.

Отже, український фольклор у Канаді – невід’ємна складова загальної фольклористики західного світу, що зумовлює нові бачення і в фольклористиці України, зокрема.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гримич М. Богдан Медвідський – дослідник українсько-канадського фольклору / М. Гримич // Українознавство. – 2013. – № 2. – С. 134–135.
2. Медвідський Б. Деякі прикметні риси української народної культури в Канаді / Б. Медвідський // Українська еміграція. Історія і сучасність: матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100 річчю еміграції українців до Канади. – Л., 1992. – С. 153–159.
3. Медвідський Б. З архіву Р. Климаша / Б. Медвідський // Всесвіт. – 1991. – № 11. – С. 132.
4. Медвідський Б. Збирання і вивчення українського фольклору в Канаді / Б. Медвідський // Народна творчість та етнографія. – 1991. – Вип. 2. – С. 41–52.
5. Медвідський Б. Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків при Альбертському Університеті (Канада) / Б. Медвідський // Проблеми Освіти: Науково-методичний збірник. – 1977. – Вип. 7. – С. 176–186.
6. Медвідський Б. Українська балада в Канаді про вбивство / Б. Медвідський // Народознавчі зошити. – 2010. – №3–4. – С. 448–453.
7. Медвідський Б. Фрагменти прозового фольклору в Канаді / Б. Медвідський // Народна творчість та етнологія. – 2012. – Спецвипуск 5. – С. 84–90.
8. Нагачевський А. Особливості української фольклористики в Канаді / А. Нагачевський, М. Маєрчик // Народознавчі зошити. – 2010. – Зошит 3–4. – С. 293–309.
9. Нагачевський А. Побутові танці канадських українців / А. Нагачевський. – К., 2001. – 192 с.
10. Нагачевський А. Фольклор українців Канади у дослідженнях аспірантів канадських університетів / А. Нагачевський // Вісник Львівського університету. Серія філологія. – 2010. – Вип. 43. – С. 140–150.
11. Нагачевський А. Центр українського і канадського фольклору ім. Петра та Дорис Кулів / А. Нагачевський, Н. Кононенко // Народна творчість та етнологія. – 2012. – Спецвипуск 5. – С. 91–94.
12. Народознавчі зошити: двомісячник Інституту народознавства Національної академії наук України. – Львів, 2010. – Зошит 3–4. – 217 с.
13. Фотій Н. Архів українського фольклору імені Богдана Медвідського Центру українського та канадського фольклору імені Петра і Дорис Кулів при Університеті Альберти / Н. Фотій // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 10. – С. 253–258.
14. Canadian Institute of Ukrainian Studies [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ualberta.ca/CIUS/>.
15. Folklorica [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://journals.ku.edu/index.php/folklorica/article/view/4223>.
16. Kononenko N. Ukrainian Minstrels And the Blind Shall Sing / Natalie Kononenko. – Armonk, New York, London, England : M.E. Sharpe, 1998. – 360 p.
17. Kononenko N. Slavic Folklore: A Handbook / Natalie Kononenko. – Westport : Greenwood Press, 2007. – 232 p.

18. Nahachewsky A. Ukrainian Dance: From Village to Stage / Andriy Nahachewsky. – Edmonton : The Huculak Chair of Ukrainian Culture and Ethnography in the Kule Centre for Ukrainian and Canadian Folklore at the University of Alberta, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Наталія Савчук

Український фольклор в наукових дослідженнях КИУС (Едмонтон, Канада).

В статті говориться про пріоритетних напрямках діяльності КИУС (Канадського Інституту Українських Студій) при Університеті Альберти (Едмонтон, Канада), серед яких важне місце займають наукові дослідження в області української фольклористики. Выяснены особенности функционирования Центра украинского и канадского фольклора им. Петра и Дорис Кулей. Проанализирована научная деятельность Б. Медвідського, А. Нагачевського, Н. Кононенко.

Ключевые слова: украинская диаспора, Канада, Университет Альберты, КИУС, Центр украинского и канадского фольклора им. Петра и Дорис Кулей, украинский фольклор, музыкальный фольклор.

Natalia Savchuk

Ukrainian Folklore in Research Studies of CIUS (Edmonton, Canada).

The article deals with the fundamental activities of the Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS) at the University of Alberta, since this Institute conducts and promotes scholarly research of the Ukrainian folklore. The author analyses the range of activities of the Peter and Doris Kule Centre for Ukrainian and Canadian Folklore (the Kule Folklore Centre). Furthermore, the scholarly research of Bohdan Medwidzky, Andriy Nahachewsky and Natalie Kononenko is outlined in this article. Consequently, the author emphasises that the achievements of the Canadian Institute of Ukrainian Studies would not have been possible without generous support from numerous devotees such as Erast and Lydia Huculak, Wasyl and Anna Kuryliw, Peter and Doris Kule.

Key words: Ukrainian Diaspora, Canada, University of Alberta, Canadian Institute of Ukrainian Studies, Kule Folklore Centre, Ukrainian folklore, musical folklore.

Валентина Федонюк
(Київ)

УДК 94(477).154:81

СУЧАСНА СЛОВАЦЬКА ЛІНГВІСТИЧНА УКРАЇНІСТИКА: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВТРАТИ

Стаття присвячена історії та сучасному стану лінгвістичної україністики у Словацькій Республіці. У ній розглядаються основні напрямки дослідження української мови в різні періоди словацької україністики, найбільш вагомим досягненням її представників.

Ключові слова: словацька україністика, дослідження української мови, українська діаспора.

Розвиток словацької лінгвістичної україністики в нашій вітчизняній науці майже не вивчався. Крім «Дослідження української мови в Словаччині», що побачило світ в 2005 р. у межах колективної монографії «Українське мовознавство у західних і південних слов'ян», підготовленої відділом західно- та південнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України [19, с. 111-146], спробу осмислити шлях, пройдений словацькою україністикою, зробила Оксана Данилюк-Кульчицька в розвідці «Дослідження української мови та її діалектів вченими Східної Словаччини¹ [7].

Відомості про дослідження української мови на території Словаччини та життя українства даного регіону вміщені у працях та бібліографіях словацьких і чеських учених [1; 28, с. 137-148; 6, с. 701-702] й залишаються мало доступними для материкових українців. Тому перш ніж говорити про сучасний стан словацької лінгвістичної україністики, вважаємо за потрібне зупинитися на історії її виникнення у Словацькій Республіці та повідомити основну інформацію про західнословачських українців.

Українська діаспора² в Словаччині. Українці-русини, як самоідентифікувало себе місцеве українство, належать до національних меншин Словацької республіки. За даними перепису, станом на 2001 р. у Східній Словаччині (в містах та селах навколо Пряшева) компактно проживало 55 тис. українців (за неофіційними джерелами 100 тисяч осіб). З них 11 тис. осіб користувалося українською мовою. Більшість словацьких українців відноситься до корінного населення, т.зв. автохтонів, предки яких мешкали на цих землях декілька століть тому. Частина українців Словаччини – це емігранти, що переселилися під впливом політичних, соціальних та економічних чинників, та їх нащадки. Під час проведення перепису 1991 р. вперше було запроваджено дві позиції для самовизначення: «українець» та «русин». Унаслідок цього мешканці Східної Словаччини, які раніш називали себе українцями-русинами і становили з лінгвістичного погляду одне ціле, розділились на: українців, русинів та словаків. Крім осіб, які усвідомлюють свій зв'язок з Україною, вирізнялася група осіб, які в результаті асиміляційних процесів словакізувалися. Частина русинів-українців почала вважати себе окремою від українців етнічною групою – русинами, хоча в своєму щоденному мовленні живає ті ж самі діалекти лемківського говору, що й українці Словаччини, а в якості писемної замість літературної української мови використовує русинську (лемківсько-пряшівську) мову, яка представляє собою кодифіковану в 1995 р. форму двох діалектів (західноземплінського та східноземплінського) лемківських говорів української мови у Словаччині [18]. Введення двох позицій для самовизначення українського населення спричинило до того, що під час перепису 2001 р. лише третина русинів-українців ідентифікували себе українцями, а дві третини – русинами³.

¹ У цій статті до східнословачських вчених помилково віднесено чеських лінгвістів Андрія Куримського та Ружену Шишкову – співробітників Кабінету іноземних мов Чеської Академії наук у Празі, авторів першого в історії «Українсько-чеського словника».

² У сучасній українській науці під діаспорою розуміють етнічну, в першу чергу релігійну (конфесійну) та мовно-культурну спільноту або сукупність індивідів, яка, перебуваючи постійно за межами свого материкового регіону, усвідомлює свою генетичну або духовну єдність з ним. Часто цей термін використовують не тільки у відношенні до емігрантів, але й до представників національних меншин, хоча ті належать до корінного населення. Пор.: Національна меншина – група громадян певної держави, які не належать до титульного етносу, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою (Бородін В.Д. Етнологія. Навчальний посібник. – Донецьк: Каштан, 2008. – С. 144). У даній статті ми використовуємо термін діаспора в найбільш широкому його розумінні, тобто як щодо переселенців, так і щодо корінних мешканців, які усвідомлюють свій генетичний та культурний зв'язок з українською нацією.

³ За офіційними даними, станом на 2011 р. русинами визнавали себе 33 482 особи, українцями лише 7 430 осіб. Для порівняння: тоді у Словаччині проживало 4 352 775 словаків, 30 367 чехів, 105 738 циган та 458 467 угорців.

Асиміляційна політика словацької влади призвела до суттєвих втрат для українців в культурно-освітній сфері: до ліквідації української редакції на радіо, значного скорочення видань художньої літератури та підручників, зникнення популярного журналу «Дружно вперед», поступового згортання україномовної освіти¹, закриття газети «Нове життя» – органу «Союзу русинів-українців Словацької республіки»². Така політика сприяла зменшенню інтересу до рідної мови у частини українців. Нині система освіти українською мовою об'єднує 11 дитячих садків, 8 початкових шкіл та одну середню загальноосвітню школу. Українську мову припинили вивчати у Бансько-Бистрицькому університеті ім. Матея Бела³. Фахівців з української мови сьогодні готують лише у Пряшівському університеті, де вона вивчається у комплексі з іншими спеціальностями. Українською мовою продовжують виходити два видання: літературно-мистецький та публіцистичний журнал «Дукля» – орган «Спілки українських письменників Словаччини» та дитячий журнал «Веселка».

Історія виникнення словацької україністики та її розвиток до 1993 р. Зародження словацької лінгвістичної україністики розпочалося у кінці XIX – на початку XX ст. з вивчення українських говорів Східної Словаччини у дослідженнях Олафа Броха, Івана Верхратського, Василя Гнатюка, Івана Панькевича, Георгія Геровського. Недостатня увага до діяльності цих вчених у радянські часи пов'язана з умовами, в яких дана галузь знаходилася в Україні, зокрема з домінуючою тоді у нас, як у Союзі в цілому, позицією російської мови.

Періодом становлення наукової лінгвістичної україністики у Словаччині стали роки після Другої світової війни. Базою для її розвитку були праці відомих місцевих вчених, зокрема «Закарпатський діалектологічний словник» Івана Панькевича⁴ та підготовлені ним же фундаментальні дослідження «Нарис українських говорів» та «До питання українських закарпатських говорів» – результат багаторічних спостережень автора за розвитком української мови Східної Словаччини. Порівняльному аналізу східнословачських говорів української мови з літературними мовами – українською та російською, присвятив свої дослідження Георгій Геровський. Щоправда, виділяючи п'ять груп говорів в мові українців цього регіону, він помилково відніс їх до російської мови. Не дивлячись на останнє, праці обох згаданих дослідників, що відповідали тогочасним потребам у вивченні живої мови, сприяли тому, що діалектологія надовго стала провідним лінгвістичним напрямом словацької україністики, який випереджав у розвитку всі інші українознавчі галузі.

За кілька повоєнних десятиліть за підтримки української мовознавчої науки у Словаччині було підготовлено цілу генерацію діалектологів-україністів, зусиллями яких здійснювалося дослідження українських східнословачських говорів на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях, вивчалось їх функціонування в окремих населених пунктах та в цілому, в діяхронічному та синхронічному аспекті. Вагомий внесок в цю важливу справу зробив Василь Лягта⁵, який вивчав фонетичну та фонологію українських говорів регіону, підготував перший в історії лінгвістичний «Атлас українських говорів Східної Словаччини». Для мовознавців України атлас є цінним в першу чергу тим, що відтворює конкретний (кінця 50-х – початку 60-х років XX ст.) стан діалектного мовлення українців одного з найбільших діаспорних регіонів з тих, що безпосередньо прилягають до материкової України. Репрезентована у ньому сукупність хронологічно й якісно відмінних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних явищ створює можливість окреслити межі багатьох процесів, відомих і материковій мові, а відтак, простежити наслідки взаємообміну мов і говорів, викликані міжетнічними контактами, міграцією та іншими зовнішніми впливами.

Вивченню фонетичних особливостей українських говірок окремих населених пунктів в діяхронічному аспекті та явищ, які в них виникли внаслідок українсько-словацького білінгвізму їх носіїв, присвятив свої праці Петер Бунганич. Велика заслуга належить вченому також в розпрацюванні методики дослідження лексики українських говорів, з якою він неодноразово ознайомлював наукову громадськість у своїх статтях та виступах [2, с. 5-23; 3, с. 163-166] на конференціях. Дослідник увійшов в історію світової лексикографії як укладач першого великого «Словацько-українського словни-

¹ У 50-х рр. минулого сторіччя україномовними в Словаччині були 72 дитячі садки, 272 початкові школи, 44 неповні школи, 11 повних середніх загальноосвітніх шкіл з паралельними українськими класами, кафедри української мови та літератури на двох факультетах Пряшівського університету імені Шафарика та координуюча державну освіту установа «Реферат українського шкільництва» при Міністерстві шкільної освіти Словаччини. За останніми даними зараз українську мову як неосновний предмет вивчає близько тисячі учнів.

² 2014 р. став роком виходу останнього, 16-го номеру єдиної словацької україномовної газети «Нове життя».

³ Пряшівський університет заснований 1 січня 1997 р. на базі Православної богословської академії, Греко-католицької богословської академії, Інституту русистики, україністики та славистики філософського факультету колишнього Пряшівського університету імені Шафарика. Університет ім. Матея Бела в Банській Бистриці створено 1 липня 1992 р. злиттям філій Братиславського технічного університету та Братиславського університету Коменського.

⁴ Діалектолог встиг підготувати матеріали лише на літери А, Б та початок В, у цілому картотека словника нараховувала 120-130 тисяч карток.

⁵ Див. статтю про нього: Ганудель З. Особистість Василя Лягги і його наукова діяльність // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 137-147.

ка» [24]. Виданий декілька десятиліть тому, він залишається поки що єдиним лексиконом, здатним задовольнити потреби як вивчаючих українську мову студентів, так і професійних перекладачів. Визначальною рисою цього словника є продуманість реєстру та повнота перекладної частини. Серед наведених у ньому українських відповідників – одиниці літературної мови, розмовна та діалектна лексика. Хоча «Словацько-український словник» П. Бунганича нині вже бібліографічна рідкість, а його текст з огляду на політико-економічні зміни в обох слов'янських країнах потребує доповнень та коректив, ні у Словаччині, ні в Україні аналогічного видання більше не появилось.

Порівняльний опис системи голосних в українських говорах та літературній українській мові здійснив Микола Штець. Підготовлені ним дослідження «Система голосних в говорах північної Лабірщини», «Наш діалект і літературна мова» [20, с. 7, 29] продовжили діяльність його попередника та вчителя В. Латти. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує остання з названих праць, присвячена завжди актуальному та гостро обговорюваному в славістиці питанню про походження мови східнословачьких українців-русинів. Відповідаючи на спроби деяких діячів проголосити українців Східної Словаччини ще одним східнослов'янським народом, що немає буцімто нічого спільного з материковими українцями та їх мовою, М. Штець пише: «У мовознавчій науці вже давно доведено, що говірки українців Східної Словаччини становлять частину карпатської групи говорів, яка за своєю фонетичною системою, морфологічною та синтаксичною будовою, за лексичним складом відноситься до південно-західних діалектів української мови». Низку особливостей, які характерні для мови українців цього регіону і виявляють себе на всіх рівнях мови – фонетичному, граматичному, лексичному, вчений відносить до «місцевих відмінностей», а самі говори, що їх мають, називає «місцевими діалектами». Докладно аналізуючи умови розвитку материкової та діаспорної української мови, дослідник робить висновок, що у згаданих областях, з одного боку, найдовше збереглися риси старої української літературної мови, а з другого, що на Закарпаття і Східну Галичину досить повільно проникали особливості нової української літературної мови, засвоєння яких гальмувалося консервативною «русофільською» інтелігенцією¹.

Відслідковуючи соціолінгвістичну ситуацію у Східній Словаччині, яка складалася в регіоні у різні історичні періоди, М. Штець стверджує, що всупереч певним намаганням русифікувати українців Східної Словаччини, їх мова зберегла такі (фонетичні, граматичні та лексичні) риси, які і зараз дозволяють відносити її до діалектів української мови.

Поряд з наявністю спільних рис в українських діалектах Словаччини та літературній українській мові М. Штець звертає увагу на деякі негативні явища, які виникли в результаті звуження сфери використання рідної мови її носіями в місцях проживання східнословачьких українців.

Так, за його спостереженнями, користування українською мовою виключно в установах освіти, в театрі, пресі, на радіо та под. з одночасним усуненням її з офіційно-ділового спілкування і сфери виробництва негативно впливає на подальший розвиток лексичного складу мови українців Східної Словаччини, призводить до її засмічення словакізмами.

Значний інтерес в українців Словаччини викликає дослідження лексичних багатств українських говорів та їх окремих лексико-семантичних груп. Тут варто згадати праці Зузани Ганудель, Юрія Муличака, Миколи Штеця та Аделі Кундрат. Великий власноруч зібраний матеріал проаналізований З. Ганудель у статті «З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів» [5, с. 135-140], частина якого доти взагалі була невідома дослідникам українській літературній мові. З. Ганудель підготувала і ще декілька цікавих діалектологічних досліджень, що репрезентують багатство української мови цього регіону, серед них: «Народні страви та напої: лексика українських говорів Східної Словаччини», «Загальноживані слова говірок українських говорів Східної Словаччини у дитячому лексиконі» та ін. Важливим внеском в українську діалектологію став укладений нею перший друкований «Лінгвістичний атлас говорів Східної Словаччини», в якому на прикладі двох базових груп побутової лексики представлено реальний стан лексичного складу діаспорної української мови. Наукова цінність даної праці полягає не тільки у величезному фактичному матеріалі, яким оперує дослідниця, але й у поданому в атласі у формі коментаря з ілюстраціями його докладному описі.

Метрологічним номінаціям у східнословачьких українських говорах присвячене дослідження А. Кундрат [13, с. 141-144]. Одиниці кожної з виділених нею чотирнадцяти груп лексики авторка розглядає в лексико-словотвірному, семантико-етимологічному і лінгво-географічному аспектах. Особливу увагу вона приділяє запозиченим лексемам та термінам диметричного періоду, поряд з однослівними метронімами аналізує одиниці у формі приєднаних конструкцій, термінологічні словосполучення, фразеологізми та експресивні елементи з метронімічним значенням.

¹ Дане питання розглядалося вченим неодноразово, див.: Штець М. До питання «русинської» літературної мови // Додаток до газети «Нове життя». – 1992. – № 39. – 16 с.; Штець М., Муличак Ю. Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови // Додаток до газети «Нове життя». – 1992. – № 42. – 16 с.

Інтереси Юрія Муличака зосередилися на сільськогосподарській лексичці. Звертаючись до цих традиційних для кожної мови номінацій в статтях «Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя)» [14, с. 91-112], «Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини» [15, с. 313-318], вчений акцентує увагу на їх архаїчності та на помітному впливі, який вони зазнавали з боку слов'янських мов, зокрема словацької.

Серед досліджень, в яких простежуються особливості українських говорів Словаччини на синтаксичному рівні, слід згадати «Деякі особливості простого речення говорів північної Лабірщини» М. Штеця, «Підрядне речення з причинним значенням у говорах лемків в порівнянні з літературною українською мовою» А. Кундрат, «Складний іменний присудок із зв'язкою бути в говорах сел Бардіївського округу» та «Структурні типи речень говорів Бардіївського округу» Ю. Ванька. Як видно з їх назв, ці статті стосуються часткових питань діалектного синтаксису, а саме: виявленої науковцями специфіки у говірках окремих населених пунктів. Не маючи можливості докладно зупинитися на кожному з досліджень, тим не менш відзначимо, що всі вони засвідчують глибокі зв'язки синтаксичної будови українських говірок Східної Словаччини як з літературною українською мовою, так і з окремими її діалектами, зокрема говорами буковинців, лемків та інших груп українців.

Друга половина ХХ сторіччя для словацької лінгвістичної україністики ознаменувалась активним розвитком діалектної ономастики, почесне місце в якій належить Миколі Дуйчаку та Олексію Лазорику [10, с. 19-36; 11, с. 509-529]. Спільні публікації цих вчених розкривають історію виникнення назв багатьох місцевостей, де живуть у Словаччині українці. Значним здобутком топонімічної галузі став і «Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини», укладений М. Дуйчаком [8, с. 321-447]. Українським топонімам на мапі Словаччини присвячені праці Людовита Новака, Міхала Бліхи.

Проблематика мовної інтерференції в українських топонімічних номінаціях, якій до того майже не приділялась увага, є об'єктом опису в статті Ладислава Бартка «Вплив словацько-українських мовних контактів на топонімію закарпатських словаків» [23, с. 69-181]. У ній вчений аналізує топоніми з кадастрів закарпатсько-українських населених пунктів, зібрані ним під час реалізації проекту Славістичного кабінету Словацької Академії наук «Словаки в Закарпатській Україні та словацько-українське прикордоння...»¹. Вивчення документів сіл, де поряд з українцями та представниками інших народів жили словаки, дозволило автору прийти до висновку, що певна частина українських слів була словакам відома з давніх часів, а деякі українізми в їх мовленні потрапили внаслідок більш пізньої взаємодії з українською мовою. Випадки інтерференції на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях, помічені ним у досліджуваному матеріалі, Л. Бартко вважає доказом тривалих українсько-словацьких контактів.

Характеристику лексики словацьких говірок Закарпаття з погляду присутності в ній українізмів подають й праці Шимона Ліптика. У статті «Про лексичні запозичення в мовленні словаків у Закарпатській Україні» [35, с. 101-168] дослідник зміни в мовленні словаків пов'язує з впливом як давньоукраїнської мови, так і поширених в цьому регіоні закарпатських українських говорів. Причём поряд з запозиченими словаками питомими українськими словами дослідник зауважує елементи, щодо яких українська мова виконала функцію посередника.

Досить активно словацькі україністи займалися й вивченням історії української мови у Східній Словаччині. Помітний внесок у розвиток цього дослідницького напрямку зробили Микола Штець, Юрій Бача та Андрій Ковач, див. їх працю «Літературна мова українців Чехословаччини» (1992). У монографії М. Штеця «Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918)» [21] як окремі наукові проблеми розглянуто умови та стан розвитку літературної мови українців Закарпаття в період з 1918 по 1939 рр., політика щодо функціонування української мови на словацькій території у післявоєнні роки та боротьба українців Східної Словаччини за літературну мову, а також ситуація своєрідного дуалізму, що склалася тоді в регіоні у відношенні українців до рідної мови, культури та свого минулого. Докладно в праці описано і новий етап, який розпочався в житті українців у Східній Словаччині після запровадження там української літературної мови, та основні тенденції розвитку місцевої української мови в 60-ті роки ХХ ст. Слід відзначити, що незважаючи на зміни в ідеології словацького суспільства у кінці минулого століття, які в цілому позитивно вплинули на підхід до вирішення мовних питань, це дослідження М. Штеця досі не втратило актуальності. Ознайомлення із вміщеним у ньому історичним матеріалом сприяє більш виваженому підходу до вирішення проблем української меншини, які, певна річ, і зараз існують у Словацькій Республіці.

Опубліковані на його сторінках факти дозволяють зокрема відшукати в політиці, яка проводилася стосовно українців протягом кількох попередніх століть, передумови нинішнього надзвичайного сплеску «русинофобії», що відволікає, на жаль, здорові сили українства від справді актуальної – наукової, культурної, виховної роботи, на підготовку нових публікацій на русинську тему, на повторний

¹ Під час цих експедицій словацькі фахівці збирали факти, що відносяться до форм матеріальної та духовної культури, історії перебування словаків у Закарпатті.

розгляд давно вже вирішеного науковцями питання про походження русинів-українців, зв'язок їх мови з іншими слов'янськими мовами та под.

До не менш актуальних в наш час, ніж попередня, належить й монографія М. Штеця «Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)» [22]. У згоді з авторським задумом в ній об'єктом аналізу стає вже сучасний стан української мови Східнословачького регіону. Оцінюючи перспективи подальшого розвитку мови українців, яка функціонує лише на побутовому рівні, в галузі освіти та культури, в той час як словацька використовується ще й в професійно-технічній та офіційно-діловій сфері, вчений доходить висновку про незабезпеченість українській мові у Словаччині рівних з державною можливостей.

До питань, порушених в цій монографії, М. Штець повертається у низці інших праць, наприклад, в статті «Соціолінгвістичні аспекти дослідження мови українців Словаччини», де він, зіставляючи умови, в яких у минулому знаходилась українська мова у Східній Україні та Словаччині, зупиняється на ролі «будителів», що, спираючись на мовленнєвий досвід мешканців карпатського регіону, прагнули сформуванню українську літературну мову на національній основі. Певну увагу автор приділяє і процесу поступового проникнення на Закарпаття та у Східну Словаччину літературної української мови в її галицькому варіанті.

Проблемі взаємодії між українською і словацькою мовами в різні історичні періоди присвячені праці Яна Дорулі та Міхала Бліхи. Особливо цікавою та корисною для сучасних носіїв української мови є монографія Я. Дорулі «Словаки в історії мовних контактів» [30, с. 55-60], цілий розділ в якій присвячено давнім зв'язкам української та словацької мов. Адаже на підставі досліджених текстів пам'яток словацької писемності XVI–XVII ст. – періоду становлення словацької літературної мови та пробудження національної свідомості у широких верствах словаків, вченому вдалося встановити факт використання на тогочасній словацькій території української мови. Функціонуючи тоді головним чином в усній формі та в значно меншому обсязі порівняно з латинською, чеською та польською мовами, українська, тим не менш, як зазначає дослідник, полишила свій власний слід у словацьких пам'ятках. Крім загальноновживаних лексем, які відтворюють поняття українського способу життя, до цих документів потрапили й численні українські оніми, наявність яких в офіційно-ділових словацьких текстах Я. Доруля пов'язує з постійною присутністю українців на території Словаччини. Зазначаючи, що сучасна назва нашої держави *Україна* була добре відома словакам вже в XVII ст., дослідник пише, що ця лексема, однак, асоціювалась у них тоді не з нашою країною, а з землями на кордоні із Східною Словаччиною. Тогочасними словаками номінація *україна* вживалась у відношенні до прикордонних земель, де і зараз живуть українці. Українців, як засвідчують досліджені Я. Дорулю пам'ятки, словаки в ті часи називали русинами, іноді (в латиномовних документах) ще й рутенусами. Сучасна назва українського етнікуму не фігурувала в якості самоназви українців східно-словацького регіону.

Важливою для вивчення історії українства є й розвідка Я. Дорулі «Словацько-русинсько-українські зв'язки на рівні говорів і літературних мов» [31, с. 152-158]. Ретельний лінгвістичний аналіз т.зв. русинських говорів дозволив вченому відзначити в них не тільки риси, притаманні всім східнослов'янським мовам, завдяки чому вони відмежовуються від місцевих словацьких діалектів, а й деякі специфічно українські ознаки. Наявність цих, характерних виключно для української мови, рис в русинських говорах Східної Словаччини переконала Я. Дорулю в приналежності цих діалектів до говорів материкової української мови.

Словацька україністика після 1993 р. Політико-економічні зміни, які сталися в Словаччині після проголошення незалежності, відбилися на ситуації в її гуманітарній сфері. Зі вступом до Європейського Союзу Словацька Республіка взяла на себе зобов'язання забезпечити на своїй території належні умови для всебічного розвитку національних меншин. З огляду на це одним з пріоритетних завдань для Словаччини стала і подальша розбудова освіти та науки українців, зокрема лінгвістичної україністики. Процеси, пов'язані з державотворенням та інтеграцією Словаччини в європейське співтовариство спровокували, на жаль, і деякі небажані для української спільноти явища. До них відносимо подальше зменшення в східнословачькому регіоні кількості українських національних шкіл та освітніх закладів із вивченням української мови та інших українознавчих предметів¹, згорання

¹ Після 1989 р. у Словаччині зменшилася кількість національних шкіл для українців. Це було викликано об'єктивними та суб'єктивними чинниками, напр., збільшенням уваги до вивчення німецької та англійської як до мов, поширених у спілкуванні між жителями різних європейських країн. Своєю чергою, це призвело до послаблення зацікавленості представників української меншини в освіті рідною мовою. За нашими даними, сьогодні в Східнословачькому регіоні нараховується близько двох десятків шкіл з вивченням української мови. В тому числі – шість повних середніх загальноосвітніх навчальних закладів з викладанням предметів українською мовою: Гімназія ім. Т. Шевченка у Пряшеві (єдина, що має статус школи з навчанням українською мовою, хоча більшість навчальних дисциплін нині там викладають словацькою), Гімназія у Свиднику (українську мову вчать у 3-ому та 4-ому класах), Середня медична школа у Гуменному (існують паралельно українські та словацькі класи), Гімназія та Середня сільськогосподарська технічна школа у Меджилабірцях. Фактично

частини наукових проектів з вивчення східнословачьких українських говорів, скорочення напрямків їх дослідження, переорієнтація словацької лінгвістичної україністики на підготовку праць прикладного характеру.

Враховуючи ситуацію у державі та актуальні потреби словацького суспільства, на філософському факультеті Пряшівського університету додатково до існуючої в закладі спеціальності «викладач української мови» було започатковано нові: «українська мова як іноземна» та «перекладач з української мови». Відсутність на той час у Словацькій Республіці навчальної бази для підготовки таких фахівців та неволодіння українською мовою на початковому рівні більшістю студентів (словацького походження) висунуло перед університетськими викладачами складне та відповідальне завдання – створити сучасні посібники з української мови для цієї категорії слухачів. Пряшівські україністи в доволі стислі строки підготували цілу низку підручників з української мови різноманітного спрямування та призначення. Деякі з них, зокрема «Українська мова для словаків» Марії Чижмарової [27]¹, «Контрастивна лексикологія для перекладачів (русистів та українців)» та «Професійний переклад на практиці. Підручник з вправами для українців» Ярмили Кредатусової², були створені в рамках державного проекту «Організація та розширення лінгвокультурологічного та перекладацького центру» за фінансової підтримки програми Європейського фонду регіонального розвитку «Дослідження та розвиток».

Поряд з навчальною літературою словацькі лінгвісти написали останнім часом нові дослідження з лексикології, термінології, етимології, діалектології, топоніміки української мови [29, с. 263-275]. Так, багатолітні зацікавлення професора М. Чижмарової усталеними виразами вилилися в працю «Про українську та словацьку фразеологію. Зіставний опис» [25], де аналізуючи спільні та специфічні риси в структурі та семантиці цих одиниць, вона прийшла до обґрунтованого висновку про самотність образного мислення українського та словацького народів, незважаючи на подібність їхніх історичних доль. Дуже важливий для вивчення будь-якої національної культури лексичній групі присвячена й монографія М. Чижмарової «Номінативні моделі ботанічних назв» [26]. Українські діалектні назви рослин, що стали предметом розгляду в даному разі, авторка збирала сама у п'ятидесяти українськомовних селах Східної Словаччини під час діалектологічних експедицій в 90-х роках ХХ ст. Порівняльний аналіз цих номінацій з їх відповідниками в різних слов'янських та неслов'янських мовах, проведений дослідницею з лексико-семантичного та словотвірного погляду, а також за ступенем поширеності на певній території, дозволив їй виявити універсальні та специфічні мотиваційні ознаки, що покладені в основу регіональних народних українських ботанічних назв.

Свідченням плідної діяльності Зузани Ганудель на діалектологічній ниві стала поява двох наступних томів її «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» (у 2001 р. – третього [32] та в 2011 р. – четвертого [33]). У першому з них представлено 1650 лексем та їх варіантів з тематичних груп «будівництво», «транспорт» та «упряж», зафіксованих дослідницею протягом 80-х – 90-х рр. в 167 селах, де мешкають русини-українці³. Наступний том увібрав українські діалектні анатомічні номінації та експресеми, подані з урахування їхньої вживаності в окремих населених пунктах східнословачького регіону⁴.

Зоологічній та ботанічній лексиці регіону присвячені праці Милли Любомири «Назви рогатої худоби в українських говірках Східної Словаччини» (2001 р.), «Лексичні особливості української та словацької лексики в компаративному аспекті» (2007 р.). Новим кроком у вивченні власних імен українців стала, безперечно, і монографія Миколи Дуйчака «Антропонімія Пряшівщини»[9].

єдиним державним вищим навчальним закладом, де готують українців, залишився Пряшівський університет у Пряшеві.

¹ М. Чижмарова – директор Інституту русистики, україністики та славистики філософського факультету Пряшівського університету, професор кафедри української мови та літератури, укладач українсько-словацького фразеологічного словника (Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník. – Prešov: Filozofická katedra Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – 186 s.), співавторка шкільного українсько-словацького словника (Čižmarová M., Kundrát J. Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy. – Prešov: Exco, 2003 (1. vyd.), PrešovNitech, 2010, (2. doplnené vydanie). – 360 s.) та словника українсько-словацьких омонімів (Čižmarová M., Jašková A. Ukrajinsko-slovenské homonymy. Slovník ukrajinsko-slovenských medzijazykových homonymů. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. – 273 s.). У співавторстві з Я. Кредатусовою вона підготувала // Učebné osnovy z ukrajinského jazyka a literatury pre 5.-9. ročník základných škôl s vyučovacím ukrajinským jazykom. – Prešov: Metodické centrum, 2004. – 31 s.; Vzdělávací štandard s exeplifikačnými úlohami z ukrajinského jazyka a literatury pre 5.-9. ročník // Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky dňa 1. marca 2005. – 66 s.

² Я. Кредатусовою також підготовлено підручники: Kredátusová J., Opalková J. Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajínistov). – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. – 157 s.; Kredátusová J. Odborný preklad v praxi. Učebnica s cvičeniami pre ukrajínistov. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. – 2011. – 171 s.; Kredátusová J. Konzekutívne tlumočenie 1. pre ukrajínistov. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – 139 s.

³ Перший том даного атласу вийшов у 1981 р. До нього увійшли назви страв, посуду та кухонного начиння. Наступний том, що був присвячений архаїчним назвам ткацтва, з'явився 1989 р.

⁴ Матеріали «Атласу» З. Ганудель, вміщені у мапових та супровідних до них частинах, можуть слугувати надійною джерельною базою для майбутніх досліджень вченим України та української діаспори в галузі мовознавства, етнографії, історії та культури українства Східнословачького регіону.

Цінні наукові спостереження над назвами українських населених пунктів вмістила Надія Вархолова у книжці про топонімічні легенди українців-русинів Східної Словаччини «Звідки і коли» [36]. Проведений авторкою словотвірний та етимологічний аналіз цих одиниць, засвідчує їх зв'язок з різноманітними обставинами – місцем розташування села, назвами поширених у місцевості рослин, іменами перших поселенців, природними особливостями рельєфу – наявністю річок, печер, скель тощо.

Компаративістичну традицію, закладену попередніми генераціями україністів, продовжила у своєму дослідженні «Фонологічна система літературної словацької та української мови у типологічному аспекті» (2007 р.) Юлія Дудашова-Крішшакова¹.

Останнім часом помітно зростає в словацькій лінгвістичній україністиці інтерес до зіставного вивчення літературних форм української та словацької мов та їх змін у ХХІ ст. Про це свідчить невеличка розвідка Ярмили Кредатусової «Інноваційні тенденції в розвитку лексичного складу української мови (відправна позиція для досліджень у порівнянні із словацькою мовою)», в якій її авторка неологічні процеси у сучасній українській мові пояснює дією кількох протилежних за своєю скерованістю процесів (інтернаціоналізація (глобалізація) – націоналізація (етнізація, автохтонізація), інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація) – демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація), активізація – пасивізація) [34, с. 276-285].

Явищем, яке викликає занепокоєння у представників східнославацького українства, наукової громадськості України та українців з інших країн світу, є проголошення народної мови населення Східної Словаччини окремою східнослов'янською мовою, всупереч давно доведеному факту приналежності її до говорів української мови.

До руху прихильників «четвертої східнослов'янської мови», очолюваного «Русинською обродою», долучилися і деякі колишні україністи, напр., Юрій Панько, освітянин, співавтор підручника з української мови, що приєднавшись одним із перших до «Русинської оброди», в 1994 р. уклав «Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів», «Правила русинського правопису» та «Орфографічний словник русинського язика» [12, с. 258]. Крім Ю. Панька, кодифікацією русинської мови займалась Анна Плішка – вихованка філософського факультету Пряшівського університету в Кошицях, колишня кореспондентка україномовної газети «Нове життя». Її наукові розробки присвячені фонетичним особливостям русинської мови [16, с. 147-209], її соціолінгвістичному статусу на Пряшівщині [17, с. 331-348], стилям та жанрам: «Русинський язик на Словенську» (2008), «Сучасний русинський списовний язик» (2009). Останнє із згаданих досліджень А. Плішка підготувала разом із Василем Ябуром, головним редактором видання «Правила русинського язика» (виходить з 1994 р.), укладачем підручників русинською мовою для студентів ВІШів [7]. Розділ «Класифікація та головні ознаки карпатських русинських діалектів» для колективної монографії «Русинський язик» [4, с. 67-84] написав професор кафедри словацької мови університету в Нітрі Юрій Ванько.

Підсумовуючи цей стислий огляд праць словацьких дослідників, присвячених українській мові, маємо зазначити, що незважаючи на певні несприятливі обставини, зокрема ті, що пов'язані з подіями 1968 р. та посиленням русинства у кінці ХХ ст. і позначилися на долях вчених і масштабах наукового пошуку, україністика пройшла у своєму розвитку великий і багатий на досягнення шлях. Певний нахил у бік діалектологічних зацікавлень періоду становлення даної галузі, пов'язаний великою мірою з тогочасними культурно-історичними умовами, з часом вирівнявся за рахунок активізації інших лінгвістичних напрямків, про які йшлося вище.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини. – Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1972. – 60 s.
2. Бунганич П. До узгодження українських говірок Східної Словаччини / П. Бунганич // Buletin celoštátného dialektologického seminára. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika, 1966. – S. 5–23.
3. Бунганич П. O metodoch výzkumu a hodnotení prechidných nářečí / П. Бунганич. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika, 1966. – S. 163–166.
4. Ванько Ю. Класифікація і головні знаки карпатських діалектів / Ю. Ванько // Русинський язик / [Red. naukowy P.R. Magocsi]. – Opole : Institut Filologii Polskiej, 2004. – S. 67–84.
5. Ганудель А. З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів / А. Ганудель // Dialektologický zborník / [Red. J. Ružička., M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – T. I. – S. 135–140.
6. Ганудель З. Дослідження мовознавства на кафедрі української мови та літератури / З. Ганудель // Vedecký zborník štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidniku. – Prešov, 1995. – Vol. 20. – S. 701–702.

¹ Див. також: Dudášová-Kriššáková J. Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov // Наукові записки. – 18. – Red. M. Bodák et. al. – Prešov: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1993. – С. 93–110.

7. Данилюк-Кульчицька О. Дослідження української мови та її діалектів вченими Східної Словаччини / О. Данилюк-Кульчицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2776>.

8. Дуйчак М. Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини / М. Дуйчак // Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 1995. – Вип. 19, 20. – С. 321–447.

9. Дуйчак М. Антропонімія Пряшівщини / М. Дуйчак. – Prešov : PrivatPress, 2003. – 349 s.

10. Дуйчак М. До характеристики складних назв населених пунктів лексико-синтаксичного типу / М. Дуйчак, О. Лазорик // Наукові записки КСУТ / [Red. M. Ričalka]. – Prešov, 1975. – Т. 3. – С. 19–36.

11. Дуйчак М. Із спостережень над топонімами з повноголоссям / М. Дуйчак, О. Лазорик // Науковий збірник музею української культури в Свиднику / [Red. I. Rusinko]. – Prešov : SPN, 1976. – Т. 7. – С. 509–529.

12. Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини. – Пряшів : Союз русинів-українців Словаччини, 1999. – С. 258.

13. Кундрат А. До питання метрологічної термінології в діалектологічному словнику / А. Кундрат // Dialektologický zborník / [Red. J. Ružička., M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – Т. I. – С. 141–144.

14. Муличак Ю. Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя) / Ю. Муличак // Наукові записки КСУТ. – Пряшів, 1973. – Т. 2. – С. 91–112.

15. Муличак Ю. Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини / Ю. Муличак // Dialektologický zborník / [Red. J. Ružička, M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – Т. I. – С. 313–318.

16. Плішкова А. Пряшівська Русь / А. Плішкова, В. Ябур // Русинський язик / [Red. P.R. Magocsi]. – Opole : Institut Filologii Polskiej, 2004. – Т. II: Літературний язик. – С. 147–209.

17. Плішкова А. Пряшівська Русь / А. Плішкова // Русинський язик / [Red. P.R. Magocsi]. – Opole : Institut Filologii Polskiej, 2004. – Т. III: Соціолінгвістичний аспект. – С. 331–348.

18. Українці у Словаччині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

19. Федонюк В. Дослідження української мови в Словаччині / В. Федонюк // Даниленко Л.І., Русанівський В.М., Федонюк В.С., Чумак В.В. Українське мовознавство у західних та південних слов'ян. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 111–146.

20. Штець М. Наш діалект і літературна мова / М. Штець // Дружно вперед. – R. XXV. – 1965. – Č. 3. – S. 7, 29.

21. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) / М. Штець // Педагогічний збірник. Серія мовознавча. – Братислава : СПВ, 1969. – № 1. – 169 с.

22. Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження) / М. Штець. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 1996. – 252 s.

23. Bartko L. Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponimii zakarpatských Slovákov Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť / L. Bartko. – Bratislava : Slavistický kabinet SAV. – 2000. – S. 69–181.

24. Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník / P. Bunganič. – Bratislava : SPN, 1985. – 674 s.

25. Čižmárová M. O ukrajinskej a slovenskej frazeológii. Komparativistický náčrt / M. Čižmárová. – Prešov : Filozofická fakulta PU, 2002. – 101 s.

26. Čižmárová M. Nominačné modely v botanickom názvosloví / M. Čižmárová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008. – 191 s.

27. Čižmárová M. Ukrajinský jazyk pre Slovákov / M. Čižmárová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011. – 282 s.

28. Čižmárová M. Slovenská ukrajinstika – súčasnosť (po roku 1993) / M. Čižmárová // Slovenská slavistika včera a dnes. – Bratislava : Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. – S. 137–148.

29. Čižmárová M. Výskum ukrajinských rusínskych nářečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu / M. Čižmárová // Jazyk je záračný organismus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. – S. 263–275.

30. Dorul'a J. Slováci v djinách jazykových vzt'ahov / Dorul'a J. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 55–60.

31. Dorul'a J. Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy na úrovni nářečí a spisovných jazykov / J. Dorul'a // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. – Slavistický kabinet SAV. – Bratislava, 2000. – S. 152–158.

32. Hanulel'ová Z. Línгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини / Z. Hanulel'ová. – Пряшів : Exco, 2001. – Т. III: Назви будівництва і транспорту. – 215 s.

33. Hanudel'ová Z. Línгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини / Z. Hanudel'ová. – Prešov : Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky, 2010. – Т. IV: Анатомічна та експресивна лексика. – 148 s.

34. Kredátusová J. Tendencie obnovovania slovnej zásoby v ukrajinskom jazyku. Východiska pre porovnávací výskum so slovenčinou / J. Kredátusová // Jazyk je záračný organismus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. – S. 276–285.

35. Lipták Š. O lexikálnych prevzatiach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině / Š. Lipták // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. – Bratislava Slavistický kabinet : SAV, 2000. – S. 101–168.

36. Varcholová N. Zvidky i koly / N. Varcholová. – Prešov; Svidnik : Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, 2009. – 232 s.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Валентина Федонюк

Современная словацкая лингвистическая украинистика: достижения и потери.

Статья посвящена истории и современному состоянию лингвистической украинистики в Словацкой Республике. В ней рассматриваются основные направления в исследовании украинского языка в разные периоды словацкой украинистики, наиболее важные достижения ее представителей.

Ключевые слова: словацкая украинистика, исследования украинского языка, украинская диаспора.

Valentyna Fedoniuk

Modern Ukrainian Linguistics in Slovakia: Achievements and Failures.

The article is devoted to the history and the current state of Ukrainian linguistic studies in the Slovak Republic. It presents the analysis of the Slovak Ukrainian language of different periods. Therefore, the author examines the post-war period as the period of development and activation, as well as the last decades of the XX century when Slovakia became an independent state and joined the European Union.

Moreover, the author clarifies the term 'diaspora', specifies the necessity of its usage regarding the history of Ukrainian linguistics in Slovakia and the fact that the Ukrainian population of East Slovakia is heterogeneous and is presented by a few generations of emigrants and indigenous Ukrainians. Furthermore, the article presents the analysis of scholarly researches of Ukrainian linguistics on different stages of its development in Slovakia. Therefore, the author determines the major trends and stages of Ukrainian linguistics in Slovakia. The special attention in the article is also being paid to the works about the history of Ukrainian linguistics in East Slovakia. The author traces the connection between this variant of the language and those variants that exist in Ukraine, Russia and Ruthenia. Finally, the achievements of Ukrainian linguists of Priashiv University are thoroughly expounded in the article. The author acknowledges the research activity of these scholars and their pursuit to create scholastic and methodical ground for educating the Ukrainians in Slovakia.

Key words: Ukrainian studies in Slovakia, the study of the Ukrainian language, the Ukrainian Diaspora.

УДК 930.1

Іван Логвин

(Острог)

ПОСТАТЬ ІСТОРИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕРЕЖЕВОГО АНАЛІЗУ

Стаття присвячена українській зарубіжній історіографії міжвоєнного періоду. Зроблено спробу розглянути особистісний вимір історіографічного процесу на еміграції крізь призму мережевого аналізу.

Ключові слова: українська зарубіжна історіографія, мережева модель науки, інтелектуальне співтовариство, історик.

Подолання теоретичного та методологічного розриву, який попри значні успіхи, що їх демонструють українські історики, і досі існує між вітчизняною та світовою історіографією, має в своїй основі, як показує практика, застосування відомих та «модних» моделей історіописання до українського історичного матеріалу. Втім, нагально виконувана програма «входження в світовий історіографічний простір», за влучним спостереженням Т. Попової, несе за собою постановку та вирішення й низки інших проблем [39]. Подібну ситуацію, зрештою, варто розглядати не лише як можливість представлення українського наукового продукту на відповідному рівні, але й як перевірку пізнавальної вартості тих моделей і теорій, що їх як інтелектуальні бренди нам пропонує західна історіографія. У будь-якому випадку їх сумлінне застосування дає нам можливість поглянути на вітчизняну історію з нових точок зору.

Явище існування української діаспори, у різні часові періоди та на різних континентах, вже давно стало предметом багатьох праць – від популярних нарисів до серйозних та ґрунтовних наукових студій. Науковцям та просто зацікавленим на сьогодні доступна ціла низка спеціальних праць, присвячених і українській зарубіжній історіографії, авторами яких є вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема і представники тієї ж діаспори.

Міжвоєнний період в українській зарубіжній історіографії – явище унікальне, тому й не дивно, що історики не оминули його своєю увагою. Широке проблемне поле їхніх наукових досліджень охоплює загальні особливості розвитку еміграційної науки (й історіографії в даний часовий проміжок [31; 29, с. 361-375; 42; 50; 58]), наукові інституції – Український вільний університет (УВУ) [55], Український високий педагогічний інститут ім. Драгоманова (УВПІД) [16], Українські наукові інститути у Берліні та Варшаві [35; 36; 43; 45]. Щодо постатей, то ціла низка праць присвячено еміграційним історикам: В. Біднову [52], Д. Дорошенку [2, 8, 11], В. Заїкину [41], Б. Крупницькому [56], В. Кучабському [14], В. Липинському [13, 57], І. Огієнку [49], С. Шелухіну [44], А. Яковліву [15] та ін. Незважаючи на це, потреба написання синтетичної історії української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду залишається актуальною, а беручи до уваги сучасні пізнавальні можливості історичної науки можемо зауважити, що підходів до створення такої синтези може бути багато.

Наша сучасниця І. Колесник у низці своїх праць провадила аналіз життя українських інтелектуалів, інтелектуальних співтовариств, особливостей розвитку історичної науки, а також перспективи створення нової моделі вітчизняної історіографії через призму так званої *теорії мережевого суспільства (network theory)*, з яким тісно пов'язана і *теорія мережевого аналізу* [20; 21]. Подібні концепти не є новими у вітчизняній історичній науці, й здебільшого корелюються з такими поняттями як *мережева модель науки та мережева структура інтелектуальних співтовариств*. Ці теоретичні конструкції, у свою чергу, запозичені зі здобутків світової історіографічної та соціологічної традиції, зокрема із вже класичних у цьому напрямі робіт П. Бурдьє [7], М. Кастельса [60], Р. Коллінза [22], Р. Мертона [30]. Їх автори, використовуючи специфічний понятійний апарат (*культурний капітал, інтелектуальне товариство, структурне суперництво, емоційна енергія, мережеві комунікації та ін.*), сконструювали оригінальні підходи для аналізу місця людини/науковця в системі науки, поновому осмислюючи і самий феномен існування науки як одного з полів соціальної взаємодії.

За словами І. Колесник, мережева модель науки являє собою інтеграцію розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, професійної ідентичності, наукових співтовариств, наукових династій, професійної ідентичності, колективної психології, творчої лабораторії вченого, інновацій, інтерактив-

них ритуалів) в безшовну мережу взаємопов'язаних елементів [21, с. 56]. Запропонований нею понятійний апарат мережевого аналізу історичної науки включає в себе такі елементи як: *інтелектуальне співтовариство* (динамічна і гнучка мережева структура комунікаційних та інформаційних практик інтелектуалів – аналіз українських інтелектуальних співтовариств в західній діаспорі містить стаття дослідниці української історіографії та діаспори А. Атаманенко [4]); *статусна ідентичність* (приналежність суб'єкта до професійної корпорації та його місце у професійному середовищі, мережі комунікацій); *структура наукової кар'єри* (модель кар'єри історика як накопичення культурного (знання), символічного (престиж, авторитет), інституціонального (науковий ступінь, посада) капіталу); *культура конфлікту* (як джерело творчої енергії інтелектуала), *історіографічний побут і академічне повсякдення* (внутрішня сторона наукового життя) [21, с. 59-70].

Аналіз наукового доробку в ділянці української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду дозволяє нам ствердити, що історіографічне середовище на еміграції аж ніяк не було гомогенною структурою, а становило собою цілу рухливу мережу, у якій історики, перебуваючи в різних місцях поселення, взаємодіяли між собою шляхом особистих контактів та в межах наукових інституцій, а також внаслідок мобільності багатьох з них. У такому випадку, вважаємо, що мережевий аналіз, який по суті увібрав у себе елементи багатьох розрізнених теорій, здатний запропонувати багато когнітивних можливостей для всебічного висвітлення даної проблеми.

Для нас найбільше значення вказаного підходу лежить головним чином також у можливості поглянути на людину (історика) в історії з іншої дослідницької перспективи. Італійський історіограф Б. Кроче у своїй знаній праці підкреслив, що справжня історія – це історія індивідуального в його загальності, і загального у його індивідуальності* [23, с. 65]. Користаючись порадою Кроче, нашою ціллю є представлення української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду через її творців – істориків, які в силу багатьох факторів історичного процесу обрали еміграцію. Оскільки основна увага подібних досліджень спрямована на історика як людину (особистість) з її внутрішніми психологічними особливостями у певному соціокультурному середовищі, до уваги потрібно взяти також і ті сучасні тенденції, які спостерігаються в розвитку біоісторіографії, персоналії історії та інтелектуальної біографії. Їх оцінку та аналіз можна почерпнути з праць В. Андрєєва [3], В. Ващенко [9], Т. Попової [39; 40], російської дослідниці Л. Репіної [46, с. 287-324]. Подібна пізнавальна ситуація, коли дослідження відбувається в полі міждисциплінарності (польська дослідниця Е. Доманська використовує термін «методологічний еkleктизм»), є цілком природною у сучасній гуманітаристиці – як слушно зауважив інший відомий польський історик В. Вжосек, розвиток історичної рефлексії останніх десятиліть доводить, що плюралізм методологічного мислення є найбільш характерною його рисою [10, с. 105].

Розглядаючи проблему генерацій та організацію наукової праці представників української зарубіжної історіографії після Другої світової війни, київський історик О. Ясь ще кілька років тому вказав на відсутність усталеної термінології щодо періодизації діаспорного історіографічного процесу [59, с. 357]. У нашому випадку вважаємо за потрібне вказати, кого зараховуємо до представників історіографічного середовища на еміграції. Дослідник польської історіографії Р. Стобецький у випадку польської еміграційної історичної науки зауважив про складність дефініції поняття «польський історик на еміграції» [63, с. 21], і відносив до їхніх представників не лише істориків *sensu stricte* (лише професійних науковців із історичною освітою), але й також істориків-аматорів, письменників, есеїстів та публіцистів, навіть політиків та колишніх військових, що займалися історичною тематикою. На нашу думку, з огляду на особливості побутування історичної науки в еміграційних умовах зауваження польського колеги щодо того, кого можна і варто відносити до закордонної історіографії, є цілком слушним. Вважаємо, що таке ж широке окреслення можна застосувати і щодо міжвоєнного українського історіографічного середовища, до творення якого долучилися не лише «чисті» історики, але й спеціалісти із суміжних дисциплін. Подібні питання вже підіймалися й щодо української зарубіжної історіографії. Так, А. Атаманенко, характеризуючи членство діаспорних наукових установ наголошувала, що поруч із фахівцями серед членів можна було зустріти також: 1) прихильників науки (які здебільшого матеріально підтримували діяльність установ), 2) любителів (аматорів) наукових досліджень без спеціальної освіти, 3) т.зв. «також істориків» – осіб без відповідної кваліфікації, авторів здебільшого патріотичних та публіцистичних праць на «потреби дня» [5, с. 234]. З огляду на це можемо зазначити, що участь не лише спеціалістів, а й просто зацікавлених людей, нефаківців в розбудові наукового поля є характерною рисою еміграційних умов, що ми намагаємось враховувати в подальшому дослідженні проблеми.

* «Справа не в тому, – писав італійський історик, – щоб забути про Перикла заради політики, про Платона – заради філософії чи про Софокла – заради трагедії, а в тому, щоб осмислити і показати політику, філософію і трагедію через Перикла, Платона і Софокла, а останніх, в свою чергу, як втілення політики, філософії і трагедії у конкретний історичний момент». – Вказ. праця.

Конструювання особистісного виміру еміграційної історіографії вимагає й усвідомлення наступних моментів. Багаторічна практика вітчизняних і зарубіжних істориків неодноразово підтверджує той факт, що повноцінне вивчення окремої постаті/групи осіб неможливе без врахування історичного підтексту доби та конкретного соціокультурного середовища, в якому їм довелося існувати. У випадку еміграційної корпорації істориків необхідно враховувати: 1) загальну ситуацію повоєнної Європи, становлення нових національних держав, політичних та економічних відносин, а також, як це вдало показав британський дослідник М. Мазовер – формування спричинених ними нових цінностей, які визначали нове ставлення людей до навколишньої дійсності [62]; 2) власне українське емігрантське середовище з великою часткою політичного партикуляризму, позаяк культурна інтелігенція, а серед них і професійні історики, становили меншість серед представників міжвоєнної еміграції, основну масу якої складали політичні біженці – учасники визвольних змагань (складність становища останніх добре висвітлено у дослідженнях В. Піскун [37], А. Портнова [42, с. 52-106], І. Срібняка [47], В. Трошинського [48], документальних виданнях тощо [51]).

Формування українського історіографічного середовища в еміграції, а відповідно й *мережі інтелектуального співтовариства* істориків у міжвоєнній Європі (головним чином в таких містах як Відень (часів Грушевського), Прага, Берлін, Варшава, меншою мірою – Париж та Рим) розпочинається фактично з 1919 р. Одним із перших організаторів цього процесу став М. Грушевський, який у складних умовах досить швидко зорганізував у Відні Український соціологічний інститут, до роботи якого залучено низку вчених та діячів революції – В. Липинського, Д. Антоновича, В. Старосольського, П. Христюка, М. Чечеля, М. Шаповала, М. Шрага [43, с. 44]. Поразка та завершення визвольних змагань в Україні спричинили переїзд в Європу значної кількості культурної та наукової еліти, перед якими постало ряд важливих завдань, серед яких далеко не останнє місце займали питання розбудови науки.

Діяльність істориків в напрямі інституалізації історичної науки відбувалася у тісному взаємозв'язку із загальною розбудовою мережі еміграційних освітніх та наукових установ. Важливими в цьому процесі були й наступні чинники. Перший – внутрішня політика країн поселення – Чехословаччини (і ставлення Т. Масарика та його наступників до емігрантів з колишньої Імперії [26]), Польщі (з особливостями її національної політики та реакцією на політику СРСР [42, с. 155-160]), Німеччини (як переможена у світовій війні країна з амбіціями на реванш та новий переділ світу [17]). По-друге, значну частину української еміграції становила молодь, яка бажала отримати освіту або ж продовжити перервані війною освітні курси. Цей суспільний запит вимагав від вчених та громадських діячів відповідної реакції (подальші події показали, що за викладацьку справу взялися й ті особи, які раніше ніколи не викладали [53, с. 213]). Не менш важливим є і той факт, що на початках емігранти сприймали своє становище як тимчасове. Зокрема науковці, сподіваючись на своє швидке повернення на батьківщину, і далі продовжували активну політичну діяльність в межах тих політичних угруповань, в яких вони перебували [38, с. 51].

Скупчення українських істориків у Празі сприяло створенню густої та активної сітки міжособистісних та міждисциплінарних контактів, що в результаті призвело до створення низки інституцій. Ними стали освітні заклади – УВУ (у 1921 – у Відні, того ж року перенесений до Праги), УВПД (1923), наукові товариства – Українське історично-філологічне товариство (1923) Українське правниче товариство в Чехії (1923), державні установи – Український історичний кабінет (1930). Як науково-приватна установа у 1925 р. М. Шаповалом був заснований Український інститут громадознавства (згодом перейменованій в Український соціологічний інститут) [32, с. 23]. Створений також був Музей визвольної боротьби України в Празі, а в Подєбрадах заснована Українська господарча академія.

Незважаючи на сильну залежність від емігрантського середовища та внутрішньої чехословацької політики, розвиток української історичної науки в Празі все ж великою мірою визначався самим середовищем науковців. Так, наприклад, рішення про заснування Історично-філологічного товариства було прийняте у празькій винарні «Орлички» групою вчених (Антонович, Біднов, Дорошенко, Колесса, Щербаківський, Андрієвський) після факультативного засідання філософського факультету УВУ [31, с. 196]. Натомість творення осередків історичної науки у Берліні та Варшаві значно більше залежало від сторонніх політичних чинників. Можливість праці і фахової реалізації, а для багатьох – і покращення свого скрутного матеріального становища, українські історики в Берліні знайшли в Українському науковому інституті, який було засновано у 1926 р. за сприянням гетьмана Скоропадського. Як довів І. Каменецький, створення інституту відбулося не без зацікавлення німецьких урядових кіл [17], які й фінансували його діяльність в подальшому. Разом з істориками, до міста, за відзначенням І. Лисяка-Рудницького, потягнулося і студентство, яких притягував темп і розмах життя, і яке бажало бути поруч великих подій [25, с. 46]. Український науковий інститут у Варшаві, що його С. Козак назвав «дитиною» проф. О. Лотоцького [19, с. 362], був продовженням ідеї українського університету в межах Польщі, яка існувала в галичанському середовищі ще з середини ХІХ ст.

[61, с. 15]. Оскільки цей інститут, як і його німецький «колега», був створений лише за згодою і за підтримки влади (аж в 1930 р.), історики та інші науковці, що займалися українознавчими студіями, значною мірою змушені були працювати у визначеному урядовими вказівками дослідницькому полі [42, с. 163], що, зрештою, не завадило розгорнути йому широку наукову та видавничу діяльність.

У Польщі також діяло створене у 1920 р. Українське військово-історичне товариство (з 1925 р. – Українське воєнно-історичне товариство [18, с. 103]). На нашу думку, діяльність цієї установи є одним із підтверджень слушності широкого підходу щодо окреслення особистісного виміру історіографічного середовища міжвоєнної еміграційної історіографії. Членами цього товариства були військові офіцери армії УНР, багато з яких мали вищу освіту. З 1925 по 1939 рік вони видали велику кількість праць – документальних видань, аналітичних розвідок та спогадів, присвячені визвольним змаганням 1917–1921 рр. [18, с. 108-109], тим самим внесли значний вклад у розвиток еміграційної історичної науки [33, с. 179].

Перебування на еміграції, незважаючи на усю сукупність негативних моментів подібного становища, відкривало перед українськими істориками і нові перспективи праці. Найперше – це можливість контактів із європейськими вченими, а для найбільш авторитетних науковців – і працевлаштування в європейських університетах. Цей бік наукового життя детально описав С. Наріжний, який зібрав відомості про співпрацю українців з іноземцями [31, с. 246-267]. Невід’ємною частиною спілкування були й дискусії – історикам на еміграції часто доводилося вступати і в полеміку на захист своїх поглядів, найбільше з росіянами, які за підтримки уряду розгорнули в Чехословаччині широку культурну та наукову діяльність.

Інтелектуальна мережа – це не лише горизонтальні зв’язки в межах інституційного простору. Це також і вертикаль, складовою якої є репрезентація різних поколінь вчених. Питання наукових генерацій в еміграційній історіографії у своїх працях розглядали О. Оглоблин [33, с. 184-185], М. Чубатий [54], аналіз їх поглядів, а також власні зауваження з цього приводу можемо зустріти в дослідженнях О. Яся [59]. Враховуючи їхні думки та підходи щодо визначення окремих генерацій (О. Оглоблин, виділяючи чотири генерації еміграційних істориків, основний наголос робить на особистісних зв’язках типу «вчитель-учень», а також на початок наукової діяльності вченого [33, с. 184]; О. Ясь виділяє чотири генерації за часом народження, що вплинуло на час входження їх в історичну науку [59, с. 367]) можемо зазначити, що у випадку української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду варто говорити про три наукові генерації. Перша – старше покоління, що народилося до 1890-х р. і представлено науковцями, які до 1917 р. вже мали наукові здобутки: М. Грушевським, Д. Дорошенком, В. Липинським, Б. Мартосом, М. Терлецьким, В. Тимошенком, І. Токаржевським-Карашевичем, Д. Антоновичем, Л. Чикаленком, В. Щербаківським, А. Яковлівим, С. Шелухиним, Р. Лашенком. До другої генерації (від 1890-х по 1917 р.н.) зараховують Л. Биковського, І. Борщак, М. Ваврика, В. Галича, М. Гуцуляка, А. Животка, О. Кандибу, Б. Крупницького, С. Наріжного, Д. Оляничина, Є. Онацького, В. Сенютювича-Бережного, В. Січинського, М. Стахіва, П. Феденка, О. Шульгина та ін. До третьої, наймолодшої генерації (які ввійшли в історичну науку в 1930-х рр.) зараховують Мих. Антоновича, І. Лоського та ін.

В діяльність названих вище наукових установ, а відтак і в розвиток історичної науки, молодше покоління включилося поступово. Багато його представників – Б. Крупницький, Д. Оляничин, В. Кучабський, І. Лоський, С. Наріжний, Мих. Антонович, О. Кандиба та ін. отримали освіту вже на еміграції. Провідні позиції у науковому полі ще довгий час зберігалися за старшими істориками (Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, В. Липинський, А. Яковлів та інші), які становили своєрідну інтелектуальну аристократію міжвоєнної історіографії. За винятком кількох осіб, молоді історики довгий час являли собою «істориків другого плану», і лише з відходом старшого покоління почали здобувати головні місця в науці.

Найдібніші молоді науковці отримували місця в структурі історичної науки ще за життя метрів. Так, учні В. Липинського – В. Кучабський та Д. Оляничин очолювали Українське академічне товариство при УНІ в Берліні, яке становило собою гурток молодих українських вчених [35, с. 111]. А постать О. Кандиби (О. Ольжича) можна взагалі наділити маргінальним статусом. Вузька ділянка фахової спеціалізації, а відповідно і зменшення ризику внутрішнього суперництва як невід’ємної характеристики інтелектуальних спільнот, великий науковий потенціал дослідника (проведення розкопок, генерування власних поглядів, включення в наукове європейське та американське фахове середовище, науковий авторитет, що він здобув у відносно молодому, як для вченого, віці [12, с. 45-125]) сприяли надбанню того культурного капіталу, який він успішно використовував як для розбудови української науки, так і на громадсько-політичній ниві. В руслі подібних міркувань цікавою, на наш погляд, є і перспектива розгляду явища існування «посередніх істориків», що не вирізнялися особливими здобутками на фоні інших вчених, але становили тло і основний кістяк історіографічного середовища (схожі проблеми вже було порушено вітчизняними дослідниками [34]).

До молодшого покоління належали і такі історики, як І. Борщак та Є. Онацький, які, фактично перебували на периферії історіографічного процесу. Якщо Онацький перебував на маргінальному становищі в Римі, то Борщак, в силу наявності у Франції і, зокрема, в Парижі досить чисельної української еміграції (з її специфічними емігрантським кліматом [28, с. 37-39]), мав більше можливостей для проявлення себе на науковій та громадській ниві. Головну увагу він присвятив україніці у французьких архівах, найбільше – українській політичній еміграції у Франції 18 ст. [6]). Поряд з Борщакком у Франції працював також історик старшого покоління, спеціаліст у галузі сфрагістики В. Прокопович.

Цікавими є спостереження Б. Крупницького про «розподіл» наукових зацікавлень серед еміграційних істориків. «Оскільки Д. Дорошенко, взявся головно до історіографічної праці, то Б. Крупницький, Д. Оляничин, М. Антонович посвятили себе архівній справі. Б. Крупницький працював в державних архівах Берліну, Дрездену, Стокгольму, Д. Оляничин – Берліну, Бреславлі (Вроцлава), Кенігсбергу; М. Антонович – Берліну, Відня, Вроцлава, Данцігу й т.д.... Був свого роду поділ праці в спеціалізації і архівних розшуках: М. Антонович досліджував часи козаччини (XVI–XVII ст.), Д. Оляничин посвятив себе добі Хмельниччини, а Б. Крупницький переважно цікавився матеріалами доби Мазепи – П. Орлика XVIII ст...» [24, с. 116].

Збереження істориками *статусної ідентичності*, що визначала приналежність суб’єкта до професійної корпорації та місце у професійному середовищі, є важливим питанням у проблемі розгляду зарубіжної міжвоєнної історіографії. Вченим, більшість з яких працювала у галузі україністики, не просто було в складних еміграційних умовах відірваності від джерельної бази провадити далі свої наукові студії. Незважаючи на такі труднощі, історики були одними із найбільш продуктивних українських науковців того періоду, а їхні інтелектуальні продукти користувалися попитом (за підрахунками дослідника еміграції В. Маруняка, з початку XX століття по 1945 р. лише в Чехословаччині (згодом – в Протектораті) історичних праць вийшло 139, що значно переважає видання з інших галузей [27, с. 139]).

Статусна ідентичність передбачає також і момент самоусвідомлення істориками самих себе в науковому полі, з визначенням мотивації творчої діяльності, формування відповідно до нових умов ідеалів науки та наукового пошуку. Такими спонуками до наукової праці виступали: 1) необхідність встановлення історичної вірності подій та фактів, їх правильне трактування, 2) запобігання «шарлантській саморекламі» окремих осіб, 3) самореалізація саме у тій сфері, де людина посіла належного стану до еміграції (логічне продовження попередньої роботи), 4) робота в науковій сфері як своєрідний політичний вибір (ствердження українства у світовому співтоваристві через ширення знань про Україну й українців у різних сферах життєдіяльності), а також й інші мотиви [38, с. 52-53].

Нові соціальні реалії, а також своєрідність формування та функціонування наукового поля змусили істориків створити нові ідеали науковця, як визначальний тип для подальшої праці. На думку черкаського дослідника В. Масненка, ідеальною моделлю для українських емігрантських дослідників не був абсолютно ізольований науковий пошук – «наука для науки», а дослідницька та громадська діяльність, яка спрямовувалася на конкретну мету – зміцнення української національної та державної традиції [29, с. 362]. Поряд з тим, стверджувати, що уся наукова діяльність українських істориків була під суб’єктивним впливом їх громадської позиції не цілком правомірно. Багато істориків, як, наприклад, Д. Дорошенко на посаді директора УНІ в Берліні, намагався відмежовувати політику від науки, й тому укомплектовував інститут, що перебував в орбіті гетьманського руху, вченими з різних політичних та ідеологічних таборів, беручи до уваги найперше їх фаховість [35, с. 100]. В кінці-кінців, свою справу зробив й об’єктивний характер структури та функціонування наукової корпорації істориків – наукові пошукування в галузі українознавства, що включають в себе цілий набір інтерактивних ритуалів: обмін літературою, інформування про здобутки в тій чи іншій науковій сфері, участь у роботі різних наукових товариств, друкування своїх праць тощо, стали своєрідним об’єднувальним чинником, що спонукали вчених до пошуків чогось спільного [38, с. 54].

Паралельно з оформленням інтелектуального співтовариства істориків еміграції формуються також *історіографічний побут* науковців, з яким тісно пов’язана проблема *академічного повсякдення*. Обидва концепти тільки засвоюються українською історичною наукою (відсутність їх усталеного семантичного навантаження і в інших національних історіографіях свідчить про складність їх теоретичного осмислення [1]). Наш погляд на проблему фактично співзвучний із окресленням цього поняття І. Колесник, яка визначає історіографічний побут як такий, що відбиває внутрішнє життя історичної науки, співтовариства істориків і структурується мережею міжособистісних зв’язків: інтелектуальних, адміністративно-корпоративних, професійних, приятельських, родинних тощо. Окрім спільних наукових інтересів, значна частина еміграційних істориків була поєднана між собою тісними відносинами, які в умовах еміграції були важливим джерелом для підтримки внутрішньої енергії. Яскравим джерелом для відображення історіографічного побуту міжвоєнної історіографії є

епістолярій між В. Липинським та Д. Дорошенком. Його унікальність полягає не лише в описі умов проживання, складнощів ведення науково-дослідної роботи, але й в можливості простеження генези формування історіографічного середовища, наявності авторських роздумів над їхнім становищем.

Діяльність істориків в УВУ, УВПД, УНІ в Берліні та Варшаві, УГА може слугувати для аналізу академічного повсякдення еміграційної історіографії. Лекції та семінари, іспити, захист докторських робіт (за європейською традицією), які відбувалися в названих вище установах, творили середовище, яке відповідало тогочасним академічним стандартам ведення наукової діяльності. Київським дослідником В. Уляновським свого часу було розглянуто питання про можливість створення наукової школи в той період [53]. І хоча еміграційними істориками останньої так і не було створено, багато хто з молодшого покоління був учнем старших істориків. Так, Крупницький був учнем Дорошенка, а Липинський багато уваги присвятив Кучабському, Олячнину та ін.).

Загалом, кожна з категорій мережевого аналізу, як точка погляду на минуле, містить у собі широкі перспективи для нового прочитання історичних подій, іншого погляду на місце людини в історичному бутті. Беручи до уваги обмежений обсяг викладу матеріалу (який до того ж носить більш загальний характер), вважаємо, що дана проблема й надалі має перспективи детальнішого фахового розгляду. Становище емігрантів поставило перед українськими істориками низку викликів – організаційних, матеріальних, не останньою мірою і психологічних. Реакцією науковців на такі зміни було намагання побудувати нове поле національної історичної науки, що постало у вигляді взаємопов'язаної мережі. Згадувана вище Л. Репіна зауважила, що зі зміною умов існування суспільства по-своєму розкриваються природа та можливості людини, форми і зміст соціальної взаємодії, характер нормативно-ціннісних систем та передові тенденції в розвитку культури [46, с. 10]. У тих непростих умовах кожен з українських істориків по-новому зміг переоцінити своє ставлення до свого фаху та проявити свої інтелектуальні можливості. Якою мірою їм це вдалося і наскільки вони змогли використати нові можливості – питання й досі залишаються актуальними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алеврас Н.Н. Что такое «историографический быт»: из опыта разработки и внедрения историографической дифиниции / Н.Н. Алеврас // Историческая наука сегодня : Теория, методы, перспективы / [под ред. Л.П. Репиной]. – [Изд. 2-е]. – М. : Издательство ЛКИ, 2012. – С. 516–534.
2. Андреев В. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) / В. Андреев // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 102–122.
3. Андреев В. «Інтелектуальна біографія» історика : експлікація поняття / В. Андреев // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. І. Колесник]. – Вип. 5. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010/2011. – С. 333–341.
4. Атаманенко А. Українські інтелектуальні співтовариства в західній діаспорі : спроба типологізації / А. Атаманенко // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. І. Колесник]. – Вип. 4. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 193–209.
5. Атаманенко А. Українське історичне товариство : ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко / Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, Українське історичне товариство. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – 672 с.
6. Борщак І. «Orlikiana» (Опис невиданих матеріалів про Гетьмана Орлика, його родину і оточення) / І. Борщак // Хліборобська Україна. Книжка четверта. Рік 1923–1924: Збірник VII і VIII. – Відень : Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1923. – С. 342–371.
7. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдые ; [пер. з франц. ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н.А. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2005. – 576 с.
8. Бурім Д.В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д. Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 / Дмитро Васильович Бурім. – К., 1997. – 20 с.
9. Ващенко В. Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії / В. Ващенко // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. І. Колесник]. – Вип. 4. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 475–486.
10. Вжосек В. Методология истории как теория и история исторического мышления / В. Вжосек // Историческая наука сегодня: Теория, методы, перспективы / [под ред. Л.П. Репиной]. – [изд. 2-е]. – М. : Издательство ЛКИ, 2012. – С. 102–115.
11. Винар Л. Дмитро Іванович Дорошенко : життя і діяльність (у 50-ліття смерті) / Л. Винар // Український історик. – № 1-4. – 2001. – С. 9–67.
12. Винар Л. Олег Кандиба Ольжич : дослідження та джерела / Л. Винар / [ред. А. Атаманенко]. – Острог; Н.-Й. : Українське історичне товариство, Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, 2008. – 388 с.

13. В'ячеслав Липинський : історико-політична спадщина і сучасна Україна / [ред. Я. Пеленський]. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії. Т. І.).
14. Гелей С. Василь Кучабський / С. Гелей // Історіографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 341–383.
15. Горак В. Андрій Яковлів / В. Горак // Історіографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 283–302.
16. Зубко О.Є. Створення та діяльність українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923–1933 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / О.Є. Зубко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.
17. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами / І. Каменецький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 851–882.
18. Кисіль З. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) // Український історичний журнал. – № 2 – 2001. – С. 100–112.
19. Козак С. Олександр Лотоцький – учений, дипломат і політик / С. Козак // На службі Кліо : Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Н.-Й.; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 356–364.
20. Колесник І. Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій / І. Колесник. – К. : Інститут історії НАН України, 2009. – 596 с.
21. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. І. Колесник]. – Вип. 4. – К. : Ін-т історії НАН України, 2009. – С. 54–88.
22. Коллинз Р. Социология философий: Глобальная теория интеллектуального изменения / Р. Коллинз. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. – 1281 с.
23. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 192 с.
24. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України (Збірник статей) / Б. Крупницький. – Мюнхен : Український вільний університет, 1959. – 228 с.
25. Лисяк-Рудницький І. Берлін як студійний осередок / І. Лисяк-Рудницький // Українців в Берліні (1918–1945) : пропам'ятний збірник / [ред. В. Верига]. – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1996. – С. 45–51.
26. Магид С. Т.Г. Масарик и предыстория Русской акции помощи / С. Магид // Русская акция помощи в Чехословакии : история, значение, наследие / [сост. Л. Бабка, И. Золотарев]. – Прага : Русская традиция, 2012. – С. 49–56.
27. Маруняк В. Видавничі діяльність української еміграції в ЧСР/Протектораті в 1900–1945 рр. / В. Маруняк // Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. – Мюнхен : Український вільний університет, 1983. – С. 658–675.
28. Маруняк В. Олександр Бойків. Організатор українського життя у Франції / В. Маруняк. – Париж, 1986. – 170 с.
29. Масненко В. Історична думка та націєтворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). – К. ; Черкас : Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
30. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : Хранитель, 2006. – 873 с.
31. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша / С. Наріжний. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 367 с.
32. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
33. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956. Українська історична наука поза межами України (на еміграції) в 1920–1950-х роках / О. Оглоблин // Український історик. – № 3-4/1. – 2004–2005. – С. 172–219.
34. Осин В. Когнитивное историописание: случай «посредственного ученого» в (политической) науке / В. Осин // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. І. Колесник]. – Вип. 5. – К. : Інститут історії НАН України, 2010/2011. – С. 381–416.
35. Передерій І.Г. Український науковий інститут у Берліні та В'ячеслав Липинський / І.Г. Передерій // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 98–113.
36. Песчаній О.О. Український науковий інститут у Берліні / О.О. Песчаній // Український археографічний щорічник. – Нова серія. Вип. 5-6. – К., 2001. – С. 152–162.
37. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття) : [монографія] / В. Піскун. – К. : «МП Леся», 2006. – 672 с.; іл.
38. Піскун В. Мотивація розбудови мережі наукових установ української політичною еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. / В. Піскун // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 5 : Матеріали Першої міжнародної конференції «Українська діаспора: проблема

дослідження» / [відп. ред. І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко]. – Острого; Торонто; Нью-Йорк: Національний університет «Острозька академія», Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство, 2005. – С. 51–64.

39. Попова Т. Историография в человеческом измерении / Т. Попова // Историографічні дослідження в Україні / [гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. О. Удод]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2012. – Вип. 22 : Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20-21 жовтня 2011 р., м. Київ). – С. 265–292.

40. Попова Т. О биоисториографических исследованиях (три заметки с приложением) / Т. Попова // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методик : Збірка наукових праць. – Ч. 14. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2007. – С. 44–62.

41. Портнов А. В'ячеслав Заїкин : еміграційний історик із багатьма обличчями / А. Портнов // Історії істориків : обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К. : Критика, 2011. – С. 107–142.

42. Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) / А. Портнов. – Харків : ХІФТ, 2008. – 256 с.

43. Потульницький В.А. Нариси з історії української політології (1819–1991) : навч. посібник / В.А. Потульницький. – К. : Либідь, 1994. – 320 с.

44. Потульницький В. Сергій Шелухін / В. Потульницький // Істориографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 267–283.

45. Потульницький В.А. Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) / В.А. Потульницький // Український археографічний щорічник. – Нова серія. Вип. 3-4. – К., 1999. – С. 356–369.

46. Репина Л. Историческая наука на рубеже ХХ–ХХІ вв. : социальные теории и историографическая практика / Л. Репина. – М. : Круг, 2011. – 560 с.

47. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи : становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.). – К. : КДЛУ, 2000. – 280 с. + ХХХІХ с.

48. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трошинський. – К. : Інтел, 1994. – 258 с.

49. Тюрменко І. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) / І. Тюрменко // Істориографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 458–507.

50. Україна на істориографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe : Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1-3 липня 2014 р.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 251 с.

51. Українська політична еміграція 1919–1945 : Документи і матеріали. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 928 с. + 16 с. іл.

52. Ульяновський В. Василь Біднов / В. Ульяновський // Істориографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 303–340.

53. Ульяновський В. Чому не було створено «Празьку історичну школу» Грушевського / В. Ульяновський // Український історик. – № 1-4. – 2001. – С. 9–67.

54. Чубатий М. Українська історична наука (її розвиток та досягнення). – Філадельфія, 1971. – 52 с.

55. Шафовал М. Историчний огляд і питання початків / І. Шафовал // Universitas Libera Ucrainensis 1921–2011. – Мюнхен, 2011. – С. 1–39.

56. Ясь О. Борис Крупницький // Істориографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 405–458.

57. Ясь О. В'ячеслав Липинський / О. Ясь // Істориографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. Пінчук]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Вип. 15 : Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 432–485.

58. Ясь О. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945–1991 рр. : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / О.В. Ясь ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2000. – 19 с.

59. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці // Спеціальні історичні дисципліни. – №5, Ч. 2. – К. : Інститут історії України, 2000. – С. 352–391.

60. Castells M. Informationalism, Networks, and the Network Society : A Theoretical Blueprint // The Network Society : A Cross-Cultural Perspective / [edit. by M. Castells]. – Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing Limited, 2004. – P. 3–48.

61. Kozak S. Ukrainiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) / S. Kozak // Варшавські українознавчі записки 25-26. Польсько-українські зустрічі: Українська еміграція: історія, культура, особи, установи, контакти з поляками / [ред. С. Козак]. – Варшава, 2008. – С. 15–23.

62. Mazower M. Dark Continent : Europe's Twentieth Century / M. Mazower. – Penguin Book, 1999. – 495 p.

63. Stobek R. Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 372 s.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2014 р.

Іван Логвин

Личность историка украинской зарубежной историографии межвоенного периода сквозь призму сетевого анализа.

В статье рассматривается украинская зарубежная историография между мировыми войнами с помощью теории сетевого анализа. Главное внимание уделено эмиграционным историкам, как ключевым фигурам историографического процесса.

Ключевые слова: украинская зарубежная историография, сетевая модель науки, интеллектуальное сообщество, историк.

Ivan Logvyn

The Person of Historian of Ukrainian Foreign Historiography Interwar Period through the Prism of Network Theory.

Article is dedicated to the Ukrainian foreign historiography of the Interwar period. The focus directed on the creators of the historiographical process – Ukrainian historians, who in consequence of the complicated historical process were abroad. The intellectual society of historians considered through the prism of network analysis – method introduced by Western scholars (R. Collins, M. Castells) for the study of scientific communities. Research corporation of historians was analyzed within the following categories: intellectual society, status identity, the structure of scientific careers, historiographical life. In the article it is shown that emigrant historiographical environment represented by such outstanding scientists as V. Lypynskyj, D. Doroshenko, B. Krupnyk'kyj and others, has not been the same team, and was a complex mobile network. Attention is also paid to sociocultural conditions and political factors, which have influence on the scientific activities of historians.

Key words: Ukrainian foreign historiography, network model of science, intellectual community, historian.

УДК 371.2 : 373.1(477):94(477).15

Христина Скрипка
(Івано-Франківськ)РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті пропонується аналіз динаміки розвитку українського шкільництва у Великобританії періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Визначено основні здобутки і проблеми організації шкільного навчання в школах українознавства Великобританії.

Ключові слова: українська діаспора, Великобританія, українське шкільництво, школи українознавства, навчальна програма школи українознавства.

Українська діаспора відіграла одну з найважливіших ролей у популяризації української культури в широкому міжнародному просторі, високо піднесла духовний та інтелектуальний потенціал нації, зуміла зберегти культурні традиції та мову. Розвиток культурно-мистецьких і освітньо-громадських аспектів діяльності української діаспори Великобританії – вагома складова сучасного стану праці українців поза межами батьківщини. Дослідження напрямів діяльності українців у Великій Британії у післявоєнний період спостерігаємо у роботах багатьох науковців: М. Бурбана, В. Дутчак, Г. Карась, В. Луціва, О. Кравченко, Ю. Покальчука, Г. Щигельської та ін., які відкрили широкому загалу інформацію про мистецьку діяльність видатних осіб і колективів української спільноти Великобританії.

Однією з найважливіших і провідних напрямів діяльності найбільшої громадської організації Союзу українців Британії (СУБ) є шкільництво, яке не тільки впливає на розвиток та культуру українського молодого покоління, але й активно запобігає розвитку асиміляційного процесу. Метою статті є аналіз динаміки розвитку українського шкільництва у Великобританії періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Серед завдань статті: визначення ролі українських громадських організацій, зокрема СУБ (Союзу українців у Великій Британії) у розвитку національної шкільної освіти; аналіз змісту шкільної освіти (на основі навчальної програми школи українознавства), програм і методик навчання українців у недільних школах Великобританії; оцінка організаційної й видавничої діяльності Спілки Українських Учителів і Виховників у Великій Британії.

Суттєвим джерелом для наукових узагальнень автора слугували статті журналу «Українська Думка» (Лондон), статистичні довідки та звіти, навчально-методичні матеріали шкіл українознавства Великобританії.

Українці Великої Британії, згуртовані у організацію СУБ дбали про збереження національного напрямку виховання молодого покоління, а саме українських дітей. Це стало поштовхом для заснування Шкіл українознавства в більшості міст, де проживала українська діаспора – Аштон, Болтон, Брандфорд, Галіфакс, Гаддерфілд, Дарбі, Ковентрі, Лестер, Лондон, Манчестер, Ноттінгам, Рочдейл, Строкпорт [26]. «Структурно СУБ складається із секцій: Бібліотеки ім. Тараса Шевченка і Музею ім. Тараса Шевченка, Комісії допомоги українському студентству, Організації українських жінок у Великій Британії та Спілки українських учителів і виховників. СУБ представляє практично весь обсяг українства у Сполученому Королівстві, і саме цій організації українська спільнота завдячує створенням на теренах Великобританії першої школи українознавства й розвитку українознавчої освіти загалом» [19].

Початки організації Шкіл українознавства проходили у важких умовах як соціальних, так і матеріальних. На той час українці не мали соціального захисту від держави і не могли надіятися на підтримку чи допомогу. Виходили з власних сил і контингенту, адже серед діаспори були відомі вчені, письменники, літературознавці, учителі шкіл, музиканти, артисти художники і багато інших талановитих українців, які дали поштовх до виховання молодого покоління, а саме заснування дитячих закладів Садочків та Шкіл українознавства. Важливу допомогу й опіку в організації початкових навчальних закладів надавали українські церковні організації (автокефальної православної та греко-католицької церков).

Як стверджує Ю. Покальчук, школи українознавства «постали як необхідність українських батьків – свідомих свого походження, патріотично настроєних – дати своїм дітям максимально можливе в умовах Британії українське виховання, прищепити їм, окрім знання мови, і любов до України, культури й історії рідного краю» [20, с. 47].

Перший український Дитячий Садок було організовано у червні 1950 року в Рочдейлі з ініціативи о. Гірняка під керівництвом М. Лук'яненка, в його ж приміщенні, а згодом було придбано власне, де продовжувалося навчання учнів у кількості 50 осіб. Навчально-виховну роботу проводили М. Лук'яненко, І. Оленич, М. Амброз, О. Парашак, Н. Боженко, К. Дрогомирецька, І. Коник. У школі крім навчання проводилися декламації, співи, ритмічні вправи, якими керували І. Оленич, М. Цибрій, а уроки народних танців проводилися під керівництвом п. Максимович.

В той час Управа Відділу Аштон–Лянкашір робила спробу організувати курс Українознавства, але після кількох лекцій, через брак кваліфікованого керівника, курс було припинено. В 1952–1953 роках за ініціативою СУМ створено курс українознавства, який започаткували М. Лук'яненко та Д. Левицький. А в 1954 році було організовано першу Школу, який відвідували 30 дітей, під опікою учителя Я. Волошук. Школа, «радше передшкілля в першій стадії свого існування», містилася в приміщенні «Червоного Хреста», що при церкві св. Анни. В 1956 році з придбанням нового приміщення ситуація змінилася – було придбано нові меблі, шкільне приладдя, при школі відкрито кухню. Школа працює в суботу і в неділю, яку відвідують 50 дітей з Аштона та сусідніх околиць: Сталібридж, Дукінфілд, Гайд, Мозлей, і далеко віддаленого Гольоссоп. До організації школи найбільше зусиль приклали як учитель і керівник школи Я. Волошук, учитель М. Гозгін та голова СУБу В. Дуліба. Духовно-релігійну опіку надавали душпастирі І. Гусяк та А. Максимук. Школа має три класи. Кожної неділі відбуваються заняття співу (кер. п. Сплавник) та школа танців (кер. О. Котигроб та В. Федорів) [28].

У Манчестері в 1953–54 рр. було створено батьківський комітет для опіки над українськими дітьми й організації передшкілля. Першою вчителькою в суботній школі була О. Бабуняк. Великий внесок у працю з українською дітворою, починаючи ще з 1949 року, зробив балетмейстер П. Дністровик. У шкільному процесі активну участь беруть А. Герасимович, М. Ткачук, А. Кривонос. Духовну опіку провадить о. В. Дзьоба.

Одна з перших Шкіл Українознавства у Великобританії була започаткована в 1953 році в м. Болтон о. Я. Гаврилюком, а першою вчителькою була досвідчений педагог О. Гаврилюк, уроки співу проводив Г. Болубаш [1]. З роками при школі утворилися такі мистецькі гуртки: мішаний хор «Веселка» і драматичний гурток (кер. Г. Болубаш), струнний оркестр (кер. І. Маслівець), танцювальний ансамбль (кер. М. Курпіта, пізніше Т. Старчак).

Деяко пізніше, 21 березня 1954 року у Волвергемптоні почала діяти недільна початкова школа під керівництвом І. Польняк (16 дітей), а в жовтні 1955 року у перший клас перейшло (20 дітей), яких навчала Г. Бай. Вона ж вела танцювальний гурток, які брали участь у концертах в м. Болтоні. До кінця 1955 року Школа Українознавства працювала при католицькій церкві, в якій навчалися й англійські діти, а пізніше у домівок при церкві. Того ж 1954 року 1 листопада в Олдгам–Лянкашір була організована суботньо-недільна школа, що охоплювала 28 дітей, а в 1956 році організований дитячий садок (26 дітей). Учителями і вихователями працювали Ю. Буцяк, пани Прокопів, Калинич, Шевчук, Романюк і пані Ластовецька. Адміністратором був шкільний референт Управи Відділу В. Хімера, якому допомагав Батьківський Комітет. При школі діяв танцювальний гурток (кер. Ю. Хома). Школа самостійно влаштуувала виступи, декламації та ювілейні роковини. Також у жовтні цього року була заснована суботня Школа Українознавства у Редінгу. Її перший рік навчання проводився в будинку голови Батьківського Комітету Т. Гибали, а другий – в будинку М. Кухарчука. У школі було 8 дітей, їх учителем був Б. Куць. Учні вивчали мову, історію, арифметику і спів.

У наступному 1955 році були засновано декілька шкіл. Серед них – Школа в Бері, в якій вже було 3 класи, керівником якої був Ю. Кисілевський (учні відвідували школу 3 рази в тиждень). При школі функціонував драматичний гурток (кер. Д. Іванишин), танцювальний гурток (кер. п. Остап'юк) та хор (кер. В. Явна). В Ковентрі на початку лютого 1955 року в школі навчалось 20 дітей; в Сток он Тренті – Стаффордшір влітку 1955 року було засновано передшкілля в католицькій церкві. Тут навчали Л. Голубович, Д. Безус, Г. Сачик. Навчання відбуваються щотижня, передшкілля відвідують 16 дітей.

В Едінбурзі того ж 1955 року Дитячий садок і Школа перебували ще в стадії організації; в Галіфакс-Йоркшір було створено Школу Українознавства, яку відвідувало 16 дітей. Учителями і виховниками були О. Слабодух, Б. Левицький, С. Жупанський і В. Опавка.

Відкриття Шкіл Українознавства поширювалось і на інші міста, де жила і працювала українська діаспора. Так на початку 1956 року почалося навчання в Школі Українознавства (у винайнятому приміщенні) в Дарбі. Тут було всього 9 дітей (І-й клас), де навчали учительки А. Горобець і М. Францкевич. Господарськими справами відав Батьківський Комітет, очолений В. Ковалем.

Того ж 1956 року, після придбання приміщення було засновано Школу з кількома учнями в Гаддерсфілді. Відділ не мав належних сил для створення мистецьких груп, але національні свята відзначалися рефератами, декламаціями та виступом аматорського драматичного гуртка. У Блэкбурн – Ланкашір суботня школа розпочала навчання з 10 дітей. Декілька старших дітей створили декламаційну групу, а курс дитячих танців проводив П. Дністровик.

У Тодморден Школу було засновано за ініціативою ОУЖ, до неї належало 40 учнів, а також функціонував дитячий садок. До учительського складу входили С. Мих, Я. та С. Колодій, А. Луців, В. Щур, І. Пацун). ОУЖ брала на себе відповідальність організувати різні дитячі святкування.

При відділі СУБу в Лондоні існувало передшкілля, яке відвідували 20 дітей, керував ним гурток ОУЖ. Про Школу Українознавства ім. Пречистої Діви Марії в Лондоні більше довідуємося із статті «Золотий Ювілей Школи» М. Думич в часописі «Українська Думка» (2006): «Свято відкрив Голова Відділу СУБ Б. Цяприна. Перший директор Школи Українознавства М. Шинкарук присвятив їй 35 років свого життя. Під його керівництвом Школа Українознавства стала дійсно навчально-виховним осередком, де вчили любити українську мову, розмовляти нею, вивчали історію рідного краю, географію. Своїми спогадами поділилися колишній секретар Школи і вчитель Іван Стасік, колишня вчителька Ольга Федішин та випускниця Тамара Буревич-Бурто. Новий напрям школа отримала під директоруванням Стефанії Мигаль. Навчання ставало на наукову основу, мінялася методика викладання мови, літератури, історії, географії. На святкуванні виступив Шкільний хор під орудою І. Терлецької та О. Брилінської [3].

Початок створення всіх шкіл був нелегким через брак приміщення, шкільного устаткування та підручників. Та в процесі їх розвитку кількість учнів зростала, тому виникала необхідність у створенні садочків – передшкілля. Школи постійно мали потребу у професійно-вчительському складі, тому, Управа Відділу СУБ та Гурток ОУЖ подали повну моральну і матеріальну підтримку при відділі СУБ. У процесі формування було створено Батьківські комітети, які відігравали велику роль в процесі навчання.

Спілку Українських Учителів і Виховників у Великій Британії було засновано в 1955 році, яка поставила перед собою завдання об'єднати учительські сили та вести педагогічну опіку над школами, розробляючи для них методичні плани навчання, а також розвивати працю над підготовкою учительських кадрів і вихователів. Управа Спілки Учителів та Вихователів вела інспекторську роботу (контроль) щодо проведенні навчального процесу в школах українознавства та дитячих садках. Неодноразово проводила конференції, зразкові відкриті заняття на яких були присутні запрошені вчителі сусідніх Осередків. Тут вони ділилися практичним та теоретичним досвідом роботи з дітьми різної вікової категорії, тісною співпрацею з батьками. При цьому були обговорені нові проекти щодо розширення та формування нових шкіл, а також, проведення учительських курсів для нових кадрів.

Слід зауважити, що життя Шкіл Українознавства знаходило повну підтримку і допомогу з боку Головної Управи й Управ Відділів СУБу, Управ й Осередків ОУЖ, а також молодіжних організацій Українського Пласту (КВОМ), Спілки української молоді (СУМ) та Батьківського Комітету.

Спілкою Учителів і Виховників було видано низку підручників та методичних посібників, а з них: «Організація Виховної Праці в Українських дитячих садках на еміграції» Я. Марченко; «Діти і Школа» І. Польняк та Я. Марченко [25].

Під час інспектування шкіл були переглянуті і схвалені конспекти з Історії України для 5–6-х класів, вироблені програми навчання для 7–9-х класів та встановлено нову форму шкільних щоденників. Програма була складена для Шкіл Українознавства на 7-річний курс навчання.

Наприкінці 1960–1961 шкільного року СУУВ охоплювала діючих 39 шкіл із загальним числом учнів – 1439 та 123 учителя. При цих школах було 16 дитячих садків, які відвідувало 211 дітей та 26 – вихователів. Разом у школах українознавства й дитячих садках¹ було 1650 дітей [25].

Використовувалися в процесі навчання дидактичні видання, опубліковані під егідою СУБу. Це, зокрема, шкільні підручники для навчання української мови вдома і в школі: К. Вагилевич – «Український фотологічний Буквар»; Б. Романенчук – «Українська Читанка» для II – III – IV років; К. Кисілевський – «Українська Читанка» для V – VI років; М. Овчаренко – «Українська Читанка Золоті Ворота» для VII – VIII років; Б. Романенчук – «Українська Мова» (граматика і правописні вправи для II – III років); С. Рудницький – «Початкова Географія України» за редакцією Е. Жарського; «Історія України» (з ілюстраціями, вид. Шкільна Рада); «Рахунки» II-III-IV роки; «Політична Карта Сучасної України» та інші технічні підручники: «Анатомія і Фізіологія людини», «Алгебра», «Геометрія», «Астрономія» [14].

Програма Школи Українознавства включала не тільки завдання вивчення мови, літератури та історії України, але й формувала та виховувала учнів в українському культурно-мистецькому дусі. Для цього створювалися мистецькі самодіяльні гуртки: хори, танцювальні колективи, оркестри, драматичні, літературно-музичні гуртки та спортивні.

Звіт 1963–1964 року СУУВ інформує, що Школи Українознавства потребують вирішення окремих проблематичних питань, зокрема, це – мішані подружжя та юнаки, які завершили курс навчання. Отже, учні сімей мішаного подружжя отримували додаткову увагу в процесі навчання, а юнаки були забезпечені ще кількома роками навчання (8-10 класи) в Школі Українознавства. А в 1964–1965 н. р. з

¹ Аннан, Аштон, Бері, Бірмінгем, Блекбурн, Болтон, Бранфорд, Волвергемптон, Волдгам Крос, Галіфакс, Гаддерсфілд, Галашілл, Глазгов, Глоссоп, Глостер, Дербі, Дюсбері, Единбург, Каннок, Карлайл, Кіглей, Кіддермінстер, Ковентрі, Лестер, Ліде при Відділі СУБ, Ліде при пар. УАПЦ, Лондон, Мансфілд, Манчестер, Міддлетон, Ноттінгем, Олдгам, Редінг, Рочдейл, Скунторп, Слов, Сток-он-Трент, Стокпорт, Тодморден.

урахуванням вивчення мови на чужині, для дітей з малим мовним запасом слів п. М. Дейко (Австралія) видала підручник Читанку «Волошки».

Ще однією з основних проблем шкільництва була рееміграція українців до США, тому деякі представники учительського складу залишали місця праці, і школа знову ж потребувала нових педагогічних кадрів. Проте незабаром нове покоління юнаків та юначок, які щойно завершили повний курс навчання, вже самі активно включалися у процес навчання та виховання.

Газета «Українська Думка» давала можливість інформувати громаду про розвиток шкіл на території Британії розділом «Учительська Сторінка», в якій подавалися матеріали звітів, новини, інформації для батьків та майбутніх планів на подальші роки [12]. В цей період було відзначено 10-літній Ювілей кропіткої праці учителів і виховників Манчестеру, Галіфаксу, Болтону, Бранфорду, Волвергемптон. Заходами Президії Педагогічно-Освітньої Комісії і Управи Спілки Українських Учителів і Вихователів почалась організація Вищого Учительського Курсу, щоб тим самим уможливити працюючим учителям підвищити свій професійний рівень у старших класах українознавства. Програма навчання була розрахована на два роки навчання [21].

На семінарі Вищих учительських курсів 22–23 вересня 1962 року в Лестерні (присутні 30 чол.) були виголошені доповіді на теми: «До питання літературної традиції старої Української літератури у зв'язку з питанням про похід Ігоря Святославича, сина Олега» – В. Шаян, «Етнографія – наука про націю» – О. Воропай, «Деякі відмінності української фонетики в порівнянні з англійською» – В. Шаян, «Українська культура в світлі світової культури й цивілізації» – М. Фостун, «Наука співу в Школах Українознавства» – В. Попадинець. Семінар було організовано для виховання і навчання, при тому ж надаючи практичні поради й вказівки курсантам [23].

На основі статистичних даних В. Маркуся О. Кравченко вирізняє три головних періоди процесу розвитку шкіл українознавства: 1) 1953 – початок 60-х років – «експериментальний» (діяло 20 шкіл, у яких навчалось 320 учнів, і 7 дитсадків, де перебувало 200 дітей); 2) 1964–1968 роки – період найвищого розвитку, коли школи поповнили нові покоління, діти українців, народжені у Великобританії; 3) 1970–1987 роки – період спаду (залишилося 14 шкіл, в яких навчалось 350 дітей) [19]. З кінця 80-х років і до наших днів можна визначити четвертий період розвитку українознавчих шкіл, для котрого характерним є незначний ріст кількості учнів і дітей в школах і садках (за рахунок приросту українського населення внаслідок четвертої хвилі еміграції), проте спостерігається загальне скорочення шкіл і садків у Великобританії.

Сьогодні більшість Шкіл Українознавства працюють на основі навчальної програми й методичних рекомендацій М. Савдик (Лондон, 2002) [22]. Вони видані як основа для творчого використання вчителями у навчальному процесі з українознавчих предметів (українська мова і література, історія та географія України), із врахуванням християнських засад. Серед основних етапів вивчення предметів: читання та розвиток мовлення (2–5 клас); елементи граматики української мови та розвиток зв'язного мовлення (2–4 клас); українська література оглядово та розвиток мовлення (6–8 клас); граматики української мови та розвиток зв'язного мовлення (5–8 клас); історія України – рання доба, слов'яни, Київська держава до князя Володимира Великого (6 клас, 2 півріччя); історія України – Київська держава, Галицько-Волинська держава, українські землі у складі Литви і Польщі (7 клас); історія України – козацько-гетьманська держава (8 клас, 1 півріччя); географія України (8 клас, 1 півріччя; 9 клас, 1 півріччя); історія України – нова доба (9 клас, 2 півріччя); історія української літератури (9–10 класи); історія України – повторення курсу (10 клас). Екзаменаційні праці учні здають з української літератури нової доби (до початку 1 і 2 півріччя 10 класу). Іспити – з географії України (9 клас), історії України, історії української літератури, української мови (10 клас) [22, с. 2].

Серед українських письменників, творчість яких вивчається в школах Українознавства – Т. Шевченко (2–10 класи), І. Франко (3–10 класи), Леся Українка (4–10 класи), О. Кобилянська (6–7 класи), І. Котляревський, П. Куліш, М. Коцюбинський, М. Вовчок, М. Шашкевич, Б. Лепкий (8 клас), Г. Сковорода, літописи Київський і Галицько-Волинський, «Слово о полку Ігоревім», М. Смотрицький, Святе письмо, історичні пісні та думи (9 клас), І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, М. Кропивницький, письменники ХХ ст. – П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Зеров, діаспори – У. Кравченко, О. Олесь, Ю. Клен, О. Теліга, сучасні – В. Стус, В. Симоненко, Л. Костенко та ін. (10 клас).

З читання та розвитку мовлення використовуються читанки «Рідне слово», «Волошки», «Рідний край», в старших класах з української літератури – підручники-хрестоматії «Євшан-зілля», «Тирса», де опрацьовується тематика побутових, географічних та історичних тем, особливостей Святої Літургії в церкві, святкування традиційних свят календарного християнського циклу (Святий Миколай, Різдво, Новий рік, Йордан, Вербова неділя, Великдень, Івана Купала, Спаса, Успення і Покрова Пресвятої Богородиці), приурочені святкові дійства – день Матері, вертеп, Маланка тощо.

Історія української літератури опрацьовується за підручником В. Радзиковича (Нью-Йорк, 1982 р.). Для навчання з інших предметів також рекомендуються підручники видані в діаспорі: з історії України – І. Крип'якевича, М. Дольницького, з географії – С. Рудницького, М. Дольницького, а

також підручники 1991–2001 рр., видані в Україні. Наприкінці програми подана тематика основних екзаменаційних вимог.

Зауважимо, що українська мова є серед основних предметів іспиту загальної освіти Великої Британії (т. зв. General Certificate of Secondary Education). Отримання свідоцтва кваліфікує випускника зі статусом середньої освіти. Учні, що навчаються в школах або коледжах середньо-шкільного рівня мають у програмі вибір іноземних мов, в тому числі й української. У процесі іспиту кандидат отримує завдання, підтверджені сесією Університетського Управління, у якому є три пункти: уривки з прози для перекладу з української на англійську мову; уривок з прози для перекладу з англійської на українську мову; вільна тема до опрацювання українською мовою. Ці роботи перевіряються і оцінюються Комісією Лондонського Університету.

Таким чином, українське шкільництво – важлива складова діяльності СУБ, що забезпечує національно-освітні й патріотичні пріоритети навчання і виховання. Проводячи аналіз функціонування щодесятиріччя Шкіл Українознавства, слід зауважити процеси розвитку та падіння. Вже в 1961 році, після десятиліття функціонування закладів, нараховувалося 39 Шкіл, які відвідували 1650 учнів під керуванням 123 вчителів та 26 вихователів. А в 1971 році відвідування шкіл досягло 2050 учнів під керуванням 200 вчителів. Цей період був найпотужнішим і найактивнішим в історії української діаспори Великої Британії. У 1981 році відвідування шкіл зазнало падіння до 590–600 учнів та 85 вчителів, внаслідок чого шкіл зменшилося до 24. А через 10 років у статистичному Звіті зауважено найбільше падіння, коли нараховувалося тільки 13 шкіл з відвідуванням 480 учнів та 81 вчителів. Впливом на таке стрімке падіння були мішані подружжя та брак зацікавленості батьків у відвідуванні суботніх шкіл. Як показує статистична таблиця «Української Думки» 1992 р., у цьому році в усіх школах Українознавства було 1832 дітей. У порівнянні з попередніми шкільними роками це число дещо збільшилося, але щорічний спад зафіксований на цифрі 216. Прогнозувалося, що в наступних роках це число буде спадати, бо середній вік батьків переступив 50 років життя, тому нових народжень не очікується. В 1992–1993 навчальних роках залишилось 11 дитячих садочків та 13 шкіл Українознавства в містах: Аштон, Болтон, Бранфорд, Галіфакс, Гаддерсфілд, Дарбі, Ковентрі, Лестер, Лондон, Манчестер, Ноттінгам, Рочдейл, Стокпорт. Всього учнів – 479, учителів – 81 та учителів молодших класів – 70 [16]. За період незалежності України (від 1991 р.) у Великобританії спостерігалось незначне збільшення кількості учнів – за рахунок новонароджених дітей представників четвертої хвилі еміграції, залучення до праці професійних вихователів і вчителів – емігрантів з України. Найбільш чисельно зросла школа у Лондоні, де зосереджена найбільша кількість переселенців.

Як зазначає О. Кравченко, «головною проблемою українознавчого шкільництва на сучасному етапі є невпинне зменшення учнів, викликане кількома факторами: спад народжуваності серед українських сімей, зростання чисельності мішаних подружжів, асиміляція, поширення серед нової генерації українських британців утилітарної ментальності» [19]. Ця ситуація має тенденцію до покращення шляхом окремих освітніх проектів співпраці навчальних і наукових закладів України й діаспори, видання нових матеріалів для українських шкіл за кордоном.

Список використаних джерел та літератури:

1. Болюбаш Григорій. Перша Українська Школа / Григорій Болюбаш // Українська думка. – 2006. – 2–9 грудня. – С. 9.
2. Вищий Учительський Курс // Українська Думка. – 1962. – 8 лютого. – С. 3.
3. Думич М. Золотий ювілей школи / М. Думич // Українська думка. – 2006. – 9–16 березня. – С. 6.
4. Дутчак В. Г. Бандурне мистецтво у Великобританії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : персоналії і колективи / В. Дутчак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки / Національний університет «Острозька академія»; Українське історичне товариство; [відп. ред. І. Пасічник, Л. Винар]. – Острог : В-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 21. – С. 39–45.
5. Дутчак В. Специфіка мистецької освіти ХХ століття на паралелі Україна / діаспора (на прикладі бандурного мистецтва) / В. Дутчак // Мистецька освіта: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / [Ред. Б. Бойчука]. – Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2013. – С. 70–79.
6. Заставний Ф. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах) / Ф.Л. Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 120 с.
7. Звіт діяльності Союзу Українців у Великій Британії за 1955 рік. Англомовний Журналик «Юні Друзі» / Українська думка. – 1956. – 15 березня. – С. 2–3.
8. Звіт діяльності Союзу Українців у Великій Британії за 1960 рік. Англомовний Журналик «Юні Друзі» / Українська думка. – 1961. – 16 лютого. – С. 5.
9. Звіт діяльності Союзу Українців у Великій Британії за 1963 рік. Англомовний Журналик «Юні Друзі» // Українська думка. – 1964. – 19 березня. – С. 6.
10. Звіт діяльності Союзу Українців у Великій Британії за 1977 рік. Видавнича діяльність // Українська думка. – 1978. – 30 березня. – С. 4.

11. Звіт із діяльності Спілки Українських Учителів і Виховників СУУВ 1960–1961 // Українська Думка. – 1961. – 17 серпня.
12. Звіт із діяльності Спілки Українських Учителів і Виховників СУУВ 1963–1964 // Українська Думка. – 1964. – 20 серпня. – С. 3.
13. Звіт із діяльності Спілки Українських Учителів і Вихователів СУУВ 1971–1972 років // Українська думка. – 1992. – 24 серпня. – С. 4.
14. Звіт із діяльності СУУВ за 1961 рік. Шкільні підручники / Українська Думка. – 1961. – 6 липня. – С. 5.
15. Звіт Спілки Українських Учителів і Виховників (СУУВ) у Великій Британії за 1960–1961 шкільний рік // Українська Думка. – 1961. – 17 серпня. – С. 3.
16. Звіт Спілки Українських Учителів і Виховників (СУУВ) у Великій Британії Таблиця Шкіл Українознавства за 1992–1993 н. рік. // Українська Думка. – 1996. – 7 березня. – С. 3.
17. Звіт СУУВ // Українська думка. – 1964. – 20 серпня.
18. Карась Г.В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія / Ганна Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
19. Кравченко О. Школи українознавства у світлі діяльності українських громадських організацій Великої Британії [Електронний ресурс] / Оксана Кравченко. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1845>
20. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії / Юрій Покальчук. – Львів : Кальварія, 1999. – 144 с.
21. Президія Української Педагогічно-Освітньої Комісії Вищий Учительський Курс // Українська думка. – 1962. – 8 лютого.
22. Савдик М. Навчальна програма школи українознавства : програма і методичні рекомендації / М. Савдик. – Лондон, 2002. – 37 с.
23. Семінар вищого учительського курсу // Українська думка. – 1962. – 11 жовтня. – С. 7.
24. Скрипка Х. Культурно-освітні аспекти діяльності Союзу Українців Британії / Х. Скрипка. – Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Мистецтвознавство. – Вип. 21–22. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 245–251.
25. Спілка Українських Учителів і Виховників. Річний Звіт СУУВ // Українська думка. – 1961. – 17 серпня.
26. Таблиця Шкіл Українознавства за 1992–1993 н. рік // Українська думка. – 1996. – 7 березня.
27. Трошинський В. Українці в світі / В.П. Трошинський, А.А. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 352 с. – [Україна крізь віки. Т. 15].
28. Школа українознавства в Аштоні / Українська думка. – 1957. – 23 серпня.
29. Щигельська Г. Інформаційно-видавничі та культурно-освітні діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946-1949) / Г. Щигельська // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – Вип. IX. – С. 171–181.
30. Щигельська Г. Союз українців у Великій Британії: етапи становлення, організація та діяльність (1945–1949 рр.) : автореферат на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спеціальність 07.00.02 / Г. Щигельська. – Чернівці, 2006. – 19 с.

Кристина Скрипка

Развитие украинского образования в Великобритании (вторая половина ХХ – начало ХХІ ст.).

В статье предлагается анализ динамики развития украинского образования в Великобритании второй половины ХХ – начала ХХІ века. Определены основные достижения и проблемы организации школьного обучения в школах украиноведения Великобритании.

Ключевые слова: украинская диаспора, Великобритания, украинская школа, школы украиноведения, учебная программа школы украиноведения.

Khrystyna Skrypka

Development of Ukrainian Schools in the UK (the Second Half of the XX – Early XXI Century).

This article presents the history of the formation and the analysis of the Ukrainian education dynamics in the UK during the second half of the XX – early XXI century. The author defines the periodization, major achievements and organizational problems of Ukrainian education at schools in the United Kingdom. The role of Ukrainian civil society organizations is emphasized; in particular the role of the Association of Ukrainians in Great Britain (AUGB) in the development of the national school system is outlined. Therefore, the author concludes that the national school system forms the national identity in the foreign society, helps to preserve the native language and culture, halts the assimilation process, etc. The content of school education (Ukrainian curriculum-based schools), programs and teaching methods of Ukrainian Sunday schools in the UK are analysed. Finally, the author focuses her attention on the organizational and publishing activity of the Association of Ukrainian Teachers and Educators in the UK.

Key words: Ukrainian Diaspora, United Kingdom, Ukrainian schools, schools of Ukrainian studies, Ukrainian school curriculum.

Галина Темник
(Львів)

УДК 94(477).15:371

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДІАСПОРИ

У статті проаналізовано інтернет-сторінки, призначені для вивчення української мови як іноземної, в тому числі для українських освітніх закладів за кордоном, за кількісними та якісними показниками, визначено основні способи застосування цих ресурсів та окреслено перспективні напрями у галузі їх створення.

Ключові слова: інтернет-ресурси, тип сайту, цільова аудиторія, методика навчання, типи завдань, контроль знань, спосіб застосування.

Сучасний освітній процес для підвищення ефективності, економії часу потребує забезпечення Інтернет-ресурсами, які стали одними з основних джерел інформації поряд з традиційними паперовими засобами. За допомогою інтернет-ресурсів знання та освіта набувають мобільності, долаючи відстані та час. Водночас збільшуються можливості доступу до інформації в цілому, що забезпечує більш об'єктивне уявлення про навчальну дисципліну. Варіативність джерел створює умови для вибору відповідно до особливостей навчального процесу, навчальної аудиторії. На основі Інтернету виникла, активно розвивається і впроваджується нова форма навчання – дистанційна. Інтернет здійснив перехід освіти на якісно новий рівень, зумовивши появу ще одного нового явища інтернет-освіти, яка досить швидко поширюється. Так, С. Галахер стверджує, що остання збільшується щороку на 40% [13]. За іншими даними, 6,1 мільйона американських студентів, що становить 31 %, вивчають хоча б один інтернет чи он-лайн курс [8].

У лінгводидактиці інтернет-ресурси розширили можливості створення мовного середовища, надавши необмежений доступ до джерел оригінального мовлення. Інтернет надав альтернативу підручникам та посібникам кількома способами: 1) розміщенням у мережі електронних версій; 2) створенням електронних підручників; 3) створенням навчальних сайтів з матеріалами різного характеру – від текстових до інтерактивних завдань. У виконанні основних лінгводидактичних завдань, а саме навчанні чотирьох видів мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання і розуміння, читання, письмо) мережа Інтернет відіграє на сучасному етапі визначальну роль. Так, 79,5 % студентів, які вивчають англійську мову як іноземну в позааудиторний час, працюючи вдома, надають перевагу використанню комп'ютерних технологій та Інтернету для вивчення мови [14].

Для навчання української мови як іноземної в освітніх закладах діаспори інтернет-ресурси мають надзвичайно актуальне значення, оскільки поширення друкованої навчальної продукції на значні відстані та на різні континенти пов'язане зі значними труднощами і не здійснюється у потрібному обсязі. Неодноразове обговорення проблем забезпечення шкіл діаспори навчально-методичними матеріалами на наукових конференціях, семінарах, круглих столах за участі представників цих навчальних закладів та лінгводидактів з України засвідчило необхідність максимального використання ресурсів та можливостей Інтернету. Зокрема, такого висновку дійшли науковці та практики-лінгводидакти на круглому столі «Навчально-методичне забезпечення для українських шкіл за кордоном: здобутки і перспективи», який організував Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою у Львівській політехніці 5 червня 2013 року. Під час цього круглого столу учасники активно обговорювали важливість створення єдиного інтернет-ресурсу з навчання української мови як іноземної, який би об'єднав ті навчальні матеріали, які вже функціонують у мережі, та став би платформою для розміщення нових ресурсів.

Реалізація цієї ідеї залежить від наявності технічної, тобто створення веб-ресурсу, та змістової складових. Якщо технічно для створення єдиної інтернет-платформи існує багато можливостей – на ринку України працює декілька відомих ІТ-компаній та велика кількість фахівців у цій галузі, то створення навчальних ресурсів для функціонування в Інтернеті та систематизація тих матеріалів, які вже розміщені у всесвітній мережі, залишаються актуальними питаннями для української лінгводидактики. Існує декілька причин, які залишають наповнення змістової частини відкритими питаннями:

ми: 1) проблеми захисту авторських прав у мережі Інтернет, що спонукає авторів-лінгводидактів надавати перевагу поліграфічному способу видання; 2) відсутність державних програм фінансування навчально-методичного забезпечення для українських закордонних освітніх закладів; 3) відсутність єдиного координаційного методичного центру, який би об'єднав зусилля багатьох кафедр, інституцій та викладачів-лінгводидактів.

Наповнення змістової частини значною мірою залежить також і від аналізу, систематизації тих навчальних ресурсів, які вже функціонують у мережі Інтернет. В українській лінгводидактиці відсутні дослідження з цієї проблематики. Переважно науковці у сфері новітніх технологій з викладання української мови як іноземної зосереджують увагу на окремих аспектах, таких як дистанційне навчання [2; 5], застосування мультимедійних засобів та інших новітніх засобів у навчальному процесі [3; 4; 6]. Що стосується дослідження використання інтернет-ресурсів в цілому і зокрема конкретних навчальних веб-сторінок, то цій проблематиці присвячені праці Алли Недашківської [20] та Надії Ткачик [11]. Однак у цих роботах маємо аналіз лише окремих навчальних сайтів. Комплексне дослідження з моніторингом усіх можливих веб-ресурсів, присвячених вивченню української мови, відсутнє у науковій літературі.

Реалізація цього актуального завдання лінгводидактики забезпечить не лише підґрунтя для створення інтернет-платформи, але й базу для лінгводидактичних досліджень та важливе довідкове джерело для викладачів української мови як іноземної. У зв'язку з цим, мета статті – систематизувати інтернет-ресурси, які можуть бути використані у навчанні української мови у школах діаспори, проаналізувати їх за кількісними, якісними, змістовими показниками, здійснити класифікацію, визначити потенційні способи застосування у навчальному процесі, встановити перспективи розвитку галузі інтернет-ресурсів для навчання української мови.

Пошук сайтів різної тематики залежить від переліку ключових слів, які потенційно використовують користувачі Інтернету. Для вивчення мови це, перш за все, усі можливі словосполучення із словом «вивчення», «мова», «онлайн» різними мовами, залежно від того, яку мову обирають для навчання. Для пошуку сайтів з вивченням української мови як іноземної ефективніше використовувати англійські відповідники пошукових слів, оскільки результати запиту на пошук українською мовою «вивчення української мови онлайн» містять лише навчальні сайти, які є додатковим засобом у вивчення української мови як рідної. Однак пошук за англійськими ключовими словами, скажімо *learn Ukrainian*, як результат подає десятки посилань на навчальні сайти [12; 15-18; 22; 23]. Складніший шлях пошуку – це перегляд сайтів освітніх закладів в Україні та за кордоном. Цей спосіб вимагає від користувача поінформованості у системі навчальних закладів та наполегливості, оскільки пошук на сайтах навчальних закладів утруднюється дуже часто складною і розгалуженою структурою рубрик чи розділів та внутрішніх посилань на інші сайти. Однак саме через освітні осередки знаходимо важливі для лінгводидактики навчальні інтернет-ресурси [9-11; 21; 24-26].

Наступний етап у систематизації навчальних інтернет-ресурсів – це аналіз якісних та змістових показників, який здійснюємо за планом: 1) тип сайту, 2) автори або відповідальні установи, 3) цільова аудиторія, 4) доступу до сайту, 5) мовні рівні, 6) структура сайту, 7) мовне наповнення, 8) методика навчання, 9) типи завдань, 10) здійснення контролю знань, 11) можливості для застосування у навчальному процесі. Вибір характеристик зумовлений дидактичними потребами викладачів і студентів та спрямований на максимально різносторонній аналіз ресурсів.

Типи сайтів визначаємо за загальним спрямуванням. Відповідно до результатів моніторингу у мережі Інтернет функціонують два основних типи навчальних сайтів: 1) сайти, які призначені для вивчення багатьох мов, в тому числі й української [12; 15-18; 22; 23]; 2) сайти, призначені тільки для вивчення української мови [9-11; 19; 21-26]. Тип Інтернет-сторінки – визначальний фактор у її функціонуванні, оскільки зумовлює характер усіх інших показників. Скажімо, сайти, призначені для вивчення багатьох мов побудовані на основі однієї методичної моделі, тому незалежно від обраної для навчання мови, цільова аудиторія, мовні рівні, структура, методика навчання, типи завдань, здійснення контролю знань будуть ідентичними. Відмінність у цьому випадку полягає лише у представленні однакового набору комунікативних одиниць різними мовними реалізаціями. Якщо це сайт другого типу, то зазначені показники мають змінне значення, особливо це стосується структури сайту, мовного наповнення, методики навчання, типів завдань, які, не маючи загальної обмежувальної моделі, можуть доповнюватись розробниками у різних напрямках.

Тенденції авторства чи відповідальних установ мають два напрями: перший тип сайтів, який значною мірою представляє комерційні проекти, не містить інформації про авторів; другий тип сайтів у змістовній частині створені, переважно, представниками освітніх установ. При чому є внутрішні особливості в аспекті авторства другого типу сайтів. Об'єднуювальним фактором є належність до українських освітніх установ, розрізнявальним – географічний фактор. З усіх проаналізованих сайтів лише один [24] створений в освітньому закладі України, всі інші реалізовані представниками

лінгводидактами закордонних українських освітніх осередків, у переліку яких україністика Торонтського університету, Альбертського університету.

Як правило, мовні навчальні сайти у світовій лінгводидактиці передбачають розподіл навчальних матеріалів за цільовою аудиторією, зокрема за віковими особливостями. Так, для вивчення англійської мови на сайті British council у структурі бачимо чіткий поділ ресурсів за віком на три групи – «для підлітків», «для дітей», «для дорослих і студентів». Цей поділ навчальних матеріалів характерний для іноземних мов з усталеною методикою викладання та тривалою історією. Оскільки українська лінгводидактика перебуває на етапі становлення методики та створення базових навчальних матеріалів, то ця особливість відображена у сайтотворенні. В основному, такі сайти функціонують без чіткого зазначення цільової аудиторії, за винятком кількох сайтів. Інтернет-сторінка першого типу Mango languages [18] пропонує курси для сім'ї, індивідуальні, для бізнесу, для навчання, для читання, однак ці матеріали не можемо вважати здобутком української лінгводидактики, оскільки це загальна методична модель, використана для багатьох мов і, очевидно, не враховує особливостей викладання української мови. Ще для декількох веб-ресурсів визначення цільової аудиторії опосередковане іншими характеристиками. Курс викладачів Києво-Могилянської академії Ольги Богачової та Ігоря Романського [24] призначений для усіх, хто планує подорож в Україну, однак сам факт створення курсу в освітньому закладі України, де вочевидь навчаються іноземці, додає до вказаної цільової аудиторії студентів, які планують навчатися в українських навчальних закладах. Матеріали двох сайтів [9; 19], створених у Торонтському університеті, пов'язані із підручниками А. Гумецької та Ю. Шевчука, які використовують на навчальних курсах української мови у вказаному університеті, у зв'язку з чим у цьому випадку цільовою аудиторією будуть також студенти. Один сайт у переліку призначений для навчання дітей Ukrainian Power [25], створений у Мілфорді, проте цей сайт, швидше за все, має рекламне спрямування, оскільки містить лише пробні матеріали для ознайомлення користувачів, продовження яких можна придбати на дисках.

За доступом проаналізовані сайти з вивченням української мови поділяємо на три категорії: а) сайти з вільним доступом без обов'язкової реєстрації; б) сайти з вільним доступом та обов'язковою реєстрацією; в) сайти з вільним доступом без обов'язкової реєстрації для пробних завдань (комерційні проекти). Зосередимо увагу на двох перших категоріях, оскільки це ті джерела навчальної інформації, які потенційно є більш імовірними для використання в українських навчальних закладах діаспори, заснованих здебільшого на громадських засадах. Таким чином, у мережі Інтернет у вільному доступі без обов'язкової реєстрації функціонує щонайменше 14 веб-сайтів [9-12; 15; 17; 18; 19; 21-26]. Сюди належать, як сторінки першого, так і другого типу. З вільним доступом, але з обов'язковою реєстрацією працюють два сайти першого типу – Livemocha [16] та EuroLang [11]. Як правило, навіть при умові обов'язкової реєстрації, користувач досить швидко матиме змогу, фактично за декілька хвилин після заповнення реєстраційної форми, отримати доступ до навчальних матеріалів. Реєстраційні форми містять 3-4 обов'язкових пункти для заповнення. Зареєструвавшись на сайті, користувач не лише отримує доступ до навчальних матеріалів, але й так званий особистий акаунт з можливістю відстежування історії виконання завдань чи переглянутих матеріалів та динаміки досягнень.

З трьох рівнів володіння мовою навчальні інтернет-ресурси з української мови представлені, в основному, лише для початкового рівня (A1-A2). При чому, переважно, безпосередня вказівка на рівень відсутня, особливо, коли йдеться про сторінки першого типу. Рівневу приналежність навчальних матеріалів сайтів визначаємо, аналізуючи мовне наповнення за вимогами Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Різняться за рівневою належністю матеріалів лише два сайти з переліку проаналізованих – Алли Недашківської [26] та курс для дослідників та аспірантів [10]. Перший із зазначених сайтів має країнознавче спрямування, тому вимагає базового рівня володіння та навіть першого етапу середнього рівня, тобто розрахований на навчання на рівні B2 або на C1. Схожа ситуація із другим сайтом, цільова аудиторія якого аспіранти, дослідники, для якої актуальним є навчання на рівнях B2, C1-C2, оскільки написання досліджень українською мовою чи навиків роботи з науковими текстами вимагає володіння мовою на вищому рівні.

Спосіб аналізу структур навчальних сайтів залежить від типу інтернет-сторінки. Оскільки об'єктом цього дослідження є українська лінгводидактика, то у сайтах першого типу, тобто спрямованих на вивчення багатьох мов, в тому числі й української, аналізуватимемо лише структуру тих підрозділів, які присвячені вивченню української мови. Під структурою сайту розуміємо усі розділи, підрозділи, рубрики чи інші частини сайту. Спільним для інтернет-сторінок першого типу у рубриці вивчення української мови є те, що матеріал поданий тематичними блоками чи уроками, кількість яких коливається від 10 до 105. Тематичний блок чи урок у цьому випадку – це набір слів та елементарних фраз з перекладом англійською чи іншою мовою, яку обирає користувач, з аудіосупроводом та транскрипцією. Деякі з цих сайтів візуалізують комунікативні одиниці, як скажімо Free Ukrainian lessons [12], Livemocha [16], та містять флешкартки і вправи [15; 16; 23]. Вирізняється з

цього переліку сайт Ukrainian 101 [23], у структурі якого, окрім тематичних блоків, флешкарток, є декілька важливих рубрик – це посилання на українське радіо, новини, газети, телебачення, українське слово на день. Інтернет-сторінки другого типу теж структуровані у формі уроків або юнітів кількістю від 5 до 20. Для сайтів цього типу обов'язковим елементом є вправи. Окрім цього, функціонують рубрики з теоретичним матеріалом [21; 24], аудіофайлами [9; 11], відео [25; 26], словники [11; 21; 24] та країнознавча інформація [11].

Щодо конкретних комунікативних тем, які представлені для вивчення у проаналізованих сайтах, то тут помітно багато спільного, оскільки, як вже було зазначено вище, більша частина з проаналізованих сайтів призначена для навчання на початковому етапі. В основному, це теми із спілкування на побутовому рівні та в найнеобхідніших життєвих ситуаціях (вітання, знайомство, характеристика особи, сім'я, їжа, магазини, покупки, хобі, транспорт і подорожі, одяг, числа, кольори, часові проміжки, погода, туризм та ін.). В основному, досліджені Інтернет-сторінки реалізують комунікативний підхід до вивчення мови. Виняток становить сайт викладачів Києво-Могилянської академії [24], який пропонує навчання мови, відштовхуючись від основних граматичних тем, а саме – після знайомства з літерами і звуками та базовими фразами вивчення роду іменників, множини та однини, відмінків, виду дієслова, часу, числівників, структури речення. Виокремлюється з переліку сайт Read Ukrainian [21], оскільки його основне призначення – навик читання, то змістовно юніти (уроки) цього сайту теж зосереджені значною мірою на граматичних аспектах, необхідних для сприйняття текстових матеріалів. У переліку тем сайту Read Ukrainian [21] – алфавіт, прості слова, слова у контексті, прості речення, імена та іменники, відмінки, минулий час, прикметники і прислівники, займенники, складні речення та ін. Варто зазначити також, що для тих сайтів, які призначені для середнього і вищого рівнів навчання [10; 26] характерний дещо інший набір тем: це деякі сфери професійної діяльності (дослідження, презентації, освіта) [10], країнознавчі теми [26].

Способи вивчення української мови, пропоновані в аналізованих інтернет-ресурсах, відрізняються у сайтах першого та другого типу. Розглянемо навчальні веб-ресурси першого типу. Перший етап вивчення нового матеріалу у цьому випадку – це знайомство з переліком слів і фраз певної комунікативної теми, які подані з перекладом англійською чи іншою обраною мовою та українською вимовою, подекуди до цієї інформації додана транскрипція латинськими літерами. Етап тренування вивченого матеріалу організований декількома способами – за допомогою флешкарток, тестових завдань, ігор із складання слів та фраз з окремих елементів. Найбільш різноманітні завдання тренувального характеру із сайтів першого типу містить сторінка Livemocha [16], де використано усі можливі способи тренування від флешкарток, прослуховування, виконання на основі прослуханого завдань до приговорювання, написання і виконання тестових завдань. Дещо відрізняється сайт Mango language [18], оскільки тут користувач поступово знайомиться з кожною фразою з теми: спершу слухає її і читає в цілому, потім по частинах, далі тренується будувати фразу з окремих елементів, вивчає додаткові слова і вчиться будувати нову фразу на основі попередньої, всі інструкції користувачеві подає віртуальний викладач через аудіофайли. Щодо сайтів другого типу, які вже не обмежені єдиною методичною моделлю для усіх мов, тут маємо різні способи подання навчального матеріалу і тренування. На трьох сторінках [10; 21; 24] теоретичний матеріал пояснений у текстовому варіанті англійською мовою, після цього користувач має можливість виконати тренувальні завдання, які на сайті викладачів Києво-Могилянської академії мають текстову лінійну реалізацію, а на сайтах Read Ukrainian [21], Communicative Ukrainian for Research and Fieldwork [10] використані інтерактивні завдання різних типів (вписування, вибір, перетягування). Сайт, який доповнює підручник А. Гумецької [19], пропонує читання невеликих текстів та тестові завдання на розуміння. Навчальні матеріали сайту Юрія Шевчука [9], які теж доповнюють підручник, реалізують методику аудіювання та виконання слухових завдань. Деякі сайти [11; 26] пропонують навчання на основі відеоматеріалів. Скажімо на сайті EuroLang [11] спершу маємо основні тематичні блоки лексики та комунікативних формул, необхідних для порозуміння, які подані за принципом «мова у малюнках», а далі кожен урок побудований на перегляді флешанімації з діалогом, який можна слухати цілісно та окремими фразами, після цього перегляд флешанімації з діалогом і виконання тренувальних вправ різних типів (тестових, на вибір, з'єднання колонок чи слів з ілюстраціями), доповнення речень, складання речень) на основі почутого. Лінгводидактичний сайт Алли Недашківської із країнознавчим спрямуванням [26] подає відеоматеріали із вправами, які готують до перегляду, та вправами тестового інтерактивного характеру, які тренують отримані знання.

Оскільки навчальні сайти розраховані на самостійне навчання, то кожен з аналізованих інтернет-ресурсів містить певну систему контролю знань, за винятком двох сайтів [10; 22], де перевірити правильність виконання завдань можна, відкривши рубрику із словами чи вивченим матеріалом, а також для сайту з матеріалами Юрія Шевчука [9], де виконання слухових завдань можна перевірити у текстових розшифруваннях. На сайті з матеріалами А. Гумецької [19] у процесі виконання завдань з'являються

відповіді «Так, вірно» чи «Ні, не вірно» на кожен вибір користувача. Автори сайту, створеного у Києво-Могилянській академії [24], помістили після кожного завдання рубрику «ключі», відкривши яку можна побачити відповіді. Цікаве здійснення контролю знань, яке вирізняється від усіх інших, на сайті Livemocha [16], де усі результати виконання завдань перевіряють або віртуальні експерти, або спільнота, залежно від вибору користувача. Відповідно, оцінку виконання завдань користувач отримує значно пізніше. Усі інші проаналізовані сайти з вивчення української мови містять найсучасніший спосіб контролю знань, коли після виконання завдань, користувач, обравши функцію перевірити, бачить маркування правильних і неправильних відповідей та відсотковий еквівалент успішності.

В результаті моніторингу навчальних сайтів з української мови як іноземної ми отримали перелік інтернет-ресурсів, які можна використовувати у процесі навчання в українських освітніх закладах діаспори. Аналіз функціонування сайтів з погляду користувача за необхідними ознаками навчального процесу, такими як методика навчання, типи завдань, рівні і т.д., допоміг визначити потенційні можливості інтернет-ресурсів для української лінгводидактики та перспективи розвитку цієї галузі.

Українська мова як іноземна є предметом не лише на спеціально створених сторінках для її вивчення, але й однією з тих іноземних мов, які пропонують лінгводидактичні сайти загального характеру для вивчення багатьох мов. Характерною особливістю інтернет-сторінок, створених спеціально для вивчення української мови є те, що їхні розробники – це представники, переважно, закордонної україністики (н-д, Торонтський та Альбертський університети). Для тих ресурсів, які вже функціонують, є певна обмеженість щодо цільової аудиторії, яка передбачає в основному у ролі користувачів студентів, фактично відсутні інтернет-ресурси для дітей та підлітків. Перспективним для навчальних інтернет-ресурсів з української мови як іноземної є створення матеріалів для навчання на рівні B1-B2, C1-C2, адже, як засвідчило дослідження, існуючі сайти пропонують лише базовий рівень A1-A2. Основними елементами проаналізованих лінгводидактичних сайтів є уроки з конкретно мовним теоретичним матеріалом та тренувальними вправами, за винятком двох сайтів, залишається незаповненою сфера допоміжних навчальних матеріалів – відео, аудіо, країнознавства і т. д. Методика навчання, типи завдань досліджених інтернет-ресурсів представлені найбільш повно – з цікавими прийомами та використанням інтерактивності. Схожа ситуація з контролем знань, який забезпечує для усіх знайдених сайтів, за винятком двох, можливість самостійного навчання, індивідуального підходу до навчання.

Незважаючи на актуальність розробки, удосконалення та доповнення лінгводидактичних навчальних інтернет-ресурсів з української мови як іноземної, для українських освітніх закладів за кордоном все ж існує достатньо можливостей щодо використання ресурсів Інтернету у навчальному процесі, перш за все, завдяки ініціативності самих центрів україністики за кордоном. Адже, як підтвердило дослідження, основними є навчальні ресурси з української мови як іноземної створені саме за кордоном. Застосування у навчальному процесі потенційно передбачає три напрямки: самостійна робота учнів/студентів, доповнення аудиторного навчального процесу, використання викладачами інтернет-матеріалів як основи для створення програм, планів занять.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрейко В. І. Використання новітніх технологій навчання та сучасних технічних засобів у навчальному процесі / В. І. Андрейко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.e-lib.zakdu.edu.ua/index2.php?option=com_sobi2.
2. Антонів О. Дистанційне навчання української мови як іноземної (тестовий контроль лексичної компетенції) / О. Антонів // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 66–71.
3. Балуєва Ю. Історія виникнення мультимедійних засобів навчання та їх упровадження на уроках української мови / Ю. Балуєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22 (209). – Ч. II. – С. 152–157.
4. Білик О. Методичні засади використання відеокурсу з української мови як іноземної в освітньому процесі / О. Білик, О. Сухорукова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 59–65.
5. Довгий І. Інструментальні засоби дистанційного вивчення мови як іноземної / І. Довгий // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 77–80.
6. Довгий І. Мультимедійні засоби у вивченні мови як іноземної з допомогою інтернет-технологій / І. Довгий // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 79–81.
7. Ткачик Н. EuroLang 2012 як засіб популяризації української мови та культури в Європі / Н. Ткачик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 66–71.
8. Allen I. E., Seaman J. Going the distance: Online education in the United States / I. E. Allen, J. Seaman. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/goingthedistance.pdf>

9. Beginner's Ukrainian. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hippocrenebooks.com/beginnersukrainian/>
10. Communicative Ukrainian for Research and Fieldwork. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianlanguage.org.uk/communicative/index.htm>
11. EuroLang. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurolang2012.com/lesson.php>
12. Free Ukrainian Lessons from L-Ceps Personal trainer Ukrainian Language Learning Software. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.l-lingo.com/en/learn-ukrainian/index.html>
13. Gallagher S. Report – Distance learning at the tipping point: Critical success factors to growing fully online distance learning programs / Gallagher S. – Boston, MA : Eduventures, Inc, 2002.
14. Huw Jarvis. Computers and learner autonomy: trends and issues / Huw Jarvis, ELT Research Papers 12–02, British council, 2012 – 21 p.
15. Internet Polyglot. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internetpolyglot.com/lessons-uk-en>
16. Livemocha. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://learn.livemocha.com/#inventory/lesson>
17. Loecsen – language courses. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loecsen.com/travel/0-en-67-2-70-free-lessons-ukrainian.html>
18. Mango Languages. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mangolanguages.com/available-languages/learn-ukrainian/>
19. Modern Ukrainian. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsa.umich.edu/slavic/dept/WebBasedLanguage/Ukrainian/lessons/lessons_set.htm
20. Nedashkivska A. Internet As A Pedagogical Tool In The Acquisition Of Language And Cultural Competence: The Case Of Ukrainian / A. Nedashkivska // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : Зб. наук. праць. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 55–65.
21. Read Ukrainian! – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianlanguage.org.uk/read/>
22. Surfcelanguages. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.surfcelanguages.com/language/Ukrainian>
23. Ukrainian 101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.101languages.net/ukrainian/>
24. Ukrainian as a foreign language. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukma.edu.ua/eng/ufll/>
25. Ukrainian Power. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianpower.com/index.html>
26. Ukrainian through it's living culture. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.artsrn.ualberta.ca/ukr/ukrainianadvanced/index.html>

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2014.

Галина Темник

Інтернет-ресурси по українському языку в системе учебно-методического обеспечения украинских образовательных заведений диаспоры.

В статье проанализированы интернет-страницы, предназначенные для изучения украинского языка как иностранного, в том числе для украинских образовательных заведений за рубежом, по количественным и качественным показателям, определены основные способы применения этих ресурсов и намечены перспективные направления в области их создания.

Ключевые слова: интернет-ресурсы, тип сайта, целевая аудитория, методика обучения, типы задач, контроль знаний, способ применения.

Halyna Temnyk

Internet Resources for the Ukrainian Language System Teaching in the Ukrainian Diaspora Education.

In the article the necessity of creating online resources for studying Ukrainian as a foreign language, providing analysis and systematization of educational web pages that are already operating on the Internet is proved. In this regard, online resources for studying Ukrainian as a foreign language, which can be used by all types of schools, especially those, which are situated abroad, are analysed in the article. In general, fifteen web resources of different types are examined. Indicators the author uses for the analysis are as follows: the type of the site, the target audience, the language level, the access to the site, the site structure, the language content, the teaching methodology, types of tasks, and knowledge evaluation. This method helps to determine the most effective learning features of the online mode. On the basis of the conducted analysis the author determines the main ways of usage of these resources in the learning process and outlines the perspective ways in the sphere of Internet resources for studying Ukrainian as a foreign language.

Key words: Internet resources, type of site, target audience, methods of teaching, task types, knowledge evaluation, method of application.

Ярослав Сеник
(Львів)

УДК 929:94(477).152

ОМЕЛЯН АНТОНОВИЧ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ДОСЛІДНИК, МЕЦЕНАТ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті, присвяченій пам'яті відомого мецената, громадського діяча у США та Україні, висвітлено деякі маловідомі сторінки його життя, громадської і дослідницької діяльності на основі документів особистого архіву Омеляна і Тетяни Антоновичів у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.

Ключові слова: Омелян Антонович, Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів, архів Омеляна і Тетяни Антоновичів, меценатство, відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка.

6 лютого цього року виповнилося 100 років від дня народження громадського діяча, мецената, д-ра права Омеляна Миколовича Антоновича (06.02.1914–28.02.2008).

Імена подружжя Омеляна і Тетяни Антоновичів стали відомими в українському світі у 1981 р., коли вони оголосили про створення добродійної фундації для підтримки української культури і науки. Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів була зареєстрована у США 30 грудня 1980 р. Про величні справи Фундації та про її лауреатів видано дві книги [36; 37]. Лауреатами літературних і наукових нагород за «високу мистецьку вартість та своєрідність творів в галузі українознавства» стали уже 66 лауреатів із десяти країн світу (із них 34 – з України). Ліна Костенко назвала її «чистою нагородою з чистих рук» [36, с. 89], а Остап Тарнавський – «нашими Нобелівськими нагородами» [36, с. 14].

Від початку 1990-х рр. Фундація О. і Т. Антоновичів діє в Україні, приймаючи щедрі участь у багатьох проектах загальноукраїнського характеру. У Долині споруджено пам'ятник «Борцям за Українську державу» і краєзнавчий музей «Бойківщина», реставровано церкву, де хрестили О. Антоновича. Виділено один мільйон доларів США для студентської бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». Впродовж кількох років Фундація фінансувала ремонтно-реставраційні роботи двох корпусів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка.

Омелян Антонович відомий як меценат і засновник Фундації. Набагато менше відомо про приватне життя О. Антоновича. Надзвичайно скромний, він не любив реклами чи широкої публічної слави. Був людиною твердого і сильного характеру, з високим почуттям гідності та громадського обов'язку. Опублікував дві книги «Спогадів» (1999, 2003) [12; 13], де описав свій життєвий шлях, який пролягав від Долини через Львів, Перемишль, Німеччину за океан до Вашингтону, де прожив із дружиною Тетяною Михайлівною понад півстоліття. О.М. Антонович повернувся на постійне проживання в Україну у вересні 2005 р.

Про біографію самого фундатора можна знайти обмаль інформації: кілька гасел у енциклопедіях, пару десятків публікацій у періодичних виданнях, які здебільшого присвячені діяльності Фундації¹.

Омелян Миколович Антонович народився в м. Долина в родині державного службовця, там здобув початкову освіту (1922–1926), далі навчався в гімназіях у Львові (1927–1931) та Перемишлі (1931–1932). За участь у національному підпіллі був арештований і провів понад два з половиною роки у польських в'язницях Перемишля і Гарнова (1933–1936). Вивчав право в Люблінському університеті (1932), економіку – у Вищій торговельній школі в Познані (1938) та Вищій господарській школі в Берліні (1939–1941). 5 березня 1943 р. отримав диплом доктора права в УВУ у Празі.

У роки Другої світової війни продовжував підпільну боротьбу в рядах ОУН, за що був двічі ув'язнений в німецькому концтаборі Заксенхаузен, де в 1941–1942 та 1943–1944 рр. провів загалом

¹ Основні публікації про О.М. Антоновича: Дзюба І.М. Антонович Омелян Миколович / І.М. Дзюба // Енциклопедія сучасної України. – Т. 1: А. – К., 2001. – С. 584; Д.М. Антонович Омелян (Omelan Antonovych) // Енциклопедія Української Діаспори. – Т.1: Сполучені Штати Америки. – Кн. 1: А-К. – Нью-Йорк; Чикаго: НТШ в Америці, 2009. – С. 19; Кореневиц Л. Життя українського інтелігента / Леонід Кореневиц // Літературна Україна. – 2000. – 10 лютого. – С. 3; Матвій Я. Почесний львів'янин-меценат / Ярина Матвій // Поступ. – 2004. – 29-30 травня. – № 120 (1429). – С. 5; Янковський С. Він того вартий / Степан Янковський // Свіча. – 2004. – 9 червня. – № 44 (1390). – С. 3; Ференцевич Р. Омелян Антонович повернувся в Україну / Роман Ференцевич // Свобода. – 2005. – 14 жовтня. – № 41. – С. 21; Помер Омелян Антонович // Свобода. – 2008. – 7 березня. – № 10. – С. 3; Квіт С. Своім життям він будив наші українські душі / Сергій Квіт, В'ячеслав Брюховецький // Свобода. – 2008. – 7 березня. – № 10. – С. 23; Ференцевич Р. З когорти ідейних борців (до сороковин св. п. д-ра Омеляна Антоновича) / Роман Ференцевич // Свобода. – 2008. – 9 травня. – № 19. – С. 28 та ін.

більше двох років. У 1945–1948 рр. був на політичній роботі в ОУН та в Закордонному Представництві УГВР у Мюнхені. Від початку 1949 р. десять місяців працював помічником і перекладачем відділу консульства США в Центрі переселення Функ Казерне (Мюнхен).

У грудні 1949 р. О. Антонович з дружиною емігрував до США. Від січня 1951 р. до 1961 р. був представником Закордонного Представництва УГВР у Вашингтоні. Водночас чотири каденції був головою громадського «Об'єднання українців Вашингтона» (1954–1958, 1960–1961). Від 1960 р. до кінця 1990-х рр. був власником ферми у шт. Вірджинія, за 100 км від Вашингтона.

Усі свої добрі і щедрі справи робив спільно разом із дружиною Тетяною Михайлівною Терлецькою (1915–2001), доктором медицини, професором Джорджтаунського університету та завідувачем відділу нефропатології Інституту патології Збройних сил США.

Омелян Антонович передав власну колекцію творів мистецтва (18 назв), частину приватної книгозбірні, свої особисті архіви та архів Фундації до ЛННБУ ім. В. Стефаніка (2002).

В рамках цієї публікації зупинимося лише на кількох маловідомих сторінках його життя, про які він майже не згадував у своїх «Спогадах». Лише окремі документи із архіву свідчать про незнані широкому загалу аспекти його громадсько-політичної діяльності.

Закордонне Представництво УГВР утворило в 1952 р. «Пролог – Дослідне й Видавниче Об'єднання» у Нью-Йорку, яке видавало однойменний англомовний журнал (1957–1960), а також місячник «Digest of the Soviet Ukrainian Press» (1957–1977).

Омелян Антонович, о. Іван Гриньох, Микола Лебедь, Юрій Лопатинський, Мирослав Прокоп і Богдан Чайківський стали зареєстрованими засновниками видавничої спілки «Пролог». В архіві є лист ініціативної групи для розбудови видавництва «Пролог» із пропозицією О. Антоновичу вступити до неї [39, арк. 1-2]. Від квітня 1953 р. входив до новоствореної студійної групи «Пролога». Був довший час представником «Пролога» у Вашингтоні [13, с. 66].

В архіві збереглося листування О. Антоновича із чільними працівниками «Пролога»: головою Миколою Лебедем (1957, 1962, 1965) [7, 23], його заступником Мирославом Прокопом (1946–2000) [9, 32], секретарями «Пролога» Юрієм Лопатинським (1964, 1965) [26], Романом Олесницьким (1959) [2, 27], Любомиром Ортинським (1954, 1957–1959, 1961) [8, 28], інж. Богданом Чайківським (1957) [5], проф. Левом Шанковським (1951, 1952, 1957–1958) [11, 38] й ін.

Найкраще про участь О. Антоновича у редакційній і видавничій роботі «Пролога» свідчить його листування із д-ром М. Прокопом та д-ром Л. Ортинським.

В листах секретаря Л. Ортинського за 1957 р. відображено початки співпраці О. Антоновича з редакцією при підготовці перших чисел «Дайджеста». 29 травня він писав, що «зreferував Миколі [Лебедю – Я.С.] Ваш проект виготовляти огляди преси [...]. Чекаю отже на перші пресові «квірізки». 26 вересня повідомив про те, що «саме прийшов Ваш «Дайджест» і зараз же беремся із Мірком [Мирославом Прокопом – Я.С.] до його опрацювання, взглядно до доповнення». А 1 листопада попередив, що «на днях дістанете «обильний» матеріал до перекладу». Л. Ортинський дотепно, з гумором описував атмосферу у «централі» (тобто «Пролозі»), окремі епізоди з редакційного життя і участі в ній О. Антоновича й інших працівників [28].

Листи Л. Ортинського вказують, що влітку 1957 р. О. Антонович готував огляди преси (і, очевидно, переклади), а у вересні вислав їх до редакції для другого числа «Дайджеста». Усі гасла із оглядами преси у «Дайджесті» поміщалися без підпису, тому лише за їх архівними копіями можна встановлювати авторство О. Антоновича. Очевидно, що над ним працювали й інші особи, про що також можна дізнатися із листування.

Такими ж діловими, насиченими за змістом є листи д-ра Мирослава Прокопа, однокласника і товариша з українського підпілля у Перемишлі, заступника голови (1952–1974) і голови «Пролога» до 1981 р. [32]. В його листі до О. Антоновича від 11 жовтня 1957 р. описано початки роботи над «видаванням лекторату укр. сов. преси» [тобто «Digest of the Soviet Ukrainian Press» – Я.С.], який «слід видавати періодично». Далі М. Прокоп пише: «Мені йдеться про те, щоб Ти вибрав собі ті газети чи журнали, які Ти хочеш і будеш постійно читати і реферувати», особливо підкреслюючи, що «Твоя співпраця кончна». 7 листопада 1957 р. М. Прокоп писав, що «хочу скінчити другий випуск лекторату не пізніше 12 ц. м., він матиме дату: грудень 1957 і піде наразі як місячник ...». І далі: «Йде про твою ближчу участь в опрацюванні статей і вісток для *Нового Світу*»¹. В листах М. Прокопа від 7 та 30 листопада, 19 грудня містяться також детальні інструкції щодо оформлення опрацьованого матеріалу і принципів подачі його у «Дайджесті», а також прохання до О. Антоновича долучитися до складання докладного «Центрального адресаря».

У архіві є підготовчі матеріали (картотеки, списки осіб та інституцій в США, Європі, на Близькому Сході) згаданого Адресаря. Там же є матеріали «Акції «Прологу» у справі розсилки видань

¹ «Новий світ» – місячник Об'єднання українців в Америці «Самопоміч» у Нью-Йорку (1950–1959). Останні редактори – В. Мудрий, Р. Ільницький.

«Digest of the Soviet Ukrainian Press»: «Лист до читачів» М. Прокопа, супровідні листи О. Антоновича як представника «Пролога» у Вашингтоні й ін. О. Антонович коротко згадував у «Спогадах» за лютий 1956 р.: «Видаємо «Пролог», щомісячний журнал, також «Дайджест оф Совет Україніен Прес». Щотижня їжджу до Нью-Йорку, влаштовую передплату [...]» [13, с. 72].

18 лютого 1958 р. М. Прокоп писав: «В дальнішому буду посилати Тобі *Літературну* зразу по одержанні...», «як є з твоїми статтям до *Н.С.* ... Ти зарахований не тільки до редакції *Дайджеста*, але також до *Н.С.* [Нового Світу – *Я.С.*]. Але робота у кількох напрямках вимагала регулярного і довготривалого перебування О. Антоновича в Нью-Йорку, про це йдеться в кількох листах М. Прокопа, зокрема від 25 квітня 1958 р.: «Найкраще було б якщо Ти міг бути тут два тижні. Маю на увазі не тільки *Дайджест*, але також *Н.С.*».

Проте в кінці 1958 р. О. Антонович обмежив свою співпрацю у «Дайджесті», оскільки отримав якусь постійну працю, яка забирала у нього щодня з дорогою до десяти годин. М. Прокоп на цей прикрий для редакції факт відгукнувся 29 грудня 1958 р. такими словами: «Найгірше однак те що немає людини яка могла б тут робити ту частину «Дайджесту», яку ти робив».

М. Лебедь про якусь роботу для О. Антоновича писав роком раніше – 3 вересня 1957 р.: «В справі Вашої праці в бібліотеці буду говорити, як зустрінуся, бо зараз нічого не знаю» [23].

У листах згадуються прізвища інших осіб, які співпрацювали у «Дайджесті» і «Пролозі»: Р. Олесницький, Ю. Дивнич (Лавріненко), В. Маркус, Ю. Лопатинський, Л. Ортинський та ін.

Одночасно у листах М. Лебедя, М. Прокопа, Л. Ортинського до О. Антоновича як свого представника у столиці США є багато питань і прохань, що охоплюють різні аспекти діяльності не лише часопису, але й цілої інституції «Пролог». У листі М. Прокопа від 27 березня 1959 р. йдеться про конференцію «присвячену українській закордонній політиці», а також про співпрацю «Пролога» з Українським Конгресовим Комітетом та його головою проф. Левом Добрянським, зокрема про видання Комітетом «Квартальника» [«Quarterly» – *Я.С.*] та обмін статейним і рецензійним матеріалом. В листі від 27 березня 1959 р. він пробує залучити до цього О. Антоновича: «Чи можна рахувати на Тебе? Думаю про англійську літературу про Україну, чи про німецьку, а також про советські видання». Листи містять, зокрема, інформацію про нав'язування контактів «Пролога» із «Амнесті Інтернешнл» (1968), про наступну конференцію і перебудову середовища УГВР (1968, 1972) й ін.

Д-р Омелян Антонович в липні 1956 р. перебував на міжнародній конференції в університеті Колгейт (шт. Нью-Йорк) [13, с. 73]. Секретар «Пролога» Роман Олесницький 25 березня 1958 р. повідомив його про те, що вони отримали нове запрошення з Колгейт Університету на конференцію із зовнішньої політики США (American Foreign Policy Conference). Тому запрошує О. Антоновича, як і минулого (1957) року, до складу делегації (у складі 2-3 чоловік) як членів панелі, а не лише консультантів. Він же запрошував О. Антоновича також на щорічні зустрічі «Пролога» у 1958–1960 рр. [27].

О. Антонович співпрацював в рамках «Пролога» із колегами у Європі, зокрема із редакцією часопису «Сучасна Україна» у Мюнхені: листувався з Богданом Кордюком щодо висилки «Дайджеста» на Близький Схід, в «афро-азійські країни» й ін. [6; 27]. А до редактора «Сучасної України» Лева Ребета О. Антонович звертався щодо організації слухань у Європі Комітетом конгресмена Ч. Керстена та висилки газети для конгресмена М. Фігена [10]. Л. Ребет в листі від 21 липня 1953 р. щиро дякував йому від імені редакції за «статтю про засідання конгресової комісії в справі нав'язання дипломатичних взаємин з Україною [...] Це дійсно великий день в нашій політиці [...] прошу писати нам частіше цього роду матеріали. Вони дають газеті живіше забарвлення» [33].

Згадана у листі стаття під криптонімом «А. О-вич» була поміщена у «Сучасній Україні» 9 серпня 1953 р. Це звіт О. Антоновича про хід слухань у одному із комітетів Конгресу США щодо резолюції конгресмена Л. Сміта, де 15 липня виступали з української сторони п'ять свідків, зокрема Р. Смаль-Стоцький, Л. Добрянський, І. Решетар, О. Грановський [15]. В архіві зберігся машинописний варіант цієї статті [14].

Наступного року лист голови української громади Вашингтону д-ра Омеляна Антоновича у цій справі було внесено до протоколу Конгресу від 12 квітня 1954 р., про що також повідомила «Сучасна Україна» [19].

Л. Ребет писав до О. Антоновича 21 травня 1954 р.: «Позатим найбільшу увагу присвячуємо [Українському – *Я.С.*] *Самостійникові*¹. Радо чекаємо на вістки від Вас. Може щось напишете до *Сучасної* [України – *Я.С.*]»². Далі подав короткий огляд політичних справ українців в Америці і у світі (після розколу в ОУН³ у лютому 1954 р.) [33].

¹ «Український самостійник» – політично-інформаційний тижневик, виходив у Мюнхені 1950–1957 рр., спершу як півфіціоз ЗЧ ОУН (С. Бандери). Після розламу в ЗЧ ОУН (лютий 1954) часопис перебрала фракція ОУН за кордоном (ред. З. Пеленський, Б. Кордюк і Л. Ребет).

² «Сучасна Україна» – двотижневик у Мюнхені (1951–1960). Видавець – Закордонне Представництво УГВР (1951–1956) та Українське товариство закордонних студій (1956–1960). Головний редактор В. Стахів.

³ Організація українських націоналістів за кордоном (ОУНз) виникла внаслідок розколу створених у лютому 1946 р.

В архіві О. Антоновича, крім того, знаходяться також його дописи та інформації українською та англійською мовами. Дописи були адресовані до американських засобів масової інформації або ж вони були призначені для видань «Пролога» та інших українських видань. Один із дописів був підписаний псевдонімом «Присутній» (1956). Уживав він також криптоніми «А.М.О.» та «А.М.А.» (1956), «О.А.» (1953), «О.М.А.» (1958).

Д-р О. Антонович із середини 1950-х рр. для виконання дослідницьких завдань «Пролога» працював у бібліотеках і архівах Вашингтона. Він проглядав бібліотечні каталоги та періодичні видання на предмет пошуку матеріалів про «українське підпілля і боротьбу УПА (1940–50-і роки)». В основному він користувався фондами Бібліотеки Конгресу США. Переглядав десятки річників англійських, польських, чеських та українських радянських видань. Ця робота, очевидно, велася в рамках дослідної групи «Пролога», в якій брали участь ще декілька осіб. Наприклад, у його особистому архіві збереглися картки замовлення на літературу у читальні періодичних видань та читальні будинку Джеферсона Бібліотеки Конгресу США із штампом «14 березня 1957».

Від того часу О. Антонович опрацьовував періодичні видання із радянської України. Спочатку діставав їх від «Пролога» через М. Прокопа. Певний час вони передплачувалися через відому книгарню В. Камкіна на 14-й вулиці у Вашингтоні. Передплата оформлялася на університетську адресу дружини Тетяни Антонович та голови УКК проф. Лева Добрянського. Він передплачував українські радянські газети і журнали із січня 1956 р. для потреб «Пролога» на прохання О. Антоновича [17].

Звичка читати пресу з України залишилась у нього усі наступні роки. У своїх «Спогадах» О. Антонович писав, що «Літературну Україну» «я читаю «від дошки до дошки» і очікую кожний номер». Коли у березні 1989 р. діячі з Києва (І. Дзюба, М. Жулинський, Р. Іванченко, І. Римарук) побували у будинку О. Антоновича у Вашингтоні, то побачили на столі у його кабінеті останні числа «Літературної України». М. Жулинський, побачивши «число [«Літературної України» – *Я.С.*] з підкресленням червоним олівцем» «був наче тим зворушений, кажучи, що це варто б показати у Києві» [13, с. 237, 243]. Історик Роман Шпорлюк зараховував О. Антоновича до «дуже малого числа українських інтелігентів на заході, які читають «Літературну Україну» [40].

В одному із своїх нечисленних інтерв'ю О. Антонович знову про це згадав: «В Америці читав усю пресу, яку вдавалося дістати через Вашингтонський [мабуть Джорджтаунський – *Я.С.*] університет. [...] 1989 року Микола Жулинський гостював у мене й побачив «Літературну Україну» – червону від моїх позначок» [16].

Редакція газети «Літературна Україна» стала єдиним колективним лауреатом, отримавши нагороду Фондації Омеляна і Тетяни Антоновичів за 1992 р.

Іван Лисяк-Рудницький писав до О. Антоновича про своє бажання «кинути оком на Вашу книгозбірню, що про неї мені не раз довелось чути від спільних знайомих» [24]. Михайло Тершаковець також звертався за консультаціями щодо кількох книг (В. Щурата та ін.) з його колекції [34, арк. 1].

Микола Жулинський у будинку О. Антоновича 1989 р. оглянув цю книгозбірню, яку сам власник назвав «рідкісна колекція» [13, с. 239]. Як відомо, пізніше ця книгозбірня подружжя Антоновичів була розділена. Найцінніша частина (320 раритетних видань XIX – поч. XX ст.) була передана на прохання М. Жулинського до Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка [20]. 2002 року О. Антонович передав до ЛНБ ім. Стефаника частину книгозбірні (700 позицій) [25]. Близько 200 подарованих видань, в т.ч. із автографами лауреатів нагороди Фондації Антоновичів, відклалися у архіві Фондації. Частину своїх книг О. Антонович передав до студентської бібліотеки НАУКМА, а ще кілька десятків книг – до музею «Бойківщина» у Долині.

Др. Омелян Антонович у Національному архіві США (The U.S. National Archives and Records Administration – NARA) розшукував і переписував офіційні німецькі документи з архіву поліції безпеки (Sicherheitspolizei) і служби безпеки (Sicherheitsdienst) про діяльність ОУН з часів німецької окупації України. Він надіявся, що вони стануть «певним внеском до самих початків українського резистансу вже від літа 1941 року і ще далеко до організації повстання збройних відділів УПА» [13, с. 192].

Проф. Петро Й. Потічний з університету Макмастер (Канада) після їх перегляду писав 13 грудня 1981 р.: «це одна із кращих збірок яку мені коли небудь довелось бачити. Дозвольте висловити Вам признання за громіздку працю вишукування, переписування й систематизації цих матеріалів» [29, арк. 1].

Ця серія німецьких документів про українське підпілля за період від 2 липня 1941 р. до 14 травня 1943 р. була вперше опублікована у 21-му томі «УПА в світлі німецьких документів. Книга третя»

Закордонних Частин ОУН (ЗЧ ОУН), очолюваних С. Бандерою. Розкол відбувся на зібранні ЗЧ ОУН 1 лютого 1954 р. Меншість на чолі з З. Матлюю та Л. Ребетом утворили нову організацію спочатку з тією ж назвою – ЗЧ ОУН, а з кінця 1956 р. – «ОУН за кордоном». Перший голова – Л. Ребет, згодом Р. Ільницький і Б. Кордюк. Друкований орган – часопис «Український самостійник». Члени організації відомі як «двійкарі».

(№№ 8-87) [35], що входив до першої («канадської») серії «Літопису УПА». Редактором тому став П. Потічний, який у передмові «Третя книга «УПА в світлі німецьких документів» писав: «Більшість документів в цьому томі походять з Державного Архіву США у Вашингтоні. Вони були зібрані і переписані д-р Омеляном Антоновичем. Він також закупив і передав мікрофільми цих документів для Архіву Літопису УПА». І дещо далі: «Сердечна подяка належить д-рові Омеляну Антоновичеві, який своєю збіркою й закупом мікрофільмів чи не найбільше причинився до появи цього тому...» [35, с. 7, 11].

В архіві О. і Т. Антоновичів основні частини цього видання знаходяться під назвою «Німецькі документи, звіти про підпілля ОУН і УПА до 21 тому «Літопису УПА» (опрацювання і редагування)» [29, арк. 3]. Крім того, є рукописна частина О. Антоновича під назвою «Чорновики мого опрацювання звітів нацист. *Sicherheitsdienst* з перших місяців їх приходу в Україну 1941 р.», що не увійшла у книгу, – це його виписки із німецьких документів, згруповані за темами: «Загальна ситуація», «ОУН Б», «ОУН М», «Інші укр. політичні угруповання»; «Конфлікт Б.-М.», «Церква», «Аліанти німців (румуни, мадяри)», «Поляки» тощо. Там же знаходиться перелік шифрів мікрофільмів німецьких документів до історії ОУН і УПА з Національного архіву США. Про передачу О. Антоновичем мікрофільмів цих документів для архіву «Літопису УПА» у Торонто проф. П. Потічний оголосив в своїй доповіді на конференції НТШ у Нью-Йорку у грудні 1988 р. [30].

Пошук матеріалів до історії ОУН і УПА д-р О. Антонович ніколи не припиняв. Ще 1958 р. Національний архів США відмовив йому у проханні користуватися певними закритими документами відділу Армії для неофіційного (приватного) дослідження [21]. Через 40 років у 1998 р. він відвідував Архів національної безпеки (National Security Archive) при Університеті Джорджа Вашингтона. Також робив запити в 1999 р. до Офісу свободи інформації ЦРУ щодо розвідувальних звітів про УПА та УГВР за 1943–1952 рр. [3].

Як голова «Об'єднання українців Вашингтону» О. Антонович тісно співпрацював із професором економіки Джорджтаунського університету Левом Добрянським (1918–2008), довголітнім головою Українського Конгресового Комітету Америки (1949–1954, 1962–1983), співorganizатором побудови Меморіалу жертвам комунізму у Вашингтоні (Victims of Communism Memorial) у 2008 р. Про родину й свою співпрацю із професором Л. Добрянським О. Антонович написав у своїх «Спогадах». А познайомилися вони 19 травня 1951 р. і «за короткий час ми з Левом Добрянським дуже зблизилися» [13, с. 45]. О. Антонович впродовж 1950-х рр. часто виконував прохання Л. Добрянського підготувати або ж перекласти листи та інші матеріали для нього як голови УКК [18].

Також знаходимо інші матеріали щодо діяльності УКК у столиці США та участі у ній «Об'єднання українців Вашингтону» на чолі із О. Антоновичем: листування, інформаційні матеріали, література щодо організації заходів загальнонаціонального рівня та у столиці, співпраця із загальноамериканськими, українськими та іншими національними організаціями та інституціями США та частково Західної Європи тощо. Наприклад, звіт до Українського Конгресового Комітету в Нью-Йорку про участь представників українців Вашингтону (О. Антонович, Ю. Старосольський) в установчих зборах організації «Американс Ол» (1957) [4]. Або ж *Проект Рішення Об'єднання українців Вашингтону* щодо Комітету Громадської Єдності (КГЄ) та дій делегатів на з'їзді КГЄ та звернення ініціативної групи до української громади Вашингтону й околиць, яке готував О. Антонович (1969) [31]. Цікавий його лист до Екзекутиви Крайового комітету пам'ятника Шевченкові (Нью-Йорк) із рекомендаціями щодо визначення місця для пам'ятника Кобзареві у місті Вашингтоні [1].

Підсумовуючи, слід сказати, що весь життєвий шлях Омеляна Миколовича Антоновича – це зразок діяльності Людини громадського обов'язку, це приклад самовідданого служіння українському народу і українській державі.

Уже в кінці життя д-р Омелян Антонович отримав заслужене визнання в Україні. Він – почесний громадянин Львова та Долини (2004), «Галицький лицар» (2004), переможець національного конкурсу «Благодійник року» – приватна особа (2007), нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради і Медаллю «Почесна грамота Верховної Ради України» (2004), а також орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2008).

Він отримав 2004 р. почесну відзнаку Національного університету «Києво-Могилянська Академія» «Медаль святого Петра Могили» (№ 007) та срібну відзнаку Національного університету «Острозька Академія» «Медаль князя Василя-Костянтина Острозького» (№ 010).

2014 рік в ЛННБ України ім. В. Стефаніка оголошено Роком меценатів Омеляна і Тетяни Антоновичів. 10 серпня цього року у м. Долина відкрито бронзовий пам'ятник Омеляну і Тетяні Антоновичам. Це подарунок земляків О. Антоновича як вираз глибокої вдячності за їх жертвність. Але найкращим пам'ятником для подружжя Антоновичів є наша пам'ять про них та продовження нами їх благородної добродійної справи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович О. Лист до Екзекутиви Крайового комітету пам'ятника Шевченкові (Нью-Йорк). Вашингтон. 1961. 1 л., 1 арк. // ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 282, оп. 1.1
2. Антонович О. Лист до Олесницького Романа. Вашингтон. 1959. 1 л., 1 арк.
3. Антонович О. Лист до Офісу свободи інформації ЦРУ. Вашингтон. 1999. 1 л., 1 арк.
4. Антонович О. Лист до Українського Конгресового Комітету в Нью-Йорку. 1 арк. Вашингтон. Додано: Officers of the Organization «Americans All». 1957. 1 арк. Вашингтон. М. англ.
5. Антонович О. Лист до Чайківського Богдана. [Арлінгтон, шт. Вірджинія]. 1957. 1 л., 1 арк.
6. Антонович О. Листи до Кордюка Богдана. [Арлінгтон, шт. Вірджинія]. 1956. 2 лл., 2 арк.; Вашингтон. 1957. 1 л., 1 арк.
7. Антонович О. Листи до Лебеда Миколи. Вашингтон. 1957. 3 лл., 5 арк.
8. Антонович О. Листи до Ортинського Любомира. Вашингтон. 1957–1958. 5 лл., 5 арк.
9. Антонович О. Листи до Прокопа Мирослава. Вашингтон. 1957–1959. 9 лл., 9 арк.
10. Антонович О. Листи до Ребета Лева. [Арлінгтон, шт. Вірджинія]. 1954. 3 лл., 3 арк.
11. Антонович О. Листи до Шанковського Лева. Вашингтон. 1957–1958. 4 лл., 6 арк.
12. Антонович О. Спогади / Антонович Омелян. – К.; Вашингтон: АО «Август», 1999. – 392 с.: іл.
13. Антонович О. Спогади / Антонович Омелян. – К.; Вашингтон: «Місіонер», 2003. – Кн. II. – 568 с.: іл.
14. [Антонович О.]. Справа нав'язання дипломатичних взаємин між США і Українською та Білоруською ССР на розгляді Підкомісії закордонних справ Палати Репрезентантів / О. А. – [Вашингтон], 1953. – 8 арк.
15. [Антонович О.]. Чи буде американське посольство в Києві? Справа нав'язання дипломатичних взаємин між США і Українською та Білоруською ССР на розгляді підкомісії закордонних справ Палати репрезентантів / А. О.-вич // Сучасна Україна. – Мюнхен. – 1953. – 9 серпня. – Ч. 16 (67). – С. 1–2.
16. Бажал А. Людина, яка живе в бібліотеці / Аліна Бажал // Дзеркало тижня. – 2004. – 9-15 жовтня. – № 40-41 (515-516). – С. 26.
17. Добрянський Лев Е. Лист до бібліотеки Різ Джорджтаунського університету / Lev E. Dobriansky. – Вашингтон. 1957. 1 л., 1 арк. М. англ. Додано: «Soviet Publications ordered by Prolog at «Four Continents»». 1957. 1 арк. М. англ.
18. Добрянський Л. Правда і чесність в українсько-американському житті [Лист голови УКК до громадськості] / Лев Добрянський. 20 грудня 1956 р. Вашингтон. 7 арк. – Переклад українською О. Антоновича.
19. 3 протоколів американського конгресу. Чому США повинні вислати послів до Києва і Менську // Сучасна Україна. – Мюнхен. – 1954. – 9 травня. – Ч. 9 (86). – С. 2.
20. Захаркін С. Книжкова колекція О. та Т. Антоновичів у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України: [Опис] / Степан Захаркін. Київ. Б. д. 24 арк.
21. Іст Ш., головний архівіст, відділ архівів Другої світової війни, Національний архів США (General Service Administration/ NARA). Лист до О. Антоновича / Sherrod East. Вашингтон. 1958. 1 л., 1 арк. М. англ.
22. Кордюк Б. Листи до О. Антоновича / Богдан Кордюк. Мюнхен. 1956, 1957. 2 лл., 2 арк.
23. Лебедь М. Лист до О. Антоновича / Микола Лебедь. Нью-Йорк. 1953, 1956–1959, 1962, 1965. 14 лл., 15 арк.
24. Лисяк-Рудницький І. Лист до О. Антоновича. Філадельфія. 1959. 1 л., 1 арк.
25. ЛНБ ім. Стефаніка НАНУ. Інвентарна книга «Збірка Тетяни і Омеляна Антоновичів». Львів. 2002. – 28 арк.
26. Лопатинський Ю. Листи до О. Антоновича / Юрій Лопатинський. Нью-Йорк. 1951, 1964, 1965. 4 лл., 4 арк.
27. Олесницький Р. Листи до О. Антоновича / Роман Олесницький. Нью-Йорк. 1955, 1958-1959. 6 лл. 6 арк.
28. Ортинський Л. Листи до О. Антоновича / Любомир Ортинський. Мюнхен. 1954. 2 лл., 2 арк.; Нью-Йорк. 1957–1958, 1959, 1961. 19 лл., 19 арк.
29. Потічний П. Листи до О. Антоновича / Петро Й. Потічний. Гамільтон, пров. Онтаріо. 1981, 1990, 1991. 3 лл., 4 арк.
30. Потічний П. «Літопис УПА» – джерело для вивчення українського визвольного руху часу Другої світової війни й після неї / Петро Й. Потічний (Доповідь виголошена на конференції НТШ в Нью-Йорку, 2-3.XII.1988). Б. м., 1988, 45 арк.
31. Проект Рішення Об'єднання українців Вашингтону щодо Комітету Громадської Єдності (КГЄ) та дій делегатів на з'їзді КГЄ. Вашингтон. Б. д. 1 арк. Чернетка рукою О. Антоновича. Додано: «До української громади Вашингтону й околиць. У Вашингтоні 1 березня 1969 р.» – звернення ініціативної групи (серед членів: Д-р О. Антонович), 1 арк.
32. Прокоп М. Листи до О. Антоновича / Мирослав Прокоп. Нью-Йорк. 1946, 1952, 1957–1960, 1967–1968, 1972, 1982, 2000. 32 лл., 33 арк.
33. Ребет Л. Листи до О. Антоновича / Лев Ребет. Мюнхен. 1953, 1954. 2 лл., 2 арк.

¹ Тут і далі покликання на архівні матеріали з архіву Омеляна і Тетяни Антоновичів (фонд 282, опис I) у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка.

34. Тершаковець М. Листи до О. Антоновича / Михайло Тершаковець. Нью-Йорк. 1960. 2 лл., 2 арк.
 35. УПА в світлі німецьких документів. Книга третя: червень 1941 – травень 1943. З англійським й українським резюме / [ред. Петро Й. Потічний]. – Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1991. – 271 с. – Літопис Української Повстанської Армії. Том 21.
 36. Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів: Штрихи до історії Фундації. Виступи і лекції лавреатів нагород Антоновичів (1982–1998). – К.; Вінніпег, 1999. – 197 с.: іл.
 37. Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів: матеріали до історії Фундації: листування, грамоти, виступи та лекції лауреатів нагород Антоновичів (1998–2011) / [упор. Мирослав Романюк, Ярослав Сенник; наук. ред. Лідія Снісарчук; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника]. – Львів; Вашингтон : Афіша, 2012. – Кн. II. – 262 с.
 38. Шанковський Л. Листи до О. Антоновича / Лев Шанковський. Нью-Йорк. 1951, 1952. 2 лл., 2 арк.
 39. Шанковський Л., Цвіль Ю., N. N., за ініціативну групу для розбудови в-ва «Пролог». Лист до О. Антоновича. Нью-Йорк. Грудень 1951. 1 л., 2 арк.
 40. Шпорлюк Р. Лист до О. Антоновича / Роман Шпорлюк. Енн-Арбор, шт. Мічиган. 1987. 1 л., 1 арк.

Стаття надійшла до редколегії 05.12.2014.

Ярослав Сенник

Омелян Антонович – общественный деятель, исследователь, меценат (к 100-летию со дня рождения).

В статье, посвященной памяти известного мецената, деятеля в США и Украине, раскрыты некоторые малоизвестные страницы его жизни, общественной и исследовательской деятельности на основе документов личного архива Омеляна и Татьяны Антоновичей в отделе рукописей ЛННБУ им. В. Стефаника.

Ключевые слова: Омелян Антонович, Фундація Омеляна і Тетяни Антонович, архив Омеляна і Тетяни Антонович, меценатство, отдел рукописей ЛННБУ им. В. Стефаника.

Yaroslav Senyk

Public Figure, Researcher, and Philanthropist Omelan Antonovych (on the Occasion of His 100th Birthday Anniversary).

*The article is dedicated to the memory of the well-known Antonovych Foundation creator, as well as public activist in the US and Ukraine Omelan Antonovych. The author states that Antonovych personal documents reveal some unknown facts about his public and research activity which was not described in his two books of *Memoirs* (1999, 2003). Omelan Antonovych was an active member of the Foreign Representation of the Ukrainian Supreme Liberation Council, the Prolog Research and Publishing Corporation, the Ukrainian Association of Washington State, DC, etc. He found and selected German archival official documents about OUN that were published in the 21st volume of *Litopys UPA* (Toronto, 1991). His life is an example of selfless service to Ukrainian people and Ukraine. The personal archive of Dr. Omelan Antonovych and his wife prof. Tatiana Terlecka are kept in Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine.*

Key words: Omelan Antonovych, Antonovych Foundation (Omelan and Tatiana), personal archive of Omelan and Tatiana (Terlecka) Antonovych, philanthropy, Manuscript Department of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine..

УДК 94(477).152

Наталія Матвійчук

(Острозь)

ПРОБЛЕМА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У США В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ М. КУРОПАСЯ

Стаття присвячена висвітленню поглядів М. Куропася щодо етнонаціональної ідентичності українців у США. В ході дослідження було простежено процес трансформації етнонаціональної ідентичності мігрантів з українських земель. Було встановлено, що процес від усвідомлення себе русином до самоідентифікації українцем був тривалим і на нього впливали економічні, політичні, релігійні та багато інших факторів.

Ключові слова: М. Куропася, етнонаціональна ідентичність, українці в США.

Вагомість питань етнічного чинника, а відтак, і етнічної ідентичності тієї чи іншої нації були і залишаються актуальними для науковців з України та представників української діаспори. За сучасними етнологічними теоріями, всі українці й особи українського походження становлять український етнос, хоча кожній із його складових притаманний різний ступінь етнічної самосвідомості [25, с. 87]. Мета статті – дослідити погляди відомого американського дослідника українського походження М. Куропася щодо процесу становлення етнонаціональної ідентичності українців у США. Завданням розвідки є спроба показати погляди вченого на процес формування національної ідентичності представників першої хвилі міграції з України до США.

На сьогодні життєвий шлях та наукова діяльність М. Куропася не ставали об'єктом дослідження. Є низка публікацій, які стосуються доробку американського дослідника, проте, вони здебільшого неповні й стосуються якоїсь окремої праці науковця, зокрема, це статті В. Жили [5], П. Тригуба та Н. Мерфі [18], Л. Луцюка [10], А. Чировського [26], П. Часта [24], О. Коротича [7], М. Лендєл [9], М. Цінової [22; 23].

Основу джерельної бази статті складають нарративні джерела – наукові праці дослідника, що дозволяють проаналізувати та відтворити особливості наукових поглядів М. Куропася, простежити процес формування та еволюції наукових концепцій [8; 30; 31; 32].

Варто зауважити, що вивченням життя української діаспори в США займалися українські та зарубіжні (переважно представники української діаспори в США) науковці. Серед перших праць, присвячених дослідженню української міграції до США, варто виділити монографії В. Корольова та Ю. Бачинського. Робота В. Корольова була першим популярним нарисом про причини та наслідки української еміграції до Америки [18, с. 123]. Роботу Ю. Бачинського називають першим науковим дослідженням про українську еміграцію до США. П. Тригуб та Н. Мерфі справедливо зазначають, що в радянський період, практично до 60-х рр. ХХ ст. історія зарубіжних українців залишалася поза увагою науковців. Зрушенням, як справедливо вважають дослідники, стала праця А.М. Шлепакова, що стосувалася життя українців першої хвилі еміграції в Північній Америці [18, с. 123]. З поживленням інтересу в 90-х рр. до життя закордонних українців з'являються праці узагальнюючого характеру Ф.Д. Заставного «Українці в зарубіжному світі» та «Українська діаспора», А.М. Шлепакова, І.Г. Буркут, Л.Д. Васильєва «Українці в зарубіжному світі» [18, с. 124] та ін.

Діаспорознавчі праці представників українства в США спочатку писалися очевидцями подій ще в к. ХІХ ст. в газеті «Свобода» і не мали дослідницького характеру. Помітними науковими дослідженнями є праці Л. Мишуги, Я. Чижя, В. Галича, В. Маркуся, Д. Маркусь, Л. Луцюка, В. Ісаїва та М. Куропася [8; 30; 31; 32].

Мирослав Богдан Куропася є одним із найвідоміших фахівців з історії української громади в США, автором численних публікацій з цієї теми, в т.ч. монографій, професором-емеритом (пенсіонером. – Н.В. Матвійчук) Північно-Іллойського університету. Він відомий і як громадський діяч та публіцист, який протягом багатьох років є автором власної колонки в газеті Українського народного союзу «The Ukrainian Weekly», що поруч із науковими дослідженнями вченого є важливим джерелом для вивчення не лише його особистих поглядів на ті чи інші проблеми України, закордонного українства, світу, а й чинником, що формував українську громадську думку серед українців у США.

Однією з центральних дослідницьких тем М. Куропаса є історія українців в США, визначення їх місця як самодостатньої складової американського суспільства та частини української нації.

М. Куропась народився 15.11.1932 р. в м. Чикаго у родині українських емігрантів. Його батько – Степан Куропась – у минулому хорунжий Української Галицької армії – прибув до США 1927 р. й одразу ж включився в тамтешнє українське життя; 1937–1961 рр. був головним контролером Українського народного союзу, у 1961–1970 рр. – працював там же заступником директора.

1953 р. М. Куропась отримав науковий ступінь бакалавра в Лойола Мерімаунт університеті (Лос-Анджелес, США), 1955 р. – диплом магістра в університеті ім. Рузвельта в Чикаго. Від 1960 р. і до 1972 р. був головним радником, а з 1972 р. і до 1992 р. – віце-президентом Українського народного союзу. 1974 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Українська спадщина в Америці» в Чиказькому університеті.

М. Куропась у 1976–77 рр. був спеціальним радником президента Дж. Форда з питань етнічної політики. Посада була створена вперше за історію США. Призначення саме М. Куропаса свідчить про його обізнаність та професіоналізм в цій галузі й високу оцінку іншими фахівцями. Важливість створення цієї посади підкреслював М. Новак, експерт з етнічних питань в США. Зокрема, він зазначав, що ініціатива обраного після Дж. Форда президента США Дж. Картера, щодо скасування посади радника президента з етнічних питань викликає в нього занепокоєння [27, с. 5]. М. Новак наголошував, що М. Куропась був «свіжим, новим поглядом Вашингтона» [27, с. 5]. Наголосимо, що США є винятковим прикладом співіснування значної кількості етносів в єдиній державі. Під час роботи М. Куропаса на посаді радника президента з етнічних питань в США утверджувалася ідеологія мультикультуралізму (багатокультурного суспільства). Її сутність полягає в тому, що держава визнає існування в рамках єдиного етнополітичного організму різних етнічних груп, з притаманними їм своєрідними елементами побуту і культури, пов'язаними з їхнім іноетнічним походженням, при цьому наголос робиться на толерантному ставленні держави до представників усіх націй, які перебувають на її території [4]. Свою діяльність в сфері етнічної політики М. Куропасю довелося проводити саме в такому руслі, враховуючи права та інтереси кожного етносу багатонаціональної країни.

Розуміючи важливість збереження етнічної ідентичності кожного окремого етносу, що проживає в іншій державі М. Куропась, будучи на вищевказаній посаді, виступав ініціатором конференцій з етнічних питань, де на державному рівні вироблялися шляхи збереження етнонаціональної ідентичності та способи розвитку самобутності етносів, які були складовою частиною державного організму США. З цього приводу він наголошував, що ні одна етнічна група не може досягти успіху самостійно. Секрет успіху, на думку дослідника, полягає в побудові коаліції [38, с. 4]. М. Куропась вважав, що настає час для створення нових етнічних альянсів і побудови нового американського суспільства [34, с. 3]. Процес побудови нового суспільства (творення консолідованої американської нації, з обов'язковим збереженням етнічної самобутності кожного з етносів) відбувався в руслі політики президента Дж. Форда: збереження етнічних культур, добросусідства, збільшення представництва всіх етносів в управлінні державою та ін. [39, с. 6].

При дослідженні проблеми етнонаціональної ідентичності українців США в науковому доробку М. Куропаса, перш за все необхідно співвіднести розуміння вченим понять «етнос», «нація», «етнонаціональна ідентичність» з їх визначеннями, що існують в сучасній історіографії.

До сьогодні до визначення вищеназваних понять звернулася значна кількість науковців. Визначення цих понять знаходимо в працях філософів, етнологів, політологів, соціологів, психологів: Ю. Римаренка, Г. Касьянова, А. Ручки, Г. Лозко, Н. Глебової та ін. У визначенні поняття «етнос» ми поділяємо думку М. Тиводара та Ю. Фігурного, і вважаємо, що це – стійка між поколіннями природно та історично сформована на певних територіях динамічна людська спільнота, що має власну самоназву і усвідомлене свою єдність, протиставляючи себе всім іншим аналогічним утворенням, і відрізняється від них стійкими і своєрідними рисами культури, способом життя, етнічними стереотипами [17, с. 56-64; 20, с. 14].

Термін «нація» означає найвищий етап розвитку людської спільноти, коли вона здобуває державність, активно розбудовує власну державу, економіку, культуру, практично реалізуючи свою національну ідею [20, с. 13].

Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, віднесення себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками [13, с. 16]. Л. Нагорна наголошує, що англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках пріоритет віддається третьому (самобутності) – ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти [13, с. 16].

Одним з поширених визначень поняття «етнонаціональна ідентичність» є думка, що вона являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених етнічних і національних ідентифікаційних

чинників які, з одного боку, є підставою для віднесення окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а, з іншого, їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільнотей [14, с. 3]. Отже, вищевказане поняття – структурно складний феномен, в якому тісно переплетені і взаємодіють етнічні, національні та державотворчі чинники [14, с. 7]. Відзначимо, що даний термін ще має утвердитися в науковій термінології, адже деякі науковці розширюють межі етнічної ідентичності, включаючи в неї і національну. Інші ж вважають, що між етнічною і національною ідентичністю не існує ніякого зв'язку і їх слід вивчати окремо [14, с. 4].

Наголосимо також на тому, що в розумінні цих понять існують певні розходження в українській та західній (американській) історіографії. В останній спостерігається використання понять «етнічність», «ідентичність», «етнонаціональна ідентичність» як співвідносних, й часто ці терміни вживаються з іншим – «етнічна група», що переважно означає емігрантську громаду (громаду емігрантського походження), або ж аборигенні спільноти [3, с. 47]. Вивчення цих понять в західній науці почалося переважно соціологами. Прийнято розрізняти різні етапи становлення цих понять, розрізняючи «довеберівську» та «післявеберівську» епохи [3, с. 49].

М. Куропась вважає, що виокремленню певного етносу передують його усвідомлення своєї культурної та релігійної окремішності. Дослідник пише, що після оформлення в релігійно-культурну групу її члени усвідомлюють свою етнічну окремішність, а згодом відбувається прив'язка до певної території [31, с. XXI]. Поняття «етнічна група», зазначає М. Куропась, може бути визначене як «скупчення людей, об'єднаних фізичною схожістю, культурними традиціями чи спільним баченням минулого та майбутнього». Визначення дослідник подає з посиланням на дослідження Дж. Олсона [31, с. XXI]. Етнічні групи, в свою чергу, вважає М. Куропась, передують створенню національної держави. «Нація, – пише М. Куропась, – це конгломерат людей зі спільним походженням і мовою» [31, с. XXI].

Вчений зазначає, що закономірним у формуванні етнонаціональної ідентичності українців є їх історичне минуле. Тривале перебування українських земель у складі інших держав перешкодило формуванню стійкої етнонаціональної цілісності. Дослідник наголошує, що в XVIII та XIX ст., українців, які жили в Російській імперії називали «малоросами», тоді коли українці – піддані Австрійської імперії продовжували називати себе «русинами». Лише після національного пробудження в XIX ст., термін «українець» був впроваджений українською інтелігенцією для означення населення України [31, с. 4].

Досліджуючи українську еміграцію до США на початковому етапі, М. Куропась вважає, що емігранти не усвідомлювали свого національного коріння. Дослідник справедливо зазначає, що до 1914 р. лише незначна кількість емігрантів називали себе «українцями». Ідентифікація зводилася до приписування себе до певного села чи географічного регіону походження особи – «бойки», «лемки», «гуцули» та ін. [35, с. 5]. Відтак, можемо стверджувати, що перші мігранти з українських земель, попри наявність визначальних чинників спорідненості (мова, фольклор, релігійні вірування, система виховання, звичаї, обряди і т. д.) все ж, залишалися відокремленими етнічними групами. Лише під впливом різних чинників відбулося усвідомлення своєї самобутності та національної самоідентифікації.

М. Куропась зазначає, що мігранти з українських земель були цілковито несвідомі національно, проте, вони були цілковито релігійні і привезли з собою релігійно-культурну традицію, що сягала в давнину до днів Київської Русі [30, с. 7].

Дослідник наводить такі статистичні дані щодо кількісних показників еміграційних хвиль до Америки: між 1899 та 1906 рр. до Сполучених Штатів прибуло 67,218 мігрантів з українських земель, а між 1907 та 1914 рр. – 187,058 осіб [32, с. 40]. Друга хвиля еміграції українців до США, на думку дослідника, становила приблизно 40 тисяч осіб [32, с. 43]. М. Куропась зазначає, що вона значно відрізнялася від першої хвилі. «Витерпівши безлад і випробування національного будівництва, мігранти другої хвилі були здебільшого освіченими, та ідентифікували себе як «українців» [31, с. 15].

Третя хвиля міграції українців до США, як зазначає М. Куропась, була значною за кількістю мігрантів. Дослідник вказує, що близько 85 тисяч осіб мігрували з українських земель [32, с. 43]. В основній своїй масі це були біженці, що виїжджали з українських земель після Другої світової війни і потрапляли до Америки з таборів для переміщених осіб [31, с. 15]. Як відомо, в червні 1948 р., американський Конгрес 80 з'їзду, зважаючи на напружену ситуацію, що склалася навколо переміщених осіб та біженців після Другої світової війни, за пропозицією президента Г. Трумена ухвалив відповідний законодавчий документ – «Акт про переміщених осіб» (в оригіналі «Displaced Person's Act»), що надавав законне право на прийняття значної кількості біженців та переміщених осіб з наданням для останніх певних пільг. Дослідник зазначає, що мігранти з українських земель вже мали певну освіту, багато з них закінчили університети чи мали вищу професійну освіту. То ж приїхавши до США в часи доброї економічної кон'юнктури, пише М. Куропась, вони швидко пристосувалися до умов американського життя [30, с. 16].

Четверту хвилю еміграції з України М. Куропась вважає пасивною. Дослідник вважає, що не виправдалися очікування «старої еміграції», яка сподівалась на приплив нових сил. Новоприбулі українці, на думку дослідника, прагнуть до налаштування життя в економічному плані, і лише одиниці долучаються до організації американських українців [11]. Дослідниця Г. Саранча зазначає, що четверту хвилю еміграції з України до США, як і першу, варто вважати заробітчанською, оскільки, значна кількість мігрантів, що прибувають до США, прагне до налагодження свого економічного становища. Дослідниця зауважує, що четверта хвиля мігрантів викликала шок у «старої» української діаспори, оскільки, останні, не очікували «такого байдужого ставлення до української мови, культури, традицій» [15, с. 249].

М. Куропась справедливо наголошує, що хоча кожна хвиля української імміграції лишала «інакшу» Україну і приїздила до «інакшої» Америки, кожна хвиля по-іншому ставилась до минулого й України, й української імміграції в Америці, зустрічала інші труднощі і висувала інші пріоритети. Проте, М. Куропась вважає, що незважаючи на різні підходи до справи, виявлялася певна послідовність і кожна нова генерація іммігрантів використовувала досягнення своїх попередників [30, с. 16]. М. Куропась зазначає, що українці, які проживають в США, мають прагнути до збереження своєї національної самобутності: «Чим краще ми маємо знання про себе, як про українців, тим краще ми розуміємо себе, своє коріння, чим краще ми розуміємо себе, тим більше ми любимо один одного, чим більше ми любимо один одного, тим швидше ми станемо одним цілим» [33, с. 2].

Традиційно, М. Куропась звертався й до висвітлення історії першої хвилі українців-мігрантів до Америки. Зокрема, він згадує про православного священика зі Східної України Агапія Гончаренка, якого вважає першим національно свідомим українцем, який приїхав до Америки. Він був видавцем (спочатку за підтримки американського уряду, а згодом самостійно) двомовної газети «Alaska Herald» («Вісник Аляски») [8, с. 29]. Дослідники еміграції українців В. Трошинський та А. Шевченко Агапія Гончаренка також називають «свідомим емігрантом... який вважав себе українцем» [19, с. 46].

Перші емігранти з українських земель оселилися в багатьох містечках вугільного басейну північно-східної Пенсильванії. Важливим чинником формування етнопонаціональної ідентичності мігрантів з українських земель на початковому етапі, на думку вченого, став релігійний фактор. Після приїзду до Пенсильванії русини-українці, не маючи власних церков, змушені були ходити до католицьких, переважно польських та словацьких, де вони мало що розуміли і змушені були платити значні кошти за ті чи інші церковні обряди [8, с. 30]. Це, як вважає М. Куропась, і спонукало їх до написання листа до Львівського митрополита з проханням надіслати священика. До США був відправлений о. Іван Волянський. Дослідник зазначає, що він виявився рішучим духовним і громадським діячем, який відмовився від використання для богослужінь польського костелу, а натомість винайняв залу, в якій збирав свою церковну громаду; заохочував засновувати парафіяльні комітети та будувати церкви у всіх штатах, де були мігранти з українських земель, заснував перше допомогове товариство – Братство Св. Миколая [8, с. 30-31].

М. Куропась зазначає, що з усіх емігрантів, що прибули з України між 1876 і 1914 рр., приблизно 40% залишалися русинами за етнокультурною приналежністю, 20% становили «росіяни», а 40% – «українці» [29, с. 8]. Такі ж статистичні дані, досліджуючи початки міграції українців до США, подають В. Трошинський та А. Шевченко [19, с. 46]. Дослідник вважає, що з прибуттям значної кількості священиків та розвитком соціальної інфраструктури (церкви, читальні, молодіжні організації, поява періодичних видань) католицьке духовенство змогло протистояти подальшому зростанню російських та угро-русинських таборів й прокласти шлях до етнопонаціональної свідомості української громади [29, с. 8].

На думку М. Куропася найвагомішу роль в становленні українців, як окремого етносу в Америці відіграли три суспільні інститути: Українська католицька церква, Руський Народний Союз, який пізніше був перейменований в Український Народний Союз та газета «Свобода» [36, с. 11]. На беззаперечній ролі УНС та «Свободи» у становленні українських мігрантів у США наголошує Лука Мишуга – державний та громадський діяч, журналіст, редактор [12, с. 6]. Зауважимо, що на вагомі ролі УНС та «Свободи» наголошували громадські діячі, діячі УНС, редактори «Свободи»: А. Драган, І. Кедрин, С. Куропась, Й. Лисогір, П. Часто. Досліджуючи роль «Свободи», Т. Балда зазначає, що це видання, яке сповідувало українську національну ідею впродовж століття [1, с. 197].

М. Куропась зазначає, що проаналізувавши всі перешкоди, які існували для перших мігрантів з українських земель, факт, що деякі русини стали пізніше себе ідентифікувати українцями, можна вважати дивом, яке змогло статись, на думку М. Куропася, завдяки діяльності восьми українських католицьких священиків: о. Ардана, о. Бончевського, о. Дмитріва, о. Констанкевича, о. Макара, о. Підгорецького, о. Стефановича та о. Тимкевича [36, с. 11], котрі відмовилися виконувати вказівки римо-католицького духовенства, що мало намір романізувати та американізувати русинів. Ці священики також опиралися місії російської ортодоксальної церкви, яка прагнула русифікувати американських русинів. Вони, як пише дослідник, опиралися стійким вторгненням з боку проугорсько налаштованих угро-русинських

священиків, що намагалися мадяризувати русинів [36, с. 11]. Дослідник, як і попередники, що вивчали цю проблему, називає цих священиків «Американським кружком» і вважає, що значення їх діяльності важко переоцінити, адже вони не лише очолили боротьбу русинів-українців з латинізацією, русифікацією та мадяризацією. Члени «Американського кружка» також свою діяльність спрямовували на створення автономного українського екзархату в США. Крім того, з часом перебрали керівництво Руського Народного Союзу і спрямували його діяльність на створення читалень, просвітницьких товариств, молодіжних організацій та українських шкіл [8, с. 75]. Варто зауважити, що на вагомій ролі членів «Американського кружка» наголошували й попередники М. Куропася, котрі висвітлювали міграцію українців до США: Ю. Бачинський [1, с. 292] та В. Галич [28, с. 107]. На цьому ж наголошують науковці, що продовжують досліджувати вищевказані аспекти становлення та розвитку життя українських емігрантів у США – С. Качараба [6, с. 362], І. Франків [21, с. 12].

Висвітлюючи проблему формування етнопонаціональної ідентичності американських українців, М. Куропась наголошує на вагомій ролі Руського Народного Союзу. Дослідник зазначає, що облаштувавшись в новій країні, знайшовши роботу (здебільшого фізично важку), організувавши свій побут та налагодивши життя в новому для себе суспільстві, засновники Руського Народного Союзу хотіли більшого. Вони переживали культурне оновлення і духовний ріст. Саме це, як вважає М. Куропась, не дозволило їм зупинитися на досягнутому: «Вони організували парафії, будували церкви, закладали допомогіві спілки, і покладали початок Руського Народного Союзу» [37, с. 5]. Дослідник зазначає, що хоча початковою метою Руського Народного Союзу було забезпечення членів організації та їх родин грошовою допомогою, організація дбала й про національну просвіту: «... саме Руський Народний Союз, більш ніж будь-яка інша організація в Сполучених Штатах, перетворив русинських селян в українських патріотів» [8, с. 71].

Досліджуючи процес трансформації етнопонаціональної ідентичності «від русина до українця», М. Куропась зазначає, що хід формування українського американця визначала, насамперед, просвітницька діяльність. Русини з Галичини, Буковини й Закарпаття, вважає дослідник, мали «перетворитися» на українців, які усвідомлюють традиції своєї прабатьківщини [3, с. 105].

Говорячи ж про роль «Свободи» у відродженні етнопонаціонального коріння, вчений підкреслив, що на початковому етапі відбувалося відособлення галицьких русинів від угро-русинів. Дослідник пише, що перше посилення «Свободи» саме на термін «Україна» знаходиться в номері від 15 жовтня 1893 р. Він зазначає, що ставлення «Свободи» до питання національної свідомості русинів було однозначним з початком ХХ ст. [8, с. 107]. Як доказ цього наводяться слова з однієї зі статей, де зазначається, що «Свобода» наполягає на тому, що «ми не поляки, ані москалі, ані мадяри, але Русини, частина 30-мільйонного руско-українського народу; що ми такими повинні і подальше зостати, хоча і живемо в Америці» [16, с. 4].

М. Куропась вважає, що визначивши в 1900 р. свою суспільно-політичну позицію, «Свобода» невпинно продовжувала поширювати серед своїх читачів ідею незалежної і демократичної України, торкаючись етнопонаціональних почуттів русинів. «Свобода» пише: «Вчіться в ірландців, котрі розмовляють по-англійськи, але є ірландськими патріотами в серцях» [8, с. 107]. Дослідник пише, що діячі «Свободи» не обмежувалися лише статтями, а й були ініціаторами створення читалень, українських шкіл (закликали отримувати освіту не лише в американських школах, а й обов'язково в «народних»), пропагували твори українських письменників та використовувати український правопис та ін. [8, с. 108-114]. Дослідник наголошує, що все зазначене сприяло розвитку процесу українізації: «Поступово русин, який читав «Свободу», відвідував читальню, віддавав своїх дітей до народної школи, знайомився з різноманітними публікаціями Руського Народного Союзу, змінював свою національну свідомість. За кілька років він пройшов шлях від русина до свідомого українця» [8, с. 115].

На думку М. Куропася українські американці, як і більшість інших етнічних груп, з яких складається населення Америки, є продуктом двох національно-державних традицій: української й американської, але єдиної лояльності [30, с. 3]. Саме це, на його думку, дозволило українцям пристосуватися до умов життя в іншій державі, та не дало забути про країну з якої вони походять. Варто зауважити, що концепції подвійної ідентичності, подвійної лояльності дотримується значна кількість науковців, що розглядають процес націогенезу різних етносів: Д. Сандерс, Б. Крік, П. Магочій, І. Колесник. Закономірним, на думку науковців, є етап подвоєння лояльності коли представники етнічної групи стають мешканцями іншої (багатонаціональної) держави, або ж, у власній державі підпадають під вплив (добровільно, чи з примусу) культури.

Отже, М. Куропась спробував висвітлити процес трансформації етнопонаціональної ідентичності мігрантів з українських земель від усвідомлення себе русином до самоідентифікації «українець». Процес такої трансформації був досить тривалим, на нього мали вплив значна кількість чинників – від ситуації на українських землях до економічної, політичної, релігійної і т. д. обстановки в США. Можемо стверджувати, що на думку М. Куропася, на початковому етапі важливу роль в усвідомленні українцями своєї етнопонаціональної ідентичності відіграв релігійний фактор. Згодом відбулося усві-

домлення українцями своєї культурної самобутності; у зв'язку з боротьбою за власну державність поява політичної строкатості і, як наслідок, осягнення своєї етнонаціональної окремішності. Зауважимо, що проаналізувавши, праці М. Куропаса стосовно еміграції українців до США, можемо ствердити, що досліднику притаманне традиційне (класичне) бачення процесів, що відбувалися; використання усталених понять. Праці дослідника містять ґрунтовний аналіз різного роду джерел (офіційні документи державних органів США, періодичні видання, спогади, листування).

Список використаних джерел та літератури:

1. Балда Т. Національна ідея в пресі України та в пресі діаспори: порівняльний аспект / Т. Балда // Вісник Львівського університету. – Серія: Журналістика. – Львів, 2006. – Вип. 28. – С. 193–203.
2. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки / Ю. Бачинський. – Львів: Друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1914. – 492 с.
3. Гримич М.В. Ідентичність, етнічність, етнічна ідентичність / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – 2009. – № 28. – С. 46–55.
4. Євтух Б. Досвід вирішення етнонаціональних проблем: концептуальні засади і практичні заходи / Б. Євтух. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://cidct.info/uk/studii/1-2\(05\)/5.html](http://cidct.info/uk/studii/1-2(05)/5.html) – Назва з екрану.
5. Жила В. У боротьбі за українську національну ідентичність / В. Жила // Свобода. – 1993. – Ч. 129.
6. Качараба С. Греко-Католицька Церква у США наприкінці XIX – початку XX ст.: проблеми становлення / С. Качараба // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: 36. наук. праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 361–368. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73596> – Назва з екрану.
7. Коротич О. Українська етнічність у США: репрезентація в україномовній літературі / О. Коротич // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць / [Ред. кол.: Євтух В.Б. (відп. ред.)]. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12.
8. Куропас М. Українско-американська твердиня: перші сто років історії Українського Народного Союзу / М. Куропас. – Острог: Вид-во: Острозька Академія, 2004. – 682 с.
9. Лендъел М. Участь американських українців у функціонуванні органів державної влади та політичних структур США (1945–1991 рр.) / М. Лендъел // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 81–90.
10. Луцюк Л. Українські американці: коріння і стремління 1884–1954 / Л. Луцюк // Свобода. – 1991. – Ч. 84. – С. 2–3.
11. Мирон Куропас про Діаспору. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zluкасamp.blogspot.cz/2011/02/blog-post.html> – Назва з екрану.
12. Мишуга Л. Як формувався світогляд українського емігранта в Америці / Л. Мишуга // Пропам'ятна книга, видана з нагоди сорокалітнього ювілею Українського Народного Союзу. – Джерсі Ситі; Нью-Джерсі: Накладом Українського Народного Союзу, 1936. – 752 с.
13. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Український менеджмент. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – № 2. – С. 14–30.
14. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політичних наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Микола Іванович Обушний; Національна Академія наук України Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – 35 с.
15. Саранча Г. Сучасна еміграція у США: проблеми адаптації та збереження зв'язків з Україною / Г. Саранча // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія / [за заг. ред. І.С. Зуляка; ред. кол.: М. Алексієвць, Л. Алексієвць, М. Бармак [та ін.]]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 248–253.
16. «Свобода» о собі // Свобода. – Оліфант, 1901. – Ч. 1–2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.svoboda.news.com/almanach.htm. – Назва з екрану.
17. Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. – Ужгород, 1998. – 577 с.
18. Тригуб П.М. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми) / П.М. Тригуб, Н. Мерфі // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 74. – Вип. 61. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МАГУ ім. П. Могилы, 2007. – С. 122–133.
19. Трощинський В. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
20. Фігурний Ю.С. Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне вивчення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці XX – на початку XXI століть / Ю.С. Фігурний. – К., ННДІУ, 2011. – 142 с.
21. Франків І.Я. Суспільна опіка греко-католицької церкви над українською еміграцією з Галичини (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Франків І.Я.; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 20 с.
22. Цінова М. Науково-педагогічна діяльність української діаспори США в історіографії // Інтелегенція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 199–213. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/iiv_2011_22_23.pdf – Назва з екрану.

23. Цінова М. Викладачі-українці в американських університетах. Українська Американська Асоціація Університетських Професорів / М. Цінова // Інтелегенція і влада. – 2011. – Вип. 21. – С. 194–206. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/iiv_2011_21_21.pdf – Назва з екрану.
24. Часто П. УНСоюз: яскрава історія – яскрава книжка / П. Часто // Свобода. – 2004. – Ч. 40.
25. Чернова К.О. Етнокультурна ідентичність національної діаспори / К.О. Чернова // Український соціум. – 2006. – № 3/4. – С. 87–93.
26. Чировський А. Вартісна книжка для кожного українця / А. Чировський // Свобода. – 1991. – Ч. 154.
27. Columnist Praises Dr. Kuropas, Urges More Ethnic Appointments in White House // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1977. – № 17.
28. Halich W. Ukrainians in the United States / W. Halich. – New York, 1970. – 174 p.
29. Historical Origins of Ukrainian-American Ethnic Consciousness // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1977. – № 11.
30. Kuropas M. To Preserve A Heritage: The Story of the Ukrainian Immigration in the United States / M. Kuropas. – New York: The Ukrainian Museum, 1984. – 100 p.
31. Kuropas M. The Ukrainian Americans. Roots and Aspirations 1884–1954 / M. Kuropas. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1991. – 534 p.
32. Kuropas M. The Ukrainians in America / M. Kuropas. – Minneapolis, 1972. – 86 p.
33. Kuropas M. Ukrainian individualism a blessing or a curse / M. Kuropas // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1959. – № 6.
34. Kuropas M. Addresses anti-discrimination group // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1981. – № 44.
35. Kuropas M. Svoboda and the making of the Ukrainian American, 1983–1914 / M. Kuropas // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1983. – № 37.
36. Kuropas M. Minnesota event celebrates Ukrainian identity / M. Kuropas // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1981. – № 49.
37. Kuropas M. «Ukrainian-American Citadel»: from the pages of UNA history / M. Kuropas // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 2004. – № 10.
38. Sochan R. White House Reception Hosts 80 Ukrainian Youths, Women / R. Sochan // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1976. – № 123.
39. The Ethnic Factor // The Ukrainian Weekly. – Jersey City, 1976. – № 188.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2014 р.

Наталія Матвійчук

Проблема етнонаціональної ідентичності українців в США в научних працях М. Куропаса.

Стаття розкриває взгляды М. Куропаса на проблему етнонаціональної ідентичності українців в США. Было установлено значение деятельности М. Куропаса на посту специального советника президента Дж. Форда по вопросам этнической политики для формирования политики мультикультурализму в США.

Ключевые слова: М. Куропас, етнонаціональна ідентичність, українці в США.

Natalia Matviychuk

The Problem of the Ukrainian Ethnonational Identity in the USA in Works of Myron Kuropas.

The article considers the opinions of Myron Kuropas about Ukrainians' ethnonational identity in the USA. The purpose of the article is to highlight Myron Kuropas points of view on the process of the Ukrainian ethnonational identity formation in the USA. In the research such general scholarly methods as analysis, synthesis and others were applied together with special methods such as problematical and chronological methods, that help to examine the stages of the Ukrainian migrants ethnonational identity formation in the USA; historical and comparative methods, that help to describe the emigration process of different periods. The author outlines the opinions of Myron Kuropas about Ukrainians' ethnonational identity in the USA and analyses the process of transformation of migrants' ethnonational identity. It is concluded that this process was extensive, since the person was influenced by economic, political, religious and other factors.

Key words: Myron Kuropas, ethnonational identity, Ukrainians in the USA.

Андрій Яців
(Львів)

УДК 94(477).15:930.1

ЕДВАРД КОЗАК ТА ІВАН КЕДРИН-РУДНИЦЬКИЙ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН

У статті систематизовано та проаналізовано публіцистичну та мемуаристичну спадщину Івана Кедрин-Рудницького про життя та творчість Едварда Козака, а також рецепції ЕКА, як митця-карикатуриста, публіцистичної та політичної діяльності І. Кедрин-Рудницького в різних суспільно-культурних реаліях ХХ ст.

Ключові слова: Едвард Козак, Іван Кедрин-Рудницький, мистецтво, публіцистика, діаспора, «Свобода».

Життя та діяльність двох яскравих постатей української історії, культури та мистецтва Едварда Козака та Івана Кедрин-Рудницького є предметом дослідження, що дозволяє глибше вивчити численні явища історії України ХХ ст., специфіку громадсько-політичного та культурно-мистецького життя Львова 1920-30-х рр., а також історію української діаспори Сполучених Штатів Америки другої половини ХХ ст. Дві непересічні постаті, попри різний фах та напрямки діяльності, протягом майже усього ХХ століття не лише підтримували дружні взаємини, але й своєю працею доповнювали один одного. Сьогодні для дослідників життєвого й творчого шляхів Е. Козака та І. Кедрин-Рудницького неодмінно постає актуальне питання вивчення їхніх взаємин. Зокрема, аналізу підлягає багата публіцистична спадщина Івана Кедрин-Рудницького на предмет наявності у ній матеріалів про життя та творчість Едварда Козака. Також, актуальним питанням є виявлення творчих зв'язків та співпраці діячів третьої хвилі української еміграції до Сполучених Штатів Америки, що припала на період Другої світової війни.

В науковому обігу існує низка досліджень, що стосуються життя, різних аспектів і періодів діяльності Едварда Козака та Івана Кедрин-Рудницького. Зокрема, це наукові студії сучасних дослідників Романа Яціва [3, 23], Володимира Поповича [18], Миколи Савчука [21], Тараса Балди [1], Маріуша-Радослава Сави [20] та ін., а також статті та спогади Володимира Барана [2], Романа Рахманного [19], Остапа Тарнавського [22] тощо. Водночас, у жодному з даних досліджень не було проаналізовано матеріалів, де Іван Кедрин-Рудницький згадує у своїх публіцистичних творах Едварда Козака.

Метою статті є систематизація та аналіз статей і спогадів Івана Кедрин-Рудницького періоду еміграції у США про життя та творчість Едварда Козака, а також рецепції ЕКА, як митця-карикатуриста, публіцистичної та політичної діяльності І. Кедрин-Рудницького в різних суспільно-культурних реаліях ХХ ст.

Знайомство та контакти Івана Кедрин-Рудницького та Едварда Козака сягає періоду їхнього перебування у Львові 1920–1930-х років. Будучи вихідцями з Львівщини, вони обоє доволі швидко стали авторитетними представниками львівської міжвоєнної інтелігенції, працювали редакторами популярних українських часописів, були учасниками культурно-мистецьких та політичних подій. У другій половині ХХ століття доля поєднала їхню працю на еміграції у Сполучених Штатах Америки, де І. Кедрин та Е. Козак часто зустрічалися на різноманітних суспільно-культурних заходах, а також неодноразово згадували один одного у своїй творчості.

Едвард Козак (1902–1992 рр.) – відомий у всьому світі український художник-карикатурист, книжково-журнальний графік і живописець, іконописець, редактор та видавець. Народився 21 січня 1902 р. у с. Гірне, що на Львівщині. У 1912–1916 рр. навчався у Стрийській гімназії, після чого, будучи пластуном Стрийського Пластового Коша став вояком III корпусу Української Галицької Армії (1918–1919 рр.). У міжвоєнні роки ЕКО (творчий псевдонім Е. Козака) мешкав у Львові, ілюстрував видання Івана Тиктора «Новий Час», «Наш Прапор», «Народня Справа», «Наш Лемко», журнал «Дзвіночок», дитячий журнал «Світ дитини», розробляв малюнки журнальних обкладинок, створював олійні етюди та картини.

У період з 1927 по 1930 рр. Едвард Козак здобував художню освіту у Мистецькій школі відомого українського живописця і педагога Олекси Новаківського у Львові. Також, навчався у мистецьких школах Відня та Любліна. Був активним членом Асоціації незалежних українських митців (АНУМ),

Товариства українських письменників і журналістів [21]. Від кінця 1920-х рр. він створив сотні проєктів обкладинок до книг і журналів львівських українських видавництв, був мистецьким редактором великого видавничого концерну І. Тиктора «Українська книга», редагував дитячий часопис «Дзвіночок» та журнал сатири і гумору «Комар», де працював у статусі головного редактора та художника. Саме у цьому визначному періодичному виданні з'явилися перші карикатури початку митця, в яких розкрито гротескний образ ще молодого журналіста і політика І. Кедрин. У 1939 р. Едвард Козак разом з сім'єю переїхав до Кракова, де став головою мистецької організації «Зарево» та ілюстратором видань «Українського Видавництва», а з 1944 р. перебував в Німеччині, де очолював Українську спілку образотворчих митців у таборах для переміщених осіб.

У 1951 р. Едвард Козак переїхав до США, де оселився у місті Детройт. Влаштував щорічні виставки своїх картин в мотелі «Ксеня» в Гантері. Чи не найбільший вплив на культурне життя українців у США Е. Козак здійснив, видаючи унікальний сатирично-гумористичний журнал «Лис Микита» (1948–1991 рр.), у якому значився як засновник, редактор і видавець. За словами сучасників, реагуючи на актуальні суспільно-політичні теми, у своїх карикатурах та гумористичних текстах Едвард Козак, «ставив усіх політиканів під сатиричну «гільйотину»» [19]. Широкий резонанс викликало видання фейлетонів Едварда Козака «Гриць Зогуля» [22, с. 45]. Окрім цього, в далекій еміграції ЕКО плідно працював у галузі книжкової графіки, станкового і монументально-декораційного малярства, анімації та ін. У 1990 р. Е. Козак вдалося знову відвідати Україну, де відбулася його виставка мистецьких творів [3, с. 17]. Помер Едвард Козак 22 вересня 1992 р. у США, залишивши велику творчу спадщину.

Іван Кедрин-Рудницький (1896–1995 рр.) – український громадсько-політичний діяч, журналіст, історик, педагог. Народився 22 квітня 1896 р. у м. Ходорів. У 1906 р. він переїхав із сім'єю до Львова, де навчався в українській Академічній гімназії, після чого з 1915 по 1916 рік брав участь у Першій світовій війні як вояк австрійської армії [1, с. 152]. Був взятий у полон, після якого у 1917 р. повернувся до Києва і після участі в армії УНР відбув на науку до Відня. Незадовго після повернення до Львова, у 1923 р. розпочав працювати у щоденній газеті «Діло» кореспондентом, а згодом редактором якої був до самого 1939 р. З початком окупації Львова радянськими військами, разом з великою частиною львівської інтелігенції виїхав до Кракова, де продовжував працювати журналістом. З 1944 р. І. Кедрин проживав в Австрії, де протягом 1946–1949 рр. очолював Українське Центральне Допомогове об'єднання в Австрії [1, с. 153]. У 1949 р. разом із дружиною Марією Рудницькою емігрував до США [1, с. 153].

У 1953 р. Лука Мишуга, головний редактор «Свободи», найбільшого українського щоденного видання у США, з яким Іван Кедрин був знайомий ще з 1920-х рр. запропонував йому роботу в редакції [20]. Спектр тематичних журналістських зацікавлень Івана Кедрин надзвичайно різноманітний: політика, історія, державотворення, українська діаспора, українські медіа в діаспорі та інші [1, с. 155]. Також, з 1961 р. Кедрин працював співредактором «Вістей Комбатанта», органу Об'єднання бувших вояків українців в Америці, дописувачем канадського тижневика «Новий шлях» та редактором видання «Конгресові вісті» [1, с. 153-154]. Деякий час виконував обов'язки голови Президії Української Національної Ради в екзилі, був головою Спілки українських журналістів в Америці, заступником голови НТШ в Америці. У 1973 р. І. Кедрин-Рудницький вийшов на пенсію, однак продовжував працювати над статтями до часопису «Свобода» [20]. У цьому ж році з'явилася його фундаментальна книга спогадів «Життя-події-люди», що сьогодні є джерелом дослідження українського суспільно-політичного та мистецько-культурного рухів з початку ХХ століття до 1970-х рр. Помер Іван Кедрин 4 березня 1995 р. у США на 99-му році життя [1, с. 154].

Видатний карикатурист Едвард Козак за своє життя створив шаржі та карикатури чи не на всіх знакових осіб українського громадсько-політичного та культурного життя, в тому числі Д. Левицького, Д. Донцова, О. Назарука, М. Рудницького, С. Гординського та ін. Тематикою карикатур та фейлетонів була українська діаспора, ситуація в Радянській Україні тощо. Об'єктами сатири Е. Козака неодноразово виступали політичні та громадські діячі, відомі митці, літератори та ін. Винятком не став й Іван Кедрин, що протягом свого життя був активним учасником українських суспільно-політичних подій, а його публікації у пресі неодноразово спричиняли суспільний резонанс.

З-поміж багатьох карикатур, що з'явилися у часописі «Лис Микита» сам Кедрин виділив два сатиричні зображення себе авторства ЕКА. Так, у липні 1961 р. Едвард Козак опублікував у журналі «Лис Микита» карикатуру на Івана Кедрин у контексті його критичної статті у часописі «Свобода» [16], що стосувалася політичних перипетій всередині Української Національної Ради (УНРаді) – законодавчого органу у системі державного центру Української Народної Республіки в екзилі [7, с. 449]. На карикатурі Кедрин був зображений з молотком, забиваючи цвях до могили УНРаді. Сама ж стаття з'явилася у червні 1961 р. напередодні П'ятої сесії УНРаді, що відбулася осінню того ж року у Мюнхені.

У травні 1964 р. Едвард Козак опублікував на першій шпальті «Лиса Микити» карикатуру на Івана Кедрина-Рудницького, де зобразив його у ролі Дон Кіхота на паперовому коні, вирізаному зі статті самого Кедрина, який бореться із вітряком, на крилах якого зображені слова «Хвильовізм», «Ревізіонізм», «Новаторство» [17]. Карикатура з'явилася як реакція на серію гострополемічних статей І. Кедрина зі схожою назвою у газеті «Свобода» за 1, 2 і 6 травня 1964 р., що стосувалася питання ревізії підходу невизнання УСРР як Української національної держави. Згодом у своїх спогадах І. Кедрин визнав, що Е. Козак влучно відчув політичний контекст та перспективи даної дискусії та влучно обрав образ [7, с. 556].

Публікуючись у «Свободі», Іван Кедрин відкрив для себе новий творчий жанр мистецьких статей та рецензій. Так, вже на початок 1970-х рр. з'явилися його публікації про таких українських митців, як Богдан Божемський, Микола Бутович, Микола Кричевський, Борис Крюков, Зоя Лісовська, Михайло Мороз, Микола Неділко, Михайло Осінчук та багатьох інших [7, с. 517]. Без сумніву, значне місце у публіцистичній та журналістській спадщині Івана Кедрина періоду «Свободи» було присвячено Едварду Козаку. Окрім того, сам Кедрин неодноразово відвідував, а то і відкривав виставки Е. Козака та інших українських художників у діаспорі [7, с. 517]. Натомість Козак відвідував редакцію «Свободи», де зустрівся з Кедриним-Рудницьким [2].

У 1977 р. з'явилася стаття І. Кедрина «Едвард Козак і його сини», присвячена виставці Едварда Козака, а також його синів Юрія та Яреми у Нью-Йоркській Галереї Об'єднання митців [5]. На виставці було представлено 40 творів Едварда Козака, а також 20 робіт його сина Юрія та 15 Яреми Козака. Характеризуючи постать Е. Козака, Іван Кедрин писав: «Едвард Козак – унікальна постать в сучасному українському вільному суспільстві: письменник, сатирик, журналіст, видавець-редактор і маляр і насправді невідомо, в якій черзі вичисляти ці його професії, бо в кожній із них він неперевершений. Як сатирик і піонер та послідовний продовжник нашої гумористично-сатиричної літератури й винахідник безсмертного Гриця Зозулі – він зайняв уже незатерте місце в історії української преси й літератури. Чудово володіючи рисунком – він карикатурист, який не має собі рівного. Патріот – державник із найглибшим сентиментом до Українського Січового Стрілецтва та народного побуту – однаково його суспільно-політична сатира, як його малюнки сповнені туги за славетним минулим і журби за болячки сучасного» [5]. За словами Кедрина, Е. Козак завжди мав нахил до стилізації та відхилявся від суворого академічного реалізму.

Аналізуючи творчість трьох Козаків, автор зауважив, що «кожний із трьох мистців Козаків – батько і два його сини – інший, «власний», з власним мистецьким обличчям. Але для всіх їх характеристична спільна риса: їхні образи барвисті, колоритні. Тому їхня спільна виставка – це насправді симфонія барв, це різноманітність тематики і техніки, але й насолода – дивитися на красу розмальованих кольорів» [5]. На його думку, від виставки «віє життя і те найкраще, що можна зустрінути в житті: погода духа, радість, рух, творчість».

У 1982 р. світ побачила стаття Івана Кедрина «Едвард Козак – унікальна особистість в історії України», присвячена 80-літньому ювілею ЕКА [4]. Аналізуючи життєвий шлях Е. Козака, Кедрин відзначав універсальний характер творчості митця, зазначаючи, що він «у кількох різних ділянках культури (...) ЕКО стоїть на висотах, (...) записався уже тривко в історії української культури і тепер, за свого життя, став просто установою, а не одиницею, членом вільної громади» [4]. Згадуючи еміграційний період діяльності Едварда Козака, Кедрин зазначав, що ЕКО був одним із наймолодших членів Легіону Українських Січових Стрільців, звідки і походив його творчий сентимент до українського стрілецтва та військової тематики взагалі і глибокий державницький патріотизм.

У публікації згадані цікаві факти з біографії Е. Козака, зокрема про його працю ілюстратором дитячих програм на американській телевізійній станції, співпрацю з меценатом мистецтва, засновником Мистецької Галереї у Торонто Михайлом Шафранюком, який придбав до галереї серію карикатур Едварда Козака тощо.

Окремим досягненням Едварда Козака Іван Кедрин вважає створення унікального сатиричного персонажу «Гриця Зозулі», який «тільки йому притаманним жаргоном оповідає у кожному числі про актуальні події, що сталися в українському житті, переплітаючи тонкий гумор з гострою критичною сатирою» [4].

Цього ж року, у передостанньому числі «Свободи» з'явилася третя частина статті Івана Кедрина «Львів – центр української політики і культури між двома світовими війнами», у якій автор, розповідаючи про школу Олекси Новаківського згадує участь у ній Едварда Козака, а також подальшу співпрацю ЕКА [8].

У серії статей «Мистецький Гантер», які з'явилися у газеті «Свобода» у 1977, 1978 та 1992 рр. [9, 10, 11], а також у численних повідомленнях про щорічні мистецькі заходи у мальовничому осередку українства у США м. Гантері, штат Нью-Йорк, Іван Кедрин-Рудницький ділився спогадами з численних виставок Едварда Козака та його синів, у відкриттях яких він сам щороку брав участь на прохання ЕКА [6].

«Гірська місцевість, що приманює мистців подібністю до рідної Гуцульщини», за словами Кедрина, стала місцем творення історії українського мистецтва у США [10]. Учасником цього явища, без сумніву був і Едвард Козак, який організував понад 20 своїх мистецьких виставок у мотелі «Ксеня» у Гантері. Багато з них ЕКО відкривав разом зі своїми синами. Для прикладу, їх спільний каталог із виставки 1978 року називався «ЕК, ЮК, ЯК» відповідно до імен Едварда, Юрія та Яреми Козаків [10]. У 1992 р. Едвард Козак відкрив свою останню виставку у Гантері. Пишучи про неї, І. Кедрин зазначав, що ЕКО «як завжди незрівняний у тематиці козаків, гуцулів, танечниць і гротесок. Зате, (...) не лицює експериментувати з абстрактом чи безпредметним стилем, бо тоді він перестав бути Едвардом Козаком» [11].

У 1986 р. в журналі «Сучасність» з'явилася стаття І. Кедрина під назвою «Про Е. Козака та його карикатури» [13]. У ній автор аналізує джерела, де згадується історія української карикатури та сатиричної преси та роль у її постанні відомих українських карикатуристів, зокрема Е. Козака [13, с. 98]. За словами Кедрина, «наша новітня сатирична преса, насправді, поминаючи попередні ефемериди, почалася щойно від Зизи і Комара, від журналів, що їхнім редактором, ілюстратором-карикатуристом та автором-сатириком був Козак» [13, с. 99-101]. Характеризуючи Едварда Козака, автор статті пише: «Козак-ЕКО є феноменом в українській культурі, (...) унікальний своїм всебічним талантом, не мав, не має й ледве чи колись матиме собі рівного як мистець-сатирик, графік-карикатурист і архітект громадської думки» [13, с. 99]. За словами Кедрина, «свою не тільки високу вартість мистця, зокрема карикатуриста та письменника-сатирика, але й гідного найвищої пошани громадянина, Козак виявив саме в підході в своїх карикатурах і в своїй сатирі до проблеми української єдності в теорії – і розсварення на практиці» [13, с. 102].

У статті «П. Мегик в Україні» від червня 1991 року І. Кедрин згадує про поїздку Едварда Козака до Львова у 1990 році, де із синами Юрієм та Яремою ЕКО відкрив персональну виставку мистецьких творів, презентуючи таким чином в Україні мистецтво української діаспори [12].

У 1992 році в газеті «Свобода» з'явилася дві статті Івана Кедрина про Едварда Козака. Перша з них, що називається «Унікальний ЕКО», була присвячена 90-літтю видатного митця [14]. У ній Іван Кедрин відзначав, що в історії української культури немає другої постаті, яка проявила творчий талант одночасно у кількох видах образотворчого мистецтва й літератури. За словами автора, «хоча Едвард Козак ніколи не був членом ніякої політичної партії і тримався здалека від активної участі в політичному житті – пильно стежив за ним і завжди оцінював актуальні події, явища і людей з погляду здорового розуму, конструктивізму й християнської етики» [14]. Актуальним питанням цієї та інших статей про Козака цього періоду була публікація монографії про життя та творчість ЕКА, чого не вдалося здійснити і по сьогоднішній день.

Стаття під назвою «Едвард Козак», що з'явилася 26 вересня 1992 р., тобто після смерті Е. Козака була останньою, яку написав Іван Кедрин-Рудницький про митця та свого багаторічного друга [6]. В особистих характеристиках Е. Козака, якими була наповнена стаття, Іван Кедрин відзначав: «був людиною великої особистої культури, яку проявляв і в своїй творчості. Як кожна людина високої мірки – був надзвичайно скромний. Ніхто ніколи не почув від нього негативну критику про іншого образотворчого мистця. Тому й не мав ворогів. Відзначався тонким вичуттям гумору і залюбки жартував і з самого себе» [6]. За признанням Кедрина, з відходом Козака, з яким вони приятелювали з 1920-х років, «поглибилася похмура пуста» навколо нього самого [6].

Таким чином, діалог двох видатних особистостей національного, культурного та інтелектуального життя підсумовувався такими влучними й масштабними судженнями І. Кедрина-Рудницького, «під вінець» цілої історичної епохи, коли в Україну знову поверталася омріяна кожним з них державність. Взаємні оцінки, залишені кожним з них у вербальних та візуальних формах, ствердив непересічність Едварда Козака та Івана Кедрина з числа кращих представників української творчої еліти, суспільно-культурних діячів та значною мірою провідників для всього світового українства поза Батьківщиною. Залишені статті, спогади, белетристичні мініатюри одного та унікальні своєю мистецькою силою шаржі й карикатури іншого засвідчили високий інтелектуальний та естетичний рівень життя генерації українців середини – другої половини ХХ століття в обставинах позадержавного життя. Спосіб генерування національної енергії та спрямування її в русло оптимізації національного буття задля майбутньої державної перспективи ще й сьогодні, з відстані часу, зберігає емоційну силу та глибину, а з ними і відповіді на чимало загадок про психологічний контекст культурного руху української діаспори у відповідний історичний період.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балда Т. Іван Кедрин-Рудницький: журналіст, публіцист, редактор / Тарас Балда // Вісник Львівського університету: Сер. Журналістика. – Львів, 2011. – Вип. 35. – С. 152–158.
2. Баран В. Згадаймо Едварда Козака / Володимир Баран // Свобода. – 1997. – Ч. 203 (24 жовтня). – С. 2.

3. Едвард Козак: Каталог / [Автор-упорядник Роман Яців]. – Львів: Редакційно-видавничий відділ обласного видавництва, 1990. – 31 с.
4. Кедрин І. Едвард Козак – унікальна особистість в історії України / Іван Кедрин // Свобода. – 1982. – Ч. 31 (18 лютого). – С. 2, 4.
5. Кедрин І. Едвард Козак і його сини / Іван Кедрин // Свобода. – 1977. – Ч. 102 (5 травня). – С. 2.
6. Кедрин І. Едвард Козак / Іван Кедрин // Свобода. – 1992. – Ч. 185 (26 вересня). – С. 2.
7. Кедрин І. Життя-події-люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью Йорк : Червона калина, 1975. – 724 с.
8. Кедрин І. Львів – центр української політики і культури між двома світовими війнами. III / Іван Кедрин // Свобода. – 1982. – Ч. 247 (30 грудня). – С. 2.
9. Кедрин І. Мистецький Гантер / Іван Кедрин // Свобода. – 1977. – Ч. 164 (19 липня). – С. 2-3.
10. Кедрин І. Мистецький Гантер / Іван Кедрин // Свобода. – 1978. – Ч. 163 (21 липня). – С. 2, 4.
11. Кедрин І. Мистецький Гантер / Іван Кедрин // Свобода. – 1992. – Ч. 139 (23 липня). – С. 2-3.
12. Кедрин І. П. Мегик в Україні / Іван Кедрин // Свобода. – 1991. – Ч. 110 (12 червня). – С. 2-3.
13. Кедрин І. Про Е. Козака та його карикатури / Іван Кедрин // Сучасність. – 1986. – Ч. 7-8 (303-304). – С. 93-104.
14. Кедрин І. Унікальний ЕКО / Іван Кедрин // Свобода. – 1992. – Ч. 059 (27 березня). – С. 2.
15. Комарницька-Писарівська В. Де легіт смереку колише / Віра Комарницька-Писарівська // Свобода. – 1996. – Ч. 123 (28 червня). – С. 2.
16. Лис Микита. – 1961. – Ч. 7 (Липень).
17. Лис Микита. – 1964. – Ч. 5 (Травень).
18. Попович В. Едвард Козак – карикатурист / В. Попович // Всесвіт. – 2003. – № 7-8. – С. 177-183.
19. Рахманій Р. У пошуках розв'язки українських проблем. II. (З приводу 95-річчя ред. І.Кедрина) / Роман Рахманій // Свобода. – 1991. – Ч. 144 (31 липня). – С. 2.
20. Сава Маріуш-Радослав. «Газета – це моя душа» – журналістський шлях Івана Кедрина-Рудницького. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/386-mariush-radoslav-sava-hazeta-tse-moia-dusha-zhurnalistskyi-shliakh-ivana-kedryna-rudnytskoho>.
21. Савчук М. Едвард Козак. Геній, якого ми не поцінували. До 110-річчя від дня народження та 20-річчя від дня смерті / Микола Савчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/10194/>
22. Тарнавський О. Майстер карикатури – Е. Козак / О.Тарнавський // Сучасність. – 1974 – Ч. 12 (168). – С. 39-57.
23. Яців Р. Козак і Сталін / Роман Яців // Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія / [Упоряд. Р.М. Яців]. – Ч. 1. – Львів : Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України, 2012. – 232 с.: Іл.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2014.

Андрій Яців

Едвард Козак і Іван Кедрин-Рудницький: к истории взаимоотношений.

В статтє систематизовано і проаналізовано публіцистическое і мемуаристическое наследство Івана Кедрина-Рудницького о жизни и творчестве Эдварда Козака, а также рецепции ЭКА, как художника-карикатуриста, публицистической и политической деятельности И. Кедрина-Рудницького в различных общественно-культурных реалиях ХХ века.

Ключевые слова: Эдвард Козак, Иван Кедрин-Рудницький, искусство, публицистика, диаспора, «Свобода».

Andriy Yatsiv

Edward Kozak and Ivan Kedryn-Rudnytsky: the History of Friendship.

The article systematizes and analyses Ivan Kedryn-Rudnytsky publicistic and memoir heritage devoted to the life and works of Edward Kozak, along with perception of his [Kedryn-Rudnytsky] journalistic and political activities in the XX century. The author indicates that Ivan Kedryn-Rudnytsky and Edward Kozak actively interacted in 1920s-1930s while living in Lviv. In the second half of the XX century Ivan Kedryn and Edward Kozak lived and worked in the USA, where they often met, as a result they often mentioned each other in their articles and works of art. Articles, memoirs, works fiction and art miniatures of Ivan Kedryn as well as caricatures and cartoons of Edward Kozak displayed high intellectual and aesthetic standards for the generation of Ukrainians outside Ukraine in the middle and in the second half of the XX century. Moreover, mutual verbal and visual forms of appraisals affirmed the ingenuity of Edward Kozak and Ivan Kedryn as the best representatives of the Ukrainian creative elite, social, cultural figures and guides for all Ukrainians worldwide outside their homeland.

Key words: Edward Kozak, Ivan Kedryn-Rudnytsky, art, journalism, Diaspora, Svoboda.

КУЛЬТУРНІ, МИСТЕЦЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ЗДОБУТКИ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА

УДК 78:94(477).15

Ганна Карась

(Івано-Франківськ)

УКРАЇНСЬКЕ МУЗИЧНЕ ДІАСПОРОЗНАВСТВО ЯК НОВИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Стаття присвячена новому напрямку сучасного мистецтвознавства – українському музичному діаспорознавству, яке утверджується в дослідженнях Ганни Карась, Віолетти Дутчак. Музична культура української західної діаспори ХХ ст. розглядається як соціокультурний феномен. Розробляється її структурна модель, накреслюються нові перспективні напрями подальших досліджень.

Ключові слова: українське музичне діаспорознавство, мистецтвознавство, західна діаспора, музична культура, система, структурна модель.

Розвиток сучасного мистецтвознавства в Україні має на меті створити цілісну картину українського музично-культурного простору. Однак, воно не може бути повноцінним без великого пласта надбань у царині музичної культури української діаспори ХХ ст. Можливість опрацювання заборонених раніше архівів, закордонних видань, періодики, живих контактів з діячами діаспори, яка з'явилася з часу проголошення незалежності України, сприяє науковому вивченню даної проблеми. За останні два десятиліття в Україні та за її межами напрацьовано значний масив наукових праць, науково-популярних видань, які дали можливість здійснити узагальнюючі наукові дослідження, вийти на нове бачення соціокультурного феномена української західної діаспори.

Дослідження українських етнічних спільнот, які виникли в різних країнах світу понад сто років тому, було на маргінесі гуманітарних та соціальних наук. Про важливість наукових студій діаспори засвідчує постановою Президії НАН України від 16.03.1994 р., в якій відзначено факт зародження нового напрямку досліджень гуманітарного профілю – *діаспорознавство*. До ґрунтовних напрацювань у цьому напрямку істориків (С. Віднянський, А. Атаманенко, М. Палієнко, В. Трошинський), філософів (Н. Кривда, В. Шкільник), соціологів (К. Чернова), літературознавців (О. Слоновська) нещодавно додалися праці з мистецтвознавства Ганни Карась [3; 4] та Віолетти Дутчак [1; 2], якими розроблено основи нового напрямку у вітчизняній культурології та мистецтвознавстві – *українське музичне діаспорознавство*.

Окремі аспекти музичної культури українців за кордоном першими почали досліджувати діаспорні музикознавці та публіцисти М. Антонович, Т. Беднаржова, Т. Булат, В. Витвицький, Л. Жук, О. Залеський, В. Леник, З. Лисько, В. Луців, С. Максимюк, П. Маценко, В. Мішалов, О. Попович, Р. Придаткевич, А. Рудницький, Р. Савицький-мол., І. Соневицький, Б. Черевик та інші. Їхні монографії, дисертації та статті присвячені діячам, музичним інституціям, мистецьким колективам. Однак узагальнювального дослідження цього феномена діаспорними науковцями не було здійснено.

В Україні процес пізнання музичної культури українців за її кордонами розпочався тільки з часу проголошення незалежності України. Дослідження О. Білас, І. Дем'янича, Н. Калущко, Н. Кашкадамової, Л. Кияновської, Т. Кметюка, О. Козаренка, Н. Королюк, Н. Костюк, Л. Лехника, І. Лисенка, О. Мартиненко, О. Немкович, С. Павлишин, Л. Пархоменко, Т. Прокопович, В. Сивохіпа, Р. Стельмашука, А. Терещенко, Л. Філоненка, С. Шнерха, В. Шульгіної, Ю. Ясіновського присвячені постатям музичної культури українського зарубіжжя, окремим періодам її розвитку, музичній Україніці загалом. Однак в Україні теж не було створено цілісної картини цього явища. Таким чином, накопичений дослідниками в діаспорі та Україні матеріал дозволив не лише систематизувати його, але й, узагальнивши, вийти на нове бачення соціокультурного феномена української західної діаспори.

Предметом нашої статті є українське музичне діаспорознавство як новий напрям сучасного мистецтвознавства.

Теоретичне обґрунтування музичної культури української західної діаспори як соціокультурного феномена полягає в тому, що вона розглядається як соціальний інститут і як спосіб діяльності митців. Інституціональне розуміння музичної культури підкреслює її соціальну природу й об'єктивує її

буття як форму суспільної свідомості. Музична культура діаспори як соціальний інститут або форма суспільної свідомості становить систему взаємозв'язків між громадськими, культурно-освітніми інституціями, членами співтовариства діаспорної спільноти та народами світу. Інституційну структуру громадського життя українців зарубіжжя склали: культурно-просвітницькі організації, політичні партії, молодіжні, дитячі та жіночі товариства, релігійні організації, ветеранські та патріотичні угруповання, інші організації (благодійні, об'єднавчого характеру), творчі спілки – музичні, театральні товариства тощо, національні (етнічні) організації українців, фонди та фундації, наукові установи (Українська вільна академія наук, Наукове товариство імені Шевченка, Український вільний університет). Важливу роль у налагодженні та розвитку культурного життя української еміграції відіграли музичні та музично-спілові товариства та асоціації, професійні об'єднання українських музикантів. Вони стали основними чинниками збереження етнічної самобутності, формування етнокультурної самосвідомості українців за кордоном, розвитку музичної культури діаспори.

Музична культура зв'язана з іншими формами суспільної свідомості (релігією, політикою, ідеологією тощо), що дає можливість трактувати її як складний комплекс духовних явищ. Музична культура діаспори зумовлена особливостями конкретного соціального поля і є органічним синтезом материкового та діаспорного різновидів. Інституції діаспори забезпечували організоване музичне життя громади, сприяли розгортанню різновекторної діяльності (виконавської, композиторської, освітньої, наукової і т.і.).

Запропоновано *авторську періодизацію музичної культури української діаспори* в контексті історичних чотирьох хвиль еміграції: стабілізаційно-адаптаційний, аматорський (початок ХХ ст. – 1914); організаційно-консолідаційний з рисами професіональності (між Першою та Другою світовими війнами); динамічно-структурований, професійний (після Другої світової війни – 1980-ті рр.); інтегративно-трансформаційний (1980 – 2000 рр.) періоди [4, с. 12]. Музична культура української діаспори творилася з часу перших поселень і є невід'ємною частиною духовної культури українців. Вона розвивалася чотирма *основними напрямками: творчий (композиторський), виконавський, освітній та музикознавчий*, які складають основну її структуру.

Сконцентроване навколо певних осередків музичне життя не мало чітко окресленої лінії розвитку чи визначеного координаційного центру, проте активно розвивалося, маючи широкий спектр функціонування і яскраво виражені національні риси. Його організація, розпочавшись під проводом громадських організацій і церкви у сільських осередках, згодом розгортається у містах, які стають локальними центрами музичного життя українців у кожній країні їхнього поселення. Основну роль у цьому процесі відігравали окремі музиканти (виконавці, диригенти, композитори) та мистецькі колективи.

Музичне виконавство функціонує впродовж усього періоду існування української діаспори, активно резонує на суспільно-політичні та культурні процеси, що відбувалися як на українських землях, так і в світі. Виявлено різноманітні форми музично-виконавської діяльності (сольні та ансамблеві виступи вокалістів та інструменталістів, музично-театральні постановки та ін.), проте питома вага хорового виконавства явно переважала. Типовою рисою музичних заходів діаспори була їх синтетичність – вокально-хорові та інструментальні номери чергувались з декламацією та промовами. Концерти були однією з основних форм святкування. Виявлені напрями музично-виконавської діяльності, тематика концертів та їх репертуар засвідчили розмаїтість жанрів української музики – від фольклору до різних видів професійного музичного мистецтва, в т. ч. сучасного. У концертах переважала вокально-хорова музика. Концертний репертуар в умовах еміграції формувалася насамперед з вибраних творів українських композиторів, що часто виконувалися на батьківщині, а також із західноєвропейської класики. *Концертно-виконавська діяльність* розглядається як основний чинник національної самоідентифікації українців зарубіжжя. Найпоширенішою формою виконавства в діаспорі, як і в Україні, було *хорове мистецтво*, представлене різними типами та видами хорів, ансамблями пісні і танцю. Для нього характерними були еволюційні зміни: репертуар збагачувався творами українських та західноєвропейських композиторів минулого та сучасності, урізноманітнювалася тематика, з'являлися нові жанри та форми; виконавський рівень колективів був наближений до професійного, що давало можливість інтегруватися в хоровий процес країн поселення і отримувати позитивну оцінку фахових музичних критиків та публіки. Серед провідних хорових диригентів були – О. Кошиць, П. Щуровська-Россієвич, Д. Котко, Н. Городовенко, Л. Туркевич, М. Антонович, А. Гнатишин, М. Дитиняк, В. Колесник та ін.

Багатогранність *вокального мистецтва* української діаспори представлена такими видатними співаками як: Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга, Модест Менцинський (I період), Орест Руснак, Михайло Голинський, Олександр Носалевич, Роман Любинецький (II період); Марта Кольська, Марія Сокіл, Павло Плішка (у США), Йосип Гошуляк (Канада), Іра Маланюк, Євгенія Зарицька, Мирослав Скала-Старицький в Європі (III період); Вікторія Лук'янець, Андрій Шкурган, Зоряна Кушплер (IV період). Високопрофесійний рівень українських *співаків* відкрив перед ними найбільші оперні сцени світу.

Інструментальне виконавство української діаспори другої половини ХХ ст. представлене в першу чергу піаністами Любкою Колесою, Романом Савицьким, Дарією Гординською-Каранович, Юрієм Олійником, Вадимом Кіпою, скрипалями Романом Придаткевичем, Євгеном Цегельським, Володимиром Цісіком, Альберто-Іваном Лисим, віолончелістами Богданом Бережницьким, Зоєю Полевською, Христею Колесою. У повоєнний період на американському та австралійському континентах створюються *осередки бандуристів*, започатковуються школи гри на інструменті, ансамблі. Видатною групою у США стає капела бандуристів ім. Т. Шевченка з Детройта. Звертається увага на масові музичні святкування, ювілейні вшанування, конкурси та фестивалі української музики.

Полістилістика *композиторської творчості* закордонного українства представлена такими іменами, як Олександр Кошиць, Михайло Гайворонський, Стефанія Туркевич-Лукіянович, Антін Рудницький, Роман Придаткевич, Федір Якименко, Павло Маценко, Юрій Фіяла, Микола Фоменко, Зиновій Лисько, Василь Витвицький, Василь Безкоровайний, Андрій Гнатишин, Мирослав Антонович, Мар'ян Кузан, Ігор Соневицький та багатьма іншими, які підтвердили своєю багатогранною творчістю, що контекст української музичної культури відкритий для найновіших, сучасних стилів і композиторської техніки.

Музична освіта та музикознавство української західної діаспори розглядається крізь призму збереження традицій та новачі. Значна увага надається питанням музичної культури у пресі, нотномузичним виданням, дискографії та фонозаписам української музики.

Осередки музичної культури української діаспори (громадсько-політичні товариства та організації) відіграли важливу роль в організації культурницького життя еміграції: створенні музичних товариств («Боян», «Кобзар»), Об'єднання Українських Музик (організація професійних музикантів у Німеччині у 1946–1950 рр.), Народних Домів, Об'єднання українців та мистецьких колективів при них, організації концертно-виконавської діяльності.

Важливими аспектами дослідження музичної культури української діаспори є культурний діалог України та її західної діаспори, взаємовплив музичних культур української діаспори та автохтонного населення країн світу.

Таким чином, структурну модель музичної культури діаспори складають:

- музичні цінності або артефакти, створені як на материковій Україні, так і за її межами;
- всі види діяльності зі створення, збереження, відтворення, аналізу і розповсюдження артефактів, сприйняття, використання і менеджменту музичних цінностей;
- всі суб'єкти діяльності (композитори, виконавці, музикознавці, критики, педагоги) разом з їх знаннями, навичками та іншими якостями, що забезпечують її успіх;
- установи і соціальні інститути, а також музичні інструменти та технічне обладнання, що обслуговують цю діяльність;
- культурно-мистецьке середовище, в якому, як у компоненті макросередовища культури, відбувається взаємодія на рівнях: «група – група», «група – суспільство», «особистість – суспільство», що має вплив на формування та розвиток музичної культури [4, с. 11-12].

Отже, музична культура української діаспори – це модель з високоорганізованими осередками, внутрішнім рухом, власними законами; єдине ціле, що характеризується власною природою, функціональними зв'язками, самодостатнім мистецьким статусом, визначальними рисами та особливостями, соціокультурним призначенням, силою психологічного впливу на учасників культуротворчого процесу.

Музична культура західної діаспори має такі *особливості* :

- з позицій синергетики вона постає як *самоорганізована та самоналагоджувальна структура*;
- музична культура діаспори представлена трьома основними видами – традиційною, елітарною та масовою, а також двома родами діяльності – аматорським і професійним;
- упродовж ХХ ст. вона активно розвиває галузь церковної музики (творення, виконання, тиражування, музикознавче осмислення), яка була заборонена в Україні до часів незалежності, що забезпечило безперервність цього процесу в контексті історії української музичної культури;
- музична культура діаспори постійно перебуває у діалозі культур народів країн проживання і відтак впливає на світовий культурний простір.

Віолетта Дутчак комплексно осмислює бандурне мистецтво діаспори ХХ – початку ХХІ ст. як національне духовно-культурне явище, невід'ємне від мистецьких надбань України. Бандурне виконавство в зарубіжжі (аматорські та концертно-академічні форми), досліджене нею «на засадах жанрової класифікації (інструментальне та вокально-інструментальне, сольне й ансамблеве, презентує видові форми (мандрівна та концертно-академічна) і темброву типологію (моно- та мішані зразки)» [1, с. 28]. Дослідниця стверджує, що композиторський рівень бандурного мистецтва діаспори «реалізувався у різножанровій площині авторських інструментальних творів, [...] вокально-інструментальних та інструментальних п'єс, обробок й аранжувальних, представлений доробком бандуристів-виконавців – Л. Гайдамаки, П. Деряжного, В. Ємця, Ю. Китастого, П. Конопленка-Запорожця, В. Луціва,

С. Ластовича-Чулівського, В. Мішалова, М. Теліги, Ю. Фединського, З. Штокалка, Р. Явної; диригентів – Г. Бажула, В. Божика, Г. Китастого, Р. Левицького, Г. Назаренка, П. Попатенка, професійних композиторів О. Герасименко, Ю. Олійника та ін.» [1, с. 28].

У музичному процесі української діаспори протягом ХХ ст. сформувалися дві тенденції, які визначали його зміст. Одна пов'язана з демократизацією музичного життя і виражалася в залученні широких кіл українців до аматорського хорового співу та оркестрового виконавства. Інша полягала у професіоналізації музичного життя через підготовку кадрів, активну участь у ньому професійних співаків та музикантів.

Музична культура української діаспори перебувала під впливом світових поліетнічних геокультурних систем. Такі умови породили амбівалентну підсистему національної художньої культури, у лоні якої об'єктивовано вертикаль внутрішньоетнічної спадковості та горизонталь міжнародних культурних взаємин. У зближенні музичної культури української діаспори з культурами світу спостерігалися дві різновекторні тенденції: *доцентрова*, що виявлялася у зверненні до «ядра» культури задля утвердження національної самосвідомості, та *відцентрова*, для якої характерним був вихід за межі національного заради наднаціональної інтеграції, синтезу культур, трансформації нових художніх візнь. Українські музиканти зробили вагомий внесок у розвиток світової музичної культури, беручи активну участь у музичному житті народів країн проживання; їхня діяльність була спрямована на поглиблення міжнаціональних культурних зв'язків.

Проведені дослідження відкривають нові перспективні напрями подальших наукових пошуків: поглиблене вивчення творчості композиторів діаспори; аналіз музикознавчої спадщини українського зарубіжжя; упровадження здобутків діаспори та зарубіжного досвіду підготовки мистецьких кадрів на різноманітних курсах у діяльність освітніх та мистецьких закладів України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя в національному музично-культурному процесі ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис... доктора мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво / Дутчак Віолетта Григорівна; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2014. – 40 с.
2. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : [монографія] / Віолетта Дутчак. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 488 с.
3. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: [монографія] / Г.В. Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
4. Карась Г. Українська музична культура західної діаспори як соціокультурний феномен ХХ століття: автореф. дис... доктора мистецтвознавства: 26.00.01 – теорія та історія культури / Карась Ганна Василівна; НАКККіМ. – К., 2014. – 44 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2014.

Анна Карась

Украинское музыкальное диаспороведение как новое направление современного искусствоведения.

Статья посвящена новому направлению современного искусствоведения – украинскому музыкальному диаспороведению, которое утверждается в исследованиях Анны Карась, Виолетты Дутчак. Музыкальная культура украинской западной диаспоры XX века рассматривается как социокультурный феномен. Разрабатывается ее структурная модель, обозначены новые перспективные направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: украинское музыкальное диаспороведение, искусствоведение, западная диаспора, музыкальная культура, система, структурная модель.

Hanna Karas

Ukrainian Music Diaspora Studies as a New Trend in Contemporary Art Criticism.

The article is devoted to a new trend in contemporary art criticism, i.e. Ukrainian music Diaspora studies. It is stated that these studies have become the subject of scientific research for Hanna Karas and Violetta Dutchak. The musical culture of the Ukrainians of the Western Diaspora of XX century is considered to be a social and cultural phenomenon. The author devises its structural model and outlines the new perspectives for further research. The structural model of the Western Diaspora's musical culture is a complex integral self-organized open system which consists of musical artefacts, all kinds of cultural and music activities, establishments, social institutions, etc. The author concludes that the musical culture of the Ukrainian Diaspora is a complex constituent part of the Ukrainian art in general and of the musical culture in particular.

Key words: Ukrainian music Diaspora studies, art criticism, the Western Diaspora, musical culture, structural model.

УДК 78.07(477):94(477).15

Віолетта Дутчак

(Івано-Франківськ)

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглядається специфіка розвитку бандурного мистецтва як складової музичної культури української діаспори ХХ – початку ХХІ ст. Проаналізовано здобутки бандуристів зарубіжжя на джерелознавчому, хронологічному, просторово-географічному, соціокультурному, порівняльному, органіологічному, виконавському, композиторському, освітньо-педагогічному та методичному, суспільно-комунікативному рівнях.

Ключові слова: бандурне мистецтво, діаспора, музична культура, об'єкти-артефакти (бандури, нотні партитури, школи гри, звукозаписи), суб'єкти бандурної діяльності (композитори, виконавці – солісти і колективи, майстри музичних інструментів), навчальні та виконавські методики тощо.

Національне бандурне мистецтво з ХХ століття отримало нові вектори розвитку, визначені не лише змінами іманентних ознак інструментарію, жанрово-стильових пріоритетів, умов освіти, форм виконавства, але й просторовими межами – поширенням цього виду мистецтва поза Україною. Нові соціально-політичні та культурні умови в Україні, специфіка культуротворення в інших державах світу, в свою чергу, забезпечили динаміку розвитку бандурного мистецтва, що позначилося на багатьох рівнях: конструктивно-органологічному, культурно-мистецькому, комунікативному тощо.

В системі музичної культури української діаспори бандурне мистецтво займає помітне місце, оскільки синтезує виразні національні ознаки: вербальний (мовний), музично-інтонаційний (мелодичний, гармонічний, ладовий) та органіологічний (інструментальний) компоненти. Протягом всіх етапів становлення і розвитку української культури поза межами батьківщини, бандурне мистецтво представлене на високому рівні, забезпечило пріоритетність своїх мистецьких досягнень у порівнянні з аналогічними процесами в Україні.

Бандурне мистецтво діаспори комплексно проаналізоване в монографії і дисертації автора [1; 2]. Вихідними положеннями аналізу структури музичної культури української діаспори ХХ – початку ХХІ ст. стали дослідження В. Євтуха [3], Г. Карась [4], В. Трошинського [5], К. Чернової [6].

У пропонованій статті автор ставить метою аналіз складових бандурного мистецтва діаспори крізь призму структурної моделі музичної культури української діаспори ХХ – початку ХХІ ст.

Виходячи із типології систем, запропонованої В. Шейком та Н. Кушніренко [7, с. 61-62], бандурне мистецтво української діаспори можна визначити як багатофункціональну, відкриту, складну, динамічну, детерміновану і цілеспрямовану, регульовану систему. У свою чергу вона виступає підсистемою в ієрархії системи музичної культури української діаспори загалом. Структурна модель музичної культури української діаспори (за Г. Карась) охоплює: 1) музичні цінності чи артефакти; 2) види діяльності (створення, відтворення, збереження, розповсюдження і сприйняття, використання музичних цінностей, аналіз артефактів); 3) суб'єкти діяльності, їх знання, навички, здобутки; 4) установи і соціальні інститути; 5) культурно-мистецьке середовище [4, с. 46].

Екстраполюючи поняття й складові структурної моделі музичної культури діаспори на бандурне мистецтво, зауважимо його виразну унікальність, що вирізняє згаданий напрям серед інших мистецтв. Феномен бандурного мистецтва – у його дуалізмі площин вокальної та інструментальної музики, діалектичній взаємодії фольклорного побутування і академічного музикування, переплетенні сфер професіоналізму й аматорства. Як і інші види українського мистецтва впродовж ХХ століття, бандурне виявляє оригінальний симбіоз рис традиційних і новаторських.

В історії розвитку бандурного мистецтва за межами України вирізняється така хронотопна періодизація. Перший період – початок століття (до 20-х років), коли презентація бандури відбувається в межах вільного пересування українських митців територіями колишньої Російської імперії та Речі Посполитої. Другий період – 20–30-і рр., коли у середовищі українців-емігрантів першої хвилі знаходимо лише поодинокі факти про бандуристів та фахові товариства. Наступний, третій період – 40–50-і рр., впродовж якого до Європи, Америки, Австралії прибуває нова хвиля післявоєнної еміграції,

починається активне впровадження бандури в мистецький побут українців, створення колективів та майстерень з виготовлення інструментів. Закріплення здобутків цього періоду відбувається у наступні 60–80-і рр., коли, в основних географічних ареалах проживання українців, формуються потужні провідні мистецькі осередки бандуристів, втілюється в життя скоординована програма організації навчальних кобзарських курсів для молоді в українських таборах Європи та Америки, створюється новий оригінальний репертуар, активізується концертна діяльність окремих виконавців та ансамблів. З кінця 80-х – початку 90-х рр. розпочинається четвертий, сучасний період розвитку бандурного мистецтва діаспори, зумовлений після проголошення незалежності нашої держави налагодженням щільних зв'язків всіх українців світу й співпрацею бандуристів діаспори та материкової України, об'єднанням зусиль всіх бандуристів у проведенні спільних конкурсів та фестивалів, гастрольних подорожей тощо. Таким чином спостерігаємо тотожність часових періодів в розвитку бандурного мистецтва в діаспорі з періодизацією розвитку музичної культури українців за кордоном загалом.

Просторово-географічний характер поширення бандурних осередків в різних країнах світу впродовж ХХ ст. також суголосний із загальними тенденціями динаміки музичної культури діаспори. Географія країн, де функціонували бандурні осередки, зумовлювалася політичними чинниками та особливостями напрямів еміграційних хвиль впродовж ХХ ст., а також соціальним статусом та інтелектуальним рівнем емігрантів. Таким чином, І період трудової еміграції, переважно селян та дрібних ремісників з терен Галичини, спрямований переважно до Америки (Канади, США), не дає поштовху для розвитку музичних осередків, в т.ч. бандурних. Окремі зафіксовані історично «спалахи» навчання та виконавства бандуристів в Росії (Москва, Петербург, Катеринодар) цього періоду можна визначити як активізацію діяльності інтелігенції у справі популяризації музичної культури серед еміграційних кіл та в середовищі українських етноісторичних спільнот Російської імперії.

Друга еміграційна хвиля (після І світової війни), що була спрямована переважно до європейських країн – Польщі, Німеччини, Чехословаччини, Франції – за своїм соціальним статусом була інтелектуально вищою, а наявність в її рядах національно свідомої студентської молоді сприяла появі перших структурованих організацій, товариств, осередків, видавничої діяльності. До цього періоду відносимо також первісне поширення бандури за океаном (США, Канада).

Третя еміграційна хвиля фіксує стрімку активізацію бандурного мистецтва – після Другої світової війни в Євразії (Польща, Німеччина, Італія, Франція, Великобританія, Китай), Америці (США, Канада), Австралії, а також в Росії (внаслідок штучного переселення і виселення українців за Урал, на Далекий Схід, до Сибіру).

Для четвертого періоду, внаслідок нового притоку емігрантів з України, чому сприяли демократичні зміни в країні, характерним стає перерозподіл питомої ваги концентрації українців у зарубіжжі – активізація діяльності традиційних центрів, зокрема в Америці (США, Канада) та Європі (Польща, Німеччина), асиміляція та згасання окремих осередків (Росія), створення нових (Франція). Сьогодні в середовищі нових емігрантів спостерігається відродження інтересу до бандурного музикування як у спеціалізованих навчальних закладах, так і в загальноосвітніх (Італія, Португалія, Угорщина, Казахстан та ін.).

У першому компоненті структури музичної культури діаспори до музичних цінностей (артефактів) в бандурному мистецтві відносимо, першочергово, рукописи і друковані видання музичних творів і методичних видань, праці наукові й науково-публіцистичні, у т.ч. музично-критичні (монографії та статті в періодиці), записи – вінілові платівки, касети, CD-диски, відео-диски, музичні інтернет-ресурси, а також створені унікальні зразки музичних інструментів.

У сфері друкованих видань слід відзначити, що саме поза межами України вперше були опубліковані підручники гри на бандурі Г. Хоткевича, 1909 (Львів, Австро-Угорщина), В. Шевченка, 1913 (Москва, Росія), нотний репертуарний збірник («Наша пісня», Прага, Чехословаччина, 1926). Крім того, в 1923 р. в Берліні (Німеччина) вийшло унікальне науково-публіцистичне видання В. Ємця «Кобза і кобзарі», що започаткувало наукові дослідження кобзарства в історично-виконавському аспекті. Загалом, діаспора, порівняно з Україною, і в наступні періоди ХХ ст. презентує широкий спектр монографічних, навчально-методичних («Кобза і бандура» П. Конопленка-Запорожця, «Кобзарський підручник» З. Штокалка, «Короткий курс гри на харківській бандурі» В. Мішалова) і нотних видань (Г. Китастого, Г. Назаренка, С. Ластовича-Чулівського, Р. Левицького та ін.), рукописів, автори яких торували відмінну від материкової української ділянку розвитку бандурного мистецтва, що ґрунтувалася на традиціях харківської школи гри та інструментарію, поширеного в 20–30 роки ХХ ст. в Україні, а пізніше витісненого київсько-чернігівським напрямом внаслідок репресій проти інтелігенції, що відстоювала харківський напрям. На відміну від України 50–80-х рр., у репертуарних виданнях бандуристів зарубіжжя переважали епічні, духовні твори (думи, історичні пісні, коляди і шедрівки, канти і псалми), композиції патріотичного спрямування (пісні січових стрільців, воїнів УПА), твори на вірші Т. Шевченка, І. Франка, І. Багряного та ін.

Важливим фактором збереження бандурних традицій у середовищі українського зарубіжжя ХХ ст. став звукозапис. Поступове вдосконалення техніки звукозапису сприяло довговічності фіксації зразків бандурного виконавства (стилістики, домінуючих жанрів, особливостей репертуару на різних історичних етапах). Звукозаписи бандуристів української діаспори стали своєрідним дзеркалом поширення форм і жанрів виконавства: чоловічого, жіночого, мішаного; сольного – вокально-інструментального чи інструментального; ансамблевого – камерних (дуети, тріо, квартети) та великих форм (капели); акомпануючого (комбінованого). Крім того, звукозаписи зберегли своєрідність не лише виконавського стилю, манери співу та гри, але й рівень технічного володіння інструментами, голосом, декламацією, артистичними даними. Формування яскраво виражених рис стилів виконавства, що проявилось у підборі репертуару, виявили їх спрямованість як на внутрішні ознаки кобзарської гри та співу (національні), так і на зовнішні (інонаціональне, неукраїнське мистецьке оточення). Загалом, динаміка звукозаписної діяльності бандуристів діаспори засвідчила тенденцію до загальної професіоналізації бандурного мистецтва в зарубіжжі.

Серед солістів зарубіжжя, які зафіксували бандурний репертуар, – доробок В. Ємця, М. Теліги, З. Штокалка, Г. Китастого, В. Луціва, П. Конопленка-Запорожця, П. Гончаренка, Б. Шарка, Р. Левицького, В. Мішалова, Ю. Китастого, Р. Боцюрківа, Б. Черевика, П. Деряжного, Ю. Фединського, Р. Явної, Ю. Петлюри та ін. Саме їх творчістю представлений широкий репертуарний спектр бандурного мистецтва: від духовних (канти, псалми) та епічних жанрів (думи, билини, історичні пісні) до майстерних обробок народних пісень, інструментальних композицій, авторських творів. Інструментарій, репрезентований виконавцями, виявляє поширення в діаспорі інструментів харківського і київського типу, діатонічного та хроматичного.

Ансамблеві звукозаписи зафіксували репертуар колективів різного складу (однорідних та мішаних), визначають, що найпоширенішими жанрами залишаються обробки українських народних пісень, танців, твори на слова Т. Шевченка, авторські композиції Г. Хоткевича, Г. Китастого та ін. Найбільш повно представлена у звукозаписах творчість чоловічої Капели бандуристів ім. Т. Шевченка (США). Аудіоспадщина колективів охоплює твори ансамблів – «Бурлака» (Італія – Великобританія), ансамбль С. Ганушевського, Дівочої капели бандуристок П. Потапенка, Експериментального бандурного тріо (США), квартету «Кобзарське братство» (кер. Л. Мазур, Великобританія), Канадської капели бандуристів (кер. В. Мішалов, Канада), «Бандура» (кер. О. Попович, Польща), а також мішаних – квартету Р. Левицького, ансамблів «Гомін степів», «Бандура Даунтаун» (кер. Ю. Китастий, США), ім. Г. Хоткевича (Австралія), «Бандура» (кер. Ю. Дубицький, Франція), тріо «Жайвір» (Великобританія) та ін.

Інструменти – бандури і кобзи, створені майстрами діаспори, становлять неабиякий інтерес в історії органології, оскільки враховують не лише еволюційні процеси удосконалення бандури на національному ґрунті, але й кращі досягнення світового інструменталізму. Бандура, що становить синтезований видовий інструмент (поєднання арфи, лютні й цитри), у варіантах майстрів діаспори ХХ ст. отримала оригінальні вирішення, що мають яскраву перспективу в майбутньому.

Другий компонент структури музичної культури діаспори охоплює специфічні види діяльності бандуристів, що забезпечують створення, відтворення і популяризацію музичних цінностей. До них належать основні види творчості бандуристів – композиторська, фольклорна, виконавська – репрезентована на професійному й аматорському рівнях. Як допоміжні можна розглядати педагогічну, диригентську, музикознавчу, просвітницько-видавничу діяльність.

Композиторська творчість реалізовувалася у різножанровій площині авторських інструментальних зразків (концерт, соната, сюїта, варіації, п'єса), вокально-інструментальних та інструментальних обробок й аранжувань. Творчість бандуристів діаспори є переважно вокально-інструментального ансамблевого спрямування (духовні композиції, обробки народних пісень, компонування масштабних наскрізних вокально-інструментальних композицій). Сольна творчість орієнтована на традиційні жанри кобзарства (думи, билини, історичні пісні, паралітургічні твори) та інструментальні композиції для удосконаленого хроматичного інструментарію. Композиторська діяльність в діаспорі забезпечила професійний технічний та художній ріст виконавців, внутрішні напрацювання, у т.ч. новаторські, в навчально-освітній та концертній практиці бандуристів зарубіжжя, розширила межі співпраці українських бандуристів у світі.

Виконавська творчість бандуристів зарубіжжя презентує жанрову (інструментальна та вокально-інструментальна), формотворчу (сольна та ансамблева), видову (мандрівна та концертно-академічна), типологічну (однотемброву та мішану) класифікацію. Тембр бандури у поєднанні з голосом виступає унікальною домінуючою ознакою української національної музики в світі – «етнічним звукоідеалом». Виконавські тенденції бандурного мистецтва діаспори є уособленням засад спадкоємності у збереженні національних традицій регіональних шкіл, зокрема у кобзарських та академічних стилях (автентичному традиційному, професійному академічному, фольклорно-аматорському, авангардному), орієнтації на автентичний кобзарський і сучасний концертний репертуар.

Освітньо-педагогічна діяльність виявилася у створенні розгалуженої системи бандурних навчальних осередків різного рівня (цикли практичних лекцій, школи, табори, курси) під егідою як провідних концертних колективів, так і громадських та церковних організацій. Методика гри на бандурі в діаспорі переважно ґрунтувалася на харківському способі гри, популяризована в Україні Г. Хоткевичем і продовжена на еміграції його учнями (Г. Бажулом, Л. Гайдамакою та ін.), а також новими авторськими синтезованими методиками С. Ластовича-Чулівського, Г. Назаренка, В. Мішалова, Ю. Китастого та ін.

Завдяки домінантним національно-виховним механізмам в середовищі української еміграції мистецький процес освіти, творчості, виконавства бандуристів не переривався на жодній зі своїх історично-хронологічних стадій.

Пропаганда мистецтва бандуристів в українському зарубіжжі впродовж ХХ ст. засвідчила розмаїття змістових форм: видання методичної та репертуарної літератури, фахової періодики, концертної та фестивальної практики, організація наукових конференцій, радіо- та телепрограм, створення Веб-сторінок та Веб-форумів бандуристів світу, що були і залишаються не лише способами спілкування та популяризації бандури в діаспорі, але потужними каталізаторами прискорення аналогічних процесів в Україні.

Третій компонент структурної моделі музичної культури діаспори складають суб'єкти – творчі особистості – композитори, виконавці (солісти і колективи), диригенти, педагоги, майстри музичних інструментів. Яскраві досягнення в бандурному мистецтві діаспори визначає доробок першочергово солістів – митців-виконавців, які забезпечили збереження традиційного репертуару кобзарства – дум та історичних пісень, розвиток інструментальних народно-танцювальних жанрів на різних історичних етапах. Серед них – В. Ємець, М. Теліга, Л. Гайдамака, Г. Назаренко, Г. Китастих, В. Луців, Г. Бажул, З. Штокалко, С. Ластович-Чулівський та ін.

Композитори, які увійшли в історію бандурного мистецтва діаспори, – М. Теліга, Г. Китастих, С. Ластович-Чулівський, Л. Гайдамака, Окс. Герасименко, Ю. Олійник, Ол. Герасименко-Олійник, В. Мішалов, Ю. Китастих, Ю. Фединський – забезпечили появу нових жанрових пріоритетів бандурного виконавства, перш за все, інструментальних, сприяли розвитку техніки гри на інструменті, розширення музичного мислення солістів і учасників колективів.

Серед зарубіжних музикознавців важливу роль в осмисленні тенденцій розвитку бандурного мистецтва діаспори відіграли В. Витвицький, В. Луців, А. Горняткевич, О. Попович, В. Мішалов та ін., котрі неодноразово виступали на шпальтах україно- та іншомовної періодики. Яскраву сторінку вписав у пропагування бандури за кордоном ініціатор і багатолітній головний редактор журналу «Бандура» Школи кобзарського мистецтва Нью-Йорку М. Досінчук-Чорний.

Титульною в зарубіжному кобзарстві стала діяльність чоловічої Капели бандуристів імені Т. Шевченка (Детройт, США), керівниками і диригентами якої були відомі митці – Г. Китастих, Г. Назаренко, В. Божик, П. Потапенко, І. Задорожний, В. Колесник, О. Махлай, А. Бріттен, Б. Герявенко. Капела бандуристів ім. Т. Шевченка виступала в еміграційному середовищі як носій саме національної музики та інструментарію, здійснювала плекання і розвиток української пісні, пропагувала творчість українських композиторів. Це засвідчує її багатий виконавський архів та каталог звукозаписів, до якого входять українська хорова класика М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Лисенка, К. Стеценка, А. Гнатишина, твори Г. Хоткевича, Г. Китастого, численні українські народні пісні, канти, псалми. За весь час функціонування на чужині Капела Бандуристів ім. Т. Шевченка дала біля тисячі концертів, у т.ч. і на найкращих світових сценах, видала численні довгограючі платівки, касети, аудіодиски, відеодиски, опрацювавши понад 600 творів бандурного і хорового репертуару. Вона була і залишається унікальною концертною одиницею українського зарубіжжя, яка об'єднуючи виконавців вже третього покоління бандуристів-емігрантів, пропагує українське традиційне мистецтво в діаспорі, сприяє вихованню нових кадрів виконавців.

Майстри бандур українського зарубіжжя (С. Ластович-Чулівський, В. Ємець, брати Ол. і П. Гончаренки, В. Гляд, В. Вецал, К. Блум, А. Бірко та ін.) не лише забезпечили збереження харківського типу інструментарію з його технічними характеристиками та виконавськими можливостями, запропонованими свого часу в Україні ще Г. Хоткевичем, але й визначили новий підхід до хроматизації інструмента, його строю та форми, що виявило автономію конструкції бандури. Пріоритетні напрями пошуків майстрів зосереджувалися у виборі матеріалів (натуральних та штучних) для деки бандури; пошуку оптимального співвідношення кількості струн та їх хроматизації; удосконаленні механізму перемикання тональностей (на основі тотальної й індивідуальної системи). Новаційні зміни в конструкції бандур спрямовувалися не лише для відтворення автентичних зразків, але й інших виконавських напрямів сучасного мистецького простору, що синтезують український фольклор, кантрі, поп-музику, Old time, джаз та академічну музику і формують стилі New Age, World music тощо.

Третій компонент структури музичної культури діаспори становлять установи і соціальні інститути. У бандурному мистецтві вони представлені не надто чисельно, зважаючи на кількісні показни-

ки осередків бандурного мистецтва за кордоном загалом. Проте, низка організацій, шкіл, осередків стали унікальними на культурно-мистецькому тлі історії української діаспори. Саме поза межами України в діаспорі вперше були організовані офіційно зареєстровані структури, що ініціювали та реалізували концертно-просвітницький рух, навчальну, виконавську та видавничу справи, що суттєво випереджувало аналогічні процеси на материковій Україні. Це, зокрема, перші навчально-мистецькі центри бандурного мистецтва: Катеринодарські кобзарські школи М. Богуславського на Кубані (1913 р., 1916 р.), товариство «Кобзар» (Москва, 1912–1914), діяльність якого була спрямована на поширення інструмента серед прогресивного українства (керівник – відомий актор і співак В. Шевченко, автор п'ятичастинної «Школи гри на бандурі»). В середині 20-х рр. організовуються товариства «Кобзар» при Українській академічній громаді Праги (голова Г. Омельченко, 1923–1926 рр.) та Українській господарській академії м. Подєбради (голова М. Левицький, 1925–1926 рр.). Тут започатковуються ансамблеві колективи та навчальні курси, де викладали В. Ємець і М. Теліга. Курси гри на бандурі завершили понад 60 бандуристів, серед яких викладачі та студенти українських навчальних закладів, зокрема Українського Вільного університету, Українського Вищого педагогічного інституту (Прага), Української Господарської Академії (Подєбради) та ін. Зазначені товариства ініціювали виготовлення бандур (майстерні Ф. Ганнавальда, Г. Довженка, І. Романченка, П. Непокипного) та друк методичної літератури.

Ініціатором багатьох напрямів діяльності бандуристів діаспори стала Школа кобзарського мистецтва Нью-Йорку, заснована 1972 р. Вона стала головним координуючим центром розвою бандурної освіти в українському зарубіжжі. Ініціатором її створення та постійним адміністратором впродовж довгого часу був М. Досінчук-Чорний (1972–1999), з 2000 р. – І. Лехицький.

У Школі кобзарського мистецтва сотні дітей одержали знання не лише гри на бандурі, але і української мови, звичаїв, обрядів, пісень. Керівництво навчанням гри на бандурі здійснювали о. С. Кіндзерявий-Пастухів, В. Юркевич, Ю. Китастих. Своєрідною візитною картою Школи став ансамбль бандуристів «Гомін степів», організований 1982 р. з її кращих вихованців (керівник Ю. Китастих).

З початку свого заснування Школа видавала з ініціативи М. Досінчука-Чорного «Кобзарський листок», пізніше музично-літературний журнал-щоквартальник «Бандура» (з 1981 р.).

ШКМ сприяла активізації навчальних процесів бандуристів Південної Америки, зокрема, Аргентини, Бразилії, Венесуели, Парагваю – у закупівлі інструментів та проведенні навчальних курсів для осередків Латинської Америки. Активісти Школи також постійно працювали інструкторами кобзарських таборів: у Канаді та США.

Унікальними структурами другої половини ХХ ст. стали створені 1982 року при підтримці Українського Вільного Університету (УВУ) у Мюнхені найбільш активними випускниками Школи кобзарського мистецтва Нью-Йорку Товариство українських бандуристів і Товариство українських бандуристів Європи, які ставили за мету популяризацію бандурного мистецтва, організацію навчально-освітніх курсів, шкіл, таборів.

П'ятий компонент структури музичної культури діаспори – культурно-мистецьке середовище. Бандуристи діаспори зуміли створити унікальний пласт української культури, що, ґрунтуючись на питомих традиціях, не лише їх зберіг і примножив, але й розвинув, органічно адаптувавши до умов інонаціонального середовища.

Тут важливими напрямками слід виділити – у сольному виконавстві – збереження традиції чоловічої гри та співу, що найбільше відповідала епічному та духовному репертуару (В. Ємець, М. Теліга, З. Штокалко, В. Луців, В. Мішалов, Ю. Китастих, В. Мота та ін.); в колективному виконавстві – синтезування досягнень високого інструментального професіоналізму (на основі харківського способу гри) та хорового співу (Капела бандуристів ім. Т. Шевченка, Канадська капела бандуристів та ін.).

Бандуристи діаспори стали першими в багатьох інноваціях форм і стилів виконавства на між-етнічному перетині культур – творчість В. Мішалова, Ю. Китастого, Окс. Герасименко, Н. Гудзій, сприяли реверсу багатьох традицій і новацій в Україну, сприяли поширенню зацікавленості бандурою серед представників інших націй (Ч. Сукума, Л. Лінн, Ле ван Хоа).

Свідченням яскравих здобутків бандурного мистецтва сучасної діаспори є висока оцінка діяльності його представників незалежною Українською державою: присвоєння високих звань – Героя України Григорію Китастому – посмертно (США); заслуженого артиста України Віктору Мішалову (Канада), Ользі Герасименко (США), Вірі Зелінській (Канада), Володимирі Моті (Канада); нагородження орденами «За заслуги» Володимира Луціва (Великобританія), Юрія Олійника (США), Віктора Мішалова (Канада), присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка Капелі бандуристів ім. Т. Шевченка (Детройт, США).

Таким чином, значні творчо-виконавські здобутки бандуристів діаспори, їх досягнення у суспільно-громадській, педагогічній, видавничій справах виокремили бандурне мистецтво українського зарубіжжя у важливий напрям розвитку національної музичної культури, що значною мірою умож-

ливив збереження і розвиток давніх кобзарських традицій та новаційних засад творчості, сприяв критичному й об'єктивному висвітленню проблем сучасного кобзарства в наукових дослідженнях та періодиці. Бандурне мистецтво зарубіжжя актуалізувало культурний діалог України та держав зарубіжжя, суттєво вплинуло на їх зближення, спільні пошуки нових шляхів розвитку цього виду творчості. Бандурне мистецтво стало рівноцінним чинником формування багатогранної української музичної культури, невід'ємними складовими якої є духовні та матеріальні досягнення материкової та діаспорної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дутчак В. Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя : монографія / Віолетта Дутчак. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 488 с.+ 72 іл.
2. Дутчак В. Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя в національному музично-культурному процесі XX – початку XXI століття : дис. ... док. мист. : 17.00.03 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України / Дутчак Віолетта Григорівна. – К., 2014. – 580 с.
3. Євтух В. Етнічність : глосарій / Володимир Євтух. – К. : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – 170 с.
4. Карась Г. В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття : монографія / Ганна Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
5. Трощинський В. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко // Україна крізь віки. – Т. 15. – К., 2001. – 142 с.
6. Чернова К. Українська діаспора як соціокультурна система / Катерина Чернова. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2007. – 347 с.
7. Шейко В. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : Підручник / Володимир Шейко, Наталія Кушнарєнко. – К. : Знання, 2006. – 307 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2014.

Віолетта Дутчак

Бандурное искусство в системе музыкальной культуры украинской диаспоры XX – начала XXI в.

В статье рассматривается специфика развития бандурного искусства как составной музыкальной культуры украинской диаспоры XX – начала XXI века. Проанализированы достижения бандуристов зарубежья на источниковедческом, хронологическом, пространственно-географическом, социокультурном, сравнительном, органиологическом, исполнительском, композиторском, образовательно-педагогическом и методическом, общественно-коммуникативном уровнях.

Ключевые слова: бандурное искусство, диаспора, музыкальная культура, объекты-артефакты (бандуры, нотные партитуры, школы игры, звукозаписи), субъекты бандурной деятельности (композиторы, исполнители – солисты и коллективы, мастера музыкальных инструментов), учебные и исполнительские методики и тому подобное.

Violetta Dutchak

Bandura Art in the System of Ukrainian Diaspora Musical Culture during the XX – Beginning of the XXI Century.

This article describes the features of bandura art as the part of Ukrainian Diaspora's musical culture during the XX – XXI century. Ukrainian Diaspora's bandura art is defined as a multi-functional, open, complex, dynamic and regulated system, which is a subsystem in the hierarchy of Ukrainian Diaspora's musical culture. The author analyses Diaspora's bandura art regarding such its achievements such as: musical works and artefacts; different activities (compose, reproduce, preserve, distribute and analyse works and artefacts); skills and achievements; institutions and social institutes; the cultural and artistic environment, etc.

The achievements of diaspora bandura players are analysed within chronological, geographic, sociocultural, comparative, performing, composing, educational, pedagogical, methodological, social-communicative etc. frames.

Key words: bandura art, Diaspora, musical culture, artefacts (bandura, musical scores, music schools), the subjects of bandura activity (composers, performers, soloists and ensembles), training and performing techniques.

УДК 314.743:78:061.91:94(477).15

Людмила Обух

(Івано-Франківськ)

ОСЕРЕДКИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ

У статті дається комплексна характеристика осередків музичної освіти в українських духовних закладах діаспори, встановлюються освітні форми музично-освітньої діяльності в них, простежується професійна діяльність окремих педагогів-музикантів.

Ключові слова: музична освіта, осередки, українські духовні заклади, освітні форми, видавнича діяльність, діаспора.

Серед численних українських освітніх інституцій за кордоном помітне місце посідають духовні заклади, де поряд з освітнім процесом велика увага приділяється збереженню й передачі національних культурних пам'яток, артефактів та традицій майбутнім поколінням.

Основою для наших узагальнень про музичну освіту в українських духовних закладах діаспори слугували матеріали, надані бібліотекою Української православної церкви (УПЦ) в США (зокрема в особі бібліотекарки Лариси Булиги) [9]¹, відділом україніки Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ) [15], а також архівні матеріали Інституту літургійних наук Українського католицького університету (УКУ, м. Львів) [1; 2]; історичний нарис о. С. Мудрого [13], монографія Г. Карась [7], дисертаційна робота З. Валіхновської [3], тематичні публікації Г. Карась [8], С. Мединського [11], А. Михальського [12], М. Томпсона [16], а також матеріали «Енциклопедії української діаспори» в США [5], газети «Свобода» [10] та журналу «Українське православне слово» [4]. Детальніше розкрити окремі питання вдалося методом інтерв'ю з єпископом-емеритом Івано-Франківської єпархії Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Софроном Мудрим, чину св. Василя Великого (ЧСВВ) [6]. Можливість з'ясувати певні деталі надало безпосереднє спілкування зі студентами семінарії св. Софії УПЦ в Савнд-Бавнд-Бруці (США) при залученні новітніх інформаційних технологій (зокрема програми Skype).

Характеристика осередків музичної освіти в українських духовних закладах західної діаспори та висвітлення їх ролі в галузі української церковної музичної освіти за рубежом, зважаючи на відсутність узагальнюючих праць з даних питань, нині постають актуальними та становлять мету пропонованої розвідки. Для цього було поставлено низку завдань, серед яких: на основі джерельного та архівного матеріалу виявити осередки музичної освіти в українських духовних закладах діаспори, визначити та встановити форми музично-освітньої діяльності в них, простежити професійну діяльність окремих педагогів-музикантів.

Як у Європі, так і в Америці уроки церковного співу були і досі залишаються обов'язковими в кожному українському духовному закладі. Серед духовних закладів Старого світу з уже укладеною освітньою традицією церковного співу виділяється Українська папська колегія св. Йосафата УГКЦ ЧСВВ в Римі (Італія), заснована за дозволом папи Лева XIII 18 грудня 1897 року [13, с. 20]. У 1934 році митрополит Андрей Шептицький одним з перших спонсорував колегію, виділивши на її розвиток десять тисяч італійських лір [13, с. 41]. Лекції церковного співу та навчання дяківки ведуться позауніверситетським викладом і входять до т. зв. домашніх обов'язкових курсів. У «Нарисі історії Української папської колегії св. Йосафата в Римі» о. С. Мудрого зазначено, що лекції церковного співу велися щочетверга з ранку до обіду, навчалися предмету протягом п'яти років та кожного року складали іспит [13, с. 112]. Практичні заняття відбувалися під час святкових, щонедільних та щотижневих Богослужінь та молебнів. Студенти навчалися за «Гласописцем» І. Дольницького (віденське перевидання під редактуванням о. О. Дзеровича та о. І. Музички). З 1974 по 1979 роки церковний спів викладав о. Д. Ференц. Водночас, обіймаючи посаду віце-ректора (1960–1974) і ректора Колегії (1974–1995), музичні заняття провадив о. С. Мудрий. Допомогу в роботі з хором, який налічував близько тридцяти-сорока семінаристів, надавали о. О. Дзерович, о. Піхляр [6], о. доктор І. Горняк, о. І. Музичка. Крім виступів у колегії, хор неодноразово брав участь у великих імпрезах університету

¹ Висловлюємо щирю подяку п. Ларисі Булизі за сприяння у науковому пошуку.

або в інших римських центрах. Часто він співав на Ватиканському радіо, а також декілька разів на італійському [12, с. 69-70]. Варто відзначити, що в 1966 році через ватиканську радіостанцію почали передавати співану Божественну Літургію українською мовою [13, с. 111].

Ще одним освітнім закладом, де в навчальну програму було включено вивчення історії української музики, став Український католицький університет ім. св. Климента в Римі. Серед списку викладачів III літнього академічного курсу УКУ за 1972 рік [1] знаходимо прізвище викладача предмету «Музикознавство» професора музикології Ігора Соневицького (1926–2006). В його архіві¹ збереглися лекційні матеріали рукописної та машинописної форми: «Музика України-Руси, або українська музика Княжої доби» і «Шевченко і музика». В Програмі на літній курс 1972 року [2] ним зазначено, що матеріал предмету «Українська народна музика» запланований на 10–12 лекцій, які ілюструватимуться музичними зразками на звукозаписуючому пристрої і на музичному інструменті (фортепіано). Тривалість навчання – 2 тижні, а впродовж третього тижня відбуватимуться іспити з цього предмету. Виходячи з навчального розкладу на 1976 рік, вакаційні курси УКУ тривали три тижні, з 16 червня по 3 липня. Впродовж цього періоду І. Соневицький читав лекційний курс «Шевченко і музика».

Проблема вишколу співців, дяків та духовних отців спонукала як православну так і греко-католицьку церкви до створення відповідних освітніх інституцій в Америці.

При допомозі митрополита Мстислава Скрипника (1898–1993) УПЦ в США 1975 року започаткувала духовну семінарію св. Софії у Бавнд-Бруці (Нью-Джерсі). Від початку заснування і до сьогодні один раз на тиждень по дві години там ведуться уроки церковного співу, де вивчаються мелодії всього Богослужбового циклу на основі київських та галицьких розспівів [14, с. 450]. У 1975–1983 роках музичні дисципліни тут викладав професор В. Завітневич [4]. У наш час церковний спів у семінарії ведуть о. М. Ростко та о. С. Хутник².

Традиційними для громади УПЦ стали літні церковні школи для дітей. Зокрема, в червні 2002 року в Пармі (Огайо) відбулася дев'ята по черзі літня церковна школа при українському православному соборі св. Володимира. В однотижневій програмі взяли участь шістдесят п'ять дітей, для яких, крім лекцій на християнську тематику, проводилися музичні заняття [10].

Нині в греко-католицькій семінарії візантійського обряду св. Кирила і Мефодія у Пітсбурзі (Пенсильванія, США) викладачем церковного співу є професор М. Томпсон. З його доповіді стає відомо, що в цій семінарії студенти навчаються відповідно до традиції простопіння за І. Бокшаєм (Мукачево)³. Окрім того, ще використовуються мелодії Пряшівської єпархії, які зібрав та видав маленькою збіркою дяк А. Парвенський. Ця збірка користується попитом у деяких парафіях і досі [16, с. 237]. З часом у США ставало дедалі важче знайти примірники «Простопіння». У 1925 році греко-католицький дяк Т. Рацін, який отримав європейську освіту, на основі видання І. Бокшая уклав нову редакцію «Простопіння». Значним джерелом буклетів з текстами та мелодіями для Літургійних Богослужб стали приватні видання В. Левкулича. Протягом тридцяти років він видавав богослужбові книги церковнослов'янською та англійською мовами для великої кількості літургійних обрядів.

Міжєпархіальна комісія у справах священної музики ГКЦ візантійського обряду в США, створена в 2001 році для ревізії перекладу Божественної Літургії та прилучених текстів простопіння, видала переклад «Простопіння» англійською мовою, яку пізніше розширили до збірки «Візантійський Літургійний Спів». Ця ж комісія зробила повний переклад трьох Божественних Літургій: Івана Златоустого, Василя Великого та Преждеосвячених дарів, а також відповідні гімни для відправлення літургій на парафіях; завершила роботу над транскрибуванням «Простопіння» для Божественних Літургій Івана Златоустого та Василя Великого. У цих транскрипціях за основу бралися мелодії І. Бокшая з урахуванням традицій, які вже склалися в Америці. Крім того, був завершений новий переклад Божественної Літургії Преждеосвячених дарів, Богослужб Великого тижня, Пасхальної Неділі та Архиерейської Служби Божої і зараз ведеться робота над новим перекладом Чину похорону мирян та священників [16, с. 240-241].

Одним із закладів, де велася систематична видавнича діяльність, був Науково-богословський інститут УПЦ в Нью-Йорку. За весь час існування інституту (з 1951 до 1982 року) його директором був професор Василь Прокопович Завітневич (1899–1983) – науковець, музикознавець, регент, музично-громадський діяч, меценат. Хоч інститут, яким керував В. Завітневич, складався з декількох членів, більшість роботи виконував Василь Прокопович. Фактично музичний відділ існував тільки формально. Він зазначався В. Завітневичем лише на нотних публікаціях, щоб відрізнити їх від інших, не музичних. Перебуваючи у Нью-Йорку, В. Завітневич зібрав, упорядкував, зредагував і видав протягом 1959–1979 рр. десять томів Богослужбових книг, де вміщено хоріві цикли добового кола

¹ Архів переданий дружиною І. Соневицького Наталією із США до УКУ (м. Львів), урочисте представлення архіву відбулось в 2011 р. за участі Н. Соневицької.

² Зі слів колишнього семінарника о. А. Матлака.

³ Бокшай Іван (1874–1940) – закарпатський композитор, хоровий диригент, музично-громадський діяч.

Богослужень та паралітургійні твори. Як мистецтвознавець, Василь Прокопович був автором низки статей в еміграційних періодичних виданнях США – «Нові дні» та «Український православний календар». За жанром це були музично-публіцистичні статті, які виконували просвітницько-освітню функцію та містили опис життєвого і творчого шляху митців, перелік творчої спадщини, стислий аналіз окремих творів. Загалом музично-освітня діяльність В. Завітневича в значній мірі не тільки сприяла збереженню національних культурних традицій в США, а й стала цінним вкладом у скарбницю української культури [14].

Сьогодні справу професора В. Завітневича продовжує його наступник, теперішній регент собору св. Володимира УПЦ в Нью-Йорку – Маркіян Комічак. У 2002 році при сприянні видавництва УПЦ в Бавнд-Бруці (Нью-Джерсі, США) він зредагував та упорядкував збірник традиційних церковних мелодій англійсько-українського формату «Божественна Літургія» для мішаного хору. У передмові до свого збірника автор зазначає, що розміщений нотний матеріал не є складний і пристосований для співу всіх парафіян або навіть будь-якого невеликого вокального ансамблю [17, с. 2]. Мелодії, в основі яких лежать Київські розспіви, згармонізовані у чотириголосому викладі для мішаного складу ансамблю чи хору і розташовані за порядком Богослужіння.

Церква в еміграції завжди була духовно-культурним оплотом для українців. Тому, переїжджаючи на чужину, вони будували церкви, платили за переїзд священників, дяків та регентів до країн поселення.

Дяко-учительська справа в Галичині мала багату і плідну традицію, адже дяки, які належали до нижчого чину служителів церкви, були найміцнішою та найширшою зв'язуючою ланкою між духовенством і народом. Важливою була їхня професійна музична підготовка, що стала можливою з часу започаткування Дяко-учительського інституту в Перемишлі та церковно-співочої школи у Станіславові (XIX ст.), основний навчальний напрямок яких охоплював співочо-церковний вишкіл. Основними практичними посібниками були нотні Ірмолої [3, с. 9].

Емігруючи, дяки вивозили з собою «Церковне Простопіння», «Гласопісець», «Київський Ірмологіон», «Львівський Ірмологіон» і тому подібне. Ці книги передавалися від одного дяка до іншого як найбільший скарб. Часто саме дяки організували з хлопців та чоловіків «кліроси», які ставали ядром церковного співу [16, с. 231]. Оскільки наприкінці XIX – початку XX ст. українські емігранти в Америці, на відміну від західноєвропейської діаспори, не мали духовних чи дяківських семінарій, греко-католицькі та православні парафії цілковито залежали від подібних освітніх форм.

Цікавим є факт існування (з лютого 1946 по травень 1947 року) Дяківської школи у таборі для полонених Української Дивізії «Галичина» в Ріміні (Італія), де на той час була англійська зона. Там знаходилися воїни Першої української дивізії Української національної армії, більшість з яких були молодими людьми і тому, як зазначає Г. Карась, «...питання їх освіти та виховання було важливою справою» [8, с. 17]. Спочатку, в зв'язку з невідомим терміном перебування у полоні, був запланований шестимісячний Дяківський курс, що офіційно розпочав свою діяльність 14 лютого 1946 року. Директором курсу став о. О. Бабій, а опікуном – о. Е. Кордуба. На навчання зголосилося близько вісімдесят осіб віком приблизно від 20 до 25 років. Всі вони пройшли вступні іспити, які проводили два дипломовані дяки – І. Сирота та Г. Симбай в присутності одного із священників. Згодом курс було продовжено та перейменовано у Дяківську школу, у якій серед богословських предметів викладалися теорія музики, церковний спів та диригування. Церковний спів викладали дяки І. Сирота, Г. Симбай та В. Зінчук, а теорію музики та диригування – професор Є. Пасіка. Навчання доповнювалося практичними заняттями в таборній церкві. Рівночасно у школі зорганізовано церковний хор під керівництвом І. Сироти. Хор дуже часто співав Служби Божі у своєму таборі, а також і в інших таборах. Випускні іспити проводились у два етапи: спочатку письмово (з вісімдесяти курсантів дійшли до їх складання біля сорока осіб), потім усно (допущено до іспиту тільки двадцять курсантів і лише шістьнадцять успішно їх склали). До складу екзаменаційної комісії ввійшли директор школи о. Е. Кордуба, комендант табору С. Яськевич, о. О. Маркевич, професор Є. Пасіка та дяк І. Сирота. Очолив комісію доктор о. І. Пашко з Рима (згодом єпископ українських католиків в Австралії). Всі сорок курсантів по складанні письмового іспиту отримали свідоцтва про закінчення однорічної Дяківської школи. Після складеного усного іспиту шістьнадцять курсантів отримали свідоцтва дипломованих дяків. Слід відзначити, що свідоцтва дипломованих дяків мали печатку Священної Конгрегації для Східних Церков і підпис голови Римської Комісії владики Кир Івана Бучка, Апостольського Візитатора [11, с. 60-62]. Переїхавши до Англії в 1947 р. випускники школи почали самостійно організувати хори та виконували дяківські обов'язки. Виступи їхніх колективів засвідчували високий рівень української музичної культури, що допомогало здобувати прихильність представників інших націй. Після звільнення з полону восени 1948 р. деякі випускники дяківської школи виїхали до Канади та Америки, де також керували церковними та світськими хорами [8, с. 17].

Своїми дяківськими освітніми інституціями славляться Пітсбурзька та Пармська єпархії ГКЦ візантійського обряду (Пенсильванія, США). У Пармській єпархії дяк Майкл Чампіон розпочав у

1985 році Дяківську програму, під егідою якої видавався інформаційний бюлетень «Голос дяка». У 1993 році в цій же єпархії був заснований Дяківський інститут під орудою професора Н. Бороса, а також Дорадча рада для установлення освітнього, теологічного та музичного аспектів інституту. Навчальна програма закладу розподілена на чотири частини, що охоплює навчальний період у чотири роки, та вміщає в собі як письмовий екзамен, так і усну демонстрацію професійних дяківських навиків. Програма задумана як «школа без стін», де весь навчальний процес діє на основі кореспонденції між Інститутом та кандидатом у дяки. У Пітсбургській митрополії також були певні програми підготовки дяків, а в 2001 році засновано Митрополичий дяківський інститут (МДІ), місцем перебування якого стало студентське містечко Візантійської католицької семінарії св. Кирила і Мефодія. Цей інститут має п'ятирічну програму підготовки дяків, включно з уроками Літургії, Св. Письма, музичної теорії, побудови голосу та дяківський репертуар. Кожен із п'яти років навчання присвячений вивченню окремої теми: на першому році студенти вивчають Самогласні гласи і Вечірню з Утренню, на другому році вони опановують Воскресні гласи з прокіменами та Божественну Літургію, третій рік навчання присвячений Літургії Пржедеосвячених дарів та співу під час Великого Посту, четвертий – Богослужінню Великого Тижня та Пасхальної Неділі, п'ятий – Святим тайнам, Похороном та Богослужінням на різні потреби. Студенти МДІ зустрічаються один раз на місяць у суботу. Навчання триває від вересня до лютого. У Світлу Суботу МДІ проводить «Дяківський день Молитви і Розважання», що містить у собі також спів Воскресної Утрени, Божественної Літургії, Вечірньої у Томину неділю та дві презентації на літургійно-духовні теми. Від свого заснування заклад працював над забезпеченням Візантійської церкви матеріалами для відправи Божественної Літургії та видрукував наступні матеріали: чин Вечірні у суботу вечером, припиви для Вечірні та Утрени, чин Утрени в Неділю, чин Вечірні у Неділю ввечері під час Великого Посту, чин Вечірні протягом тижня під час Великого Посту, чин Утрени для днів Аلیلуя, Канон св. Андрія Критського, Утреню жениха (понеділок, вівторок, середа Великого Тижня), Параклис до Богородиці та дванадцять томів Минеї місячної зі щоденними Богослужіннями і синаксаріями для кожного святого. МДІ має також свою веб-сторінку (www.metropolitancantorinstitute.org), на якій розміщено подібні Вечірні для кожного тижня, стихири і тропарі кожного святого (що його є день) та порядок Богослужінь Октоїха, Минеї, Тріоди і П'ятдесятниці. Все це сприяє вивченню традиційних мелодій подібних, які за останні п'ятдесят років були призабуті [16, с. 241-243].

Організатором і диригентом дяківських курсів у Канаді і США з 1979 р. був Йосиф Роль (1949 р. н.) – церковно-музичний діяч, диригент, член Літургійної комісії Торонтської єпархії (1976–1978), автор нотних збірок «Музика УКЦ для хорального вжитку» та «Літургія св. Івана Золотоустого» (1984), а також наспівів різних церковних відправ [5, с. 338].

Одним із викладачів церковного співу та хоровим керівником в різних дяківських курсах та в семінаріях УГКЦ в Канаді був доктор музично-педагогічних наук Павло Маценко (1897–1991) – майстерний педагог, диригент, музикознавець, композитор, публіцист і громадський діяч, ініціатор та організатор Українських освітніх курсів при Українському національному об'єднанні 1940 року в Канаді. Саме П. Маценко залучає на ці курси всевітньо відомого диригента Олександра Кошиця, що підвищило їх рівень і спопуляризувало серед української громади. У 1955 року П. Маценко викладав історію української музики та церковного співу в Колегії св. Андрея УПЦ у Вінніпезі. З 1959 по 1963 роки він обіймав посаду ректора Інституту св. Івана в Едмонтоні. Від 1963 по 1972 роки П. Маценко працював викладачем музичних дисциплін у Роблінській колегії св. Володимира (Манітоба) [15, с. 9], де видав (1964–1966) посібники для студентів з текстами українською мовою, у трьохголосному викладі Службу Божу св. Івана Золотоустого (самоілковий розспів) з тропарями, кондаками й прокіменами, Вечірню, відправи Страсного Тижня (Утреня Страстей, Вечірня з покладанням Плащаниці та Єрусалимська Утреня). У Вінніпезі П. Маценко в 1962 році видав Богослужбові співи Української греко-православної церкви в Канаді: одноголосу Вечірню та «Господи, кличу...» із стихирами на вісім голосів.

Підсумовуючи зазначимо, що музично-освітня діяльність велася в кожному українському духовному закладі західної діаспори. До потужних музично-освітніх осередків Старого світу можна віднести Українську папську колегію св. Йосафата УГКЦ ЧСВВ та УКУ ім. св. Климента в Римі (Італія). Професійну музичну підготовку надавала Дяківська школа у таборі для полонених Української Дивізії «Галичина» в Риміні (Італія). В Америці до таких осередків відносимо духовну семінарію св. Софії УПЦ у Бавнд-Бруці (Нью-Джерсі, США), греко-католицьку семінарію візантійського обряду св. Кирила і Мефодія у Пітсбурзі, Дяківський інститут у Пармі та Митрополичий дяківський інститут у Пітсбурзі (Пенсильванія, США).

Проаналізувавши опрацьований матеріал та узагальнивши відомості, можна встановити такі освітні форми музично-освітньої діяльності духовних закладів діаспори: музичні лекції, заняття з церковного співу в семінаріях та духовних колегіях, музичні заняття при літніх церковних школах,

спів під час Богослужень, паралітургійний спів, концертні виступи. Важлива роль в галузі церковної музичної освіти відводиться дяківським програмам, курсам, школам та інститутам. Особливістю вищевказаних закладів було впровадження в навчальний процес різноманітних літніх курсів, зокрема і музично-освітніх. Беручи до уваги кваліфіковану організацію навчального процесу під час літніх канікул в УКУ, можна припустити, що практика навчання на різноманітних вакаційних курсах була досить поширеною в еміграції і стала її здобутком. Цьому значною мірою сприяла високопрофесійна діяльність педагогів (як приклад, професора музикології І. Соневицького).

Така зарубіжна практика кваліфікованого проведення подібних освітніх підготовок під час канікулярного періоду була б актуальною і для сучасного українського навчального процесу, що прагне інтеграції у світовий освітній простір та належить до перспективних науково-освітніх питань.

З метою методичного забезпечення була розгорнута широка видавнича діяльність. Вищезгадані видання Богослужбових творів були і є практичною допомогою як регентам церковних хорів, дякам, так і викладачам та учням освітніх духовних інституцій діаспори. По сьогоднішній день їх використовують на заняттях з церковного співу в семінаріях УГКЦ та УПЦ в США.

Отже, становлення і розвиток церковної музичної освіти в діаспорі уможливили різноманітні освітні форми, професійна діяльність музикантів-педагогів (зокрема І. Соневицького, П. Маценка, В. Завітневича, Й. Роля), видавнича діяльність Науково-Богословського інституту в Нью-Йорку (США), Митрополичого дяківського інституту та Міжєпархіальної комісії у справах священної музики в Пітсбурзі (США) та окремих приватних осіб.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів І. Соневицького : папка за 1980 р., аркуш I (Архів не описаний) // Інститут літургійних наук Українського католицького університету у Львові.
2. Архів І. Соневицького: папка за 1972 р., аркуш I // Інститут літургійних наук Українського католицького університету у Львові.
3. Валіхновська З. Музично-церковна освіта Галичини австрійської доби (1772–1918) : автореф. дис. ... канд. мист-ва : спец. 26.00.01 – «теорія і історія культури» (мистецтвознавство) / З.О. Валіхновська. – Львів, 2009. – 15 с.
4. Галіон Н. В першу річницю смерті бл. п. проф. Василя Завітневич / Ніна Галіон // Українське Православне Слово. – Нью-Йорк, 1984. – № 3. – С. 26–27.
5. Енциклопедія української діаспори / [упор. В. Маркус, Д. Маркус]. – Нью-Йорк; Чикаго : НТШ в Америці, 2012. – Т. 1 : Сполучені Штати Америки. – Кн. 2 : Л–Р. – 348 с.
6. Інтерв'ю з владикою Софроном Мудрим 02 липня 2010 р. (м. Івано-Франківськ, Україна) // Архів автора.
7. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : [монографія] / Ганна Василівна Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
8. Карась Г. Особливості розвитку музичної освіти українців в умовах перехідних таборів Європи після Другої світової війни / Ганна Карась // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 11. – С. 15–18.
9. Матеріали діяльності УПЦ в США // Архів автора.
10. Махлай І. Відбулась літня школа / І. Махлай // Свобода. – 2002. – Ч. 42. – С. 11.
11. Мединський С. Дяківська школа в Риміні / С. Мединський // Риміні 1945–1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у британському полоні в Італії : зб. II / [упор. В. Ревуцький]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 60–62.
12. Михальський А. Спогад про «римінців»-богословів / о. д-р А. Михальський // Риміні 1945–1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у британському полоні в Італії : зб. II / [упор. В. Ревуцький]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 66–71.
13. Мудрий С. Нарис історії української папської колегії Св. Йосафата в Римі / о. Софрон С. Мудрий, ЧССВ. = Storia del Pontificio Collegio Ucraino di san Giosafat a Roma / Sofron S. Mudryj. – Рим : Вид-во оо. Василіан, 1984. – 197 с.
14. Обух Л. Збереження українських музично-освітніх традицій в діяльності Науково-Богословського Інституту в США / Л. Обух // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : сучасний вимір, проекція у майбутнє (у рамках Конгресу української діаспори) : зб. матеріалів третьої Міжн. наук.-практ. конф. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – С. 450–454.
15. Павло Маценко. Музиколог, композитор і громадський діяч: Збірник на пошану 90-ліття народин / [упор. і зред. В. Верига]. – Торонто : Видання УНО Канади, 1992. – 142 с.
16. Томпсон М. Вживання Бокшаївського «Простоїнія» у США / М. Томпсон // Простоїніє – наша спільна спадщина: матеріали конференції, присвяченої сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного Простоїнія» о. І. Бокшая 26–27 червня 2006 / [ред. В. Ігнатишин]. – Ужгород : Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Бл. Теодора Ромжі, 2007. – С. 231–245.
17. Komichak M. Preface / M. Komichak // Divine Liturgy. Traditional melodies presented in a parallel English-Ukrainian format and adapted for congregational singing or mixed choir / [compiled and edited by Markian Komichak] / The Ukrainian Orthodox Church of USA. – South Bound Brook, New Jersey, 2002. – P. 2.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2014.

Людмила Обух

Ячейки музикального образования в украинских духовных учреждениях западной диаспоры.

В статье дана комплексная характеристика ячеек музыкального образования в украинских духовных учреждениях западной диаспоры, установлены образовательные формы музыкально-образовательной деятельности в них, прослеживается профессиональная деятельность отдельных педагогов-музыкантов.

Ключевые слова: музыкальное образование, ячейки, украинские духовные заведения, образовательные формы, издательская деятельность, диаспора.

Liudmyla Obukh

Cells of Music Education in Ukrainian Western Diaspora Spiritual Institutions.

In this article a complex characteristic is given to spiritual cells of music education in Diaspora spiritual institutions. Moreover, the forms of education of some teachers and musicians are outlined. Music education activity was conducted in every Ukrainian spiritual establishment of the Western Diaspora. To the powerful music education cells of the Old World it is possible to attribute the Ukrainian Pontifical College and the Ukrainian Catholic University in Rome (Italy). Professional music education was provided by the School for Deacons in the internment camp of the Ukrainian Division «Galicia» in Rimini (Italy). Furthermore, the author of the article lists the cells that function in the USA: the Theological Seminary of the Ukrainian Orthodox Church in South Bound Brook (New Jersey, USA), the Byzantine Catholic Seminary in Pittsburgh, the Byzantine Catholic Eparchy of Parma, the Byzantine Catholic Archeparchy of Pittsburgh (Pennsylvania, USA), etc.

Key words: music education, cells, Ukrainian spiritual institutions, forms of education, publishing, the Western Diaspora.

УДК 930.1:783

Богдан Кіндратюк

(Івано-Франківськ)

КАМПАНОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

Згадано дослідження тих фундаторів української кампанології, що творили в діаспорі: В. Біднова, В. Січинського, В. Кармазіна-Каковського, У. Самчука й інших. У час, коли не все з написаного можна було опублікувати в Україні, вони знайомили світ із надбаннями її дзвонарства, служили національній культурі. Праці науковців, композиторів, письменників діаспори забезпечили безперервність у його вивченні.

Ключові слова: дзвони, дзвоніння, людвигарство, кампанологія, кампанологи, діаспора, наукові джерела, дзвонарська культура.

Нещодавно опубліковано результати комплексних фундаментальних музикознавчих студій Віолетти Дутчак [2] і Ганни Карась [5], присвячені вивченню духовного спадку закордонного українства. Однак, ще мало надруковано узагальнень стосовно дослідження його вченими розвою побутування церковних і світських дзвонів в Україні (відливання дзвонів, будівництво споруд для них, сприяння діяльності дзвонарів тощо, згадка про це в народній культурі, творчості письменників, малярів, композиторів). Актуальність теми нашої статті посилюється також тим, що дзвоніння були одним із найособливіших чинників східноєвропейської історії культури, вони впливали на мораль, звичаї. Ця гілка мистецтва залишила глибокий слід у східному музичному фольклорі, сприяла розвитку церковного співу, зокрема, була не тільки підґрунтям розвою його багатоголосся, а й допомагала формуванню т. зв. національних шкіл звуку в Білорусі, Росії, Україні.

Запорукою становлення української кампанології як комплексної науки про всі аспекти виготовлення, функціонування та відображення дзвонів у нашій культурі є не тільки створення наукової джерельної бази, а й забезпечення тягlosti в дослідженнях, узагальнення їхніх результатів. Вирішенню цих завдань сприяє вивчення творів, написаних у діаспорі, зокрема Василем Бідновим (1874–1935), Володимиром Січинським (1894–1962), Уласом Самчуком (1905–1987) та іншими.

Трагічний кінець українського відродження 20-х років ХХ ст., знищення дзвонів обірвав сподівання стосовно ґрунтовного й усебічного вивчення національного дзвонарства. Його дослідження продовжилося в еміграції. Одним із послідовників кампанологічних студій став В. Біднов. У праці «Дзвони» [1], написаній на основі літописів, публікацій III-го Археологічного з'їзду, робіт польських авторів [32; 33], студій російського дослідника історії Церкви Євгенія Голубінського (1834–1912), поважної енциклопедичної статті Олександра Петровського (1868–1929) [19], досліджень Вадима Модзалевського (1873–1920) [13; 14], Бориса Пилипенка (1892–1937) [20] й інших про біла й дзвони, як прадавні засоби закликати на молитву, літургійно-музичні інструменти, висловлюється критичне ставлення до оповідань про винахід дзвона й перше його використання св. Павлином, прослідковується розповсюдження дзвонів у Європі й час появи тут великих литих дзвонів; відзначається найбільша правдоподібність запозичення їх Київською Руссю від німців, оскільки літописна назва дзвона церковнослов'янською мовою (що потім перейшла і в російську мову) «колокол» походить від німецького слова *die Glocke*. При аналізі літописних повідомлень про дзвони, слушно виділено вагому роль Галицько-Волинського князівства в збереженні й розвитку давньоруської традиції їхнього відливання; пояснюється звичай робити на них написи (до якої церкви відливалися та час виготовлення), надання їм імен. Узагальнюючи походження назв дзвонів, робиться висновок, що найбільше розповсюджені імена жертводавців, а також у зв'язку з функціональним призначенням (день і час, коли б'ють у той чи інший дзвін). Стосовно кількості дзвонів для кожного храму, то вона визначалася не тільки практичними потребами, а й матеріальним статком і стараннями парафіян. Зауважується, що подорожуючих по Україні чужинців у ХVII ст. деякі дзвони дивували великими розмірами. Називаючи художньо цінні дзвони, характеризується їх оздоблення, а для порівняння подається вага й розміри найважчих дзвонів з інших країн. Не забувається гетьман Іван Мазепа (1639–1709) як щедрий жертводавець виготовлення цих важливих церковних належностей та пізніша втрата дорогоцінних пам'яток старовини й мистецтва через «потреби індустріалізації» в СРСР. Насамкінець, у примітці редакції повідомляється, що це перший розділ розвідки про дзвони, а в подальших рубриках

буде описано про їхнє богослужбове значення, різні способи дзвоніння та ін. Однак, продовження статті досі не віднайдене, можливо, зберігається в якомусь архіві на Заході.

Ще одним із когорти фундаторів української кампанології став син Юхима Січинського (Січинського) (1859–1937) [26] – В. Січинський, який на початку ХХ ст. вивчав дзвіниці й дзвони Галицької України, пропагував їх як мистецький спадок [27]. Пізніше свої студії присвятив історії виробництва цих інструментів, писав про розвиток цехів, підтверджував тяглість традиції лиття дзвонів від княжих часів, «хоч в XIV–XV ст. зустрічаємо на західноукраїнських землях імена німецьких майстрів» [28, с. 87-88]. В. Січинський склав «Реєстр майстрів», серед яких – значна кількість людвигарів, роки їхнього життя, місця праці тощо (пізніше Павло Жолтовський (1904–1986) уклав «Словник майстрів художнього лиття» [3, с. 109-128]).

Уже в еміграції В. Січинський написав гасло «Дзвони» до Енциклопедії українознавства. У цій статті зібрано відомості про національне дзвонарство, зокрема ті, які не могли бути опубліковані в СРСР. Починається виклад відзначенням окремої поширеної галузі людвигарства в старі часи – відливання дзвонів, що стояло на високому технічному й мистецькому рівні. Привертається увага до літописних рядків, які вміщують відомості про дзвони в Русі-Україні, згадується відливач дзвонів Миколай (1382 р. працював у Львові) та напис на найбільш старовинному тамтешньому дзвоні 1341 р. із церкви св. Юра (цей дзвін разом із більшим інструментом 1933 р. «Андрей» і п'ятьма меншими нині використовують для творення різних музичних повідомлень). Подаються відомості про найдавніші дзвони – 1473 р. з подільської церкви в Сутківцях, 1346 р. Володимира на Волині, 1571 р. з вежі Корнякта у Львові, 1587 р. із чернечої обителі в Зимному на Волині. При відзначенні, що в старі часи дзвони відливалися на місцях їхнього призначення, нагадується про їхнє виробництво в ХІІІ ст. в Галичі, ХІV–ХVІІ ст. у Львові (привертається увагу до мистецького витвору його майстрів – дзвін 1653 р. у Розділлі). Водночас, В. Січинський пише про розвій людвигарського промислу на Придніпров'ї в ХVІІ–ХVІІІ ст. та дзвони відомих тамтешніх людвигарів. Згадує про віднайдені 1929 р. на Чернігівщині дзвін вагою 640 кг. з 1699 р. відомого військового людвигаря Карпа Балашевича († до 1735 р.), що оздобив витвір гербом і зображенням І. Мазепи на весь зріст. Подає відомості про великі відливарні дзвонів половини ХVІІІ ст. у Бродях (відомий дзвін 1747 р. Іллі Дублянського († 1747 р.), у Чорному Острові на Поділлі (дзвін 1772 р. майстра Василя), на Закарпатті. Не зважаючи на те, що в ХІХ ст. людвигарство в Україні підупало, але до Першої світової війни дзвони відливалися на багатьох підприємствах, зокрема Західної України. Завершує статтю згадка про знищення з весни 1930 р. по всій підрадянській Україні ніби на потреби в кольорових металах цілого ряду історичних дзвонів [29]. Праця написана В. Січинським на основі досліджень польського кампанолога зі Львова Кароля Бадецького (1886–1953) [32; 33], розвідок В. Модзалевського [14; 15], В. Біднова [1] та ін.

Закономірно, що про дзвони згадано в літургійній літературі, опублікованій у діаспорі. У Службі Божій св. Йоанна Золотоустого, виданій у Канаді наприкінці 40-х років минулого століття, привернута увага до відзначення дзвоніннями найбільш важливих місць Богослуження, при цьому зауважується різна їхня кількість: «Служачий дзвонить три рази по три» чи «коли священник благословить хліб, служачий дзвонить 3 рази», або «служачий дзвонить раз» [15, с. 303], «служачий дзвонить раз», «служачий дзвонить три рази» [15, с. 305] і т.п. У праці ще одного діяча нашої культури в діаспорі о. Юліана Катрія (1912–2000) «Пізнай свій обряд» [8] й інших подібних джерелах стосовно богослужіння в Українській Греко-Католицькій Церкві теж згадано про використання дзвонів, привертається увага до відмінностей відносно застосування православними й греко-католиками бил, клепал і дзвонів у Страсний тиждень і Воскресні торжества.

Вивченню дзвонарства сприяли студії, у яких досліджувалися форми давніх дзвіниць [6] як пам'яток із датами побудови на Бойківщині між 1500–1800 роками чи форми пізніших дзвіниць із 1800 р. до наших днів, подавалися типи дзвіниць у профілях [7].

У наш час інший діяч української культури в діаспорі Володимир Пилипович із Перемишля через Юрія Ясіновського привернув увагу автора до одного з когорти дослідників дзвонарства – перемишльського владики Григорія Лакоти (1883–1950). Він опікувався розповсюдженням музики дзвонів, пропагував, особливо під час їх освячення, її вагому роль у житті християн. Завдяки багатолітній роботі готував до опублікування монографію, присвячену історії дзвонарського мистецтва Перемишльської єпархії з Лемківщиною включно, зібрав значну кількість фотографій дзвонів із цих теренів (два альбоми), світліни споряджувалися відповідним науковим апаратом, зокрема відбитками написів і оздоблень, описів форм, часу й місця виготовлення, класифікувалися за відливарницькими школами тощо. Однак після арешту Г. Лакоти в 1946 р. і заслання його у Воркуту (помер у концтаборі «Абизь») доля матеріалу не відома [11, с. 178]. Інші науковці – Лешек і Тереса Мазепи звернули увагу на дзвоніння як складову особливого звукового простору Львова [12, с. 19].

Поширенню відомостей про українські дзвони й дзвонарське мистецтво на Заході сприяли не тільки публікації науковців, що виїхали з України, а й трудові емігранти, що створювали парафії,

оснащували церкви дзвонами. Частина з них поставлялася з Калуша [31, с. 35-36]. Нині вихідці з діаспори часто виступають жертводавцями зведення церков і дзвіниць, обладнання їх дзвонами [34].

Цінні відомості про дзвонарство знаходимо в спогадах, які опубліковані в діаспорі [25, с. 6-7, 36-39]. Водночас у художніх творах письменника У. Самчука правдиво відображено невід'ємну складову звукового довкілля ще початку ХХ ст. – музику дзвонів. І це не випадково, адже дитинство та юність цього митця пройшли на багатій дзвонарськими традиціями Волині. У його творах є особливо сміливі словесні образи музики дзвонів, що допомогло митцю розкрити силу її впливу. Хоч враження персонажів його художніх творів від музики дзвонів є суб'єктивним, однак це допомагає нам глибше пізнати духовний світ людини, не тільки краще пізнати багатство української культури, її регіональні традиції, а й диференціювати свої почуття, повніше їх пережити при сприйнятті дзвонів. Оскільки цей майстер художнього слова не писав спеціального дослідження, присвяченого дзвонарству, а мав інші завдання, тобто його не запідозриш у тенденційності, то читач, що народився у бездзвонівому довкіллі, ознайомлюючись із такими творами, легко переконується – церковні й світські дзвоніння були домінантою звукової палітри села чи міста; вони, супроводжуючи українця від коліски до труни, розміряли усталений плін життя, оздоровлювали людей. Водночас нинішні кампанологи в романах У. Самчука знаходять підтвердження про багато аспектів побутування церковних і світських дзвонів [21-24].

Не побачив би світ у добу більшовизму на теренах радянської України збірник народних пісень «Українські народні мелодії», у назві яких часто трапляється слово «дзвін» чи «дзвонити» [30]. Таких творів тут є 16. Тобто завдяки музикологу з діаспори Зіновію Лиську (1895–1969), що уклав збірник, збагатилася нотографія дзвонарства.

Відавня спів колядок і щедрівок супроводжувався такими предтечами дзвонів, як дзвіночки. За твердженням музикознавців, існує запис всесвітньо відомого «Щедрика», зроблений у Канаді, який повністю виконується на дзвониках.

Феномен дзвонарства, що просякнув життя людей і був важливим чинником потужного впливу на різні сторони життя, не могли обійти увагою українські творці музики, зокрема ті, що писали за межами України.

Імітація традиційного биття в один із важчих дзвонів на «Вірую» вчувається в найрозгорненішій частині «Служби Божої» (окремі пісні написані Ігорем Соневицьким (1926–2006) 1945 року для мішаного хору а capella) [17, с. 27]. Наслідування дзвонів серед інших композиторських прийомів в ораторії Мар'яна Кузана (1925–2005) «Неофіти» (1987) на вірші Тараса Шевченка (1814–1861) посприяло кращому розкриттю ідеї прославлення мучеників, переслідуваних за Христову віру [16]. Імітацію дзвонів засобами оркестру знаходимо в одноактній опері-сатирі І. Соневицького «Зоря» (1963).

Відлуння святкових дзвонів у творі для бандури Григорія Китастого (1936–1977) «Великодні дзвони» [9, с. 158-162] нагадує тріольна пульсація кварто-квінтових ходів у басовій партії на початку вступу акомпанементу. Далі в динамічному розвитку на слова «співають дзвони, колишуть піснею блакить» ця пульсація підкріплюється колористичними акордами в правій руці. Це ще більше нагадує звучання дзвонів і краще допомагає створити святковий настрій, образ Воскресіння Христа й України.

Образи дзвонів і дзвонів знайшли своє розмаїте відображення в камерно-інструментальній творчості композиторів. Серед пізніх творів Стефанії Лукіянович-Туркевич (1898–1977) виділяють камерно-інструментальний тричастинний цикл «Double Strings» (1976) для подвійного струнного оркестру (квінтету). У цій композиції, з узвичаєним темповим контрастом середньої, повільної частини, виділяється найвиразніший фінал, що ґрунтується на коляді «Бог предвічний». Звичайно, у коді композиторка не могла обійтися без імітації звучання дзвонів [18, с. 68-70].

Змалювати епічну, величну й барвисту музичну картину у фортепіанному триптиху І. Соневицького «Хрещення Руси-України» (написаний до 1000-ліття цієї знаменної дати) допомогла, разом з іншими засобами, імітація образу дзвонів.

Один із прийомів імітації звучання маленьких ідіофонів надібуємо в циклі І. Соневицького з 15 номерів «Canti spirituali» – «Духовні співи» (1987), створений на межі жанрів – прикладної церковної музики й концертної. Ця композиція написана для мішаного хору а capella й солістів (сопрано або тенора) із супроводом фортепіано чи струнного оркестру. В останньому сьомому номері першої частини «Богородице Діво» (сопрано й фортепіано) нагадуються відзвуки дзвіночків [17, с. 38]. Подібне імітування чуємо ще на початку і в закінченні самої молитви.

Серед поетичних рядків Надії Дички з нагоди 80-ліття уродження Прикарпаття, співака, бандуриста, імпресаріо гастролей митців українського зарубіжжя, культурного діяча діаспори Володимира Луціва є такі рядки:

*«Від ранньої до пізньої зорі
збігає Час, відмірюючи доли...*

*Можливо, десь Небесні дзвонарі
відлічують нам кожен рік поволі...*

*Можливо, знов для кожного свій дар
зсилають з Неба Ангели щомиті...*

*В земному храмі хтось із нас дзвонар,
А перед кимось – Віттарі відкриті...*

Науковці діаспори в час, коли не все можна було опублікувати з написаного в Україні, навіть при відсутності багатьох джерел, стали своєрідними дзвонарями в науці й мистецтві, кликали до нього. Своїми справами служили національній культурі, закладали наукові підвалини її кампанології. Завдяки цьому вдалося познайомити світову громадськість із надбаннями українського дзвонарства, показати його місце в здобутках цивілізації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біднов В. Дзвони: Короткі історичні відомості / Василь Біднов. – Варшава : [б. в.], 1931. – С. 96–117. Відбитки.
2. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія / Віолетта Дутчак. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 488 с.+68 іл.
3. Жолтовський П. Художнє лиття на Україні в XIV–XVIII ст. / П.М. Жолтовський. – К. : Наукова думка, 1973. – 132 с.
4. Зіць В. Іван Стебельський – меценат освіти і Церкви / Василь Зіць // Літопис Бойківщини Litopus Boykivshchynu: Орган Головної Управи Т-ва «Бойківщина», Вашингтон. – Самбір, 2004. – Ч. 1/ 66 (77). – С. 27–31.
5. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : [монографія] / Ганна Карась. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. – 1164 с.
6. Кармазин-Каковський В. Мистецтво Лемківської церкви / Всеволод Кармазин-Каковський. – Рим : [б. в.], 1975. – 310 с.
7. Кармазин-Каковський В. Архітектура бойківської церкви / Всеволод Кармазин-Каковський. – Нью-Йорк; Філадельфія : [б. в.], 1987. – 223 с.
8. Катрій Ю., о. Пізнай свій обряд: Літургійний рік Української Католицької Церкви / о. Юліян Катрій. – Нью-Йорк : [б. в.], 1976. – 485 с.
9. Китастий Г. Великодні дзвони // Китастий Г. Вставай, народе!: твори для капели бандуристів. Хори, солоспіви / Григорій Китастий. – К. : [б. в.], 1996. – С. 158–162.
10. Лакота Г., єп. Дещо про дзвони. З нагоди віднови «Вана Хрестителя», князя усіх дзвонів Перемиської Епархії / єп. Григорій Лакота // Український Бескид: Тижневик. – Перемишль, 1938. – Ч. 37. – 25 вересня – С. 4–5.
11. Лакота Г. Дві престольні церкви Перемиської / єп. Григорій Лакота // Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані історичні праці / [Вступ Марко Мельник. Зібрав і до друку підгот. Володимир Пилипович]. – Перемишль : [б.в.], 2003 («Перемиська бібліотека» перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі). – С. 33–109.
12. Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної академії у Львові: у 2-х т. / Лешек Мазепа, Тереса Мазепа. – Львів : Вид-во Сполон, 2003. – Т. 1. – 288 с.; Т. 2. – 200 с.
13. Модзалевський В. До історії українського лярництва (про людвигарів та конвигарів) / Вадим Модзалевський // Збірник секції мистецтв / Українське наукове товариство. Вип. 1. – К. : [б. в.], 1921. – С. 3–23.
14. Модзалевський В. Тези до докладу: «До історії українського лярництва» (про людвигарів та конвигарів) / В.Л. Модзалевський // Збірник секції мистецтв / Українське наукове товариство. Вип. 1. – К. : [б. в.], 1921. – С. 24.
15. Молитовник Християнської Родина / [склав о. Іриней Назарко]. – Мондер : [б. в.], 1948. – С. 285–316.
16. Ораторія Мар'яна Кузана «Неофіти» на вірші Тараса Шевченка. Компакт-диск ДДД 2000. (Духовна музика України. Ювілейний випуск 10).
17. Павлишин С. Ігор Соневицький / Стефанія Павлишин. – Львів : БаК, 2005. – 120 с.
18. Павлишин С. Перша українська композиторка Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукіянович / Стефанія Павлишин. – Львів : БаК, 2004. – 160 с.
19. Петровський А. Колокол / Александр Петровський // Богословская энциклопедия: в 12-ти т. Т. 12: Книги символические–Константинополь / [ред. Н. Глубоковского]. – Санкт-Петербург : Бесплат. прилож. к дух. ж-лу «Странник» за 1911 г. (1900–1911 г.). – С. 343–348.
20. Пилипенко Б. Видатна пам'ятка українського людвигарства (Мазепин дзвін) [стаття] [поч. ХХ ст.] / Борис Пилипенко // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. ІР, ф. № Х (Архів ВУАН), од. збер. 17954. – Машинописна копія. – 34 с.
21. Самчук У. Куди тече та річка. Частина перша / Улас Самчук // Волинь : роман у 3-х ч. Т. 1. – К. : Дніпро, 1993. – 574 с.
22. Самчук У. Війна і революція. Частина друга / Улас Самчук // Волинь. Т. 1. – К. : Дніпро, 1993. – 574 с.
23. Самчук У. Батько і син. Частина третя / Улас Самчук // Волинь. Т. 2 / [Післямова Степана Пінчука]. – К. : Дніпро, 1993. – 334 с.
24. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : роман / [Підгот. тексту та післямова Степана Пінчука] / Улас Самчук, Степан Пінчук. – К. : Укр. письменник, 1999. – 189 с.

25. Сандуляк І. Село Карлів колись і тепер. Друге незмінене вид. / Іван Сандуляк. – Дітройт : [б. в.], 1974. – 76 с.

26. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. Ушицкий уезд // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. Вып. 11 / [ред. прот. Е. Сецинского и Н. Яворовского] / Николай Сецинский, Николай Яворовский. – Каменец-Подольский : Типограф. Подольского губернского правления, 1911. – С. 1–144.

27. Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. / Володимир Січинський. – Львів : [б. в.], 1925. – 32 с.

28. Січинський В. Металева виробництво // Січинський В. Нариси з історії української промисловости / Володимир Січинський. – Львів : [б. в.], 1936. – С. 83–98.

29. Січинський В. Дзвони / Володимир Січинський // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Репринт. відтвор. вид. 1955–1984 рр., Т. 2. – Львів : [б. в.], 1993. – С. 508.

30. Українські народні мелодії. [Зібр. і зредагув. З. Лисько]: у 11-ти т. / Зіновій Лисько. – Торонто; Нью-Йорк [б. в.], 1991.

31. Церковні дзвони. Ювілейне видання з нагоди 130-літньої річниці закладення лярні дзвонів Б-тів Фельчинських у Калуші і Л. Фельчинського і С-ки в Перемишлі. – Станиславів: Союзна друкарня, 1938. – 48 с.

32. Badecki K. Lwowska wieża ratuszowa i jej dzwony / Karol Badecki. – Lwów : [б. в.], 1920. – 46 s.

33. Badecki K. Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie / Karol Badecki. – Lwów [б. в.], 1921. – 59 s.

34. Матеріали експедиційно-польових досліджень (Домашній архів автора).

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2014.

Богдан Киндратюк

Кампанологические исследования в украинской диаспоре.

Обобщаются результаты исследований основоположников украинской campanологии, в частности тех, которые работали в диаспоре: В. Биднов, У. Самчук, В. Сичинский, В. Кармазин-Каковский и другие. Когда не все из написанного можно было опубликовать в Украине, они знакомили мир с достижениями ее колокольного искусства, служили национальной культуре. Работы исследователей, композиторов, писателей диаспоры обеспечили непрерывность его изучения.

Ключевые слова: колокола, звони, людвигарство, кампанология, кампанологи, диаспора, научные источники, колокольная культура.

Bohdan Kindratiuk

Campanology Studies in the Ukrainian Diaspora.

The author of the article claims that in order to assure the establishment of Ukrainian campanology as a science of bells producing and functioning, scholars are to create the scientific source basis, and what is more they are to continue and develop these studies. According to the article the founders and researches of Ukrainian campanology are mainly represented by the Diaspora. Therefore, the article deals with the research of Vasyl Bidnov, Volodymyr Sichynskyi, Vsevolod Karmazyn-Kakovskyi, Ulas Samchuk and others contribution into Ukrainian campanology studies. They examined the usage of clappers and bells in religious and secular life of the Ukrainians, analysed these instruments as ancient means of call to prayer and liturgical musical instruments. The author stresses that at those times, when not everything could be published in Ukraine, the mentioned scholars acquainted the world with the heritage of Ukrainian bell-ringing. Finally, the article mentions migrant workers who created parishes and equipped churches with bells. Thus, the author concludes that the work of scholars, composers, writers of the Diaspora provided continuity of campanology studies.

Key words: bells, bell-ringing, copper casting, campanology, campanologists, Diaspora, scientific sources, bell-ringing culture.

Тетяна Цимбал
(Кривий Ріг)

УДК 94(477).15:39

ФОЛЬКЛОР ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРАЛЬНОГО БУТТЯ

У статті представлено досвід дослідження фольклору української еміграції як віддзеркалення особливостей діаспорального буття. Особлива увага приділяється феномену міфологізації образу Батьківщини, що має для людей, відірваних від рідного культурно-історичного ґрунту, компенсаторне значення.

Ключові слова: еміграція, діаспора, фольклор, міф, Батьківщина, укорінення.

Сьогодні міграція загалом (та еміграція, зокрема) є глобальним явищем, що відіграє значну роль у системі зовнішніх зв'язків держав та у внутрішній системі більшості країн. Однак дана проблема у багатьох аспектах залишається не розробленою. Особливо це стосується її філософського аспекту. З усього спектра феномену еміграції (правового, психологічного, етнокультурознавчого, релігійно-конфесійного, економічного, соціального та власне філософського) вітчизняною наукою досліджувалися переважно правові аспекти як умови переселення мігрантів, деякі проблеми розселення, соціально-економічного становища іммігрантів (головним чином, в Америці, зокрема в Канаді), а також історія та надбання української діаспори. Дослідницький діапазон зарубіжних учених є ширшим і включає, крім соціально-економічного становища мігрантів, умови побуту, форми спілкування, організації. Останнім часом більше уваги приділяється механізму адаптації та інтеграції, взаємозв'язку з материнським етнорегіоном, внеску переселенців в економічний і культурний розвиток країн поселення, етнокультурним процесам в іммігрантському середовищі.

Загалом цілісному вивченню проблеми міграції, значення якої неухильно зростає, приділяється мало уваги. Саме цим зумовлена актуальність нашої спроби філософського осягнення феномену еміграції, пошуків доцільної методологічної основи вивчення останнього, дослідження об'єктивно наявних засад, чинників та детермінант міграційних потоків, а також суб'єктивних, екзистенційних аспектів окресленої проблеми.

Тема даної статті є логічним продовженням дослідження соціально-філософських аспектів проблеми еміграції у контексті авторської концепції буттєвісного укорінення людини [8]. Проте у даному випадку акценти зміщені від загальної проблематики до розгляду основних тем, віддзеркалених в усній народній творчості діаспори, з акцентом на міфологізації образу Батьківщини у фольклорі українських іммігрантів. Вибір теми обумовлений тим, що феномен міфологічної свідомості, на нашу думку, найбільш яскраво виявляється саме в умовах дистанціювання від рідного культурно-історичного ґрунту. Проблема еміграції взагалі могла б не привертати такої уваги дослідників, якби була явищем «на околиці суспільства». Проте «еміграція сьогодні стала діагнозом, що характеризує масову психологію. Цілі прошарки населення живуть де завгодно, тільки не в цій країні» [6, с. 151]. В Україні актуальність даного напрямку досліджень обумовлена різким зростанням кількості емігрантів за останні двадцять років. Сьогодні наша країна займає п'яте місце у світі за кількістю громадян, що виїхали за її межі.

Фольклор українських емігрантів привертав увагу деяких дослідників ХХ ст., що вивчали пісенні твори як власне еміграції, так і про еміграцію [1; 2; 4; 5; 7]. Однак тема міфологізації образу Батьківщини як віддзеркалення загальних настроїв діаспори не розглядалася.

Вважаємо необхідним зробити декілька попередніх зауважень щодо основних понять дослідження, а саме: міф та фольклор. До першого неодноразово зверталися філософи, культурологи, історики, визначаючи його наступним чином: міф – це і життєвий світ (Л. Іонін), і категорія протосоціального (Т. Лукман), і розповідь про події, в яких відображено шаблі виходу людини з докультурного хаосу (Ф. Шеллінг). На думку деяких мислителів, за межами міфу взагалі немає нічого, крім нового міфу (Ф. Ніцше). Міф є історично первинною формою світогляду, способом моделювання та втілення соціальної реальності, способом ілюстрації культурно-історичного контексту. В сучасному філософському дискурсі міф розуміють не як певний текст, а як спосіб сприйняття та трактування дійсності, який ґрунтується на традиційних уявленнях про світ, мораль, співвідношенні реального та надреаль-

ного. Прагнення до міфологізації є важливою характеристикою свідомості людей, що виявляється на трьох рівнях: суспільства як цілісності, певної групи або спільноти та окремого індивіда. На нашу думку, міфологізація – це онтологічно обумовлений перманентний феномен, який постійно знаходиться у розвитку та може бути спрямованим як у минуле, так і у майбутнє.

Іммігрантські міфи мають особливе місце серед інших історико-географічних та суспільно-політичних міфів, та створюються з метою пояснення діаспори як особливого середовища збереження культурних цінностей Батьківщини, як способу самоствердження шляхом відкидання теперішнього оточення. Переселяючись в іншу країну, людина потрапляє у ситуацію квазібуття. Це і провокує посилену міфотворчість, виступаючи її каталізатором. Адже дистанціюючись від рідного культурно-історичного ґрунту, людина позбавляється своєї міфології, потрапляє у позаміфологічний простір. Тому й виникає потреба створення власних міфів. Останні представлені двома векторами: міфи-ідеалізації, що створюють романтичний позитивний образ Батьківщини, та негативні міфи, що виправдовують людину-емігранта. Проте більшість міфів імміграції все ж позитивні, мають компенсаторний характер, дозволяючи зберегти зв'язки з Батьківщиною або скоріше з її міфологізованим образом. Але ми вважаємо, що це лише уявний зв'язок. Адже можна забрати з собою застиглий образ своєї країни, можна матеріалізувати його у певному символі, можна зберегти мову, традиції, але з часом вони завмирають, бо відсутність природних умов побутування, відірваність від історичної території, відсутність інтересу до повсякденних подій перетворюють живу традицію на скам'янілу пам'ятку, яка набуває символічного значення лише для певної кількості людей. У колишній батьківщині відбувається стільки змін, що емігранти не в змозі бути носіями живої традиції. Вони втрачають мову символів, не можуть «читати між рядків». Безсумнівно, щоб розуміти міфи, необхідно бути безпосереднім постійним спостерігачем та учасником подій. Міфи емігрантів про колишню батьківщину створюють образ далекої країни, певної історичної епохи, яка змінилася, якої вже не існує, створюють символ, характерною особливістю якого є відсутність зв'язку з реальністю. Однак міф повинен залишатися емоційним, метафоричним відображенням реальності.

Отже, міфологія емігрантів виступає у якості «кліків від ностальгії» та самовиправдання перед сім'єю, батьківщиною, маючи для людей, відірваних від вітчизняного ґрунту, захисне, компенсаторне значення.

Найбільш яскраво міфологізація образу Батьківщини в імміграції виявляється в особливому виді культурної практики – у фольклорі. Останній є сукупністю вербально-динамічних явищ народної творчості. Серед існуючих у сучасному науковому дискурсі визначень фольклору автору найбільше імпонує думка американського культуролога М. Белла: «Фольклор – це культура повсякденного життя. ... Це культура безперервності, що керується традиціями та надіями, що життя, яким живе спільнота здавна, буде незмінним» [9, с. 132]. Проте фольклор віддзеркалює не тільки часовий зв'язок, але й відповідає на виклики теперішнього часу. Саме цим пояснюється активна фольклорна творчість іммігрантів і в цьому полягає її особливість.

Розповсюдженими формами українського іммігрантського фольклору є пісні та прислів'я. Якщо у піснях ми можемо знайти приклади як ідеалізації образу Батьківщини, так і негативного забарвлення почуттів до Вітчизни, що «позбавилась» своїх дітей, то у прислів'ях спостерігаємо виключно ідеалізацію міфологізованого образу Батьківщини. Наприклад: «Де рідний край, там і рай. Людина без рідної землі, як соловей без гнізда. За рідною землею і в небі сумно. Грудка рідної землі дорожча за золото». У той же час прислів'я про чужу землю відображують протилежні емоції: «Заїдеш у чужину, то хоч і бородатий – а все сиротина. Рідна сторона – мати, чужина – мачуха. Свій край як рай, а чужина як домовина».

Цікавим з точки зору міфологізації та ідеалізації образу Батьківщини є пісенний фольклор українських іммігрантів. Пісні іммігрантів впродовж тривалого часу вважалися виключно «заробітчанинськими». Мається на увазі перша хвиля української еміграції кінця ХІХ – початку ХХ ст. до Канади, що обумовлена економічними причинами. Дійсно, цей період найбільш яскраво представлений у фольклорі, на відміну від політичної еміграції наступних періодів. Пояснюється така ситуація тим, що політичні біженці або вигнанці належали за походженням до інтелігенції, а тому займалися індивідуальною авторською творчістю, а не колективною народною, що є характерною для сільських жителів.

Українські ж селяни в імміграції потрапляли в ситуацію жорсткої дискримінації. Не розуміючи мови, звичаїв, стилю життя у новій країні, вони почувалися абсолютно безпорадними, самотніми, чужими, викинутими з життя:

Ходжу по Канаді та й милі рахую.

Где м'я ніч захопить, там і ночую.

Писав би я листи, та й вже папір маю.

Пішов би на пошту – дороги не знаю.

Вже й знаю дорогу, то не знаю мови.

Бідний же я бідний в канадській недолі [3].

Особливо гостро переживали самотність ті, хто залишив на Батьківщині сім'ю:

Лишив тата, лишив маму й молоду дівчину,

А сам пішов в Америку – мало не загинув.

Лишив жінку, лишив діти, лишив рідну мати,

А сам пішов в Америку свій вік марнувати.

Прибуваючи до Америки іммігранти першої хвили дуже гостро відчували безвихідь, адже розуміли проблематичність повернення на батьківщину. Їхні пісні народжувалися ще у дорозі, під час стомливої подорожі через океан, у страшних нелюдських умовах. Пізніше стан погіршувався надзвичайно важкими умовами праці та бажанням хоч би померти на батьківщині та бути похованими у рідній землі:

Я в чужині загибаю,

Марно життя йде.

Звідти легше вітер віє,

Де родинний край.

За родиною глядаю,

Але ж вона, де?

Там інакше вечоріє,

Там то серцю рай.

Ох ти, Боже милостивий,

Верни мя домів.

То ж мя серце туди тягне,

Тут і сну нема.

Хоч почую ще раз милий

Звук родинних слів.

Поки серце там не всохне,

Не усхне сльоза.

Ідеалізація та міфологізація образу Батьківщини розпочинається з певних відчуттів – зорових, слухових тощо. У рідній країні і вечоріє по-іншому, й кольори, й звуки линуць до самого серця...

У контексті нашого дослідження безперечний інтерес становить і фольклор сучасної української еміграції. Існує думка, що сьогодні фольклор імміграції втратив своє першопочаткове значення та практично не використовується сучасними іммігрантами. Однак у повній мірі з цим важко погодитись. Українська діаспора в Європі та Америці навіть влаштовує фольклорні пісенні конкурси, в Інтернеті існують спеціальні сайти, за допомогою яких сучасні українські іммігранти здійснюють обмін віршами та піснями. Інтерес до творчості іммігрантів існує і на Україні. Так у 2008 році Інститутом зв'язків з діаспорою при Львівській політехніці було проведено конкурс на кращий твір про еміграцію серед дітей, батьки яких працюють за кордоном.

Інтерес сучасних емігрантів до фольклорної творчості свідчить про те, що сучасна хвиля українських переселенців все ж у більшості представлена не інтелігенцією, а робітниками з міст або селянами (не дивлячись на явище «відтоку мозків»). Зауважимо, що сьогодні емігранти використовують як фольклорні твори попередніх поколінь, так і нові, сучасні. Старі зразки фольклорної творчості дещо змінюються, збагачуються новим змістом. Цікаво, що найбільш активними авторами є представники канадської діаспори, основу яких складають вихідці із західних областей України [5]. Найбільш розповсюдженими у такому середовищі є емоційно та змістовно протилежні пісні: «Ой Канадо, Канадочко, яка ти зрадлива», «У Канаді в Манітобі», «Ой Канадо, Канадочко, якась нещаслива» та «Заспіваймо си в Канаді», «А в Комарні добре жити», на весіллях виконують жартівливу пісню-танок «Канада».

Статистичні дані, з одного боку, і сучасні фольклорні твори, з іншого, привертають увагу до специфічного характеру сучасної української еміграції. Це еміграція, що спровокована економічними причинами, як і перша хвиля, проте, якщо на межі XIX та XX ст. переважна більшість українців виїжджали сім'ями, то сьогодні їдуть окремо, залишаючи дітей та чоловіка або дружину. По суті можна стверджувати, що сучасна еміграція руйнує інститут сім'ї, а в Україні зростає сирітське покоління:

Ми все чекаєм, не летять лелеки...

Батьків ми маєм, та вони в краях далеких.

Не приголублять, не посадять на коліна.

Ми за живих батьків сирітське покоління.

Знайомий голос із телефону:

– Привіт, синочку! Як справи, доню?

В Мадриді сонце, спека в Лісабоні...

А що у вас там, синочки й доні?

А в нас зима, у нас морози люті.

Дитячі душі і розхристані, й роззуті.

А хто зігріє, хто посадить на коліна?

Ми за живих батьків сирітське покоління.

Таким чином, фольклор українських іммігрантів віддзеркалює проблеми та особливості сучасного моменту, виконуючи різноманітні функції: від самовиправдання до збереження національної ідентичності та підтримки зв'язку з батьківщиною. Фольклор імміграції, віддзеркалюючи діаспоральне буття, є своєрідним духовним містком між діаспорою та метрополією, багатою палітрою настроїв та рухливим явищем, що постійно змінюється, на відміну від фольклору на батьківщині. Саме тому він становить значний інтерес для дослідження динаміки культури, збереження або втрати національних традицій, їх функцій у чужорідному середовищі.

Міфологізація ж образу Батьківщини у фольклорі іммігрантів виконує роль своєрідних «ліків від ностальгії» та має для людей, відірваних від рідного культурно-історичного ґрунту, компенсаторне значення.

Загалом же, розглянувши проблему міфологізації свідомості емігрантів, вважаємо, що з метою укорінення української людини на вітчизняному ґрунті, зменшення кількості тимчасових заробітчан та емігрантів, крім заходів соціально-економічного характеру, необхідно розробити культурно-просвітницьку програму, яка буде включати й деміфологізацію феномена еміграції.

Процес деміфологізації повинен бути спрямованим, в першу чергу, на зовнішні міфи, але й не залишати поза увагою міфи внутрішні, що створюють самі емігранти. Звичайно, повністю відмежувати свідомість людей від вторгнення в неї міфів дуже складно та й, на нашу думку, неможливо. Адже це залежить не тільки від зусиль деміфологізаторів, а й від ставлення людей до міфів взагалі. Проте зменшити рівень міфологізації можливо та необхідно.

Враховуючи, що міфи створюють тоді, коли або щось не розуміють, не знають, або не хочуть знати, технологія деміфологізації еміграції повинна полягати головним чином у достеменному вивченні даного феномена та популяризації знань, донесення їх до широкого загалу. Коли міф буде відрефлексований, потреба міфологізації відпаде сама собою.

Взагалі діалектику міфологізації та деміфологізації можна спостерігати впродовж всієї історії людства, більшу частину якої панувала саме міфологічна свідомість і тільки в період античності розпочався процес деміфологізації та раціоналізації, процес переходу від «міфу» до «логосу». Проте вже в середньовіччі з розвитком християнства відбувається нова сакралізація та реміфологізація людини та соціального буття. Таким чином діалектика міфологізації і деміфологізації розгортається по історичній вертикалі, демонструючи соціокультурну динаміку, висвітлюючи її причини та наслідки. Подібні процеси відбуваються і по горизонталі, наприклад, в емігрантському середовищі, коли спростовуються, розвінчуються певні міфи.

Однак міфи відроджуються, набувають нових форм та смислів. Тому надто важливо принаймні звести міфологізацію до мінімуму, використовуючи евристичний потенціал сучасного полідисциплінарного філософсько-наукового пошуку. У просторі сучасної української культури, у тому числі й у фольклорі, це допоможе знизити міграційний потенціал українців та сприятиме укоріненню останніх на вітчизняному ґрунті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Герус-Тарнавецька І. Образ жінки в українському канадському фольклорі / І. Герус-Тарнавецька // Український історик. – 1991. – № 1-2. – С. 39–70.
2. Грица С. Буд здорова, землице: українські народні пісні про еміграцію / С. Грица. – К. : Музична Україна, 1991. – 247 с.
3. Емігрантські пісні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4157.html>
4. Медвідський Б. Зібрання і вивчення українського фольклору в Канаді / Б. Медвідський // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 2. – С. 41–52.
5. Міграційні рухи з Західної України до Західної Канади. – Едмонтон : Канадський центр української культури та етнографії, 2002. – 392 с.
6. Слотердаjk П. Критика цинического разума / П. Слотердаjk / [Пер. с нем. А. Перцева]. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2001. – 584 с.
7. Українська народна творчість / [Зібр. Д. Гулей]. – Торонто : Гомін України, 1986. – 483 с.
8. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини / Т. Цимбал. – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 219 с.
9. Bell M. The Study of Popular Culture / M. Bell. – N.Y., 1989. – P. 132.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2014.

Татьяна Цимбал

Фольклор как отражение украинского диаспорального бытия.

В статье представлен опыт исследования фольклора украинской эмиграции как отражения особенностей диаспорального бытия. Особое внимание уделяется феномену мифологизации образа Родины, что имеет компенсаторное значение для людей, оторванных от родной культурно-исторической почвы.

Ключевые слова: эмиграция, диаспора, фольклор, миф, Родина, укоренение.

Tatiana Tymbal

Folklore as the Reflection of the Ukrainian Diaspora's Being.

The article presents the study of Ukrainian emigrants folklore as the reflection of the life in the Diaspora. Particular attention is given to the mythologised image of the Motherland that has a compensatory value for people torn out from their native land.

The research briefly outlines the core concepts of research conducted on myth and folklore, summarises the recent classification and the historical perspective. Moreover, the author emphasises that in order to decrease the number of temporary workers and immigrants it is necessary to develop an appropriate cultural and educational program, since it is important to keep the level of mythologizing of emigration to a minimum by using the heuristic potential of the modern multidisciplinary philosophical and scientific inquiry. This will help to reduce Ukraine's migration potential, make people return to their national roots and regain the sense of rootedness.

Key words: emigration, Diaspora, folklore, myth, Motherland, rootedness.

УДК 94(477).15:73

Богдан Тимків, Роксолана Тимків

(м. Кошалін, РП)

САКРАЛЬНА ДЕРЕВОРІЗЬБА МИСТЦІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті висвітлюється діяльність мистців української діаспори, більшість з яких раніше не була відомою на Батьківщині. Багато фактів з їх творчості та й самі твори вперше вводяться в мистецтвознавчий обіг. Розкривається також роль та значення творчого доробку мистців діаспори в розвитку національного й світового мистецтва.

Ключові слова: сакральна дереворізьба, мистецькі стилі, іконостас, царські врата, інтер'єр храмів.

У вітчизняному мистецтвознавстві розвиток дереворізьблення України та української діаспори ще не отримав глибокого осмислення, особливо щодо розвідок та наукового аналізу сакральної дереворізьби в творчості мистців української діаспори ХХ ст. Адже мистецький спадок художників діаспори є вагомим вкладом у концепцію відродження та подальшого розвитку українського сакрального мистецтва.

Діяльність українських мистців діаспори широко відома у світі, проте залишається мало вивченою на Батьківщині. Упродовж багатьох десятиліть існування радянської системи, українці були позбавлені можливості ознайомлення з творчістю цих мистців. Їх доробок має велике значення в розвитку національного й світового мистецтва. Тому вивчення надбань діаспорних мистців дає змогу заповнити прогалини в історії вітчизняної культури.

Всупереч процесам згасання сакрального мистецтва в радянській Україні, художники-емігранти цікавилися традиціями української ікони, гравюри, іконостасної різьби. У цьому їм сприяли праці дослідників давнього українського мистецтва Д. Антоновича, М. Голубця, В. Січинського, Є. Перфецького, М. Драгана. Особливу цінність становив альбом Іларіона Свенціцького «Ікони Галицької України XV–XVI віків», який став своєрідним взірцем для іконописців Америки та Канади.

За століття перебування на чужині українська діаспора зберегла та розвинула ті тенденції і риси національного мистецтва, які утискувалися в Україні. Емігранти були своєрідними носіями кращих традицій рідної культури і мистецтва, вони благодатним зерном засіяли простори країн Західної Європи, Північної й Південної Америки, Австралії, збагативши світову культуру.

Нове покоління українських мистців підхопило сформовані традиції в царині сакрального мистецтва, що знайшли своє продовження в діаспорі. Нині творчі надбання мистців минулих століть як України так і діаспори широко використовують в своїй діяльності сучасні художники-прикладники та іконописці.

Низка мистців та учених української діаспори, зокрема, П. Андрусів, С. Гординський, Д. Горняткевич, М. Дмитерко, І. Кейван, Е. Козак, П. Мегик, В. Січинський у багатьох наукових працях розкрили роль українського мистця в збереженні та розвитку різних видів мистецтв, особливо, сакрального.

Вагомим доробком у царині сакрального мистецтва діаспори є матеріали десяти томної «Енциклопедії українознавства» (Париж-Нью-Йорк, 1955–1984), книг Г. Прокопчука «Українські мистці в Німеччині» (Мюнхен, 1960) зі вступною статтею проф. І. Мірчука, «Книга творчості українських мистців поза Батьківщиною» (Філадельфія, 1981), І. Кейвана «Українські мистці поза Батьківщиною» (Едмонтон-Монреаль, 1996), а також журналу «Нотатки з мистецтва», що виходив за редакцією П. Мегика.

Із здобуттям Україною незалежності, розпочалося дослідження й осмислення мистецьких здобутків української діаспори. За останні десятиліття в Україні з'явилася чимала низка праць, присвячених тим нашим мистцям, яких доля закинула на чужину. Вагомим вкладом у вивчення творчості українських мистців діаспори став збірник матеріалів «Мистецтво української діаспори. Повернуті імена» за ред. О. Федорука (Київ, 1998) [3]. У цьому збірнику вміщені дослідження та спогади відомих мистців західної української діаспори, а також узагальнені статті про проблеми і тенденції розвитку образотворчого мистецтва у США, Канаді та країнах Західної Європи.

Вивченню сакрального мистецтва діаспори присвячена низка праць відомого вченого мистецтвознавця, професора Дмитра Степовика [4; 5]. Зокрема, він розкрив особливості творчості відомого

скульптура, різьбяр Михайла Черешньовського, який виконав декоративні різьби в Україні, Польщі, Німеччині, США. Відкриттям для українського мистецтвознавства стала постать художниці з діаспори Христини Дохват. Працюючи в галузі ікономалярства, мисткиня створила декілька сотень ікон, проєктів іконостасів, стінописів для українських храмів діаспори.

Окремим питанням сакрального мистецтва присвячено наукове дослідження Романа Галишича [1]. Зокрема, розглянуто архітектонічні та художні особливості іконостасів українських храмів зарубіжжя XX ст.

Розвиток кращих традицій українського мистецтва в діаспорі відбувався внаслідок функціонування численних навчальних художніх закладів різного профілю, створених нашими мистцями-емігрантами. Саме проблемі мистецької освіти поза Батьківщиною, присвячено окремий розділ фундаментальної праці професора Ростислава Шмагала (Львів, 2005) [8]. Автор не тільки аналізує особливості мистецької освіти в діаспорі, а й розглядає творчість знаних мистців та їх вплив на збереження та розвиток українських художніх традицій.

Творчості українських мистців діаспори присвячена праця «Українські митці у світі» автора-упорядника Г. Стельмашук (Львів, 2013) [7], де представлена інформація про біографії й творчість понад сотні художників, багато яких працювали і в галузі сакрального дереворізьблення.

Метою статті є вивчення особливостей мистецтва сакральної дереворізьби західної української діаспори, його значення як у духовно-сакральному, так і в побутовому контекстах національного життя. Завданнями дослідження постали: аналіз діяльності українських мистців діаспори в царині сакрального дереворізьблення; роль і значення їх творчого доробку в розвитку національного та світового мистецтва.

Неоціненний вклад у розвиток декоративно-прикладного мистецтва внесли українські мистці-емігранти, які займалися тією чи іншою мірою сакральним дереворізьбленням. В силу певних обставин, вони жили в різних країнах світу, працювали в різних жанрах та напрямках, проте їх об'єднувало одне – багатовікові українські традиції на яких вони виховувалися й розвивали свій творчий потенціал. Ці традиції стали тією опорою, завдяки якій, мистці змогли творити далеко від Батьківщини і посісти гідне місце в світовій культурі.

Найбільш яскраво творчість мистців діаспори проявилася в об'ємно-просторовому оформленні інтер'єрів українських храмів. До сакральної тематики звернулось чимало діаспорних мистців, проте лише невелика частина з них зуміла по-справжньому усвідомити основне завдання та мету релігійного мистецтва, оволодіти багатовіковими традиціями храмового сницарства, іконопису тощо. Серед них слід виокремити творчість Володимира Баляса (1906–1980), що народився в м. Рогатині (Івано-Франківська обл.). Працював у галузях графіки (дереворити, книжкова та промислова), живопису, скульптури та різьбленні. Навчався в Рогатинській гімназії ім. Володимира Великого. Після закінчення гімназії вступив до Львівського політехнічного інституту, а в 1932–1937 рр. навчався в Варшавській академії мистецтв, де студіював графіку. У 1939–1944 рр. викладав графіку в Львівському інституті пластичних мистецтв.

Деякий час В. Баляс проживав у Німеччині, а в 1947 р. переїжджає до Канади. Після дев'ятирічного проживання в Канаді, в 1956 р. мистець переїжджає в Лос-Анджелес (США), а згодом – в Глендейлі.

Значним досягненням мистця в галузі сакрального мистецтва є іконостас та запрестольна ікона в українській католицькій церкві Різдва Пресвятої Богородиці у Лос-Анджелесі, яку він виконав у 1957–1958 рр.

Твори мистця зберігаються в колекції Конгресу США (Вашингтон), Музеї мистецтва в Голлівуді та приватних збірках. В Україні ж велика збірка мистецьких творів В. Баляса знаходиться в його рідному місті Рогатині, в гімназії ім. Володимира Великого.

Дереворізьба та малярство – жанри в яких працював Василь Залуцький (1895–1973). Навчався у Снятинській Реальній школі разом з В. Касяном. Перебуваючи на еміграції в Аугсбурзі (Німеччина), створив низку портретів та сценічних декорацій. У 1949 р. мистець приїхав до Едмонтону, де проявив себе в галузі сакрального мистецтва. Виконав в техніці дереворізьби кілька іконостасів для церков Едмонтонської єпархії, взявши за основу українські народні орнаменти.

Василь Залуцький виготовив також низку престолів, кивотів та обрамування для похідних ікон – у такому ж стилі. Зокрема, мистцем було виготовлено іконостас для української греко-католицької церкви св. Юрія в Едмонтоні (1957). У 1960 р. запрестольну ікону до цього храму намалював Іван Кейван. 17 листопада 1979 р. церква згоріла. Для побудови нової церкви архітектор Андрій Базюк зробив проєкт, взявши за основу старовинні українські церкви княжої доби, зокрема церкву св. Василя (XII ст.) з м. Овруча (Житомирська обл.). Храм було збудовано в 1980–1981 рр. як пам'ятник тисячоліття хрещення України-Руси.

Двоюрисний іконостас, виготовлений з японського дуба, було декоровано рельєфною різьбою рослинного орнаменту зі стилізованими фігурами птахів. Ікони намісного і празничного рядів розді-

лені поміж собою спіралевидними колонами, які завершуються капітелями, що підтримують арки. Іконостас має форму невисокої суцільної стіни з аркоподібними прорізами над царськими вратами та дияконськими дверима. Композиційним центром іконостасу є царські врата, що оздоблені ажурною різьбою з орнаментальними мотивами виноградної лози з листям та гронами ягід. Зображення Євангелістів закомпоновано в круглих медальйонах з широкою профільованою рамою, що виступає над різьбленою площиною врат. Сюжет Благовіщення розташований на обох стулках врат у рамках форми овалоподібних сегментів.

У Вінніпезі творчою діяльністю займався Роман Іван Коваль, який народився у 1922 р. в Башні Любачівського повіту. В 1942–43 рр. навчався малярства в Мистецько-промисловій школі у Львові, а в 1945–48 рр. – у Вищій образотворчій студії С. Литвиненка в Німеччині. До Канади прибув 1948 року, працював спочатку у фірмах декоративного мистецтва, а згодом цілком присвятив себе творчій діяльності в Вінніпезі.

Р. Коваль – людина багатогранного таланту, що працював у різних жанрах мистецтва – у станковому малярстві, монументалізмі, скульптурі, дереворізьбі й кераміці. Разом із С. Гординським він розмалював українську католицьку церкву в Вінніпезі та індивідуально церкву Божої Матері, каплицю митрополита Максима Германюка та кілька інших церков. Виконав багато ікон для церков і кільканадцять вітражів – для церкви св. Покрови в Вінніпезі, церкви Святого Духа в Босежур (Манітоба) і мозаїку святилища катедри св. Івана в Едмонтоні. Р. Коваль вирізьбив також іконостас для православного собору св. Покрови в Вінніпезі, престоли для церкви св. Євхаристії в Іст-Кілдонені і т.д. [2, с. 105].

У галузі сакрального мистецтва проявив себе Іван Денисенко, який народився у 1910 р. в с. Барвінок на Харківщині у сім'ї мистця. Початкову художню освіту здобув у профшколі м. Харкова, згодом студіював графіку в Харківському художньому інституті (майстерня І. Падалки). До 1936 р. навчався в Київському художньому інституті (майстерня Ф. Кричевського), де вдосконалював свої знання в галузі малярства. У 1948 р. з Парижа приїхав до Буенос-Айреса, де й проживав до 1962 р. На теренах Аргентини виявив себе як талановитий різьбяр та іконописець. Ним виконано цілу низку різьблених іконостасів та ікон для них, зокрема іконостас для Євхаристійного Конгресу в Куритибі (Бразилія), для каплиці в Малеті, для церков у Іваї, Ірасімі, Порто-Уніоні та в інших бразильських містах. Серед ікон найвідомішими є ікони для українських церков – оо. Василян в Буенос-Айресі, каплиці сс. Василянок у Беріссо, для латинської церкви у Санта-Росі (провінція Кордоба), а за виконану роботу у кафедральному соборі в м. Ля-Ріоха отримав подяку від аргентинського єпископа.

У 1963 р. разом з родиною мистець переїхав до США і оселився в Сіетлі. Тут він також продовжує творчо працювати у галузі сакрального мистецтва, створивши низку іконостасів для українських церков у США, Канаді та Європі. Зокрема це різьблений іконостас з іконами для церкви у Ванкувері, для української православної церкви св. Симона в Парижі.

Іван Денисенко виконав орнаментальну різьбу іконостасу церкви св. Йосафата в Едмонтоні, проєкт якого створив Ю. Буцманюк. Окрім цього, мистець ще й намалював верхні (празничні) ікони іконостасу. Художньо-просторова особливість іконостасу полягає в тому, що над намісним ярусом, виходячи з верхньої частини конструкції храмових ікон знаходиться велика арка в яку закомпоновано празничні, апостольські та старозавітні ікони. Динамічності іконостасу надає різномірне зображення ікон намісного ряду та ікон на дияконських дверях. Царські врата декоровано ажурним різьбленням мотивів виноградної лози з гронами ягід. У круглих медальйонах більшого розміру розташовані зображення євангелістів, а в медальйонах меншого розміру – Архангел Гавриїл (ліва стулка) та Діва Марія (права стулка). Своєю формою арка іконостасу відповідає архітектурній конструкції храму [6, с. 181]. Іконопис та монументальний розпис стін виконані в єдиному стилі та колористичній гамі з дотриманням канонічних принципів облаштування внутрішнього простору українських сакральних споруд.

Різьбяр, графік та маляр Юліан Воляннюк (1912–1975) народився в Делятині на Івано-Франківщині. Освіту здобував у Мистецькому інституті в Познані (Польща), а після його закінчення (1939 р.) студіював графіку в Мистецько-промисловій школі Львова, у класі М. Бутовича. Вперше виставив свої роботи у 1947 році на виставці переміщених осіб, яка відбулася в Мюнхені, мав приватну мистецьку студію в Розенгаймі поблизу Мюнхену. Переїхав до США і оселився в м. Лорейн, штат Огайо, де працював переважно в галузі сакрального мистецтва. Ю. Воляннюк різьбив кивоти й частини іконостасів, малював ікони, брав участь у розписуванні катедри св. Володимира і Ольги у Вінніпезі (Канада).

Сергій Макаренко – талановитий маляр, портретист, не тільки вславився своїми іконами в Америці, але й як конструктор і тонкий різьбяр іконостасів.

У 1949–1960 рр. мистець разом з дружиною, теж відомою художницею Надією Сомко проживав у Буенос-Айресі, а з 1960 р. переїхали до США (спочатку в Нью-Йорк, згодом у Каліфорнію).

Він виготовив іконостаси для Троїцької церкви в Нью-Йорку та для церков у Пармі, Бостоні, Трентоні й Клівленді. Для різьби іконостасів мистець використовував декоративні елементи минулих епох – традиційну виноградну лозу та елементи української флори, з яких він утворив синтез української різьби [2, с. 85].

У 1988 році С. Макаренко виконав новий іконостас для української православної катедри Святої Софії м. Монреалю (Квебек, Канада). Іконостас одноярусний, виконаний з деревини дуба. Колонки між іконами, прямокутної форми, у верхній частині декоровані накладками з світлого дерева у вигляді пшеничного колоска. Намісні ікони обрамлені ажурним різьбленням з рослинних мотивів. Художньо-образне вирішення іконостасу базується на контрастному поєднанні світлих та темних кольорів деревини, що надає йому легкості та витонченості. Мистець разом з дружиною виконали також монументальний розпис вітваря та передньої частини храму. Слід зазначити, що храм Св. Софії побудовано у 1962 році за проектом Володимира Січинського.

Талановитий мистець Вадим Доброліж (1913–1973) народився в Ніжині. Навчався у школі С. Трохименка, згодом студіював малярство в Київському художньому інституті (майстерня Ф. Кричевського), закінчив також і Ленінградську академію мистецтв. У 1943 р. він емігрував до Німеччини, а в 1948 р. переїхав до Канади. В. Доброліж створив цілу низку різьблених іконостасів та ікон для них. Найбільшої уваги заслуговують іконостаси для церков у Мирнамі, св. Івана в Норт-Батлефорді, св. Іллі в Едмонтоні, які виконані в стилі українського бароко та інших стилів – відповідно до внутрішнього інтер'єру даної церкви [2, с. 132].

Поряд з іменами відомих різьбярів та іконописців слід згадати Романа Павлишина – відомого архітектора, що займався проектуванням іконостасів для українських церков. Народився 1922 року в с. Чернихів на Тернопільщині. Архітектурну освіту здобував у Відні (1941–1945 рр.), а диплом отримав у м. Дармштадт (Німеччина) у 1946 році. Емігрувавши у 1948 році до Австралії, працював в царині архітектури, де за значні здобутки був прийнятий у члени Королівського інституту архітектури (1952 р.). Але у творчості Р. Павлишина, насамперед, нас цікавить його праця в галузі сакрального мистецтва, зокрема, проекти іконостасів. Творча манера мистця найбільш повно проявилася в іконостасах католицької церкви св. Верховних Апостолів Петра і Павла (Мельбурн) та греко-католицької церкви св. Івана Хрестителя (Мейлендс, Перт, Австралія, 1966). Характеризуючи свої проекти іконостасів, Р. Павлишин зауважив, що вони є «дальшим висловом шукання синтезу сучасного функціонального конструктивізму з засобами, близькими старому дерев'яному будівництву, з декоративними історичними елементами старої Візантії, з часоно неокресленою народною орнаментикою» [2, с. 162].

Композиційна побудова іконостасу церкви св. Івана Хрестителя виділяється лаконічністю, гармонійною узгодженістю окремих елементів між собою та з внутрішнім інтер'єром споруди. Іконостас виконано з дерева та пишно декоровано орнаментальним різьбленням, виконаним К. Блюмсоном. Слід зауважити, що ікони для іконостасу та стінні розписи виконав С. Гординський в притаманному йому творчості стилі неовізантики.

Найбільш вагомим здобутком у галузі дереворізби досяг Михайло Черешньовський (1911–1994), родом із с. Стежниця Ліського повіту на Лемківщині. Мистецьку освіту здобував у Коломийській деревообробній школі, згодом – у Краківському інституті пластичного мистецтва ім. Щепанського, де навчався п'ять років – у 1932–1934 і 1936–1939 роках. Перерва у навчанні викликана службою у польській армії, яку мистець відбував у Станиславові (нині Івано-Франківськ). У 1939 році М. Черешньовський разом з дружиною Оксаною приїхали у Болехів і створили різьбярську майстерню для навчання ремеслу місцевих підлітків. Майстерня-школа діяла неповних чотири роки – з 1941 до 1944 року.

У 1945 р. доля занесла його до Баварії, у зону американських військ. У містечку Міттенвальд він веде школу і майстерню української народної різьби. Створює галерею скульптурних портретів керівників національно-визвольних змагань, українських діячів, письменників. В Мюнхені (1950 р.) створює знаменитий портрет дружини Людмили.

1951 року Михайло Черешньовський переїхав до США й оселився в Нью-Йорку. Після переїзду він знову звернувся до теми Богородиці й створив низку дерев'яних скульптур цієї тематики. Зокрема, це «Маги Божа – рятівниця», «Втеча до Єгипту», «Мадонна на колінах», «Модерна Мадонна» та інші.

Окрім скульптурно-портретного жанру, мистець продовжував займатися традиційною народною дереворізбою. Це його вміння найбільш яскраво розкрилося в об'ємно-просторовому оформленні інтер'єру дерев'яної церкви св. Івана Хрестителя (м. Гантер, 1963–1964 рр.), яка входить до архітектурного ансамблю музею-скансену української дерев'яної архітектури у США і є шедевром народного будівництва.

Це було одне з найбільших замовлень, яке доводилося виконувати Михайлові Черешньовському: різьблення іконостасу, престолу, кивоту, хреста, кафедри для виголошення проповідей і люстри («павук»).

Згідно із задумом ініціатора будівництва цього храму І. Макаревича, церква, дзвіниця, дім для священника і громадсько-духовний центр мали бути збудовані й оздоблені в одному стилі – за взірцем народної дерев'яної архітектури Карпат. Храм було зведено за участю відомого теслі Ю. Костіва з цінної деревини кедр.

Для об'ємно-просторового оформлення інтер'єру церкви М. Черешньовський використав в основному, геометричне різьблення. Особливістю конструктивного вирішення та оздоблення іконостасу є відкритість завіттарного простору, що досягається завдяки ажурному різьбленню та невисокій іконостасній стіні. Завдяки цьому прихожани могли бачити престіл, даросховницю, завіттарну ікону Богородиці «Знамення», виконану художником Петром Холодним (Молодшим).

Класичний український іконостас має п'ять ярусів, але, виходячи із об'ємно-просторової структури церкви, Черешньовський запропонував відмовитися від двох ярусів – празничного та пророчого.

Два верхніх яруси іконостасу – апостольський та молільний, виконані на запрестольній стіні, окремо від іконостасу, але сприймаються як одне ціле. Над царськими вратами розташовано ікону «Таємна вечеря», яка наче їх увінчує. Таким чином, мистець досяг своєї мети – створив прозорий іконостас на відміну традиційним, глухим іконостасам у вигляді високої стіни.

Для досягнення гармонійності світлотіньової гами дереворізби й архітектури, М. Черешньовський вирізьбив іконостас, престіл, кивот, люстру, тетрапод, аналої з тієї ж деревини кедр, що й сама церква. Різьблене дерево не було покрито ні позолотою, ні фарбами, що дозволило зберегти природну красу текстури деревини.

Центральною частиною іконостасу, безперечно, є царські врата. У зачиненому вигляді, обидві стулки врат складаються з чотирьох частин, розділених вертикальною та горизонтальною лініями. Композиційна будова верхньої частини царських врат є досить складною. В ажурному переплетенні лози, листків та грон винограду, закомпоновано шість медальйонів із зображенням чотирьох Євангелістів та Архангела Гаврила й Діви Марії. Краї врат оздоблені вертикальними орнаментальними смугами з мотивами хрестиків, обрамлених кружечками та пшеничними колосками. Нижня частина царських врат, декорована різьбленими спіралеподібними мотивами та кружечками. Врата фланковані різьбленими колонами. Міжстулкова колонка вкрита тонким плоским різьбленням й завершується рівнораменним хрестом [4, с. 155].

Оригінальністю конструкції вирізняється й престіл церкви св. Івана Хрестителя. Між масивними чотиригранними ніжками, вставлено на всю їх висоту дошки, оздоблені густим різьбленням орнаментальних мотивів геометричного характеру. Різьблений декор престолу, дещо стриманіший, ніж різьба іконостасу. Символічні значення орнаментальних мотивів підкреслюють призначення престолу як жертovníка.

Невід'ємним атрибуту престолу є кивот. М. Черешньовський виконав його у вигляді масивного дерев'яного хреста з вирізаною нішею для святих дарів. Для оптимального вирішення віттарного простору мистець створив один літургійний предмет, що одночасно виконує дві функції – напрестольного хреста і кивота.

Мистець не залишив поза увагою і такий важливий елемент храмового інтер'єру як освітлювальна люстра. В основу її конструкції він поклав принципи відцентрованості та хрестоподібності. Основні конструктивні деталі відходять від центру і перетинаючись, утворюють форми хреста. Робота над оформленням церкви була завершена 1964 року.

Слід зазначити, що творчість М. Черешньовського двопланова: він – класик об'ємної скульптури і майстер народної дереворізби. Кращими скульптурами, виконаними в класичному стилі є насамперед, низка жіночих образів: Мадонна, Леся Українка та інші. У цих двох іпостасях мистець досяг значних творчих звершень та здобув світове визнання.

Значних успіхів у галузі дереворізби досяг Зенон Голубець (1927–2006) – син відомого українського мистецтвознавця Миколи Голубця. Народився мистець у Львові, проте більшу частину свого життя прожив у США. У 1946–1949 рр. студіював архітектуру і мистецтво в Інсбрукському університеті (Австрія), а 1954–1958 рр. – скульптуру, живопис і архітектуру інтер'єру в Чикагському інституті мистецтва. Свої роботи почав виставляти з 1958 року. Мав 9 персональних виставок у таких мистецьких центрах як Нью-Йорк, Чикаго, Вашингтон, Торонто. Мистцю притаманна особлива техніка різьби – фігуративна ксилопластика, що при використанні різних порід дерева нагадує виробу в техніці мозаїки. Основною композиційною частиною його творів є лінії [6, с. 192]. Найбільш відомими роботами мистця є «Апостол Андрій на Київських горах» та близький за іконографією до цього твору різьблений портрет княгині Ольги. Бездоганне поєднання ритміки і її передачі спостерігаємо в творі «Богородиця на лісному фоні». Високою пластичністю та витонченістю вирізняється «Молитва», виконана у вигляді медальйону.

Серед творів останніх років виділяються барельєфи «Чорнобильська мадонна» та «Львів'янка». У створенні композицій використано риси релігійного, фольклорного, лірико-побутового жанрів та

абстракції. Образ львів'янки, яка оберігає кволе полум'я свічки від вітрів, символізує стремління українського народу захистити свої національні інтереси від різних ворогів.

Твори Зенона Голубця прикрашають канцелярію Українського Народного Союзу («Чорнобильська мадонна»), Генерального консульства України в Чикаго («Голуб на волі»).

Творча праця мистців на теренах Західної Європи, Північної й Південної Америки, Австралії становить потужний пласт художньої самосвідомості українців, є безцінним надбанням національної культури тісно пов'язаним з історією, звичаями та традиціями нашого народу. Вони не розгубили по світах те, що створювалось упродовж століть, не розчинилися в культурах інших націй, а гідно репрезентували духовні й мистецькі скарби свого народу на чужині, водночас ставши невід'ємною частиною світової культури. Їх мистецькі твори зберігаються у відомих всьому світу музеях та приватних колекціях.

В оформленні інтер'єру храмів української західної діаспори невід'ємною частиною був іконостас, який пройшов складний еволюційний шлях розвитку як в Україні, так і в діаспорі. Перші іконостаси в новозбудованих храмах діаспори вирізнялися спрощеністю форм і незначною кількістю дереворізьби. Вони мали вигляд суцільної стіни з намісними іконами та отворами для царських врат і дяконських дверей. А вже для іконостасів другої пол. ХХ ст. характерним є збагачення іконостасної стіни різноманітними за типом і стилем конструктивними (карнизи, капітелі, пілястри тощо) та декоративними різьбленими елементами рослинного орнаменту. Діаспорні мистці дотримувалося давніх традицій конструктивного, декоративного та іконографічного вирішення іконостасу, історично сформованих на теренах України.

Виконане дослідження не вичерпує всієї глибини розглянутої проблеми. Перспективні напрями її подальшої розробки вбачаємо у подальшому дослідженні творчості українських мистців зарубіжжя, які працювали в галузі мистецтва сакрального дереворізьблення, яке у нас упродовж десятиліть не вивчалось на достатньому рівні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галишич Р. Українська церковна архітектура і монументально-декоративне мистецтво зарубіжжя [Текст] / Р. Галишич. – Львів : Сполом, 2002. – 336 с.
2. Кейван І. Українські мистці поза Батьківщиною [Текст] / І. Кейван. – Едмонтон; Монреаль, 1996. – 226 с.
3. Мистецтво української діаспори. Повернуті імена [Текст] / [За ред. О. Федорука]. – К. : Тріумф, 1998. – 382 с.
4. Степовик Д. Скульптор Михайло Черешньовський. Життя і творчість [Текст] / Д. Степовик. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 224 с.
5. Степовик Д. Сучасна українська ікона: З іконотворчості Христини Дохват [Текст] / Д. Степовик. – К. : Мистецтво, 2005. – 304 с.: іл.
6. Тимків Б. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова [Текст] / Б. Тимків. – 2-е вид., переробл. і доповнене. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. – 316 с., 584 іл.
7. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва ХХ ст. [Текст] / [автор-упорядник Г. Стельмащук]. – Львів : Апріорі, 2013. – 520 с.
8. Шмагалю Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції [Текст] / Р. Шмагалю. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2014.

Богдан Тымків, Роксолана Тымків

Сакральная дереворезьба художников западной украинской диаспоры.

В статье освещается деятельность художников украинской диаспоры, большинство которых ранее не были известными на Родине. Много фактов их творчества и сами произведения впервые вводятся в искусствоведческий обиход. Раскрывается также роль и значение творческих достижений художников диаспоры в развитии национального и мирового искусств.

Ключевые слова: сакральная дереворезьба, художественные стили, иконостас, царские врата, интерьер храмов.

Bohdan Tymkiv, Roksolana Tymkiv

Sacral Wood Carving of Ukrainian Artists of the Western Diaspora.

The article highlights the activity of artists from the Ukrainian Diaspora, majority of who has not been earlier noted on their Motherland. For the first time many facts from their creative work together with artworks are promoted into the study of art. The article also reveals role and value of the artistic heritage of the Diaspora artists in the national and world art development.

The authors underline that the study of wood carving of Ukraine and the Ukrainian Diaspora has not been thoroughly conducted so far. Especially, in this regard they indicate the lack of analyses of sacral wood carving in the works of artists from the Ukrainian Diaspora of the twentieth century. The authors conclude that the artistic legacy of Diaspora artists is a significant contribution to the revival of the concept and further development of the Ukrainian sacral art.

The most vividly the works of Diaspora artists were presented in three-dimensional interior design of Ukrainian churches. Many Diaspora artists appealed to sacral subjects, but only several of them managed to capture centuries-old tradition of relief and flat-plane style of wood carving in church sculptures, icons, doors, stalls, etc. Consequently, the article deals with the distinguished work of Volodymyr Balias, Vasyl Zalutskyi, Ivan Denysenko, Serhiy Makarenko and Vadym Dobrolizh.

The most significant achievements in the field of wood carving were represented by famous artist Mykhailo Chereshnovsky, whose talent is clearly revealed in the three-dimensional interior design of the wooden church of Saint John the Baptist in Hunter, New York State (1963-1964). This church is regarded as the part of the architectural ensemble of the open-air museum of Ukrainian wooden architecture in the United States and as the masterpiece of traditional building. The authors of the article mention that this was one of the biggest orders which Mykhailo Chereshnovsky had to fulfil, since he had to carve the iconostasis, the throne, the tabernacle, the cross, the pulpit for sermons and the chandeliers («spider»).

Carving the interior of the church, Mykhailo Chereshnovsky mostly used geometric carvings. To achieve the harmony between the chiaroscuro range of wood carving and the architecture, the artist carved the iconostasis, the altar, the tabernacle, the chandelier, the tetrapod and the lectern from the same cedar wood as the church itself. The carved wood was not covered neither with gold nor paint, allowing the artist to preserve the natural beauty of the wood texture.

The central place in the interior church decoration of the Western Diaspora was mainly represented by the iconostasis. Its carving underwent drastic changes both in Ukraine and in the Diaspora. The Diaspora's artists continued the old traditions of the iconostasis iconography, design and decoration, which historically developed on the territory of Ukraine. Hence, the achievements of these artists both Ukrainian and those from the Diaspora are widely used nowadays by modern applied art artists and icon painters.

Key words: Diaspora, sacral wood carvings, styles of art, iconostasis, royal doors, the interior of churches.

Юлія Кондрашевська
(Київ)

УДК 94(477).152

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

У статті розглядаються здобутки українців Канади у культурній, освітній, науковій та інших сферах діяльності.

Ключові слова: українська діаспора, українці Канади, еміграція, культура, освіта, наука.

У 2014 р. українська діаспора Канади відзначає свою 123-тю річницю поселення в цій країні. Цілковито зрозуміло, що за такий тривалий час українці змогли розбудувати на новому місці широку мережу культурних, громадських, релігійних, освітніх та інших осередків.

Унікальність Канади полягає не лише в тому, що в ній проживає друга за чисельністю українська діаспора світу, але й у тому, що українці тут вміло розвинули власний громадський сектор, зайнявши таким чином, вагоме місце у поліетнічному середовищі країни.

За більш ніж сто років проживання у Канаді українці зарекомендували себе як гідні громадяни цієї країни. Створивши значну мережу громадсько-політичних організацій вони не без труднощів досягли значних успіхів у всіх сферах суспільного життя. Такий успіх досягався десятиліттями і став можливим лише завдяки згуртованій та наполегливій праці. Це, у свою чергу, дозволило українській етнічній групі інтегруватися у канадське суспільство не втративши національної самобутності.

Всебічний аналіз форм, методів і напрямів громадської, культурної, освітньої діяльності українців за межами батьківщини покликаний відобразити різні аспекти життя української діаспори, окреслити її внесок у розвиток і популяризацію української культури, науки, освіти як в Канаді, так і за її межами.

Активізація процесу об'єднання української спільноти у Канаді набула значних обертів з початком третьої хвилі еміграції (кінець 1940-х – 1950-ті рр.), і підсилася починаючи з 1945 р. Швидкими темпами розбудовувалося громадсько-політичне життя, яке виокремило українську спільноту, як одну з найактивніших серед етнічних груп Канади. Створення власної мережі громадських, культурних, релігійних, освітніх установ дозволило українцям Канади впливати на хід певних суспільно-політичних процесів.

Із урахуванням того, що еміграція на сьогодні є досить розповсюдженим явищем в Україні, вивчення цього процесу достатньо важливе з точки зору врахування історичного досвіду, який може бути використаний як наочний приклад успішної адаптації та самоорганізації українців поза межами батьківщини. Досвід української еміграції в Канаді є найбільш вдалий у сенсі збереження національної самобутності, адже за такий значний період емігранти здобули унікальні вміння успішної інтеграції до суспільно-політичної, економічної та культурної сфер канадського соціуму, при цьому не втративши власної ідентичності.

Серед науковців, котрі у своїх дослідженнях зверталися по розгляду деяких аспектів національних та культурних здобутків українців Канади, слід зазначити Б. Кравченка, Б. Кордан, Я. Галан і Ф. Свирипа, які розробили низку цікавих розділів присвячених дослідженню української етнічної групи у довіднику української діаспори [5]. Також слід згадати В. Євтуха [4], В. Піскун [12], Т. Бевз [1], Ю. Недужка [11], В. Макара [8], які розглянули деякі питання культури та освіти українців Канади.

Суттєву роль у збереженні своєї етнічної специфіки, відіграла освіта. Вона включала в себе шкільне навчання, насамперед парафіяльні школи при українських церквах, суботні програми, де українська тематика посідала вагоме місце, недільні школи, які вводили курси української мови та історії та згодом і вища освіта.

Звичайно українці зіткнулися з мовною асиміляцією. У великих містах асиміляційні процеси відбувалися швидше, особливо серед тих українців, котрі народилися в Канаді. Найкраще серед таких міст українська мова збереглась у Торонто, Едмонтоні, Вінніпезі. А найбільше піддалися мовній асиміляції Ванкувер, Калгарі та Оттава [18]. Звичайно зберегти свою мову в чужому середовищі, де кожен розмовляє іноземною, дуже важко. Тим більше з огляду на ситуацію (емігрантський статус) потрібно було як найшвидше пристосовуватися до нових умов життя, нової держави, культури і мови.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. українська діаспора Канади, створила розгалужену систему національної освіти та виховання. У 1944 р. в Саскачеванському університеті було створено першу в Північній Америці кафедру українознавства. На початку 50-х років ХХ ст. українознавчі студії почали поширюватися в інших університетах Канади: у Манітобському було започатковано факультет слов'янських мов, Оттавському та Торонтському університетах студенти почали вивчати українознавчі предмети [11]. Дисципліни, які там викладалися, були наступними: курси історії України, української мови та літератури, програми спеціалізації з української мови і літератури на бакалаврському, магістерському і докторському рівнях підготовки фахівців [6, с. 115]. У 1960-ті рр. українська мова була введена в програму університетів Монреалю, Оттави, Ванкуверу тощо.

Важливе значення відігравав саме зміст навчання. Під час вивчення курсів історії України, геополітики, історії української культури, географії, української мови і літератури, релігієзнавства та інших акцент робився на висвітлення державотворчих зусиль українського народу, на його давній історії та культурі, вивченню драматичних сторінок. Молодь знала про геноцид українського народу, про організацію штучного Голодомору в 1932 – 1933 рр., знищення церков, переслідування за політичні та релігійні переконання в УРСР, тиск на українську культуру, проведення політики русифікації, репресій проти політиків, письменників та інших діячів [11].

Про ефективність такої системи навчання свідчили наступні важливі зміни у самосвідомості українців, які почали визнавати своє етнічне походження, про що засвідчили переписи 1981 р. і 1990 р. [18].

Крім того, Канада у другій половині ХХ ст. стає одним із центрів української історичної науки на Заході. Її розвиток у цій країні пов'язаний, перш за все, з виникненням таких важливих наукових центрів, як Канадська Українська Вільна Академія Наук (УВАН) та Канадське Наукове Товариство імені Тараса Шевченка (НТШ) [2, с. 172].

Серед основних напрямків роботи Канадського НТШ були: проведення щорічних наукових конференцій, академічних вечорів, організація бібліотеки, архіву та музею, видавнича діяльність («Записки НТШ», «Бібліотека українознавства», «Український архів»). Щороку проводилася Шевченківська сесія з нагородження шевченківських лауреатів.

Надзвичайно важливою подією в науковому житті української спільноти в Канаді стало відкриття 1 липня 1976 р. на базі Альбертського університету в Едмонтоні Канадського інституту українських студій (КІУС), який досить швидко став значним українознавчим науково-дослідним центром, а в 1981 р. був визнаний інтегрованим членом Альбертського університету [2, с. 175-176]. Щороку інститут надавав стипендії для студентів, випускників, докторантів у розмірі від 1,5 тис. доларів до 5 тис. доларів для різної наукової діяльності [10, с. 621].

Створення Канадського інституту українських студій стало непересічною подією в розвитку національної історичної науки. Від перших днів свого існування він став важливим науковим та навчальним центром українознавства не лише Канади, а й всієї української діаспори. Чималим був його вплив на деідеологізацію історичних досліджень в Україні, ініціювання і фінансування низки археографічних установ. КІУС, разом з Українським Науковим інститутом Гарвардського Університету (УНІГУ), став дослідницькою інституцією, орієнтованою на найтіснішу інтеграцію до західного англомовного наукового середовища.

Громадську активність українців Канади засвідчують і значні періодичні видання, які також мали безпосереднє відношення до справи збереження української ідентичності на Північноамериканському континенті. Деякі з них існували багато десятиків років, наприклад, заснований 1903 р. «Канадський фермер» – понад 75 років. Наприкінці 70-х років ХХ ст. «Канадський фермер» злився з газетою «Український голос», що виходить уже близько 100 років. На жаль, чимало українських часописів через відсутність необхідних засобів припиняли своє існування. Об'єктивна причина такого стану – зменшення кількості українських читачів у зв'язку з неухильним скороченням україномовних видань. І все-таки на сьогодні в Канаді виходять такі українські газети і журнали, як «Новий шлях», «Батьківщина» та інші, що є дієвими чинниками існування української діаспори за океаном.

Окрім канадських сюжетів, періодичні видання подають значну інформацію про події в Україні, українське мистецтво і культуру, внутрішньополітичну боротьбу, стан української демократії, народного господарства, освіти, науки. Періодика відображає діяльність громадських об'єднань і товариств українців Канади, в тому числі тих, які були створені з цільовим призначенням для розвитку українсько-канадських відносин. У газетах крім висвітлення подій в Україні подається реакція української громади Канади на явища, що відбуваються на батьківщині. Неодноразово Конгрес українців Канади та інші організації виступали на міжнародній арені з власною точкою зору на ті чи інші події в Україні.

На початок 1970-х рр. українці Канади мали більш ніж 200 видань, зокрема, газет, бюлетенів, журналів [9, с. 125]. Завдяки українській пресі поступово зникли регіональні найменування гали-

чан, буковинців, волинян, русинів, натомість, сформувавши в усвідомленні канадців інформацію про одну національність – українців. Крім цього, преса виконувала ще одну важливу функцію, а саме роз'яснювала читачам проблеми нової країни поселення, інтерпретувала їх в дусі традицій та законів Канади.

Українська діаспора Канади найбільш згуртована в сенсі культури та духовності. Культура українців Канади є невід'ємною частиною загальноканадської культури. Комедійна актриса Люба Гой, художник Василь Курилик, письменниця Мирослава Косташи широко відомі за межами української громади.

У Торонто є галереї українського образотворчого мистецтва «Фокус», «Канадсько-Українська Мистецька Фундація» і галерея при Інституті св. Володимира. У Торонто жив і творив один з найвизначніших канадських образотворчих мистців українського походження Василь (Вільям) Курилик (1927–1977 рр.) – член Об'єднання українських мистців у Канаді, почесний доктор Віндзорського університету, автор більш ніж 7 тисяч художніх полотен.

З перших років імміграції українці в своїх канадських поселеннях організовували національні хори, танцювальні ансамблі, драматичні гуртки, оркестри. Не було жодної української організації чи товариства, незалежно від політичних або релігійних уподобань їхніх членів, де б не існували гуртки художньої самодіяльності. Відомими свого часу були хор «Бандурист» при церкві св. Володимира, хор «Канада» у Вінніпезі, хори в народних домах Торонто і Монреаля.

За період з 1939 р. по 1974 рр. було проведено 10 загально-канадських фестивалів. Традиційними стали: Канадський національний український фестиваль у м. Дауфін (започаткований 1965 р.), фестиваль писанки у Вегревіллі та фестиваль «Весна» в Саскатуні (обидва проводилися починаючи з 1973 р.). У 1988 р. Альбертська рада українського мистецтва організувала «Фестиваль-88», присвячений тисячоліттю хрещення Русі.

Офіційно українська фольклористика в Канаді виникла після Другої світової війни, коли в канадських університетах розпочалося читання курсів слов'янських мов та літератури. Музичне життя зосереджувалося навколо Інституту ім. М. Лисенка і товариства «Український Музичний Фестиваль», яке щороку влаштовує фестивалі і має своє музичне видавництво. При українських організаціях і парафіях діють ансамблі бандуристів, вокально-музичні й танцювальні групи та драматичні гуртки. З 1953 р. діє театральний ансамбль «Заграва», з 1978 р. – Українсько-канадське оперне товариство. Лише в трьох провінціях – Альберта, Саскачеван і Манітоба – діяло понад 150 українських хорів. Деякі з цих колективів добре знані й далеко за межами Канади, в тому числі й в Україні. У 1992 р. хором ім. О. Кошиця за популярність українського хорового мистецтва була присуджена Державна премія ім. Тараса Шевченка [15].

У Канаді діє низка українських архівів, музеїв, бібліотек. У Саскатуні – Український музей Канади з філіями в Едмонтоні, Вінніпезі і Торонто; у Вінніпезі – Український культурний та освітній центр; в Едмонтоні – Українсько-канадський архів та музей Альберти та ін.

До культурних здобутків українців Канади, що свідчать про їх відданість національним традиціям, належить створення музею «Село українсько-канадської культурної спадщини» (Ukrainian Cultural Heritage Village) – це музей під відкритим небом, розташований у 80 км на схід від міста Едмонтон. Тут демонструється побут українців Канади – першопоселенців періоду 1892–1930 рр. Справжні автентичні хати і домівки з околиць було перевезено до цього музею та реставровано відповідно епохи початку двадцятого століття [16]. Згодом у музеї сформували популярні туристичні маршрути, які включали в себе екскурсії у «Село українсько-канадської культурної спадщини», місто Вегревіль зі своєю найбільшою у світі писанкою, місто Колд-Лейк з його околицями, де розташовано 48 християнських храмів – переважно українських [13].

З середини 1970-х рр. організовується декілька подій об'єднаних у одне свято: фестиваль Спадщини у Едмонтоні (Heritage Festival). Його дійство проходить три дні. У цей час відбувається святкування багатства культур канадської етнічної мозаїки, у тому числі й української [14, с. 197-198].

У багатьох містах Канади відкрито монументи визначним українцям, присвоєно українські назви вулицям, паркам тощо. У 1951 р. в Торонто був встановлений перший на північноамериканському континенті пам'ятник Тарасу Шевченку (згодом його пам'ятники були поставлені також у Вінніпезі та Тіммінсі) і нещодавно у Торонто. Пам'ятники Лесі Українці встановлено у Вінніпезі, Саскатуні й Торонто, В. Стефанику – поблизу Едмонта і Торонто, І. Франку – у Вінніпезі [16].

23 жовтня 1980 р. в Едмонтоні був відкритий перший у світі пам'ятник жертвам голодомору 1932–1933 рр. в Україні (автор – скульптор Людмила Теметя). Подібні монументи встановлені у Вінніпезі, Віндзорі та Калгарі.

Якщо говорити конкретно про українців, що досягли великого успіху на політичній сцені Канади, слід згадати Вільяма Гавриляка, який тричі був обраний мером міста Едмонтон, прем'єр-міністра Альберти Едварда Стельмаха, депутата Національної Асамблеї Канади Бориса Вжесневського і од-

ного з лідерів Ліберальної партії Канади Жерара Кеннеді, голову Верховного суду Джона Сопінку. Сильвія Федорук стала лейтенант-губернатором Саскачевану [17, с. 20].

Але найбільших успіхів серед українців Канади на політичній арені досяг Рамон Гнатишин, який у 1990–1995 рр. займав посаду генерал-губернатора Канади. Протягом 27 років він займався адвокатською практикою, з 1966 р. по 1974 р. викладав у Саскачеванському університеті, того ж року був обраний членом парламенту Канади.

Одним з пріоритетних напрямів своєї діяльності Р. Гнатишин проголосив політику багатокультурності, яку розглядав як важливий чинник забезпечення рівності та єдності в країні. У 1992 р. відвідав Україну з офіційним візитом. Докладав багато зусиль для розвитку співробітництва між Канадою та Україною. Світовий конгрес вільних українців нагородив Р. Гнатишина медаллю св. Володимира (1988 р.). У 1992 р. йому було присвоєно звання почесного доктора Чернівецького державного університету, в якому у 2005 р. відкрито Центр канадських студій його імені [3, с. 127].

Як зазначила у своєму інтерв'ю українському щотижневику перша жінка на постах міністра юстиції, голови оборонного комітету та прем'єр-міністра Канади Кім Кемпбелл, на питання журналіста про оцінку ролі української діаспори в житті Канади, вона відповіла: «Краще, що можна сказати про українців Канади, це те, на скільки успішно вони інтегровані в мейнстрім канадського суспільства. Українці є скрізь, і ніхто навіть не думає про це, доки не почує слов'янських імен. Але у певних випадках вони відіграють істотну роль. Наприклад, Канада дуже швидко визнала незалежність України і не лише тому, що ми відчували політичний тиск, який змушував нас це зробити, скільки тому, що знали про бажання українців отримати довгоочікувану незалежність. Канада – це країна, котра у певній мірі має українську душу. У Канаді існує своєрідна культурна мозаїка, і багато з її елементів – українські. Так що вони невід'ємна частина країни» [7, с. 20].

На початок XXI ст. у Канаді діяло понад 1 000 українських етнічних організацій, видавалося 83 українських пресових видання. Серед 301 депутата канадського парламенту чотири депутати мали українське походження. Багато українців задіяні у різних сферах діяльності – медицині, освітній галузі, ІТ-технологіях, технічних спеціальностях, де вони відзначилися висококваліфікованими фахівцями. Українці завжди були мотивовані до кращих умов, адже Канада всіляко заохочувала їх до цього.

Українці досить успішно інтегрувалися у канадське багатоетнічне середовище, стали повноцінними громадянами нової країни, зайняли гідні ніші канадського суспільства, але при цьому змогли зберегти свою національну самобутність, культуру та традиції. Звичайно, асиміляційні процеси позначилися на українській етнічній групі й з плином часу будуть позначатися ще більше. Тим не менш, діяльність українців в духовному, освітньому, науковому та культурному секторі, як бачимо, була не менш дієвою, ніж будь-якому іншому. Це свідчило про самоусвідомлення української громади своєї ідентичності, яку потрібно зберегти в історії етнічного поселення українців у Канаді.

Список використаних джерел та літератури:

- Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи / Т. Бевз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 34. – 474 с.
- Гринох Н. Діяльність українських науково-історичних установ у Канаді в 50–80 рр. ХХ ст. / Н. Гринох // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Перша міжнародна наукова конференція. Збірник доповідей. – Львів, 2006. – 387 с.
- Енциклопедія історії України: в 5 т. / [Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 3. – 672 с.
- Свтух В.Б. Етносуспільні процеси в Україні: можливості національних інтерпретацій / В.Б. Свтух. – К. : Стилюс, 2004. – 243 с.
- Зарубіжні українці: довідник / [За ред. Я. Балана, Б. Кордана, Б. Кравченка, С. Лазебника та ін.]. – К. : Україна, 1991. – 240 с.
- Заячук Ю. Освітня діяльність вищих українознавчих інституцій Канади: історичний контекст і тенденції сьогодення / Юлія Заячук // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 4. – Кн. 2. – Ніжин : видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 164 с.
- Кафтан О. Кім Кемпбелл: Українська політика ніде не буває нудною / О. Кафтан // Коментарі. – 2010. – 9 квітня. – 25 с.
- Макар В.Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / В.Ю. Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.
- Марунчак М. Історія українців у Канаді / М. Марунчак. – Вінніпег, 1968. – Т. 1. – 546 с.
- На скрижалях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою у другій половині 1940–1980 рр. Збірник документів та матеріалів. – Кн. 1: Товариство об'єднаних українців Канади. – К., 2003. – 868 с.

11. Недужко Ю. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки ХХ ст.) / Ю. Недужко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/12/26.pdf>

12. Піскун В.М. Українська політична еміграція й діаспора у ХХ столітті: форми культурного й інтелектуального узасягнення в країнах проживання // Піскун В.М., Ціпка А.В., Щербатюк О.В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Монографія – К. : ЗАТ «Нічлава», 2004. – 240 с.

13. Село Культурної Спадщини (Канада) // Нова Січ від 03 вересня 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novasich.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=2906>

14. Тюрменко І. Роль Української Православної Церкви в Канаді у збереженні національних та культурних цінностей (друга половина 40-х – початок 70-х років ХХ ст.) / Ірина Тюрменко // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: міжнар. наук.-практ. конф., 18-20 червня 2008 р.: тези доп. – Львів, 2008. – 218 с.

15. Українська музика та фольклор у світі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?l=ENU&verbvar=Canada&abcvar=14&bbcvar=1>

16. Українці у Канаді – від хлібного колоска до Уейна Грецького. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surma.mou.su/publ/1-1-0-2513>

17. Шаповал Ю. Українська Канада / Ю. Шаповал // Главред. – 2008 – № 38. – 28 с.

18. 1991 Census of Canada. Special tabulation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statcan.ca/english/Pgdp/People/Population/>

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2014.

Юлия Кондрашевская

Национально-культурные достижения украинцев Канады.

В статье рассматриваются достижения украинцев Канады в культурной, образовательной, научной и других сферах деятельности.

Ключевые слова: украинская диаспора, украинцы Канады, эмиграция, культура, образование, наука.

Yuliya Kondrashevskaya

National and Cultural Achievements of the Ukrainians in Canada.

The article highlights the cultural, educational, scientific, etc. achievements of the Ukrainians in Canada. Their activity encompasses the process of creating and building Ukrainian schools, universities, churches and other religious and cultural institutions in Canada. This article focuses on the establishment of the Canadian Institute of Ukrainian Studies in Edmonton, on the development of Ukrainian system of education for students of secondary and high schools, and on the development of the press, which raised important questions about events in Ukraine and the Ukrainian Diaspora. The article deals with the development of Ukrainian art in Canada, with famous artists, poets, writers, actors, with galleries, museums, libraries, archives, etc. The author analyses the activity of the Ukrainians who achieved significant heights in the political sphere of Canada and who made a great contribution to the development and implementation of multiculturalism.

Key words: the Ukrainian Diaspora, the Ukrainians in Canada, immigration, culture, education, science.

УДК 94(477).15:82(091)(477)

Світлана Луцій

(Київ)

РОМАНІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ, ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПАРАДИГМИ

У статті окреслено основні напрямки вивчення жанрово-стильових парадигм романістики української діаспори. Виділено ключові проблеми великої прози діаспори другої половини ХХ століття. Романи української діаспори розглянуто в контексті загальнонаціональної літератури.

Ключові слова: жанр, стилі, проблеми, романи.

Історія України ХХ століття пройшла під знаком масових політичних еміграцій. Г.М. Сиваченко у книзі «Пророк не своєї вітчизни: Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст» слушно зауважила: «Одна з прикметних особливостей літературного процесу ХХ ст. – перетворення індивідуальної житейської чи навіть історичної ситуації вимушеної еміграції на явище національної культури» [13, с. 7]. Це висловлювання особливо стосується української діаспорної літератури другої половини ХХ століття.

За даними дослідників, у післявоєнній Німеччині опинилося близько 300 тисяч українців [6]. Після від'їзду з таборів Ді-Пі у країнах Північної Америки поселилося 150-175 тис., Південної Америки – 35-40 тис., Західної Європи – 65-75 тис., Австралії – 25-30 тис. осіб [5].

За підрахунками І. Качуровського, «на кінець 1945 – початок 1946 рр. на Заході, попри всі зусилля людоловів, залишилося якихось 400 тис. українців» [7, с. 121].

Згадуючи про літературно-мистецьке життя українців у таборах для переміщених осіб, відомий письменник Ю. Клен відзначав: «...Ми – люди без держави, без визначеного громадянства. Та однак вперто існуємо на нашому мандрівному шляху і не хочемо з нього збочити... І в цих важких життєвих умовах, здані на ласку чужих народів, надалі творимо свою культуру».

Прозаїки діаспори усвідомлювали свою культурну, історіотворчу та націєтворчу місію. Як зазначив Улас Самчук, один із авторів концепції «великої літератури», в передмові до твору «Юність Василя Шеремети», написаній 21 березня 1946 року: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю... Мені хотілося б в художньому вислові передати головні етапи нашої, багатой на драматичні моменти доби» [12, с. 15].

Отже, концепція «великої літератури» спонукала прозаїків написати такі твори, які б змогли «оприявити націю в культурно-цивілізаційному просторі й історичному часі» [3, с. 13].

Власне про написання «архівтору» як одного з основних завдань еміграційної літератури мріяв не лише Улас Самчук. Про це йшлося в численних літературознавчих розвідках провідних критиків МУРу. Ю. Шерех визначив головну мету, яка постала перед еміграційними письменниками МУРу: «Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об'єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з таких творів» [15, с. 229].

Більшість митців-емігрантів була свідками трагічних історичних подій в Україні: програні національно-визвольні змагання 1917–1919 років, насильницька індустріалізація та колективізація, масові арешти, штучний голодомор 1932–1933, непомірні втрати українства в часи Другої світової війни. Вони хотіли зафіксувати побачене й пережите, а також розповісти світові про більшовицькі злочини. Таке завдання міг виконати насамперед роман. Цей синтетичний жанр дав можливість глибоко усвідомити власну ідентичність, історію та культуру в умовах еміграції. Цілком закономірно, що протягом другої половини ХХ століття в діаспорі з'явилося понад 100 романів. У 1940-х роках – в період МУРу – з'явилося більше 9 романів, у 1950-х – більше 23, 1960-х – більше 29, 1970-х – більше 24, 1980-х – більше 11. Звідси прагнення прозаїків до великих полотен – дилогій, трилогій: У. Самчук «Ost», Д. Гуменна «Діти Чумацького Шляху», Ю. Буряківець «Нездоланні», С. Любомирський «Слідами заповіту», Л. Коваленко «Наша не своя земля» та ін.

На сьогодні одне з першочергових завдань історії літератури – дослідити жанрові та стильові особливості великої прози української діаспори другої половини ХХ століття, зокрема 1940-х–1990-х

років, простежити основні тенденції її розвитку. Словом, вивчити феномен романної прози української діаспори в контексті загальнонаціональної літератури, в тому числі й літератури материкової України.

На мою думку, не можна оминати концепції «двоколіїності» розвитку української літератури, сформульованої критиком діаспори Г. Костюком. Учений зауважив, що феномен двоколіїності зумовлений політичними реаліями того часу, проте розвиток українського письменства в різних географічних координатах все одно не заперечує єдності між материковою та діаспорною літературою. І.М. Дзюба – один із авторів багатотомної Історії української літератури – також наголошував на тому, що літературний процес ХХ століття слід розглядати як цілісну взаємодію обох літератур – материкової та діаспорної.

Романістику української діаспори другої половини ХХ століття необхідно розглядати як цілісність, котра базується на єдиній етнолітературній традиції з різновекторними шляхами жанрово-стильового розвитку. Широкою популярністю в літературознавчих колах користується ґрунтовне дослідження української еміграційної лірики О. Астаф'єва [1].

Велику роль у вивченні прози української діаспори відіграють праці Р. Гром'яка, М. Жулинського, Г. Сиваченко, Ю. Коваліва, Р. Мовчан, В. Мацька, Ю. Мариненка, В. Гуменюка, В. Панченка, Т. Салиги, І. Набитовича, Ф. Погребенника, Н. Лисенко-Ковальової, І. Бурлакової та ін. Важливе місце в сучасному літературознавстві посідають праці діаспорних дослідників: М. Білоус-Гарасевич, Г. Грабовича, В. Державина, Л. Залеської-Онишкевич, І. Качуровського, Г. Костюка, Ю. Лавріненка, П. Одарченка, Л. Рудницького, Ю. Шереха та ін.

Проте цілісного історико-літературного дослідження, яке б означило саме характер та основні тенденції жанрово-стильового розвитку романістики української діаспори другої половини ХХ ст. на сьогодні немає. З'ясовуючи жанрово-стильову специфіку романної прози української діаспори, неможливо оминати розвиток великої прози в материковій Україні, адже в подібному порівнянні чіткіше постають специфічні риси кожної з них. Йдеться саме про важливість дослідження жанрово-стильової динаміки великої прози діаспори як частини загальноукраїнської літератури.

Безумовно, особливістю діаспорної прози є той факт, що вона творилася у вільних умовах, у центрі Європи. Для української творчої інтелігенції ідея культурно-мистецької інтеграції в Європейський простір була як ніколи актуальною. Як слушно зазначив один із дослідників літератури української діаспори – Р. Гром'як, «відвертість і щирість емігранта, що живе на поселенні в демократичній країні, не може за морально-політичними наслідками зіставлятися з відвертістю і щирістю підневільного митця. Саме звідси бере початок відмінність у виборі тем, постановці проблеми, способу їх художнього втілення. Цим зумовлена різна міра публіцистичності і ліризму, езопової мови й аллюзій, алегоризму і символіки, притчевості й філософічності» [4, с. 250].

Після утворення 1945 року в Німеччині (місто Фюрт) організації українських письменників-емігрантів – Мистецького Українського Руху – літературно-мистецьке життя набуло нового імпульсу. «...За інтелектуальною насиченістю дискусій і творчими здобутками – це чи не найцікавіший період української літератури ХХ століття після 20-х років» [11, с. 238], – так схарактеризувала МУР як літературне явище Соломія Павличко.

МУР об'єднував різних за віком та світоглядом людей. Кожен із його членів по-своєму бачив подальший шлях української літератури на еміграції, по-різному ставився до попередників і до їхнього літературного спадку, до питання традиції та модернізму. У програмовій статті «Чого ми хочемо?», яка відкривала перший збірник МУРу, наголошувалося: «МУР об'єднує митців різних стилів і напрямів. Це не значить, що МУР це чинить несвідомо, з метою якоїсь нівеляції, мішання вартостей чи браку почуття виразності лінії, стилю, ідей. Навпаки. Якраз для того, щоб підкреслити, загострити, а тим самим збагатити ці стилі, напрями, ідеї» [9, с. 4].

Навіть при бездержавному стані української нації еміграційна література активно розвивалася. Провідний критик МУРу Ю. Шерех слушно наголошував, що «...наша література в ці роки осягла провідну роль у духовому житті суспільства» [14, с. 260].

У підсумковій статті «Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи» Юрій Шерех прокоментував тематику прози цього періоду: «Центральною проблемою української прози була тема української людини. Цю тему висвітлювано в трьох головних тематичних аспектах: в аспекті історичному, в аспекті існування, діяння й змін цієї людини в умовах підсоветського буття і, нарешті, в аспекті її існування і зустрічі з чужим світом у подіях останнього часу – війні та еміграції» [14, с. 251]. Подібна проблематика характерна і для всієї романної прози діаспори наступних десятиліть.

МУРівський період був урожайним на романи. Варто зазначити, що 1945–1949 років у Німеччині вийшло більше 9 романів: пригодницько-психологічний роман Івана Багряного «Тигрлови», ідеологічний У. Самчука «Ost», соціально-побутовий роман Д. Гуменної «Діти Чумацького Шляху»,

соціально-психологічний роман Степана Любомирського «Жорстокі світанки», історичні романи Ю. Косача «День гніву» та Остапа Павлива-Білозерського «Диявол погноблений». Інтелектуальна проза була представлена романами В. Домонтовича «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту» (твори написані ще в Україні). В італійських таборах для переміщених осіб активно розвивалися лише малі та середні прозові жанри.

Українська еміграційна проза періоду МУРу, що розвивалася в специфічних історичних, психологічних, соціально-економічних умовах, відзначалася не лише жанровим розмаїттям, а й активними стильовими пошуками. Загалом в цей період проблема стилю стала однією з актуальних літературознавчих проблем, про що свідчать виступи письменників та критиків на МУРівських з'їздах. У трьох збірниках МУРу були вміщені полемічні статті, присвячені згадуваній проблемі. Відомі письменники та літературознавці намагалися окреслити шлях подальших стильових пошуків української літератури.

Еміграційні прозаїки прагнули вписати українську велику прозу в загальноєвропейський культурний простір. А літературно-критичні погляди цих письменників відбиті в їхній літературній практиці. Так, Іван Багряний у статті «Думки про літературу» відстоював насамперед реалістичні засади українського письменства. Улас Самчук наголошував на необхідності розвитку багатьох стилів. За множинність стилів виступив і головний критик МУРу Юрій Шерех. У розлогій статті «В обороні великих. Полеміка без осіб про основні положення органічно-національного стилю» літературознавець підсумовував: «...Різні стилі співіснують завжди. Ніхто не хоче і не може їх тепер приглушити. Але це не виключає того, що за «власними законами розвитку й занепаду мистецтва» в кожному дану епоху один стиль висувається своїми високими вартостями на провідне становище, стає тим, що умовно зветь стилем доби» [10, с. 26].

У ґрунтовній розвідці «Стилі сучасної української літератури на еміграції» Ю. Шерех окреслив стильову палітру української літератури 1945–1948 років. Він висловив думку про те, що українська еміграційна література закономірно підтримала та поглибила стильові пошуки літератури «розстріляного відродження». Учений наголошував, що в цей період реалізм співіснує з імпресіонізмом, експресіонізмом, неоромантизмом, небароко.

Аналіз українських прозових творів 1945–1949 років свідчить про паралельний розвиток двох основних стильових тенденцій – реалізму і модернізму. Неотрадиціоналізм еміграційної прози зумовлений необхідністю національного та індивідуального самозбереження в умовах еміграції, тоді як модернізм – прагненням пришвидшити інтеграцію української літератури в європейський культурний простір. Загалом еміграційна проза періоду МУРу виразно засвідчила, що українська література за характером жанрово-стильового розвитку не лише продовжила кращі традиції 1920-х років, а й досягла нового художньо-естетичного рівня в наступні роки.

Вивчаючи жанрово-стильову парадигму прози діаспори, необхідно залучати маловідомі або й взагалі невідомі романи 1940-х–1990-х років поряд з відомими й дослідженими текстами, що дасть повну картину розвитку національної літератури другої половини ХХ століття. Йтиметься також про проблему жанровизначальних чинників у системі великої прози діаспори, динаміку та специфіку функціонування жанрових і стильових систем.

Велика проза відіграла важливу роль у житті української діаспори. Вона давала змогу реалізувати буття української нації поза батьківщиною, а також зберегти особисту та національну пам'ять українців. Створення національних історичних міфів чи міфологізованої історії стало одним із першочергових завдань для українських письменників. Саме романне мислення насамперед передбачило зацікавлення історичною, історіософською та націєтворчою проблематикою (Ю. Косач «День гніву», «Володарка Понтиди», В. Чапленко «Чорноморці або кошовий Харко з усім товариством», Леонід Полтава «Тисяча сімсот дев'ять», Юрій Радзикович «Полковник Данило Нечай», Микола Лазорський «Гетьман Кирило Розумовський», «Степова квітка», «Патріот», Докія Гуменна «Хрещатий яр», Іван Лобода «Вони прийшли знову», Степан Любомирський «Під молотом війни», Юрій Горліс-Горський «Холодний яр», Бендер Віталій «Фронтіві дороги» та ін.).

Національно модифіковані оптимальні моделі буття українців постають у творах багатьох прозаїків: Морозів хутір у трилогії У. Самчука «Ost», хутір Остапенків у тетралогії Д. Гуменної «Діти Чумацького Шляху».

Цілоком закономірно, що письменники діаспори звертаються саме до роману-хроніки, до великих епічних полотен. У роботі «Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття» дослідник Ю. Мариненко писав про жанрово-стильові пошуки післявоєнної романістики: «Водночас, дотримуючись у цілому класичних способів зображення, вони (прозаїки. – С. Л.) намагаються розширити жанрові рамки роману-хроніки, міфологізують текст, ...власне хроніку сучасного життя перемежують екскурсами в минуле тощо» [8, с. 323].

Втрата державності, вимушена еміграція – ці фактори закономірно активізували розвиток історичної прози. Соціально-психологічна та екзистенційна лінія великої прози також постала із численних трагічних подій, пережитих українцями. Починаючи з періоду МУРу, прозаїки діаспори «прагнуть задокументувати епоху в іменах та характерах» [13, с. 19], означити власне місце серед інших народів та культур.

Велика проза представляла Заходу Україну, утверджувала український психотип. Саме сильний герой, якого не скорила тоталітарна система – та особистість, яка презентувала українство на міжнародній арені. Йдеться про героїв І. Багряного, Василя Барки, Докії Гуменної, З. Дончука, Степана Любомирського, І. Качуровського, О. Гай-Головка, Ю. Буряківця, С. Федоровського, Я. Гайваса та ін. Ці герої нагадують «бунтуючу людину» А. Камю. Протягом 1940-х–1980-х років в еміграції з'явилося чимало творів, про боротьбу із радянською тоталітарною системою. Головні герої цих творів – особистості, які не хочуть бути гвинтиками жакливого суспільного механізму: З. Дончук «Куди веде казка», І. Качуровський «Шлях невідомого», Ю. Буряківець «Нездоланні», Степан Федоровський «Нотатки повстанця», Гайвас Ярослав «Воля ціни не має».

Одним із провідних мотивів романістики діаспори став мотив України як втраченого раю («Старший боярин» Т. Осьмачки, «Морозів хутір» У. Самчука, «Рай» В. Барки).

Однією з центральних проблем великої прози стала проблема бездержавності української нації та способи її відновлення (твори Івана Багряного, Степана Любомирського), краху селянської цивілізації (У. Самчук, Д. Гуменна, Василь Барка, Ілля Кириак, Олекси Гай-Гловка, Олександр Луговий та ін.).

У кінці 1950-х –1960-х роках простежується відхід молодих письменників від «націєрозповідної моделі». Модерна романістика переакцентує увагу з національних проблем на екзистенційні (Емма Андівська «Герострати» (1971), Іван Беркута «Світло і тіні» (1980)). На перший план виходить внутрішній світ невлаштованої у соціумі особистості, індивідуальні переживання людини, часто жінки.

Б. Бойчук – один із членів Нью-Йоркської групи – слушно вказував на те, що старше покоління так і лишилося на своїх позиціях, зосередившись навколо проблеми державності та національної ідентичності: «Кожна еміграційна група тільки вдає, що вона займається проектуванням і свого майбутнього, і майбутнього батьківщини. Насправді ж вона (разом із своїми поетами) живе виключно минулим... Вона вперто закриває очі на віяння, які непомітно, але й невблаганно, її змінюють, перетворюючи її – на гірше чи на краще – з громади еміграційної на громаду діаспорну» [2, с. 92].

Творчість молодшого покоління прозаїків свідчить про те, що жанровий канон діаспорної романістики розширювався за рахунок нових жанрових експериментів та завдяки впливам літератур тих країн, де вони проживають.

Вивчення характеру стильового розвитку романістики української діаспори, виділення у межах стильових течій провідних жанрів, окреслення проблематики романів дозволить вималювати повну картину розвитку діаспорної романістики в контексті загальнонаціональної літератури 1940-х–1990-х років.

Список використаних джерел та літератури:

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / О. Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 313 с.
2. Бойчук Б. Кам'яні баби чи світовид? / Б. Бойчук // Світовид. – 1996. – № II. – С. 89–100.
3. Бурлакова І.В. Поетика малої прози письменників МУРу (40-і–60-і рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец.10.01.01 «Українська література» / І.В. Бурлакова. – К., 2010. – 41 с.
4. Гром'як Р.Т. Еміграція і художня література: грані проблеми й аспекти дослідження / Р.Т. Гром'як // Р.Т. Гром'як. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 247–251.
5. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора / Ф. Заставний // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 83–88.
6. Історія української еміграції [Навч. посібник] / Б.Д. Лановик, Р.Т. Гром'як, М.В. Траф'як та ін. / [За ред. Б.Д. Лановика]. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.
7. Качуровський І. Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори / І. Качуровський // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – Лютий. – С. 120–134.
8. Мариненко Ю. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років XX століття / Ю. Мариненко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2004. – 328 с.
9. МУР. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник І. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – 111 с.
10. МУР. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник ІІІ. – Регенсбург, 1946. – 64 с.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
12. Самчук У. Юність Василя Шеремети / У. Самчук. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 328 с.
13. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни: Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст / Г.М. Сиваченко. – К. : Альтернативи, 2003. – 280 с.

14. Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї / Ю. Шерех. – Нью-Йорк : В-во Пролог, 1964. – 415 с.

15. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. II. – 607 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2014.

Світлана Луцкій

Романістика української діаспори XX століття: проблеми, жанрово-стильові парадигми.

В статті охарактеризовано основні напрями вивчення жанрово-стильових парадигм романістики української діаспори. Виділено ключові проблеми більшої прози діаспори другої половини XX століття. Романи української діаспори розглянуто в контексті общенаціональної літератури.

Ключові слова: жанр, стилі, проблеми, романи.

Svitlana Lushchii

Novel Writing of the Ukrainian Diaspora in the Second Half of the XX Century.

The author of the article accentuates that during the period of 1940s – 1980s the Ukrainian Diaspora published approximately 100 new novels. Therefore, it is stated that the primary task of literary history is to examine major literary trends of the Ukrainian Diaspora.

In this article the author analyses the works of writers who were in exile during World War II. The objects of the study are Ukrainian Diaspora novels of 1960s–1980s, unknown archival sources (correspondence, memoirs, and autobiographies), works and periodicals of the Artistic Ukrainian Movement and Ukrainian Writers' Association in Exile «Slovo». Analysing the genre and style of the novelistic prose of the Ukrainian Diaspora, the author underlines that a researcher should examine not only the prose development in mainland Ukraine but also the prose which is developing in countries of permanent residence of Ukrainian emigrants in camps for displaced persons. Therefore, the article deals with such kind of comparison and presents dominant stylistic features of the Ukrainian Diaspora literature. Thus, this kind of analysis helps the author of the article to depict a complete picture of the Ukrainian Diaspora literature in the context of national and world literatures of 1960s–1980 s.

Key word: genre, style, novel, Artistic Ukrainian Movement and Ukrainian Writers' Association in Exile «Slovo».

Анастасія Хеленюк
(Острозь)

УДК 069.5:94(477).15

ВНЕСОК ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ У ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ФОНДУ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ТВОРЧОСТІ МИТЦІВ ДІАСПОРИ

Стаття присвячена історії формування та становлення Музею історії Національного університету «Острозька академія», визначено роль українців діаспори у цьому процесі. Особливу увагу приділено аналізу мистецьких колекцій музею та презентації творчості українських митців зарубіжжя в Музеї НаУОА, організованих в співпраці з українською діаспорною громадою.

Ключові слова: митці української діаспори, Музей історії НаУОА, скульптури, мистецькі колекції, Міртала Пилипенко, Петро Капшученко, виставки.

Історія українського музейництва бере свої початки із музейних зібрань, що створювалися при університетах і були покликані формувати науково-освітню, навчальну базу для студентів та викладачів. Основою фонду цих музеїв стали приватні збірки українських вчених, колекціонерів, меценатів, які в співпраці з університетами дали початок розвитку музейної справи в Україні. За роки існування музеям при університетах вдалося сформувати потужні колекції, які по цінності та репрезентативності експонованого матеріалу не поступаються колекціям сучасних національних музеїв та заповідників. Незважаючи на досить невисоку популярність серед відвідувачів, університетські музеї стали важливою складовою мережі музейних установ України.

Сучасні університетські музеї дещо відмінні від тих, які створювалися в кін. XIX ст., і часто засновуються з метою збереження та відтворення історії навчального закладу. Кожен поважний університет презентує свою історію в першу чергу через музейні експозиції. Частина університетів, як, наприклад, Київський національний університет ім. Шевченка, Львівський національний університет ім. І. Франка, Харківський національний університет ім. Каразіна, зберегли давні колекції, на базі яких створено окремі музейні підрозділи. Вони зосередили свою діяльність на науковій та освітній роботі, ставши важливою складовою навчального процесу в університеті.

Порівняно недовга історія діяльності Музею Національного університету «Острозька академія» (далі – Музей НаУОА) тісно пов'язана зі співпрацею університету з українською громадою у світі. Завдяки підтримці ректорату та меценатів, зокрема й українців з-за кордону, за порівняно недовгий час в університеті вдалося організувати роботу цілого музейного комплексу з різноплановою експозицією. Метою даної публікації є більш детальне висвітлення історії формування мистецького фонду музею та визначення ролі українців діаспори в становленні музею НаУОА.

Музей Острозької академії, заснований 1997 році, виконує одночасно і функції науково-освітнього центру, і музею, який відвідують численні групи туристів, гості університету та міста, іноземні делегації тощо. Музейний комплекс НаУОА формувався паралельно з процесом відродження Острозької академії, який розпочався в 1994 році. Експозиція, присвячена історії Острозької академії, стала першою у новоствореному музеї і сформована в основному з муляжів та копій, оскільки архів XVI–XVII ст., на жаль, не зберігся. Поступово в музеї стали з'являтися нові експонати – книги, картини, монети. На базі невеликих на початках збірок згодом сформувалися тематичні колекції, які презентуються в окремих приміщеннях музею. На сьогодні музей володіє колекцією іконопису, яка включає як ікони XVIII–XIX ст., так і твори сучасних іконописців; художній фонд музею налічує понад 300 одиниць зберігання та експонується в університетських коридорах, окремих експозиціях та в мистецькій галереї НаУОА, яка є найбільш динамічною частиною музею; колекцію стародруків музею сформовано в окрему експозицію, яка є одночасно навчальним та дослідницьким центром. Крім того, до музейного комплексу входить частина приміщень XVIII ст., які є пам'яткою архітектури місцевого значення.

Фонди музею на 90% складаються з подарунків. Не лише меценати та гості університету долучилися до процесу поповнення музейної збірки. Значну підтримку надали студенти, випускники акаде-

мії, а також пересічні громадяни, які передавали до музею цінні речі з власних колекцій. Усі передані експонати ретельно зберігаються, мають належну охорону, а також становлять цінний матеріал для вивчення.

Особливе місце в процесі відродження Острозької академії, діяльності музею та формуванні його фонду належить зарубіжним українцям, які одразу долучилися до розбудови університету. За їх підтримки та ініціативи у музеї академії спочатку з'явилися нові експонати, а згодом і цілі колекції. Співпрацю музею з українцями діаспори можна окреслити в двох напрямках: експонування мистецької та творчої спадщини української еміграції та поповнення музейного фонду за сприяння зарубіжних українців.

Пам'ятні речі, передані для музею зарубіжними гостями стали першими «закордонними» експонатами музею. Серед них: монети, присвячені тисячоліттю Хрещення Русі, що широко відзначалось українською громадою за кордоном в 1988 році, передані українською письменницею Лесею Мудрою; срібна відзнака української кредитової спілки в Рочестері, отримана під час зустрічі ректора НаУОА І. Пасічника з головою спілки Богданом Ватралеєм; писанки, розписані українською громадською діячкою з Канади Вірою Маланчій, яка щороку вручає студентам університету стипендію ім. В. Кузя «За здоровий спосіб життя». Цікавою є серія 25-ти центових монет, з символікою різних американських штатів, подаровані поетесою Ольгою Базалією. Університет співпрацює з українськими науковими установами діаспори – цінними для музею є автографні примірники праць українських вчених, що презентувалися в університеті, або ж їх автори відвідували Острозьку академію. В музеї є книги, підписані головою Українського історичного товариства проф. Любомиром Винарем, громадським діячем, дослідником історії українців у США Мироном Куропасем, словацьким вченим акад. Миколою Мушинкою, канадійськими вченими українського походження проф. Павлом-Робертом Магочим, проф. Орестом Субгелльним та ін.

Особливе значення для університету мають мистецькі колекції музею, що репрезентують творчість українських митців з України та з-за кордону. Розуміючи важливість виховання молодого покоління на найкращих мистецьких зразках представники української громади за кордоном почали передавати в Острозьку академію твори відомих митців, що поклато початок фонду мистецької спадщини закордонних українців. Впродовж останніх років в Острозькій академії відбулися урочисті презентації творів видатних скульпторів Міртали [Пилипенко] та Петра Капшученка, що передані університету на постійне зберігання та на сьогодні перебувають у постійній експозиції.

Міртала – відома українська мисткиня, дочка Сергія Володимировича Пилипенка (1891–1934), репресованого українського письменника, журналіста, громадського діяча, та Тетяни Михайлівни Кардиналовської (1899–1993) – педагога, перекладача, громадської і культурно-освітньої діячки. Народившись 1929 року в Україні (Харків), з 1947 року живе і працює у США. Художню освіту отримала в школі мистецтв при Бостонському університеті, вдосконалювала свій професіоналізм під керівництвом видатного скульптора Осипа Цадкіна в школі мистецтв Ля Гранд Шомієр (Париж, Франція), знову навчалася в Америці у Тафтському університеті і отримала звання бакалавра мистецтв. Деякий час працювала викладачем на курсах скульптури, а згодом повністю присвятила себе творчості. Твори Міртали експонуються на багатьох персональних і групових виставках у США, Канаді, Франції, її бронзові скульптури прикрашають більше 200 приватних колекцій, а також експонуються в різних музеях. Роботи Міртали зберігаються в декількох колекціях в Україні – зокрема у трьох університетах. Окрім Острозької академії, їх можна побачити в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» та Харківській державній академії міського господарства ім. А. Бекетова.

Поява такої цінної колекції в Острозькій академії пов'язана насамперед з тим, що Міртала, як і багато діячів українського походження, вирішила підтримати Острозьку академію, долучитися до процесу її відродження та подарувала університету 15 своїх скульптурних робіт, виконаних у бронзі. Таке рішення пані Міртала прийняла після зустрічі з ректором НаУОА Ігорем Пасічником та тривалого спілкування з директором Інституту досліджень української діаспори НаУОА Аллою Атаманенко. Процес передачі скульптур був надзвичайно складним, тривав два роки та був реалізований завдяки сприянню Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

Творчість Міртали – це особливий сплав мистецтва та філософії, що в результаті осмислення автором знаходить майстерне втілення ідеї в матеріалі. Її роботи отримали високу оцінку мистецтвознавців та всесвітнє визнання. Міртала по-своєму бачить їх призначення та спосіб існування, духовний розвиток, зв'язок із космосом та минулим. Людська фігура у її скульптурах – це в першу чергу узагальнений символ. Поряд із зовнішньою стриманістю та лаконічністю, скульптури Міртали мають особливу енергетику, несуть важливу інформацію, ідею, яка спонукає до роздумів, інтерпретацій і формує особливий психологічний стан глядачів.

В колекції НаУОА представлені скульптури з двох тематичних серій: «Мандали» та «Втілені думки». Це роботи Міртали, створені нею за останні 30 років. Незважаючи на значну хронологічну різницю створення представлених робіт, при огляді виставки важко виокремити певні «творчі періоди» мисткині. Колекція сприймається надзвичайно цілісно, скульптури швидше дають нам змогу зрозуміти внутрішній світ майстрині, її настрій та «поспілкуватися» з нею, ніж спостерігати творчі пошуки, експерименти та зміни. В комплексі це ціла розмова, яку Міртала веде з нами, спілкуючись через свої роботи. Така незмінність стилю і, водночас, новаторство в кожній окремій роботі в першу чергу пов'язана із метою, яку ставить перед собою Міртала: «кожна моя скульптура це втілення нового кроку на моєму внутрішньому шляху. Вона невід'ємна від мого життя і може бути вчителем і цілителем» [5, с. 54]. Розміщення колекції в старовинних приміщеннях захристя храму (XVIII ст.) створює особливу камерну атмосферу та підсилює сприйняття робіт.

Міртала створила не лише власний стиль. Її творчість об'єднала філософію різних культур та народів, духовні переживання людини та людства з матеріальними та сакральними темами, світ реальний та невидимий. Це той випадок, коли творчість митця є інтернаціональною, доступною для розуміння всім без винятку глядачам, бо їх об'єднують глобальні теми, представлені простою, на перший погляд, символікою. Вдивляючись, відчитуючи кожну роботу Міртали глядач поступово «вивчає» цей особливий мистецький текст, поєднаний з текстом поетичним, адже іншою гранню творчості Міртали є її поезія. Часто назви віршів перегукуються з назвами скульптурних робіт, утворюючи всебічний образ людини як індивіда та людства в цілому. На виставці кожну скульптуру супроводжує вірш. Так в комплексі образу і слова глядач відчитує та відкриває для себе глибини світогляду мисткині, поринає у роздуми про нашу суть, безмежний простір та вічний час.

У фондовій збірці музею зберігаються також поетичні збірки Міртали. Цікаво, що поетичні твори Міртали, написані трьома мовами, аналізували кілька десятків літературознавців. Відомий сучасний американський славіст Даніель Ляферр'єр свого часу захистив магістерську дисертацію на дослідженні особливостей поезики та тематики віршів Міртали. Дослідники вважають, що її поезія «по праву може бути зарахована до найкращих зразків філософської лірики [4]. Мистецько-філософський світогляд Міртали відображений і в серії фотографій виконаних мисткинею, що зберігаються у фондах Музею НаУОА. Експозицію гармонійно доповнюють також невеликі за розміром металеві скульптури Міртали – мініатюри («мандали») та ювелірні прикраси ручної роботи – витончені кулони, що теж є мініатюрними копіями її скульптур.

Колекція відкрита для відвідувачів з 2011 року. За цей час книга відгуків заповнена щирими подяками та враженнями від експозиції. Часто відвідувачі вказують, що відкривають для себе творчість закордонних митців, яка довгий час для них була невідомою і пишуться талантом своїх земляків. Особливі емоції викликає скульптура «Україна – Фенікс – Лелека», яка в 1998 році була подана Мірталою до участі у 3-му турі конкурсу на кращий монумент Незалежності в Києві. Її талант – лаконічною символікою розкривати глибинні змісти, прекрасно втілений в композиції: обриси полум'я і лелеки – це тризуб. Лелека – традиційний символ України. Перерване коло навкруги умовного тризуба символізує визволення України, що відродилась і постала як Фенікс із попелу [5, с. 60]. На жаль, ця робота не була обраною за результатами конкурсу, а в колекції НаУОА зберігається її бронзова модель. Хоча Міртала не є скульптором-монументалістом, але кожну з її робіт легко уявити в міському просторі. Потенційну монументальність скульптур Міртали відзначало багато критиків та мистецтвознавців, часто це зауважують і відвідувачі Музею НаУОА. Не виключено, що в майбутньому «Україна – Фенікс – Лелека» чи якісь інші скульптури Міртали Пилипенко прикрашатимуть українські міста.

Іншою цінною колекцією музею є збірка скульптур Петра Капшученка. Талановитий український митець в 40-х роках вимушений був покинути Україну, а відвідати на рідну землю зміг лише через 50 років. Більшу частину свого життя скульптор провів у Аргентині та США (Філадельфія). Завдяки унікальному таланту та вражаючій працелюбності він здобув високе визнання серед колег, мистецтвознавців, критиків та шанувальників мистецтва. За своє нелегке, але сповнене творчої праці життя, він створив понад сім тисяч скульптур. Творчість Петра Капшученка розпорошена по усьому світу. Окрім колекцій у різних музеях, велика частина його робіт зберігається у приватній власності його друзів і їх родин. Дослідник життя та творчості П. Капшученка відомий мистецтвознавець О. Федорук зокрема писав, що Петро Капшученко щедро розставався зі своїми роботами. Він дарував свої скульптури друзям, українським навчальним, культурним установам тощо. Він зізнавався не раз, що для нього найголовніше, аби його твори жили серед людей [7, с. 156]. Тепер, після передачі скульптур до НаУОА, його роботи «живуть» і серед українців в Україні.

Колекція П. Капшученка в Музеї НаУОА сформувалася поступово, завдяки добрим друзям університету. Перші роботи майстра були передані громадською діячкою Брониславою Скорупською, що проживає у Нью-Джерсі. Скульптури, які Петро Капшученко зробив для пані Броніслави, є час-

тинкою її особистої біографії, оскільки зберігають пам'ять про її чоловіка Максима та сина Петра. Оскільки Бронислава Скорупська неодноразово підтримувала Острозьку академію і тісно співпрацює з Інститутом досліджень української діаспори, вона вирішила, що роботи майстра мають бути передані в Україну і обрала Музей НаУОА. Власне після передачі нею двох скульптур Петра Капшученка «Кармелюк» та «Благословення» виникла ідея створити окрему колекцію творів видатного майстра в університеті. Проект підтримала родина Михалюків, які є добрими друзями Острозької академії. Олександр Михалюк – голова Фонду ім. Учнів колишньої Рівненської гімназії у Філадельфії – неодноразово надавав іменні стипендії студентам університету. Книги з його власної колекції становлять невід'ємну частину бібліотечного фонду академії. Пан Олександр володіє декількома скульптурами Петра Капшученка, оскільки був добрим другом майстра, допомагав створювати фотоальбоми його робіт. Разом із Брониславою Скорупською, яка висловила бажання передати університету ще одну роботу, пан Олександр та його дружина пані Раїса передали дев'ять робіт П. Капшученка до колекції НаУОА. На сьогодні вони перебувають в постійній експозиції. Меценатство зарубіжних українців та їх постійна підтримка розвитку української культури дали можливість університетському музею експонувати роботи видатного скульптора П. Капшученка.

Головна тема робіт скульптора – людина. Його герої емоційні, їх настрої зрозумілі кожному глядачу, вони захоплюють своєю життєвістю та енергетикою. Скульптор не звеличував людину, не прагнув увіковічнити її, хоч вся його творчість глибоко гуманістична. Справжнє людське життя у всьому різноманітті поведінки, емоцій та почуттів професійно розкрито митцем у скульптурах: від мініатюр до монументальних пам'ятників. Українці як рідні та, водночас, далекі для скульптора люди є однією з головних тем його творчості. Усміхнені та суворі, щасливі та засмучені, замислені та енергійні – його герої передають увесь спектр людських емоцій у поєднанні з українським колоритом. Навіть якщо скульптура не має назви, глядач безпомилково зрозуміє її. Його героями часто є діти. Є й роботи, присвячені відомим історичним постатям: наприклад, вже згадана скульптура «Кармелюк». Творчість Педро Енко (під таким псевдонімом працював скульптор, проживаючи в Аргентині і США) захоплювала його сучасників і не перестає дивувати і до нині. Аргентинська поетеса Аделя Гарсія Салаберрі відзначила: «Твори Педро Енко приваблюють подихом делікатних і чутливих емоцій, розбудовують високого рівня почуття своїми людськими рисами, проникають у родючу землю з великою силою, засіяні добрим сіячем» [7, с. 66]. Капшученка називають «великим майстром малих форм». Значна кількість його робіт – мініатюрні скульптури 10-15 см., але це і захоплює глядача найбільше: вміння майстра в мініатюрній роботі вловити та відтворити «відтінки душі» [7, с. 170]. В колекції НаУОА експонуються мініатюри з теракоти та порцеляни, а також теракотова та дві бронзові роботи більшого розміру. Як і всі скульптури майстра, вони вражають, в першу чергу, своєю характерністю, безпомилково і легко відтворюють емоційний стан героїв, заставляють глядача затриматися, помилуватися, відчути настрої, що прочитується у кожній роботі. Безперечно, скульптури Міртали Пилипенко і Петра Капшученка є окрасою художнього фонду НаУОА.

Окрім презентації діючих мистецьких експозицій, музей історії НаУОА проводить активну виставкову діяльність. З 2009 року до музейного комплексу університету входить підземна мистецька галерея, розташована у підвальних приміщеннях будівель колишнього монастирського корпусу XVIII ст. За цей час в галереї було проведено понад 50 виставок, на яких були представлені і роботи українських митців діаспори, і картини з колекцій зарубіжних українців. Справжньою мистецькою подією стала виставка картин видатного українського постімпресіоніста Олекси Новаківського з приватної колекції словацького вченого українського походження доктора філології, академіка НАН України, професора Миколи Мушинки. Вчений не лише зберігає, але й презентує та популяризує в Україні та за кордоном безцінну колекцію видатного українського художника. Історія збірки надзвичайно цікава. Проф. Мушинка неодноразово висвітлював її в пресі та у наукових статтях [6]. Паралельно з презентацією картин проф. Мушинка знайомить глядачів з постаттю українського письменника Миколи Голубовського, який був добрим другом О. Новаківського на навіть написав про нього книгу [3]. Разом із колекцією робіт Новаківського М. Мушинка віднайшов, зберіг та упорядкував архів М. Голубовського та видав його працю. Студенти та гості НаУОА мали нагоду ознайомитись з цією книгою, поспілкуватися на лекціях з проф. Мушиною та оглянути експозицію робіт українського митця.

Ще одним проектом презентації творчості зарубіжних українців в НаУОА стала виставка робіт американської художниці українського походження Аркадії Оленської-Петришин. Протягом всього свого життя вона працювала в Нью-Йорку. Після її смерті (1996 р.) чоловік передав картини Національному заповіднику «Замки Тернопілля», адже родом художниця зі Збаражчини [2]. Згодом, в рамках співпраці між музеями, роботи художниці були представлені в галереї НаУОА. Активне творче життя Аркадії Оленської-Петришин припадає на 60–70-ті роки, коли американський та європейський мистецький світ перебував у постійному пошуку нових нетрадиційних форм вираження, створення

безпредметної реальності, осмислення ролі мистецтва і митця. Художниця довгий час працювала в напрямі абстракціонізму, бо, за її власними спогадами, їй «дуже хотілося осягнути суть і філософію абстракціонізму, мати вільну руку письма і при цьому нікого не наслідувати»[1].

Абстрактні роботи художниці отримали високу оцінку критиків, проте вона продовжувала працювати і освоювати нові теми, напрямки, концепції. Мистецькі пошуки художниці привели її до незвичайної теми – зображення загадкового світу, який населяють гігантські кактуси та екзотичні квіти. Кольорова палітра експресіоністична, скрізь переважає чистий насичений колір, тривимірний простір поступається свідомо і майстерно змодельованій площинності. Як результат – власний цікавий стиль мисткині, її нова концепція світу.

Виставка, що була представлена в галереї НаУОА, знайомила відвідувачів з різними етапами творчості художниці. Це і ранні абстрактні роботи, і величний світ живої природи, і навіть сюрреалістичні мотиви. Презентація картин дала можливість не лише студентам, але й значній кількості відвідувачів галереї НаУОА відкрити для себе творчість неординарної українки, визнання та ім'я якої в Україні з'явилося лише в часи незалежності та після смерті художниці.

Знайомство українців в Україні з творчістю митців діаспори – це важливий процес, який дає змогу наблизити розуміння багатогранності явища закордонного українства, осмислити ту роль, яку відіграють українці діаспори в процесі розбудови та збереження української держави. Опинившись за межами рідної землі інтелектуали, громадські діячі, митці, інтегруючись у нове суспільство нових країн, не лише зберігали свою ідентичність, а й пропагували Україну у світі. Робили це по-різному: своїми працями та винаходами, творчістю та активною громадською позицією, участю у науковому чи політичному житті країн, в яких проживали. Як і науковці, українські митці діаспори створювали імідж України у світі, їх роботи стали частиною світової мистецької спадщини. Тому, ознайомлення з їх творчістю, повернення її в українські музеї та колекції, включення імен зарубіжних українських митців до історії українського мистецького розвитку є важливою складовою об'єднання та створення єдиного українського культурного простору, цілісної української культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аркадія Оленська-Петришин. Від малого максималізму – до великого мінімалізму // Мистецтво української діаспори. Повернуті імена / [За ред. О. Федорук, Д. Степовик, В. Врублевська, М. Коць]. – К.: «Тріумф», 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uor.net.ua/arkadiya-olenska-petryshyn-vid-maloho-maksymalizmu-do-velykoho-minimalizmu/>
2. Аркадія Оленська-Петришин: олійні твори, офорти / [упор. Б. Бойчук]. – К.; Нью-Йорк: В-во «Анна», 2003. – 171 с.
3. Голубовський І. Розмахом могутніх крил: Повість-есе про О. Новаківського / І. Голубовський. – Львів: «Магнолія Плюс», 2004. – 345 с.
4. Корсун Л. Скульптура та поезія Міртала: презентації монографії Міртала Пилипенко у Нью-Йорку та Філадельфії / Л. Корсун // Час і події. – 2008. – № 18. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/3003/?vsid=040067543ce11ae55eb2b33fa4b7d8>
5. Міртала Пилипенко. Скульптор і поет / [за ред. Асі Гумецької]. – Нью-Йорк; К.; Львів: «Місіонер», 2007. – 135 с.
6. Мушинка М. Письменник Іван Голубовський та його колекція картин Олекси Новаківського / М. Мушинка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 11. – С. 402–414.
7. Федорук О. Пластика Петра Капшученка: Альбом / О. Федорук. – К., 2004. – 280 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.11.2014 р.

Анастасія Хеленюк

Вклад зарубіжних українців в формування художественного фонду музею історії Національного університету «Острозька академія» і популяризацію творчості художників діаспори.

Стаття посвячена історії формування і становлення Музею історії Національного університету «Острозька академія», определена роль української діаспори в цьому процесі. Особое внимание уделено анализу художественных коллекций музея и презентации творчества украинских художников зарубежья в Музее НаУОА, организованных в сотрудничестве с зарубежными украинцами.

Ключевые слова: художники української діаспори, Музей історії НаУОА, скульптури, художественні колекції, Міртала Пилипенко, Петр Капшученко, виставки.

Anastasia Kheleniuk

Contribution of Ukrainians from Abroad into the Organization of Art Collection of the Museum of History of the National University of «Ostroh Academy» and Popularization of Works of Ukrainian Diaspora Artists.

The article is devoted to the history of the developing of the Museum of History of the National University of «Ostroh Academy». The author underlines the role of the Ukrainian diaspora in this process. Special attention is paid to the analysis of art collections of Ukrainian artists from abroad at the Museum of Ostroh Academy, which were organized in cooperation with the Ukrainian diaspora community. The University has an ancient history, which started in 1576, but in the middle of the XVII century this educational institution was closed. Ostroh Academy was renovated in 1994 after long time of oblivion. In 1997 the Museum of History of Ostroh Academy was founded. A great contribution into its development was made by Ukrainians from abroad. They supported the Museum, sent interesting exhibits, and joined the Museum projects. Nowadays the Museum has valuable art collections; among them one can find sculptures of well-known Ukrainian artists Mirtala Pylypenko and Petro Kapshuchenko. Moreover, Mirtala Pylypenko has presented one collection of her works. She is a sculptor with a long exhibiting career who has combined images of her sculptures with her poems, creating the whole that is greater than its parts. Mirtala's collection of sculptures is monumental, philosophic and gracious. However, at the same time, it is sunny and brings back the life-asserting symbols of eternal space and time. Although she has spent the biggest part of her life across the ocean in the USA, her soul remains tied to Ukraine.

Moreover, Bronislawa Skorupska together with the Mykhaliuk family presented Kapshuchenko's sculptures. Oleksandr Mykhaliuk, a member of the Ukrainian Diaspora in the United States and the Chairman of the Fund of the Students of Former Ukrainian Rivne Gymnasia in Philadelphia, was the sculptor's close friend. The majority of the sculptures received from the Mykhaliuk family have been given to them as presents by Mr. Kapshuchenko. Petro Kapshuchenko is not widely known in Ukraine, since the artist left his motherland in 1945. He got the first chance to come back here only in the 1990s. Being in the centre of the artistic life of Philadelphia, Petro Kapshuchenko always used Ukrainian motives and symbols in his creations. Therefore, among 7,000 of his sculptures, the most famous are the projects of monuments to Princess Olha and Metropolitan Vasyl Lypkivsky in Bound Brook (New Jersey, USA), numerous miniatures on Cossack life and sculptural portraits of famous Ukrainians.

Mirtala Pylypenko and Petro Kapshuchenko are extraordinary people in Ukrainian art. Nowadays many generations of university students have an opportunity to get acquainted with their unique talent. Hence, it is important to acknowledge Ukrainians with these artists.

There are many interesting books and things devoted to the history of the Ukrainian Diaspora and represented in different museum exhibitions. The Museum organized a few interesting exhibitions dedicated to the Ukrainian art heritage. Among them one can visit the exhibition of Olenska-Petryshyn paintings and the exhibition of Oleksa Nowakiwski art, organized in cooperation with Professor Mykola Mushynka. Therefore, the Museum tries to preserve and represent the Ukrainian Diaspora art and history in museum collections.

Key words: Ukrainian Diaspora artists, the Museum of NUOA, sculptures, art collections, Mirtala Pylypenko, Petro Kapshuchenko, exhibitions.

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ, КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЯ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ І ЗА КОРДОНОМ

УДК 930.253:82-6

Надія Миронець

(Київ)

ЛИСТУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З ДРУЖИНОЮ 1921–1949 РОКІВ В АРХІВІ-МУЗЕЇ ІМ. Д. АНТОНОВИЧА УВАН (США)

У статті розглядаються листи Володимира Винниченка за 1921–1949 роки до дружини – Розалії Винниченко, які зберігаються в Архіві Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США.

Ключові слова: Володимир Винниченко, Розалія Винниченко, листування, Архів УВАН, історичне джерело.

Дослідження епістолярних джерел останнім часом стало особливо актуальним. Це обумовлено поглибленням інтересу науки до антропологізації історії, до наповнення історичного процесу живими постатями, які визначали його зміст та характер, до просопографії, що досліджує особу в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням.

Дослідники епістолярних джерел відзначають їхню важливість і унікальність, оскільки приватні листи адресувалися, як правило, близьким людям і відрізнялися особливою відвертістю, наявністю інформації, яка нерідко була відсутня в інших джерелах. Це в повній мірі стосується й листування відомого українського громадсько-політичного діяча, письменника і художника Володимира Кириловича Винниченка (1880–1951), який був однією з ключових постатей українського політичного і культурного життя першої чверті ХХ ст., займав помітне місце серед української політичної еміграції 1920-х–1940-х років.

В. Винниченко залишив величезну епістолярну спадщину, яка містить важливий інформаційний потенціал. Основні масиви цих документів зберігаються в Україні: в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка та в США – в Архіві-музеї ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук (УВАН).

Листи з архівів України вже привертала увагу дослідників, частина їх опублікована та використана в монографіях і статтях. Опубліковане й листування Володимира Винниченка з нареченою, а потім дружиною Розалією Ліфшиць за 1911–1918 рр., яке зберігається в архівах України, та частково в Архіві-музеї ім. Д. Антоновича в УВАН (США). Воно друкувалося в журналі «Слово і час» [3], було передруковане в «Хроніці-2000» [4], а потім вийшло окремою книгою [2], у якій, крім текстів листів, подано огляд публікацій листування В. Винниченка та літератури з його використанням за 1988–2010 рр. [2, 229–233]. За останні роки листуванню В. Винниченка було присвячене дисертаційне дослідження І. Сахно [7] та кілька статей і публікації документів [5, 8].

Менш дослідженим із зрозумілих причин залишається листування з Архіву УВАН, хоч частково використане й воно. Так, В. Панченко опублікував листи В. Винниченка до Є. Чикаленка [6], І. Валявко подала перелік листів В. Винниченка з Архіву УВАН, які у той час зберігалися на депозиті в Бахметьєвському архіві Колумбійського університету [1]. Однак, оскільки архів В. Винниченка ще недостатньо описаний, перелік цей виявився далеко не повним. Крім того, не складений каталог листів, адресованих В. Винниченкові.

Отже, в каталозі, складеному І. Валявко, не зазначені листи Володимира Винниченка до Розалії Винниченко й відповіді на них з Архіву УВАН, не були вони й предметом спеціального дослідження.

Мета даної статті: дати археографічний огляд листів Володимира та Розалії Винниченків з Архіву УВАН, означити основні теми, що були в них порушені. З огляду на великий об'єм взаємного листування, основна увага приділена листам Володимира Винниченка.

Хронологічні рамки статті обумовлені наявним у архіві основним масивом листування, хоч кілька листів виходять за рамки означеного в статті періоду.

8 листів Володимира Винниченка до Розалії Ліфшиць (пізніше Винниченко) із цього архіву за березень 1914 р. опубліковані в книзі «Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діа-

лог (1911–1918 роки)» [2, с. 71–81], 2 листи-відповіді Р. Ліфшиць з цього ж архіву за березень 1914 р. стали відомі упорядникові вже після виходу цієї книги й ще не оприлюднені.

За період з 1921 по 1949 рік усього виявлено 658 листів взаємного листування Володимира та Розалії Винниченків: 329 листів і 3 телеграми В. Винниченка (Архів ім. Д. Антоновича УВАН (США), фонд 138, тека 34) і 329 листів Р. Винниченко (там само, тека 33). Із змісту листів видно, що Розалія Яківна також слала кілька телеграм, але вони не виявлені. (Телеграми в загальну кількість листів не включені).

Інтенсивність листування залежала від життєвих обставин, які змушували подружжя на якийсь час розлучатися. За роками листи розподілені так:

	1921	1922	1923	1924	1925	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1937												
В.К.	10	23	11	46	1	21	9	21	30	26	5	1
43+3												
Р.Я.	4	17	22	28	1	13	2	19	29	23	17	1
48												
		1938	1945	1947	1948	1949	Б. д.					
В.К.		1	60	3	18							
Р.Я.		3	57	3	21	19						

Як видно з таблиці, найінтенсивніше листування було в 1947 р., коли Розалія Яківна тривалий час перебувала в Парижі, займаючись тим, щоб продати або здати в оренду їхній паризький будинок і прилаштувати у видавництво рукопис В. Винниченка, а він господарював у «Закутку». Практично випадають з листування роки війни, очевидно, що в цей час ніхто з подружжя на тривалий час із «Закутка» не виїжджав.

Усі листи – рукописні автографи, крім одного листа Розалії Яківни, в якому вона демонструвала шрифт новопродбаного друкарської машинки, та п'яти листів Володимира Кириловича за 1923 р., коли він тренувався друкувати на машинці «сліпим методом». Листи, як правило, написані українською мовою, крім чотирьох листів В. Винниченка за лютий-березень 1934 р., і кінця листа за 5 червня 1947 р., які написані французькою мовою.

Листи в архіві не описані, тому при цитуванні вказуємо лише на дату написання.

Особливістю родинного листування Володимира й Розалії Винниченків є не лише велика його кількість, але й насиченість найрізноманітнішою інформацією, що робить його важливим історичним джерелом. Адже це подружжя поєднувало не лише глибоке кохання, а й щира дружба, вони були однодумцями, відчували потребу в постійному спілкуванні, в обміні думками, враженнями від пережитого. Тому, коли їм доводилося розлучатися, листи писали щодня, а інколи й по кілька на день.

У листах відображені політична позиція і настрої В. Винниченка у різний період його останньої еміграції, його філософія, творчі плани та їх реалізація (чи не реалізація), психологія творчості, мрії, настрої, ставлення до людей з його оточення, взаємини з дружиною, стан здоров'я й багато іншого.

Так, листи Винниченка за травень 1921 р. містять інформацію про деякі нюанси переговорів, які вів він з М. Шаповалом та іншими товаришами з приводу створення єдиного революційного фронту (про це детально писав у листах до дружини). З них бачимо також, наскільки складним для Винниченка на початку 1920-х років був вибір між політичною діяльністю і творчою працею. 2 травня 1921 р. він писав дружині з Праги, що говорив М. Шаповалові «про свою нехоть до підприємства нашого й бажання цілком оддатись своїй праці. Але... хто? Коли б знайшлась якась инча «фігура», розуміється, це легше було б зробити». Шаповал наполягав на тому, щоб Винниченко переїхав до Праги й активніше включався в політичну діяльність. Винниченко ж більше схилився до того, щоб зосередитися на творчій роботі. 8 січня 1923 р. писав знову з Праги: «Признаюсь тобі, дитинко: я все ж таки не перестаю думати про те, щоб «уткнутись»! Звертайся на провінцію, купи собі там хатину, і закопатися на цілі роки! Ні політики, ні фільм! А тільки чисте, прекрасне мистецтво». Але тут же констатує: «Та це ж тільки ж мрія, одна з багатьох мрій, яким довелося загинути. Але за хатинку буду все ж таки боротись до останнього і ніякі субсидії та стипендії не знищать її, поки сама не помре своєю смертю».

Винниченко повсякчас ділився з дружиною своїми творчими планами й задумами, з листів можна чимало дізнатися й про психологію творчості письменника. 17 жовтня 1922 р., під час роботи над романом «Сонячна машина», писав: «Я хочу написати казку, пісню на кілька сот друкованих сторінок, в якій було б усе людське, теперішнє, минуле і майбутнє (не історично), себто людське, вічне, те, що було й буває з людьми раз-у-раз. Скромне завдання – правда?» А 16 серпня 1930 р., працюючи над трактатом «Щастя» писав: «Робота моя пухне як і завсіди. Часом бере сумнів і все здається непотрібним і невдалим. Та я жону ці сумніви й стараюсь триматися свого правила: «Поки виконуєш узятую роботу, вір у

себе, як у генія, коли ж скінчиш, стався до неї як до витвору свого ворога й бездарности, – без крихти вибачливості і з гострою суворістю». Отже, поки що пишу геніяльну й страшенно потрібну річ».

Листування свідчить, що Винниченко весь час жив з думками про Україну, в різних місцях знаходив асоціації з рідною землею. Перебуваючи влітку 1930 на облюбованому натуристами острові Villenes, де жив у курені і працював над романом, писав дружині 11 серпня 1930 р.: «За річкою чути поганання волів орачами. Згуки, інтонація голосів, темп, усе таке саме, як у нас. І мені часом здається, що я на Україні в степу. От вийду з куреня, гляну в той бік, де чути орачів і переді мною пишню, велично розстелеться у синю далечінь наш степ». Подібні асоціації зустрічаємо в листах часто. А коли Винниченки купили поблизу Мужена хутір, на поштової мапі Франції появилася нова назва: «Zakutok», (таку адресу вони писали на конвертах своїх листів), а сусіднє місто Канни в листах називали не інакше, як Канів.

Із листів можна дізнатися, як оцінював Винниченко у різний час політику більшовиків, свої перспективи щодо повернення в Україну. У кінці 1931 р., коли в Україні перестали друкувати твори Винниченка і до нього, звичайно ж, доходили відомості про сутність національної й соціальної політики більшовиків в Україні, він усе ще вважав, що, незважаючи на хиби в політиці більшовиків, загальна її тенденція правильна і її треба підтримувати. 14 грудня 1931 р. писав: «Не треба допускати в собі нічого ворожого, навіть «протестного» супроти Харкова. Так, – вони роблять мені велику кривду й несправедливість. Так, – для нас це тяжко, це відпихання і випихання мене. Так, – приклад зо мною об'єктивно доводить, що національна політика там знову кудись збочує (якщо, дійсно, вернуть «Щастя»). Так, – вони роблять велику помилку як у нацполітиці, так і щодо мене, навіть, може, злочинство супроти комун[істичної] справи. Все це – так. Але водночас вони роблять велику, надзвичайну справу. Хай багато робиться бюрократично, механічно, нещиро, невміло. Але – робиться, але напрям, тенденція на творення нового світу. І через це ми повинні якомога дужче тримати в руках свої особисті почування й ніяк не давати їм вибивати з нашого зору цю велику заслугу компартії перед людством».

З часом Винниченко змінив своє ставлення до політики більшовиків і це також знайшло відображення в його листах.

У листах зустрічаємо й оцінки Винниченком людей, з якими йому доводилося зустрічатися в житті або співпрацювати на ниві громадської діяльності: Микити Шаповала, Олександра Олеса, Марка Віленського, Миколи Глуценка та багатьох інших. Зокрема, висловив він своє ставлення до творчості й особистості режисера Олександра Довженка після того, як мав нагоду 8 серпня 1930 р. в Парижі переглянути фрагменти його творів. Наступного дня він писав Розалії Яківні: «Бачили вчора «Землю» Довженка і «Арсенал» (його ж). Шкода, що тільки фрагменти. Але й з них видно, що майстер з [Д[овженка] добрий. Є, розуміється, хиби, але вони не сутнього характеру. Занадто повільний темп, розтягнутість, повторення. При тій простоті теми й актів, що є в п'єсі, повільність, натягнутість картин викликає досаду. Тема дуже проста, дії, фабули, характерів, глибини, почувань героїв немає. Є картини побуту, соціальних конфліктів, первісних актів життя, – смерть, рождиння. Ну, і картини війни й громад[янської] війни. Сам Довженко – досить симпатичний і, видно, дуже талановитий».

Та найбільше в листах оцінок адресатки, коханої дружини, Кохи, як він ніжно її називав. З них можна скласти повне уявлення про характер Розалії Яківни і про ставлення до неї Володимира Кириловича. У листі від 9 березня 1924 р. читаємо: «Я, наприклад, щиро й глибоко переконаний, що ти маєш такий молодий і свіжий для своїх літ вигляд через те, що ти з природи й з переконання духовно хороша: добра, чула, не злопам'ятна, великодушна. Отрута гніву, злості, ненависти, заздрості й т.п. не проходить глибоко в твої організм. Твоя хорошість і духовно, і фізично охороняє тебе. І коли ти цей гігієнічно-косметичний засіб будеш ще свідомо, енергично вживати, підтримувати, культивувати, – ти матимеш у руках найвірніший секрет краси й молодости. Чуєш? На жаль, про себе я цього сказати не можу. Моя вибуховість дуже мені перешкоджає. Але коли б ти мені помагала, я б краще справлявся з своїми перешкодами».

Подібних сюжетів у листах Винниченка дуже багато. Слід відзначити, що й листи Розалії Яківни сповнені ніжності й турботи про чоловіка, зацікавлення його справами, готовності допомогти йому у вирішенні будь-яких проблем: від перекладів його творів до турбот про їх видання, про стан його здоров'я, про розв'язання будь-яких побутових питань.

Листування свідчить про те, що родина Винниченків постійно працювала над вдосконаленням взаємостосунків, вони не шкодували ласкавих слів у звертаннях одне до одного, часто творили такі слова, аналізували свої вчинки, які могли б зіпсувати стосунки, і намагалися їх уникати.

Постійними темами листування були: пошук перекладачів, видавництва для публікації творів та театрів для постановки п'єс, кращих умов для проживання та для творчої праці, купівля та продаж будинків і багато інших проблем щоденного життя.

У листах Винниченко детально описував стан свого здоров'я, постійно «звітував» Розалії Яківні про своє самопочуття, про те, з якими лікарями консультувався, які ліки приймав, як вони на нього діяли.

Епістолярій Винниченка – унікальне джерельне свідчення про побутові умови, в яких жив і працював письменник у різні часи своєї останньої еміграції. Багато знаходимо описів його життя і умов праці на острові серед натуристів, що допомагає зрозуміти його «філософію натуризму», а умови побуту в «Закутку» дають уявлення про нелегке життя письменника «муженського періоду». Зокрема, з листа від 18 жовтня 1937 р. бачимо, чим у той час він займався: «...з оранкою саду я хапатися не буду, а жасмин ми потрохи таки цюкаємо. Сьогодні я мусів зірвати з дроту весь виноград і разом з іншим душили на сік, інакше він зогнив би через кілька днів. З самого ранку до 2-ої год[однини] був зайнятий виноградом. Мив пляшки, душив виноград, розливав у пляшки, закубрював, зав'язував... Але справа з виноградом на цьому не закінчилася: мусів обірвати решту молодого винограду, почистити та порозвішувати в lingerie на дротах. Може, цей утримається довше. Нічого іншого не міг з ним зробити. Побачимо, що з нього вийде, він не такий перестиглий як той, що ми розвісили. Тепер маємо принаймні 10 пляшок іще соку, і то доброго, солодкого».

В особливо скрутному матеріальному становищі родина Винниченків опинилася в 1947 р. Влітку того року Володимир Кирилович звернувся до української громади в Америці з проханням негайно відверто відповісти, чи зможе вона забезпечити йому роботу в Америці, при умові проживання у Франції. У цей час Винниченко в «Закутку» займався господарськими справами, а Розалія Яківна перебувала в Парижі, намагаючись продати або здати в оренду будинок, щоб мати засоби для існування і для видання «Конкордизму», що було заповітною мрією Винниченка. У листі від 19 червня 1947 р. він, детально описавши, що робив по господарству, продовжував: «Іншою роботою я ще не можу займатись. Я навіть ні разу, як приїхав, у своєму курені не сидів. Треба іншого психічного стану для того. Треба бути вільним од гніту того клопоту, який заняв усе місце в «здобувальній частині комуні-людини». Поки не вирішено питання здобутку засобів існування тої самої комуні, доти психіка не може віддавати свою увагу майже абстрактним, далеким, ніяк не корисним у цей мент для того існування моментам. (Бач, як вона «науково» захищає позиції того «здобувального клопоту»)».

Те саме стосувалося й малювання. «Е, коли б я знав, – писав він, – що намалювавши якийсь пейзаж, чи квіти, я продам полотно за 10-20 тисяч, як ота психіка зараз же запобігливо дала б місце у себе цьому моментові. Але якому бісові потрібні мої бідні полотна та й моє бідне писання? Що вони можуть дати моїй (і твоїй) фізичній комуні? Ні одержи, ні салати, ні груші. Ні, любонько, будемо поки що хоч жасмин та баклажани поливати та рятувати, – це потрібніше, ніж полотна малювати, та ще для бідних американо-українських зулусів».

Слід відзначити, що такі песимістичні настрої тривали недовго, вони не були характерними для Винниченка. Він увесь час думав над тим, як реалізувати свій творчий потенціал. Незадовго до цитованого листа, 10 червня 1947 р. писав: «Якщо ставитись хоч з маленькою увагою до справи, то навіть у нашому крихітному господарстві є що робити цілий день. А ми ще хочемо заводити прибуткове господарство! Та що робити, як амер[иканське] громадянство начхає на моє становище і буде йому байдуже, чи я на длубання в гною на землі витрачаю свої сили чи на чому іншому, і моє писання його стільки ж цікавитиме як і моє малювання, то доведеться і фаховим сільським господарством займатись. Це – єдина галузь, у якій ми можемо мати працю. Так і треба собі сміливо сказати і бути послідовними. Але для нас і це не страшно, адже ми ...» (після цього йдуть три крапки, які означали, що далі мав бути текст, який час від часу повторювався в листах, коли Винниченко хотів підбадьорити дружину й себе нагадуванням: «Адже ми конкордисти». «Пам'ятай раз-у-раз: «На всякі труднощі, прикрощі, неудачі, великі чи дрібні – стриманість і конкордистський спокій!»).

І ми бачимо з листів, написаних у тому ж червні 1947 р., що Винниченко мав намір переїхати із «Закутка» в Париж або під Париж, займатися літературною працею, видавати журнал. Він розробив такий проект організації й напряму журналу, який, сподівався, матиме найбільше шансів купуватися і читатися всіма емігрантами від крайніх лівих до крайніх правих, турбувався про те, щоб знайти засоби для такого журналу і в Європі і в Америці. Детально ідею видання журналу він пояснив у листі від 12 липня 1947 р.: «...Ідея мого журналу така: вона міститься в його назві: «Парламент Вільної України». Це має бути, дійсно, парламент, в якому матимуть право слова всі, без ніякого виімку, течії укр[аїнського] суспільства в еміграції. Монархисти, фашисти, нацисти, демократи, соціалісти-революц[іонери], соц[іал]-демократи, радикали, комуністи, анархісти, конкордисти і всяка інша течія, яка схоче висловитись. Ніякого обмеження слова (звичайно, для всіх буде обмеження технікою, браком місця, браком часу, так би мовити). Кожному «ораторові» буде даватися певний розмір, певна кількість сторінок чи, може, навіть рядків».

Я гадаю, що до такого журналу-парламенту повинні поставитись усі з увагою і, може навіть дехто з прихильністю».

Винниченко вважав, що «такий «Наш Парламент» мав би велике виховне значення. Він би готував людей до справжньої демократії, до справжньої свободи слова, до справжнього колективного обговорення питань».

А 8 липня 1947 р. послав дружині копію листа, з яким мав намір звернутися до всіх відомих українців-емігрантів у Франції й Німеччині. (На жаль, текст звернення у листі відсутній). Очевидно, він просив впливових емігрантських діячів відповісти на питання про свою участь у важливих політичних подіях і про ставлення до них, і сподівався, що на цій основі у нього може вийти «цікава праця, яка знайде і видавця, і читача. Тільки її треба зробити совісно, об'єктивно, уважно, ну, й з максимальною для мене художньою та логічною правдивістю». Ця робота, на його думку, мала б стати немов би IV частиною «Відродження нації». А коли буде достатньо матеріалу, то могла б бути й V частина «про рух на Україні від 1919 до наших часів». «Стараюсь, рідна моя, виявляти якусь активність, – продовжував він, – вигадую різні способи з'єднання з колективом, а що це дасть, чи справді зможу взятись за цю роботу, чи дадуть мені ці дані ті елементи, до яких оце звертаюсь і буду далі звертатись? Не знаю».

Листи допомагають краще зрозуміти світогляд В. Винниченка, зокрема і його філософію конкордизму. 17 листопада 1937 р., відповідаючи на лист дружини, яка повідомила про закид спільної знайомої про те, що конкордизм, мовляв, суперечить марксизмові, Винниченко пропонував сказати їй, що «конкордизм зовсім не робить замаху на марксизм, зовсім його не порушує, навпаки, він його затверджує, підпирає, розвиває. Але марксизм, а не ленінізм та його консеквентний до кінця розвиток – сталінізм. Я не розумію, як можна зробити такий висновок на підставі програми конкордизму, що він є *проти* марксизму».

Винниченко докладав великих зусиль, щоб опублікувати цей свій «план» вдосконалення суспільства. У листі від 16 вересня 1947 р. він в котрий раз пише про це дружині: «Розуміється, видати «План» треба неодмінно, це є підсумок усього нашого життя, це є проекція в майбутнє, це – основа нашого подальшого соціального буття». Винниченко сподівався, що конкордизм мав би зацікавити французьку публіку. «І соціалізм, і комунізм, – писав він, – здескредитовані (і то головним чином Москвою), ці слова вже не викликають ні захоплення, ні уваги. Люди шукають чогось нового і кращого. Чи не відповідь їм конкордизм на це шукання?».

Деякі нюанси стосунків В. Винниченка з різними політичними силами також можна знайти в листуванні. Наприклад, 19 травня 1949 р. він писав: «Мені дуже цікаво розгадати поведінку націоналістів щодо мене. Чого вони хочуть? Використувати моє ім'я, мій виступ проти їхніх конкурентів і для цього прибірали передо мною обличчя демократів, революціонерів, навіть соціалістів (не називаючи цього імені), навіть колектократів (з називанням цього імені)? Чи справді зрозуміли, що час диктатур, фашизму, тоталітаризму минає, що командування вже не популярне і працівних мас, та ще на Україні, цим не візьмеш, і хочуть змінити свої позиції».

У листах міститься чимало відомостей про те, як Винниченки, захоплюючись конкордизмом, займалися фізичним і моральним самовдосконаленням, сповідували натуризм і фрукторьянство. Винниченко був переконаний, що їхній здоровий спосіб життя буде практичним прикладом для інших, і цим вони виконають свою місію перед людством. 10 червня 1934 р. писав: «Може, ми хоч краплинці цього людства хоч крихіткою в чомусь поможемо – і то вже буде виправданням наших з тобою усиль і маленьких наших прикрощів».

Листування Винниченка може бути прикладом того, як повсякденне приватне життя людини корелюється із загальними проблемами життя країни і світової політики. Адже життя його родини у великій мірі залежало і від стосунків у середовищі української еміграції, і від політики більшовиків в Україні, і від міжнародної обстановки.

У той час, коли їм ніяк не вдавалося продати будинок у Парижі, він писав 1 липня 1947 р.: «От настає інтернаціональна криза. Парижська конференція крахнула, як і всі її попередниці (...) Криза ця може скінчитися добром для Франції, коли вона після розстання¹ з Молотовим, рішуче стане на шлях організації економ[ічного] співробітництва з Англією при допомозі Америки. Дуже можливо, що створяться два блоки – зах[ідно]-європейський і схід[но]-європейський. Якщо Франція буде членом зах[ідно]-євр[опейського] блоку, то її економ[ічний] стан почне поліпшуватись, – Америка почне старатись зробити дуже помітну вигоду бути з нею, а не з СРСРем. Тоді, може, й такі справи, як купля-продаж маєтків стануть жвавішими».

У короткій розвідці неможливо детально розкрити всі теми, які порушувалися у взаємному листуванні Володимира та Розалії Винниченків. Але й з наведених прикладів можна зробити висновок, що воно є важливим джерелом для вивчення умов, у яких жив і працював Винниченко в означений період, психології його творчості, політичної позиції, світогляду, настроїв, творчих планів, стосунків з людьми, стану здоров'я і багато іншого, що робить яскравішим і реальнішим просопографічний портрет письменника й політика Володимира Винниченка.

На часі публікація цього унікального епістолярного комплексу, який збагатить джерельну базу досліджень істориків, літературознавців, філософів, літературознавців, культурологів і представників інших наук.

Список використаних джерел та літератури:

1. Валявко І. Україніка в Бахметевському архіві Колумбійського університету / Ірина Валявко // Наук. зап. Сер. «Іст. Науки» / Нац. ун-т «Острозька академія»; Укр. іст. т-во. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – Вип. 5. Українська діаспора: проблеми дослідження (23-24 верес. 2004 р.): Матеріали Міжнар. наук. конф. [Додаток: Алфавітний каталог кореспондентів, до яких писав В. Винниченко, на основі листів, що зберігаються в архіві В.К. Винниченка у Бахметевському архіві Колумбійського ун-ту (США, м. Нью-Йорк) Сер. II-2]. – С. 137–162.
2. Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки) / упорядкув., вступ, комент. та прим. Надії Миронець. – Дрогобич : Коло, 2012. – 288 с.
3. Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911 – 1918 роки) / Надія Миронець // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 48–56, № 10. – С. 62–68; 2008. – № 1. – С. 78–83, № 3. – С. 80–86, № 6. – С. 98–102, № 7. – С. 60–66, № 8. – С. 88–98; 2009. – № 2. – С. 99–106, № 4. – С. 74–79, № 6. – С. 109–115; 2010. – № 1. – С. 88–96, № 2. – С. 96–101, № 3. – С. 99–104, № 7. – С. 105–116.
4. Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911 – 1918 роки) / Надія Миронець // Хроніка-2000. – К.: Укр. письменник, 2010. – Вип. 82: Невідомий Винниченко. – С. 298–473.
5. Миронець Н. Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928) / Надія Миронець // Український археографічний щорічник / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2013. – Вип. 18. – Т. 21. – С. 449–513.
6. Панченко В. «Яка страшна річ політика...»: Несподіванки еміграційного епістолярію Володимира Винниченка / Володимир Панченко // Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К.: Твім інтер, 2004. – С. 244–278.
7. Сахно І. Листування В.К. Винниченка як джерело для просопографічних досліджень: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Сахно Ірина Олександрівна; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2012. – 16 с.
8. Сахно І. Біографічні та просопографічні сюжети в листуванні Є. Чикаленка і В. Винниченка / Ірина Сахно // Євген Чикаленко – будитель української нації (До 150-річчя від дня народження). Зб. наук. праць / упор. Н.І. Миронець, В.М. Піскун, І.М. Старовойтенко. – К., 2014. – С. 216–231.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2014.

Надежда Миронець

Переписка Владимира Винниченко с супругой 1921–1949 годов в Архиве-музее им. Д. Антоновича УСАИ (США).

В статье рассматриваются письма Владимира Винниченко за 1921-1949 годы к супруге – Розалии Винниченко из Архива Украинской Свободной Академии Наук (УСАИ) у США.

Ключевые слова: Владимир Винниченко, Розалия Винниченко, переписка, Архив УСАИ, исторический источник.

Nadiia Myronets

Volodymyr Vynnychenko Correspondence with His Wife during 1921–1949 (Based on the Materials of Dmytro Antonovych Museum-Archives in UVAN, USA).

The article is dedicated to Volodymyr Vynnychenko correspondence with his wife Rosalia Vynnychenko during 1921–1949. The letters are stored in Dmytro Antonovych Museum-Archives in UVAN in the USA. The author of the research outlines the following dominant themes discussed in these letters: Volodymyr Vynnychenko's political position, his outlook, ambitious plans, dreams, attitude to people, relationship with his wife, health, life and work conditions, the translation and publication of works, etc. As a result, the conclusion about the importance of the epistolary genre as a historical source is made in this article.

Key words: Volodymyr Vynnychenko, Rosalia Vynnychenko, correspondence, UVAN Archives, the historical source.

¹ Так у тексті. – Н.М.

Марія Баран
(Львів)

УДК 930.2:82-6

ЛИСТИ ОЛЕКСАНДРА ШУЛЬГИНА ДО МИРОНА КОРДУБИ (1925 – 1929)

У статті подано короткий огляд листів Олександра Шульгина до Мирона Кордуби, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Ключові слова: листи, Олександр Шульгин, Мирон Кордуба.

В архівній спадщині Мирона Кордуби серед кореспонденцій різних діячів зберігається жмуток листів Олександра Шульгина (фонд № 61, опис II відділу рукописів ЛННБУ ім. Василя Стефаника). Огляд листів внесе інформацію про стосунки обох істориків, розкриє факти життя і діяльності українських діячів поза межами України.

Мирон Кордуба (1876–1947) – історик (доктор філософії, професор), член НТШ (від 1903 р.) народився на Тернопільщині у сім'ї священика Михайла Кордуби. Після закінчення гімназії у Львові Мирон Кордуба вступив на філософський факультет Львівського університету, де був учнем Михайла Грушевського, а згодом продовжує навчання у Віденському університеті. У 1898 р. він захистив докторську дисертацію з філософії. Від 1900 р. до Першої світової війни Мирон Кордуба проживав у м. Чернівцях – тут викладав історію та географію у чернівецькій гімназії. У роки війни він співпрацював із Союзом визволення України, у 1918–1919 рр. – радник посольства Західноукраїнської Народної Республіки у Відні. У 1920–1928 рр. Мирон Кордуба – професор Академічної гімназії у Львові; одночасно він співорганізатор, професор і декан філософського факультету Львівського таємного університету і від початку 1929 р. по вересень 1939 р. – професор історії України гуманітарного факультету Варшавського університету. З початком Другої світової війни М. Кордуба поселився у м. Холм, де був професором української гімназії. Наприкінці 1941 р. він переїжджає до Львова – тут працює у бібліотеці НТШ, та вчителює в українській гімназії. У серпні 1944 р. Мирона Кордубу призначають на посаду в. о. професора історії України і через рік завідувачем кафедри історії південних та західних слов'ян Львівського університету.

Олександр Шульгин (1889–1960) – історик, визначний український політичний, громадський, науковий діяч походив із козацько-старшинського роду на Полтавщині. Олександр навчався в гімназії у Києві, опісля студіював історію та філософію у Петербурзькому університеті – тут і розпочав свою громадсько-політичну діяльність. Після повернення у 1918 р. до Києва Олександр Шульгин – член Центральної Ради, посол України в Болгарії, член української делегації на Мирову конференцію у Парижі, голова української делегації на першій асамблеї Ліги Націй у Женеві, а з 1921 р. очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР в Парижі. У 1923–1927 рр. О. Шульгин проживав у Празі, тут був професором УВУ та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова; а також вів громадську роботу як генеральний секретар Академічного комітету в Празі, разом з однопдумцями відновив радикально-демократичну партію.

З 1926 р. Олександра Шульгина призначено міністром закордонних справ УНР в екзилі; він керував зовнішньою політикою УНР з перервами до 1946 р. З 1927 р. О. Шульгин проживав у Франції. Тут він брав активну участь у житті української еміграції як голова Головної еміграційної ради, співредактор тижневика «Тризуб», неодноразово виступав проти комуністичного терору в УРСР. У 1940–1941 рр. був заарештований гестапо. З 1946 р. О. Шульгин – ініціатор і постійний голова Українського академічного товариства; а з 1952 р. – фундатор та віце-президент Міжнародної вільної академії в Парижі, місто голова Комісії допомоги українському студентству (КоДУС). О. Шульгин допомагав українським емігрантам, беручи участь у Міжнародній організації біженців та французькій організації «Оборона біженців та бездержавних при міністерстві закордонних справ».

Дуже прихильно відгукнувся про видатного українця французький видавець Олів'є Перрен (Olivier Perrin) у спогаді-некролозі «Останні дні Олександра Шульгина у Франції». Ще раз наведемо уже цитовані іншими авторами його слова: «Творчість Олександра Шульгина залишиться як блискуче свідчення історії його країни, але вона залишиться також для цієї української молоді й для

всіх, які будь-коли до нього зблизилися, – прикладом людини настільки великої, що не боялася бути справедливою, – людини-філософа, що не вагалася бути доброю, – людини-поета, що бажала бути гуманною» [1].

Пропонований тут перегляд наявних у згаданому фонді листів Олександра Шульгина до Мирона Кордуби відображає співпрацю обох учених, упродовж чотирьох років (1925–1929), коли адресат проживав у Львові. Останній лист адресовано до Варшави. О. Шульгин надсилав листи із Праги, Парижа, Женеви. Найчастіше він звертався до М. Кордуби словами «Високоповажаний та дорогий Пане Професоре». Обидва історики зустрічалися на певних етапах діяльності і відпочинку. Про це дізнаємося із змісту листів. Неодноразові їх зустрічі у батьківському домі Мирона Кордуби в с. Сушно на Львівщині залишили приємні спогади, сприяли продовженню листовного спілкування. Тут доречно згадати, що чоловік сестри Олександра Шульгина – Надії Шульгиної-Іщук походив із с. Сушно. У одному із листів (від 15/ X 1926 р.) О. Шульгин по-дружньому тепло відгукнувся на звістку про смерть о. Михайла Кордуби: «Сумно мені було довідатись, що опустів той будинок серед гарного садку, насажений з такою любов'ю... Цей будинок, Ваш покійний батько, вся Ваша гостинна родина, наші розмови, співи – все Сушно – навіки врзалися в мою пам'ять як милий спогад про ту частину України, яка від тих часів стала для мене не тільки абстракцією, а чимсь близьким і реальним» [4, арк. 12, 13].

У кореспонденціях О. Шульгина найчастіше йдеться про творчі плани, про написання і умови видання його праць за кордоном та у Львові, а також про його громадську діяльність. Тут теж довідуємося, що О. Шульгин мав проблеми із здоров'ям через недугу серця, і у листах він неодноразово бідкався з цього приводу.

Перечитуючи листи, переконаємось, що М. Кордуба користувався неабияким авторитетом, адресант високо цінував наукові погляди професора і довіряв вирішення підготованих ним справ. Зі змісту листів бачимо, що М. Кордуба не зволікаючи полагав справу, про яку клопотав О. Шульгин.

У листі від 12.VI. 1925 р. автор висловлює подяку М. Кордубі за написання рецензії на опубліковану нещодавно працю: «Почуваю себе винним, що досі не написав Вам і не подякував за Вашу рецензію на мою книжку... Мені дуже було приємно почути саме від Вас таку позитивну оцінку тих частин моєї праці, які я і сам найбільше ціную», – він вдячний за деякі зауваження колеги, хоч не з усіма погоджується, і надіється внести деякі виправлення у наступному виданні, а згодом констатує: «писати загальні курси є дуже небезпечно, але я це і раніше знав і все ж таки свідомо взявся за це діло, бо не може українець – що взявся за всесвітню історію, у виборі теми керуватися тільки своїми, себто тільки спеціальними темами і інтересами» [4, арк. 1, 1 зв., 3 зв.]. Ймовірно, тут йшлося про книжку О. Шульгина «Нариси з нової історії Європи» (Прага, 1925).

В наступному листі від 22.VII. [1925] р. О. Шульгин просить М. Кордубу написати огляд для Академічного комітету в Празі та наукового товариства в особі професора С. Смаль-Стоцького про українське наукове життя у Галичині від 1918 по 1925 рр., зокрема, про діяльність НТШ та Українського університету: «Необхідно мати такі відомости: в чім виявлялася за цей час діяльність Наукового Тов[ариства ім. Шевченка], які установи його функціонують, які видання (в загальних рисах) вийшли з друку, або готуються до нього; про припинення українських катедр на Львівському університеті, ...» [4, арк. 8, 9]. Ці дані комітет збирався відіслати до інтелектуальної комісії Ліги Націй.

Починаючи з 1927 р. О. Шульгин заклопотаний виданням праці «Уваги до історії розвитку раннього капіталізму (головним чином у Франції)», яку він намірений видати у Львові.

Одночасно автор повідомляє про написання праці «Руссо і патріотизм». «Тема ця виникла в розмові з Вами, дорогий Пане Професоре, в славетному Сушні» – зауважує автор, і згодом додає: «В справі Руссо пощастило мені підібрати досить нового матеріалу, що значно розширює і саму працю» [4, арк. 16 зв., 21]. Автор інформує, що також зайнятий виданням у Франції дуже потрібної історично-публіцистичної книжки про [єврейські] погроми. За словами автора «Вдалося найти видавця, що взявся за книжку на цілком комерційних основах, навіть гонорар пропонував, отже він сам є заінтересований в її розповсюдженню. А це потрібно, бо жидівська і більшовитська преса представляє весь український рух, як один великий погром і перед брехнею найбільш непристойною не зупиняється...» [4, арк. 24 зв.].

З метою опублікування праці з історії України і одночасної допомоги празькому колезі, О. Шульгин запитує у листі від 9.II. 1927 р.: «...у нас в Празі мають деякі цінні праці по історії України, які там не мають жадних виглядів бути надрукованими. Чи не могла б бути надрукована у Львові докторська праця лектора Пед[агогічного] інст[итуту] П[анаса] Феденка – «Початок руїни». Рецензенти Д.І. Дорошенко і В.О. Біднов. Обидва дали дуже добрі рецензії [4, арк. 21 зв.]. Очевидно, М. Кордуба зацікавився цим питанням. Уже 21.IV. 1927 р. О. Шульгин дякує адресатові: «Між тим мені слід би було подякувати і за Вашу пропозицію щодо п. Феденка, якому я і дав пораду переслати рукопис разом з рецензією проф. Біднова». [4, арк. 23 зв.].

У листі від 14.VI.1927 р. йдеться в основному про підготовку до друку «Уваг», про запропоновані М. Кордубо скорочення, та інші зауваження: «Перш за все щиро дякую Вам, дорогий Пане Професоре за таку високу оцінку моїх «Уваг». Од Вас як старшого і компетентного критика це мені було особливо приємно почути» [4, арк. 26, 26 зв.]. О. Шульгин повідомляє про появу його книжки про погроми і цікавий, чи будуть відгуки з України. У наступному листі 12.VII. 1927 р. він обурений заміткою Волод[имира] Левицького в газеті «Діло»: «Отак зустрічає українська преса першу книжку, що на франц[узській] мові вийшла не завдяки коштам нашої пропаганди (як ми раніше видавали), а завдяки зацікавленню нашою справою самого франц[узкого] громадянства! Я нічого розуміється не маю, щоб зі мною полемізували: можна різно дивитись на речі, про які я пишу, але може бути чесна критика і критика брудна. Все це дуже прикро!» [4, арк. 31 зв.].

3.XI. 1927 р. з Парижа О. Шульгин повідомляє про закінчення «ганебного процесу». Йдеться про процес Шварцбарда – вбивці Симона Петлюри. На цьому процесі проти обвинувачення С. Петлюри в антисемітизмі поруч із іншими діячами виступав О. Шульгин.

На початку лютого 1928 р., перебуваючи в Парижі, О. Шульгин знову цікавиться станом економічної праці – йдеться про друкування «Уваг», а також просить подати матеріали про становище українського населення різних українських земель. Особливо йому цікаво мати такі інформації про Галичину: «Мені хотілося мати відомости саме від Вас, як людини науки, що вміє бути об'єктивною навіть в болючих справах. Хотілось би мені мати такі відомости: 1) про стан шкільництва за останні роки; 2) економічне становище; 3) чи існують які утиски і в чому вони виявляються. Нарешті – це відноситься до всіх питань взагалі – чи помічається якась еволюція на ліпше і як взагалі відбилася зміна Польського уряду на цих питаннях... Дуже потрібно, щоб подані були хоч невеликі, але точні відомости, конкретного характеру (факти) і де можна цифри. Це важлива справа» [4, арк. 36 зв.].

Як довідуємось із листа від 23.II. 1928 р. О. Шульгин, отримавши необхідні відомості від М. Кордуби, дякує «за короткі і дуже змістовні інформації в тій справі за яку я Вам писав. Дані про шкільництво дуже сумні, а ще ж но за тим зостається університетська справа!» [4, арк. 39]. Далі в листі йдеться про отримання О. Шульгиним дуже невтішних повідомлень з історією друкування уже підготовленої праці у Львові (йдеться про «Уваги до історії розвитку раннього капіталізму (головним чином у Франції)»), і жалкує, що була пропущена нагода надрукувати її у празькому науковому збірнику. Незважаючи на все, автор вдячний М. Кордубі «за одвертість в цій справі». Автор повідомляє, що дуже завантажений політично-громадською і публіцистично-літературною роботою. Французькі видавці пропонують йому написати ще одну книжку про Україну.

Нарешті, у листі за 8.V. 1928 р. читаємо, що зрушилася справа з виданням «Уваг». Гонорар, який буде йому належати, автор просить переслати його матері. Із наступних листів пересвідчуємося, що гонорару він так і не отримав. Восени 1928 р. О. Шульгину надіслали 40 примірників його праці, яка за сприянням М. Кордуби була видана у Львові накладом НТШ в «Студіях з поля суспільних наук і статистики» (Т. 4. Вип. 2, 44 с.) «Мені дуже приємно бачити це видрукуванням на українській мові, науковим товариством у Львові, що має такі славні традиції, хоч може, видавши працю на французькій мові, я більше притягнув би до неї уваги», – зауважив автор [4, арк. 49 зв.].

О. Шульгин продовжує працювати над темою про Руссо. Деякі статті він подає до празьких збірників (університетського і педагогічного інституту) і запитує, чи міг би він розраховувати на друкування більшої праці «Женева і Франція в життю і творчості Ж.-Ж. Руссо» у Записках НТШ.

У листі від 31.XII.1928 р. О. Шульгин повідомляє про створення ним на прохання українських емігрантських організацій комітету в справах голоду на Україні: «Це дуже тяжке питання, бо тяжко добути точні відомости і ще тяжче переконати чужинців, що голод таки справді приймає на Півдні України катастрофічні розміри» [4, арк. 54 зв.]. Отже, можемо зробити висновок, що голодомор 1933–1934 рр. набрав розгону уже наприкінці двадцятих років.

Останній наявний у архіві лист від 26.XI. 1929 р. сповнений неспокою і розчарувань. О. Шульгин розділяє тривогу М. Кордуби з приводу арешту його доньки польською поліцією. Далі автор занепокоєно повідомляє: «Тепер всі ми дуже хвилюємося за арештованих на Україні. Цей похід на українців, це страшне поновлення терору робить вражіння, що большевики згубили голову. Наше становище дуже трудне: мовчати якось не випадає, а боїмося, що наші протести ще більше їм зашкодять» [4, арк. 60]. Тут йдеться про сфабрикований у Харкові процес СВУ. Українські діячі за кордоном закликали світову прогресивну громадськість виступити на захист арештованих в Україні.

Ще одна неприємність стосувалася відмови друкування праці О. Шульгина про Руссо. «Дуже прикро було мені довідатись про такі злі перспективи для мого Руссо. Коли б працю визнано було не науковою чи не цікавою, – иньша річ, коли ж її друку не буде тільки через те, що вона виходить за межі «Україніка», то це прикро, невже ж така установа як [Наукове] тов[ариство] ім. Шевченка може стати тепер на такий вузький ґрунт!» – з гіркою констатував автор. [4, арк. 59 зв., 60]. Так міркував О. Шульгин у Франції. Діячі науки у Львові часто мали інші погляди на такі речі та й можливості

вирішування подібних питань не раз були обумовлені різними суспільно-політичними обставинами.

Незважаючи на тут згадувані труднощі і непорозуміння, співпраця представлених українських науковців різних історичних шкіл – Олександра Шульгина та Мирона Кордуби була цікавою, творчою і не раз результативною. Це і є свідченням їх взаєморозуміння та духовного єднання. В особі О. Шульгина маємо активного і послідовного поборника інтересів української державності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Збірник на пошану О. Шульгина / [За ред. В. Яніва] // ЗНТШ. – Париж; Мюнхен, 1960. – Т. 186. – 359 с.
2. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / [за ред. В. Кубійовича]. – Париж; Нью-Йорк. – Т. 10. – С. 3902.
3. Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 149–151.
4. ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 61, II оп., од. зб. 254, 61 арк.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2014.

Марія Баран

Письма Александра Шульгина к Мирону Кордубе (1925 – 1929).

В статье подан краткий обзор писем Александра Шульгина к Мирону Кордубе, которые хранятся в отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины им. В. Стефаніка.

Ключевые слова: письма, Александр Шульгин, Мирон Кордуба.

Maria Baran

Oleksandr Shulhyn's Letters to Myron Korduba (1925–1929).

The article presents a brief overview of nineteen letters of public and political activist, historian Oleksandr Shulhyn to historian, professor Myron Korduba. The documents describe the life and activities of the Ukrainian scholars outside Ukraine, provide information about their relationship, and reflect their cooperation during the four-year period (1925–1929). Oleksandr Shulhyn mainly wrote about his creative plans, his health condition, works and publications abroad and in Lviv, his public activity and also about the political situation in Ukraine during that period. The correspondence proves that cooperation of these Ukrainian scholars of various historical schools was friendly and creative. The letters are kept in the Manuscript Department of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine.

Key words: letters, Oleksandr Shulhyn, Myron Korduba.

Марія Тимочко
(Львів)

УДК 929:94(477).15

СЛАВІСТ ЛУКІЯ ГУМЕЦЬКА ТА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ)

Зроблено огляд матеріалів особового архівного фонду професора Лукії Лукіянівни Гумецької, які представляють славістичну діяльність знаного українського мовознавця та її зв'язки з діаспорою.

Ключові слова: Гумецька Лукія Лукіянівна, відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника, особовий архівний фонд, славістична діяльність, діаспора.

Постать львівського вченого мовознавця-славіста, доктора філологічних наук (1957), професора (1962) Лукії Лукіянівни Гумецької (1901–1988) [1; 33] багатогранна і цікава для дослідників, однак ще мало вивчена. Теми її наукових робіт різноманітні і актуальні: це проблематика не лише української, а й слов'янських мов, приміром, питання українсько-польських, українсько-білоруських, українсько-західнослов'янських мовних зв'язків давнього періоду, стандартизація слов'янських писемно-літературних мов стародавньої доби, сучасні тенденції у слов'янській топонімії та ономастиці, теоретичні та практичні питання лексикографії, головню – історичної тощо.

Творчості Л. Гумецької присвячені праці колег та учнів – співробітників відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, вчених Львівського національного університету ім. І. Франка та ін. [5; 3; 6; 37, с. 14; 42]. В основному, це статті тематичні, до ювілейних дат, енциклопедичні гасла. Відповідну творчу діяльність та життєпис Л. Гумецької представляють матеріали її особового архівного фонду (Ф. 273), що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника) і дають можливість дослідникам глибше вивчити наукову спадщину мовознавця [4; 36]. Вони ж відображають її біографію як людини й вченого, представляють сучасникам позицію особи, що принципово утверджувала узагальнений досвід в різних ділянках української лінгвістики, відіграла значну роль в історії українського і слов'янського мовознавства другої половини минулого століття [40, с. 3-47]. Частково оглядаючи окремі групи архівних матеріалів, ставимо за мету зосередити увагу на наукових зв'язках Л. Гумецької із закордонними вченими, українською діаспорою, перш за все, – американським науковцем-славістом і родичкою – Асею Гумецькою.

Народилася Л. Гумецька у с. Лівча (тепер – Жешувське воєводство, Польща) в родині службовців Лукіяна та Павлини Гумецьких. Ймовірно, на її вибір зайнятися славістичними дослідженнями частково вплинули батькові зацікавлення. Лукіян Іванович Гумецький – доктор права, адвокат у Самборі, був відомим галицьким законодавцем, активним громадським діячем, а окрім того – досліджував життя словенського населення, брав участь у зборах словенського просвітництва [8]. Л. Гумецька навчалася на славістично-україністичних студіях у Львівському університеті під керівництвом видатних полоністів Т. Лера-Сплавінського, Г. Гертнера, Ю. Кляйнера, україніста Я. Яніва [10]. По закінченні університету (1929) і одночасно (1928) інституту французької мови та літератури (відділ мови) у м. Тур (Франція) – в 1930 р. отримала науковий ступінь доктора української і слов'янської філології. Викладала в гімназіях та школах Бродів, Львова, у Львівських політехнічному, торгово-економічному та медичному інститутах. Від 1945 р. працювала у Львівській філії Інституту мовознавства АН УРСР. В 1946 – 1950 рр. викладала польську мову у Львівському університеті. З 1951 р. – у відділі мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР (Львів), де в 1956–1971 рр. завідувала відділом мовознавства. В цілому, – віддала інституту 40 років невтомної подвижницької праці, створила один із перших в Україні осередків історичної лексикографії, львівську ономастичну школу [37, с. 14; 41]. Померла на 87 році життя і похована на Личаківському кладовищі у Львові.

Відома Л. Гумецька як співкладач і головний редактор двотомного «Польсько-українського словника» (Київ, 1958–1960), керівник авторського колективу і голова редколегії двотомного «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» (Київ, 1977–1978); вона – учасник вітчизняних і міжнародних славістичних конгресів (Краків, 1964), з'їздів славістів – IV-го (Москва, 1958), V-го (Софія, 1963) [22], VI-го (Прага, 1968), а також багатьох славістичних конференцій, симпозіумів [21]. За заслуги у

науковій та громадській роботі професора Л. Гумецьку нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР та присвоєно звання Заслуженого діяча науки УРСР, удостоєно академічної премії імені Івана Франка (1981).

Окрім наукових праць та матеріалів до них, що є у фонді, зокрема, – «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.» [11], «Нарис граматики польської літературної мови. Ч.1. Фонетика і морфологія» [12], «Нова лексика і фразеологія сучасної польської літературної мови» [14], специфіку дослідницького процесу славіста ілюструють окремі статті: – «Спосіб передачі польських власних назв у пам'ятках укр. мови» [16], «До питання перекладу польських віддіслівних іменників у польсько-українському словнику» [13], «К истории украинско-польских языковых связей» [20], «Погляди Л.А. Булаховського на найдавнішу українську писемно-літературну мову» [15], «Професор І.С. Свенціцький» [17], «Верхратський Іван Грогорович» [18], «Керницький Іван Михайлович» [19].

В архіві є документи, що пов'язані з редакторською роботою мовознавця та її виступами у періодичних виданнях [38; 39]. Л. Гумецька – співавтор десятка колективних монографій і тематичних збірників, відповідальний редактор більше як десяти монографій і наукових збірників, постійний відповідальний редактор багатотомного видання відділу мовознавства Інституту суспільних наук «Дослідження і матеріали української мови», член редколегії київського двомісячника «Мовознавство», часописів «Лексикографічний бюлетень», «Вопросы языковедения», «Советское словяноведение», «Слов'янське мовознавство».

Наукова активність професора Л. Гумецької проявлялась у глибокому інтересі до всього, що відбувалося у славістиці, постійному прагненні поділитися своїми міркуваннями з іншими, адже була прекрасно обізнана з усіма здобутками слов'янського мовознавства, швидко реагувала на публікації як у вітчизняних, так і закордонних наукових виданнях. Про це свідчать рецензії та журнальні публікації вченого. Серед її кореспондентів, – директор Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні із Києва професор І. Білодід і видатний український вчений-мовознавець В.М. Ганцов [24], чеський мовознавець Йозеф Курц із Праги [28], дійсний член Польської Академії наук, професор Ян Сафаревич з Варшави [27] та ін.

Досить обережним було її приватне спілкування з діаспорою, яке припадає на 50-і – 80-і рр. минулого століття, час, коли у тодішньому «Союзі» до числа ідейно підозрілих заносили всіх, кому надходили листи з-за кордону. Оминаючи «увагу» партійної влади, науковцю все ж таки вдавалося підтримувати контакти, які, судячи з листів, активізувалися в останні роки її творчої діяльності та виходу на пенсію (з 1985 р.). Проте, вимушена стриманість кореспондентів очевидна. Наприклад, у листі із Ванкувера (Канада) від 6 серпня 1986 р. [23] автори, що повідомляють про відкриття світової виставки «Експо-86», підписалися: «...Антонівна» і «...Матвіївна», збережені листи від Маріка – із Парижу [29], від Борі – із Праги [30] та ін.

Цікавими для дослідників діаспори, біографістів, славістів будуть листи [25; 26] з Анн-Арбора штату Мічиган (США) від Євгена та Асі Гумецьких в родинних і творчих справах. Так, авторка з Америки, перш за все, радо пише про свої успіхи у дослідженні мови і творчі плани. Власне, родинні зв'язки та славістична діяльність поєднали ці дві наукові постаті. Їхні взаємини довгий час залишалися маловідомими.

Американський славіст і дружина Євгена Севериновича Гумецького, племінника фондоутворювача, – Ася Гумецька (при народженні – Еста Сергіївна Пилипенко) народилася у 1925 р. у Харкові, – донька українського письменника доби Розстріляного Відродження та громадського діяча, засновника спілки селянських письменників «Плуг» (20-і рр. минулого століття) Сергія Пилипенка [35] і перекладачки, пізніше викладача російської та української мов у Гарвардському університеті, автора спогадів «Невідступне минуле» (Київ, 1992) Тетяни Кардиналовської [31, 34, с. 4]. У 1933 р. Сергія Пилипенка заарештували як «ворога народу» і замордували в застінках НКВД. Дружину ж з двома дітьми, Асею та Мірталою, вислали за межі України, у м. Калінін (Твер). Перед війною вони повернулися, та під час війни німці вивезли їх в Німеччину як остарбайтерів. У 1947 р. родина емігрувала до США. Міртала Пилипенко стала відомим скульптором і поетесою [32].

Ася Гумецька працювала в престижних наукових інституціях, здобувши визнання як славіст узагалі й україніст зокрема. Вона – заступник голови Світової Наукової Ради Світового Конгресу Українців, почесний професор Мічиганського університету і президент Українсько-Американської асоціації Університетських Професорів (УААУП), перший заступник президента УВАН у США, дійсний член та директор філологічної секції НТШ і мовознавчої – УВАН. На початку 1960-х рр. започаткувала університетські курси української мови та літератури. Підготувала підручник української мови, який витримав кілька видань у Торонто. До нього підготувала додаток – матеріали з історії культури України.

Листи Асі до Л. Гумецької у більшості починаються із щирого звернення «Дорога тьотю Бусю» і закінчуються словами «Твоя Ася». Зокрема, 16 травня 1985 р. [25, арк. 1-1 зв.] вона пише про роботу

над проповідями Д. Туптала «Руно орошенное», і додає, що колега професор Ферел дуже захопився поетичністю цього твору. Надіється побачити надрукованою ще цього року підготовлену антологію. Влітку знову працюватиме над українським підручником: «...підготувала морфологію (додаткові вправи до мого «старого» підручника, якого, доречі, канадці збираються перевидати). Тепер треба буде підготувати матеріали для третього – четвертого років навчання». На закінчення повідомляє про рідних: тішитися, що підрастає онук Ерік, його батьки, Роман з дружиною Ліндою, купили будинок у містечку Салін, молодший син Ігор закінчує навчання в університеті. Турбується вона про здоров'я мами, якій у червні виповниться 86 років, чоловік Генік збирається на пенсію, сестра Міртала їздила до Японії і Китаю.

У наступному листі від 24 червня того ж року [25, арк. 2-2 зв.] Ася дякує Л. Гумецькій за «Руно орошенное», яке переклала і рада, що тепер Д. Туптало краще представлений, запитує про символіку назви цього твору та просить допомоги з розшифруванням деяких назв та імен із Святого Письма. Сповідь про свого друга, з яким також радиться у цих справах, – сербського священника Матею Матеїча. «Переклала два листи Іпатія Потія до кн. Константина Острозького, а також – для балаясу – уривки з «Палінодії» (24 стор!). Відчуваю, ніби я перенеслася в ту добу і бачу і чую усю ту контроверсію». Ділиться враженнями про «надзвичайно вдалі переклади віршів Сковороди, геральдичних віршів і взагалі віршованої літератури», запитує про можливість надіслати свою книгу, коли вийде із друку.

26 січня 1986 р. [25, арк. 3] авторка листа розповідає про вже завершені роботи над перекладом на англійську мову повного тексту проповідей Д. Туптала та над підручником української мови для студентів 5 і 6 курсів, які вчать самостійно, про те, що читала доповідь в Єльському університеті на тему «Образ монаха у творах Пушкіна та Івана Франка», де порівнювала постаті Пімена в «Борисі Годунові» та Івана Вишенського у І. Франка. «...Тобі буде цікаво довідатися, – пише вона, – що тут, недалеко від нас, мешкає родина Княгиницьких: він – нащадок Йова Княгиницького, приятеля Івана Вишенського та заснователя скиту (каже, що в його родині зберігається пам'ять про їхнього славного предка). А в Нью-Йорку живе жінка, яка є нащадком...Івана Грозного! (я б на її місці не признавалася)».

З листів довідуємося, що Асі Гумецькій вдалося розшукати твори Дмитрія Ростовського в Канаді і її університет зробив для неї фотокопію з мікрофільму, тож зможе користуватися текстом [25, арк. 4]. Після розповіді про свою викладацьку та наукову діяльність в листі від 7 травня 1986 р. [25, арк. 5] читаємо, що у неї також є двоюрідна сестра в Києві, біолог Кардиналовська Роксана Іванівна, вже рік як на пенсії, має жонатого сина і маленьку внуку. У зв'язку з подіями на Чорнобильській АС, Ася надзвичайно турбується, думає і молиться за них. Запитує, чи не хотіла б Л. Гумецька з нею листуватися, подає адресу.

Повідомляючи львів'янку 6 листопада [1986] р. [25, арк. 8-10 зв.] про родинні справи, Ася цього разу більше розповідає про успіхи сестри Міртали: «...вона скульптор, дуже зайнята новим проектом: на Кейп-Коді, в шт. Массачузетс, буде влаштований «Парк Миру», де будуть стояти її побільшені скульптури так, що люди могли б не лише оглядати їх, а проходити крізь них. Ідея чудова: високе справді духовне мистецтво, підносить дух людини, робить її миролюбивою». А ще, – сестра брала участь у святковому вечорі в м. Бостоні з нагоди «Бігу за мир». Її скульптури було спроектовано на стіну міської бібліотеки, а внизу на платформі промовляв мер міста, виступали артисти і т. д. На закінчення пише: «Бажаю Тобі, дорогенька тьотю, триматися і бути джерелом любови і світла для всіх, що Тебе оточують. Бажаю здоров'я й душевного спокою. Міцно Тебе обіймаю, Твоя Ася».

Листи [26] від Євгена Гумецького інформують адресата про успіхи його і дружини, дітей. Автор пише, що дуже дорожить родинними зв'язками, також просить Л. Гумецьку, звертаючись: «Моя Найдорожча Тето», надіслати йому генеалогічне дерево роду [7].

Варто ще звернути увагу на зарубіжні україномовні газетні публікації: Л. Бруй (Буенос-Айрес, Аргентина) «Мовознавець Лукія Гумецька» [9], патріарха української мовознавчої науки, провідного європейського філолога-славіста професора О. Горбача «У Львові померла Лукія Гумецька» [2, с. 274; 10]. Засвідчуючи свою повагу вченому з України, О. Горбач підкреслює, що вона на сторінках двомісячника «Мовознавство» мала відвагу заперестувати І. Білодіду та політичній традиції «вміщувати протиєміграційні статті». Із зрозумілих причин лінія тодішньої політики – пропагувати у пресі системне цькування громадян, чії родичі були емігрантами, – виглядала для неї абсурдною. Далі із жалем констатує: «...некрологу звістку «Мовознавство» подало аж із 4-місячним запізненням – у ч. 3 за травень-червень 1988 р.: так довго ішла вістка до Києва зі Львова (почерез Москву)...».

Архівна спадщина Л. Гумецької належно прислужиться діаспорознавцям, дослідникам славістики та історії національної науки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вальо М.А. Лукія Лук'янівна Гумецька. Бібліографічний покажчик / [Уклад.: М.А. Вальо, Г.В. Войтів]. – Львів, 1981. – 47 с.
2. Горбач О. У Львові померла Лукія Гумецька / Олекса Горбач // Зібрані статті: У 7 т. – Мюнхен : УВУ, 1993. – Т. 4: Історія граматики на Україні. Риторика. – [Фотопередрук]. – С. 274.
3. Гринчишин Д. Життєвий і творчий шлях Лукії Гумецької: до 100-річчя від дня народження / Д. Гринчишин // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 85–90.
4. Закревська Я.В. Гумецька Лукія Лукіянівна / Я.В. Закревська // Українська мова: енциклопедія. – К., 2000. – С. 115–116.
5. Закревська Я.В. Гумецька Лукія Лукіянівна / Я.В. Закревська, М.П. Зяблюк // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2007. – С. 128–129.
6. Закревська Я. Професор Лукія Гумецька (1901–1988) / Я. Закревська, М. Лесів // Наше слово. – 1989. – № 8. – С. 3.
7. ЛІННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 273, од. зб. 2, 1 арк.
8. Там само, од. зб. 4, 1 арк.
9. Там само, од. зб. 5, 1 арк.
10. Там само, од. зб. 7, 3 арк.
11. Там само, од. зб. 8, 21.
12. Там само, од. зб. 22, 37 арк.
13. Там само, од. зб. 23, 9 арк.
14. Там само, од. зб. 27, 9 арк.
15. Там само, од. зб. 40, 11 арк.
16. Там само, од. зб. 41, 4 арк.
17. Там само, од. зб. 43, 4 арк.
18. Там само, од. зб. 44, 2 арк.
19. Там само, од. зб. 45, 3 арк.
20. Там само, од. зб. 51, 2 арк.
21. Там само, од. зб. 53, 7 арк.
22. Там само, од. зб. 56, 1 арк.
23. Там само, од. зб. 64, 2 арк.
24. Там само, од. зб. 66, 2 арк.
25. Там само, од. зб. 69, 15 арк.
26. Там само, од. зб. 70, 6 арк.
27. Там само, од. зб. 71, 4 арк.
28. Там само, од. зб. 78, 2 арк.
29. Там само, од. зб. 80, 4 арк.
30. Там само, од. зб. 96, 2 арк.
31. Маркусь В. Кардиналовська Тетяна / В. Маркусь // Енциклопедія української діаспори. – Нью-Йорк; Чикаго, 2009. – Кн. 1. – С. 339.
32. Одарченко В. Міст до Батьківщини: в Україну прибула чергова колекція скульптур Міртали Пилипенко / В. Одарченко // Радіо Свобода. – 2014. – 15 грудня [http://www.radiosvoboda.org/content/article/24235590.html].
33. Онишкевич М.М. Гумецька Лукія Лук'янівна / М.М. Онишкевич // Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – Т. 1. – С. 519.
34. Пам'яті Тетяни Кардиналовської // Літературна Україна. – 1993. – 2 вересня.
35. Пилипенко Сергій. Вибрані твори / [Упорядкування, передмова, примітки Ростислава Мельникова]. – К.: Смолоскип, 2007. – 887 с. – («Розстріляне відродження»).
36. Покажчик праць Гумецької Л.Л. // Вчені кафедри слов'янської філології : біобібліогр. покажч. / [Уклад. Л. Панів]. – Львів, 1998. – С. 25–29.
37. Стех Я. Життя, присвячене українській мові. До 100-річчя від дня народження Л. Гумецької / Я. Стех // Свобода. – 2001. – Ч. 31. – 3 серпня. – С. 14.
38. Тимочко М. Професор Лукія Гумецька: редакторська робота та публікації в українських мовознавчих журналах / Марія Тимочко // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24 – 26 жовтня 2003 р. – Львів, 2003. – С. 926–931.
39. Тимочко М. Гумецька Лукія Лукіянівна / М. Тимочко // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 122–123.
40. Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр.: присвячується 95-річчю від дня нар. проф. Лукії Гумецької. – К., 1995. – Вип. 2. – 200 с.
41. Хобзей Н.В. Гумецька Лукія Лукіянівна / Н.В. Хобзей // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 6: «Го–Гю». – К., 2006. – С. 631.
42. Черевко І. In memorem. Лукія Гумецька / І. Черевко // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2011 році. Інформаційний бюлетень. – Львів, 2012. – С. 175–177.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2014.

Марія Тымочко

Славист Лукия Гумецкая и украинская диаспора (на материалах личного архивного фонда).

Сделано сообщение о материалах личного архивного фонда профессора Луксии Лукьяновны Гумецкой, которые раскрывают славистическую деятельность известного украинского языковеда и ее связи с диаспорой.

Ключевые слова: Гумецкая Луксия Лукьяновна, отдел рукописей ЛННБУ им. В. Стефаныка, личный архивный фонд, славистическая деятельность, диаспора.

Mariia Tymochko

Slavic Linguist Lukiia Humetska and the Ukrainian Diaspora (Based on Her Personal Archive).

The article deals with the personal archiving of well-known Slavic linguist, professor Lukiia Humetska from Lviv. The analysed materials are dedicated to her Slavic research and reflect her connections to the Ukrainian Diaspora. The author uses some excerpts from the correspondence with scholars, including Assya Humesky (Humetska), Professor Emerita of Slavic Languages and Literatures at the University of Michigan, the member of the Shevchenko Scientific Society and of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA. Lukiia Humetska's foreign contacts prove the international level of the Ukrainian language studies as an integral part of East Slavic languages. It is underlined that Lukiia Humetska's research makes a significant contribution to Ukrainian and Slavic linguistics. Her archival heritage is the source base for further study of her life and scholar activity as a part of Slavic studies in Ukraine.

Key words: Lukiia Humetska, Manuscript Department of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine, Personal papers, Slavic studies, Diaspora.

УДК 930.2:82-6:94(477).152

Галина Горбунова

(Київ)

ЛИСТУВАННЯ ГАННИ ЧЕРІНЬ (США) ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ТВОРЧОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАЗУ)

У статті розглядається листування 1960-х–2000-х рр. української письменниці, поетеси, громадської діячки з США Ганни Черінь, зосереджене в Центральному державному архіві зарубіжної україніки.

Ключові слова: Ганна Черінь, громадська діячка, епістолярна спадщина, листування, письменниця, поетеса, Центральний державний архів зарубіжної україніки.

Серед епістолярної спадщини багатьох відомих українських діячів сучасності на особливу увагу заслуговує листування української письменниці, поетеси, громадської діячки Ганни Черінь, яка посідає гідне місце серед плеяди відомих українських літераторів-емігрантів. Адже вона – автор поетичних творів, оповідань (зокрема – гумористичних), подорожніх нарисів, репортажів, п'єс, творів для дітей, перекладів, статей та публікацій різної спрямованості.

Галина Іванівна Паньків (у дівочтві Грибінська) – таким є справжнє ім'я та прізвище письменниці – народилася 29 квітня 1924 р. у Києві (за іншими даними – на Київщині) [2, арк. 1; 4, арк. 6]. Писати вірші почала ще в школі, після закінчення якої стала студенткою філологічного факультету Київського університету, але війна стала на заваді навчанню. Під час війни Г. Черінь опинилася в Німеччині, згодом кілька років перебувала у Ді-Пі таборі в м. Гайденау [2, арк. 1; 4, арк. 5, 7].

У 1950 р. Г. Черінь з маленькою донечкою Інною емігрувала до США. У 1953 р. – закінчила лінгвістичний факультет Чиказького університету, у 1966 р. там же набула фах бібліотекаря. З 1964 по 1988 рр. працювала у відділі міжнародного обміну з країнами Східної Європи в Регенштайн бібліотеці Чиказького університету [2, арк. 1; 1, с. 247, 252].

Ганна Черінь – член Об'єднання українських письменників «Слово», Українських письменників літератури для дітей і молоді ім. Л. Глібова, Українського золотого хреста, Союзу українок Америки, тривалий час була секретарем Українського бібліотекарського товариства Америки. У 1993 р. Г. Черінь було обрано до Спільки письменників України [2, арк. 1 зв., 5].

У 1988 р. письменниця оселилася в м. Порт Шарлотт (Флорида, США) [2, арк. 5], де поринула в роботу Українського релігійного і культурного осередку ім. св. Андрія в Норт-Порті, в різні роки очолюючи відділ преси та культурно-освітній відділ [47, арк. 4-6].

Весь цей час Г. Черінь не забувала про своє творче покликання. Перша її поетична збірка – «Crescendo» – вийшла в Німеччині у 1949 р. [2, 1 зв.]. Наступна, через матеріальну скруту, побачила світ тільки у 1960 р. і була це збірка для дітей «Братик і сестричка». Далі одна за одною почали виходити поетичні збірки – «Чорнозем» (1962), «Вагонетки» (1969), «Небесні вірші» (1973), «Зелень моря» (1981), «Квіти добра і зла» (1991), «Держава» (1996), «Авангард» (2006), «Меандри» (2012); збірки оповідань – «Українська кров» (1982), «Люстро мого життя» (1992); збірки гумористичних творів – «Хитра макітра» (1974), «Смійтесь зі мною!» та «Смійтесь зі мною знов» (1998), «Святі корови» (2004); подорожні репортажі – «Їдьмо зі мною!» (1965), «Їдьмо зі мною знов!» (1990), «Мандри» (1994), «Дев'яте чудо» (2005); збірки творів для дітей «Листування. Оповідання для дітей» (1966), «Пригоди української книжки» (1972), «У намальованому світі» (1980), «Листи до Святого Миколая» (1981); збірки літературних нарисів і рецензій «Калейдоскоп» (1996), «Перо жар-птиці» (2000); спогади «Сьогодні, вчора, позавчора» (2010); «Карл Сандберг. Поезії. Переклад з англійської Ганни Черінь» (2002) та багато інших. На окрему увагу заслуговує роман у віршах «Слова» (1980, 1991), над яким поетеса працювала понад 10 років і який вважає найголовнішим твором свого життя [54, с. 322-324].

Загалом, Ганна Черінь видала близько п'ятдесяти книг найрізноманітнішої тематики, що побачили світ у Німеччині, США, Канаді, Аргентині та Україні. Крім того, її твори десятиліттями публікувалися в закордонних та вітчизняних періодичних виданнях. Відзначивши у 2014 році своє 90-ліття, Ганна Черінь продовжує дивувати прихильників своєї творчості новими, цікавими, несхожими між собою творами.

Про творчі здобутки та громадську діяльність Г. Черинь писали, починаючи з 1950-х рр., українські поети, письменники, літературні критики, журналісти та громадські діячі, серед яких В. Чапленко, С. Парфенович, В. Барагура, М. Білоус-Гарасевич, М. Мандрика, Ю. Мовчан, Д. Нитченко-Чуб, Л. Полтава, О. Бабій, С. Наумович, Р. Кухар, О. Керч та ін. Їх публікації знаходимо на шпальтах таких періодичних видань, як «Українське слово» (Аргентина), «Жіночий світ», «Нові дні», «Новий шлях» (Канада), «Вісник», «Свобода», «Українське народне слово» (США) тощо [3, 61 арк.; 53, с. 201-203, 208-215, 218-232, 242-249, 262-263, 268-279, 284-287, 294-299, 309-310].

Стаття, присвячена Г. Черинь, міститься в 10-му томі «Енциклопедії українознавства» [52, с. 3706].

Починаючи з 1990-х рр. публікації про Ганну Черинь почали з'являтися у вітчизняних періодичних виданнях. А вже у 1996 р. вийшла книга П. Сороки «Ганна Черинь – літературний портрет», за два роки – «Творчість Ганни Черинь. Збірник статей, наукових досліджень і рефератів» (1998). У 2002 р. побачив світ підручник С. Бондаря та П. Сороки «Вивчення творчості Ганни Черинь у школі» та ряд інших [54, с. 327].

Таким чином, творчий доробок та громадська діяльність Г. Черинь неодноразово ставали темами публіцистичних статей та наукових праць, в той час як її архівна спадщина фактично залишалася поза увагою досліджень. Хоча ще у 2005 р. була опублікована наукова розвідка В. Тихенка «Ганна Черинь. Життя та творчість (Огляд колекції та творчого архіву)» [2, с. 245-259]. Отже, актуальним є питання вивчення архівної спадщини письменниці та подальша її популяризація шляхом підготовки низки наукових статей та розвідок. Для цього в Україні створені всі умови, адже впродовж 1990–2000-х рр. документи про життя та діяльність Г. Черинь зосередилися в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтв України (ЦДАМЛМ України), Музеї культурної спадщини (відділ Музею історії міста Києва, (МІК)). Наприкінці 2000-х рр. розпочалася плідна співпраця письменниці з Центральним державним архівом зарубіжної україніки (ЦДАЗУ).

Так, у 2009–2011 рр. письменниця передала комплекс архівних документів, які після науково-технічного опрацювання утворили опис 1 та 2 фонду особового походження 22 «Черинь Ганна (Грибінська Галина Іванівна, за чоловіком – Паньків, 1924 р. н.), відома українська поетеса, письменниця, громадська діячка (США)». Документи хронологічно охоплюють період з 1947 по 2011 рр. та розкривають життєвий шлях Г. Черинь, її громадську діяльність (зокрема, в Українському релігійному і культурному осередку ім. св. Андрія в Норт-Порті (Флорида, США)), а найголовніше – висвітлюють всі без винятку напрями її творчості.

Значну частину вищезазначеного фонду становить листування, датоване 1960–2005 рр., Г. Черинь з відомими українськими громадськими та культурними діячами, організаціями, видавництвами різних країн світу.

Саме тому мета даної статті – зосередити увагу на розгляді епістолярної спадщини письменниці, яка є невід'ємною та важливою складовою частиною даного фонду. Зазначимо, що в описах фонду письменниці листи утворюють два окремих розділи – «Листи Г. Черинь» та «Листи до Г. Черинь» та розташовані за абеткою прізвищ адресатів, а в середині справ – за хронологією. Листи є також основою підрозділів «Особисті документи», «Службова діяльність», «Літературна діяльність», «Громадська діяльність», які входять до складу розділу «Документи до біографії Г. Черинь».

Характерною ознакою листування є його фрагментарність. Адже частина листування письменниці з деякими дописувачами представлена обмеженою кількістю листів або висвітлює окрему подію. Це можна пояснити розпорошеністю документальної спадщини Г. Черинь по різних архівних та музейних установах України.

Ще одна особливість даної групи документів полягає в тому, що в своїх листах Г. Черинь (так само як і адресати) торкаються одразу кількох тем – творчих, громадських, сімейно-побутових тощо.

Завдяки тому, що у фонді представлені не тільки листи дописувачів, а й копії листів самої Ганни Черинь до різних осіб та установ, створюється більш повне уявлення про її листування в той чи інший проміжок часу, а це, в свою чергу, сприяє глибшому вивченню її біографії, творчості, громадської діяльності.

Про своє листування Ганна Черинь пише: «Якщо подумати, то мої листи (листування «огромне!») являються і щоденником, і спогадами. Треба було б пройти крізь них і скласти щоденник, але чи знайду час?» [41, арк. 110].

Листування письменниці висвітлює її тісний зв'язок з відомими українськими діячами, організаціями та видавництвами США, Канади, Аргентини, Австралії, Нової Зеландії, Великобританії, Франції, Польщі, Норвегії, України.

Серед тих, з ким листувалася Г. Черинь і в листах до кого простежуються фрагменти її біографії (зокрема, навчання та робота), творчі плани та здобутки, літературна та громадська діяльність, численні подорожі, а також піднімаються сімейно-побутові питання, слід відзначити В. Барагуру, І. Білогруда, М. Білоус-Гарасевич, О. Бринь, О. і В. Воропаїв, В. Ворскло (Ю. Шелегон), Р. Галешко,

П. Глазового, Л. і А. Гусаків, А. Демуса, З. і Л. Дончуків, О. Ізарського, В. Залізняка, О. Зінкевича, О. Ільків, М. Кавку, А. Калиновського (Евентуального), С. Карванського, М. Квітковську, О. Коновала, А. Коссовську-Давиденко, С. та І. Костюків, В. і М. Креховців, М. і А.-М. Лівшів, Л. Луцьку, М. Мандрику, Н. Мілютенко, Ю. Мовчана, Л. Олійник, С. Парфанович, Л. Полтаву, М. Понеділка, О. Романюк-Муць, П. Сороку, М. Сурмача, Д. Нитченка-Чуба, У. Самчука, Я. Славутича, Л. Ткач (Богуславець), М. Французенка (Вірного), Д. Ходимчук, М. Щербака, В. Юрченко та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Тихенко В. Ганна Черинь. Життя та творчість (Огляд колекції та творчого архіву) // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 245–259.
2. Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), ф. 22, оп. 1, спр. 23 «Автобіографії», 5 арк.
3. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 141 «Бабій О. «Ганна Черинь «Чорнозем», Чуб Д. «Про творчість Ганни Черинь», Наумович С. «Репортажі Ганни Черинь» та ін. Статті та публікації про Черинь Г.», 61 арк.
4. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 22 «Документи автобіографічні (автобіографії, автобіографічні записи, виписки) Черинь Г.», 8 арк.
5. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 95 «Документи (програма вечора, запрошення, оголошення, листи, ін.) про проведення літературних вечорів Черинь Г., участь у літературних конкурсах, виступи на радіо, ін.», 44 арк.
6. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 110 «Документи (програми, листи, фото) про співпрацю Черинь Г. з громадськими організаціями та участь у культурно-громадських заходах», 20 арк.
7. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 93 «Документи (програма, рекомендація, листи, ін.) про роботу Черинь Г. у бібліотеці Чиказького університету», 14 арк.
8. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 70 «Листи Грибінського І. (батька) (Україна) до Черинь Г.», 97 арк.
9. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 125 «Листи-замовлення з бібліотек, культурних осередків, від приватних осіб на книги Черинь Г. та повідомлення про їх отримання (Канада, Польща, США)», 8 арк.
10. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 55 «Листи Квітковських Д. та М. (США) до Черинь Г.», 7 арк.
11. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 76 «Листи Квітковської М. з родиною (США) до Черинь Г.», 3 арк.
12. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 30 «Лист композитора Білогруда І.М., робочі матеріали Черинь Г. до кантати «Сонце свободи» та запрошення на творчий вечір композитора», 6 арк.
13. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 76 «Листи Левицької Ю. (матері) (Україна) до Черинь Г.», 64 арк.
14. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 78 «Листи Момотюк І. (доньки) та її чоловіка Олександра (США) до Черинь Г.», 17 арк.
15. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 102 «Листи Момотюк І. М. (дочки) та лист привітальний Паньківа С. (чоловіка) до Черинь Г.», 20 арк.
16. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 79 «Листи подружжя поетів Олександрова Б. – Кузьменко С. (Грибінські) та [їх сина Бориса] (Канада) до Черинь Г.», 66 арк.
17. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 100 «Листи подружжя поетів Олександрова Б. – Кузьменко С. (Грибінські) та [їх дітей] (Канада) до Черинь Г.», 8 арк.
18. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 116 «Листи редакторів періодичних видань «Веселка», «Жіночий світ» (Канада), «Наше життя» (США) та календаря-альманаху «Мітла» (Аргентина) Гошовського Б., Середяка Ю., Юркевич М. П. та ін. щодо публікації та розповсюдження творів Черинь Г.», 19 арк.
19. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 119 «Листи Рослицького Є.Б. (Канада) щодо підготовки видання книги Черинь Г. «Українські діти», 14 арк.
20. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 123 «Листи учнів школи № 280 ім. Слюсаря А. (Україна) про враження від творчості Черинь Г.», 7 арк.
21. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 31 «Листи Черинь Г. Барагурі В. (США)», 4 арк.
22. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 32 «Листи Черинь Г. Білогруду І. М. та його родині (США)», 2 арк.
23. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 105 «Листи Черинь Г. Вакуловській Р., Ільків О., Кучер К. та ін. про творчість та літературні плани», 25 арк.
24. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 37 «Листи Черинь Г. до Грибінського І. (батька) (Україна)», 26 арк.
25. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 27 «Листи Черинь Г. до Квітковської М. (Україна)», 3 арк.
26. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 41 «Листи Черинь Г. до Левицької Ю. (матері)», 21 арк.
27. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 43 «Листи Черинь Г. до Момотюк І. (доньки) та її чоловіка Олександра (США)», 21 арк.
28. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 44 «Листи Черинь Г. до подружжя поетів Олександрова Б. – Кузьменко С. (Грибінські) та їх сина Бориса (Канада)», 19 арк.
29. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 104 «Листи Черинь Г. до редакторів періодичних видань «Веселка», «Мітла», «Жіночий світ» та ін. (Аргентина, Польща, Канада та ін.) про публікацію своїх творів», 30 арк.
30. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 106 «Листи Черинь Г. до Федака М., Рослицького Є. Б., Славинського М. Б., Микитенка О. І. з питань видання книг «Слова», «Українські діти», 50 арк.
31. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 111 «Лист Черинь Г. до Храпливої-Щур Л.», 3 арк.
32. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 134 «Листи Черинь Г. Кадольській Л., Дудченко Л., Веденко В., Тригуб К., Геврик С. про УРКО ім. св. Андрія в Норт-Порті (Флорида, США)», 5 арк.

33. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 44 «Листи Черинь Г. Костюкам І. та С. (США)», 3 арк.
 34. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 64 «Листи Черинь Г. Момотюк І. М. (дочці) та [Паньківу С. (чоловіку)]», 17 арк.
 35. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 62 «Листи Черинь Г. подружжю поетів Олександрова Б. – Кузьменко С. (Грибінські) (Канада)», 8 арк.
 36. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 112 «Листи Черинь Г. учням школи № 280 ім. Слюсаря А. з настановами щодо їх творчості», 5 арк.
 37. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 121 «Листи Яременків В. та Б., причетних до видання хрестоматії «Українське слово», 6 арк.
 38. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 117 «Листи Храпливої-Щур Л. з Черинь Г. щодо співпраці з Черинь Г.», 16 арк.
 39. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 99 «Листування Черинь Г. з громадськими установами та організаціями США та Канади з приводу надходжень її друкованих видань, ін.», 21 арк.
 40. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 101 «Листування Черинь Г. з письменниками Дончуком З., Єнсенем-Полтавою Л., Ізарським О.», 115 арк.
 41. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 102 «Листування Черинь Г. з письменниками Калиновським-Евентуальним А., Квітчастою К., Коссовською-Давиденко А. та ін.», 122 арк.
 42. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 104 «Листування Черинь Г. з редакторами періодичних друкованих видань Артюшенком Ю., Барагурою В., Завадовичем Р. та ін.», 69 арк.
 43. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 105 «Листування Черинь Г. з редакторами періодичних друкованих видань Карпенком В., Коновалом О., Костюком Г. та ін.», 68 арк.
 44. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 109 «Листування Черинь Г. з Сіак І., Коцобою [...] (США), ін. щодо зйомок голлівудської кінострічки 1962 р. «Тарас Бульба», 13 арк.
 45. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 82 «Листування Черинь Г. з учителькою Кучер К. та учнями укр. католицької школи при парафії Церкви Непорочного Зачаття у м. Детройт (США) про вивчення творчості письменниці», 81 арк.
 46. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 97 «Листування Черинь Г. з Шекериком [...], Лашенко Г., Лашенком О., ін. щодо підготовки оповідання про Телігу О. та події 1942 р. у м. Київ (Україна), 78 арк.
 47. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 136 «Матеріали (касові обороти, звіти, склад членів Управи) про діяльність УРКО ім. св. Андрія в Норт-Порті (Флорида, США)», 10 арк.
 48. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 83 «Те саме», 52 арк.
 49. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 84 «Те саме», 89 арк.
 50. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 85 «Те саме», 94 арк.
 51. ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 86 «Те саме», 98 арк.
 52. «Черинь» / Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3706.
 53. Черинь Г. Калейдоскоп. – К., 1995. – 368 с.
 54. Черинь Г. Сьогодні, вчора, позавчора. – К., 2010. – 332 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2014.

Галина Горбунова

Переписка Ганны Черинь (США) как источник её творческой и общественной деятельности (на основе документов ЦГАЗУ).

В статье рассматривается переписка 1960-х–2000-х гг. украинской писательницы, поэтессы, общественной деятельницы из США, сосредоточенная в Центральном государственном архиве зарубежной украицики.

Ключевые слова: Ганна Черинь, общественная деятельница, переписка, писательница, поэтесса, Центральный государственный архив зарубежной украицики, эпистолярное наследие.

Halyna Horbunova

Hanna Cherin's Correspondence as a Source for the Study of her Creative and Social Activity (According to the Documents of the Central State Archives of Foreign Ukrainica).

The article deals with Hanna Cherin's (USA) correspondence of the 1960s-2000s which is preserved in the Central State Archives of Foreign Ukrainica. The funds include her correspondence with famous Ukrainian public figures, as well as artists, different organisations and publishing houses of various countries. Moreover, it is emphasised that Hanna Cherin is a Ukrainian writer, poet and public figure of the USA. Therefore, Hanna Cherin's life, public activity and works are outlined by the author of the article.

Key words: Hanna Cherin, public figure, epistolary heritage, correspondence, writer, poet, the Central State Archives of Foreign Ukrainica.

УДК 930.253

Галина Бурлака, Алла Ріпенко
(Київ)

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ

З початку 1990-х років до архіву рукописних фондів Інституту літератури надійшло більше двадцяти персональних фондів письменників і літературознавців з-за кордону, які писали українською мовою, чия творчість становить невід'ємну частину нашої культури. Охарактеризовано склад та історії надходження кілька таких добірок. Архіви О. Олеся, У. Самчука, Л. Полтави мають багато творчих матеріалів, у тому числі ще не публікованих. Особливістю колекції З. Генік-Березовської у тому, що крім матеріалів фондоутворювача, вона має кілька добірок документів інших діячів культури. У архіві В. Винниченка зберігається близько сотні оригінальних картин цього митця. Фонди Г. Костюка і О. Дуна характеризують цих діячів як активних дослідників-літературознавців. Окрім того, збережено й унікальну бібліотеку Г. Костюка. Велика частина майже кожного персонального архіву – це листування. Усі ці матеріали становлять джерельну базу для характеристики окремих постатей і епохи в цілому.

Ключові слова: українська діаспора, архів, документи, Інститут літератури.

Колекція рукописів українських письменників-класиків, яка зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України – одна з найбагатших у світі. Від Івана Величковського й Григорія Сковороди до Василя Стуса, Володимира Дрозда – понад двісті персональних і збірних фондів маємо на цей час. Українцями всього світу – філологами, істориками, культурологами в найширшому розумінні слова – добре знають дорогу до наших фондів і активно з ними працюють.

Наші фонди почали формуватися з 1926 року і зі зрозумілих ідеологічних причин не зачіпали матеріалів закордонних українців, котрі апріорі оголошувалися ворожими. Хоча, якщо трактувати поняття «діаспора» у ширшому розумінні, то Євгена Гребінку, Миколу Гоголя, Якова Головацького чи Кесаря Білиловського цілком можна віднести до категорії діаспори.

Але повернемося до новіших часів. На початку 1990-х років «крига скресла», і до нас дуже активно почали надходити фондові матеріали українських письменників, які виїхали з України до 1941 року, а ще більше – тих, хто опинився за кордоном після війни.

Серед матеріалів діячів другої хвилі еміграції найбільшими за обсягом є два архіви – еміграційний архів Олександра Олеся (майже 4 тисячі одиниць збереження) і архів Олега Ольжича (понад 900 од. зб.). Власне, це було одне надходження, і доля цих архівних матеріалів також своєрідна. Після смерті у 1944 році батька – Олександра Івановича Кандиби й трагічної загибелі сина Олега Олександровича архівом опікувалася вдова О. Олеся Віра Іванівна, потім документи й рукописи зберігалися частково у Оксани Косач-Шимановської, Людмили Красковської, Степана Сірополка. Пізніше все було передано відомій чеській україністці Зіні Генік-Березовській. Коли її не стало, у 1993 році її син Марко Березовський виконав заповіт матері і передав еміграційний архів О. Олеся в Україну. До процесу передачі матеріалів з Праги безпосередньо були причетні незабутня наша Михайлина Хомівна Коцюбинська, щира подруга Зіни Генік-Березовської, а також тодішній посол України у Чехії Роман Лубківський.

Склад еміграційного архіву О. Олеся просто вражає своїм багатством і різноманітністю. Насамперед це творчі матеріали: близько 300 віршів, які не увійшли до виданих за життя автора поетичних збірок, також дві збірки сатиричних творів – «Маски» та «Похмілля», 5 драматичних творів, дитячі поезії та казки, роздуми про власну творчість.

Епістолярна частина архіву кількісно найбільша. З листів до О. Олеся постає картина культурно-громадського життя тогочасної еміграції у всій її багатогранності. Тут листи від Михайла Грушевського, Павла Христюка, Василя Короліва-Старого, Володимира Винниченка, Микити Шаповала, Дмитра Дорошенка та ін. Листів самого О. Олеся до різних адресатів збереглося порівняно мало, але особливе місце займають його листи до дружини та сина. Пригадаємо, що сам поет з дипломатич-

ною місією виїхав з України у лютому 1919 року, а дружині й синові вдалося вирватися з «комуністичного раю» у січні 1923. Листи до родини відзначаються особливою щирістю, багаті на розлогі оповіді, сатиричні коментарі, характеризують зворушливі стосунки у сім'ї, позначені взаємною повагою й розумінням. Також, на щастя, збереглися майже всі листи-відповіді, тобто, маємо рідкісну добірку родинного листування.

Мабуть, при цьому виникне запитання: чи працюють дослідники з цим багатющим матеріалом. Так, у цьому випадку можна похвалитися двотомним виданням лірики О. Олеся періоду еміграції, упорядкованим і прокоментованим нашим науковцем Наталкою Лисенко, її ж дисертацією «Архів О. Олеся еміграційного періоду» (2001), цілою низкою дрібніших окремих публікацій. Нереалізованим покищо через брак коштів, на жаль, залишається задум видати окремою книжкою родинне листування.

Практично кожне нове надходження до нашого відділу містить цікаві документи, варті уваги науковців.

Кілька добірок унікальних матеріалів надійшло у 1990 році з архіву КДБ УРСР. Найбільша – це папери В. Винниченка (понад 500 одиниць зберігання), а також матеріали допитів Михайла і Катерини Грушевських.

Особливу роль у наповненні наших фондів матеріалами діячів української діаспори відіграє наше керівництво – директор Інституту М.Г. Жулинський, його заступник С.А. Гальченко. Їхні особисті контакти, дослідницька і громадська активність, інформування закордонних українців про існування архівної структури в системі Академії наук, про умови зберігання архівних матеріалів спричинилися до того, що у нас тепер є фонди: Василя Барки (матеріали було передано кількома «порціями» самим письменником у 1994–95 роках), Івана Багряного (надійшов у 1993 році від Фондації Івана Багряного), Юрія Лаврінченка (переданий його донькою у 2000 році), Петра Кравчука (надійшов від фондоутворювача у 1990-ті роки), Петра Одарченка (переданий самим Петром Васильовичем на початку 1990-х років), Григорія Костюка (переданий Г. Костюком у 2000 році), Уласа Самчука (надійшов з Канади у 1994 році), Галини Лашенко (надійшов від Галини Грицик у 1994 році), Михайла Ореста (псевдонім перекладача, поета, педагога Михайла Костьовича Зерова, фонд надійшов у 2005 році), бібліотека подружжя Омеляна і Тетяни Антоновичів (надійшла у 2004 році). До збірного фонду «Письменники української діаспори» увійшли матеріали Тодоса Осьмачки, Олекси Стефановича, Леоніда Лимана, Володимира М'яковського та інших діячів.

Передачі архівних матеріалів з-за кордону сприяли й інші наші науковці, так було укомплектовано окремі фонди Дмитра Нитченка (завдяки О. Астаф'єву), Юрія Бойка-Блохина (перші надходження цього фонду передавав ще сам Юрій Гаврилович Бойко-Блохін за посередництвом В. Мельника). Безпосередньо від спадкоємиці пані Дарії Дикої у 2006 році надійшов великий і різноманітний архів Леоніда Полтави, також від родини Чикаленків маємо унікальну колекцію їхніх сімейних фотографій. Серед матеріалів полтавського красзнавця й історика літератури Петра Ротача було передано до Інституту літератури добірку рукописів Олексія Григоровича Мальченка, відомого під псевдонімом Олекси Ізарського – члена Мистецького українського руху з 1946 року, досить плідного прозаїка, який походив з Полтави, а помер 2007 року в Клівленді.

У 1990–2000-х роках дуже ефективно при Кабінеті міністрів працювала Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, яку очолював Олександр Кас'янович Федорук. Саме за її посередництвом до нас було передано архіви Михайла Ореста, Уласа Самчука, Б. Лобача-Жученка та більшість уже раніше названих матеріалів. Адже переміщення через кордон архівних документів – це окрема непроста процедура, і сприяння цієї комісії було надзвичайно корисним.

Деякі історії надходжень особливо запам'яталися. Насамперед – це передача архіву Уласа Самчука. Як відомо, письменник помер у 1987 році в Торонто в пансіоні (Український Дім для Старших ім. Івана Франка). Його сучасники чудово розуміли непересічне значення творчої спадщини Самчука і, щоб зберегти залишені ним матеріали, організували архів-музей письменника. У грудні 1994 року куратор цієї установи, громадська діячка Канади д-р Євгенія Пастернак була уповноважена передати увесь архів-музей в Україну. Це було здійснено за допомогою Українського фонду культури та згаданої Національної комісії О. Федорука, а з канадського боку матеріали супроводжували до Києва Голова Дирекції Товариства Український Дім для Старших Ярослав Семотюк та член Дирекції журналіст Олександр Харченко. Акція була грандіозна ще й тому, що обсяг переданих матеріалів справді вражав, а канадські представники дуже мудро розподілили різноманітні матеріали, врахували і музейну специфіку, і інтереси науковців.

Як засвідчено у Акті передачі архіву-музею Уласа Самчука, до Інституту літератури призначалися матеріали творчого характеру, а також кілька документів: копія метрики і паспорт. Музею Уласа Самчука у селі Тилявка Тернопільської області було передано книги з бібліотеки письменника (всього 724 одиниці), меморіальні речі, картини, фото, грамоти та інше. Державному літературному

музею України на постійне зберігання та експонування було передано друкарську машинку Уласа Самчука, деякі меморіальні речі та позолочену ручку. Все це було запаковано у пачки і супроводжено докладними списками їх вмісту. Таким чином, до нас в Інститут літератури потрапило більш як 1700 одиниць зберігання творчих матеріалів: машинописи з авторськими правками багатьох романів і повістей Самчука, щоденники та записники з 1941 до 1987 років, рідкісні видання його творів 1940-х років, деякі з них також мають авторські правки і доповнення, великий розділ статей і виступів Уласа Самчука, його газетні публікації, кілька сотень листів письменника (він користувався друкарською машинкою і зберігав машинописні копії своїх листів) і до нього, велика добірка фотографій. З нагоди 90-річчя У. Самчука у 1995 році на базі цих матеріалів у Києві було влаштовано ювілейну виставку.

У цієї історії виявилось зовсім несподіване продовження: у 2003 році в Інститут літератури надійшла повістка до Луцького суду. Знайшовся якийсь далекий родич Уласа Самчука, котрий вирішив позиватися за його архів, і всерйоз зайнявся цією справою. Наскільки пригадую, таких повісток приходило кілька. Природньо, ми листом пояснили обставини надходження відповідного архіву, надіслали копії акту з усіма підписами і печатками, і питання було закрито. Як відомо, з державних архівів практично неможливо вилучати документи, які внесені до їхніх фондів, тим більше, що наш архів має статус Національного надбання.

До наших фондів надходять матеріали не тільки письменників, а й літературознавців, культурних діячів. У цьому контексті окремо варто сказати про фонд Григорія Костюка – українського ученого-літературознавця, критика, мемуариста, довголітнього голови Об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово», дійсного члена УВАН та НТШ, члена Міжнародного ПЕН-клубу. Здавалося б, уже сам цей перелік достатньо характеризує активного громадського й політичного діяча, але за цими загальними означеннями приховалися конкретні наукові й джерелознавчі зацікавлення Г. Костюка. Саме він підготував до видання два томи «Щоденника» В. Винниченка, п'ятитомне видання творів М. Хвильового, твори М. Куліша, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, кілька томів мемуарів. Уся ця робота відображена у його архіві. Окремим і вагомим розділом його творчого життя стало вивчення спадщини Володимира Винниченка, багатолітні клопоти про збереження архіву цього письменника, очолював т.зв. Винниченківську комісію УВАН. Власна доля Григорія Костюка тісно переплелася з долею В. Винниченка.

Нагадаю, що після смерті В. Винниченка 1951 року у французькому містечку Мужен його архів було перевезено до Нью-Йорка і здано на тимчасове зберігання в архів Російської та Східноєвропейської історії Колумбійського університету (США). У цьому випадку, на жаль, справджується приказка про дивовижну постійність саме тимчасових вирішень. Вдова Винниченка Розалія Яківна заповіла: коли Україна стане вільною і демократичною державою, архів має бути переданий їй безоплатно. Саме професор Григорій Костюк був гарячим прихильником виконання цього заповіту, і в останні роки життя – а помер Г. Костюк за два тижні до свого сторіччя, у 2002 році, – саме він був ініціатором передачі в Україну першої частини спадщини Винниченка – його оригінальних олійних картин, акварелей, альбомів з малюнками. У травні 2000 року було передано 89 одиниць зберігання – оригінальні олійні картини, а також 14 картин інших художників, що належали родині Винниченків. У 2002 році до нас надійшло ще десять картин. А решта величезного архіву В. Винниченка досі залишається у США.

Багато архівів надходять до нас як цілісні колекції, які включають і бібліотеки фондоутворювачів. Найбільша – бібліотека Григорія Костюка (близько 3,5 тисяч книжок), є також бібліотека Михайла Ореста (2300 томів), Тетяни й Омеляна Антоновичів (понад 300 томів), Леоніда Полтави (понад 200 книжок) та інші. Зрозуміло, що такі книгозбірні мають значення і для характеристики їхніх власників, і як самостійні колекції. У них чимало видань художньої, публіцистичної, наукової літератури, яких в Україні, можливо, більше ніде й немає. Йдеться насамперед про україномовні книжки і періодику, друковані у 1946–1950 роках в Авгсбурзі, Новому Ульмі, Мюнхені, на Американському континенті. Інша частина таких бібліотек – радянські видання, окремі журнальні та газетні публікації. Для нас, звичайно, вони добре знайомі. Проте сам факт їхньої присутності у цих книгозбірнях по-своєму промовистий.

У зв'язку з цим ми як архівісти маємо певну проблему: книжки ці описано як частини відповідних фондів, їх зафіксовано у фондових книгах і картотеці, однак мало хто з наших дослідників здогадується про їхнє існування. Очевидно, було б добре зробити наскрізну картотеку зарубіжної україніки, яка зберігається у наших фондах, і розмістити на сайті Інституту поряд з анотаціями фондів. Така робота у нас ще попереду.

Детальніше варто також зупинитися на архіві вже згаданої Зіни Генік-Березовської, який після її смерті у 1991 році через два роки надійшов до нас із Праги стараннями Михайлини Коцюбинської. Сама Михайлина Хомівна і описала його та уклала картотеку. Природньо, що значна частина ар-

хіву – це творча спадщина самої Зіни Модестівни, талановитої дослідниці літератури української і чеської, перекладачки, громадської діячки. Як писала про неї М. Коцюбинська, «Сказати, що вона все своє життя як літературознавець і перекладач присвятила справі українсько-чеських літературних зв'язків, – замало. Вона була мовби уособленням цих зв'язків, живим утіленням єдності двох слов'янських культур: і за своїм походженням, і за колом наукових інтересів, і за громадсько-патріотичним покликанням. [...] Щільно, душею і помислами Зіна Генік-Березовська була пов'язана з шістдесятиницьким Ренесансом в Україні. Не лише як зацікавлений спостерігач, а й як активний учасник» [1, с. 216, 219.]. Отже, при опрацюванні її архіву крім традиційних розділів особистих документів, творчої спадщини, листування, виділилися кілька зовсім окремих тематичних підрозділів, які постали внаслідок широкого кола спілкування родини Генік-Березовських: «Документи з культурного життя української громади в Празі», матеріали українського скульптора Михайла Бринського, чеського письменника Франтішка Главачека, українського фізика Івана Горбачевського, письменника Петра Карманського, полковника армії УНР Павла Крицького, композитора Федора Стешка, відомого хормейстера Платоніди Щуровської та ін. Як переконуємося, дослідників архіву Зіни Генік-Березовської чекають найнесподіваніші знахідки.

Одне з останніх наших надходжень – цілком у дусі сучасних технологій. Це флеш-карта з копіями листів і фотографій Євгена Маланюка. Історія виявлення і передачі до Інституту літератури цих матеріалів також особлива. Наша давня читачка, відомий історик і джерелознавець Надія Іванівна Миронець, перебуваючи восени 2012 року в Канаді, зацікавилася фондами порівняно нової інституції: Українсько-Канадського Дослідно-Документального Центру у Торонто. Матеріалів Олени Теліги, які вона шукала насамперед, там не виявилось, але співробітники повідомили про великий масив документів Євгена Маланюка. Ці матеріали ще навіть не були детально описані працівниками Центру. Вже перше, побіжне ознайомлення переконало Надію Іванівну, що перед нею документи невідомі й важливі для біографії й творчості видатного поета; зрозуміло, що вона почала детальніше їх вивчати. Спочатку співробітники Центру досить байдуже характеризували ці матеріали як суто приватні, і висловлювали намір передати їх до тих інституцій, де є більше документів Є. Маланюка. Надія Іванівна розповіла їм про наш архів, електронною поштою звернулася до мене й до нашого директора і діяла як наш повноважний представник, щоб організувати передачу документів до Києва. Але, як це часто буває, коли керівництво Центру побачило нашу зацікавленість, одразу ж змінило свою позицію. Майже рік тривали листовні перемовини, і зрештою ми отримали електронні копії цього архіву з цілою низкою застережень щодо їхнього використання чи публікації.

Досі мова йшла про західну діаспору, однак у нас є й матеріали представника східної діаспори. Маю на увазі фонд Олександра Дуна. Це уродженець Харкова, літературознавець, якому після захисту кандидатської дисертації у 1961 році не знайшлося місця в Україні, і він переїхав у Таджикистан, викладав у Ленінабадському педінституті (тепер Худжандському університеті), став там доцентом, згодом професором, завідував кафедрою російської і зарубіжної літератур. Помер там само у 2001 році. Просуваючися щаблями педагогічної кар'єри, Олександр Дун активно працював як науковець. Його творчу спадщину можна розділити на дві великі групи: перша – дослідження в галузі української літератури, до другої групи можна віднести праці, присвячені українсько-таджицьким літературним зв'язкам.

Особливо заглибився він у творчість Лесі Українки. Почавши листування з сестрою великої поетеси Ізидорою, яка мешкала у США, зумів висвітлити ряд недосліджених моментів з біографії Лесі Українки, відкрив її листування з Феліксом Волховським, яке знаходилося в Гуверівському центрі в Стенфорді. Стиль його наукової роботи відзначався аналітичною проникливістю і пильною увагою до документів. До останніх днів життя О. Дун підтримував зв'язки з київськими колегами. Його дочка передала архів батька у нашу установу: творчі матеріали, унікальне листування, іконографія – понад 300 одиниць зберігання. Вони характеризують неординарну постать цього науковця, а також дають змогу зацікавленим дослідникам продовжити його розшуки.

Так у загальних рисах можна окреслити діаспорні матеріали, які зберігаються в Інституті літератури. Вони тягять у собі нову інформацію практично на будь-які теми, треба лише почати пошук, не боятися пірнути у архівні глибини, і ваші зусилля не будуть марними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коцюбинська М. Книга споминів / М. Коцюбинська. – Х. : Акта, 2006. – 297 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.09.2014.

Галина Бурлака, Алла Рипенко Матеріали української діаспори в фондах отдела рукописей Інститута літератури.

С начала 1990-х годов в архив рукописных фондов Института литературы поступило более двадцати персональных фондов писателей и литературоведов из-за границы, которые писали на украинском языке, чье творчество является неотъемлемой частью нашей культуры. Охарактеризованы состав и история поступления некоторых таких подборок. Архивы А. Олеса, У. Самчука, Л. Полтавы имеют много творческих материалов, в том числе еще не публикуемых. Особенность коллекции С. Генік-Березовской в том, что помимо материалов фондоучредителя, она имеет несколько подборок документов других деятелей культуры. В архиве В. Винниченко хранятся около сотни оригинальных картин этого художника. Фонды Г. Костюка и А. Дуна характеризуют этих деятелей как активных исследователей литературоведов. Кроме того, сохраняется и уникальная библиотека Г. Костюка. Большая часть почти каждого персонального архива – это переписка. Все эти материалы составляют ключевую базу для характеристики отдельных личностей и эпохи в целом.

Ключевые слова: украинская диаспора, архив, документы, Институт литературы.

Halyna Burlaka, Alla Ripenko Materials of the Ukrainian Diaspora in the Funds of the Repository of Manuscripts of Shevchenko Institute of Literature.

From the beginning of 1990s more than twenty personal funds of writers and literary critics from abroad, who were writing in Ukrainian and whose works are constitutive parts of our culture, were included to the Repository of Manuscripts of Shevchenko Institute of Literature. The article highlights the arrangement of materials and the history of incomings. In particular, the authors point out that archives of Oleksandr Oles', Ulas Samchuk and Leonid Poltava contain a lot of creative materials, some of which have not been even published yet. Furthermore, Zina Genyk-Berezovska's collection includes not only the founder's materials but several sets of documents of other artists as well. Vynnychenko's Archives hold hundreds of his original paintings. Moreover, the authors suggest that the materials from the funds of Hryhoriy Kostiuk and Oleksandr Dun characterize these figures as active literature researchers. In addition, in the article they underline the importance of preservation of the unique library of Hryhoriy Kostiuk. Finally, it is underlined that in every case personal correspondence constitutes the bulk of each archive. Therefore, these materials are considered to be the source base to characterise the personality in particular and the era in general.

Key words: Repository of Manuscripts of Shevchenko Institute of Literature, Ukrainian Diaspora, personal fund, collection.

Світлана Кучеренко
(Одеса)

УДК 94(477).15:012

ВНЕСОК ДІАСПОРИ У БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛИПОЗНАВСТВА

У статті узагальнено матеріали, зібрані в процесі укладання бібліографічних покажчиків, здійснено огляд видань творів Ю. Липи і статей про нього в діаспорі, названо людей, причетних до видань, підсумовано результати і значення їх праці.

Ключові слова: Юрій Липа, творча спадщина, бібліографія, липознавство, діаспора.

У 20 серпня 2014 р. минула сімдесята річниця загибелі лікаря, митця і мислителя Юрія Липи (1900–1944). Ця меморіальна дата нагадала трагічні події, пов'язані із смертю автора «Призначення України» та його життєвий шлях.

Короткі біографічні відомості. Юрій Липа народився 22 квітня (5 травня) 1900 року в містечку Старі Санжари на Полтавщині. Дитинство і юність пройшли в Одесі в українському оточенні під опікою і вихованням батька – лікаря, письменника, політичного і культурного діяча Івана Липи. В Одесі відбулася проба пера і бойове хрещення Юрія. Як і більшість учасників визвольних змагань, він був змушений наприкінці 1920-го року емігрувати до Польщі слідом за українським урядом і військом. По закінченні медичного факультету Познанського університету, з 1929 по 1943рр. жив і працював у Варшаві.

Творча спадщина Ю. Липи налічує понад 360 творів. Серед них три поетичні збірки «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938); літературознавча збірка «Бій за українську літературу» (1935); тритомник новел «Нотатник» (1936–1937); історичний роман «Козаки в Московії» (1930–1931, 1934); підручники з медицини «Фітотерапія» (1933), «Ліки під ногами» (1943); публіцистичні праці «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941) тощо. Організаційно-видавничу діяльність: редактор газети «Вісник Одеси» (Одеса, 1918) і журналу «Нова думка» (Кам'янець, 1920), співзасновник видавництва «Народній стяг» (Одеса, 1917; Каліш, 1924–1925; Варшава, 1933–1935, Львів, 1935–1936), співорганізатор літературної групи «Танк» (1929, Варшава) та ін. Громадсько-політична діяльність: активний член українських студентських корпорацій «Чорноморе» (1925–1933, Данціг, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–1934, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (1940, Варшава); ініціатор створення і співробітник Українського Чорноморського інституту (1940–1944, Варшава).

Влітку 1943 р. Ю. Липа з сім'єю переїхав з Варшави на Яворівщину, де лікував селян і повстанців, проводив медичні курси для молоді, вивчав історію краю і народну медицину, виступав з рефератами, писав і друкувався. Категорично відмовився від еміграції на Захід з наближенням фронту. 19 серпня 1944 р. доктора Липу було заарештовано енкаведистами в Іваніках, після тортур і знущань його розстріляли в Шутовій вранці 20 серпня... Лише через 45 років на безіменній могилі в Бунові було написано ім'я того, хто присвятив життя українській справі й прийняв за неї мученицьку смерть.

До творів і праць, що залишив після себе Ю. Липа, не було доступу в УРСР – «червона мітла» замела їх у спецфонди. Проте пам'ять про митця-мислителя по той бік залізної зависи берегла і примножувала для нащадків діаспора. Лише з настанням незалежності творча спадщина Ю. Липи була наново відкрита читачами і дослідниками

Біо-бібліографію Ю. Липи почав складати його друг, однодумець і перший біограф Лев Биковський, довівши її до 1948 р. [6] і частково до 1977 р. [7]. Одеський науковець О. Янчук доповнив її у покажчику до 100-річчя Ю. Липи [55]. За 2000-ні роки до неповного за обсягом і неточного за описом попереднього реєстру додався великий масив нових розпорошених публікацій. Такий стан бібліографії не сприяв ґрунтовним дослідженням про життя, діяльність, творчість і оточення Ю. Липи, що були на часі після першої хвилі популярних оглядових статей. Для виправлення незадовільної бібліографічної ситуації було проведено ретельну пошукову роботу, перевірено більшість публікацій і републікацій творів Ю. Липи і про нього, друкованих упродовж майже 100 років – від року перших публікацій і відгуків (1917) до 70-річчя загибелі (2014) [30; 49].

Мета цієї статті – узагальнити створені закордонним українством липознавчі матеріали, зібрані для бібліографічних покажчиків; назвати людей, причетних до перевидань; підсумувати результати

і значення їх праці. Хронологічні рамки огляду обмежено 1946–1988 рр. У 1946 р. з підпільного часопису «Ідея і чин» (1945) на еміграції довідалися, що «21.VIII. 1944 р. загинув у боротьбі з більшовиками на Яворівщині визначний письменник і публіцист Др. Юрій Липа, виконуючий обов'язки лікаря УПА» [13, с. 34]. Тоді у таборівій пресі поруч із його творами було друквано перші меморіальні статті та спогади. А в 1989 р. з'явилися перша публікація поезії Ю. Липи в Україні з передмовою В. Марочкіна [29, с. 3]. Після цього діаспорна липіана поступово припинилася, ніби повернувши відповідальність знову до краю.

Видання творів Ю. Липи. У перших повоєнних роках в Німеччині, разом з перевиданням деяких віршів, перекладів, новел і праць, з машинопису, датованого вереснем 1943 р., відбувся першодрук філософсько-методологічної статті Ю. Липи «Похвала математиці». За ініціативи Л. Биковського її опубліковано у Збірнику МУРУ (Регенсбург, 1947). Порівняно невелика за обсягом розвідка містить цікаві думки про арифметичний, геометричний і гармонійний методи пізнання речей і відносин, далекоглядні передбачення і сміливі висновки. Тоді ж Л. Биковський перевидав Липину «Чорноморську доктрину» (Візбаден-Кастель, 1947) і уклав збірник пам'яті Юрія Липи [53], куди разом із статтями та спогадами помістив передрук кінцевого розділу доктрини «Символ Чорного моря» (Майнц-Кастель, 1947) та зробив окрему відбитку (Франкфурт, 1948).

Републікацію творів Ю. Липи вже за океаном мабуть почав часопис КК СУМу в Торонто «На варті», друкуючи протягом 1950–1951 рр. новелу «Моренко» і уривки «Призначення України». У вступному редакційному слові «Борець і письменник Юрій Липа» йшлося про «обов'язок і завдання сучасників, що пережили добу хуртовини, зберегти спадщину, пам'ять і дух Юрія Липи – нового українця і європейця» [11, с. 10-11].

Протягом 1950-х років було перевидано майже всі головні твори Ю. Липи: «Призначення України» (Нью-Йорк, 1953), «Розподіл Росії» (Нью-Йорк, 1954), «Ліки під ногами» (Нью-Йорк, 1955 і 1962); три томи «Нотатника» (Детройт, 1955) та «Козаки в Московії» (Париж, 1957).

Видавець Микола Сидор-Чарторийський вважав, що надрукував книжки для кожного свідомого українця, котрому небайдужі воля і призначення України. В передмові від видавництва він написав: «Розподіл Росії – це конечність для України, яка остаточно мусить визволитися, жити і розвиватися, як самостійна й Соборна держава Української нації! Московія протягом сторіч завоювала й пограбувала не лиш Україну, але й інші народи, бо її ціль – це війни, підбої, насильства та шахрайства, яким ні меж ні перепон немає. Москва наступала на схід, захід, полудне і північ в Європі й Азії, і стремить до дальшого підбою й поневолення решти світу... Звідси й потреба розподілу Росії... Сучасний стан чи й дальше розширення московської імперії – це скрайня загроза не лиш для України... але й загроза для всіх...» [40, с. 1]

Із вступного слова до підручника «Ліки під ногами» дізнаємося, що цю працю вдалося відшукати аж у Парагваї. Її, як і інші книжки Ю. Липи, було надруковано, щоб зберегти для майбутніх поколінь. М. Сидір підкреслив, що це не є бізнесом, що вкладається «останній сотик, час і труд» в потрібне і корисне з огляду національного інтересу діло «з вірою у краще завтра своєї нації, яка, напевно вдячна буде за це, що для неї збережемо, чи передамо» [39, с. 1].

Для популяризації української літератури в діаспорі видавалися збірки, куди упорядники, поруч з іншими, добирали поезію і прозу Ю. Липи. Одна з перших таких книжок – народний декламатор української визвольної поезії «Вперед, Україно!» (Париж-Ліон, 1951). Назву взято з вірша Ю. Липи «Вперед, Україно!» з поеми «Сімнадцятий»: «Вперед, Україно! В Тебе – тяжкій стої / Пожари хат димляться з-під них: / Ні Росії, ні Європі / Не зрозуміти синів Твоїх!...». Укладач Олександр Олелько пояснив: «Свідома свого призначення, така поезія виповнює творчу свободу заклик до України «Вперед!» і сама через життя і жертву чоловік українських поетів, вирушає в цей похід і стає його прапором. На еміграції теж потрібна така поезія, оскільки в умовах зовнішньої свободи вона зумовлена бути ідейним причітком у боротьбі» [33, с. 6].

До «Збірки українських новель» (Нью-Йорк, 1955), надрукованої НТШ і УВАН за допомогою Східно-Європейського Фонду М. Глобенко помістив новелу «Малий». До збірника «Обірвані струни. Антологія поезії поляглих, розстріляних, замучених і засланих 1920–1945 рр.» (Нью-Йорк, 1955) Богдан Кравців подав вірші «Суворості».

«Антологію української поезії» з віршами «Світлості» і «Суворості» видав СУМ (Лондон, 1957). Володимир Державин окреслив завдання такої збірки і труднощі у відбиранні творів, адже хотів показати «величезне мистецьке багатство та стилістичну різноманітність української поезії», «високоморальні осяги українського національного мислення й почуття», подати лише твори ідейно вартісні і етично беззастережні». Упорядник, називаючи поетів з «прометеївським світоглядом», згадав український месіанізм Ю. Липи [14, с. 5-6].

У 1960-х роках з'явилися переклади англійською мовою віршів «Як злотий дзвін монастиря» і «Василиск» (*Rich as a convent's golden bell. The Basilisk*) і новел «Гануся» і «Петька Клино» (*Hanusia*).

Petka Klyn у збірниках «Українські поети» – «*The Ukrainian poets*» (Торонто, 1963) та «Їхня земля» – «*Their land*» (Нью-Йорк, 1964), передрукованих «*The Ukrainian Weekly*» (Нью-Йорк, 1964–1965) та «*The Ukrainian Review*» (Нью-Йорк, 1965).

Знаковим для републікації поетичної спадщини Ю. Липи став 1967 рік. Тоді стараннями Євгена Маланюка вийшов друком найповніший збірник поезій Ю. Липи. М. Антонович в рецензії на це видання подякував Є. Маланюку за те, що він зміг піднятися над колишніми дрібними непорозуміннями з Ю. Липою і Торонтському відділу УЛТПА за фінансування проекту, а книжку назвав «тривалим пам'ятником покійному колезі по фаху, який віддав своє життя творчості для кращого майбутнього України». Проте в рецензії більше критики, ніж похвали: за порушення хронології, помилки, пропуски, нехтування авторськими редакціями поезій. На думку рецензента таке видання «стане майбутнім видавцем поетичної спадщини зразком як не треба упорядковувати поезії...» [1, с. 19-20]. Якби упорядник виконав всі вимоги критика, збірник був би бездоганний, але для цього бракувало і матеріалу, і часу. Наступного року раптом помер Є. Маланюк, як ніби по завершенні цієї справи. Отже, наприкінці 1960-х років доступність більшості головних творів Ю. Липи для читачів і дослідників перестала бути проблемою в діаспорі.

Тим часом побачила світ наступна антологія української поезії присвячена УПА «Слово і зброя» (Торонто, 1968), куди увійшло шість поезій Ю. Липи. Її упорядник – Леонід Полтава – 20 років перед тим написав чи не перший вірш-присвяту «На смерть Юрія Липи» [34, с. 5].

Лопотять у полях намети,
як і триста років назад,
в тій землі, де уже і поети
прикували себе до гармат.
В тій землі, де вічно орали,
де одвічно шумів батіг –
перев'язані знов устами,
тільки ти устати не зміг.
І хоч брат заступає брата,
хоч ясніше горить гроза -
вічну рану твоєї втрати
хто зуміє перев'язати?
Тільки вістки не стрінем хлипом
он земля повсталих рабів:
ставить вічні злотисті липи –
ніби пам'ятники тобі! (10.I.1948)

Видавництво «Сучасність» видало антологію сучасної української поезії на Заході «Координати» (Мюнхен, 1969). Поетична творчість Ю. Липи представлена у ній 12 віршами і проаналізована, названа такою ж багатогранною, неспокійною і мінливою, як і незвичайна особистість автора. Упорядники звернули увагу на «оригінальний поетичний словник», «дивну, очуднену синтаксу», «густий, приголосний звукопис», «тяжку, гранчасту ритміку» поета і підкреслили, що «з української мови він робить свою «ліпівську» мову [53, с. 89-90]. Не забули про твори Ю. Липи при укладанні «Хрестоматії з української літератури ХХ ст.» (Нью-Йорк, 1978).

На 40-річчя смерті Ю. Липи заходами УЛТПА було здійснене меморіальне видання у його світлу пам'ять [51]. Це був другий пропам'ятний збірник після 1947 р., підготовлений за таким же принципом: у ньому зібрані передруки статей, опублікованих протягом 1950-х – першої половини 1980-х років і декілька творів Ю. Липи. Серед них фахова медична праця «Лічнічі рослини в давній і сучасній українській медицині» (Денвер–Чикаго, 1984). Є ще третій подібний збірник, підготовлений і виданий до 100-річчя Ю. Липи спільними зусиллями Львівського осередку УЛТ та УЛТПА [32]. У ньому також традиційно присутні статті про Ю. Липу з 1960-х – 1990-х рр. і деякі його твори (Львів–Чикаго, 2001).

Публікації про Ю. Липу. Поштовхом до появи статей-спогадів про Ю. Липу стала звістка про його смерть від рук «освободителів». Першою була розвідка Л. Биковського «Апостол новітнього українства» в «Чорноморському збірнику», одразу перевидана окремою відбиткою [3]. З неї почалося липознавство як окремих напрямків міждисциплінарних досліджень біографічної, історичної, медичної, літературознавчої, філологічної, політологічної, культурологічної проблематики.

Першим активним липознавцем Л. Биковський вважав Юрія Косача, що присвятив Ю. Липі чотири статті [17; 18; 19; 20]. В одній з них він писав, що митець «жив і творив у щасливій гармонійності, планово прямував на щораз вищий розвиток – з нахилом до об'єктивної й ґрунтовної промкнености щодо всіх проблем, що абсорбували його ум»; що стиль Липи – «це стиль Гете, Канта, Леонардо, Баха, це стиль європейця-гуманіста» [19, с. 4-5].

З відстані часу бачимо, що першим і найвідданішим липознавцем все ж таки був сам Л. Биковський, який, власне, і запровадив у науковий обіг термін «ліпознавство». Тоді в Німеччині він зі-

брав посмертні публікації з різних видань, написав декілька нових статей, долучив нових авторів і таким чином уклав та знайшов можливість видати згаданий вище невеличкий збірничок на пошану Ю. Липи (1947) [54], а потім ще й окрему відбитку з нього [4]. За словами упорядника, ця скромна, але добре ілюстрована книжка (21 іл.) накладом лише 50 примірників друкувався за посередництвом Товариства Прихильників УВАН коштом д-ра Петра Куріного на циклостилі.

І збірничок, і відбитка були розкритиковані В. Дорошенком за те, що упорядник не звернувся до авторів, щоб написали спеціальні статті (замість передруків); що не використав присутності інших осіб, що знали особисто «талановитого письменника і не менш талановитого лікаря»; а також за недбале технічне виконання друку, який часом не читається через збитий циклостиль. Важко не погодитися з рецензентом, що шкода праці і грошей на видання, котрі дратують читачів і не виконують свого призначення – «зберегти про futuro бодай мінімальну кількість примірників тої чи іншої рукописної речі» [16, с. 61]. Але, як би там не було, збірник став бібліографічним та історіографічним фатом. За передруки окрема подяка упоряднику, оскільки таборів видання з першими публікаціями авторів недоступні de visu, як от публікації Ю. Косача (1946), на відміну від неодноразово перевиданої пізніше розвідки Є. Маланюка «Юрій Липа – поет» (1947) [27].

Чи не першою повною публікацією про Ю. Липу в США була англомова стаття Володимира Безушка «Відомий літератор загинув. Юрій Липа впав у лавах Української Повстанської Армії» (1948) в «*Ukrainian Weekly*» [2, р. 2]. З кінця 1940-х років згадки про Ю. Липу мало не щороку з'являлися в різних виданнях закордонного українства – «Визвольний шлях», «Гомін України», «Київ», «На варті», «Нові дні», «Обрії», «Свобода» тощо.

Про Ю. Липу писали у своїх книжках-спогадах Тарас Бульба-Боровець («Армія без держави») [12], Улас Самчук («На білому коні», «На коні вороному») [37; 38], Марія Струтинська («Далеке зблизка. Люди і зустрічі») [46], а також Анна Блонарович [10], Дмитро Донцов [15], Григор Лужницький [26], Остап Малюк [28], Михайло Мухин [31], Володимир Попович [35], Юрій Русов [36], Ростислав Сочинський [41], Аріядна Стебельська [42] Остап Тарнавський [48], Яків Танцюра [47], Олекса Теремус [49] – у спогадах-статтях.

Не зрадив пам'яті Ю. Липи його добрий приятель з яворівських часів – Богдан Стебельський. У вересні 1956 р. він організував курси українознавства в Торонто. Викладав там українську історію, географію, культуру та прийняв на себе обов'язок директора. У пам'ять про свого друга Юрія Липу – теоретика-ідеолога суспільного виховання, він запропонував назвати його іменем освітній заклад [44], який існує досі як Школа української спадщини імені Юрія Липи.

Б. Стебельський торкався речей, які формували світогляд митця і впливали на його творчість: «Він цікавився історією, соціологією, археологією, антропологією, та як лікар і поет, психологією і філософією. Ці широкі гуманістичні студії скоро зійшли багатим урожаєм на творчій полі талановитого Липи». І далі: «Талант поета давав Липі відчуття того, що для ума темне, давав йому силу інтуїції. Вивчення широкого матеріалу різних наук озброювало його знання, що допомагало відчуте інтуїцією, визначувати і утривувати науковими категоріями фактів. При цьому у Липи була розвинена велика любов до минулого свого народу, що казала дорожити теж і всім сучасним його та обережно відноситись до оцінок його історії, а вже, зокрема до характеру народу і самого народу, що історію творив і пробудився з летаргу...» [45, с. 1-2].

Наприкінці суто діаспорного періоду липознавства три цікаві статті було надруковано в «Сучасності» (1980, 1985, 1987) [22; 23; 24]. Наталя Лівницька-Холодна згадувала, що її друг молодості Юрій Липа мав складний характер і особливу вдачу, та з усіх приятелів-поетів саме він залишив найглибший слід у її житті. Вона сподівалася, що її спомини наблизять читачів до розуміння творчості Ю. Липи, «бо його вартість не в щоденному земному житті, а в його невмирущих творах» [24, с. 55]. На доказ того, що з настанням незалежності згадки про Ю. Липу в діаспорі не припинилися, можна навести дописи М. Харкевича (1997) [52] і П. Лопати (2000) [25].

Бібліографічні дослідження Лева Биковського. Над липознавством Л. Биковський працював протягом 50 років. Вивченню біографії і спадщини Ю. Липи він присвятив 28 своїх великих і малих праць [8]. Описав варшавські події, учасником яких він був упродовж шести років співпраці з Ю. Липою і дав першу періодизацію його життя; зробив джерельний огляд спадщини Ю. Липи і поділив його творчість за напрямками; обґрунтував значення діяльності Ю. Липи як «самоохоронну реакцію» та «ідеологічну протидію», що витворила українська нація за підпольських, підмосковських та піднімецьких часів» та значення його постаті «для українців «у межичасі» як «апостола новітнього українства», «рятівника нації від загибелі» «майже пророка» [5, с. 10].

Л. Биковський також подав огляд останніх перевидань творів Ю. Липи, спогадів і досліджень, упорядкувавши першу посмертну бібліографію, довівши її частково до 1977 р. [6; 7]. За основу його бібліографічного дослідження було взято авторський список Ю. Липи (1942 р.) Хоч ця автобібліографія і була складена «поспіхом на колінах з пам'яті» на його ж прохання, наявність реєстру значно полегшувала його подальше опрацювання.

Через 20 років по започаткуванню липознавства (1946), Л. Биковський константував незадовільний стан вивчення спадщини Ю. Липи, пояснюючи таку ситуацію «розпорошенням скитальців по всьому світі», і тим, що «через боротьбу за існування, добробут, а також і з інших причин, поволі поточні й другорядні проблеми заповнили увагу більшості емігрантів». Головні ж «липівські проблеми всеукраїнського характеру», «проблеми великодержавні», «проблеми на дальшу мету» у середовищі емігрантів якимось затьмарилися, їх продовжувала плекати «лише горстка ізгоїв». Сподіваючись на краще, він оголосив про відновлення липознавчих заходів (1966) і зазначив про себе, що йому «у цьому русі, за традицією та збігом обставин довелося взяти також скромну участь не тільки в характері «спогадописця», але й «липознавця» [5, с. 12]

На відміну від свого друга (а потім об'єкта досліджень) Л. Биковський прожив довге життя (1895–1992), якого все ж таки не вистачило для завершення усіх справ, якими займався. Так, у рукописі з невідомих причин незакінченою залишилися стаття «Юрій Липа як понтознавець» (1947); нарис про дружину Ю. Липи «Галина Липова: життя і творчість» (1951); повністю готовий до друку машинописний варіант бібліографії Ю. Липи, опрацьований у 1965–1966 рр.; у машинописі залишилася «Ліпіана» (збірка коротких причинків до життєпису д-ра Юрія Липи), складена спільно з Любомиром Винаром близько 1970 р. [8, с. 100, 103, 125, 128]. Є сподівання знайти ці та інші матеріали в архіві Л. Биковського, переданому Українським історичним товариством на зберігання до бібліотеки Інституту дослідження української діаспори в Острозі.

Як підсумок тривалих липознавчих досліджень Л. Биковським було підготовлено до друку велику працю з робочою назвою «Матеріали для опрацювання біо-бібліографії Юрія Липи» (1977) [7]. Сюди увійшли відомі статті і нові розвідки Л. Биковського («Біографія» і «Ліпіана»), показники бібліографічний, географічний, особовий, а також відбитки титульних сторінок книжок та ілюстрації. Книжка була здана до друку до УВУ в Мюнхені, автор отримав подяку за неї. Керівництво УВУ в листі від 7.6.1978 р. запевнило його у тому, що манускрипт подано для опрацювання і у найближчому майбутньому його буде запропоновано для обговорення та запланування для видання... На жаль, праця так і не вийшла друком. Майже через 20 років (1996) Л. Винар висловив сподівання у тому, що в короткому часі в Україні з'явиться збірка «Ліпіана» та інші недруковані праці Л. Биковського як відзначення його заслуг для рідного народу [8, с. 32]. Але цього не сталося, поки що.

Відійшло у вічність покоління ровесників ХХ століття, яке відчувало тісний зв'язок своєї долі з долею українського народу і держави, тому брало на себе відповідальність за їхнє майбутнє. У тих, кому судилося пережити розбрат, війни і поразки визвольних змагань, залишилося одне з двох – гинути на своїй землі (як Юрій Липа) або рятуватися на чужині. Опинившись «на скитальщині» (вистів Л. Биковського), найсвідоміші вигнанці – «ізгої» (теж його) працювали над збереженням і примноженням культурної спадщини в надії на спільне з нею повернення до краю. Ці сподівання частково справдилися. Якщо не самі діячі, то принаймні результати їхньої праці повертаються в Україну.

Бібліографія діаспорної ліпіани налічує понад 200 позицій, половина з них – републікації поезії, прози, публіцистики та інших творів Ю. Липи, репресованих в 1944 р. і недоступних для прочитання і вивчення в УРСР за радянських часів. В перші роки незалежності львівські видання Ю. Липи у складі реабілітованої літератури були звільнені із спецфондів. Також почали надходити його книжки, віднайдені та перевидані в 1940-х – 1980-х рр. за кордоном. Таким чином творча і наукова спадщина Ю. Липи від 1990-х рр. повернулася до читачів і знайшла своїх дослідників в Україні. Липознавство, започатковане Л. Биковським в Німеччині і США (1946 – кінець 1980-х рр.), існує як окремий напрямок міждисциплінарних досліджень в одеському і львівському осередках з кінця 1990-х рр.

Проте, через різні об'єктивні й суб'єктивні причини життєвий шлях Ю. Липи досі залишається малодослідженим. Існуючі версії його біографії [9; 21; 56] є неповними, містять помилки, хиби, суперечності, «білі» і «чорні» плями. Тому липознавчі матеріали, написані в діаспорі людьми, близькими до Ю. Липи та його оточення, залишаються для дослідників унікальними джерелами, більшість з яких ніколи не передавалася.

І наостанок – пропозиція. Велика частина українських закордонних видань сьогодні вже доступна на терені України для усіх зацікавлених. Але колекції, подаровані діаспорою, розпорошені по архівах і бібліотеках різних міст. З власного досвіду тривалої пошукової роботи у Києві, Львові і Торонто хочу наголосити необхідність створення єдиної інформаційної бази наявності і місця збереження діаспорних видань в Україні, подібної до тої, що існує за кордоном. Острозькому Інституту дослідження української діаспори пропоную здійснювати координацію роботи над цим проектом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. Нове видання поезій Юрія Липи [Текст] / М. Антонович // Нові дні. – Торонто, 1967, – № 7-8. – С. 19–20.
2. Bezhusko V. A Prominent Man of Letters Was Lost. Yurii Lypa fell in the ranks of the Ukrainian Insurgent Army [Text] / V. Bezhusko // Ukrainian Weekly. – New York, 1948. – February 24. (№ 8) – P. 2.

3. Биковський Л. Апостол новітнього українства [Текст] / Лев Биковський // Чорноморський збірник. Книга VII. – Женева [Майнц-Кастель]: [Український морський Інститут], 1946. – 44 с. (Вид. УМІ. Ч. 30).*
4. Биковський Л. До проблематики життя і творчості Юрія Липи [Текст] / Лев Биковський. – Б.м. : На чужині [Український Суходоловий Інститут], 1948. – 21 с. (Вид. УСІ. Ч. 19)*
5. Биковський Л. До справи пізнання життя і творчості Юрія Липи [Текст] / Лев Биковський // Нові дні. – Торонто, 1966. – № 200. – С. 9–14.
6. Биковський Л. Матеріали до бібліографії Юрія Липи (1917–1948 р.) [Текст] // Юрій Липа 1900–1944. – Зб. 1. – Женева [Майнц-Кастель], 1947. – Кн. 1. – С. 36–45. (Вид. УСІ. Ч. 15)*
7. Биковський Л. Матеріали до опрацювання біо-бібліографії Юрія Липи (1900–1944) [Текст] / Лев Биковський. – Денвер, 1977. – 281 с. [Машинопис].*
8. Биковський Л. У службах українській книжці [Текст] / Лев Биковський / [Упоряд. Л. Винара, Я. Ісаєвича]. – Львів: Б.в., 1997. – 328 с.
9. Биковський Л. Юрій Липа, 1900–1944: Спроба життєпису [Текст] / Лев Биковський // Український історик. – Денвер, 1964. – Ч. 2-3. – С. 35–40; Ч. 4 – С. 36–39; 1965. – Ч. 1-2. – С. 49–55.
10. Блонарович А. Спомини про нашого письменника Юрія Липу [Текст] / А. Блонарович // Літопис Бойківщини. – Торонто, 1974. – №1/20. – С. 4–7.
11. Борець і письменник Юрій Липа [Текст] // На варті. – Торонто, 1950. – Ч. 8. – С. 10–11.
12. Бульба-Боровець Т. Армія без держави / Тарас Бульба-Боровець. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 327 с.
13. Впали на полі слави [Текст] // Ідея і чин. – Б.м., 1945. – Ч. 8. – С. 34.
14. Державин В. Вступне слово [Текст] / В. Державин // Антологія української поезії / [упоряд. В. Державин]. – Лондон : Вид-во СУМ у В. Британії, 1957. – С. 5–6.
15. Донцов Д. Дух нашої давнини [Текст] / Дмитро Донцов. – Мюнхен; Монреаль : [Б.в.], 1951. – 2-е вид. – 158 с.
16. Дорошенко В. Рецензія на «Збірник на пошану Ю. Липи» (1947 р.) та статтю Л. Биковського «До проблематики життя і творчості Юрія Липи» 1948 р. [Текст] / В. Дорошенко // Українські бібліологічні вісті. – Аугсбург, 1948. – Ч. 1. – С. 61.
17. Косач Ю. Українська література і Юрій Липа [Текст] / Юрій Косач // Час. – Фюрт, 1946. – Ч. 50.*
18. Косач Ю. Юрій Липа до двохріччя смерті [Текст] / Юрій Косач // Час. – Фюрт, 1946. – Ч. 34.*
19. Косач Ю. Юрій Липа організатор українського почуття [Текст] / Юрій Косач // Українське слово. – Регенсбург, 1946. – 15 жовтня. (Ч.17) – С. 4–5.
20. Косач Ю. Юрій Липа: п'ятиліття загибелі [Текст] / Юрій Косач // Українські вісті. – Новий Ульм, 1949. – Ч. 66. – С. 2–3.
21. Липа-Гуменецька М. Слово про батька [Текст] / Марта Липа-Гуменецька // На пошану Юрія Липи: Лікарський збірник. Нова серія. / [відп. ред. І. Даценко]. – Львів; Чикаго, 2001. – Том IX. – С. 142–154.
22. Лівницька-Холодна Н. Видавництво «Варяг» [Текст] / Наталя Лівницька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1980. – Ч. 11. – С. 3–16.
23. Лівницька-Холодна Н. Розмова Б. Бойчука з Н. Лівницькою-Холодною [Текст] / Наталя Лівницька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1985. – Ч. 3. – С. 8–17.
24. Лівницька-Холодна Н. Юрій Липа, якого я знала. Уривок зі спогадів «Про моїх поетів» [Текст] / Наталя Лівницька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1987. – Ч. 1. – С. 45–55.
25. Лопата П. Юрій Липа. У 100-річчя з дня народження [Текст] / Павло Лопата // Гомін України: Альманах-2000 / [Ред. О. Романишин]. – Торонто: Друкарня Отців Василіян, 2000. – С. 136–145.
26. Лужницький Г. Письменник-мислитель (спроба характеристики творчості Юрія Липи) [Текст] / Д-р Григор Лужницький // Календар-альманах «Провидіння». – Філадельфія, 1970. – С. 131–139.
27. Маланюк Є. Юрій Липа – поет [Текст] / Є.М. // Орлик. – Берхтесгаден, 1947. – Ч. 7. – С. 1–5.
28. Малюк О. Спомини про Юрія Липу [Текст] / Остап Малюк // Київ. – Філадельфія, 1953. – Кн. II. – С. 89–96.
29. Марочкін В. Ех, виорю небо орлами. Вірші Юрія Липи [Текст] / В. Марочкін // Молода гвардія. – К., 1989. – 4 листопада. – С. 3.
30. Матеріали до липознавства [Текст]: бібліогр. дослідження / БФ ім. Івана та Юрія Лип, БФ ім. Юрія Липи «Відродження»; укладач, автор передмови, статей і післямови С. Кучеренко. – Л. : Каменярь, 2014. (Підготовлено до друку)
31. Мухин М. Яснозбройний Юрій (спогади) [Текст] / М. Мухин // Київ. – Філадельфія, 1953. – Кн. I. – С. 41–47.
32. На пошану Юрія Липи [Текст] // На пошану Юрія Липи: Лікарський збірник. Нова серія. / [відп. ред. І. Даценко]. – Львів; Чикаго, 2001. – Том IX. – 240 с.
33. Олелько О. Вступне слово [Текст] / О. Олелько // Вперед, Україно!: Народний декляматор / [Вст. сл. та укл. О. Олелька]. – Paris; Lyon: S.C.I.P., – Б.р. [1951]. – С. 5–8.
34. Полтава Л. На смерть Юрія Липи: Вірш [Текст] / Леонід Полтава // Час. – Фюрт, 1948. – 29 лютого. (Ч. 9) – С. 5.*
35. Попович В. Василь Кархут і Юрій Липа (Спогад про двох лікарів) / В. Попович // Лікарський вісник. – Чикаго, 1982. – Ч. 2. – С. 113–115.
36. Русов Ю. Юрій Липа [Текст] / Юрій Русов // Русов Ю. Поезія визвольних змагань. – Торонто : На варті, 1954. – С. 5–13, 22–30.
37. Самчук У. На білому коні [Текст] / Улас Самчук. – Вінніпег : Волинь, 1972. – 251 с.

38. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження [Текст] / Улас Самчук. – Вінніпег : Волинь, 1975. – 360 с.
39. Сидор-Чарторийський М. Від видавництва [Текст] / М. Сидор-Чарторийський // Липа Ю. Ліки під ногами. – Н.Йорк : Говерля, 1955. – С. 1.
40. Сидор-Чарторийський М. Від видавництва [Текст] / М. Сидор-Чарторийський // Липа Ю. Розподіл Росії. – Н.Йорк : Говерля, 1955. – С. 1.
41. Сочинський Р. Спомини про Юрія Липу / Ростислав Сочинський // Свобода. – Н.Йорк, 1985. – 1 серпня. (Ч.145). – С. 2.
42. Стебельська А. Поезія Ю. Липи: Бог, нація і чин / А. Стебельська // Література і мистецтво. Додаток до газети «Гомін України». – Торонто, 1974. – Ч. 7-8. (Липень-серпень, Ч. 252-253). – С. 1, 3.
43. Стебельський Б. Юрій Липа [Текст] / Б. Стебельський // Література і мистецтво. Додаток до газети «Гомін України». – Торонто, 1966. – Ч. 8. (Серпень, Ч. 158). – С. 1-2, 4.
44. Стебельський Б. Юрій Липа. Патрон школи [Текст] / Богдан Стебельський // Кузня юних душ. 10-річчя курсів українознавства ім. Юрія Липи. – Торонто : Гомін України, 1966. – С. 7–22.
45. Стебельський Б. Юрій Липа. Про відповідальність мистця і почуття патріотизму [Текст] / Б. Стебельський // Література і мистецтво. Додаток до газети «Гомін України». – Торонто, 1970. – Ч. 7-8. (Липень-серпень, Ч. 205-206). – С. 1–2.
46. Струтинська М. Далеке зблизька (спогади) [Текст] / Марія Струтинська. – Вінніпег : Тризуб, 1975. – 247 с.*
47. Танцюра Я. Ю. Липа й лікувальні рослини [Текст] / Я. Танцюра // Америка. – Філадельфія, 1966. – 10 вересня.*
48. Тарнавський О. Юрій Липа – поет національної думки [Текст] / Остап Тарнавський // Свобода. – Н.Йорк, 1985. – 9-12 липня. (№128-131). – С. 2.
49. Тербус О. До біографії Ю. Липи [Текст] / О. Тербус // Київ. – Філадельфія, 1953. – Кн. 5. – С. 237–239.
50. Три брати Юрія Липи [Текст]: біобібліогр. дослідження / БФ ім. Івана та Юрія Лип, БФ ім. Юрія Липи «Відродження»; укладач, автор передмови, статей і післямови С. Кучеренко. – Л. : Каменяр, 2014. (Виходить з друку)
51. У світлу пам'ять д-ра Юрія Липи. Архівний Збірник до 40-річчя героїської смерті / Український медичний архів. – Денвер; Чикаго : [Б.в.], 1984. – С. 3–87.
52. Харкевич М. Згадаймо лікаря-воєнка Юрія Липу [Текст] / М. Харкевич // Пізнай своє минуле / д-р М. Харкевич. – Чикаго : [Б.в.], 1997. – С. 30–32.
53. Юрій Липа (1900–1944) [Текст] // Координати. Антологія сучасної української поезії на Заході / [упор. Б. Бойчук та Б.Т. Рубчак]. – Мюнхен: Сучасність, 1969. – Т. 1. – С. 87–94.
54. Юрій Липа 1900–1944 [Текст]: Збірник I / [упоряд. Л. Биковський]. – Женева [Майнц-Кастель] : [УСІ], 1947. – 49 с. (Вид. УСІ. Ч. 15)*
55. Янчук О. Бібліографія Юрія Липи: Бібліогр. покажчик / О. Янчук. – Одеса : Астропринт, 2000. – 80 с.
56. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості) / О. Янчук // Визвольний шлях. – Лондон; К., 2000. – Ч. 9. – С. 50–69.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2014.

Светлана Кучеренко

Вклад діаспори в бібліографічне забезпечення львівського літописання.

В статтю обобщены материалы, собранные в процессе составления библиографических указателей, осуществлен обзор изданий произведений Ю. Лыпы и статей о нем в диаспоре, названы люди, причастные к изданиям, подытожены результаты и значение их труда.

Ключевые слова: Юрий Лыпа, творческое наследие, библиография, львоведение, диаспора.

Svitlana Kucherenko

Diaspora's Contribution into the Bibliographic Resources for Yuriy Lypa Studies.

The article is devoted to the Ukrainian writer, doctor, publicist and public figure Yuriy Lypa, who was killed 70 years ago. The article is based on the materials, which were collected for bibliographic catalogues. The author reviews the works of Yuriy Lypa and works devoted to this person, which were published by the Diaspora during 1946–1988. Therefore, the authors of these works are listed and the importance of their activity is emphasized in the article. Moreover, the article presents the publications of Yuriy Lypa's contemporaries as unique biographical sources. Consequently, the emergence of Yuriy Lypa studies as a separate interdisciplinary area of research, that includes all researches associated with Yuriy Lypa (such as family, biography, activity, creativity, etc.) was pointed out in this article.

Key words: Yuriy Lypa, creative heritage, bibliography, Diaspora.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА

УДК 930.1: 82-6

о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко

(Київ)

ЛИСТИ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА ДО ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

У публікації листів відомого славіста зі світовим ім'ям, професора Колумбійського університету, президента Української вільної академії наук у США Юрія Шевельова до не мені відомого тюрколога та українста, засновника та багаторічного директора Українського наукового інституту Гарвардського університету, одного з ініціаторів створення Міжнародної асоціації українців Омеляна Прицака вміщено епістолярій, що зберігається у архіві останнього у Науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» (22 листи). Упорядники у вступній частині подали загальну характеристику архіву та пропонуваного листування. Додатком до публікації є лист О. Прицака до відомих меценатів – родини Омеляна та Тетяни Антоновичів, засновників приватного благодійного фонду, що щорічно нагороджує преміями найвидатніших літераторів, вчених та громадських діячів.

Ключові слова: Юрій Шевельов, Омелян Прицак, листування, Фондація Тетяни та Омеляна Антоновичів.

Юрій Шевельов (1908–2002) – український вчений зі світовим ім'ям, славіст-мовознавець, який в роки Другої світової війни емігрував на Захід, працював там у провідних наукових центрах світу, зокрема у Гарвардському і Колумбійському університетах (США), але був проскрибований советським офіціозом, таврувався як «буржуазний націоналіст». Вперше побувати на батьківщині у повоєнний час Шевельов зміг тільки в останній період життя, в роки «перебудови» (на конгресі Міжнародної Асоціації Українців у 1991 р., що проходив у Києві). Навіть після смерті вченого пристрасті навколо нього не вщухли, свідченням чого є злодійське знищення меморіальної таблиці у Харкові, на будинку, де він жив; вороже ставлення до нього харківської влади (Добкін, Кернес), яка публічно повторює стереотипи і «страшилки» советської пропаганди, послугується брехливими «аргументами». Це тим більше робить актуальним дослідження наукової спадщини Юрія Шевельова, публікацію невиданих його праць, в тому числі й епістолярій.

До наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська Академія» недавно був переданий архів українського вченого світової ваги – сходознавця Омеляна Прицака (1919–2006), який складає там фонд № 10. Це величезне зібрання (тільки його опис міститься у двох солідних томах), яке тільки починає досліджуватися. Серед численної кореспонденції, яку отримував Прицак, нашу увагу привернули листи Шевельова (всього 22) (Ф. 10, оп.1, № 806). Вони охоплюють період з 1953 по 1990 рр. В цих листах йдеться насамперед про наукові питання, хоча Шевельова з Прицаком об'єднувала любов до України, прагнення прислужитися їй на полі науки. Незважаючи на те, що Шевельов був насамперед мовознавцем, його наукові інтереси часом пересікалися зі сходознавчою проблематикою О. Прицака, (наприклад про орієнталізм у «Слові о полку Ігоревім», аварську проблему, назви дніпрових порогів в творі візантійського імператора Костянтина Багрянородного (Порфірогеніта) «Про управління імперією») і Шевельов узгоджував ці питання з Прицаком, консультувався з ним тощо. Об'єднувало обох вчених також спільне вирішення наукових проблем, організаційні питання по лінії УВАН (Української вільної академії наук), УВУ (Українського вільного університету в Мюнхені); видання наукових журналів, проведення конференцій тощо. Так, Шевельов нагадує Прицаку про 20-ту річницю смерті (1941–1961) видатного українського сходознавця Агатангела Кримського (до речі, острожанина родом), пропонує провести наукову конференцію, присвячену цьому вченому, а Прицаку взяти в ній участь. Знаходимо в листах і деякі важливі факти біографії Шевельова, зокрема про його подорож до Японії (1965) й Туреччини (1971), згадуються в листах й імена визначних українських вчених, наприклад Д. Чижевського, Я.Д. Ісевича (Шевельов пробує встановити з ним контакт у 1988 р.), проливається світло на конфлікт О. Прицака з Фондацією Антоновичів (про це переважно йдеться у доданому листі О. Прицака). На схилі життя Шевельов вітає Прицака з обранням його академіком НАН України і високо оцінює його працю: «...Ви один з тих рідкісних у нас людей,

хто зумів будувати безкомпромісну науку в безнастанному позірному компромісі з тим, чого так багато і в еміграції, і на Україні».

Дана публікація не претендує на дослідження наукової спадщини Ю. Шевельова. Але ця скромна публікація його листів дещо доповнить наші знання про життя й діяльність обох вчених (Ю. Шевельова та О. Прицака) і про наукову діяльність української еміграції та діаспори. Відзначимо, що курсивом виділені місця, які Шевельов вписав власноруч.

* * *

№ 1

«Кембрідж, 7.3.[19]53

Дорогий пане Колего,

вже давно від Вас нічого не чути, і я навіть не знаю, чи Ваша адреса та сама. Я хотів вислати Вам відбитку своєї статті про праці Мещанинова¹, що побачила світ, правда, з великим запізненням, але в дечому ще актуальна і, припускаю, не позбавлена інтересу для Вас. Але утримуюся, поки не певний Вашої адреси.

Моя стаття, що для неї Ви колись подали дуже корисні додатки в справі дундука і т.п. пішла на решті до друку в Фасмеровому Цайтшріфт². Ваше авторство цих приміток там застережене, але не знаю, чи буде змога вислати Вам також коректу і чи хотіли б Ви цього.

До Вашої статті про алтайські складники укр[аїнської] культури в Енциклопедії українознавства я наважився додати нову працю Менгеса про орієнталізм Слова о полку [Ігоревім]. Думаю, що Ви не будете заперечувати.

Тепер маю до Вас ще одну просьбу особистого характеру. В одній з моїх статтів недавно в мене була фраза про панування аварів на Зах[ідній] Україні. Один з моїх колег закинув мені, що аварів на Зах[ідній] Україні ніколи не було і нема жадних археологічних знахідок аварського типу ні на Волині, ні в Галичині. Мушу признатися, що, пишучи свою фразу, яка відіграє поза тим у моїй статті другорядну роллю, я не вивчав цього питання, а тільки спирався на традиційне розуміння фрази літопису про те, як авари мучили дулібів. Мій колега одначе ладен пояснювати цю фразу як перенесену живцем з якогось чеського джерела, вважає, що вона стосується до чеських дулібів і що на Волині ніколи не було й дулібів – принаймні як східнослов'янського племені.

Колега цей одначе не тюрколог, і тут нема жадного тюрколога, що з ним я міг би порадитися. Тому мені дуже цікаво було б почути Вашу думку. Цікаво також, чи були останніми роками якісь праці про межі аварської держави і про шляхи їхнього пересування на основі археологічних даних. Я був би дуже вдячний за коротку інформацію в цій справі, тим більше, що вона може бути дуже цінною для моїх дальших, тепер плянованих праць у питанні походження української мови.

У мене все по-старому. На наступний рік маю запрошення від двох університетів, але мабуть, лишусь в Гарварді, де великий плюс – наукове оточення славістичне і зовсім добра бібліотека. Що у Вас нового?

З найкращими привітаннями Ваш *Ю. Шевел[ьов]*.**Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 1. Машинопис.****№ 2**

«21.11.1960.

Дорогий Пане Колего,

це кілька рядків, щоб 1, подякувати Вам за приємний вечір, 2, нагадати про Вашу доповідь і спитати, чи підходить Вам один з тих двох днів, про які ми говорили – субота 10 чи неділя 11 грудня, – і котрий більше і – 3, порадитися з Вами ще про одну ідею. Ось вона: цього літа минає 20 років з дня смерті А. Кримського³. Чи не варто було б навесні, десь у квітні, зробити поширену конференцію УВАН – з кількох доповідями. Одна – про його орієнтальні студії, друга – про українські мовознавчі, третя – про його письменницьку діяльність. Я міг би зробити другу доповідь, пошукали б когонебудь на третю, але справа стоїть чи падає з першою доповіддю. Чи симпатична Вам сама ідея і чи погодилися б Ви зробити доповідь? Якщо на об'єднане питання відповідь так, чи вважали б Ви за доцільне мати ще яку-небудь доповідь (фольклор, діяльність в УАН, ще щось?) – звичайно, доповідачів на це мусіли б шукати. Буду вдячний за Ваші міркування.

¹ Очевидно йдеться про Мещанинова І. І. (1883–1967), російського мовознавця, спеціаліста з мертвих мов Кавказу і Малої Азії.

² Макс Фасмер (1886–1962) – визначний німецький мовознавець-славіст, засновник і головний редактор журналу «Zeitschrift für slavische Philologie» (з 1924 р.).

³ Кримський Агатангел (1871–1941) – видатний український орієнталіст, письменник, історик української мови й літератури.

Сердечно вітаю, *Ваш Ю. Шевельов*.

П.С. Якщо Ви згодні на 10 або 11 грудня, прошу також прислати точну назву доповіді для оголошення й запрошень».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 2. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York 27, N.Y. Department of Slavic Languages».

№ 3

«31.12.[19]60.

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Сьогодні відбулася конференція дійсних членів нашої Академії, на якій Вас одноголосно обрано на дійсного члена Академії. Як і всі мої колеги, я сподіваюся, що Ви погодитеся бути в Вашій дальшій праці з нами.

Про це обрання Вам вишлють офіційного листа, а це тільки приватна записочка. Для закінчення справи потрібні ще дві формальності. По-перше, має відбутися додаткове голосування неprisутніх членів кореспонденційно. Це нічого не змінить, тільки забере трохи часу.

По-друге, і тут потрібна нам Ваша допомога, – канцелярія Академії повинна мати Ваші короткі біографічні дані і список праць. Поки що я використав ту шпаргалку, що Ви мені дали, але треба трохи докладніших і офіційніших даних.

Чи можна сподіватися їх від Вас найближчим часом? Прошу вислати їх або на мою адресу, або на адресу Академії.

З найкращими новорічними побажаннями Ваш *Ю. Шевельов*.

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 3. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York 27, N.Y. Department of Slavic Languages».

№ 4

«18.5.[19]65

Дорогий Пане Омеляне!

Нарешті я дома після своїх азійських мандрів. Ваші характеристики різних країн були зовсім слушні. Японією я задоволений навіть більше, ніж сподівався.

На жаль, не зміг скористатися з Ваших токійських зв'язків і адрес. За день до плянованого виїзду до Токіо в Кіото стався зі мною нещасливий випадок, в наслідок якого пошкоджено мені голову і поламано двоє ребер. Голова скоро загоїлася, але ребра й досі добре дошкуляють. Подорож я, правда, продовжував, але вже не з тією енергією, і зокрема годі було в такому покаліченому вигляді шукати нових знайомств. Якщо дасть Бог, колись поїду до Японії ще, бо дуже цікава країна й народ.

Поза тим я добре давав собі раду, і навіть ні разу серйозно не заблудив.

Думаю, що в межичасі Ви вже дістали мою книжку і мали нагоду виляяти мене за багато речей, а зокрема тюркологічних. Але видавець не схотів вислати рахунка Вам, а волів поставити вартість на мій рахунок. Тож посилаю Вам копію його рахунка, яку Ви можете при нагоді вирівняти зі мною.

Чую, що Ви бували частіше в Н[ью]-Йорку і маєте бути незабаром знову. Я буду дома 15 червня, і буду дуже радий Вас бачити. Тож дуже прошу зголоситися під час наступних відвідин. Сердечно вітаю Ваш *Ю. Шевельов*.

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 4. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages».

№ 5

«Paryz, 13.5.[19]68.

Dorohyj Omeljane Josypovycu,

Spasybi za lysta i zrodu buty spivredaktorom pljanovanoho slavistycnoho orhanu.

Moji dal' si kroky zalezaly vid Vasoji zhody, bo bez Vas ja ne vzjavsj a b za cju spravu, nadto v castyni istoriji, poza filolohijeju. Teper pysatymu do Cyzevškoho, bo хотів бы маты joho v syrsij (ne – dilovij) redakciji – i spivrobotnykom.

Tym casom je postanova senatu UVU pro vydannja takoho zurnaln u, ale ja vymahatymu vid nux cornym po bilomu, sco vony peredajut` meni vsi povnovlasti z pravom vetavkljucno, garantujut` nevtrucannja i kosty na try roky.

Trymatymu Vas u kursy cyx sprav, az poky sprava ne stverdyt`sja abo zavalyt`sja.

Bulo b ideal'no, jakby my zmohly zustritysja v Paryzi pered mojim vyjzdom, bo todi mozna bulo b vykorzstaty moje, a moze j Vase perebuvannja v Evropi na skladennja syrsoji redakciji i perehovory z eventual'ny my avtoramy. Til'ky dajte znaty troxy napered, scob ne stalosja tak, sco same toho dnja, jak Vy pryjdete, ja buv by poza mistom. Mij telefon tut – BAB[yhone] 46.11, ale z pevnistju mozna zastaty mene vdoma pered 8.30 ranku.

Prosu vze vidteper pikluvatysja nasoju nenarodzenoju dytynoju (sco moze j ne narodyt` sja, ale tak buvaje z usima ocikuvanymy nemovljatamy!)

Z najkrascymu pobazannjamy *Vash Ю.Шевельов*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 5. Машинопис.

№ 6

«26.10.[19]68

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Для Вашої інформації, нове в питанні славистичного річника УВУ.

Чижевський¹ пише, що «не буде ставити перешкод» виданню, але сам брати участі не може, бо УВУ його не визнає, а динамізм Янова² небезпечний.

Фінк пише, що згоден видавати річник, якщо УВУ тільки даватиме гроші і не втручатиметься в редакційні справи.

Я написав обом, що без участі Чижевського видавати не буду і спробував ще раз намовити Чижевського змінити його позицію.

Чекаю на остаточну відповідь Чижевського, яка гадаю, розв'яже питання в один бік або другий.

Якщо маєте зауваги або пропозиції, буду радий і вдячний.

Вітаю. *Vash Ю.Ш.*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 6. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages».

№ 7

«17 січня 1969.

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Я б радо відмовився від рецензування Ревуцького. Але через те, що почуваю себе винним за «саботаж» правильника, зголошуюся до іншої тортури.

Тільки прошу вислати рукопис на мою службову адресу. Подаю адресу нижче. З сердечним привітом і добрими побажаннями Ваш *Ю.Ш.*

Slavic Dept.

Columbia University

546 West 113th St. New York 10025»

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 7. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages». Внизу рукою *О.Прицака*: «післав 23.1.69. О.П.».

№ 8

«3 липня 1969 р.

Дорогий Омеляне Йосиповичу, подяка за гостину належить від мене, бо я мав усію приємність і користь, а Ви тільки клопоти. І я справді дуже вдячний і прошу передати моє привітання людям і звірам.

З Луцьким³ почуваю себе дещо гірше, бо я його, як знаєте, не до кінця проглянув, а засудити книжку безневинно – це злочин. Тож можу подати лише кілька рядків з певними застереженнями. Вони йдуть нижче.

Доброго літа. Ваш *Ю.Ш.*»

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 8. Машинопис. Лист написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages». Далі абзац на англ. мові і підпис *Шевельова англ. мовою*.

№ 9

«20 лютого 1971.

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

я ще раз пройшов через Порфірогенетові назви порогів. Можу з певністю сказати, що не тільки нема в них нічого виразно лехітського, але й є риси, що виключають можливість лехітського походження. Sorpi (Sorpy – Ю.М., І. Т.)!

¹ Чижевський Дмитро (1894–1977) – визначний український славист, філософ, культуролог. З 1921 р. – в еміграції (Німеччина).

² Очевидно мова йде про Володимира Яніва (1908–1991) – українського громадсько-політичного діяча, вченого (етнопсихолог, критик), член УВАН, заступника голови НТШ в Європі (1985–1987).

³ Очевидно йдеться про Юрія Луцького (1919–2001) – українського літературознавця, професора і голову відділу слов'янознавства Торонтського університету (1954–1961).

Долучаю картку з назвами тих двох книжок, що мені до зарізу потрібні і єдина надія на Вас, себто советський мікрофільм. Мені особисто потрібні з т. 1 ст. 1-75 (Г. Крыжановский. Рукописные евангелия Волынского епархиального древлехранилища), а з т. 2 ст. 1-114 (Н. Трипольский. Волынское рукописное евангелие 16 в.), але замовляти, мабуть не варт цілі книжки.

І останнє: що я мушу робити, щоб дістати назад свої Апокрифи? Хіба аж їхати до Гайдельбергу? Це вже виходить поза межі всякої пристойности. Я написав у цій справі до Фінка. Писати до Чиж[евського] нема сенсу, бо він добровільно книжок не повертає, тим більше, коли треба їх пакувати і відсилати. Що Ви можете запропонувати?

Сподіваюся, що Вам не надто перешкоджають у Вашому сабатикалі й Вам добре відпочивається й працюється, але все-таки чекатиму відповідь.

Ваш *Ю. Шевельов*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 10. Машинопис. Листа написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages». При листі картка «Волынский историко-археологический сборник, Житомир. Вып. 1, 1986. Вып. 2, 1990».

№ 10

«29.8.[19]71.

Привіт з многогорбої гарячої Анкари. Ю. Шевельов».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 10. Автограф. Поштова картка з видом Анкари.

№ 11

«Н[ью]-Йорк, 18 травня 1978.

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Відповідаю з запізненням, бо щойно вчора повернувся з Європи. Я перечитав свої завваги до статті про «Владимира». Думаю, що вони занадто фрагментарні й принагідні, щоб надаватися до друку. Якби Ви конче хотіли їх умістити, то хіба тільки з приміткою від редакції, про те, що вони були призначені для внутрішнього вжитку. Само собою, треба було б викинути речення про «смерть» Шереха. Крім того, треба було б, щоб Ваші дівчата відредагували їх стилістично, після чого я хотів би мати текст на ствердження. Але повторюю: краще такі дати тим заввагам спокій.

До не-лондонського Лондону, отже. Ваш *Ю.Ш.*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 12. Машинопис.

№ 12

«3 липня [19]81.

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Я дістав від Вас офіційну БОМАГУ про голод. Річ ясна, зробимо, що можна, з нашим Омельченком і з нашими бабусями, щоб улегшити працю голодознавців. Але сумніваюся, щоб було щось надзвичайне на цю тему в наших тут архівах.

Тим часом я кінчив писати статтю для Вас про мовне питання. Але в ній є чимало бібліографічних дірок, яких не можу залатати в Н[ью]-Йорку. Немає ради, муситиму приїхати на який день або два до Вашого храму науки. У зв'язку з цим маю до Вас прохання. Я хотів би зробити цю візиту найкоротшою (не зовсім добре себе почуваю), отже пляную приїхати ввечері в неділю 26 липня і хотів би почати працю в бібліотеці в понеділок 27 з самого ранку. Для використання бібліотеки потрібний буде дозвіл. Чи могла б Ваша канцелярія зробити одне з двох: або поладнати справу в бібліотеці, щоб там уже знали про мою візиту і все було готове? Або, якщо це неможливе, щоб Ви написали листа до бібліотеки про те, що я працюю на Гарвард і щоб мене допустили до книгозховища безплатно – і переслати цей лист Вікторові, в якого я думаю провести першу ніч.

А друга справа – другої ночі, себто з понеділка на вівторок. Я не хочу проводити її у Віктора, бо хочу виїхати рано вранці, а це означало б не давати їм спати. Чи можна було б на цю другу ніч мати кімнату в факультетському клубі?

Буду дуже вдячний за допомогу в організації цих бліц-студій і за повідомлення в цій справі.

Сердечно вітаю, Ваш *Ю. Шевельов*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 3. Машинопис.

№ 13

«12 лютого [19]82.

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Радію, що будете в нас 28 лютого.

Якщо в Вас нема ще інших плянів, приходьте до мене десь уранці, о 10 або 11 год., ми трохи поговоримо, потім підемо пообідати, а тоді я Вас проведу до Академії.

Правда, в цій околиці нема таких ресторанів, як той французький, куди Ви мене брали, але щонебудь придумаємо. Чи кінчити цивілізовано: Р.С.В.П.?

Буде багато тем до розмови. Сердечно вітаю, *Ваш Ю. Шевельов*.

39 Clarmont Ave. Apt. 23

New York, NY 10027

(212) 666-9411»

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 14. Машинопис.

№ 14

«30 вересня [19]82

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Спасибі за листа. Приємно було мені зокрема бачити, що Ви ще дотримуетесь звичаїв доброго старого часу, коли рукописані листи вважалися за ознаку доброго тону і вияв пошани до адресата. Щодо мене, то я вже зовсім пішов за віком і втратив здатність писати рукою. Тож вибачайте за цей машинопис.

Буду дуже радий мати Вас за гостя на обід і до себе. Подаю Вам свій розклад на 7 жовтня й дні за тим. 7 жовтня я вільний до 1 год. дня. 8 жовтня я вільний до 6.30 вечора, отже це міг би бути обід або рання вечеря. 9 і 10 жовтня, на жаль, я буду поза містом. Було б найкраще, якби Ви могли заїхати 8 жовтня десь коло 11 ранку, тоді я б нікуди не поспішав і ми могли б поговорити й попоїсти.

Про всі справи, отже, ми б поговорили тоді. Але одну згадав вже тепер. Це справа Вашого перебування в журі Фундації Антоновичів. Було б просто катастрофічно, якби Ви тепер з журі вийшли. Адже склад журі проголошено в усій українській пресі, а також в англомовній, включно з Вашим таки гарвардським журналом. Якщо тепер оголосити Ваш вихід, це дасть привід для всіляких розмов і погано позначиться на репутації Фундації, а мені здається, що в інтересах нашої науки й культури, щоб її престиж стояв високо.

Не кажу вже про те, що не бачу нікого, хто б міг Вас гідно заступити. Та й ледве чи хто погодився тепер – з вартісних науковців – ввійти до складу журі, коли вже оголошено інший склад і коли вже так близько до фінальної стадії праці журі.

Це правда, що, перебуваючи в складі журі, цього року Ви не зможете дістати нагороди. Але можна знайти способи полагодити цю справу на майбутнє, про які ми можемо поговорити, коли будете в мене.

Сподіваюся, отже, що Ви переглянете Ваш намір і лишитесь в складі журі. У надії на це залучаю свій обіжник до членів журі, датований, щоправда, завтрашнім днем.

Сердечно вітаю, чекаю на вістку, коли покажетеся.

Ваш *Ю. Шевельов*.

P.S. Привітайте від мене Грабовича¹ з призначенням, хоч я й думаю, що він розумніший від своєї книжки».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 15. Машинопис.

№ 15

«14 жовтня 1982 р.

До членів журі нагород Фундації Ом. і Т. Антоновичів.

Вельмишановний Колего!

Надсилаю Вам список тих творів і праць, які за формальною ознакою (дата публікації 1981 або 1982) можуть розглядатися в праці журі цього року. Список складено на підставі того, що було мені відоме або що я дістав від Вас. Можливо, щось пропущено. У такому випадку прошу повідомити мене негайно й я додатково сповіщу інших членів журі. Знаком – позначено твори, надіслані авторами.

Прошу зробити Ваш вибір одного літературного твору і однієї наукової праці й надіслати мені ці назви з тим, щоб я дістав їх не пізніше 15 листопада. Дотримання цієї дати дуже важливе, бо 18 листопада я маю виїхати на три тижні до Європи. Нагорода визначається простою більшістю голосів. Якщо такої більшості не буде досягнуто, нам треба буде зустрітися 17 або 18 грудня, мабуть у Н[ью]-Йорку.

Дякую за Вашу дотеперішню співпрацю, сердечно вітаю, *Ваш Ю. Шевельов*».

«Красне письменство й спогади

– Степан Ткачук. Подорож у вічність. Бухарест 1982.

– Любов Коленська. Дзеркала. «Свобода» 1981.

– С. Горлач. Богдар. Містична дійсність. Торонто 1981.

¹ Григорій Грабович (нар. у 1943 р.) – український філолог, працював у США, нині – в Україні.

– Леонід Полтава. Смак сонця. Збірка віршів із Аляски. Н[ью]-Йорк – Торонто, 81.

– Емма Андіївська. Роман про людське призначення. Сучасність 1982.

– Йосип Гірняк. Спомини. Сучасність 1982.

– Докія Гуменна. Внуки столітнього запорожця. Торонто 1982.

– Василь Стус. Палімпсести, поезії. Сучасність 1981, 2, 7-8; 1982, 6.

Микола Горбаль. *Збірка поезій*.

– Володимир Дрозд. Самотній вовк. Вітчизна, 1982, 2 (?). Балада про Сластьона. Дніпро 1981. 12.

– Валерій Шевчук. На полі смиреннім. Дніпро 1981. Дім на горі. Жовтень 1982, 2-3.

– Микола Руденко. Орлова Балка, роман «Смолоскип» 1982.

– Микола Лукаш. Переклад «Фавста» – 1981 (перевидання видання 1955).

– Григорій Тютюнник (твору не названо).

Наукові праці.

– Роман Кухар. До блакитних вершин. Українська академічна гімназія у Львові. Лондон 1981.

– Гр. Костюк. Редакція, вступна стаття і примітки у книзі В. Винниченко, Щоденник. Едмонтон 1980 (фактично вийшла в жовтні 1981) і в книзі Мик[ола] Хвильовий. Твори в п'ятьох томах, том 3. «Смолоскип» 1982.

– George G. Grabowicz. The Poet as Mythmaker. A Study of Symbolic Meaning in Taras Sevcenko. Harvard University Press 1982.

– Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у здушуванні варшавського повстання в 1944 р. та про Українську дивізію «Галичина». Торонто 1981 (Канадське НТШ).

Також названо кандидатуру Ореста Субтельного, але праці не специфіковано».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 16, 17. Машинопис.

№ 16

«6 січня 1985

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

я ставлю Вашу доповідь про Кримського на суботу 15 лютого о 2 год. дня. Якщо ця дата Вам не відповідає, прошу дати мені знати якнайскоріше, якщо можна, телефоном (212-666-9411). Коли не буде від Вас заперечення до 15 січня, даю це до друкарні й преси.

Сердечно вітаю, *Ваш Ю. Шевельов*.

P.S. Якщо телефонуватимете, краще рано вранці. Цього тижня більшість вечорів я не буду дома».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 20. Машинопис.

№ 17

«20 грудня [19]85.

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

Дякую за листа та ювілейні привітання. Не журіться тим останнім. Це в дійсності не був жадний ювілей, а тільки фантазія Гурського¹ й Фізера². Мої 75 років давно минули, і мені вже з ласки Божої 77. Розуміється, мені було б приємно Вас бачити, але, тверезо беручи, все це *ванітас*.

Тим часом вийшли мовознавчі «Анали», і я хочу ще раз подякувати Вам за Вашу статтю, яка, напевне, тим «Аналам» іде на *користь*.

І нарешті і особливо, дякую за згоду прочитати доповідь про Кримського як діяча Академії й науковця. Питання про календар. Ви пишете про початок весни. Це виглядає на березень, і в принципі це можливо. Тільки, як Ви пригадуєте, на 15 і 16 березня призначена ширша конференція про етапи розвитку академічної традиції в Києві, і там є й Ваша доповідь про київське Наукове товариство і «супутників». Чи буде Вам зручно двічі приїздити до Н[ью]-Йорку в березні? Чи не варт було б Вашого Кримського пересунути на лютий? Якби це Вам відповідало, виберіть найвідповіднішу Вам суботу або неділю. Може бути ще квітень, але я не певний, чи я буду в Н[ью]-Йорку в квітні, а я хотів би бути на Вашій доповіді. Будь ласка, дайте пораду листом або телефоном (212-666-9411).

Сердечно вітаю, *Ваш Ю. Шевельов*.

P.S. Сподіваюся, що вже дістали «Анали» й відбитку з них».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 22. Машинопис.

¹ Яків Гурський (1923–1995) – український славіст, професор Сіракузького університету (США), член УВАН та НТШ.

² Іван Фізер (1925–2007) – український літературознавець, професор слов'янських мов і літератури в університеті Ратгерс (США), член УВАН.

№ 18

«2 лютого [19]86

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

Якщо Ви не маєте інших плянів, я б радо запросив Вас на обід у котрихось китайців перед Вашою доповіддю в суботу 15 лютого. Було б про що говорити. Ми могли б зустрітися в мене десь коло полудня (або й раніше) і піти разом до Академії з китайцями по дорозі.

Коли це Вам відповідає, дайте знати листом або телефоном (212-666- 9411).

Сердечно вітаю Вас і вітаю і сподіваюся пригостити. Ваш *Ю. Шевельов*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 23. Машинопис.

№ 19

«9 березня [19]86

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

ще нема тексту Вашої доповіді на конференцію Академії. Якщо це тому, що Ваша програма змінилася й Ви приїдете самі, то добре. Але якщо ми тут мусимо знайти на неї читця, то дуже прошу вислати текст зворотною поштою, щоб читець міг підготуватися.

При цій нагоді запитаю Вас ще, чи Ви знайшли мою розвідку про стан і статус мови в першій половині нашого століття і чи Ви вирішили, що будете з нею робити.

Сердечно вітаю і прошу пробачити, що набридаю. *Ваш Ю. Шевельов*».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 24. Машинопис.

№ 20

«23 January, 1988

Professor Omeljan Pritsak

Director

Ukrainian Research Institute

Harvard University

Cambridge, MA

Dear Professor Pritsak:

I regret to have to inform you that, reluctantly, I decided to refrain from the participation in the Ravenna Congress.

I will appreciate if you kindly return me the preliminary text of my would be paper I sent you recently.

Yours sincerely, *G.Y. Shevelov*.

George Y. Shevelov».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 25. Машинопис. Листа написано на бланку «Columbia University in the City of New York. New York Department of Slavic Languages».

№ 21

«8 червня[19]88

Дорогий Омеляне Йосиповичу!

Далі намагаюся знайти текст І. Свенціцького «Русь і половці в староукраїнському письменстві», Львів 1939, стор. 69. Текст десь у Львові існує. Недавно його цитувала Єдлінська. Але де? І скільки примірників – може тільки один? Може наклад був у головному знищений у вересні 1939 р.? Добрі люди кажуть мені, що тепер у Вас в Інституті перебуває Ісаєвич. Може він щось знає? Або може довідатися, коли повернеться?

Я був би *дуже* вдячний, якби Ви могли в нього розпитати або мене з ним скомунікувати. Якщо він згодний написати до мене, прошу передати йому цей лист. Якщо ні, дуже прошу послужити посередником. Текст мені дуже потрібний.

Коли вважаєте за доцільне, прошу дати йому мою адресу. Буду вдячний за кожен вістку, чи від Вас чи від нього. Заздалегodi дякую *Ваш Ю. Шевельов*.

George Y. Shevelov

39 Claremont Ave.

New York, NY 10027

(212)666-9411»

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 26. Машинопис.

№ 22

«16 червня 1990

Дорогий Омеляне Йосиповичу,

щойно довідався про Ваше обрання до Академії в Києві. Від щирого серця вітаю Вас із цією заслуженою, але в історії ще небувалою почесною. Вона заслужена потрійно – Вашою науковою працею, Вашою організаційною працею і Вашою політичною лінією. Ви один з тих рідкісних у нас людей, хто зумів будувати безкомпромісну науку в безнастанному позірному компромісі з тим, чого так багато і в еміграції і на Україні.

Я тепер уже великою мірою заштатний, але і я беру душею участь у цьому нашому святі. Бо це свято не тільки Ваше, а всіх нас, у своїй країні суших і в нашій науці суших.

Прийміть від мене найкращі й найщиріші добрі бажання.

Ваш Ю. Шевельов».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 27. Машинопис.

№ 23

1982, жовтня 15. – Лист О. Прицака до О. і Т. Антоновичів.

«15 жовтня 1982 року.

До високоповажних Панства Омеляна і Тетяни Антоновичів

Високоповажани Панство!

Оцим передаю на Ваші руки свою резигнацію як члена журі наукових нагород фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів.

Коли свого часу п. Антонович, нами шанований Меценат ФКУ, обговорював у перше свою інтенцію створити фундацію для літературних і наукових нагород, я висловив свої поважні застереження відносно доцільності такого кроку в наших специфічних обставинах.

Але при наступній зустрічі, тим разом уже також з проф. Юрієм Шевельовим, якого я високо поважаю, я дав себе у принципі переконати, очевидно у вірі, що мої застереження були невірні.

Тепер я мусів зревідувати моє рішення, зокрема коли я одержав від голови журі список надісланих появ за 1981 та 1982 роки і процедури.

Якщо б нагорода фундації п-ва Антоновичів мала б мати опис який-небудь сенс і відповідати конкретній дійсності, то дуже дивно, що у названому списку не могла появиться книга О. Прицака «The Origin of Rus» том 1 (хоча автор книги, але стараюся тут дивитися на справу цілком об'єктивно як глядач!). Оця книга своєю проблематикою, новаторством методи й об'ємом – далеко перевищує усі появи 1981 р. взяті разом. При усій належній скромності, ота праця (як мене впевняють фахівці) з різних країн і дисциплін) сприймається як важна поява у міжнародному масштабі.

Тяжко буде майбутньому історикові української науки зрозуміти, чому фундація Антоновичів не добачила отої появи. Коли я роздумував над ситуацією і простудіював комунікат від 14 жовтня 1982 р., мусів прийти до висновку, що основний механізм дії фундації несправний.

У наукових інституціях (хоч би в царській Росії назначення нагороди гр. Уварових) є вироблена відповідно структура. Журі приймає тільки праці, які підходять під ясно подані наукові критерії. Кожна праця – яка перейшла пробну розвідку – дістає науковий реферат; оті реферати читаються і дискутуються на засіданні журі. І тільки після них відбуваються голосування. Очевидно членам журі дається більше як місяць для вирішення такої важливої справи.

У структурі Вашої фундації це звичайна товариська гра: вистачить подати «назву» і нагорода готова! Після мене, голова журі все таки не повинен бути лише поштовою скринькою, а повинен мати орієнтацію про нові появи, тим більше, що їх у нас кожного року не більше одного десятка. Якщо він провірив, що книга члена журі помітно вибивається, він все таки повинен запропонувати даному членові журі взяти відпустку на даний рік. Я сподівався дістати таку пропозицію, а коли до того не дійшло, сам написав листа, але не зустрічав симпатії.

Прошу зрозуміти, що мені не ідеться про гроші. Якщо б я дістав нагороду, я все одно передав би гроші УНІГУ на часткове покриття минулорічного дефіциту, який мені не дає спокою.

Мені ідеться про принцип. Перший досвід показав мені, що мимо доброї інтенції фундація не може виконати задовільно свого завдання. Головно через те, що не було обдуманого з повною серйозністю справу та методи її реалізації.

Прошу прийняти вислови моєї правдивої пошани до Вас

Ваш *Омелян Прицак*

Омелян Прицак Директор

Копія: Юрій Шевельов».

Ф. 10, оп. 1, № 806 Арк. 18, 19. Машинопис. Копія. Листа написано на бланку «Harvard University Ukrainian Research Institute». Взорі адреса: «Drs. O. & T. Antonovych 5041 Longhoro Rd., N.W Washington, D. C. 20016».

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2014.

о.Мыцык Ю., Тарасенко И.

Письма Юрия Шевельова к Омеляну Прицаку.

В публикации писем известного слависта Юрия Шевелева к не менее известному тюркологу и украинисту Омеляну Прицаку опубликовано эпистолярный, который сохраняется в архиве О. Прицака в Научной библиотеке Национального университета «Киево-Могилянская академия» (22 письма). В предисловии подано общую характеристику архива и переписки. Дополнением к публикации стало письмо О. Прицака к известным меценатам, основателям благотворительного фонда Омеляну и Тетяне Антоновичам.

Ключевые слова: Юрий Шевелев, Омелян Прицак, переписка, Фондация Тетяны и Омеляна Антоновичей.

Rev. Mytsyk Y., Tarasenko I.

Yurii Shevelov's Letters to Omeljan Pritsak.

The article deals with the correspondence of the world famous Slavic Professor of Columbia University and President of Ukrainian Free Academy of Sciences (UVAN) Yurii Shevelov with the Turkologist, Ukrainianist, founder and President of the Harvard Ukrainian Research Institute (HURI) and one of the initiators of the International Association of Ukrainianists Omeljan Pritsak. This correspondence includes 22 letters and it is preserved in the Library of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. In the Introduction the compilers provide general characteristic of the archive and this correspondence. The Appendix contains a letter of Omeljan Pritsak addressed to famous philanthropists Omeljan and Tetiana Antonovych, initiators of the private charitable foundation that annually awards prizes to the most outstanding litterateurs, scholars and public figures.

Key words: Yurii Shevelov, Omeljan Pritsak, correspondence, Foundation of Omeljan and Tetiana Antonovych.

УДК 929:94(477).06

Валентина Піскун

(Київ)

ПОРТРЕТ ДІЯЧА УНР ІЛАРІОНА КОСЕНКА ЗА СПОГАДАМИ ДРУЗІВ ТА ОФІЦІЙНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

У статті проаналізовано діяльність одного із провідних українських політиків 1920–1940-х років Іларіона Косенка. Народився він 19 жовтня 1888 року у Зінькові на Полтавщині. У часи Української революції був на різних державних посадах: товаришем міністра преси і пропаганди, начальником Київської поштово-телеграфної округи, міністром пошт і телеграфу. Під час Директорії у січні 1919 р. був делегатом Українського Трудового конгресу. У Кам'янці-Подільському редагував щоденну безпартійну газету «Наш шлях» (середина 1919 – травень 1920). З кінця 1920 року перебував в еміграції: у Тарнові, Варшаві, а з 1924 і до самої смерті в 1950 році – у Франції. З 1925 і до 1940 р. – адміністратор журналу «Тризуб». Організатор Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції, член його Генеральної Ради. Один із засновників Товариства Української Бібліотеки ім. С. Петлюри, заступник голови і скарбник.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Іларіон Косенко, спогади, листування, політична еміграція, адміністратор «Тризуба», Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі.

Український національно-визвольний рух першої половини ХХ століття особливо вирізняється появою в середовищі українців ідейних і самовідданих справі людей. У вирі революційних потрясінь безпосередню участь брали такі визначні полтавці як Симон Петлюра, Андрій Лівіцький, Павло Чижевський, Іван Рудичів, чиї імена нині стали широко відомі. Іларіон Косенко, що був їхнім ровесником і активним діячем українського руху понад 50 років, завжди залишався ніби в тіні своїх знамих земляків. Проте, саме завдяки його невтомній праці багато українських, здавалося б безнадійних проєктів, як, наприклад, видання часопису «Тризуб», успішно реалізовувалися. Насвітлення просопографічних портретів активних діячів Української революції, аналіз їхнього внеску в розвиток ідеї незалежної Української держави є одним із нагальних завдань істориків.

Загальну біографічну канву життєпису Іларіона Косенка знаходимо у довідкових виданнях. Так в «Енциклопедії українознавства» зазначено, що «Косенко Іларіон (1888 – 1950) інж., гром. діяч: за Директорії чл. трудового Конгресу і начальник Київ. поштово-телеграфної округи, 1920 – в кабінеті В. Прокоповича мін. пошт і телеграфів; на еміграції в Парижі активний гром. діяч, в 1925–40 рр. адміністратор тижневика «Тризуб» [6, с. 1145]. Також довідка про життєвий шлях Косенка є у Вікіпедії. Про його діяльність в Парижі, характеристику рис характеру знаходимо у праці Василя Михальчука «Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі» [8, с. 450-451]. Є окремі згадки про нього в контексті розгляду інших питань. Так, наприклад, у статті Віктора Прокопчука «Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності видатних українських бібліотекознавців і бібліографів С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського» дослідник згадує І. Косенка як видавця щоденника «Наш шлях» – газети, яку з 1 по 82 номер він редагував [10].

Спеціальних досліджень з вивчення біографії І.Ф. Косенка немає. Джерельною базою для дослідження внеску І. Косенка в український національний рух слугують його праці, опубліковані на сторінках «Тризубу», листування з різними українськими діячами в еміграції, цікаві спогади земляка-полтавця, першого директора Бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі Івана Рудичіва про Іларіона Федоровича, написані уже після його смерті на прохання родини. Зберігаються вони у Бібліотеці ім. Симона Петлюри у Парижі [1, арк. 1-17]. Ці спогади Іван Опанасович написав у 1955 р. Звертаючись до дружини та сина Іларіона Федоровича, він писав 31 жовтня 1955 р.: «Дорогі та любі мої, Софія Соломоновна та пане Євгене. Маю Вам лист з 27.10 нечитай, бо ж сьогодні Гр.Д. (йдеться про Григорія Довженка – В.П.) пошле Вам рекомендован лист. Самі побачите, що то є і побачите як писане, щоб легше було Вам розібратися даю таке пояснення. Там є 17 так мовити кусочків означених і літерами і цифрами, то є для обчислення.

Писав я протягом двох тижнів без хронології і порядку, а те, що пригадував» [1, арк. 1-1 зв.].

Вочевидь ставимо перед собою завдання насвітлити просопографічний портрет одного із відданих українській справі діячів.

Іларіон Федорович Косенко народився 19 жовтня 1888 року у м. Зіньків на Полтавщині. У часописі «Тризуб» статті він підписував псевдонімом І. Заташанський, що вочевидь пов'язано з місцем його народження та річкою Ташань, яка ділить місто Зіньків на дві частини.

Навчався Іларіон Косенко у Петроградському політехнічному інституті й був активним членом Української Студентської Громади. Лев Биковський, також студент цього інституту, згадував: «Перед вели в Українській Студентській Громаді старші студенти, переважно з економічного відділу інституту: Іларіон Косенко, Олександр Ковалевський, Д. Ісаєвич, Базилевич, Ганжа, М. Єфімов та інші» [2, с. 85]. Косенко брав активну участь також і в діяльності Союзу Українських Студентських Організацій Петербургу.

Повернувшись в Україну під час революції, І. Косенко долучився до діяльності у видавничій сфері та структурах Уряду УНР. У 1918 р. він був в уряді І. Мазепи товаришем міністра преси і пропаганди, начальником Київської поштово-телеграфної округи. Під час Директорії у січні 1919 р. був делегатом Українського Трудового конгресу, обраний на Всеукраїнському поштово-телеграфному з'їзді. Був членом комітету при головноуповноваженому уряду УНР на Поділлі від міністерства преси і пропаганди. У Кам'янці-Подільському редагував щоденну безпартійну газету «Наш шлях» (серединою 1919 – травень 1920) з 1 по 82 число. 22 квітня 1920 р. Голова Директорії Симон Петлюра призначив І. Косенка Міністром Пошт та Телеграфу, звільнивши з попередньої посади, 26 травня 1920 р. І. Косенка було повторно призначено міністром цього ж міністерства в уряді В. Прокоповича [12, с. 200, 210-211]. Відтоді і до самої смерті В'ячеслава Костянтиновича вони плідно співпрацювали. Про ідеологічні уподобання і політичний вибір Іларіона Федоровича І. Рудичів писав так: «І. Фед. не шукав ніде жадних вигод. Це був працівник строгий до себе і до інших, а понад усе це був чистий УНРівець, був української легітимності, з УНР пішов на еміграцію, з УНР він тут жив. Так можна характеризувати його ідеологічні настановлення. Вороги Петлюри, вороги УНР і його вороги, а надто большевики-комуністи» [1, арк. 2а, 3а].

Одержавши дозвіл від уряду УНР та використовуючи українські паспорти, восени 1920 р. виїхали за кордон, з-поміж інших державних діячів, і Міністр Пошт і Телеграфів Іларіон Косенко з дружиною Софією та дітьми: Євгеном і Вірою [9, с. 477].

Після виїзду за кордон І. Косенко деякий час перебував у Тарнові, потім у Варшаві, а 1924 року переїхав до Парижа. Як згадує І. Рудичів, – «... прибув до Парижу сам, без родини і мусів стати на працю. Він найшов її в українських кооператорів (Барановського, Сербиненка й інших), котрі закупили у американців багато різного майна (авто, ліки, білизну). Все це по війні американці ліквідували, І.Ф. став у них доглядачем, ... жив десь у підвалі. ... Зібравшись з грошима, найняв апартамент (який не покидав до смерті), а зараз там живе дружина з сином Євгеном. Було там лиш дві невеликих кімнати без опалу, мініатюрна кухонька та малий передпокій» [1, арк. 10, 20].

І. Косенко входив практично до всіх громадських організацій, що були створені українцями у Франції. Так, наприклад, не буди військовим, він у 1927 р. вступив до «Товариства бувших вояків Армії УНР» (голова О. Удовиченко), бо вважав, що фактично всі діячі УНР були вояками, оскільки в той чи інший спосіб боролися за волю України. В. Михальчук зазначає, що І. Косенко «належав до когорти цілком відданих громадській справі людей. Зі свого шляху І. Косенко ніколи не відступив, хоч мав родинні проблеми і був хисткого здоров'я» [8, с. 450]. Разом із іншими діячами УНР І. Косенко закладав основи українського громадського життя у Франції. Спочатку був одним із організаторів паризької громади, а згодом і Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції. Був обраний членом Генеральної Ради СУЕО від початків його створення аж до початку Другої світової війни.

Разом з іншими представниками Уряду УНР він проводив роботу спрямовану на об'єднання українських емігрантів. Як заступник голови Генеральної Ради українських емігрантських організацій у Франції він звернувся 14 березня 1929 р. з листом до основних осередків української еміграції в Європі з пропозицією скликати в Парижі конференцію для обговорення питання загальної організації українців за кордоном. «Коли раніше справа такої організації хоч і була необхідною, але не була нагайною, то тепер після вступу представників організованої української еміграції до Дорадчої Ради Ліги Націй, вона стає передумовою одноставної і далекосягаючої роботи наших представників в Лізі Націй. Чи буде справа ходити про забезпечення матеріальних інтересів еміграції, чи культурних, чи правових, чи загальнонаціональних, необхідна буде одноставність і повна усвідомленість щодо внутрішніх потреб еміграції» [13, с. 353].

Усі, хто знав І. Косенка, відзначали його як людину «великої праці», дисциплінованості, лагідної вдачі. Розважливість завжди допомагала йому вирішувати складні завдання, а делікатність допомагала у контактуванні з різними людьми. «Л. Ф. собою був гарний, статурний. Тримався рівно не нахилено. Так мусіли б триматися наші з коріння українські люди, нащадки гордих козаків запорожців.

Бо І. Ф. був нащадком вольних козаків, що не вмiли ні стояти, ні ходити з похиленою головою, а надто гнути спину ні перед ким» [1, арк. 1 п].

І. Рудичів згадує про уподобання І. Косенка. Ще з юнацьких років останній любив співати і навіть співав у студентському хорі. У Парижі він «часом грав у карти, преферанс чи ганяв шари на більярді та найбільшою його розвагою було ловити рибу, сидіти спокійно над водою, держучи вудку». Також не цурався і гри в шахи. Оскільки добре володів французькою мовою, то спеціально для новоприбулих емігрантів видав машинним друком «справочник для емігрантів». У 1938 р. написав також книжку про рибальство, проте, вона так і не була надрукована.

Із-поміж усіх посад, які він обіймав, найскладнішою була робота адміністратора в часописі «Тризуб». Ці обов'язки він виконував від часів виходу першого номера у жовтні 1925 року і до червня 1940 р. Іларіон Федорович відповідав за своєчасну появу і розповсюдження, фінансування, оплату праці, листування з дописувачами тощо. А коли восени 1939 року В'ячеслав Прокопович став виконувати обов'язки Президента УНР в еміграції, І. Косенко став редактором «Тризуба». Симон Петлюра не помилився, коли запрошував І. Косенка на цю посаду. 17 жовтня 1925 року у листі до Костя Мацієвича С. Петлюра писав: «З інших діячів тут є І. Косенко, людина і морально чиста і державно певна. Досі він працював на заводі, як простий слюсарь, добуваючи хліб для своєї родини, яка з ним і живе. Тепер я його витяг з заводських заробітків та запропонував йому взяти на себе господарсько-адміністративну частину видання» [11, с. 61].

У «Тризубі» в різний час І. Косенко публікував статті як під своїм прізвищем, так і під псевдонімом І. Заташанський. Причому статті на політичні теми, особливо в кінці 1930-х – на поч. 1940-го року він підписував переважно псевдонімом [3, с. 8-9; 4, с. 5-10]. Зустрічаємо і пропам'ятні статті. Так у 1933 р. Іларіон Федорович написав статтю «Пам'яті генштабу генерал-поручника Сергія Дядюші» [7, с. 22-23]. Земляк Косенка, С. Дядюша, помер 23 травня 1933 р. У 1934 р. І. Косенко опублікував статтю «До становища української еміграції у Франції» [5, с. 16-18]. В ній він не лише подає інформацію про правове становище українських політичних емігрантів на початку 1930-х років в період економічної кризи в країні, а й накреслює практичні заходи з захисту інтересів українських емігрантів.

Після вбивства С. Петлюри у травні 1926 року І. Косенко разом з В. Прокоповичем, О. Шульгіним стали ініціаторами створення Бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі. Він був одним із 5 засновників Товариства Української Бібліотеки ім. С. Петлюри, заступником голови і скарбником. У Раді бібліотеки був до самого пограбування її фондів гестапо у 1941 році. Потім, після війни, взяв участь у відновленні Бібліотеки і став Головою її Ради до самої смерті [8, с. 451]. Іларіон Федорович постійно дбав про поповнення фондів бібліотеки. У приміщенні редакції «Тризуба» влаштував книжкову краніцію.

Під час судового процесу над вбивцею Симона Петлюри С. Шварцбардом Іларіон Федорович був членом судової комісії, докладав чимало зусиль задля захисту честі Симона Петлюри як політичного лідера УНР. Після процесу він зібрав усі матеріали і видав спеціальне число «Тризуба», присвячене виключно цій події. Згодом значна частина цих матеріалів була передана в музей С. Петлюри в Парижі.

Працюючи в «Тризубі», І. Косенко вів листування з багатьма людьми. Серед них і В'ячеслав Прокопович – Голова Уряду УНР в екзилі, і Євген Бачинський – Голова Українського Червоного Хреста в Женеві, і навіть Володимир Винниченко звертався до нього про допомогу. (Лист надрукований друкарською машинкою з автографом В. Винниченка). 30 квітня 1945 р. Володимир Кирилович писав Косенку: «Шановний добродію. Я довідався від Г.Д. Довженка, що Ви настільки володієте французькою мовою, що могли б перекласти з української на французьку. Якщо це так і якщо б Ви згодні перекласти одну мою літературну працю на французьку мову, то дуже прошу Вас одповісти мені (по змозі швидше) на такі мої запитання: 1) Чи згодні би Ви перекласти таку працю, з думками якої Ви були би незгодні?

2) Як би згодились, то коли б Ви могли почати роботу і скільки часу вона вимагала б од Вас, беручи на увагу, що вся робота має біля 400 сторінок по 1800-1900 друкарських знаків на одній сторінці;

3) Які Ваші гонорарні умови;

4) Чи Ви самі робили б цю працю, чи в співробітництві з людиною, яка через французькі школи вивчила французьку мову і володіє нею як усякий француз.

З правдивою пошаною

В. Винниченко» [1].

На жаль, цьому проекту не судилося втілитися в життя. Здоров'я Іларіона Косенка, підірване на тяжкій роботі у часи німецької окупації на спорудженні укріплень на узбережжі атлантичного океану, далося взнаки. На початку осені 1950 р. він захворів і 10 жовтня помер.

І. Косенко завжди з повагою ставився до своїх колег. Спеціально готував промови до визначних подій у їхньому житті. Так, на святі вшанування І. Рудичіва з приводу відзначення його медаллю він

виголосив як Голова ради бібліотеки С. Петлюри таку промову про свого соратника. «Дозвольте відкрити це свято згадуванням, французьке т-во «Мистецтв-Наук-Письменства», що знаходиться під головуванням М-ра Освіти, і що відзначає всіх видатних людей Франції, і чимало чужинців, відзначило дипломом і срібною медаллю за довгу і шляхетну публіцистичну і бібліотечну роботу діяльність нашого дорогого Івана Опанасовича Рудичева, організатора і бібліотекаря бібліотеки С. Петлюри, вірного її члена». Косенко вважав, що нагорода І. Рудичеву – це визнання діяльності всієї української еміграції. «Але не одні працьовитість і знання дали популярність Івану Опанасовичу, але ще й високі моральні якості як безітересове служіння українській ідеї і культурі, висока товариська лояльність, доброта до ближнього, життєвий оптимізм. Іван Опанасович є типом лицаря-інтелегента нашої героїчної доби, що своєю відданістю ідеї землі і нації захопила широкі маси нашого народу і поставила їх боротьбу за нашу культуру і державність» [1].

Подібні слова можна сказати і про самого Іларіона Косенка. Вірність ідеї української незалежної держави, любов до своєї батьківщини і лицарська праця в складних умовах еміграції супроводжували все його життя. Найкращим вінком на його могилу є людська пошана до його праці і пам'ять нащадків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів І. Косенка. – Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі.
2. Биковський Л. В Петербурзі. Від Привороття до Трапезунду. Спомини (1895–1918) / Л. Биковський. – Мюнхен; Денвер : Видавництво «Дніпрова хвиля», 1969. – 136 с.
3. Заташанський І. Конгрес американських українців / І. Заташанський // Тризуб. – 1940. – Ч. 13-14. – С. 8–9.
4. Заташанський І. Як фактично стоїть справа Українського об'єднання в Америці і Канаді на сьогодні? / І. Заташанський // Тризуб. – 1940. – Ч. 5-6. – С. 5–10.
5. Косенко І. До становища української еміграції у Франції / І. Косенко // Тризуб. – 1934. – Ч. 46-7 (452-3), 16 грудня. – С. 16–18.
6. Косенко Іларіон // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3.
7. Косенко І. Пам'яті генштабу генерал-поручника Сергія Дядюші / І. Косенко // Тризуб. – 1933. – Ч. 20. – С. 22–23.
8. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / В. Михальчук. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 656 с.
9. Піскун В. Формування світоглядно правових засад понять «громадянство» і «Батьківщина» в українського соціуму (рефлексії Української революції 1917–21 рр. / В. Піскун // Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / [За заг. ред. В.С. Крисаченка]. – К. : Знання України, 2005. – С. 468–489.
10. Прокопчук В. Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності видатних українських бібліотекознавців і бібліографів С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2246/1/Prokopchuk.doc>
11. Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2001. – 92 с.
12. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи / [Упор. В. Сергійчук]. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – Т. III. – 616 с.
13. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 928 с. +16 с. іл.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2014.

Валентина Пискун

Портрет діятеля УНР Іларіона Косенко по воспоминаниям друзей и официальным документам.

В статье проанализирована деятельность одного из известных украинских политиков 1920-х – 1940-х годов Иларіона Косенко. Родился он 19 октября 1888 года в Зинькове на Полтавщине. В период Украинской революции был на различных государственных должностях: заместителем министра прессы и пропаганды, начальником Киевского почтово-телеграфного округа, министром почт и телеграфа. Во время Директории в январе 1919 г. был делегатом Украинского Трудового Конгресса. В Каменце-Подольском редактировал ежедневную беспартийную газету «Наш шлях» (середина 1919 – май 1920). С конца 1920 года пребывал в эмиграции: в Тарнове, Варшаве, а с 1924 и до самой смерти в 1950 году – во Франции. С 1925 и по 1940 г. – администратор журнала «Тризуб». Организатор Союза Украинских Эмигрантских Организаций во Франции, член его Генерального Совета. Один

из основателей Общества Украинской Библиотеки им. С. Петлюры, заместитель председателя и казначей.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Іларіон Косенко, воспоминания, переписка, политическая эмиграция, администратор «Тризуба», Библиотека им. С. Петлюры в Париже.

Valentyna Piskun

The Portrait of the UNR Activist Ilarion Kosenko in Official Documents and His Friends Memoirs.

*The article analyses the activity of Ilarion Kosenko who was one of the key Ukrainian politicians in 1920–1940. He was born on October 19, 1888 in Zin'kiv, Poltava region. He held different state positions during the Ukrainian Revolution. He was a comrade of the Minister of Press and Propaganda; the Head of Kyiv District Post-Telegraph Department; and the Minister of Post and Telegraph. During the Directory period in January 1919, Kosenko was elected as a delegate of the Ukrainian Labour Congress. Moreover, Ilarion Kosenko was the editor of a Kamianets-Podilskyi daily non-party newspaper *Our Road (Nash Shliakh)* from the middle of 1919 till May of 1920. In the end of 1920 he moved to Tarnov, then to Warsaw, and in 1924 he settled in France, where he lived till his death in 1950. From 1925 till 1940 he was an administrator of the journal *Tryzub*. Furthermore, Ilarion Kosenko founded the Union of Ukrainian Emigrant Organisations in France and was the member of its council. Finally, he was one of the founders as well as the deputy head and treasurer of the Association of the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris.*

Key words: Ukrainian National Republic, Ilarion Kosenko, memoirs, correspondence, political emigration, journal *Tryzub*, Symon Petliura Ukrainian Library in Paris.

УДК 930.1:94(477).07

Тамара Вронська
(Київ)ТЕМА РЕПРЕСІЙ ПРОТИ РОДИН «ВОРОГІВ НАРОДУ» В МЕМУАРАХ
ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті проаналізовані окремі мемуарно-публіцистичні праці представників української еміграції, які були безпосередніми свідками сталінського терору або самі зазнали репресій, утисків та переслідувань. Наведений найбільш яскравий фактологічний матеріал, який ілюструє найганебнішу складову того невмотивованого широкомасштабного насильства – репресії проти жінок та дітей, винних лише в тому, що були членами родин «ворогів народу».

Ключові слова: страх, насильство, терор, репресії, переслідування, гоніння, утиски, сталінізм, ГУЛАГ, заслання, спецпоселення, заручники, куркулі, діаспора, еміграція, мемуари, спогади.

Тема терору є невичерпною. Так само неосяжними і глибокими є рани, завдані широкомасштабним насильством з боку радянського тоталітарного режиму. Укорінюючи терор, найганебнішою складовою якого були репресії проти родин «ворогів народу», сімейне заручництво, більшовицькі лідери у такий спосіб намагалися зміцнити існуючий режим. Очільники радянської держави добре усвідомлювали, що страх за життя своїх близьких є найбільшим і нездоланим у житті кожної людини. Проти нього навіть не формувався необхідний моральний імунітет. Розчавленими й заляканими цим почуттям легше не лише управляти та маніпулювати, а й моделювати поведінку цілих груп населення. Інформація про долю вже постраждалих родин ефективно використовувалася для попередження відхилен у поведінці громадян і підтримки «внутрішнього спокою» у державі, удосконалення системи превентивного терору, що нищив одну частину населення й паралізував решту.

У такий атмосфері виховувалися декілька поколінь людей, утверджувався тоталітарний режим, заручницею якого стала кожна родина. Метастиа терору донині не викорінені. Риси цієї ганебної більшовицької практики ще донедавна (може дещо приглушено та завуальовано) відчувалися і в Україні, коли влада чинила вибіркове судочинство супроти своїх політичних противників та їхніх родичів. В Росії і нині спостерігається підігрівання неосталінізму на рівні вищого керівництва та законодавчого органу держави¹.

Отже тема репресій та переслідування членів родин «ворогів народу» залишається актуальною.

Після падіння радянської тоталітарної держави зроблено вже багато, аби донести до світової спільноти правду про страхітливі злочини сталінщини, які завдали Україні найтяжчих втрат. Проблеми тотальних репресій стали предметом багатьох історичних, юридичних, політологічних досліджень. Не бракує сьогодні й публіцистичних праць із цієї тематики. Останнім часом почали з'являтися досить вагомі дослідження з історії ГУЛАГу [11, 12, 13], у яких аналізуються причини та наслідки розвитку репресивного апарату СРСР, системи концентраційних таборів як його складової.

Втім, у наукових працях, за невеликим винятком, тема репресій проти родин «ворогів народу» згадується лише побіжно. Значно більше про ту страшну гуманітарну катастрофу можна довідатися з художньо-публіцистичної літератури [3, 4, 27]. Гендерний аспект терору сталінської доби, проблеми сімейного заручництва в СРСР, умови утримання дітей у таборах та дитячих будинках частково висвітлені у працях, що вийшли друком закордоном [32, 33, 34, 35].

Детальніше про репресії проти родин «ворогів народу», їх переслідування та різні форми дискримінації можна довідатися зі спогадів тих, хто пережив страхіття сталінського терору. На теренах СРСР поява такої літератури була неможливою. Окремі поодинокі публікації почали з'являтися після розпаду радянської імперії, коли люди вже не боялися розповідати про пережите. До того вони мов-

чали, оскільки кожен із тих, хто вижив у засланні чи в таборах ГУЛАГ, давав відповідну підписку про нерозголошення обставин свого перебування у неволі. Значно активніше і відвертіше ця тема висвітлювалася у мемуарних матеріалах (спогадах, щоденниках, листуванні) емігрантів, зокрема і українських.

Слід зазначити, що в тій частині мемуарів, де йдеться про умови перебування у таборах жінок та дітей, котрі потрапили туди через свою спорідненість з «ворогами» радянської влади, всі автори практично однотайні у своїх оцінках.

Тема репресованих жінок та дітей – трагічна за самою своєю суттю – найглибше виписана у мемуарах тих, хто зазнав цього лиха. Це в першу чергу спогади О. Адамової-Сліозберг, А. Войтоловської, Х. Волович, Є. Гінзбург, Є. Керсновської, Г. Ларіної (Бухаріної), К. Олицької [1, 5, 6, 7, 16, 18, 21] та ін. Усні свідчення колишніх невольниць опубліковані у працях українок Марти Чиж, Іроїди Винницької [31, 36] та ін.

Сповнені трагізму рядки читаємо і в працях, написаних чоловіками, які мали змогу спостерігати за життям жінок у неволі. Найбільш відомі серед них – О. Солженіцин, О. Горбатов, Л. Разгон [8, 21, 22, 28]. Найбільш розлогі та болючі згадки про репресії членів родин «ворогів» радянської влади, а також про їх табірний побут зустрічаються у спогадах колишніх в'язнів ГУЛАГ, яким вдалося вивратися із СРСР, – А. Білинського, А. Кауфмана, Ю. Мовчана, М. Никонова-Смородіна, М. Розанова, Й. Терського та ін. [2, 15, 19, 20, 25, 29].

Не вдаючись наразі до глибокого аналізу всього досить широкого масиву спогадів з означеної проблематики, пропонуємо зосередитися на мемуарно-публіцистичних працях лише окремих вихідців з України, де йдеться про репресії проти родин «ворогів народу» та найменш відомі форми переслідувань та утисків. Життя у безцензурному просторі дозволило представникам української діаспори вільно будувати нарративний план своїх спогадів у розповідно-сповідальній тональності, викладати свої враження від пережитого та спостережень за іншими жертвами сталінщини.

З-поміж великого масиву спогадів про терор проти селянства у добу колективізації варто виділити працю українського лікаря та журналіста Юліана Мовчана «Незабутнє і непростене», де він описує долю своєї родини, яка була типовою для багатьох хліборобських сімей, репресованих радянською владою.

Юліан Мовчан – уродженець села Зороків Черняхівського району на Житомирщині належить до когорти тих людей, які мужньо, через незлічені труднощі долали свій життєвий шлях. На його долю випали випробування, сплановані політичною верхівкою для українських родин, які не вписувалися у конструкцію «соціалістичного раю». Спочатку – наприкінці 20-х років батька Юліана, який, вмів господарюючи на власній землі, зміг налагодити міцне господарство, без суду вивезли на далеку Північ, де він корчував ліс. Слідом за головою родини гонінням піддали дружину та малих дітей. Описуючи сумну долю своєї сім'ї, автор спогадів стисло і влучно називає причини репресій до кожного з її членів, пояснює логіку сталінського режиму в даній царині: «Але московсько-більшовицьким людоджером було замало батька. Вони вирішили «з корінням» знищити всю нашу родину, бо, на їхню думку, аби бути певним, що Україна ніколи не «вислизне» з московських пазурів, для цього треба знищити все те, що потенційно скорше чи пізніше може розпочати боротьбу проти московської неволі» [19, с. 94].

Восени 1930 р., після закінчення семирічки, Юліан Мовчан, довідавшись про невтішні перспективи бути депортованим до Сибіру, разом з двоюрідним братом потайки утікає з рідного села до Харкова, де йому вдалося на певний час позбавитися пильної уваги до себе – «куркульського сина».

Тим часом на початку лютої зими 1931 р. до землянки, де тулилася його мати з трьома маленькими дітьми після виселення з власного будинку, під'їхала підвода, на яку міліція й повантажила обезголовлену родину задля подальшого вивезення її на північ СРСР. Проте далі цій родині пощастило, хоча й дуже дорогою ціною, уникнути депортації. Важко захворіло тримісячне малятко – Юрко і, побоюючись інфекційної хвороби, яка могла вразити не лише депортованих, а й самих енкаведистів, жінку з дітьми відпустили додому. Згодом хвиля організованого виселення членів родин «куркулів» дещо зменшилася, і матір з маленькими дітьми вже залишили у спокої. Так завдяки малому Юркові вдалося врятувати від певної загибелі не тільки матір, а й двох малолітніх його сестер – Сашу та Настю. Але цей рятунок для Юрка обійшовся дорогою ціною – через запалення середнього вуха він на все життя залишився глухонімим [19, с. 96].

Про ці та інші пізніші поневіряння своєї родини, як і про власне життя, сценарій котрого творився диригентами сталінського терору, Юліан Мовчан згадує з болем та гіркотою. Тавро «куркульського» сина переслідувало його всі наступні роки. У 22 роки, коли прийшов час призову до лав Червоної армії, скінчилося більш-менш спокійне життя. Анкетні дані, що виплили у цей час, радикально змінили його подальшу долю. Спочатку – у 1935 р. юнака було звільнено з роботи у харківській багатотиражці «Червона нитка». Згодом – вже у роки Другої світової війни, після закінчення медичного

¹ Законотворці Державної Думи Російської Федерації пропонують реанімувати сімейне заручництво шляхом внесення доповнення до чинного Кримінального кодексу нової статті «Кримінальна відповідальність близьких родичів особи, яка вчинила злочин». Своїм вістрям ці «нововведення», начебто, спрямовані проти сучасного тероризму та передбачають кримінальну відповідальність родичів навіть у випадку смерті «злочинця». Доля цієї законотворчої ініціативи досі не вирішена.

Інституту і роботи в лікарнях окупованих міст Західної України, під тиском обставин і у побоюванні чергового оберту репресій після приходу Червоної армії, влітку 1944 р. він вирішив виїхати до Словаччини, звідки й почалося його життя в еміграції. Через майже чотири десятиліття – у 1982 р. з'явилися спогади Юліана Мовчана. Кожне слово назви («Незабутнє і непростене») промовисто свідчило і про ставлення до радянської влади, і про психологічні травми, яких зазнав від поневірянь своєї родини цей чоловік.

Інший представник зарубіжного українства – Йон Терський у своїй мемуарно-публіцистичній праці «Що таке сталінське «Тилоополчення»?»[29] виклав не лише власну історію служби у лавах цих спеціальних формувань Червоної армії, а й ґрунтовно проаналізував організаційні особливості їх функціонування. До речі, ця праця і досі залишається унікальним джерелом знання про маловідому для сучасників форму переслідувань членів «соціально небезпечних» родин.

Викладаючи нюанси своєї служби у згаданих частинах, більше схожих на штрафні батальйони, Терський у цілому близький до істини. Щоправда, автор спогадів дещо помилявся, коли зазначав, що ці напіввійськові формування з'явилися у 1930 р. і припинили своє існування у 1937 р., оскільки насправді передісторія дискримінаційних обмежень призову до Червоної армії окремих категорій громадян сягає своїх корінням ще у часи громадянської війни¹.

Упродовж дуже короткого часу ці специфічні формування підпорядковувалися ОДПУ, наприкінці 1930 р. – Наркомату праці, від 1933 р. – Наркомату військових та морських справ СРСР. Такого роду частини створювалися, в першу чергу, з економічною метою для використання мобілізованих до них на примусових державних роботах у досить специфічній, мілітаризованій формі організації цієї праці.

Йон Терський підкреслює що у цій армії дискримінованих службу проходили чоловіки різного віку. Там одночасно були старші й молодші, об'єднані лиш тим, що належали до «ворожих» родин. Більшість «призовників», яких не допускали до регулярної армії, передбачаючи ускладнення і призов до трудового полчення, намагалися десь виїхати зі своєї місцевості й улаштуватися на роботу там, де їх не знали, чи зменшити справжній вік. З іншого боку, це давало шанс приховати своє походження й піти на військову службу на загальних підставах.

У 1932 р. Наркомат праці почав клопотатися перед РНК СРСР, аби до цих частин мобілізувати й ту частину молоді (дітей «куркулів»), які вже знаходилися на спецпоселенні. Але цього разу ініціатори «реформ» нашоствхнулися на спротив ОДПУ, яке не бажало віддавати спецпереселенців з-під своєї опіки, оскільки молодь уже перебувала в його господарських організаціях. РНК відхилив зазіхання Наркомату праці. Призов продовжувався з числа тих дітей «куркулів», які за тих чи інших обставин залишалися за своїм попереднім місцем проживання. За весь час існування таких частин згаданий контингент становив майже 90% усього складу частин «тилоополчення». Більшість із них працювали у вугільній промисловості, на будівництві доріг та новобудовах. Їх весь час називали «класово чужими елементами» або ж – «дрантям людського суспільства, залишками розгромленого, але ще остаточно не добитого куркульства» [17, с. 48].

Цю дискримінацію для згаданих громадян призовного віку пролонгували перед війною, коли відповідно до вказівки Головного управління Червоної армії від 27 лютого 1940 р. трудпоселенці були прирівняні до категорії осіб, засланих і висланих, які на підставі відповідної статті Закону про загальний військовий обов'язок «до призовних ділянок не приписуються, в Червону армію і флот не призиваються» [9, ф. 9479, оп. 1, спр. 113, арк. 4-5].

Про ці невикористані «резерви» згадали під час Великої Вітчизняної війни – навесні 1942 р., коли через великі людські втрати Червона армія почала відчувати гострий брак нового поповнення військових частин. Важка ситуація на фронті змусила радянську владу поступитися своїми принципами². Тепер ці юнаки, члени сімей заможних селян, були визнані гідними права мобілізації до лав Червоної армії. Спеціальними постановами ДКО СРСР від 11 квітня 1942 р. та 22 червня 1942 р. ухвалили відправити на фронт відповідно 35 тис. та 15 тис. трудпоселенців. Загалом станом на 1

¹ У 1918–1919 рр. більшовицька верхівка почала практикувати залучення «непевних» осіб, зокрема і тих, хто був позбавлений виборчих прав, до так званого тилового ополчення – спеціальних підрозділів, які спочатку використовувалися на обслуговуванні армії, господарських роботах, а згодом були переформовані у будівельні батальйони Робітничо-селянської червоної армії. По війні – вже у мирний час система дискримінацій для певних категорій громадян за соціальною ознакою була пролонгована. Представники «експлуаторських класів» – діти купців, священників, дворян, козаків та інші «неблагонадійні» громадяни не підлягали призову до Червоної армії, а мусили відбувати військову службу у тиловому ополченні. Закони про військову службу в СРСР 1925 і 1930 рр. вже у перших рядках визначали, що «захист Союзу РСР є обов'язком всіх громадян», а «оборона Союзу РСР зі зброєю в руках здійснюється винятково трудящими». Ті ж, хто іменувався в діловому та побутовому мовленні чи-то «нетрудовими елементами», «непевними особами», чи-то «експлуаторськими класами», як і раніше, направлялися для проходження напіввійськової служби до підрозділів т.зв. тилового ополчення.

² У березні 1942 р. на запит заступника голови РНК СРСР В. Молотова союзний нарком внутрішніх справ С. Круглов підготував довідку про «людські резерви» для фронту, які перебували в трудових селищах. Серед іншого наголошувалося, що серед 272 473 чоловіків 174 596 становлять особи віком від 16 до 50 років. З-поміж них лише 37 861 осіб були головами «куркульських» родин, решта цілком могли використовуватися для захисту рідної землі, – зробили висновок у НКВС.

листопада 1942 р. у такий спосіб мобілізували 60 747 осіб [14, с. 355-356]. Восени того ж року було ухвалено рішення, що члени сімей мобілізованих на фронт знімаються з обліку спецкомендатур. Відповідно скасовувалося й позбавлення прав. Більше того, повнолітнім членам родин загиблих на фронті дозволили видавати паспорти і виїхати з місць поселення¹.

Йон Терський у своїх спогадах не пише про долі засланих «куркульських» дітей, дискримінованих так само як і він. Втім і без цього – додаткового «залюднення» його мемуари становлять неабиякий інтерес для вивчення історії сталінського терору, усвідомлення довготривалого процесу штучної насильницької маргіналізації великого прошарку молодих українських хліборобів.

Ціла галерея жіночих постатей, драматичних життєвих історій представлена і в спогадах представників української діаспори, яким довелося пережити сталінський терор, пройти крізь пекло гулагівських таборів. Не згадуючи наразі більшості з них, варто виділити працю колишнього в'язня ГУЛАГ українця Андрія Білинського «В концтаборах СРСР. 1944–1955» [2], яка видається справжнім путівником по звивистих, кривавих стежках ГУЛАГ. У ній, окрім іншого, знайшлося місце і для такої болючої теми як перебування за дротяною загорожею «ЧСИР» (російськомовна аббревіатура від член семьи изменника родины». – *Т.В.*), вміщених туди злою волею сталінщини разом з немовлятами.

Принагідно слід нагадати, що наказ НКВС СРСР № 00486 від 15 серпня 1937 р., який ознаменував початок тотального репресування членів «ворожих» родин, приписував утримувати в таборах дітей до одного року, максимум – півторарічного віку, створивши для них спеціальні табірні ясла. Це було прямим порушенням існуючих правил, оскільки відповідно до ст. 46 чинного тоді Виправно-трудового кодексу РРФСР та союзних республік жінки, позбавлені волі, могли мати при собі дітей віком до чотирьох років [10, ф. 5446, оп. 23а, спр. 120, арк. 4]. Помітили цю «недолугість» лише навесні 1939 р., коли в місцях позбавленні волі опинилося вже багато жінок і близько 4,5 тис. дітей ясельного віку та немовлят. Ситуацію почали виправляти не на користь малечі та матерів. Уже 3 травня 1939 р. відповідно до Указу Президії Верховної Ради була скасована згадана 46 стаття. На заміну їй з'явилася заборона утримувати у дитячих закладах таборів ГУЛАГ дітей старших за півтора року [10, ф. 5446, оп. 23а, спр. 120, арк. 2]. Особливою «турботою» про дітей ЧСИР були просякнуті рядки листа до голови РНК СРСР В. Молотова наркома внутрішніх справ Л. Берії, який наголошував, що «перебування дітей в умовах специфічної обстановки у виправно-трудовах таборах та колоніях негативно впливає на моральний і фізичний стан дитячого організму, що формується» [10, ф. 5446, оп. 23а, спр. 120, арк. 4]. Ці блюзнірські заяви наркома внутрішніх справ, як і його «побратимів» з Наркомату юстиції, супроводжувалися нелюдськими вчинками керівництва таборів, яке, відбираючи дітей у матерів, умисно позбавляло їх зв'язку зі своїм родом.

За табірними правилами, чинними у 1937–1938 рр., встановлювався дев'ятимісячний термін догляду матері до новонароджених для годування, але через рік цей період був скорочений до шести місяців. Режим відвідин встановлювався адміністрацією табору. До трьох місяців – сім разів, до п'яти місяців матерів під конвоєм супроводжували до дитини шість разів на день для годування груддю, після півроку – п'ять.

Умови, в яких утримували 4595 найменших в'язнів у 90 «будинках немовлят» ГУЛАГ [13, с. 213-214], зі здриганням описують у своїх спогадах ті, кому довелося спостерігати за тими знущаннями або працювати у цих закладах. Уродженка Чернігівщини Хава Волович, яка відбувала свій термін у таборах ГУЛАГ за політичною статтею з 1937 р., описує роботу тамтешніх дитячих ясел: «Бачила, як о сьомій ранку няньки робили побудку малюкам. Сторчаками, стусанами вони піднімали їх з нагрітих ліжечок (для «чистоти» дітей ковдрами не накривали, а накидали їх поверх ліжечок). Штовхаючи дітей у спинки кулаками й осипаючи грубою лайкою, міняли сорочечки, підмивали крижаною водою. А малюки навіть плакати не сміли. Вони тільки крехтали – по-старечому і гукали. Це страшне гукання цілими днями долиняло з дитячих ліжечок. Діти, яким належало вже сидіти чи повзати, лежали на спинках, піджавши ніжечки до живота, і видавали ці страшні звуки, схожі на приглушений голубиний стогін». На одну няньку припадало сімнадцятеро дітей, що означало, що вона навряд чи мала час перевдягати й годувати всіх дітей, не кажучи вже про якийсь інший догляд. Коли з кухні принесли палаючу жаром кашу, розклавши її по мисочках, нянька «вихопила з ліжечка першу, яка трапилася їй, дитину, загнула їй руки назад, прив'язала їх рушником до тулуба і почала, як індіка, напихати гарячою кашею, ложку за ложкою, не залишаючи й часу ковтати» [11, с. 266-268].

Є. Гінзбург, описуючи свою роботу в дитячих яслах жіночого табору Ельген, цитує висловлювання «мамок», як узагальнено іменували жінок-в'язнів, котрі мали грудничків: «Якщо немовлята тут виживуть, їх потім і з гвинтівки не вб'єш» [7, с. 272].

¹ Селяни, яких у насильницький спосіб колись вигнали з рідної землі, по-різному реагували на такі нові «пільги». Дехто справді радів й широко бажав, щоб його діти стали на захист СРСР від гітлерівців. Інші, дізнавшись про нові пільги, заявляли: «Це якесь глузування. Якщо вашого сина або чоловіка вбили на фронті, то отримаєте паспорт як винагороду. До цього вони вважали, що ти чужий для радянського ладу, а коли на фронт, то потрібен» [14, с. 354].

Коли малюкам виповнювалося півтора року, їх відправляли до дитячих будинків. Матері ставилися до цього по-різному. Одні сподівалися, що це дозволить їхнім дітям претендувати на кращу долю. Інші небезпідставно підозрювали, що переведення до дитячого будинку, де їх запишуть під іншими прізвищами, назавжди перерве зв'язок із ними. Здебільшого так і траплялось. Тому матері плакали і кричали, а деякі навіть божеволіли. Таких замикали у підвалі, коли забирали їхніх дітей. Шанси на їх возз'єднання у майбутньому були дуже мізерними.

Про такі акції згадував відомий французький політолог та лінгвіст Ж. Россі, який перебував у сталінських тюрмах, таборах та на засланні з 1937 до 1961 р.: «...примусові відправки табірних дітей плануються і здійснюються, як справжні військові операції – так, щоб ворог був захоплений зненацька. Найчастіше це відбувається глухої ночі. Але зрідка вдається уникнути несамовитих сцен, коли ошалілі мамки кидаються на наглядців, на колючий дріт загородження. Зона довго здригається від їхнього несамовитого крику» [26, с. 201].

Одну з таких «військових операцій» надзвичайно емоційно описує у своїх спогадах Андрій Білінський. Сповнена трагізму сцена відбирання дітей від матерів для передачі до дитячого будинку і подальший не менш прикий та справді трагічний розвиток подій настільки вразили його, що він деталізував цю драматичну подію до найменших дрібниць: «Одного разу я бачив сцену відбирання дітей від матерів. Це одне божевілля! Матері не хотіли своїх дітей віддавати, солдати насильно відбирали – діти плакали, матері верещали й сходили з глузду... Лагпункт, в якому я знаходився, був раз лагпунктом, в якому збирали дітей для відправки. Їх помістили в одному із стаціонарів у двох кімнатах. Кожна дитина мала на шиї бирку (маленьку дощинку) з іменем і прізвищем. Над дітьми не було суворого догляду. Діти гралися й, не розуміючи того, що дощинка на шнурочку є властиво їхнім єдиним документом, зачали перевішувати взаємно дощинки із шиї на шию. Коли прийшла медсестра, вже було пізно. Піднявся великий галас, приїхав прокурор, але розпізнати свою дитину могла тільки мати. Прокурор в тому випадку видав соломонівий «гуманний» присуд: якнайшвидше відправити дітей в заклади для безпритульних, а матерям про випадок нічого не згадувати. Матері все одно пізніше про все дізналися. Читач може уявити становище матерів, позбавлених можливості відшукати своїх дітей» [2, с. 78].

Випадки, описані колишніми в'язнями, були непоодинокими. І не лише тому, що керівництво і персонал таборів безвідповідально ставились до дотримання правил передачі дітей і збереження їхніх ще коротких біографічних даних. Часто-густо влада спеціально робила це, здебільшого стосовно дітей з родин «ворогів народу». Дотепер не вдалося виявити директивних приписів, які б прямо наказували відповідним посадовцям позбавляти дітей своїх справжніх прізвищ. Але про те, що так чинили посадовці всіх рівнів, свідчать більшість мемуаристів, різні опосередковані дані.

Дивно, але в таборах цього страшного відомства більшість засуджених жінок чекали, поки з їхніми справами розберуться. Вони були переконані – трапилася прикра й трагічна помилка. Мовляв, «товариш Сталін» та інші вищі очільники держави нічого не знають про їхнє особисте горе.

У передмові до спогадів А. Білінського відомий український військовий діяч Олександр Греков наголошував: «Трагічне положення жінок, – не тільки у в'язницях і таборах, але й на волі – зображене, виходячи з суто реальних фактів, які стояли перед очима автора. Трагічність того становища зокрема обумовлена як самим психічним станом почуттів жінки-матері, так і перевантаженням її непосильною працею...». І далі під враженням від мемуарів Андрія Білінського автор передмови О. Греков зауважує: «Всебічно, а подекуди навіть не лише чорнилом, а дійсно – і це можна без жодного патосу сказати – *кров'ю серця* (курсив оригіналу. – Т.В.) зарисовані закулісні сторінки підрадянського побуту і злочинів урядових чинників по в'язницях і таборах за сталінської доби. Я живий свідок усього наведеного в книзі, можу без вагань підтвердити глибоку правдивість описів... Думається мені, що для еміграції, – а найбільше для старої еміграції, вже багато років відірваної від власного народу, – ці спогади дадуть достатню кількість матеріалу для усвідомлення дійсного стану життя та настроїв людей і націй, які нібито швидкими темпами наближаються до ідеального щасливого комуністичного майбуття, очоленого супермудрим вождізмом Москви» [2, с. 5-7].

Андрій Білінський у своїх спогадах робить узагальнення і подає оціночні судження щодо сталінської політики сімейного заручництва, внаслідок якої тисячі родин були репресовані та дискриміновані: «Причина цьому, звичайно, «гуманна» радянська політика... Коли ж зважити, що з моменту засуду чоловіка – батька сім'ї, тінь за те падає на жінку й дітей, які підлягають дискримінації, не допускаються до вищих шкіл або усуваються з відповідальних постів, то зрозуміло, що присуд б'є не лиш винного, але й всю його родину та приводить до того, що зв'язки з сім'єю взагалі пориваються. Злочинна політика радянської влади полягає ще й в тому, що такі явища виступають в масових розмірах» [2, с. 77].

Згаданий мемуарист звертається і до гендерного аспекту таборового побуту. Він пише не лише про такі делікатні речі, як спілкування чоловіків і жінок в умовах неволі, а й торкається проблеми

наслідків тих «контактів». За його спостереженнями народження дитини в таборі ставало приводом і для амністії. Але не для «політичних», оскільки на них не розповсюджувалися такі принади «прощеньської» політики радянського уряду. Передчасне звільнення могли отримати матері немовлят, засуджені за побутові та інші кримінальні злочини. Так було впродовж усього існування імперії ГУЛАГ [2, с. 78].

У прикінцевій частині своїх спогадів А. Білінський, окрім оповіді про перипетії власного шляху до звільнення з гулагівських таборів, пише про події постсталінського періоду. Не знаючи достеменно про постанови, які ухвалювалися на радянському політичному олімпі, помічає реабілітаційні зусилля тодішнього керівництва: «Появився закон, що діти не відповідають за вчинки своїх батьків й в відношенні до них не можна пристосовувати обмежень, коли батько або мати в таборі» [2, с. 330].

На жаль, Андрій Білінський дещо помилявся, коли висловлював такі райдушні припущення. О тій порі ніхто ще збирався позбавляти важкого тягаря дискримінації та утисків членів сімей «ворогів народу». Вірогідно до тих віддалених місць долетіла звістка про те, що 5 липня 1954 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову, проект якої був підготовлений Л. Берією ще влітку 1953 р., «Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спецселенців», відповідно до якої з обліку знімались діти до 16-річного віку. Молодь, зарахована до вищих навчальних закладів, могла виїжджати на навчання у будь-який населений пункт країни [24, с. 85]. Облудлива ремарка щодо «будь-якого» населеного пункту приховувала справжній зміст режимних обмежень, які залишалися чинними для дітей з «ворожих» родин, оскільки вищі Москви, Ленінграда, Києва та деяких інших міст для них були недоступні. Ці юнаки та дівчата ще довгі роки спокутували не вчинені гріхи і залишалися «мінусниками»¹.

До згаданих обставин репресій та дискримінацій членів родин «ворогів» радянської влади зверталися у своїх мемуарах й інші представники української діаспори. Більш потужно висвітлена політика переслідування членів родин учасників національно-визвольного руху в Західній Україні у 40–50-ті роки ХХ ст.

Використання белетризованих мемуарів дозволяють поглянути на сталінські репресії очима жертв, а не лише катів, відчути їх переживання і біль, а також зрозуміти звідки вони черпали сили витримати такі випробовування.

Аналізуючи спогади тих, кому довелося зазнати трагічних репресій та гіркої табірної долі, добре усвідомлюючи, що інтерпретація мемуарів вимагає урахування великої кількості факторів, котрі визначають історичну цінність такого роду джерел, слід констатувати, що в тій їх частині, де йдеться про т.зв. розкуркулення, Великий терор, умови перебування у таборах жінок та дітей, котрі потрапили туди через свою спорідненість з «ворогами» радянської влади, всі автори практично однотайні у своїх оцінках.

Мемуаристика, насичена багатим фактичним матеріалом, сприяє формуванню більш чіткого уявлення про сталінський терор, створенню максимально об'єктивної картини свідомості та ментальності тогочасного суспільства у загальному контексті відповідних історичних реалій. Спогади, автобіографії, щоденники та листування представників української еміграції і нині залишаються перспективним історичним джерелом якісного та глибокого дослідження радянського політичного терору у всіх його ганебних виявах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамова-Слиозберг О.Л. Путь : [Воспоминания] / Ольга Львовна Адамова-Слиозберг. – М. : Моск. ист.-лит. об-во «Возвращение», 1993. – 253, [1] с. : ил.
2. Білінський А. В концтаборах СРСР. 1944–1955 : Спогади і спостереження / Андрій Білінський / [Передм. О. Грекова]. – Мюнхен; Чикаго : Накладом вид-ва «Орлик», 1961. – 379 с.
3. Васильева Л.Н. Дети Кремля / Лариса Николаевна Васильева. – М.; Назрань : АСТ : Информ. содружество «Атлантида», 1996. – 396, [1] с., [30] л. ил.
4. Васильева Л.Н. Кремлевские жены : Факты, воспоминания, документы, слухи, легенды и взгляд автора / Лариса Николаевна Васильева. – М. : ТОО «Кантор» : Фирма «Тонкар», 1993. – 542, [1] с., [16] л. ил.
5. Войтоловская А. Л. По следам судьбы моего поколения / Ада Львовна Войтоловская; [Послесл. В. Шаронова]. – Сыктывкар : Коми кн. изд-во, 1991. – 334, [2] с. : ил.
6. Волович Х.В. О прошлом // Доднесь тяготеет. – Вып. 1 : Записки вашей современницы / Хава Волович / [Сост. С. С. Виленский]. – М. : Сов. писатель, 1989. – С. 461–494 : портр. – Биограф. сведения об авт. : с. 461.

¹ «Мінусники» – термін, широко уживаний у 30–50-ті рр. у побутовому та радянському репресивно-каральному жаргоні. Укорінився на початку 30-х років з моменту запровадження паспортної системи в СРСР. Особи, яким не видавалися паспорти через підозру в їх нелояльності, заборонялося проживати в населених пунктах, віднесених до категорії режимних місцевостей. Вони могли селитися не ближче 51-го та 101-го кілометра від великих міст, тобто перебувати у відповідному географічному «мінусі». Перелік таких осіб наводився у спеціальному таємному розділі інструкції про порядок паспортної та інших відомчих нормативних актах.

7. Гизбург Е.С. Крутой маршрут : Хроника времен культа личности / Евгения Семеновна Гизбург. – М. : Сов. писатель, 1990. – 601, [1] с., [8] л. ил.;
8. Горбатов А.В. Годы и войны: Воен. мемуары / Александр Васильевич Горбатов. – М. : Сов. писатель, 1965. – 382 с.
9. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. 9479. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 4–5.
10. ДАРФ. – Ф.5446. – Оп. 23а. – Спр. 120.
11. Дети ГУЛАГа, 1918–1956 / [Сост.: С.С. Виленский [и др.]]. – М. : МФД, 2002. – 628, [1] с.; 25 см. – (Россия. XX век : Документы / Междунар. фонд «Демократия» (Фонд Александра Н. Яковлева) [и др.]).
12. Епллбом Е. Історія ГУЛАГа / Е. Епллбом / [Пер. з англ. А. Іщенко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 511 с.
13. Иванова Г.М. История ГУЛАГа. 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты / Г.М. Иванова. – Российская акад. наук, Ин-т рос. истории РАН. – М. : Наука, 2006. – 438 с.
14. История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов : Собр. док. в 7 т. / Отв. редакторы Н. Верт, С.В. Мироненко / М-во культуры и массовых коммуникаций Рос. Федерации, Федер. арх. агентство, Гос. арх. Рос. Федерации, Гувер. ин-т войны, революции и мира. – М. : РОССПЭН, 2004. – Т. 5 : Спецпереселенцы в СССР. – 2004. – 824 с.
15. Кауфман А.И. Лагерный врач : 16 лет в Советском Союзе : воспоминания сиониста / Абрам Иосифович Кауфман. – Тель-Авив : Ам Овед, 1973. – 433 с. : портр.;
16. Керсновская Е. Сколько стоит человек : [Повесть о пережитом в 12 тетр. и 6 т.] / Евфросиния Антоновна Керсновская. – М. : Фонд Керсновской : Тип. «Новости», 2001. – Том 1: тетради 1, 2. В Бессарабии. Исход или пытка стыдом / Евфросиния Керсновская. – М. : Фонд Керсновской, 2001. – С иллюстрациями автора. – 278, [10] с.
17. Красильников С.А. На изломах социальной структуры. Маргиналы в послереволюционном российском обществе (1917 – конец 1930-х годов) / С. А. Красильников. – Новосибирск, 1998. – 98 с.
18. Ларина А. Незабываемое : [О Н. И. Бухарине] / Анна Михайловна Ларина (Бухарина). – М. : Изд-во АПН, 1989. – 365 с., [16] л. ил.
19. Мовчан Ю. Незабутне і непросте. Історія однієї української селянської родини між двома світовими війнами (Спогад). Науково-Дослідницьке Товариство Української Термінології, Інк. – Нью-Йорк; Буенос-Айрес, 1982. – 187 с.
20. Никонов-Сморозин М.З. Красная каторга: записки солдовчанина / Никонов-Сморозин Михаил Захарович; Ред. Амфитеатров Александр Валентинович. – София : Издательство Н.Т.С.Н.П., 1938. – 371 с., [1] л. портр. – (За Россию).
21. Олицкая Е. Мои воспоминания / Екатерина Олицкая. – Frankfurt am Main : Посев, сор. 1971. – Т. 1. – сор. 1971. – 318, II с.; Т. 2. (Гл. 7 – 15). 1971. – 270 с.
22. Разгон Л.Э. Непридуманное : Повесть в рассказах / Лев Эммануилович Разгон. – М. : Книга, 1989. – 285, [2] с., [1] л. портр. – (Время и судьбы).
23. Разгон Л.Э. Плен в своем отечестве : [Репрессии в СССР в 30–50-е гг.] / Лев Эммануилович Разгон. – М. : Кн. сад, 1994. – 426, [2] с. : портр.
24. Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика / Верховний Суд України / В.Т. Маляренко (ред.), В.Т. Маляренко (уклад.), Є.І. Овчинніков (уклад.). – Офіц. вид. – К. : Юрінком, 1997. – 464 с.
25. Розанов М. Завоеватели белых пятен / Михаил Розанов. – Лимбург : Посев, 1951. – XXXVI, 287 с., [2] л. табл.
26. Росси Ж. Справочник по ГУЛАГа : В 2 ч. / Ж. Росси. – Изд. 2-е, доп. – М.: Просвет, 1991. – Ч. 1. – 263 с.
27. Рыбаков А.Н. Дети Арбата : Роман / Анатолий Наумович Рыбаков. – М. : Сов. писатель, 1987. – 476, [2] с.
28. Солженицын А. Малое собрание сочинений в семи томах / Александр Солженицын. – М. : Инком-НВ, 1991. – (Серия: Александр Солженицын. Малое собрание сочинений в семи томах). Том 5. Архипелаг Гулаг. I–II. – 432 с.
29. Терський Й. Що таке сталінське «Тилоополчення»? / Йон Терський. – Toronto : Basilian Press, 1969. – 96 с.; Яковлев Б. Концентрационные лагеря СССР / Б. Яковлев. – Мюнхен, 1955. – 256 с.; Изд. 2-е. – Лондон; Онтарио : Заря. – 283 с.
30. «Узницы «АЛЖИРА». Список женщин – заключенных Акмолинского и других отделений Карлага. – М.: Звенья, 2003. – 568 с. з передмовою А. Рогінського та О. Данієля.
31. Chyz M. Woman and child in the modern system of slavery – U.S.S.R. – Toronto; New York, 1962.
32. Halychyn S. 500 Ukrainian Martyred Women. – New York, 1956.
33. Kelly C. Comrade Pavlik. The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero / C. Kelly. – London : Granta Books, 2005. – 352 p.;
34. Kimerling E. Civil Rights and Social Policy in Russia, 1918–1936 / E. Kimerling // Russian Review. – Vol. 41. – 1982. – January. – № 1.
35. Mason E. Women in the Gulag in the 1930s / E. Mason // Women in the Stalin Era / Melanie Ilic editor. – New York; Basingstoke : Palgrave, 2001 (Series: Studies in Russian and East European History and Society).
36. Stark M. Frauen im Gulag. Alltag und Überleben 1936 bis 1956 / Meinhard Stark, Carl Hanser Verlag. – München; Wien, 2003. – 553 s.

36 http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=12&ved=0CCIQFjABOAO&url=http%3A%2F%2Fwww2-historicalmemory.org.ua%2Fdocs%2Fukr%2FVinnyska.doc&ei=2CROVNu2GonNygP25QI&usq=AFQjCNE9r-WaiKjp8krC-NKxCI0tDI_QhQ&sig2=Iti65T_jED1t8xIC28vhIQ&bvm=bv.77880786,d.bGQ

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2014.

Тамара Вронская

Тема репресій проти семей «врагов народа» в мемуарах представителів української діаспори.

В статті проаналізовані окремі мемуарно-публіцистичні роботи представителів української еміграції, які були свідками сталінського терору чи самі стали жертвами репресій, дискримінацій і переслідувань. Приведені найбільш яскраві факти, які ілюструють саму позорну частину того нічим не мотивованого широкомасштабного насильства – репресії проти жінок і дітей, винуватих лише в тому, що були членами родини «врагов народа».

Ключові слова: страх, насильство, терор, репресії, дискримінація, переслідування, сталінізм, ГУЛАГ, ссылка, спецпоселення, заложники, кулаки, діаспора, еміграція, мемуари, воспоминання.

Tamara Wronska

The Topic of Repressions against Families of «Enemies of the People» Depicted in Memoirs of the Ukrainian Diaspora.

The author of the article analyses some memoirs and publicistic articles of the Ukrainian Emigrants who witnessed Stalin's regime or who fell victims to terror, discrimination and oppression. Moreover, the article provides facts to illustrate the widespread unlawful violence and to expose repressions against women and children from the families of «enemies of the people». Therefore, the author underlines that several generations of Ukrainians had to live under the totalitarian regime in the atmosphere of constant fear.

Key words: fear, violence, terror, repressions, discrimination, oppression, Stalinism, the Main Administration of Corrective Labor Camps and Labor Settlements (GULAG), reference, special settlements, hostages, kurkul, Diaspora, emigration, memoirs, reminiscences.

ДИСКУСІЯ

УДК 94(477).152

Павло-Роберт Магочій
(Торонтський університет)

КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ: МОВНИЙ ФАКТОР

У статті розкрито історію формування слов'янських діаспор та розвитку слов'янських мов у США та Канаді на мовленнєвому й письмовому рівнях. Автор розглядає також рівень використання слов'янськими діаспорами можливостей, що надавались державами-реципієнтами для розвитку освіти рідною мовою від початкової школи до університету. На основі переписів населення різних років та інших статистичних даних, зібраних у країнах Північної Америки зроблено спробу проаналізувати процес змін у кількісних та якісних показниках слов'янських діаспорних груп. Автор намагається також простежити розвиток етнічної преси та інших друкованих видань. Цікавими є спостереження щодо змін в записниках, які використовувались при переписах населення. Серед слов'янських мов, що розвивалися в США та Канаді дослідник згадує також ті, що припинили свій розвиток чи існування на історичній батьківщині.

Ключові слова: слов'янські діаспори, етнічна преса, США, Канада, слов'янські мови.

Метою даної статті є загальна характеристика культур слов'янських іммігрантів в Північній Америці, з особливим акцентом на мові та її розвитку серед діаспорних груп на північноамериканському континенті (у Сполучених Штатах та Канаді). Особливий інтерес завжди викликало питання, коли і як слов'янські мови з'явилися в Північній Америці і яким був механізм їхнього збереження. Рівень успіху в збереженні мови різниться в залежності від того, чи ми говоримо про літературну (писемну) форму мови, чи про її усний варіант.

Відповідь на питання: коли і як слов'янські мови з'явилися в Новому Світі – є досить простою. Вони є результатом імміграції носіїв слов'янських мов з різних частин Центральної та Східної Європи. Ще в сімнадцятому столітті окремі слов'янські мовці знайшли дорогу до землі, що пізніше стала територією Сполучених Штатів та Канаді. Через важливість тривалості проживання, а отже, історичного пріоритету іммігрантів в даних країнах (у Канаді навіть є два «народи-засновники» – британці та французи) не дивно, що патріотично настроєні літописці були особливо заклопотані тим, аби віднайти щонайранішу можливу дату прибуття «перших» представників конкретної мовної групи¹. Отже, не рідкістю є твердження, що перші особи польського походження, можливо, прибули до Америки на кораблях вікінгів або на каравелах Колумба ще до імені першого документально зафіксованого поляка, що на початку XVII ст. міститься в списку мешканців найстарішої британської колонії на території нинішніх Сполучених Штатів – міста Вільямсбург, штат Вірджинія. Приблизно в той самий час серед перших поселенців в голландській колонії Новий Амстердам (нині Нью-Йорк), як гадають, зустрічалися окремі чехи та українці, а католицькі місіонери-хорвати – серед іспанських колоністів на узбережжі Мексиканської затоки і в Каліфорнії.

Масштабна слов'янська імміграція, що призвела до створення функціонуючої етнокультурної спільноти є, однак, пізнішим явищем. В основному вона датується від початку 1870-х років і пов'язана з одним з найбільших міграційних процесів в історії людства. Протягом майже півстоліття від того часу, до початку Першої світової війни в 1914 році, Сполучені Штати, зокрема, прийняли найбільшу кількість прибульців за всю свою історію. У рамках явища, яке отримало в той час назву «нова імміграція», лише протягом трьох десятиліть між 1890 і 1920 роками, не менш, ніж 18,2 млн. мігрантів прибули на береги Америки. З них майже половина (7 500 000) були вихідцями з країн Центральної та Східної Європи, і значна частка з них була слов'яномовною, різноманітного етнічного походження та віросповідання (включаючи євреїв)². У ці ж десятиліття перед Першою світовою

війною, особливо після 1900 року, слов'янські іммігранти почали виїжджати до Канади, однак в значно меншій кількості, менше чотирьох відсотків від кількості тих, які подалися до США¹. Після перерви, зумовленої Першою світовою війною, ставлення цих двох країн до прибульців різко змінилося. В результаті обмежень прийнятих Сполученими Штатами у 1921 та 1924 роках, спрямованих проти міграції південних та східних європейців, у міжвоєнні роки XX століття набагато більша кількість слов'ян емігрувала до Канади, ніж до США.

Друга світова війна знаменувала собою ще одну паузу в міграції з Європи. Після війни, проте, згідно статистичних припущень, 350 000 слов'янських іммігрантів прибули, приблизно в рівній кількості, до Сполучених Штатів та Канади в якості так званих переміщених осіб (DP) наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років [11, р. 171]. Подальша імміграція з Центральної та Східної Європи як в Канаду, так і в США суттєво зменшилася в 1960–1970-х роках через обмеження, накладені комуністичними режимами, що правили слов'янськими країнами і виступали категорично проти еміграції на «капіталістичний Захід». У 1970-х роках спостерігається послаблення деяких обмежень для окремих груп населення (радянські євреї) та у 1980-х роках (поляки після виступів «Солідарності»); але лише революції 1989 року дали можливість новій хвилі так званих найновіших слов'янських іммігрантів залишити батьківщину і осісти в США та Канаді. За останнє десятиліття XX ст. переписи населення зафіксували в цілому 19,7 млн. іммігрантів та їхніх нащадків, які ідентифікували себе як осіб слов'янського походження: 17 400 000 – в Сполучених Штатах і 2 300 000 – в Канаді².

Способи, у які слов'янські народи ідентифікували себе і були класифіковані державами, де вони мешкають, завжди становили проблему. Існують відмінності між схемами класифікації, використовуваними в Європі та Північній Америці. Основним джерелом інформації про кількість і групи слов'янських іммігрантів обговорюваних у статті, є дані перепису населення, які збираються та публікуються кожні десять років у Сполучених Штатах і кожні п'ять років у Канаді³. Не кожен перепис, однак, містить відомості про етнічний склад іммігрантів (народжених за кордоном) або про етнічне походження постійного населення в Сполучених Штатах чи Канаді. Дані про мову, а точніше, про осіб для яких «англійська не є рідною мовою», також фіксувалися, але це робилося недостатньо систематично в період з 1880-х років до теперішнього часу. Наприклад, звіти перепису США за 1900 і 1910 містять напролюд докладну інформацію про рідну мову щодо двох категорій осіб: «іноземців білої раси» та «народжених за кордоном». Після цього дані про мову зникають з переписів США аж до 1970 року. В цьому році питання про мову знову було введено в питальник, але згодом, в 1980 році, його замінило питання про етнічну належність. Канада від 1911 року публікувала відносно послідовніші дані щодо «етнічного походження» і «рідної мови» іммігрантів.

Класифікація груп слов'янського населення та їхніх мов у даних перепису США і Канади становить ще більшу проблему. Недавнє багатотомне видання *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, опублікованих під егідою міжнародного комітету славістів, заснованого в Опольському університеті в Польщі, виділяє чотирнадцять мов, маючи на увазі існування стількох же окремих етнічних (національних) груп [6]. Крім загальноновизнаних слов'янських мов, Опольський проект також включає кашубську, русинську (п'ять її варіантів), сербо-лужицьку (два варіанти). Хорватська і сербська виділені як окремі мови. Натомість, класифікація перепису даних щодо діаспори в Сполучених Штатах і Канаді є складнішою. Наприклад, у 1990–1991 роках (найновіша порівняльна інформація), дані перепису США під рубрикою «слов'янських» вміщують 19 етнічних груп, але тільки 7 мовних груп⁴. У той же час, канадський перепис перераховує 14 етнічних груп (які відрізняються від вміщених в переписі США) і 12 мовних груп⁵.

Класифікації, як в американських, так і канадських переписах, однак, не збігаються з переліком слов'янських мов проекту Опольського університету. Наприклад, в різний час в північноамериканських переписах з'являлися шість загальних «категорій етнічного походження»: «чехословаки» (а також чехи, моравани і словаки окремо); «югослави» (а також вінди і чотири з п'яти колишніх югославських «націй»); «Радянський Союз» (а також білоруси, карпаторусини, росіяни і українці);

¹ Канадські дані перепису за 1921 р. зареєстрували 273 000 осіб, чие етнічне походження було вписано до однієї з наступних рубрик: чесько-словацька, польська, російська, українська та югославська. Ця цифра також включає народжених в Канаді, хоча переважну більшість становили іммігранти, які прибули здебільшого після 1900 року (Burnet and Palmer 1988: 42) [2].

² Дані цифри базуються на результатах перепису в США 1990 року та в Канаді 1991 року.

³ Щодо проблеми класифікації слов'янських та інших етнічних груп при переписі населення в США, див. Magocsi 1987 [9].

⁴ Групи слов'янських мов перераховані в переписі США 1990 року (що представляють 1 398 000 осіб, які розмовляють даними мовами) були наступними (в нисхідному порядку): польська, російська, сербо-хорватська, українська, чеська, словацька і словенська.

⁵ Групи слов'янських мов, перерахованих у переписі Канади 1991 року (що включає 266 000 «особи, які спілкувалися вдома найчастіше даною мовою» на момент перепису) були наступні в нисхідному порядку: польська, українська, хорватська, російська, чеська, македонська, сербська, словацька, словенська, сербо-хорватська, болгарська та білоруська (Statistics Canada, 1992) [12].

¹ Факти про «першоприбульців» та широкий спектр інформації про слов'янських іммігрантів та їхніх нащадків можна знайти в гаслах, присвячених окремим групам в Thernstrom 1980 [14] та Magocsi 1999 [10].

² Країни, що включені до рубрики «Центральна та Східна Європа» в переписах населення США були наступні: європейська частина Росії, Австро-Угорщина, Румунія, Сербія, Чорногорія, Болгарія, європейська частина Туреччини і Греція. Дані взято з Carpenter 1927: 324-325 [2].

«слов'яни» (етнічно розпливчаста відповідь); «русини» (якими можуть бути білоруси, карпаторусини або українці) і «духобори» (в основному російськомовна релігійна група). З іншого боку, авторитетні енциклопедичні праці Канади та США [10; 14] розрізняють інші слов'яномовні групи, включаючи боснійських мусульман, старообрядців (загалом російськомовних) і вендів (розмовляють мовою лужицьких сорбів). Важливо пам'ятати, що статистичні дані в цілому доступні для слов'янських мовців в Північній Америці в кращому випадку, відображають лише загальні тенденції і відносний розмір різних груп.

Якими ж є механізми, за допомогою котрих слов'янські діаспори зберегли свої мови в Північній Америці? Стосовно писемних або літературних мов, то основним засобом були публікації, які, принаймні до недавнього часу, з'являлися в друкованому вигляді. Серед більшості груп слов'янських іммігрантів двома найважливішими типами організації, заснованими майже на самому початку їх прибуття в останні десятиліття дев'ятнадцятого століття, були товариства взаємодопомоги (або братства) та церкви. Товариства взаємодопомоги мали на меті страхування своїх членів у випадку втрати роботи через хворобу, нещасних випадків викликаних травмами або навіть смерті. Практично кожне товариство взаємодопомоги видавало газету, яка виходила завдяки членським внескам і розсилалася всім членам організації. Таким чином, зрозумілою їм мовою слов'янські іммігранти мали доступ до інформації про діяльність товариств взаємодопомоги, а також до новин про життя в Америці та в рідному краї, навіть якщо у випадку деяких груп вони бачили літературну форму «власної» мови вперше в житті.

Серед найстаріших і найбільш довгоіснуючих газет, які зазвичай виходили раз на тиждень або кілька разів на тиждень і навіть щодня, і чий тиражі іноді досягали понад 100 тисяч примірників, були наступні: *Amerikanski srbobran* (1906–) Сербської Національної федерації; *Свобода* (1893–) Українського народного союзу; *Zajedničar* (1904–) Хорватського братерського єднання; *Dziennik Związkowy* (1908–) Польського національного альянсу; і найстаріший в цій групі, *Американській русській вестник* (1891–1952) Об'єднання греко-католицької руських братств. Періодично з'являлися популярні газети не пов'язані з будь-яким товариством взаємодопомоги, такі як *Russkoe*, пізніше *Novoe russkoe slovo* (1910–), і польських щоденних газет *Kuryer Polski* (1888–1963) в Мілуокі і *Nowy Świat* (1922–1971) в Нью-Йорку.

При багатьох газетах, як пов'язаних з товариствами взаємодопомоги, так і приватних, діяли видавництва, які публікували спеціалізовані та популярні журнали, книги, брошури і надзвичайно успішні щорічні альманахи (календарі). До початку Другої світової війни, і особливо в перші повоєнні роки, велика кількість інтелектуалів і освічених людей, які прибули до Нового Світу, призвела до появи наукових і літературних публікацій, основна мета яких полягала в забезпеченні альтернативного голосу в науці та культурі, що було не можливо на європейській батьківщині, де правили комуністи. Серед видатних прикладів таких публікацій слід назвати: російськомовний щоквартальник *Новый журнал* (засн. в Нью-Йорку 1942 і виходить досі); кілька літературних творів чеських дисидентів на батьківщині, опублікованих організованим в 1971 р. в Торонто Видавництвом 68-го року, а також наукових книг і журналів, які видавалися Науковим товариством імені Шевченка (засн. в Нью-Йорку, 1947), Українською вільною академією наук в США (засн. в Нью-Йорку, 1951), Польським інститутом мистецтв і наук в Америці (засн. в Нью-Йорку, 1942), Польською американською історичною асоціацією (засн. в Чикаго, 1944) та Сербською історико-культурною асоціацією «Негош» (засн. в Чикаго, 1958).

Стосовно усного мовлення, то механізми його збереження були набагато різноманітніші, починаючи від розмовної мови, використовуваної між членами сім'ї вдома, в суспільній сфері в проповідях священників різних конфесій в церквах, у виступах на громадських та культурних заходах, в передачах по радіо і телебаченню, в школі, починаючи від початкової і аж до університетського рівня. Окрім однієї провінції Квебек у Канаді (де, в будь-якому випадку, мешкає відносно невелика кількість осіб слов'янської походження), мова суспільного спілкування і освіти в усіх штатах США і в більшості провінцій Канади є англійська. Таким чином, по всій Північній Америці вона була домінуючою мовою, з якою носії слов'янських мов повинні були стикатися за межами родинного кола.

У період масової слов'янської імміграції перед Першою світовою війною існували геттоподібні квартали в деяких містах на північному сході США і протягом кількох десятиліть після війни в так званих блокових поселеннях у західній Канаді (провінції Манітоба, Саскачеван, Альберта), де та чи інша слов'янська мова функціонувала в громадській сфері. Деякі слов'янські мови навіть відігравали роль *lingua franca*, що використовувалися – або, принаймні, були зрозумілі – особам неслов'янського походження. Такі лінгвістичні «острови» існували протягом міжвоєнних років, а після Другої світової війни і поступово стали зникати в результаті в основному демографічних моделей, що постійно мінялися в міських центрах Північної Америки. Цікаво, що кілька нових міських і сільських слов'яномовних «гетто» з'явилися вже в другій половині ХХ століття, як наприклад, ро-

сійськомовний квартал Брайтон-Біч у районі Бруклін міста Нью-Йорк (мешканцями якого є, в основному, радянські євреї) і добровільно ізольовані сільські громади в Орегоні, на Алясці і в Альберті (складаються в основному з православних старообрядців). Але сьогодні це явище є абсолютним винятком для слов'яно-американського і слов'яно-канадського світу.

Слов'янські мови також були збережені і передані народженим в Америці нащадкам іммігрантів в школах, принаймні початкових, а в деяких випадках, середніх. В ранній період життя іммігрантів (1890–1950-ті роки) школи, які функціонували при церквах (православних, а особливо римо-католицьких та греко-католицьких) були основним засобом викладання слов'янських мов в деяких класах. Після Другої світової війни, ці так звані парафіяльні школи поступово припинили викладання польською, російською, словацькою, українською та ін. і перейшли на англійську мову.

У 1960 році в США вперше був прийнятий закон, що стосувався осіб, які розмовляють мовами, іншими, ніж англійська. «Двомовний освітній акт від 1968 року» зосереджував увагу саме на людях з «обмеженими навичками спілкування англійською мовою»¹. Незважаючи на те, що акт ставив за мету забезпечувати права 70 груп, наприкінці 1970-х його дія була спрямована в першу чергу на іспаномовних громадян (в основному вихідців з Мексики) та чорношкірих американців, яким було необхідно вивчити стандартний американський варіант англійської мови. Серед небагатьох слов'янських груп, що скористалися з «Двомовного освітнього акту 1968 року» були сільські громади старообрядців в Орегоні, що отримали певне державне фінансування для викладання російської у державних початкових школах.

У Канаді держава була більш прихильною до використання інших, окрім англійської, мов у державній шкільній системі². Ще 1897 року «Закон про державні школи в Манітобі» дозволив у будь-якій школі з десятьма чи більше учнями, що розмовляють мовою, відмінною від англійської, здобувати освіту цією мовою протягом частини навчального дня. До початку ХХ ст. існувало не менше 100 шкіл у провінції Манітоба з частковим викладанням українською мовою. Польська мова також викладалася в деяких школах, але їх існувало лише дві в Манітобі і дві чи три в Квебеку. Коли після 1919 р. викладання мовами іншими, ніж англійська в державних школах було припинено, церковно-парафіяльні школи вступили в гру, з тим щоб продовжити навчання деяких слов'янських мов, особливо українською та, меншою мірою, польською.

Починаючи з 1970-х років, федеральний уряд Канади надає фінансування для т.зв. Програми мовної спадщини, які були і досі знаходяться у веденні окремих провінцій. Якщо 25 або більше батьків подали заяву, то викладання мовою іншою, ніж англійська або французька буде дозволено в державних школах, хоча після звичайних шкільних занять протягом тижня або по суботах. Провінції в західній Канаді розробили дуже докладні педагогічні програми чи то у вигляді двомовних шкіл, як в Альберті, чи у вигляді окремих класів «іммігрантськими» мовами (що складають від 20 до 50 відсотків навчального дня), як і в Саскачевані і Манітобі. Українська та польська мова, зокрема, зажили найбільше користі від Програми мовної спадщини Канади. Стосовно української, то більше 9000 учнів отримували освіту цією мовою до кінця 1970-х років у трьох західних провінціях – Манітобі, Саскачевані та Альберті. Далі на схід в Онтаріо, незважаючи на вороже ставлення англомовних кіл до освіти мовами відмінними від англійської, на початку 1990-х років більше 3 000 учнів вивчали українську мову в державних школах. Водночас, польську вивчали більш, ніж 8 000 учнів у початкових і середніх школах. Єдиною іншою слов'янською групою, що скористалася Програмою мовної спадщини Канади є хорвати, хоча кількість шкіл і учнів набагато менше, ніж українських та польських.

Слов'янські мови є також предметом викладання в північноамериканських університетах, починаючи, принаймні, від перших десятиліть ХХ ст. Це складна і цікава тема, яка вимагає належного обговорення, можливо навіть, скликання цілої конференції. Тим не менш, можна відзначити, що в Північній Америці інтерес університетів до слов'янських мов носив вельми вибіркового характер. Переважна більшість викладання була – і досі є – пов'язана із російською мовою. Далеко позаду в плані кількості курсів і студентів становить польська мова і, ще менше, та, яку ми за звичкою називаємо сербсько-хорватською. Єдиною відмінністю в цій загальній картині є ситуація в Канаді, де українська замінює польську та сербо-хорватську за кількістю числа курсів університетського рівня, поступаючись лише російській.

Враховуючи англомовну природу більшої частини Північної Америки, не дивно, що всі мови принесені іммігрантами, чи то в письмовій формі, чи, в першу чергу, в усній, зазнавали неминучого

¹ Акт 1968 року, також відомий як Title VII, насправді являє собою серію додатків до Закону США 1965 року про початковому і середню освіту. Додаткову інформацію див.: Abigail M. Thernstrom, «Language: Issues and Legislation,» in Thernstrom 1980: 619-626 [14].

² Дані про поляків взяті із гасла Генрі Радецькі, а про українців з гасла Френсіс Свиріпи, в Magocsi 1999: 1073-1074 і 1299-1301 [10].

і зрештою досить сильного впливу англійської мови. Не лише англійські кальки і запозичені слова рясніють у слов'янських мовах у Північній Америці (у письмовій чи усній формі), навіть синтаксис і вимова зазнали англійського впливу. У результаті, природний носій слов'янської мови, народжений в європейській батьківщині може одразу виявити з розмови, що його чи її співрозмовник протягом навіть недовгого часу мешкав у Північній Америці, або там народився. З іншого боку, не так просто відрізнити, наприклад, американця, що розмовляє українською мовою від канадца, оскільки мовлення обидвох однаково перебуває під впливом англійської.

Ще однією темою, яка представляє інтерес, можна назвати так звані північноамериканські аномалії. Одне з таких явищ пов'язане з існуванням в Північній Америці певних слов'янських мов, які на європейській батьківщині або ніколи не існували в соціологічно повному вигляді, або зникли в ході двадцятого століття. Відомо, наприклад, що тексти, написані східнославацькими діалектами процвітали на хвилі протестантської Реформації в тодішній північно-східній частині Угорського королівства, але були витіснені центральними словацькими діалектами, які лягли в основу сучасної літературної мови, сформованої в середині XIX ст. Проте, перша газета для словацьких іммігрантів в Сполучених Штатах з'явилася східнославацьким спишським діалектом (*Amerikanszko-szlovenske noviny*, 1886–89)¹. Більше того, вона виходила угорською формою латинського алфавіту. Східнославацька «національна» ідентичність відома під етнонімом *Slovjak*, який для деякого також означав проугорську політичну орієнтацію, ще довго залишилася в Сполучених Штатах після зникнення або повного пригнічення на батьківщині. Ще наприкінці Другої світової війни не менш, ніж 22 газети виходили одним зі східнославацьких діалектів².

Подібний феномен становлять прекурські словенці, відомі в англійській мові як вінди (на відміну від вендів – лулицьких сорбів). Віндською мовою з гордістю розмовляють американські представники даної групи, публікації віндською (в угорській транскрипції) випускалися протягом кількох десятиліть в першій половині XX ст. громадою, яка налічувала близько 10 000 і була сконцентрована в місті Бетлегем, штат Пенсільванія³. Як і східні словаки або слов'яки неохоче ідентифікували себе словаками, так і прекурські вінди дистанціювалися від словенців.

Можливо, найтривалішою та найміцнішою з північноамериканських слов'янських мов, яка не розвивалася (принаймні донедавна) у манері, відмінній від розвитку подій в Європі була карпаторусинська. У той час, як протягом XX ст., літературна російська або літературна українська стали домінуючими мовами, прийнятими (або нав'язаними) карпатським русинам в Європі, у Північній Америці нестандартизована форма карпаторусинської процвітала між 1890 і 1950 роками як розмовна мова і трохи довше – як писемна. Протягом понад півстоліття широкий спектр газет, альманахів (календарів), журналів та окремих літературних творів з'явилися в Сполучених Штатах, у тому числі перший роман русинською мовою⁴.

Інша північноамериканська аномалія стосується алфавітів. Алфавітні суперечки, які, здавалося, закінчилися серед adeptів більшості слов'янських мов ще наприкінці дев'ятнадцятого століття, продовжують точитися в Північній Америці в XX столітті. В той час як східнославацькі та віндські іммігранти використовували угорську форму латинського алфавіту в знак етнічної та культурної відмінності, американці карпато-русинського походження від 1920-х років видавали свої публікації тієї чи іншою формою слов'янською мови, проте з практичних міркувань вживали замість кирилиці латинський алфавіт (як правило, на основі чеського орфографії), що не на кирилиці. Щодо кирилиці, то традиційні форми її змогли вижити в Північній Америці, де протягом тривалого часу жвава російськомовна преса та інші публікації навмисно – навіть агресивно – використовували дореволюційний етимологічний алфавіт і літературні норми, аби відмежуватися від будь-яких змін в російській мові, запроваджених в Радянському Союзі.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що слов'янські мови розвивалися і часом навіть процвітали в Північній Америці протягом майже півтора століття, від 1870-х років по теперішній час. У той час, як слов'янське розмовне мовлення, можливо, страждало через географічну ізоляцію від європейської батьківщини і через тотальний вплив англійської мови, що поступово стала домінуючою в американських і канадських товариствах; публікації слов'яномовних белетристів, вчених і громадських діячів, що з'явилися в Північній Америці, залишаються частиною спадщини, гідною наукового вивчення. Окрім того, що дані публікації дають уявлення про історію іммігрантських груп

¹ Ця газета продовжувала публікуватися до 1922 року, але з 1889 року вона перейшла на літературну словацьку, *Amerikansko-slovenské noviny* (Stolarik 1987) [13].

² Опис східнославацької мови в цих публікаціях, див. Ліфанов 2005 [8].

³ Найбільш яскравою і з найтривалішим терміном публікації віндською мовою була газета *Amerikanszki szlovenszov glász*, яка виходила у Бетлегемі, штат Пенсільванія з 1921 по 1947 роки.

⁴ Існує досить багата наукова література присвячена мові русинів Північної Америки [1; 3], у тому числі антології текстів [4]. Найстаріша газета *Amerikansky russky viestnik*, яка найдовше видавалася має докладний аналітичний індекс своїх перших чотирьох десятиліть свого існування [5; 7].

в діаспорі, вони також внесли свій внесок до інтелектуальної спадщини слов'янства незалежно від того, де його лінгвістичні носії фізично знаходяться.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bidwell, Charles. *The Language of Carpatho-Ruthenian Publications in America*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Center for International Studies, 1971.
2. Burnet, Jean R. and Palmer, Howard. 1988. «Coming Canadians»: An Introduction to the History of Canada's Peoples. Toronto: McClelland and Stewart. Carpenter, N. 1927. «Immigrants and Their Children.» In: U.S. Bureau of the Census Monograph, No. 7. Washington, D. C.
3. Duličenko, Aleksander and Magočij, Pavel Robert. 2004. «Ameryka». In Paul Robert Magocsi, ed. *Rusyn'skŷj jazŷk*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, pp. 305-315 and 385-392.
4. Duličenko, Aleksander. 2008. «Karpatorusinskaja pis'mennost' Ameriki,» in *Pis'mennost' i literaturnye jazyki Karpatskoj Rusi (XV-XX vv.)*. Užhorod: Izd-vo V. Padjaka, pp. 510-704.
5. Evans, James M. 1979. *Guide to the Amerikansky Russky Viestnik*, Vol. I: 1894-1914. Fairview, N. J.: Carpatho-Rusyn Research Center.
6. Gajda, Stanislaw, series editor. 1996-2004. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, 14 vols. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
7. Karłowich, Robert A. 2000. *Guide to the Amerikansky Russky Viestnik*, Vol. II: 1915-1929 New York: Columbia University Press/East European Monographs.
8. Lifanov, Konstantin. 2005 *Jazyk vostočnoslovackich publikacij v SŠA konec XIX-načalo XX vv.* Munich: Lincom Europa.
9. Magocsi, Paul Robert. 1987. «Are the Armenians Really Russians?—Or How the U. S. Census Bureau Classifies America's Ethnic Groups.» *Government Publications Review*, Vol. XIV, No. 2. Elmsford, N. Y., pp. 133-168.
10. Magocsi, Paul Robert, ed. 1999. *Encyclopedia of Canada's Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.
11. Magocsi, Paul Robert. 2005. «In Step or Out of Step with the Times?: Central Europe's Diasporas and Their Homelands in 1918 and 1989,» *Austrian History Yearbook*, Vol. XXXV, Minneapolis, pp. 169-189.
12. Statistics Canada. 1992. *Home Language and Mother Tongue—The Nation: 1999 Census*. Ottawa: Industry, Science, and Technology Canada.
13. Stolarik, M. Mark. 1987. «The Slovak-American Press.» In Sally M. Miller, ed. *The Ethnic Press in the United States*. New York, Westport, Conn. and Greenwood Press, pp. 353-368.
14. Thernstrom, Stephen, ed. 1980. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Стаття надійшла до редколегії 1.12.2014.

Павло-Роберт Магочий

Культури славянских иммигрантов в Северной Америке: языковой фактор.

В статье раскрыто историю формирования славянских диаспор и развития славянских языков в США и Канаде на разговорном и письменном уровнях. На основании переписей населения разных лет и других статистических данных, собранных в странах Северной Америки сделано попытку проанализировать процесс изменений по качественным и количественным показателям диаспорных групп.

Ключевые слова: славянские диаспоры, этническая пресса, США, Канада, славянские языки.

Paul Robert Magocsi

Slavic Immigrant Cultures in North America: The Language Factor.

The article is devoted to the formation history of the Slavic diasporas and to the development of oral and written levels of the Slavic languages in the USA and Canada. The author analyzes to which extend the Slavic diasporas used the opportunities provided by recipient countries to develop education in native languages at schools and universities. Having analyzed some statistic data gathered in North America and the population census throughout the years, the author has made an attempt to evaluate the qualitative and quantitative changes inside Slavic diaspora groups. Moreover, the article deals with the development of the ethnical press and other publishing institutions. The changes in census documents are of major interest of the scholar. Analyzing Slavic languages that have been developing in the USA and Canada, the author also mentions those languages that are not used on the territory of their motherland anymore.

Key words: Slavic diasporas, ethnic press, USA, Canada, Slavic languages.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атаманенко Алла Євгенівна – доктор історичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», директор Інституту досліджень української діаспори НаУОА, Острог.

Барабаш-Тимофієва Олена Петрівна – здобувач кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київ.

Баран Марія Володимирівна – молодший науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Божук Людмила Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, Київ.

Бокайло Олександр Валентинович – аспірант кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», Острог.

Братусь Іван Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, Київ.

Бурлака Галина Миколаївна – кандидат філологічних наук, заввідділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ.

Вронська Тамара Василівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, Київ.

Горбенко Алла Сергіївна – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Горбунова Галина Анатоліївна – здобувач, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Київ.

Гуменюк Олена Анатоліївна – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Київ.

Дзира Олеся Іванівна – аспірантка Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, Київ.

Дутчак Віолетта Григорівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів і музичного фольклору Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Зубко Ольга Євгенівна – кандидат історичних наук, спеціаліст Центру міжнародних зв'язків та діяльності Вінницького національного аграрного університету, Вінниця.

Карась Ганна Василівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри хорового диригування ім. В. Їжака Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Кіндратюк Богдан Дмитрович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки ім. Богдана Ступарика, директор Центру дослідження дзвонарства Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Клинова-Дацюк Галина Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, Рівне.

Кондрашевська Юлія Петрівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії та документознавства Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, Київ.

Краснодемська Ірина Йосипівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, Київ.

Кужільна Оксана Олександрівна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ.

Кучеренко Світлана Володимирівна – здобувач відділу української історії Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, співробітниця Благодійного фонду імені Івана і Юрія Лип, Одеса.

Логвин Іван Степанович – аспірант кафедри історії імені професора М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», Острог.

Луцій Світлана Іванівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, докторант відділу української літератури ХХ століття Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ.

Магочій Павло-Роберт – професор історії і політології, завідувач кафедри українських студій Торонтського університету, Торонто (Канада).

Мазепа Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, викладач кафедри українознавства Національного університету водного господарства і природокористування, Рівне.

Матвійчук Наталія Володимирівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», Острог.

Миронець Надія Іванівна – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ.

о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», головний науковий співробітник відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, Київ.

Мушинка Микола Іванович – доктор філології, іноземний член НАН України, голова Асоціації українців Словаччини та НТШ у Словаччині, Пряшів (Словаччина).

Обух Людмила Василівна – кандидат мистецтвознавства, концертмейстер кафедри хорового диригування ім. В. Їжака Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Піскун Валентина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, заввідділом джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ.

Педич Василь Пилипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Івано-Франківськ.

Потульницький Володимир Арнольдович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ.

П'ятковська Оксана Романівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Львів.

Ріпенко Алла Вікторівна – головний філолог відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ.

Савчук Наталія Богданівна – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Сеник Ярослав Пилипович – науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Скрипка Христина Василівна – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Смольніков Юрій Борисович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, Київ.

Супронюк Оксана Костянтинівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Київ.

Тарасенко Інна Юрївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ.

Тельвак Віталій Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Дрогобич.

Темник Галина Дмитрівна – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Київ.

Тимків Богдан Михайлович – професор, доктор габлітований, професор надзвичайний Інституту дизайну Кошалінської політехніки, Кошалін (Республіка Польща).

Тимків Роксолана Богданівна – студентка 3-го курсу Інституту дизайну Кошалінської політехніки, Кошалін (Республіка Польща).

Тимочко Марія Григорівна – молодший науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника, Львів.

Трубчик Олена Геннадіївна – викладач кафедри філософії та історії Білоруського державного аграрно-технічного університету (Мінськ).

Хеленюк Анастасія Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», директор музею історії НаУОА, Острог.

Федонюк Валентина Євгенівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу західно- та південнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ.

Цимбал Тетяна Володимирівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії і соціальних наук ДВНЗ «Криворізький національний університет», Кривий Ріг.

Яців Андрій Романович – магістр історії, молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Львів.

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 23

Головний редактор *Ігор Пасічник, Любомир Винар*
Відповідальний за випуск *Ірина Рибачок*
Технічний редактор *Роман Свинарчук*
Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 33,01. Наклад 100 пр. Зам. № 60–15
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.